Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied

Robert IŠTOK

POLITICKÁ GEOGRAFIA A GEOPOLITIKA

Prešov
2004

Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied

Robert IŠTOK

POLITICKÁ GEOGRAFIA A GEOPOLITIKA

Prešov 2004

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied
Katedra geografie a regionálneho rozvoja

Publikácia je výstupom projektu Vzdelávacej nadácie Jana Husa v rámci programu Cursus Innovati č. CIh 104: *Politická geografia a geopolitika - inovácia výučby.*

Vedecký redaktor: Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

Recenzenti: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.
Doc. PhDr. Marcela Gbúrová, CSc.

Vydanie schválila Vedecká rada Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove na svojom zasadnutí dňa 3. apríla 2003 uznesením č. 115/2003.

© Doc. RNDr. Robert Ištok, CSc., 2004

ISBN 80 -8068 - 313 -1

OBSAH

Predslov 6
1. Teoretické aspekty politickej geografie 8
1.1. Vzťah medzi geografickým prostredím a politickými javmi a procesmi.. 8
1.2. Politická geografia ako veda 10
1.3. Výskum štátu v politickej geografii 17
1.4. Vývoj politickej geografie 20
1.4.1. Stručný náčrt vývoja politickej geografie 20
1.4.2 Etapy vývoja politickej geografie 25
1.5. Základné koncepcie, idey a smery politickej geografie 28
1.6. Súčasnosť politickej geografie a tendencie jej vývoja 40
1.7. Politická geografia v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku 44

2. Teoretické aspekty geopolitiky 48
2.1. Postavenie geopolitiky v politickom myslení 49
2.2. Vnútorná štruktúra geopolitiky 56
2.3. Problematika štátu v geopolitickom kontexte 60
2.4. Vzťah medzi politickou geografiou a geopolitikou 63
2.5. Stručný náčrt vývoja geopolitického myslenia 68
2.6. Význam geopolitiky v súčasnosti 73
2.7. Geopolitické myslenie v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku 81

3. Hlavné smery a školy geopolitického myslenia 85
3.1. Náčrt formovania globálnej geopolitickej štruktúry 85
3.2. Klasifikácia smerov geopolitického myslenia 86
3.3. Nemecká geopolitika 89
3.4. Anglosaská geopolitika 102
3.5. Francúzska geopolitika 129
3.6. Ruská geopolitika 132
3.7. Poľská geopolitika 142
3.8. Geopolitika v ostatnom svete 143
3.9. Nová geopolitika 145
3.10. Kritická geopolitika 146

4. Politikum v politickej geografii 150
4.1. Politológia a politika 150
4.2. Politický systém 152
4.3. Politologická interpretácia moci 156

4.4. Politologická interpretácia štátu ... 157
4.5. Štátne orgány ... 158
4.6. Forma štátu ... 161
4.7. Politologická interpretácia suverenity ... 163

5. Priestorovo-politické systémy, politické regióny, štát ako politický región ... 165
5.1. Priestorovo-politická organizácia spoločnosti a priestorovo-politické systémy ... 165
5.2. Politický región ... 166
5.3. Štát ako základný politický región ... 169
5.4. Definícia štátu v politickogeografickom kontexte ... 171
5.5. Politickogeografické aspekty hlavných atribútov štátu ... 173
5.5.1. Územie štátu ... 174
5.5.2. Obyvateľstvo štátu ... 176
5.5.3. Štátna moc a suverenita štátu ... 178
5.5.4. Politickogeografický výskum atribútov štátu ... 181
5.6. Politickogeografické aspekty funkcií a úloh štátu ... 182
5.7. Typy štátnych útvarov ... 183
5.8. Národný štát ako súčasný model štátu ... 184
5.8.1. Národ ... 186
5.8.2. Vzťah štátu a národa ... 189
5.8.3. Národný štát a jeho perspektívy ... 201
5.9. Typológia štátov ... 203
5.9.1. Ideovo-politické a ekonomické typológie štátov ... 204
5.9.2. Politologické typológie štátov ... 210
5.9.3. Politickogeografické typológie štátov ... 218
5.9.4. Východiská pre konštrukciu hierarchickej typológie štátov v politickej geografii ... 229
5.10. Politické regióny neštátneho charakteru ... 239
5.10.1. Politické regióny de iure ... 239
5.10.2. Politické regióny de facto ... 245

6. Medzinárodné spoločenstvo a jeho fungovanie ... 254
6.1. Medzinárodné spoločenstvo ... 254
6.2. Medzinárodné vzťahy ... 255
6.3. Neutralita a neangažovanosť ... 259
6.4. Medzinárodná integrácia a medzinárodné organizácie ... 263
6.5. Organizácia spojených národov ... 269
6.6. Transnacionálne korporácie ... 276
6.7. Medzinárodný poriadok a medzinárodný systém ... 279

6.8. Ozbrojené konflikty ... 281
6.9. Suverenita a moc štátu v medzinárodnom kontexte ... 286
6.10. Základné poznatky o medzinárodnom práve ... 290
6.11. Politickogeografické aspekty noriem medzinárodného práva ... 293
6.12. Medzinárodné právo mora ... 298
6.13. Medzinárodnoprávne aspekty vzdušného a kozmického priestoru ... 306
6.14. Medzinárodnoprávne aspekty Antarktídy ... 309
6.15. Medzinárodnoprávne aspekty vojenských základní na území iných štátov ... 314
6.16. Medzinárodné rieky ... 318
6.17. Medzinárodné súdnictvo ... 320

7. Politickogeografická problematika hraníc ... 324
7.1. Politickogeografický výskum hraníc ... 324
7.2. Pohraničie ... 327
7.3. Význam politických hraníc ... 328
7.4. Pojem štátnej hranice ... 329
7.5. Vývoj štátnych hraníc ... 330
7.6. Stanovovanie štátnych hraníc ... 331
7.7. Klasifikácia hraníc. Hranice prírodné a umelé ... 334
7.8. Ďalšie klasifikácie hraníc ... 342
7.9. Funkcie štátnych hraníc ... 347
7.10. Bonitácia hraníc. Stupeň rozvoja hraníc štátu ... 351
7.11. Premennosť štátnych hraníc ... 352
7.12. Pohraničné regióny ... 355
7.13. Hraničné a teritoriálne spory ... 356
7.14. Špecifické hraničné situácie ... 360
7.15. Správne hranice ... 366
7.16. Perspektíva vývoja štátnych hraníc ... 367

Použitá a odporúčaná literatúra ... 369

PREDSLOV

Po období stagnácie sa na Slovensku v rámci geografického a politologického myslenia po roku 1989 oživil záujem o politickú geografiu a geopolitiku. Viacero slovenských geografov, ale v prípade geopolitiky aj politológov a historikov sa začalo venovať výskumu v týchto sférach. Výrazne sa to prejavilo v odbornej spisbe, ktorá bola obohatená o množstvo publikovaných prác, venovaných tejto predtým marginalizovanej či tabuizovanej problematike. Napriek tomu doteraz v slovenskej geografickej literatúre chýbala rozsiahlejšia publikácia, ktorá by v komplexnejšej podobe podávala prehľad vývoja a súčasného stavu politickej geografie a geopolitiky.

Ambíciou našej publikácie je pokúsiť sa o čiastočne vyplnenie tejto medzery a poskytnúť čitateľovi určité penzum poznatkov o politickej geografii a geopolitike. Publikácia je zameraná predovšetkým na teoretické aspekty, pričom teória je na viacerých miestach demonštrovaná na príkladoch z politickej geografie sveta. Pomerne široký priestor je ponechaný politologickej problematike, ktorej metodologický prístup a terminológia výrazne prenikajú do sféry politickej geografie a geopolitiky. Vyplýva to aj z určenia predloženej publikácie.

Práca je rozdelená do siedmich kapitol. Prvá kapitola sa zameriava na teoretické aspekty politickej geografie ako vedy, pričom zdôrazňuje jej hlavné bádateľské zameranie. Zahŕňa aj náčrt vývoja politickej geografie a charakteristiku jej hlavných výskumných koncepcií a ideových smerov. V závere kapitoly sme sa pokúsili o charakteristiku vývoja a súčasného stavu politickogeografického výskumu v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku. Podobný obsah vo vzťahu ku geopolitike má druhá kapitola, ktorá však obsahuje aj analýzu problematiky vzťahu medzi politickou geografiou a geopolitikou. Pomerne značnú pozornosť sme venovali zmapovaniu hlavných smerov a škôl geopolitiky, čomu je venovaná tretia kapitola. Štvrtá časť má za cieľ podať stručný prehľad politologickej terminológie, ktorej poznanie je nevyhnutné pre úspešné zvládnutie politickogeografickej problematiky. V ďalšej časti publikácie sa sústreďujeme na charakteristiku priestorovo-politických systémov a politických regiónov rôznych typov. Hlavný dôraz je tu položený na problematiku štátu ako základného politického regiónu. Šiesta kapitola približuje politickogeografické aspekty medzinárodného spoločenstva v kontexte medzinárodných vzťahov so zameraním na pôsobenie ich aktérov. Pozornosť sme v nej venovali aj ozbrojeným konfliktom a medzinárodnému právu, ktoré má viaceré priestorové aspekty. Posledná časť publikácie sa zaoberá politickogeografickou problematikou hraníc.

Z obsahu publikácie vyplýva, že nevyčerpáva širokú problematiku politickej geografie a geopolitiky. Jej autor má ambície spracovať rozsiahly materiál, zameraný na politickú mapu sveta a globálnu geopolitickú štruktúru a publikovať ich v osobitnej práci.

Predložená publikácia je určená predovšetkým študentom geografie a politológie ako príručka k štúdiu disciplíny politická geografia a geopolitika. Je však vhodná aj pre iné študijné odbory, akými sú história, právo, sociológia a filozofia. Budeme však radi ak publikácia osloví geografickú a politologickú odbornú obec a to aj v kontexte s možnými pripomienkami k jej obsahu.

Prichodí nám na tomto mieste poďakovať svojim spolupracovníkom a kolegom na Katedre geografie a regionálneho rozvoja Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, najmä jej vedúcej, prof. RNDr. Eve Michaeli, PhD. za pomoc a podporu pri spracovávaní publikácie. Naše poďakovanie patrí obom recenzentom - doc. PhDr. Marcele Gbúrovej, CSc. a prof. RNDr. Jaroslavovi Mazúrkovi, CSc., ako aj vedeckému redaktorovi doc. RNDr. Renému Matlovičovi, PhD. za cenné pripomienky k obsahu práce. Zároveň ďakujeme prof. PhDr. Jánovi Gbúrovi, CSc. za jazykovú redakciu publikácie. Na záver vyjadrujeme svoje poďakovanie Vzdelávacej nadácii Jana Husa za finančnú podporu a jej vedeniu za trpezlivosť a porozumenie v súvislosti s termínom jej publikovania.

1. TEORETICKÉ ASPEKTY POLITICKEJ GEOGRAFIE

Geografia bola počas stáročí v podstate politickou vedou, pretože geografi boli priamymi pomocníkmi a konzultantmi štátnikov a politických činiteľov, pretože každé politické rozhodnutie má priestorové vyjadrenie.

Y. Lacoste

Každá politická činnosť je spätá s konkrétnym priestorom a žiadna časť priestoru, ktorú využíva človek, nie je zbavená vzťahu k určitej politickej činnosti. Aj priestory, ktoré človek iba začína využívať (Mesiac, kozmický priestor), získavajú v relatívne krátkom čase politicko-právny štatút. Politická činnosť je teda priestorový proces. V súvislosti s tým J. Gottmann (1983) pripomína, že **geografický priestor je miestom, v ktorom pôsobí a rozvíja sa politika.**

Politická činnosť počas historického vývoja v narastajúcej miere ovplyvňovala organizáciu priestoru, napr. vytyčovala a rušila politické hranice, presúvala obyvateľstvo, motivovala rozvoj ekonomickej aktivity alebo ju potláčala atď. H. Sprout (1968) píše **o politickom potenciále, na ktorý pôsobia geografické faktory** (poloha, vzdialenosť, suroviny a i.), ktoré ho môžu zosilňovať alebo zoslabovať. Preto je jednou z úloh politickej geografie skúmať vplyv politickej činnosti na rozdelenie priestoru, rozmiestnenie obyvateľstva, ekonomického potenciálu a infraštruktúry.

Priestor je v súčasnosti politicky rozdelený. Toto rozdelenie vyplýva z podmienok prirodzenej diferenciácie, teda z rozdielov **v dostupnosti a možnostiach využitia pevniny a mora** (Gottmann 1983). Treba pripomenúť, že v súčasnosti už ľudstvo politicky rozdelilo aj takú relatívne homogénnu časť priestoru, akou je svetový oceán.

Realita sveta v uvedených súvislostiach vytvára rozsiahlu pôdu pre vedecký výskum, pričom nezastupiteľné miesto v jeho rámci má aj **politická geografia.** Otázky vzájomného vzťahu medzi geografickým prostredím a politickými javmi a procesmi majú základný význam pre existenciu politickej geografie.

1.1. Vzťah medzi geografickým prostredím a politickými javmi a procesmi

Moderná politická geografia vznikla z potreby štúdia obojstranných väzieb medzi formou politickej organizácie priestoru a geografickým prostredím. **Rozhodujúcim fenoménom pre porozumenie organizácie spoločnosti v priestore je štát, pre ktorého pochopenie je rozhodujúca geografia** (Johnston 1989).

Je zrejmé, že štát ako základný útvar politickej organizácie nie je prírodným javom, ale výsledkom vývoja ľudskej spoločnosti. **Politiku štátu si nemožno predstaviť iba**

ako efekt vplyvu geografického prostredia. Elementy geografického prostredia v súčasnosti, teda v období rýchleho technologického rozvoja, výlučne nerozhodujú o postavení štátu v rámci medzinárodného spoločenstva.

To však neznamená, že si dodnes nezachovali svoj význam. Počas vývoja ľudskej spoločnosti a štátu možno doložiť viaceré príklady **vplyvu elementov geografického prostredia na politické javy a procesy.** Súvisí to hlavne s tým, že jeden zo základných atribútov štátu je **disponovanie teritóriom,** ktoré je tvorené geografickým prostredím a ktoré má určitú polohu. Analýzy vplyvu geografického prostredia na historický vývoj štátu a jeho špecifiká môžu byť užitočným príspevkom pre pochopenie jeho súčasného postavenia vo svete.

Známe sú interpretácie významu ostrovnej polohy Spojeného kráľovstva na získanie prevahy na mori (tu participovali aj vhodné smery morských prúdov), na vznik jeho obrovskej koloniálnej ríše a tiež na ďalšie elementy života britskej spoločnosti (udržanie si svojskej kultúrnej a psycho-mentálnej individuality jej členov, obrana pred útokmi z pevniny, vznik politiky izolacionalizmu). Ako píše A. Maurois (1995) ovládnutie morí ako vyriešenie problému národnej obrany, ktoré Anglicku uložila jeho geografická poloha, je čiastočným vysvetlením imperiálnych dejín tohto národa. Ostrovná poloha ovplyvnila v istej miere aj vývoj a súčasné postavenie Japonska a na utvorenie špecifickej kultúry japonského národa.

Niektorí autori poukazujú na vplyv riek pri formovaní osídlenia a pri utváraní štátov z hľadiska vzniku ich jadrových území a formovaní morfológie ich teritória. E. Romer (1901) poukazoval na vzťah medzi ústiami a dolinami veľkých riek a vznikom starých civilizácií. Francúzsky geograf J. Ancel (cit. Bohdanowicz - Dziecielski 1996) pomenoval Poľsko potamokraciou, teda štátom, ktorý je riadený riekami. Vychádzal z vymedzenia hlavných historických častí, ktorých hranice sa opierajú o rozvodia veľkých riek.

V histórii každého národa a štátu možno nájsť pôsobenie geografického prostredia. V prípade väčšiny európskych štátov (ale aj v niektorých starých mimoeurópskych štátoch) platí, že nie je možné porozumieť ich histórii, vývoju utvárania ich hraníc, vzniku ich jadrových území len z hľadiska politických faktorov. Do úvahy je nevyhnutné vziať aj **fyzickogeografické atribúty ich teritória,** ktoré však v priebehu histórie vo väčšej alebo menšej miere stratilo charakter pôvodnej prírodnej krajiny a stávalo sa kultúrnou krajinou organizovanou ľudskou spoločnosťou.

Je nepochybné, že prírodné prostredie, geografická poloha, ale aj iné atribúty geografického priestoru (napr. komunikačná sieť) zohrávali v histórii štátov rôznu, ale často nezanedbateľnú úlohu ako **jeden z faktorov** vplývajúcich na ich genézu a vývoj. Pri ich výskume preto treba často vychádzať zo vzájomného vplyvu prírodných, sociálno-ekonomických a politických činiteľov. Geografické prostredie vytvára podmien-

ky, ktoré využíva človek, ale ten tak koná nielen v závislosti od svojej vôle, ale aj v závislosti od úrovne ekonomiky, ktorá je v čoraz väčšej miere previazaná s politickými procesmi.

Absolutizácia vplyvu geografických podmienok na vývoj ľudskej spoločnosti viedla k vzniku *geografického determinizmu*. Jeho myšlienky prenikli aj do filozofie, historickej vedy a štátovedy, odkiaľ boli prenesené do modernej politickej geografie jej zakladateľom F. Ratzelom na konci 19. storočia a neskôr sa odrazili aj v geopolitickom myslení. V priebehu vývoja sa vytvoril súbor rôznych teórií a metodologických zásad, ktoré sa snažia vysvetliť vývoj a stav jednotlivých spoločností a štátov podmienkami geografického prostredia, v ktorom sa nachádzajú.

1.2. Politická geografia ako veda

Politická geografia patrí medzi tie geografické disciplíny, ktoré nemajú všeobecne prijímaný objekt a predmet štúdia. Rovnako neexistuje ani všeobecne uznávaná definícia tejto čiastkovej disciplíny geografie, pretože jednotliví autori majú rôzne názory na pole jej výskumu. Súvisí to s nerozvinutou teoretickou základňou politickej geografie, ale aj so skutočnosťou, že jej výskum sa dotýka aj otázok, ktoré sú predmetom záujmu iných vied, napr. politológie, histórie, ekonómie, sociológie a i. Každý problém, ktorý rieši politická geografia, je vlastne **interdisciplinárnou otázkou,** nachádzajúcou sa v polohe kontaktu teórie s praxou. Táto skutočnosť však nezníženie význam politickogeografických výskumov, pretože najcennejšie výsledky bádania sa často získavajú práve na hraniciach rôznych vedných disciplín.

Predmet výskumu politickej geografie je oveľa širší než je to u iných geografických disciplín. Patrí sem rad problémov, ktoré majú politickú podstatu (politická mapa sveta, poloha štátu, politické hranice, klasifikácia štátov, územno-správne členenie, priestorová interpretácia výsledkov volieb a pod.), ale zároveň **skúma aj také javy, ktoré nie sú primárne politického charakteru.** V tejto súvislosti je potrebné spomenúť ekonomické štruktúry a procesy v štátoch a regiónoch rôznych úrovní, ktoré sú však previazané s politickými pomermi. Politická geografia sa zároveň zaoberá aj problematikou obyvateľstva, ktorého počet, rozmiestnenie a štruktúra je previazaná s priestorovo-politickými systémami, pôsobiacimi na konkrétnom území. Podobne možno spomenúť aj ďalšie predmety politickogeografických výskumov (konflikty, problematika závislosti, zmeny socioekonomického priestoru, svetový poriadok, politika lokácie, ekologické hrozby, otázky ekonomickej a politickej integrácie a i.). Okrem toho predmet výskumu politickej geografie je veľmi dynamický a podlieha zmenám v súvislosti s novoobjavujúcimi sa politickými problémami, prameňmi informácií a tiež technikami analýzy. Aj pre tieto príčiny je **konštrukcia výstižnej definície politickej geografie veľmi obtiažna.**

Prehľad definícií politickej geografie podáva P. J. Taylor (1982a), ktorý konštatuje, že ich spoločným menovateľom je **používanie prívlastku *politický*.** Rovnako je to aj s novšími definíciami. A. D. Burnett a P. J. Taylor (cit. Kostelecký 1993) píšu, že politická geografia sú **politické štúdie realizované geografmi, pri ktorých sú využívané techniky a koncepty, spojené s ich priestorovými perspektívami.** Táto formulácia vlastne potvrdzuje nedostatok teoretických východísk súčasnej politickej geografie, ktorá je v značnej miere teoreticky a koncepčne podriadená politológii. Ide v skutočnosti o jeden z dôsledkov historického vývoja politickej geografie.

Definície politickej geografie zdôrazňovali rôzne aspekty jej výskumu, opierajúc sa o priestorové a politické kategórie. Pre názornosť uvedieme viacero takýchto definícií:

- Politická geografia skúma politické jednotky (regióny), ktoré sú dané politickými alebo politickogeografickými hranicami a tiež priestorové podobnosti a rozdiely medzi nimi (Hartshorne 1957).
- Politická geografia študuje politické fenomény v ich územnom kontexte (Jackson 1958).
- Politická geografia je veda, skúmajúca vzájomný vzťah geografických areálov a politického procesu (Berry - Cohen - Minghi 1965).
- Politická geografia je priestorovou analýzou politických javov (Kasperson - Minghi 1969).
- Politická geografia je osobitná geografická veda, skúmajúca teritoriálne rozmiestnenie politických síl, hlavne triednych (Majergojz 1971).
- Politická geografia je veda o dynamike a priestorových prejavoch politického procesu, teda činnosti, zameranej na ustanovenie a udržanie kontroly nad politickou jednotkou (Cohen - Rosenthal 1971).
- Politická geografia skúma geografické dôsledky politických rozhodnutí a tiež geografické faktory, ktoré sa zohľadňujú pri prijímaní takýchto rozhodnutí (Prescott 1972).
- Politická geografia študuje geografickú povahu, politiku a moc štátu (Pounds 1972).
- Politická geografia je veda o politicko-teritoriálnej organizácii spoločnosti v geografickom priestore (Gorbacevič 1976).
- Politická geografia študuje zákonitosti formovania, fungovania a rozvoja politicko-teritoriálnej organizácie spoločnosti ovplyvnenej príslušným sociálno-politickým komplexom, súhrn územnej štruktúry politiky a územného systému riadenia politických systémov (Jagja 1984).

- **Politická geografia je geografická disciplína, študujúca územné komplexy politických síl v ich vzájomných vzťahoch a priestorovú organizáciu politického života spoločnosti** (Kolosov 1985).
- **Politickí geografi sa zaoberajú geografickými dôsledkami politických rozhodnutí a činností, geografickými faktormi, ktoré boli zvažované pri akomkoľvek rozhodnutí a úlohou akýchkoľvek geografických faktorov, ktoré ovplyvnili výsledok politických činností** (Pacione ed. 1985).
- **Politická geografia sa usiluje o interpretáciu politickej mapy v súčasnosti i minulosti, o odhalenie priestorových rozdielov a podobností s politickým charakterom a tiež o poznanie špecifík teritoriálneho formovania sa a politického vývoja štátov alebo iných regiónov** (Barbag 1987).
- **Politická geografia sa zaoberá vzájomným vzťahom horizontálnej diferenciácie geografickej sféry a politickej nadstavby** (Mečiar - Řehák 1988).
- **Politická geografia analyzuje vzájomný vzťah politických a priestorových faktorov spoločenského rozvoja** (Kaledin 1990d).
- **Politická geografia sa zaoberá výskumom javov rozmiestnených v priestore a ich priestorových atribútov, ktoré sú výsledkami politického procesu v takom ponímaní, v akom štát (teritórium využívané a organizované človekom) považujeme za politický organizmus** (Czyz 1993).
- **Politická geografia je štúdium procesov, ktoré vytvárajú národy a štáty v zložitých väzbách a súvislostiach s geografickým prostredím** (Gardavský 1994).
- **Politická geografia je štúdium politických regiónov ako priestorovo-politických jednotiek, včítane ich vnútornej štruktúry a ich vonkajšieho vzťahu** (Hnízdo 1994).
- **Politickú geografiu možno vymedziť ako geografickú disciplínu, skúmajúcu priestorovo-politickú organizáciu spoločnosti, zákonitosti jej formovania a rozvoja v konkrétnych historických súvislostiach** (Kolosov - Mironenko 2001).
- **Politická geografia skúma vzájomné pôsobenie medzi geografickým prostredím a politickými procesmi, pričom ich výskum sa opiera o analýzu rôznorodých súvislostí medzi politickými procesmi a prírodnými a antropogénnymi komponentami prostredia, v ktorom tieto procesy prebiehajú** (Baczwarow - Suliborski 2002).

Z viacerých definícií (Hartshorne 1957, Cohen - Rosenthal 1971, ale aj Berry - Cohen - Minghi 1965) vyplýva, že cieľom politickej geografie je **výskum priestorovo-politických jednotiek, teda politických regiónov, a z nich najmä štátu.** V podstate teda ide o výskum politickej diferenciácie priestoru.

Ruskí (sovietski) autori sa opierajú o koncepciu **priestorovo-politickej štruktúry spoločnosti,** ktorú chápu ako súhrn teritoriálnej diferenciácie politických javov a riadenia teritoriálnej politiky (Jagja 1982). Výrazne sa v nich uplatňuje pojem **geografického (politickogeografického) priestoru,** ktorý je chápaný ako forma bytia politických fenoménov a politickogeografických objektov, ich spolujestvovania, pomeru, vzájomnej polohy, vzájomného pôsobenia, intenzity, atď. (Kolosov - Mironenko 2001).

N. V. Kaledin (1996) v tejto súvislosti píše o integrálnom **geopriestore,** ktorý sa skladá z ekonomického, sociálneho, kultúrneho a fyzického priestoru. Ich navrstvenie utvára podľa autora diferenciáciu integrálneho geopriestoru, ktorá sa odráža v špecializácii a rozmiestnení ekonomiky, osídlení, ako aj kvantitatívnych a kvalitatívnych charakteristikách obyvateľstva.

Mnohí odborníci považujú vágnosť predmetu výskumu politickej geografie za výrazný nedostatok. M. I. Glassner (1996) však tento fakt považuje za prednosť politickej geografie. Zdôvodňuje to tým, že práve nedostatočne definované zameranie výskumu tejto vedy **umožňuje politickým geografom skúmať rôzne fenomény politického a priestorového charakteru bez toho, aby odbočili od predmetu výskumu politickej geografie** alebo aby sa dostali na pôdu inej vedy. Nejasnosť vymedzenia predmetu politickogeografického výskumu umožnilo realizovať ho aj zo strany politológov a sociológov. V rámci *Medzinárodnej asociácie politických vied* (*The International Political Science Association, IPSA*) pracuje výskumný výbor politickej geografie.

Politickú geografiu treba, podľa nášho názoru, chápať ako integrálne prepojenie

- **analýzy špecifík priestorovo-politickej organizácie spoločnosti, skladajúcej sa s priestorovo-politických systémov, geograficky vyjadrených vo forme politických regiónov;**
- **analýzy priestorového rozmiestnenia politických síl a ich vzájomných vzťahov v globálnom, makroregionálnom, štátnom a lokálnom meradle a ich vzťahov s fyzickogeografickými, humánnogeografickými a historickogeo- grafickými javmi;**
- **syntézy v podobe formulovania zákonitostí pôsobenia politických síl na diferenciáciu priestoru, a to najmä v prognostickom kontexte.**

Jedným z cieľov takto zameraných prác môže byť úsilie o konštrukciu optimálnej organizácie priestoru pre dosiahnutie politickej stability.

Politická geografia má **viacero aspektov** svojho výskumu. N. V. Kaledin (1990c) v tejto súvislosti vyčlenil:

- **všeobecnú a teoretickú politickú geografiu** (zaoberá sa metodologickými a teoretickými princípmi politickej geografie, jej miestom v systéme vied, resp. systémom kategórií),
- **funkcionálnu politickú geografiu** (zaoberá sa výskumom konkrétnych funkcionálnych typov politickej činnosti v priestore),
- **regionálnu politickú geografiu** (skúma priestorovo-politické systémy rozličnej úrovne v konkrétnych podmienkach priestoru, resp. konštruuje politickogeografickú typológiu štátov sveta),
- **aplikovanú politickú geografiu** (usiluje sa o aplikáciu politickogeografických poznatkov do praxe).

Naproti tomu M. Baczwarow a A. Suliborski (2002) píšu, že nové smery výskumov v politickej geografii ju umožňujú rozdeliť na všeobecnú a regionálnu. **Všeobecná politická geografia sa,** podľa nich, zaoberá hlavne veľkými teritóriami (najčastejšie celými štátmi, ich politickogeografickými rozdielmi a vzájomnými vzťahmi). **Regionálna politická geografia** skúma lokálne politické problémy a ich príčiny (napr. regionálne identity, problémy sociálnej priestorovej segregácie, motívy politických konfliktov, vnútorné administratívne členenia, spoločensko-politické pomery v pohraničných pásmach, atď.).

Z hľadiska priestorového rozsahu politickogeografických výskumov môžeme rozlíšiť **tri úrovne** politickogeografickej analýzy:

- **makroúroveň,** t. j. výskumy v globálnom a makroregionálnom (supraštátnom) meradle,
- **mezoúroveň,** t. j. politickogeografické výskumy štátov,
- **mikroúroveň,** t. j. výskumy v regionálnom (subštátnom) a lokálnom meradle (jednotlivé jednotky územno-správneho členenia, mestá, jadrové územia štátu a i.).

V súčasnosti je stále **základným objektom politickogeografickej analýzy štát,** teda dominujú výskumy na mezoúrovni. Vyplýva to z faktu, že štát hrá aj v súčasnosti hlavnú úlohu v riadení politických procesov na všetkých troch úrovniach.

Z uvedených poznatkov vyplýva **špecifické postavenie politickej geografie** a náročnosť politickogeografického výskumu. Zdôrazňuje to aj B. Czyz (1993), keď konštatuje, že **politická geografia je intelektuálna disciplína, vyžadujúca priestorovú fantáziu, znalosť histórie a využívania analógií a tiež konštrukciu abstrakcií.** Politický geograf musí analyzovať a vysvetliť regionálnu diferenciáciu, vyplývajúcu z politického pôsobenia rôznych subjektov v konkrétnom priestore. Preto musí politická geografia „koordinovať" poznatky, získané z ostatných čiastkových disciplín geografie. To zdôrazňuje aj J. Barbag (1987) slovami, že **politická geografia zohľadňuje ako fyzickogeografické, tak aj humánnogeografické a politické podmienky.**

Ďalším špecifikom politickej geografie je fakt, že na rozdiel od niektorých vied nevychádza z prostého usporiadania javov, z ktorých sú niektoré príčinou a iné následkom. Geografické prostredie môže byť jednou z príčin existujúcej politickej organizácie a pôsobenia politických procesov na určitom teritóriu a zároveň výsledkom fungovania tejto organizácie. Sformulované závery, týkajúce sa zväzkov medzi prostredím a politickými javmi **nemajú charakter zákonov,** skôr ide iba o zovšeobecnenia s rôznym stupňom pravdepodobnosti ich platnosti.

Politická geografia musí teda hodnotiť vplyv elementov geografického prostredia na rozloženie politických síl, na priestorovú organizáciu spoločnosti, ako aj na prijímanie politických rozhodnutí na rôznych úrovniach a na ich realizáciu. Zároveň analyzuje vplyv politických rozhodnutí a zmien na geografické prostredie.

Okrem toho je potrebné upozorniť aj na fakt, že v politickej geografii sa vo väčšej miere uplatňuje **subjektivizmus,** prejavujúci sa v politickogeografických prácach. Vyplýva to zo skutočnosti, že problematika, ktorú analyzuje politická geografia má často emocionálny akcent. Ten vychádza najmä z osobnosti výskumníka, ktorý je v určitej miere do riešenej problematiky zainteresovaný, napr. ako príslušník určitého národa alebo občan štátu. To spôsobuje často diskutabilnosť predkladaných záverov výskumu.

Interpretácia postavenia politickej geografie medzi geografickými vedami a v rámci vied vôbec je predmetom diskusie. V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) ju chápe ako súčasť humánnej (socioekonomickej) geografie. Zároveň však priznáva, že **politická geografia *syntetizuje* poznatky nielen disciplín humánnej geografie** (geografie obyvateľstva, geografie sídiel, geografie priemyslu, geografie dopravy a i.), **ale v istej miere aj fyzickogeografických disciplín.**

Poľský geograf J. Barbag (1987) upozorňuje, že **politická geografia sa často považuje za jednu z disciplín humánnej geografie,** pričom s inými disciplínami tejto skupiny vied ju spája spoločný cieľ výskumu, ktorým je hľadanie zákonitostí, súvislostí a korelácie medzi fyzickogeografickými a humánnogeografickými procesmi a tiež aj podobné metódy výskumu. Rozdiel tkvie v tom, že politická geografia skúma javy politického charakteru, pričom hranice medzi nimi a ekonomickými procesmi a javmi sú často nejasné a obtiažne vymedziteľné.

Schéma humánnej geografie, ktorú uvádzajú R. Matlovič a F. Žigrai (2002) **považuje politickú geografiu za súčasť humánnej geografie** spolu s ekonomickou geografiou, sociálnou geografiou a kultúrnou geografiou. Toto chápanie, podľa nášho názoru, azda najviac odráža na jednej strane štruktúru humánnogeografických disciplín a tiež internú pozíciu politickej geografie v rámci humánnej geografie a geografie ako celku.

M. Rościszewski (1987) sa v doslove ku knihe J. Barbaga v podstate prikláňa k príslušnosti politickej geografie ku humánnej geografii. Poukazuje však na to, že vývoj humánnogeografického výskumu smerom od opisu k analýze a prognóze je dôvodom k terminologickým zmenám v zmysle vytvorenia nového pojmu ***geosofia.*** Jej súčasťou by mala byť v určitej miere aj politická geografia.

Niektorí autori považujú politickú geografiu za samostatnú geografickú disciplínu na úrovni humánnej (socioekonomickej), fyzickej či regionálnej geografie. Český geograf J. Demek (1978) ju v rámci svojej schémy súboru geografických vied (vytvorenej podľa kritéria študovaného objektu) zaradil do skupiny vied o regionálnych komplexoch (spolu s regionálnou geografiou).

V kontexte postavenia politickej geografie treba spomenúť aj jej vzťah ku geopolitike. Analyzujeme ho širšie v nasledujúcej kapitole, na tomto mieste chceme iba pripomenúť, že politická geografia je považovaná niekedy **za synonymum pre geopolitiku.**

Politická geografia využíva v podstate rovnaké metódy výskumu ako ostatné humánnogeografické disciplíny. Vyhýbajúc sa predčasným zovšeobecneniam za pomoci observácie faktov *in situ,* ich opisu a vysvetlenia cestou analýzy, politická geografia hľadá ekonomické a politické zákonitosti na báze podobných podmienok prírodného prostredia (Barbag 1987). Okrem toho sa pri svojich výskumoch politická geografia opiera aj o dokumenty (archívne materiály, štatistiky, mapy, fotografie, filmy). Významné zastúpenie v znázornení výsledkov politickogeografického výskumu majú kartografické metódy. Okrem toho sa politická geografia **opiera aj o metódy výskumu, uplatňované v politológii.** Vzhľadom na špecifiká politickej geografie, ktoré sme spomenuli vyššie, má veľký význam objektivizácia prameňov, hodnotenie ich autenticity a pravdivosti. Po vysvetlení javov a ich klasifikácii nasleduje hľadanie zákonitostí induktívnou cestou, resp. porovnávanie s podobnými reláciami v priestore a čase.

Politická geografia je vedou geografickou, ale aj politickou. Geografickou preto, že sa zaoberá rozmiestnením, reláciami a dynamikou politických subjektov a javov v priestore (v kontexte politických regiónov) a politickou preto, že skúma spomínané politické subjekty a javy. Preto možno súhlasiť s názormi, že **politická geografia je hraničnou disciplínou na rozmedzí medzi politológiou a geografiou.** Niektorí autori ju považujú za súčasť sústavy politologických disciplín v rámci výskumu medzinárodných vzťahov (pozri David 1996).

Politická geografia sa neobmedzuje iba na geografické aspekty politológie, predstavuje disciplínu, ktorá je schopná nielen priestorovo konkretizovať závery politológov, ale aj **získať vlastné originálne výsledky svojho výskumu.** Výhodou politickej geografie oproti iným vedám, skúmajúcim politické procesy (politológii, etnológii, ekonómii, histórii, sociológii a i.) je jej najviac zovšeobecňujúci charakter, hodnotiaci politické procesy a fenomény na základe ich priestorovej lokalizácie.

1.3. Výskum štátu v politickej geografii

Ako vyplýva z doterajších poznámok, štát bol a je jeden z dominantných predmetov výskumu politickej geografie. B. Czyz (1993) pokladá **výskum foriem štátneho života v rámci organizovaného teritória za centrálnu výskumnú úlohu politickej geografie.** N. V. Kaledin hovorí priamo o štátovedeckej politickej geografii. Významné postavenie štátu v politickogeografickom výskume spočíva, podľa neho, v tom, že **so štátom bol zviazaný začiatok politickej realizácie politickogeografických poznatkov** a tento východiskový aplikačný aspekt politickej geografie môžeme nazvať štátnopolitickým (Kaledin 1990c).

Význam záverov politickogeografických analýz pre štátnych predstaviteľov a štátne orgány a inštitúcie je nepochybný. Každý štát musí prihliadať pri prijímaní politických rozhodnutí na politickogeografickú štruktúru vlastného územia, susedných štátov i celého makroregiónu, v ktorom sa rozprestiera, ako aj na globálne aspekty politickogeografickej diferenciácie geopriestoru. Jedným z atribútov štátu je priestor (územium) a tak **každý politický systém je spätý s konkrétnym výsekom geopriestoru a neexistuje žiadna časť geopriestoru, ktorá by nebola spätá s určitým politickým systémom alebo nemala dohodnutý určitý medzinárodný štatút.**

Poľský geograf J. Barbag píše, že **predmetom skúmania politickej geografie je priestor, vyznačený hranicami, ktorý je pevne organizovaný.** Takýmto priestorom je hlavne štát a jeho územium ako najtrvalejší komponent a materiálny substrát pôsobenia spoločnosti. Práve v konkrétnom zorganizovanom priestore, ktorý má rôzne špecifické atribúty sa rozvíjajú ako politika, tak aj geografia (Gottmann 1983).

R. J. Johnston (1980) píše o politickogeografickom výskume **ekonomických a sociálnych konfliktov, ktoré sa integrujú v štáte** a ktoré majú výrazne priestorové zložky. Štruktúry a procesy, uvedené v schéme politickej geografie P. J. Taylora (1982b), či už ide o štátne systémy, ich formálnu a funkcionálnu štruktúru, segregáciu, polarizáciu, priestorovú distribúciu politiky, aktivity strán v priestorových vzťahoch alebo o globálnu závislosť sa združujú v štáte.

V štátocentristickej politickej geografii sa výskumy obmedzujú na určitý počet objektov, ktoré môžeme študovať ako unikátne teritóriá a ľudské komunity, alebo hľadať ich spoločné atribúty. Príkladom môže byť **výskum problematiky novovzniknutých štátov.** Na prípadoch konkrétnych krajín ide o úsilie zistiť, akým spôsobom dochádzalo k prechodu od tradičnej organizácie alebo koloniálnej správy k politickému systému nového štátu. Pri vzniku nových štátov alebo pri zmene ich postavenia na ekonomickej, politickej či vojensko-strategickej mape je nevyhnutné politickogeografické zhodnotenie ich potenciálu. Dôležité je sústrediť sa na výskum tých politických procesov a rozhodnutí v rámci štátov, ktoré majú výrazný priestorový dopad a teda nachádzajú odraz v organizácii a dynamike štruktúry priestoru.

V súvislosti s vývojom vo svete (meniaca sa úloha štátu, rast významu integračných procesov a tendencií regionalizmu) sa do popredia záujmu politickej geografie dostávajú aj iné predmety výskumu: politickogeografické jednotky nižšieho rádu ako štát i zoskupenia štátov. Ani pri ich analýze nemožno obísť úlohu štátu. **Štát teda plní nezastupiteľnú funkciu v politickogeografických analýzach ako ich bázová politickogeografická jednotka** (pozri piatu kapitolu).

Ako spomíname v ďalších častiach tejto kapitoly, **problematika štátu bola kľúčovým problémom politickogeografického výskumu od vyčlenenia politickej geografie ako modernej vedeckej disciplíny** na konci 19. storočia. Svedčia o tom diela F. Ratzela, ktorý štát umiestnil do centra pozornosti politickej geografie. A. Demangeon zhodnotil F. Ratzela ako prvého geografa, ktorý porozumel zložitosti podmienok a existencie a funkcie štátu a dal geografickému výskumu štátu vedecký charakter (pozri Šindler 1986). V súvislosti s bojom medzi štátmi o teritoriálno-politické a ekonomické rozdelenie sveta sa stala politická geografia **vedou, objasňujúcou teritoriálny vývoj štátov v globálnom i makroregionálnom kontexte.**

Štát bol ústrednou témou politickogeografického výskumu aj v medzivojnovom období. V členení politickej geografie podľa S. Passargea z roku 1935 (cit. Kost 1988), ktorý rozdelil politickú geografiu na tri časti (všeobecnú, špeciálnu a historickú), problematika štátu dominovala nielen v špeciálnej politickej geografii (skúmajúcej vnútropolitickú a zahraničnopolitickú geografiu štátov a komparujúcej štáty z mocenskopolitického hľadiska), ale aj vo všeobecnej politickej geografii (skúmajúcej účinok jednotlivých faktorov priestoru na štáty a politické dianie). Práve **v tomto období dosiahla politická geografia jeden z vrcholných bodov svojho doterajšieho vývoja, ktorým bola morfologicko-genetická štátoveda** (Ossenbrügge 1983).

Aj v povojnovom období bol v strede záujmu politickej geografie štát. Až v súvislosti s poslednou renesanciou tejto vedy, ktorá sa datuje od sedemdesiatych rokov minulého storočia v kontexte s nástupom *novej politickej geografie* **sa medzi jej výskumné témy dostávala v širšom meradle aj „neštátna" problematika.** Okrem toho sa

v súvislosti s aktuálnymi trendmi vo svete **transformoval aj politickogeografický výskum štátu.**

Výskumné záujmy politickej geografie z aspektu skúmania štátu možno zhrnúť do nasledovných hlavných tém, ktoré sa uplatňujú v rôznej miere v súčasných politickogeografických analýzach:

- dominantné rysy a špecifiká štátneho zriadenia, vnútornej a zahraničnej politiky štátov súčasného sveta v priestorovom kontexte,
- politickogeografická typológia štátov a na ňu nadväzujúca regionalizácia sveta,
- politickogeografická poloha štátu, jeho úloha a miesto v rozložení politických síl vo svete,
- utváranie a štruktúra štátneho územia a jeho hraníc (funkcia a delimitácia suchozemských a morských hraníc),
- národnostná, rasová a konfesionálna štruktúra obyvateľstva štátu, miesto a úloha národov, rás a konfesionálnych skupín,
- politické strany a spoločenské organizácie, ich vplyv na politický systém štátu a na jeho geografické štruktúry,
- bilancia politických síl medzi regiónmi v rámci štátu, systém a postavenie regionálnych orgánov štátnej správy a samosprávy,
- vplyv geografických faktorov na stabilitu (resp. rozpad) štátov,
- vznik nového štátu, utváranie sa jeho politického systému a ich vplyv na geografické štruktúry, sformované na jeho teritóriu,
- integračné procesy a ich vplyv na politický systém štátu a na jeho geografické štruktúry,
- perspektívy fungovania súčasného modelu národného (a teritoriálneho) štátu.

Každú z uvedených tém možno rozdeliť na viacero užšie špecializovaných podtém. Politická geografia skúma aj jednotlivé atribúty štátu (pozri piatu kapitolu) a to aj v kontexte spomínaných tém.

1.4. Vývoj politickej geografie

1.4.1. Stručný náčrt vývoja politickej geografie

Vzťah medzi politickou činnosťou a priestorom oddávna pútal pozornosť mysliteľov. Zároveň možno konštatovať, že podiel politickogeografických poznatkov na tvorbe praktickej politiky je objektívnym procesom, ktorý má dlhú históriu. Britský geograf J. Short (1985) považuje politickú geografiu za jednu z najstarších geografických disciplín.

V súlade s viacerými autormi (napr. Otok 1996) možno konštatovať, že myšlienky, ktoré by sme v súčasnosti zaradili medzi politickogeografické, nachádzame už **v dielach antických autorov** ako boli Hérodotos, Thukýdidés, Platón, Aristotelés, Strabón a i. (Barbag 1987, Bohdanowicz - Dziecielski 1996). Hoci antickí autori písali o štáte ako o politickej jednotke, nemožno ešte hovoriť o politickej geografii ako o samostatnej geografickej disciplíne. Napr. **Aristoteles** (384 - 322 pred n. l.) vytvoril model štátu, vymedzil funkcie jeho hlavného mesta, zaoberal sa problematikou hraníc, ako aj vplyvom prírodných faktorov na fungovanie štátu.

Myšlienky o vzťahu medzi geografickým prostredím a ľudskou spoločnosťou sú do 19. storočia späté s **geografickým determinizmom a jeho kritikou.** V 16. storočí vystúpil francúzsky právnik a historik **J. Bodin** (1530 - 1596, hlavné dielo *Six livres de la République,* vydané v roku 1577) s teóriou, podľa ktorej jednotlivé geografické faktory, hlavne klíma, majú určujúci vplyv na spoločenské javy. Skúmal, ako by mala byť podľa odlišností miesta a zeme upravená štátna forma.

Za prvú politickogeografickú prácu sa pokladá kniha **W. Pettyho** (1623 - 1687) *The Political Anatomy of Ireland* (*Politická anatómia Írska,* 1672), v ktorej, podobne ako v publikácii *Five Essays in Political Arithmetic,* analyzoval význam teritoriálnych a demografických činiteľov pre moc štátu. Rozpracoval otázky územia štátu, jeho geografickej polohy a obyvateľstva z aspektu jeho ekonomického potenciálu. V druhej práci sa zaoberal aj hľadaním optimálneho tvaru a rozmerov štátneho územia. Tieto úvahy vychádzali z empirických pozorovaní autora v západoeurópskych krajinách a tiež z analýzy početných informačných zdrojov.

Ch. L. de S. Montesquieu (1689 - 1755) vo svojich dielach našiel veľa súvislostí medzi hospodárstvom, zaľudnením, územím štátu, úrodnosťou pôd a spôsobom vlády. Bol stúpencom tzv. geografickej koncepcie, podľa ktorej závisí charakter spoločnosti na prírodných podmienkach. Vo svojom diele *De l'Esprit des lois* (*O duchu zákonov,* 1748) rozvinul teóriu o určujúcej úlohe jednotlivých faktorov geografického prostredia v živote spoločnosti. Píše, že geografické faktory (najmä klíma a úrodnosť pôdy) vymedzujú správanie ľudí, ich charakter a vášne a ich prostredníctvom vplývajú aj na spoločenské podmienky.

Na jeho myšlienky reagovali A. R. J. Turgot, P. H. D. von Holbach a C. A. Helvétius, ktorí túto koncepciu **kritizovali.** Podľa nich je človek hlavne dielom spoločenského prostredia a geografické podmienky na neho vplývajú prostredníctvom spoločenských vzťahov. Človek nie je voči prírodným podmienkam bezmocný a je schopný ich zmeniť. Myšlienky **geografického determinizmu** obsahovali aj diela J. G. Herdera, A. Heerena a H. T. Buckleho, na druhej strane ich kritizovali Voltaire, Ch. Mylius a J. Ch. L. Sisimondi. Tieto úvahy sa pohybovali najmä v rovine filozofie, histórie, resp. politickej vedy. Do geografického myslenia boli začlenené až v 19. storočí.

Termín *politická geografia* sa začal používať až od 18. storočia, pričom sa pod ním chápal súhrn vedomostí o politickej organizácii štátov, ako aj o nových teritóriách, ktoré sa zapájali do svetového hospodárstva. **Výraz *politická geografia* ako prvý použil nemecký filozof I. Kant** (1724 - 1804), ktorý sa zaoberal o. i. aj prednášaním geografie na univerzite v Königsbergu. Vo svojej *Správe o príprave prednášok na zimný semester 1765 - 1766* píše o **fyzicko-morálno-politickej geografii,** ktorú popisuje takto: **...predstavím najprv zvláštnosti prírody a jej troch ríší... Druhá časť skúma človeka na základe rôznorodosti jeho prirodzených vlastností a na základe rozlišovania toho, čo je na ňom mravné... Nakoniec posúdime to, čo možno označiť ako dôsledok vzájomného pôsobenia oboch spomenutých síl, t. j. stav štátov a národností na Zemi...** (Kant 1999). Podľa neho sa politická geografia opiera o fyzickú geografiu, ktorá je základom všetkých ostatných geografických disciplín ako aj histórie. Nezávisle na I. Kantovi tento pojem používal aj francúzsky ekonóm A. R. J. Turgot (1721 - 1781).

Politická geografia tak, ako ju chápali myslitelia v 18. a na začiatku 19. storočia, zahŕňala veľmi heterogénne a vzájomne nesúvisiace problémy, že je možné len s veľkými ťažkosťami hovoriť o nej ako o samostatnej vednej disciplíne. Skôr ju možno pokladať za akýsi **súbor vedomostí** o štátoch a ich zriadení, jeho obyvateľstve, kultúre, vzdelanosti, obchode a výrobe, ozbrojených silách, štátnych symboloch a pod. (Bohdanowicz - Diecielski 1996). Napriek istému pokroku v prospech transformácie na samostatnú geografickú disciplínu mala politická geografia spomenutý charakter až do druhej polovice 19. storočia.

Nemecký geograf **C. Ritter** (1774 - 1859) vypracoval cyklickú teóriu rozvoja štátu, deterministicky zdôvodnenú na základe rozvoja organizmu. Jeho kniha *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen, oder allgemeine verleichende Geographie* (1817) je považovaná za prvý pokus o utvorenie modelu v politickej geografii (Otok 1996). Okrem toho sa zaoberal aj vplyvom geografického prostredia na ľudskú spoločnosť. Podčiarkoval závislosť vývoja sociálnej skupiny od prírodných podmienok krajiny, ktorú obýva. C. Ritter bol prvý nemecký geograf, ktorý sa pokúšal začleniť myšlienky geografického determinizmu pochádzajúce z filozofie do vedeckého systému geografie.

Úvahy, ktoré sa týkali politickogeografických otázok možno nájsť aj v prácach **J. J. É. Reclusa** (1830 - 1905), najmä v jeho hlavnom diele *L'homme et la tierre* (1905 - 1908). Ruský geograf **L. I. Mečnikov** (1838 - 1888) diele *La civilisation et les grandes fleuves historiques* (1889) vysvetlil svoje chápanie geografického determinizmu, pričom rozhodujúci význam pre vývoj ľudskej spoločnosti pripisoval vodným cestám. Podľa toho, čo tvorí základ civilizácie (rieka, more alebo oceán) rozdeľoval dejiny ľudstva na epochy riečnych, stredomorských a oceánskych civilizácií.

Politickú geografiu ako samostatnú disciplínu však bolo možné označiť až po viac ako sto rokoch od prvého použitia tohto termínu, keď došlo ku kumulácii rozličných vedeckých poznatkov a formovaniu predstáv o zameraní jej výskumu. **Za zakladateľa modernej politickej geografie je považovaný F. Ratzel** (1844 - 1904), ktorý v roku 1897 vydal knihu *Politische Geographie (Politická geografia)*. Ako zástanca determinizmu do politickogeografického výskumu zaviedol nový prvok, keď štát chápal ako živý organizmus, ktorý môže byť skúmaný podobne ako iné živé organizmy. Práca F. Ratzela odsunula na okraj pozornosti politickej geografie sociálne a ekonomické otázky a do popredia sa dostala **štátno-politická problematika.** Aj keď boli Ratzelove závery kritizované, je oceňovaný fakt, že ako prvý porozumel zložitosti podmienok existencie a funkcie štátu a **dal politickogeografickému výskumu vedecký charakter.**

Jednu z prvých moderných učebníc politickej geografie napísali francúzski geografi **J. Brunhes** a **P. Deffontaines** *(Géographie politique et géographie du travail,* 1926). Za hlavnú úlohu politickej geografie považujú v nej títo autori výskum regionálnych metropol, podmienky dopravy a problematiku hraníc.

Od vzniku modernej politickej geografie, teda od konca 19. storočia, publikovanie štúdií, venovaných vzájomným vzťahom medzi geografickými faktormi a politickými procesmi prechádzalo obdobiami značnej aktivity ako aj stagnácie. **Potrebu politickogeografických analýz spôsobovali najmä zmeny na politickej mape sveta,** ktoré sa týkali miliónov ľudí. Vyvstávala naliehavá potreba vedeckých prác, ktoré boli schopné vysvetliť príčiny a efekty týchto zmien.

Nebezpečenstvo pre politickogeografický výskum spočívalo v zneužití jeho výsledkov. **Možno konštatovať, že v určitých historických situáciách sa v niektorých krajinách presadzovalo presvedčenie, že geografické faktory sú určujúcim činiteľom, ktorý determinuje politickú činnosť a jej výsledky.** Prívrženci takéhoto myslenia pripisovali geografickému prostrediu rozhodujúcu úlohu vo vývoji spoločnosti a vo vojne o priestor videli základ existencie a vývoja štátov. Takéto myšlienky však viedli k zneužitiu politickogeografických poznatkov, ako k tomu došlo v medzivojnovom Nemecku. Nemecká *Geopolitik,* ktorá čerpala aj z výskumu politickej geografie, sa podieľala na zdôvodnení nacistickej ideológie a expanzívnej politiky.

Žiadna iná súčasť geografie nebola prijímaná s takým entuziazmom, aby bola neskôr podriadená zdrvujúcej kritike (niekedy vedúcej k negovaniu jej vedeckosti) ako politická geografia. Svedčí o tom napr. obdobie po druhej svetovej vojne, keď **došlo k výraznej stagnácii politickej geografie.** Zapríčinil to aj problém hľadania hranice medzi politickou geografiou a vtedy zdiskreditovanou geopolitikou v podobe nemeckej *Geopolitik*. Ďalšou príčinou stagnácie politickej geografie v tomto období bolo metodologické zaostávanie. Politická geografia na rozdiel od ostatných geografických disciplín vytrvala pri tradičnom opise, zaostala v kontexte vtedy módnej matematizácie výskumných metód a tiež aj v konštrukcii vlastnej teoretickej bázy. Okrem toho politická geografia ustúpila od výskumov v globálnej mierke smerom k apolitickému štúdiu priestorových aspektov štátu.

Ako konštatuje R. D. Dikshit (1977) **renesancia politickej geografie** nastala až po publikovaní štúdie E. A. Ackermana *Where is a research frontier?* v roku 1963, ktorý pri uvažovaní o perspektívach geografických výskumov položil zvláštny dôraz na politickogeografický výskum. Následný vývoj potvrdil tento predpoklad, pričom k rozvoju politickej geografie došlo najmä v západoeurópskych krajinách a v USA. V roku 1964 vytvorila výskumné sekcie s politickogeografickým zameraním aj *Medzinárodná geografická únia (International Geographical Union, IGU).* K oživeniu záujmu o politickú geografiu prispela aj globálna kríza v 70. rokoch, ktorá sprevádzala transformáciu svetovej ekonomiky, a tiež rast nacionalistických nálad a eskalácia konfliktov rasového a sociálneho charakteru v mestách.

Na Východe bola politická geografia počas dlhého obdobia po druhej svetovej vojne **stotožňovaná s reakčným variantom geopolitiky.** Politická geografia tu dlhodobo stagnovala, resp. sa transformovala na prostriedok ideologickej propagandy boja proti imperializmu. Ako píše A. S. Perepečko (1990) **politická geografia sa ako žiadna iná oblasť geografických poznatkov nachádzala pod vplyvom smerníc, direktív a inštrukcií,** ktoré prijímal ideologický aparát. Tak sa prehĺbila priepasť medzi úrovňou rozvoja tejto vedy na oboch stranách „železnej opony", pretože v krajinách Západu bola stagnácia v tomto kontexte oveľa kratšia. K týmto rozdielom prispeli aj ďalšie okolnosti (izolácia a nedostatok odborných kontaktov v krajinách Východu, úzka informačná základňa pre potreby politickogeografického výskumu, nedostatočná propagácia politickogeografických poznatkov a i.).

Ako sme už spomenuli, od polovice šesťdesiatych rokov začalo v západných krajinách nové obdobie **rozvoja politickej geografie,** ktoré vyústilo do renesancie jej postavenia v rámci geografických výskumov. M. Rościszewski (1989) spája túto renesanciu politickej geografie s faktom, že **dovtedajšie výsledky výskumov a analýz humánnej geografie nepostihli množstvo problémov, ktoré sa nachádzali na politicko-ekonomickom, politicko-sociálnom, či politicko-kultúrnom rozhraní a vytvárali dôležité elementy v poznávaní priestorovej štruktúry sveta.**

Počas vývoja vzniklo viacero škôl politickej geografie. Z **nemeckej školy** treba spomenúť F. Ratzela, A. Supana, A. Hettnera, W. Vogela, O. Maulla, E. **Obsta**, K. Haushofera, A. Grabowskeho, E. Bauscho, P. Schöllera, H. J. **Scheppersa**, M. Schwindta, K. Witthauera, U. Anteho, K. A. Boeslera, J. Ossenbrüggeho a K. **Kosta**. Viacerí z nich (najmä politickí geografi medzivojnového obdobia) sa výrazne angažovali v geopolitike. **Francúzsku školu** reprezentujú najmä J. Brunhes, C. **Vallaux**, P. Vidal de la Blache, A. Siegfried, A. Demangeon, J. Ancel, M. Sorre, J. **Gottmann**, Y. M. Goblet, P. Claval, Y. Lacoste a M. Korinman.

V rámci **anglo-americkej školy** v Spojenom kráľovstve pôsobili H. J. **Mackinder**, G. Fairgrieve, Ch. B. Fawcett, J. Short, R. J. Johnston, R. Paddison, A. **Robinson**, R. J. Bennet a P. J. Taylor; v USA E. Semple, I. Bowman, D. Whittlesey, R. **Hartshorne**, G. E. Pearcy, N. J. G. Pounds, L. M. Alexander, S. B. Jones, H. W. Weigert, **S. van Valkenburg**, W. Stefansson, H. Sprout, S. B. Cohen, I. Rosenthal, R. E. **Kasperson**, M. I. Glassner, K. R. Cox, J. V. Minghi, R. Muir, E. W. Soja, J. C. Archer, F. M. **Shelley**, J. A. Agnew a J. O´Loughlin.

Ruská politickogeografická škola siaha svojimi tradíciami do 18. storočia (I. M. **Greč**, S. P. Nekovaľnyj, M. V. Lomonosov) a politickogeografické úvahy sa nachádzajú aj v dielach ruských mysliteľov v 19. storočí (A. N. Radiščev, K. I. Arsenev, P. P. Semjonov-Ťanšanskij). Politická geografia v 20. storočí je v Rusku (Sovietskom zväze) spätá s menami N. V. Ogarev, A. S. Dobrov, N. N. Baranskij, L. J. Ziman, I. A. **Vitver**, J. M. Majergojz, O. V. Vitkovskij, V. Volskij, V. S. Jagja, R. A. Gorbacevič, N. V. Kaledin, A. S. Perepečko, L. V. Smirnjagin, K. E. Aksenov, J. N. Gladkij, J. D. Dmitrevskij, A. P. Alchimenko, S. B. Lavrov, V. A. Kolosov, A. V. Berezkin, D. B. **Oreškin**, N. V. Petrov, O. B. Glezer a A. I. Trejviš.

Pre slovenskú geografiu je azda najviac inšpiratívna **poľská politickogeografická škola.** Politickogeografické výskumy majú v Poľsku pomerne dlhú tradíciu. Jeho počiatky siahajú do druhej polovice 19. storočia. Politickogeografickou problematikou sa v kontexte svojich širšie koncipovaných výskumov zaoberali W. Pol, F. Szwarcenberg-Czerny, W. Nalkowski a i. Do prvej svetovej vojny sa poľskí geografi zaoberali problematikou hraníc v súvislosti s možnosťou vzniku poľského štátu a tiež aj charakterom jeho územia v európskom kontexte (pozri Ištok 2001).

Značný rozvoj zaznamenala poľská politická geografia v medzivojnovom období. Zameriavala sa na problematiku odôvodnenia existencie poľského štátu, na otázky jeho hraníc, polohy a obyvateľstva. Bola to reakcia na spochybňovanie funkcie samostatného Poľska najmä zo strany nemeckých publicistov. Výrazne sa uplatnil aj výskum štátu vo všeobecnej rovine z aspektu jeho atribútov, štátnych hraníc a tiež problematika klasifikácie štátov. Významnými poľskými politickými geografmi tohto obdobia boli E. Romer, J. Loth, S. Pawlowski, J. Smoleński, W. Nalkowski, R. Umiastowski, J. Wasowicz a S. Srokowski.

Poľskí politickí geografi bezprostredne po druhej svetovej vojne reagovali na nové vymedzenie poľského štátu a na vytvorenie západnej hranice Poľska na Odre a Nise. Práce takéhoto charakteru publikovali M. Kielczewska-Zaleska, A. Grodek, S. Leszczycki a A. Zierhoffer. V 50. a 60. rokoch politickogeografické výskumy v Poľsku stagnovali. Až v 70. rokoch došlo k renesancii politickej geografie v Poľsku. Výskumy sa zameriavali hlavne na otázky poľskej emigrácie (tzv. zahraničná *Polonia*) a na socioetnickú problematiku. V týchto súvislostiach treba spomenúť mená M. Kielczewska-Zaleska, A. Bonasiewicz, B. Winid, S. Otok, A. Maryański, J. Byczkowski, A. Achmatowicz-Otok a P. Eberhardt. Fundamentálny význam mala práca J. Barbaga *Geografia polityczna ogólna* (štvrté vydanie 1987) a kolektívna publikácia *Współczesna geografia polityczna*, spracovaná pod redakciou M. Rościszewského (1993).

V súčasnosti má poľská politická geografia široký záber výskumu. Zaoberá sa otázkami teritoriálneho rozdelenia, územno-správneho členenia a verejnej správy (najmä v poľských súvislostiach), integračnými procesmi, úlohou ekonomicko-politických systémov štátov v medzinárodných vzťahoch, politickými hranicami a prihraničnými regiónmi, problematikou etnickej štruktúry obyvateľstva, politickogeografickým usporiadaním strednej Európy, atď.

Politickogeografické výskumy sa realizujú ako na akadémii vied, tak aj na univerzitných pracoviskách, ktoré organizujú konferencie a publikujú zborníky. Tradičnou sa napr. stala konferencia, ktorú každoročne organizuje Katedra politickej geografie a regionálnych štúdií Lodžskej univerzity. V posledných rokoch vychádzajú v Poľsku aj viaceré monografické diela, z ktorých je potrebné spomenúť práce S. Otoka (1996), J. Bohdanowicz a M. Dziecelského (1994) a tiež bulharského geografa M. Bačvarova a A. Suliborského (2002). Okrem nich je súčasná poľská politická geografia spätá s menami: A. Kuklinski, A. Stasiak, P. Eberhardt, M. Koter, M. Sobczyński, B. Czyz a M. Rościszewski.

1.4.2. Etapy vývoja politickej geografie

Ako sme už spomenuli, vývoj politickej geografie ovplyvňovali viaceré faktory. Okrem už naznačených to bola evolúcia geografie ako celku, cykly rozvoja svetovej ekonomiky a tiež aj politická situácia vo svete, vyúsťujúca do medzinárodných vzťahov. V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) rozlišuje **štyri etapy vývoja politickej geografie.**

Prvú etapu vymedzuje rokmi 1897 až 1914. Etapa začína vydaním fundamentálnej práce F. Ratzela *Politische Geographie* a končí na prahu prvej svetovej vojny. Prebiehala v období mocenského súperenia Spojeného kráľovstva, Francúzska, Nemecka, USA a i., v ére búrlivej industrializácie a urbanizácie a v období upevňovania nacio-

nalistickej ideológie, odrážajúcej sa vo vzniku národných štátov. Vo vývoji politickej geografie mali určujúci význam **teoretické práce**, ktoré publikovali F. Ratzel, H. J. Mackinder, A. Siegfried a ďalší. Charakteristické sú v tejto etape spoločné korene politickej geografie a neskoršej geopolitiky, napr. v rámci organickej teórie štátu, ktorú presadzoval F. Ratzel.

Druhá etapa vývoja politickej geografie je časovo ohraničená rokmi 1915 a 1949. Zahŕňala teda zbytok prvej polovice 20. storočia, pričom počas tohto obdobia došlo k dvom svetovým vojnám a k zásadným zmenám politickej mapy sveta. Vo vývoji politickej geografie je charakteristická vznikom mnohých aplikovaných prác, zameraných na problematiku štátnych hraníc, štruktúru a formovanie teritória štátov, sporné územia a i. K tomu sa ako ďalšie zameranie výskumu v politickej geografii pridalo vysvetlenie rozdelenia sveta do dvoch antagonistických blokov v rámci studenej vojny. Aplikovanými politickogeografickými prácami boli vlastne aj geopolitické publikácie, ktoré spomíname v tretej kapitole.

Aplikácia politickogeografických poznatkov **do praktickej politiky** viedla k tomu, že sa politickí geografi dostávali do štátnych funkcií, boli členovia poradných skupín politikov a štátnikov. Tak to bolo na mierovej konferencii v Paríži po prvej svetovej vojne, kde sa na rokovaniach zúčastnili aj politickí geografi (napr. E. Romer v delegácii Poľska, V. Dvorský v delegácii Česko-Slovenska). Okrem toho sa na vytváraní nových hraníc v Európe výrazne podieľali francúzski geografi (najmä E. de Martonne, L. Gallois a A. Demangeon) v rámci *Comitée d'études (Študijného výboru)*, ktorý združoval odborníkov viacerých vied. Významný podiel na konštrukcii geopolitickej štruktúry Európy po prvej svetovej vojne mal aj americký geograf I. Bowman. Vo svojej práci *The New World. Problems in Political Geography* (1921) zachytáva vývoj sporných oblastí jednotlivých kontinentov, hlavne Európy a načrtáva ich riešenie. Podobný charakter mali aj práce H. W. Weigerta, W. Stefanssona a S. van Valkenburga.

Veľký význam pre rozvoj politickej geografie mala aj **potreba analýz zmien** na politickej mape sveta, masových migrácií, vzniku nových hraníc a štátov, ktoré prebehli po oboch svetových vojnách, pričom dochádzalo k zlievaniu makro a mezoúrovne politickogeografických výskumov. Politickogeografické myslenie sa prekrývalo s geopolitickým. Svedčí o tom uplatňovanie organickej teórie štátu najmä v aplikovaných prácach, zameraných na odôvodnenie zahraničnej politiky štátov. Kľúčové politickeogeografické práce v tomto kontexte pochádzajú od H. J. Mackindera, J. Ancela, R. Hartshornea a i.

Tretia etapa vývoja politickej geografie je vymedzená rokmi 1950 až 1973/75. Ide teda o obdobie formovania sa bipolárneho svetového systému, dekolonizácie a vytvorenia bloku rozvojových krajín. Hoci dochádzalo k medzinárodným politickým krízam a konfliktom, predsa možno geopolitickú situáciu v tomto období označiť za

stabilnú. Vyplývalo to z rovnováhy síl medzi blokmi, ktoré sa sformovali okolo supervelmocí USA a Sovietskeho zväzu. Ropné embargo v roku 1973 a ďalšie udalosti v rámci medzinárodných vzťahov a vo svetovej ekonomike toto obdobie ukončili.

Politická geografia v tejto etape svojho vývoja **stagnovala,** resp. dostala sa v rámci geografických disciplín do pozadia aj z dôvodu prevahy pozitivistického prístupu v geografii a tiež tendencie k jej diferenciácii. V istom zmysle v tomto kontexte rezonoval aj negatívny vplyv medzivojnového geopolitického myslenia. Určujúci charakter pre rozvoj politickej geografie mali v tejto etape práce R. Hartshornea, S. B. Jonesa a J. Gottmanna, zamerané na problematiku štátu. Napriek určitým nedostatkom (zanedbanie teoretickej bázy politickej geografie, nedostatočné zohľadňovanie makroregionálnej a mikroregionálnej úrovne výskumu) pripravili pôdu pre renesanciu tejto vedy.

Súčasná etapa vývoja politickej geografie začala približne v polovici 70. rokoch minulého storočia. Zmeny v západnej spoločnosti, späté so začiatkom postindustriálnej éry, ktoré sa prejavili vo všetkých sférach spoločenského života, vytvorili o. i. aj nové požiadavky na výskum v rámci spoločenských vied. Týkalo sa to aj politickej geografie, ktorá reagovala oživením svojho bádania, čo sa prejavilo aj v počte publikácií a tiež aj vo vzniku nových smerov výskumu. Došlo zároveň k *radikalizácii* celej geografie. Tá svojou politizáciou reagovala na nevyhnutnosť zaujať k aktuálnym problémom stanovisko. Všetci geografi sa stali politickými geografmi (Johnston - Gregory - Smith eds. 1994). J. O´Loughlin (1991) píše, že nielen závratným spôsobom rastie počet publikácií v obore politickej geografie *sensu stricto,* ale tiež **je čoraz ťažšie rozhodnúť, čo je a čo nie je politická geografia** v tej miere, ako čoraz viac geografov zavádza politické aspekty do svojich výskumov.

V 70. rokoch minulého storočia sa v rámci politickej geografie rozvíjali hlavne dva smery štúdia: ***elektorálna geografia*** (v náväznosti na rozvoj kvantitatívnych metód) a ***štúdium konfliktov v mestách***, ku ktorým sa neskôr pridala problematika rozdeľovania bohatstva *(welfare geography)*. Hoci sa politickogeografický výskum výrazne oživil, **politická geografia bola nesúrodou disciplínou,** vyznačujúcou sa separáciou skúmaných problémov na rôznych priestorových úrovniach. K **integrácii** politickej geografie podstatne prispeli nové politicko-ekonomické prístupy v 80. rokoch, keď politickogeografické javy začali byť interpretované ako výsledok nerovnomerného vývoja. V tejto súvislosti uvádzame teóriu svetových systémov, prezentovanú I. Wallersteinom, ktorú širšie analyzujeme na inom mieste. Nový stimul pre rozvoj politickej geografie znamenali zmeny vo svete po skončení studenej vojny.

V roku 1982 bol založený **časopis *Political Geography Quarterly* (dnes vychádzajúci pod názvom *Political Geography*),** ktorý redigovali a redigujú významní geografi (P. J. Taylor, J. O´Loughlin, D. Slater). Politickogeografické práce vychádzajú

aj v ďalších medzinárodných vedeckých časopisoch *(Progress in Human Geography, Urban Geography, Area, Applied Geography, Environment and Planning)*, pričom niektoré z nich majú geopolitické zameranie (napr. *Geopolitics*). Články s politickogeografickou tematikou nachádzame aj vo významných národných geografických časopisoch (napr. *Annals of the Association of American Geographers*). Vo viacerých krajinách začali vychádzať špecializované politickogeografické periodiká. Medzi nimi vyniká časopis *Hérodote*, ktorý vychádza vo Francúzsku a združuje politických geografov okolo Y. Lacostea. Počas svojej viac ako dvadsaťročnej tradície sa stal jedným z najvýznamnejších periodík politickogeografického (a geopolitického) zamerania.

Zvýšil sa kredit politickej geografie v rámci Medzinárodnej geografickej únie *(International Geographical Union, IGU)*, keď v jej rámci bola v roku 1988 vytvorená samostatná komisia, venovaná problematike politickej mapy sveta (neskôr aj komisia pre výskum verejnej správy).

Pri univerzitách a výskumných inštitúciách začali vznikať viaceré **špecializované katedry a pracoviská,** zamerané na politickogeografický výskum. Tieto tendencie sa prejavili aj aktivizáciou vzájomných vedeckých kontaktov medzi takýmito pracoviskami v podobe spoločných projektov a tiež aj vedeckých konferencií. Po skončení studenej vojny sa to prejavilo aj v krajinách stredovýchodnej a východnej Európy. Spoločné projekty a konferencie sa premietli vo vydaní viacerých knižných publikácií a zborníkov. Okrem toho politickí geografi výrazne prospeli k vydaniu série špecializovaných atlasov.

1.5. Základné koncepcie, idey a smery politickej geografie

Klasifikácia koncepcií, ideí a smerov politickej geografie je pomerne obtiažna. Donedávna sa presadzovalo členenie politickogeografických výskumov na základe meritórnych kritérií do troch smerov (Renner 1950):

- **krajinného,** ktorý považoval za základnú úlohu politickej geografie analýzu politickej činnosti a politickej organizácie, ktoré nachádzajú svoj odraz v krajine, pričom sa pozornosť sústreďuje na problémy polohy, teritória a tvaru štátu, jeho územno-správneho členenia, štátnych hraníc a medzinárodných zoskupení,
- **ekologického,** ktorý sa sústreďuje na skúmanie prispôsobenia sa spoločnosti, najmä jej politickej štruktúry, charakteru teritória, na ktorom sa rozvíja, pričom sa sústreďuje na adaptáciu sociálnych skupín na prírodné podmienky,

- **organického,** ktorý sa zameriava v duchu myšlienok F. Ratzela na výskum štátu ako živého organizmu, čo viedlo najmä ku vzniku koncepcií nemeckej *Geopolitik*.

Takéto členenie výskumných smerov bolo možné využiť napriek určitým výhradám v období „klasických" politickogeografických výskumov, teda približne do konca druhej etapy vývoja politickej geografie. Dnes už by sa veľká časť výskumných koncepcií do tejto schémy nedala zaradiť.

V prvých dvoch etapách rozvoja politickej geografie dominoval **výskum štátu.** V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že v tomto období dochádzalo k stretu názorov medzi racionálnym **indeterminizmom** (obhajujúcim tézu, že príčiny formovania sa štátu a vývoja spoločnosti závisia na vôli jednotlivcov a na riadení tejto vôle) a **determinizmom** (podľa ktorého formovanie štátu a rozvoj spoločnosti nezávisia od vôle človeka, ale sú buď dielom Boha alebo prírodných či biologických podmienok).

Indeterministické myšlienky v politickej geografii sa rozvíjali hlavne vo Francúzsku, determinizmus sa presadzoval najmä v Nemecku. Okrem toho vo francúzskej geografii sa viac uplatňoval trend výskumov, zameraných na monografické práce analytického charakteru (štáty a regióny v ich rámci), kým nemecká geografia sa viac zameriavala na syntézy a problematiku medzištátnych vzťahov.

Posibilistický smer v geografii, ktorý vznikol vo Francúzsku, bol reakciou na mechanický determinizmus, presadzovaný najmä v Nemecku. Predstavitelia tohto smeru (J. Brunhes, P. Vidal de la Blache a i.) objektívne vymedzili úlohu človeka v jeho pôsobení na prírodu a krajinu. Podľa nich príroda nedeterminuje činnosť človeka, ale dáva mu viacero možností, z ktorých si môže slobodne vyberať. **P. Vidal de la Blache** (1845 - 1918, najdôležitejšie dielo *Principes de géographie humaine,* vydané po jeho smrti v roku 1922) vychádzal z predpokladu o jednote geografického a spoločenského prostredia. Človek a prostredie pôsobia na seba navzájom.

Politickí geografi sústreďovali svoju pozornosť na problematiku štátu. Systém politickej geografie francúzskych geografov **J. Brunhesa a C. Vallauxa,** ktorý prezentovali v práci *La geographie de l'histoire. Géographie de la paix et de la guerre sur terre et sur mer* (1921) sa opieral o tri geografické elementy štátu: **cestu** (ako geografický výraz jeho usporiadania), **hranicu** (ako geografický výraz jeho vnútorného usporiadania) a **hlavné mesto** (ako geografický výraz súhrnu jeho podania voči ostatným štátom) a **hlavné mesto** (ako geografický výraz súhrnu jeho politicko-správnych funkcií).

V Nemecku dominovali názory **F. Ratzela,** ktorý napísal dve dominantné diela: už spomínané *Politische Geographie* (1897) a pred ním dvojdielnú prácu *Antropogeographie* (1882 a 1891). Presadzoval názor, že spoločenské javy sú podmienené geografickým prostredím, pričom vychádzal z evolučnej teórie, sformulovanej Ch. R.

Darwinom. Podľa F. Ratzela sa formy spoločensko-ekonomického a politického života prispôsobujú zákonom, vyplývajúcim z geografického prostredia. Z tohto aspektu sa dá vymedziť nielen súčasnosť, ale aj predvídať hlavné línie rozvoja ľudských spoločenstiev.

Štát porovnával s biologickým organizmom *(Bodenständiger Organismus)*, ktorý prechádza obdobiami mladosti, zrelosti a staroby. Súvisí s nimi aj územná expanzia štátu, ktorého životnosť podľa F. Ratzela možno merať jeho veľkosťou. Pre túto teóriu sa používa aj termín teória *organického štátu*. F. Ratzel sformuloval zákonitosti vývoja štátu, ktoré zhrnul do siedmych bodov:

- štátny priestor sa rozširuje s explóziou obyvateľstva, ktoré má svoju vlastnú kultúru,
- teritoriálnemu rastu štátu predchádza rast obyvateľstva,
- štát rastie začleňovaním menších politických jednotiek (častí štátov),
- hranica je periférnym orgánom štátu, ktorý odráža jeho silu a preto nie je stabilná,
- štát vo svojom raste usiluje o absorpciu politicky cenných oblastí,
- podnet k územnému rastu primitívneho štátu prichádza vždy od najvyspelejších civilizácií,
- tendencia, smerujúca k rastu štátu je nákazlivá a rastie s mierou rozširovania štátneho územia (pozri Šindler 1997).

Hlavnú úlohu v metodológii výskumu štátu, hrajú podľa F. Ratzela, **poloha** *(Lage)* a **územie** *(Raum)*. Pojem polohy zdôrazňuje, že žiadna časť územia na Zemi nemôže byť ponímaná izolovane, kým pojem územie označuje, že každý štát treba analyzovať v kontexte miesta, ktoré zaujíma vo vzťahu ku svojim susedom. F. Ratzel bol zároveň tvorcom **koncepcie životného priestoru** *(Lebensraum)*.

Závery F. Ratzela boli späté so zahraničnopolitickými cieľmi Nemecka v období pred prvou svetovou vojnou. **Politická geografia F. Ratzela tak stála vlastne na pomedzí geopolitiky, ktorú analyzujeme v ďalšej kapitole** a ktorú v kontexte deterministického prístupu k štátu rozvíjali aj R. Kjellen, K. Haushofer a ďalší. Takáto geopolitika využila geografické poznatky pre politické ciele, prostredníctvom nich obhajovala expanziu štátov a kolonializmus.

Práce F. Ratzela vzbudili medzi geografmi i negeografmi značnú kritiku. Výhrady mali metodologickú i meritórnu povahu, nesúhlas vzbudzoval najmä jeho mechanický determinizmus a tiež aj biologická koncepcia štátu. O Ratzelovom diele sa medzi geografmi diskutuje dodnes. Za prínos prác F. Ratzela je považované **sformulovanie úloh politickej geografie a ich systemizácia.**

Spor medzi deterministickým a indeterministickým prístupom sa v súčasnosti v politickej geografii odráža v **odmietaní ako mechanického determinizmu, tak aj voluntaristického indeterminizmu.** Človek je chápaný ako súčasť prírody, nemôže existovať mimo nej, podlieha jej vplyvom a zároveň ju pretvára. Aj keď geografické prostredie tvorí jednu zo základných a stálych podmienok života človeka a sociálneho rozvoja, nedeterminuje zásadné premeny spoločnosti.

Pred druhou svetovou vojnou sa teda rozvinuli v politickej geografii viaceré koncepcie a smery, medzi ktorými **dominoval výskum štátu.** Aj keď prispeli k rozvoju politickej geografie a zároveň sa podieľali na tvorbe geopolitiky, po druhej svetovej vojne boli kritizované a odmietané. Politická geografia sa prestala zaoberať štúdiom globálnych otázok. Príčinou bola jednak už spomenutá diskreditácia nemeckou *Geopolitik* a tiež aj rozdelenie sveta do dvoch blokov, vytvárajúce zdanlivú stabilitu, ktorá nevytvárala svojou strnulosťou inšpiráciu pre politickú geografiu.

Vývoj politickej geografie v období tretej etapy bol charakteristický apolitický **výskumom priestorových aspektov štátu.** V 50. rokoch minulého storočia prevažovali dva prístupy: *developmentalizmus* ako vývojový prístup, skúmajúci územný vývoj štátu a *funkcionalizmus* ako štúdium územnej integrácie a dezintegrácie štátov.

Pre druhý prístup mali určujúci význam **koncepcie R. Hartshornea, S. B. Jonesa a J. Gottmanna.** R. Hartshorne sa zameral na politickogeografický výskum štátu, pričom v tomto kontexte považoval za hlavnú úlohu politickej geografie **analýzu vzájomného vzťahu medzi dostredivými a odstredivými silami,** ktoré zásadným spôsobom ovplyvňujú jeho moc a stabilitu. Zdôrazňuje určujúcu úlohu kľúčovej štátnej idey, ktorá upevňuje politickú identitu občanov a posilňuje ich lojalitu k štátu, v ktorom žijú.

J. Gottmann v knihe *La Politique des Etats et leur Géographie,* vydanej v roku 1952, v podstate potvrdzoval tézy R. Hartshornea, keď sa zamýšľal nad významom štátnych symbolov a ideologických atribútov pre formovanie **politickej identity** občanov štátu. V tejto súvislosti zdôrazňuje postavenie priestorových aspektov, napr. snahy o pripojenie v minulosti stratených území, resp. potreby o integráciu celého národa v jednom štáte a i.

S uvedenými myšlienkami súvisí aj **teória jednotného poľa,** ktorú sformuloval v roku 1954 S. B. Jones vo svojej práci *A Unified Field Theory of Political Geography.* Týka sa formovania teritoriálno-politických jednotiek, ktoré zahŕňa päť etáp: vznik kľúčovej (základnej) idey; prijatie politického rozhodnutia; pohyb ľudí, tovarov, kapitálu a ideí; vznik „poľa napätia" v rámci ktorého sa vzťah politických síl, ktoré vystupujú za alebo proti kľúčovej idei bod od bodu mení; formovanie teritoriálno-politickej jednotky.

V 50. a 60. rokoch minulého storočia sa veľa prác týkalo problematiky teritoriálneho vývoja štátov a ich hraníc, morfológie štátneho územia, komparácie mocenského potenciálu štátov a ich zoskupení. Na tejto báze vzniklo viacero **typológií štátov.** Všeobecne sa však táto etapa vývoja politickej geografie považuje za obdobie stagnácie, čo priznávali aj viacerí súčasníci (pozri Muir 1976).

V 60. rokoch došlo vo vede ku *kvantitatívnej revolúcii.* Uplatnenie **kvantitatívneho prístupu** v „tradičnej" politickej geografii narazilo na viaceré ťažkosti, súvisiace s jej nedostatočnou teoretickou bázou ale aj s problémami pri kvantifikácii politických informácií. Aj preto sa kvantitatívna revolúcia politickej geografie výraznejšie nedotkla. V súčasnosti sa využívanie kvantitatívnych prístupov hodnotí v podstate ako prínosné, keďže skracuje čas spracovania získaných údajov, urýchľuje ich všestrannú analýzu a umožňuje nájsť korelačné väzby a tvoriť korelačné modely. Kvantitatívny prístup však nemôže nahradiť už overené metódy, pričom jeho prínos v tomto kontexte je najmä v ich obohatení. Vo väčšej miere sa kvantitatívny prístup presadil hlavne v konštrukcii typológie štátov a v elektorálnej geografii. Táto súčasť politickej geografie sa začala pomerne prudko rozvíjať.

V elektorálnej geografii sa uplatnila aj **štrukturálno-funkcionálna analýza.** Vo väčšej miere sa využívala aj v štúdiách, zameraných na analýzu vzťahu politických síl vo vnútri štátu (subjektov federácie, orgánov miestnej štátnej správy a samosprávy a i.). Uplatnenie v politickej geografii našla aj **teória politických systémov** v podobe *čiernej skrinky,* ktorú sformuloval D. Easton. Pre potreby elektorálnej geografie bola prispôsobená P. J. Taylorom a R J. Johnstonom v knihe *Geography of Elections,* ktorá vyšla v roku 1979.

Pomerne výrazný odraz v politickej geografii na Západe mal aj **behaviorálny prístup.** Jeho využitie sa v politickogeografickom kontexte zameriavalo na stanovenie vzťahu medzi špecifikami osobnosti, jej orientáciou a politickým správaním. Výsledkom bolo úsilie o vymedzenie priestorových kontaktov človeka vo väzbe s jeho politickým správaním, o určenie vplyvu priestorového faktoru na politiku. Je nepochybné, že uplatňovanie behavioristického prístupu prispelo k rozšíreniu metodológie politickej geografie.

V politickogeografických bádaniach na Západe sa presadil aj **ekologický prístup,** ktorý v prvej polovici 20. storočia sformuloval francúzsky geograf A. Siegfried a ktorý rozvíjali ďalšie generácie politických geografov. Zakladá sa na porovnaní sociálno-ekonomických ukazovateľov a výsledkov volieb, resp. iných politických javov. Jeho prednosťou je detailnosť výskumu, umožňujúca pochopiť pôsobenie politických síl na rôznych priestorových úrovniach a tiež uplatnenie rozsiahlej historickej analýzy.

Od začiatku 70. rokov sa začal v politickej geografii presadzovať smer tzv. **humanistickej geografie.** V centre jeho pozornosti je analýza snáh, hodnôt a cieľov sociál-

nych skupín a jednotlivcov. V politickej geografii vznikla na jeho báze koncepcia životného priestoru, ktorý je definovaný ako oblasť bezprostrednej skúsenosti, ovplyvňujúcej prijímanie racionálnych rozhodnutí človekom, ako aj jeho motivácie. Za určujúcu kategóriu výskumu sa v humanistickej geografii považuje pocit sebaidentifikácie človeka s teritóriom. Humanistickogeografický priestor sa uplatňuje pri výskume prihraničných regiónov a politickej príslušnosti rôznych teritórií na základe odrazu politickej príslušnosti územia v krajine (využitie zeme, sídla, architektúra a i.).

Trendy v politickej geografii, ktoré sa presadzujú približne v poslednom štvrťstoročí nazýva V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) ***novou*** **politickou geografiou. Ide o odozvu tejto vedy na nárast vzájomnej závislosti štátov, intenzifikáciu ľudských migrácií, intenzifikáciu tokov tovaru, kapitálu, služieb a informácií, ako aj na rast znečistenia životného prostredia.** V tejto súvislosti sa transformuje aj postavenie štátu z hľadiska jeho funkcií, kompetencií a úloh. Do popredia sa preto dostávajú nové aspekty politickogeografických výskumov. Nové trendy v politickej geografii sa intenzívnejšie začali presadzovať najmä v kontexte so svetovým vývojom po skončení studenej vojny.

Politická geografia rozšírila oblasť svojho výskumu aj o problematiku, ktorou sa donedávna zaoberala tradične politológia a tiež „politizovala" bádanie javov, ktorými sa dovtedy zaoberali ostatné geografické disciplíny (napr. problematika veľkomiest, životného prostredia, surovín). ***Politizácia*** **patrí v súčasnosti k základným trendom, ktoré sa prejavujú v humánnej geografii,** preto sme v súčasnosti svedkami vzniku vedecko-výskumných smerov, bádajúcich na styku medzi politickou geografiou a ostatnými geografickými disciplínami. Od politizácie geografie sa očakáva dosiahnutie jej praktického, konštruktívneho smerovania.

Podľa V. A. Kolosova (Kolosov - Mironenko 2001) je **základom novej politickej geografie výskum vzájomných súvislostí medzi teritóriom (hranicami), štátom a identitou.** Za hlavné výsledky jej rozvoja v súčasnej etape možno považovať viacero teórií a koncepcií.

Predovšetkým ide o ***teóriu svetových systémov.*** Je výsledkom politickogeografických výskumov vzájomných vzťahov medzi globálnou a štátnou (národnou) mierkou v politike. Teória bola sformulovaná americkým vedcom I. Wallersteinom v knihe *The Capitalist World-Economy* (1979), ktorý nadväzoval na teóriu *dlhých vĺn* ruského ekonóma N. D. Kondratijeva. Z politickogeografického hľadiska ju rozpracoval P. J. Taylor v publikácii *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality* (1985).

Podľa tejto teórie od 16. storočia je na globálnej úrovni sformovaná jednotná kapitalistická ekonomika, ovplyvňujúca rozvoj jednotlivých krajín. Táto ekonomika má tri hlavné elementy: **jednotný svetový trh, existenciu viacerých ekonomicky rozvinu-**

tých štátov (ani jeden z nich ju nemohol kontrolovať sám) a **trojstupňovú hierarchickú štruktúru** v podobe jadro - semiperiféria - periféria (takáto trojstupňová štruktúra je charakteristická aj pre iné sociálne, resp. teritoriálne systémy). V kontexte s tým sa zmeny týkajú iba semiperiférie, keď niektoré z jej štátov prechádzajú k jadru alebo degradujú k periférii.

Jadro (centrum, *centre, core*) je charakterizované ako privilegované miesto vo vymedzení určitého teritória. Riadi, kontroluje a usmerňuje rozhodujúcu časť tokov tovarov, služieb a kapitálu v rámci daného priestorového systému. Je riadiacim, určujúcim elementom, závisí však od zdrojov ostatných oblastí. **Periféria** *(periphery)* je chápaná ako priestorový element, ktorý je podriadený centru. Bez ohľadu na vzdialenosť patrí do jeho vplyvu a je ním riadená. Preto nemožno poznať jej postavenie, štruktúru a vývoj bez toho, aby nebolo pochopené postavenie, štruktúra a vývoj centra. **Semiperiféria** *(semiperiphery)* sa nachádza v priestorovej stupnici medzi centrom a perifériou. Je rozvinutejšia ako periféria, ale zároveň nedosahuje úroveň rozvoja a schopností centra. Orientuje svoju aktivitu na jadro a zanedbáva periférium.

I. Wallerstein skúmal v kontexte s teóriou dlhých vĺn priestorové ***premiestňovanie jadra,*** *ktoré sa presúvalo zo Spojeného kráľovstva do Nemecka, potom na východ USA, kým v súčasnosti sa pohybuje na západ USA, teda do Ázijsko-tichooceánskeho regiónu.*

Hoci má táto teória predovšetkým ekonomický charakter, bola zhodnotená aj v politickej geografii, pretože organicky zviazala všetky priestorové úrovne politiky, udelila predtým opisnej kategórii, akou bola politická mapa sveta, vedecký charakter a jeho trojstupňová štruktúra bola využiteľná aj pre politickogeografický výskum. Uplatnenie teórie svetových systémov zároveň pomohlo politickej geografii prekonať jednostranné zameranie bádania v meradle štátov.

P. J. Taylor sa usiloval o **aplikáciu teórie svetových systémov do novej politickej geografie** na základe úsilia o zodpovedanie otázok, týkajúcich sa prekrývania demokratických štátov (realizujúcich slobodné voľby) s vymedzením jadra svetovej ekonomiky a nízkeho stupňa stability demokratických režimov v štátoch semiperiférie a periférie. Autor nachádza odpoveď v rozličných možnostiach realizácie sociálnej politiky vo vzťahu k politickej súťaži v štátoch jadra, resp. semiperiférie a periférie, zdôrazňuje teda ekonomické faktory. Iní autori poukazujú na politicko-kultúrne a historické rozdiely medzi troma stupňami svetových systémov (napr. v uplatňovaní individualistickej a kolektívnej kultúry).

Ďalším prínosom novej politickej geografie je **kritická analýza funkcie a úlohy súčasného štátu.** Tá vychádzala predovšetkým zo záverov britského politológa A. Giddensa, ktorý vo svojej knihe *The Nation-State and Violence* (1985) štát prirovnal ku ***kontajneru moci*** v tom zmysle, že vo vnútri svojich hraníc reguluje všetky činnosti a aktivity ľudí.

Z politických geografov na túto koncepciu zareagoval P. J. Taylor (1994). Podľa neho národný štát bol počas svojho vývoja do konca 20. storočia **napĺňajúcim sa kontajnerom.** Súviselo to s expanziou funkcií štátu, ktoré postupne nasával. Národný štát sa tak stal podľa P. J. Taylora mocenským kontajnerom, formálne všemocným na svojom území. Okrem toho o štáte hovorí aj ako o kontajneri bohatstva, kultúrnom kontajneri a sociálnom kontajneri. **Národný štát sa tak stal veľkým kontajnerom aktivít, najprv ovládajúc politiku, neskôr ekonomiku, kultúrnu identitu a nakoniec samotnú ideu spoločnosti.** P. J. Taylor sa zamýšľa aj o súčasnej situácii národného štátu, ktorý prirovnáva k „vytekajúcemu" kontajneru, hoci sa nestotožňuje s predstavou o konci štátu ako modelu organizácie spoločnosti.

Politická geografia sa v rámci spoločenských vied v značnej miere zúčastňovala na **diskusii o úlohe štátu v spoločnosti,** pričom so osvojovala viaceré koncepcie a teórie. Podľa V. A. Kolosova (Kolosov - Mironenko 2001) prvou z nich bolo chápanie úlohy štátu ako **poskytovateľa služieb občanom, ktoré nemôžu byť efektívne organizované na báze trhových princípov.** V tomto kontexte by mali geografi skúmať teritoriálne rozdiely v potrebách ľudí na štátom poskytované služby (napr. vo vzťahu k sociálnej a vekovej štruktúre obyvateľstva a i.), resp. vysvetliť dostupnosť služieb štátu a efektívnosť jeho činnosti pri ich zabezpečovaní.

Druhá, ***neoliberálna koncepcia*** sa presadila v 80. rokoch minulého storočia. Práce, ktoré na ňu nadväzovali predovšetkým kritizovali ekonomické pôsobenie štátu ako neefektívne, pretože je založené na politických motívoch.

V rámci tretej koncepcie je štát chápaný hlavne ako **regulátor sociálnych konfliktov a distribúcie spoločenských výhod.** Pozornosť sa v jej rámci sústreďovala na činnosť a rozmiestnenie orgánov štátnej správy, ktoré disponovali kompetenciami v oblasti sociálnych služieb a tiež na možnosti riešenia sociálnych konfliktov na základe využitia mechanizmov zastupiteľskej demokracie na všetkých úrovniach. Významnú úlohu v rámci tejto koncepcie zohrali neomarxisticky orientovaní predstavitelia ***radikálnej geografie.*** Poukazovali na dôsledky sociálnej diferenciácie vo vzťahu k reprodukcii nerovnosti, na význam dostupnosti zdrojov a služieb ako funkcie sociálnych limít v závislosti od rozdelenia moci v spoločnosti. Niektorí radikálni geografi chápali štát iba ako nástroj v rukách monopolov a z tejto pozície poukazovali na rozmiestnenie štátnych investícií a na vzťahy medzi uplatňovaním regionálnej politiky a priestorovou diferenciáciou politických síl.

Ako výrazný prínos politickej geografie možno považovať aj uplatnenie ***postmodernistickej koncepcie a teórie konštruovania priestoru*** v priebehu spoločenského vývoja. Postmodernizmus v geografii vychádzal z prác francúzskych filozofov M. Foucaulta a J. Derrida, amerického filozofa R. Rortyho a britského geografa D. Harveya (jeho kniha *The Condition of Post-Modernity: An Enquiry into the Origin*

of Cultural Change vyšla v roku 1989). Zakladá sa na téze, že význam, charakter vnímania a využitie priestoru človekom nie sú stále, ale menia sa v závislosti od sociálnej praxe. V tomto kontexte sa výrazne uplatňuje ***politický diskurz,*** ktorý M. Foucault chápal ako určitým spôsobom argumentovaný dialóg vo vnútri kultúry, ako procedúru, ktorá dopredu formuje to, o čom môže naše vedomie hovoriť. V jeho priebehu sa rozširujú a upevňujú určité sociálne predstavy.

Poukazuje sa na to, že diskurz zohráva **významnú úlohu vo formovaní politickej mapy a tiež aj širšie chápanej teritoriality.** V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) poukazuje v tejto súvislosti aj na **význam používaných pojmov a toponým.** *Napr. v Sovietskom zväze sa na základe príkazu striktne používali termín rozvojové krajiny namiesto na Západe používaného pojmu tretí svet, čím sa mal zdôrazniť postavenie týchto štátov ako samostatnej skupiny vo svetovom politickom systéme a tiež aj ich priaznivé perspektívy ekonomického a sociálneho rozvoja.* Používanie toponým má rovnako ďalekosiahly význam v politickom kontexte (spomenúť možno zmeny mnohých geografických názvov po výmene politického režimu, resp. po zmene hraníc).

V tomto kontexte je potrebné spomenúť aj **pôsobenie masovokomunikačných prostriedkov** na politické vedomie a tiež aj na vnímanie priestoru z politického hľadiska. Politická mapa, ktorú konštruujú, sa značne líši od geografickej, pretože masovokomunikačné prostriedky vo svojej činnosti odrážajú záujmy politickej a ekonomickej špičky jednotlivých štátov, najmä v zmysle orientácie ich zahraničnej politiky.

Dá sa teda konštatovať, že v rámci každého svetového regiónu, resp. veľkého štátu a niekedy aj v rámci rôznych sociálnych skupín sa **utvára vlastná politická mapa.** Porovnávanie takýchto máp nielen odhalí ich niekedy značné rozdielnosti, ale naznačí aj miesta vzájomných konfliktov. Je nepochybné, že takáto mapa sa stáva **významnou súčasťou politického diskurzu.**

Politická geografia si uvedomila, že výsledkami svojho výskumu, ako aj publikovanými prácami výrazne **prispieva k formovaniu politického diskurzu** v rámci daného spoločenstva, a teda je za tento proces v istom zmysle zodpovedná. Geograf v tomto zmysle nepôsobí nestranne, nemôže pokladať výsledky svojej práce za univerzálne, čo vyplýva z faktu, že je vo svojom výskume ovplyvňovaný obdobím svojho života, sociálnym prostredím a tiež subjektívnymi skúsenosťami. V tejto súvislosti ani termíny, ktoré používa nie sú objektívne a stále, sú len meniacimi sa prostriedkami na klasifikáciu predmetov a javov. **Uplatňovanie postmodernistického prístupu vedie k revízii významu mnohých tradičných pojmov politickej geografie.**

S postmodernistickým prístupom súvisí aj problematika **konštrukcie priestoru.** O pojmoch politický priestor a geopolitická poloha sa diskutuje od 50. rokov 20. storočia a to najmä v súvislosti s rozvojom vojenskej technológie (letectva, zbraní hro-

madného ničenia, rakiet, jadrových ponoriek). To zapríčinilo transformáciu polohy aj takých štátov, ktoré ležali na periférii svetového politického diania, vzdialené od konfliktných regiónov. Pod vplyvom vojenskej technológie sa čas a priestor „scvrkli".

Tento proces sa zintenzívnil aj pôsobením globalizácie. Okrem zníženiu významu priestoru a času došlo k **transformácii postavenia štátu,** najmä v kontexte disponovania neobmedzenou suverenitou na svojom teritóriu, v súlade so zaužívanými normami medzinárodného práva. Čoraz väčší význam nadobúdajú v súčasnosti faktory, súvisiace s vedomím obyvateľstva, pričom na jeho formovanie vplýva o. i. aj prístup k informáciám a ideológia. Tak sa vytvára politicky hmatateľný **virtuálny priestor.** K tomu sa pripájajú požiadavky, vychádzajúce z rôzne sformovaných subštátnych regiónov. Tieto faktory vyvíjajú tlak na vytvorenie **novej priestorovo-politickej organizácie. Preto sa zvyšuje význam skúmania kategórie priestoru v politickej geografii.**

V súvislosti s postmodernizmom je potrebné spomenúť ***koncepciu multikulturalizmu***, ktorá na neho naväzuje a ktorú využíva aj nová politická geografia. Táto koncepcia vychádza zo skutočnosti, že ani jedna kultúra nie je homogénna. V rámci jednotlivých štátov alebo spoločenstiev však dominuje jedna subkultúra, považovaná v ich rámci za štandardnú, je podporovaná politickou mocou a výrazne ovplyvňuje politický diskurz.

Uplatnenie koncepcie multikulturalizmu v politickej geografii znamená prostredníctvom svojho výskumu zistiť reálnu **heterogenitu danej spoločnosti,** určiť špecifické znaky jednotlivých sociálnych spoločenstiev a to aj vo vzťahu k priestorovo-politickým faktorom. Multikulturalizmus znamenal inšpiráciu pre politickú geografiu najmä v súvislosti s rastúcou heterogenitou obyvateľstva veľkých miest (ale aj mnohých regiónov). V tejto súvislosti sa uplatňujú dva prístupy: výskum lokalizácie jednotlivých sociálnych skupín a spôsobov ich spolužitia, resp. výskum rozdielov v charaktere ich života. V mnohých politickogeografických štúdiách sú tieto výskumy späté s analýzou miestnej samosprávy a vymedzením možností jej transformácie v náväznosti na multikulturalitu nimi spravovaných území.

Ako prínos politickej geografie možno hodnotiť aj **rozpracovanie *koncepcie teritoriality*** a tiež ***teórie národnej a politickej identity.*** Človek žije a pracuje v konkrétnom priestore, ktorý je **hierarchicky organizovaný** a to počnúc priestorom obklopujúcim jeho telo, cez vyššie hierarchické priestorové úrovne až po celosvetový priestor. Osvojovanie týchto priestorov počas života človeka je jeho významnou vlastnosťou, ktorú nazývame **teritorialita.** Širšie sa problematikou teritoriality zaoberáme v piatej kapitole.

Teritoriálna identita človeka, chápaná ako jeho sebaidentifikácia s rôzne vymedzenými teritóriami je iba jeden z druhov jeho identity. V správaní človeka a tiež v jeho

vedomí hrá veľmi dôležitú úlohu. V jej rámci rozoznávame politickú (resp. nacionálnu) a etnickú identitu, problematiku ktorých na pôde histórie a politológie rozvinuli F. Barth, E. Gellner a E. J. Hobsbawm.

Výskum teritoriálnej identity pozostáva z určenia kľúčových znakov, ktoré tvoria základ identity a umožňujú vymedziť jej teritoriálne jadro a hranice medzi areálmi identít a tiež z analýzy funkcie týchto hraníc vo vzťahu k stabilite susediacich teritoriálnych identít. Problematike teritoriálnej identity človeka z rôznych aspektov bolo venované viacero politickogeografických výskumov. Tento prístup sa v súčasnosti aplikuje aj v politickogeografickej analýze teritórií štátov a ich hraníc, teritoriálnych konfliktov na etnickom základe, migrácií, ale aj výsledkov volieb a utvárania politického diskurzu.

Politická geografia rozpracovala aj **problém mierky svojich výskumov, *koncepciu miesta (lokality)* a *kontextuálny prístup.*** V poslednom období sa v jej rámci vysoko rozvinula analýza vzájomného vzťahu medzi globálnou, makroregionálnou, mezoregionálnou a mikroregionálnou mierkou. Takáto analýza a tiež výskum procesov, ktoré prebiehajú na týchto úrovniach umožňujú správne pochopiť faktory, vplývajúce na politické procesy v ich rámci a tiež situáciu, v ktorej sa formulujú politické rozhodnutia. **Môžeme teda konštatovať, že politické udalosti, prebiehajúce na konkrétnych územiach sú ovplyvňované komplexom faktorov, ktorých podstatu môžeme skúmať prostredníctvom javov, príznačných pre všetky uvedené mierky** - od globálnej po lokálnu.

P. J. Taylor (cit. Kolosov - Mironenko 2001) vymedzil v rámci politickej geografie **tri hlavné mierky:**

- **lokálnu** (pod ktorou chápe sídlo v rámci jednej municipality, mesto alebo mestskú štvrť), ktorú považuje za sféru osobnej skúsenosti každého človeka,
- **štátnu,** t. j. štát, usilujúci sa zmierniť globálny vplyv na lokálnu úroveň a zároveň adaptovať svoje obyvateľstvo na svetové procesy,
- **globálnu,** kde prebiehajú hlavné ekonomické procesy, predurčujúce život ľudí, podľa autora je to **mierka reality.**

P. J. Taylor zdôrazňuje **potrebu integrácie všetkých troch mierkových úrovní.** Odráža sa to aj v jeho práci *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality* z roku 1985, keď v jej podtitule symbolizuje snahu o integrovaný prístup k štúdiu politických javov a procesov na troch úrovniach. V súčasnom globalizovanom svete sa podstatné udalosti, ovplyvňujúce existenciu jednotlivcov, odohrávajú na globálnej úrovni, ich dopad na lokálnu úroveň je ovplyvňovaný politikou štátu. K tejto problematike sa vyjadril aj Y. Lacoste, ktorý ako nástroj analýzy prieniku hierarchicky diferencovaných priestorových štruktúr zaviedol termín *geographical reasoning* (Hepple 2000).

V nadväznosti na problematiku mierky v politickej geografii rozpracoval J. A. Agnew v knihe *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society* (1987) **koncepciu miesta (lokality) a kontextuálny prístup.** Podľa nej miesto (lokalita) ako bazálna bunka politického priestoru slúži ako priesečník vzájomného pôsobenia procesov, prebiehajúcich na všetkých úrovniach (mierkach). Rozmiestnenie politických procesov v priestore možno podľa J. A. Agnewa vysvetliť efektom miesta, teda **priestorovým kontextom,** ktorý vyplýva zo špecifík tohto miesta a z jeho vzťahov k vyšším úrovniam.

Obe koncepcie sa najširšie uplatnili najmä v **elektorálnej geografii.** Využitie kontextuálneho prístupu totiž umožňuje súčasne skúmať faktory, ktoré zo všetkých úrovní vplývajú na rozhodnutia voličov a zároveň vytvára komplexný pohľad na zdôvodnenie výsledkov volieb.

Ako sme už naznačili, v 90. rokoch sa dostali do popredia v politickej geografii aj postmodernistické prístupy. Dochádza k zdôrazneniu významu časového a priestorového kontextu v rámci skúmaných problémov. Niektorí autori dávajú pred faktami prednosť novému prístupu, ktorý sa opiera o poznanie ako o produkt jazyka, ktorým popisujeme svet. Podľa nich svet nie je objavovaný alebo skúmaný, ale **popisovaný.** Iní poukazujú na **subjektivitu** každého poznania, pretože poznanie je hlavne výsledkom postoja autora a je ovplyvnené aj jeho postavením v štruktúrach moci. K novým prístupom patrí aj **relativizácia** možnosti dosiahnutia generalizovaného poznania, vychádzajúc z tézy, že nie je možné *hovoriť za iných.* Podľa zástancov tohto prístupu svojimi formuláciami uvaľujeme na ich život isté obmedzenia a pripravujeme ich o slobodu vlastného vyjadrenia svojich identít a záujmov. Spoločné týmto postmodernistickým prístupom je presvedčenie, že **produkcia poznania je vysoko politická a je silne sprostredkovaná jazykom, akademickými konvenciami a historicko-geografickým kontextom** (Daněk - Jehlička - Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk, eds. 2000).

V rámci politickej geografie sa v posledných desaťročiach vyhranili dva aktuálne smery výskumu: **elektorálna geografia** a **geografia verejnej správy.** Rozvoj politickogeografického výskumu v spomínaných smeroch naväzoval na potreby spoločenskej praxe a tiež na pozitívne trendy v politickej geografii, spočívajúce v upriamení pozornosti na konkrétne problémy. Politická geografia tak prispievala k ich **multidisciplinárnemu výskumu.** Problematika volieb aj verejnej správy si vyžadujú práve takýto prístup.

Elektorálnu geografiu definoval R. J. Johnston (in Johnston - Shelley - Taylor 1990) ako **štúdium geografických aspektov organizácie, priebehu a výsledkov volieb**

(resp. iných hlasovaní, ako sú referendum alebo plebiscit). Politickí geografi sa v tomto kontexte najčastejšie zaoberajú priestorovou diferenciáciou volebných výsledkov a tiež faktormi, ktoré ju determinujú, ako aj vplyvom geografických faktorov na tieto výsledky. Okrem toho volebná geografia skúma aj vplyv priestorovej diferenciácie výsledkov volieb a volebných systémov na kreovanie zastupiteľských orgánov. S tým súvisí aj problematika volebných obvodov. Volebná geografia sa opiera o oficiálne volebné štatistiky a sociologické výskumy, využívajúc kartografické metódy.

Geografia verejnej správy sa zaoberá priestorovými aspektami fungovania štátnej správy, samosprávy a iných inštitúcií (napr. cirkvi). Geografické faktory sú hlboko zakorenené v pôsobnosti orgánov verejnej správy, najmä v rozlohe im podliehajúceho územia, v jeho hraniciach, ako aj v počte obyvateľov, využívajúcich služby, realizovanými v rámci verejnej správy. Geografia verejnej správy sa zameriava na problematiku efektívnosti aktuálneho územno-správneho členenia, prispieva k vymedzovaniu nových územno-správnych celkov a k určeniu ich centier v priebehu reformy verejnej správy, skúma vývoj priestorovej organizácie verejnej správy na území jednotlivých štátov a pod. Pri svojom bádaní sa opiera aj o výsledky výskumov politológie, ekonómie, práva, sociológie a iných vied (pozri Ištok - Matlovič - Michaeli 1999).

1.6. Súčasnosť politickej geografie a tendencie jej vývoja

Ako sme už spomenuli v súvislosti s *novou* politickou geografiou, **vývoj vo svete od konca osemdesiatych rokov 20. storočia znamenal a bude znamenať ďalší rozvoj politickogeografických výskumov** a to na všetkých jeho úrovniach a v rozličných aspektoch. **Na globálnej a makroregionálnej úrovni výskum podnietili najmä procesy, naviazané na globalizáciu.** Okrem toho ide najmä o problematiku vplyvu rozpadu bipolárneho medzinárodného systému a jeho transformácie v unipolárnom, resp. multipolárnom smere na politickú organizáciu priestoru.

Ďalšou tendenciou vo svete je rozširovanie počtu subjektov medzinárodných vzťahov - štátov, medzinárodných organizácií, transnacionálnych korporácií, národov a pod. N. V. Kaledin (1990c) nazýva tento proces **zahusťovaním priestoru.** Okrem toho dochádza k zmenám politických hraníc, mení sa príslušnosť štátov k politickým zoskupeniam, zmenám podlieha aj vnútorné priestorové usporiadanie štátov, zosilňujú sa medzinárodné migrácie ľudí s dopadom na štruktúru obyvateľstva jednotlivých krajín a regiónov. Politickogeografická štruktúra sveta je tak menej prehľadná, čo vytvára potrebu pre vedecké vysvetlenie meniacej sa situácie. V súvislosti s ďalšími vplyvmi (hlavne procesmi, súvisiacimi s globalizáciou) je potrebné **skúmať politický priestor z doteraz netradičných aspektov v jeho nových rozmeroch.**

Na štátnej a lokálnej úrovni výskumov sa dostávajú do popredia popri politickogeografickej analýze konkrétnych problémových štátov a subštátnych regiónov aj otázky, súvisiace s transformáciou postavenia a funkcie národného štátu a výskum jej vplyvu na politickú organizáciu priestoru (Taylor 1994). Všetky tieto procesy a tendencie formujú významné podnety pre politickú geografiu, pričom **pole jej výskumov sa neustále rozširuje.**

Možno teda konštatovať, že rozvoj politickogeografických výskumov podnietili najmä nasledovné faktory:

- všeobecný nárast významu vied, ktoré študujú politickú realitu, medzi nimi aj politickej geografie,
- narastajúca diferenciácia politickej mapy sveta, súvisiaca s rastom počtu subjektov medzinárodných vzťahov (štátov, medzinárodných organizácií, transnacionálnych korporácií a i.),
- rastúca intenzita medzinárodných vzťahov medzi štátmi, skupinami štátov a inými subjektami,
- prudké zmeny vo svete po roku 1989, ktorý sa ukazuje byť komplikovanejší ako v období bipolárneho medzinárodného systému (konfigurácia Východ - Západ), prechod od bipolarity k multipolarite,
- narastajúce rozdiely medzi Severom a Juhom a z toho prameniace rozpory,
- rastúci význam civilizačných a kultúrnych faktorov pre členenie priestoru,
- rast vplyvu regionálnych hnutí v rámci štátov,
- globalizačné procesy, prejavujúce sa vo svetovej ekonomike ako aj v iných sférach pôsobenia ľudskej spoločnosti a meniaca sa úloha štátu v tomto kontexte.

Podľa S. Otoka (1996) možno v súčasnej politickej geografii vymedziť nasledovné metódy výskumu:

- **Mikromierkové výskumy.** Ide o výskumy realizované vo vymedzení štátu, teda v rámci územno-správnych jednotiek, volebných obvodov, miest alebo ich častí, resp. iných subštátnych regiónov.
- **Výskumy priestorovej interakcie rôznych činiteľov.** Ide najmä o výskum tokov tovarov, služieb, kapitálu a informácií na konkrétnom území, ako aj priestorových efektov pôsobenia štrukturálnych faktorov, politických síl, konfliktov, politických systémov a sociálnej politiky.

- **Mezoregionálne a makroregionálne výskumy.** Ide o pokračovanie v tradičných výskumoch štátov, supraštátnych regiónov a tiež aj o výskumy v globálnej mierke.

Pretože sa politická geografia tradične zameriavala na problematiku štátu, resp. medzištátne a globálne problémy, tretia skupina výskumov mohla nadväzovať na dovtedy overené metódy bádania. Nové zameranie výskumov, ktoré sa odzrkadľuje v prvých dvoch skupinách, si vyžadovalo **novú metodológiu,** ktorá sa odzrkadľovala vo využívaní koncepcií a smerov, ktoré sme spomenuli vyššie.

V náväznosti na doterajší vývoj politickej geografie sa v súčasnosti najširšie realizujú **empirické aspekty výskumov,** ktoré skúmajú politickogeografickú štruktúru na globálnej úrovni a tiež na úrovni štátov a regiónov (supraštátnych i subštátnych). Viacerí autori zdôrazňujú, že **politická geografia dlhodobo zaostáva v metodológii, ako aj v rozpracovaní vlastných teoretických základov,** opiera sa hlavne o fakty a len vo veľmi malej miere o teóriu. To platí aj v porovnaní s ostatnými geografickými disciplínami. Súvisí to najmä s problémom nevhodného zamerania geografických výskumov v minulosti, keď sa dôraz kládol najmä na empirické aspekty výskumu.

V súlade s viacerými autormi (pozri Otok 1996, Glassner 1996) môžeme načrtnúť nasledovné **aktuálne oblasti politickogeografických výskumov:**

- globalizácia a procesy, ktoré sú s ňou späté,
- koexistencia národných a politických systémov,
- integračné a dezintegračné procesy,
- vnútorná priestorová organizácia štátu,
- veľmi malé teritóriá,
- existenčný potenciál malých národných štátov,
- štáty s centrálne plánovanou a prechodnou ekonomikou,
- kontaktný priestor medzi veľkými medzinárodnými hospodársko-politickými zoskupeniami,
- medzinárodné finančné toky,
- zoskupenia a štátov a napätia v ich rámci,
- mimovládne organizácie,
- teritóriá napätí a konfliktov vo svete,
- priestorové parametre rôznych štátov vo vzťahu k menšinám,

- vzťah ľudí k priestorovo vymedzeným veľkým ideológiám, vzájomne sa prekrývajúcich v rámci jednotlivých štátov i vo svetovom meradle,
- problémy ochrany životného prostredia v medzinárodnej politike,
- geografia ľudských práv,
- pandémia AIDS,
- politické dôsledky prirodzených udalostí a i.

Vo všetkých uvedených súvislostiach sa zdôrazňuje nevyhnutnosť **komplexného prístupu,** ktorý môže priniesť prínosné výstupy pre politickú prax. Každé zjednodušenie ponímania najmä kritických situácií môže viesť k nesprávnym politickým rozhodnutiam. Ich následkom môže byť eskalácia konfliktných situácií, prinášajúcich negatívne následky.

V súčasnosti možno pozorovať aj počiatky prognosticky zameraných politickogeografických výskumov. Využívajú metódy extrapolácie, založené na predvídaní trendov vývoja, vychádzajúc zo súčasných tendencií a tiež z historického vývoja. V konštrukcii prognóz sa politickí geografi opierajú o. i. aj metódu scenárov.

V kontexte vzniku viacerých politickogeografických mapových diel, najmä špecializovaných atlasov treba spomenúť vytvorenie samostatného smeru v rámci politickej geografie - **politickej kartografie. Politická mapa** (a každá mapa) **bola vždy nástrojom politickej propagandy** - symbolom moci, vplyvu a národnej jednoty, možnosťou zdôrazniť alebo znížiť význam konkrétnych štátov a regiónov, prostriedkom na zviditeľnenie etník, nástrojom politickej manipulácie (pozri Glassner 1996, Monmonier 2000, Zbořil 2002 a i.). Jedným z trendov súčasnej politickej kartografie je preto úsilie o vytvorenie **modelu politickogeografického priestoru** v náväznosti na jeho akceptovanie zo strany predstaviteľov praktickej politiky.

V súvislosti s aktuálnym vývojom treba podčiarknuť zosilňujúcu sa **informačnú úlohu geografie a zvlášť politickej geografie.** Zdá sa, že prostredie, v ktorom žijú ľudia je stále menej prehľadné a teda musia vyvíjať aktivity na získavanie informácií o okolitom svete. Politická geografia ako súčasť geografie svojim výskumom v podobe textových, grafických a kartografických výstupov vytvára bazálny materiál pre špecialistov a expertov, pôsobiacich v rôznych politických aktivitách (politických predstaviteľov štátov, vodcom politických strán, činiteľom medzinárodných organizácií a i.), ktorý je pre nich nevyhnutný pri vytváraní celostnej predstavy o svete, resp. o konkrétnych regiónoch a štátoch. Y. Lacoste napísal, že geografia slúži hlavne mocenským cieľom a že geografi sú vlastne informačnými agentami (cit. Ó Tuathail 1996).

V súlade so S. Otokom (1996) môžeme konštatovať, že v súčasnosti začína nová, **štvrtá etapa vývoja politickej geografie.** Vyplýva to z faktu, že mnohí politickí geografi

dnes rozvíjajú vlastnú metodológiu a rôzne experimentálne prístupy vo výskume. Takto sa v konfrontácii viacerých názorov dosahuje dynamický rozvoj politickej geografie, rozširuje sa možnosť aplikácie jej výskumných výsledkov do praxe a otvárajú sa ďalšie možnosti jej výskumov.

Politickí geografi by mali pracovať ako poradcovia a experti v najvyšších štátnych orgánoch, medzinárodných agentúrach, transnacionálnych korporáciách alebo v politických stranách. Tak sa môžu v praxi podieľať na riešení problémových a konfliktných situácií s podmienkou zachovania si istého nadhľadu vo vzťahu ku konkrétnym politickým názorom. Ako píše M. I. Glassner (1996) **politickí geografi sú schopní prispievať k formulovaniu a napĺňaniu praktickej politiky na všetkých hierarchických stupňoch analýz - od lokálneho po globálny. Je to príležitosť a výzva, ktorú by nemali ignorovať.**

Spolu s P. Daněkom, P. Jehličkom a J. Tomešom (in Jehlička - Tomeš - Daněk, eds. 2000) môžeme konštatovať, že **senzitivita ku kontextu, ktorá je vlastná geografii od jej začiatkov, a vedomie politickej povahy nielen procesov a javov reálneho sveta, ale aj naša interpretácia a intelektuálna konštrukcia týchto javov, posúvajú geografiu - a zvlášť politickú geografiu - do centra spoločenských vied.**

1.7. Politická geografia v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku

Politická geografia mala v bývalom Česko-Slovensku dlhé tradície. Siahali do medzivojnového obdobia, keď sa českí geografi výrazne angažovali pri vymedzení hraníc česko-slovenského štátu, pri odôvodnení jeho vzniku a existencie. Významné sú v tomto kontexte najmä práce **V. Dvorského** (*Území českého národa* z roku 1918, resp. *Základy politické geografie a československý stát* z roku 1923). V. Dvorský bol členom československej delegácie na mierovej konferencii v Paríži po prvej svetovej vojne. Jeho vedecká erudícia bola využitá aj pri vytyčovaní československo-poľskej hranice, keď sa stal členom delimitačnej komisie. Fundamentálnou prácou, ktorá vznikla v období ohrozenia existencie Česko-Slovenska bola monografia **J. Korčáka** *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti* (1938). Bližšie ju charakterizujeme v druhej kapitole. V. Dvorského a J. Korčáka môžeme pokladať za **zakladateľov česko-slovenskej politickej geografie.** Svojimi myšlienkami výrazne ovplyvnili ďalšie generácie geografov.

Z príčin, ktoré sme uviedli vyššie, vyplynulo obmedzenie politickogeografických výskumov a publikácií **v povojnovom Česko-Slovensku** (pričom sa slovenská geografia uplatňovala v tomto kontexte iba vo veľmi malom meradle). Tento stav narušovali zväčša iba sporadicky práce, zamerané na prehľadnú **interpretáciu politického rozdelenia sveta.** Takéhoto charakteru sú napr. štúdie J. Bínu (1983, 1985). Ďalšie

práce sa zameriavali na postihnutie **zmien na politickej mape sveta** (napr. Mucha 1980 a 1984). Niektoré geografické monografie síce obsahovali v názve prívlastok „politický", šlo však iba o regionálnogeografický prehľad štátov sveta (Blažek et al. 1967). Systematicky sa **politickogeografickými aspektami konkrétnych regiónov** vo svete zaoberali hlavne D. Trávníček a M. Šlachta (najmä v časopisoch *Sborník Československé geografické společnosti, Lidé a země a Přírodní vědy ve škole*).

Viaceré práce (ktoré písali nielen geografi) sa zameriavali na **problematiku polohy, vývoja územia a hraníc česko-slovenského štátu** (Hromádka 1946, Häufler 1978, Bašovský 1979, Trávníček 1984, Klimko 1986), resp. **Slovenska** (Klimko 1980, Lukniš 1988). Takto zamerané štúdie boli aj súčasťou geografických monografií venovaných Česko-Slovensku či Slovensku. Medzi nimi výrazne vyniká charakteristika polohy a hraníc Česko-Slovenska spracovaná J. Korčákom (in Häufler - Korčák - Král 1960).

Výrazne **absentovali teoretické štúdie.** Politickej geografii nebola napr. venovaná pozornosť ani v zborníku *Teoretické problémy geografie* (Ivanička ed. 1963), ktorý obsahoval štúdie, zamerané na problematiku rozvoja čiastkových geografických disciplín. Za výnimku možno považovať práce, zamerané na politickogeografickú terminológiu (Louček 1969, Macka 1978). Nový pohľad na problematiku politickej geografie v teoreticko-metodologickom kontexte podali až J. Mečiar a S. Řehák (1988).

V **kartografickej produkcii** sa politickogeografické poznatky uplatňovali obmedzene v podobe politických máp sveta, kontinentov, či rozsiahlejších regiónov. Práve tu sa politická geografia výrazne využívala propagandisticky.

Tomuto stavu zodpovedalo aj sformalizovanie **výuky politickej geografie** na vysokých školách, aj keď sa v učebných plánoch prípravy vysokoškolských odborníkov učiteľského i neučiteľského štúdia geografie udržala. V povojnovom období však nevyšla ani jedna vysokoškolská učebnica politickej geografie a produkcia skrípt takmer neexistovala (výnimkou boli vysokoškolské skriptá P. Šindlera z roku1986).

Česká geografia po roku 1989 nadviazala na tradície politickogeografického výskumu a v posledných trinástich rokoch vzniklo viacero významných štúdií, učebných textov i monografií. Ich autormi boli V. Gardavský, J. Brinke, P. Šindler, V. Baar, B. Hnízdo, T. Kostelecký, J. Tomeš, L. Sýkora, P. Daněk, P. Jehlička, P. Pavlík, J. Anděl a i. Viaceré z nich citujeme aj v našej práci.

Stav politickogeografických výskumov **na Slovensku** na prahu nového obdobia nášho vývoja po roku 1989 však **nezodpovedal potrebám, ktoré vyplynuli z politických zmien vo svete.**

V súvislosti s aktuálnou spoločenskou objednávkou ako aj so zrýchlenou dynamikou zmien vo svete, obzvlášť v stredovýchodnej Európe vyplýva pre slovenskú politickú geografiu v spolupráci s ostatnými geografickými disciplínami viacero **výskumných**

inšpirácií. Predovšetkým by mala participovať pri hľadaní riešenia vnútroštátnych problémov (priestorové aspekty reformy verejnej správy v kontexte územno-správneho členenia, uplatňovanie regionálnej politiky, teritoriálna diferenciácia politických síl), ako aj pri analýze medzinárodného postavenia Slovenska v meniacej sa geopolitickej situácii (politickogeografická analýza polohy Slovenska, jeho prírodného, ľudského a ekonomického potenciálu vzhľadom na potenciál štátu v medzinárodnom meradle, analýza niektorých demografických procesov, najmä medzinárodných migrácií v kontexte Slovenska, resp. analýza politických doktrín v zahraničí vzhľadom ku Slovensku).

V posledných dvanástich rokoch sa renesancia politickej geografie na Slovensku odrazila vo výraznom **náraste počtu publikácií.** Viaceré z nich sú výsledkom konferencií a seminárov s politickogeografickým, resp. geopolitickým zameraním, realizovaných prevažne katedrami geografie slovenských vysokých škôl (Baran ed. 1994, Baran ed. 1995 a i.). Príspevky s politickogeografickým zameraním odzneli aj na širšie zameraných geografických podujatiach.

Politickogeografické a geopolitické príspevky slovenských geografov uverejňovali aj viaceré časopisy, zborníky a periodiká geografického (geografické zborníky slovenských univerzít, periodiká *Geografický časopis, Geographia Slovaca, Geografia*) i negeografického zamerania (*Medzinárodné otázky*). Viacerí slovenskí autori publikovali aj v zahraničí.

V súčasnosti sa politickogeografickou, resp. geopolitickou problematikou zaoberá viacero slovenských geografov staršej i mladšej generácie: K. Ivanička (2001 a i.), J. Mazúrek (1994, 1995 a i.), J. Paulov (1995, 1996 a i.), V. Baran (1994, 1995 a i.), J. Žudel (1995 a i.), P. Mariot (2001 a i.), T. Blažík (1996, 1999, 2002 a i.), R. Ištok (1995a, 2001, 2002a a i.), J. Buček (1995a, 1995b, 1995c a i.), D. Gurňák (1999, 2000, 2001 a i.) a i. Doteraz jediná slovenská monografia, zameraná na túto problematiku je venovaná analýze postavenia štátu v politickogeografickom a geopolitickom kontexte (Ištok 1997).

Pomerne značný rozvoj zaznamenala aj **elektorálna geografia.** Opiera sa najmä o práce P. Mariota (1991, 1993, 1996, 1997, 1998, 2000 a i.), F. Podhorského (2001a, 2001b a i.), V. Vlčkovej (1995 a i.) a J. Szöllösa (2000 a i.). Niektoré práce tohto zamerania majú kolektívny charakter (Mariot - Vlčková 1994, Brunn - Vlčková 1994, Baráth - Szöllös - Černák 1995 a i.).

V súvislosti s aktuálnym vývojom na Slovensku sa rozvíja aj **geografia verejnej správy.** Toto zameranie mali aj vedecké konferencie, príspevky z ktorých boli publikované v zborníkoch (Baran ed. 1997, Čuka ed. 2000). Výskumom v oblasti geografie verejnej správy sa zaoberajú O. Bašovský (1997 a i.), J. Mazúrek (1999 a i.), A. Bezák (1996, 1997, 1998 a i.), F. Podhorský (2000), V. Slavík (1994, 1997, 1998, 2000

a i.), F. Žigrai (2000 a i.), V. Lauko (2000 a i.). Tejto problematike sú venované aj vysokoškolské učebné texty (Ištok - Matlovič - Michaeli 1999). Okrem toho bola spracovaná aj monografia, zameraná na nové územno-správne členenie Slovenskej republiky (Korec et al. 1997). Geografický charakter majú však aj publikácie, ktoré vznikli na negeografickej pôde (napr. Tej 2002).

2. TEORETICKÉ ASPEKTY GEOPOLITIKY

Geopolitika je módne slovo - pakľúč,
sľubujúce všetko vysvetliť
a všetkému rozumieť.

P. Lorot

Renesancia politických vied je spojená s potrebou vysvetlenia dynamického vývoja vo svete na prelome tisícročí. Éra geopolitického prechodu v globálnom meradle, vyznačujúca sa radikálnou transformáciou priestorovo-politickej štruktúry sveta, spojenou s aktuálnymi globálnymi procesmi v posledných dvoch desaťročiach, si vyžiadala okrem rozvoja politickogeografických výskumov aj **obnovenie záujmu o geopolitický smer myslenia.** Vychádzala z potreby analyzovať z priestorového aspektu vzájomný vzťah rôznych politických síl v kontexte zintenzívňujúcej sa vzájomnej prepojenosti sveta v zmysle výmeny informácií, zdrojov, kapitálu a tovaru, prehĺbenia sociokultúrnych kontaktov a zosilnenia migračných tokov. Aktuálnym sa stal výskum vzájomnej závislosti globálnych, makroregionálnych, štátnych a lokálnych priestorovo-politických systémov a tiež vplyvu politickej činnosti na vývoj humánnogeografickej štruktúry štátov a regiónov.

Tento trend zároveň spôsobil aj **hľadanie nového kritického prístupu k hodnoteniu záverov, ktoré sformulovala moderná geopolitika** počas svojho viac ako storočného vývoja. Bolo to nevyhnutné pre konštrukciu novej metodológie geopolitického prístupu k analýze priestorovo-politických procesov. Súviselo to z úsilím poučiť sa z odborne nekorektných záverov niektorých geopolitických úvah, ktoré transformovali geopolitiku z užitočného nástroja priestorovo-politickej analýzy na prostriedok zneužívaný na odôvodnenie násilnej expanzie.

Je potrebné pripomenúť, že **termín *geopolitika* v jeho rôznych modifikáciách je používaný stále častejšie** a v čoraz širšom významovom spektre. Čítame ho a počujeme v prejavoch politikov a štátnikov, ale je aj súčasťou novinárskeho slovníka. Práve tu sa mnohokrát využíva veľmi voľne a neadekvátne svojmu skutočnému významu, čo pramení aj s miešania pojmov z rôznych oblastí (geografie, politológie, ale tiež praktickej politiky). **Často ide o jeho využívanie pri zdôraznení významu niektorých konštatovaní.**

Význam geopolitického myslenia je v podstate dodnes nedocenený. Je zrejmé, že **geopolitické aktivity sú oddávna neodmysliteľnou súčasťou politickej praxe** a prejavujú sa pri riešení konfliktov rôznych typov, ako aj pri výsledkoch mocensko-politickej rivality vo všetkých priestorových mierkach. Doterajšia geopolitická prax

vytvorila množstvo poznatkov, využiteľných pri konštruovaní prognostických modelov vývoja geopolitickej štruktúry globálneho systému, vrátane priestorovej distribúcie moci. Významne k tomu prispievajú aj výsledky geografického (najmä politickogeografického) výskumu.

2.1. Postavenie geopolitiky v politickom myslení

Všeobecne prijatá definícia geopolitiky neexistuje. Dokonca môžeme konštatovať, že azda žiadny pojem, používaný v oblasti geografie a politológie nie je taký vágny a interpretovaný tak rozporuplne ako práve geopolitika. Dokresľuje to o. i. Y. Lacoste (1991), keď píše, že v prípade geopolitiky **nejde o vedeckú disciplínu ani o hľadanie zákonitostí, ktoré sa ňou riadia, ale o schopnosť myslieť v kategóriách priestoru a tiež konfliktov, aké v ňom prebiehajú.**

Do roku 1989 sa u nás presadzovala definícia geopolitiky ako nevedeckej teórie, ktorá sa snaží zdôvodniť imperialistickú zahraničnú politiku tvrdením, že geopolitická poloha imperialistických mocností ich predurčuje k tomu, aby rozširili svoje hranice na úkor iných národov a zabrali násilím nový životný priestor (Kocourek ed. 1964), alebo ako **reakčného smeru buržoázneho politického myslenia, založeného na krajnom zveličení úlohy geografického faktora v živote spoločnosti** (Potočný et al. eds. 1988). Geopolitika bola spájaná s pojmami ako sú fašistická doktrína, západonemecký revanšizmus, neomaltuzianizmus, rasizmus, sociálny darwinizmus a súčasne pokladaná za **nástroj a výraz hlbokého vedeckého úpadku buržoázneho myslenia** (Šnejdárek in Heyden 1960).

Odsúdenie geopolitického myslenia bolo bežné aj na Západe, hoci jeho príčina netkvela v ideológii. Klasik politického realizmu H. J. Morgenthau (1985) chápal geopolitiku ako zjednodušenú interpretáciu rastu moci štátu, keď ju považoval za **pseudovedu, ktorá zvyšuje význam geografických faktorov do absolútneho rozmeru.** S. Dalby (1990) upozorňoval na negatívum geopolitiky, keďže je previazaná na neokonzervatívne, promilitárne lobby, traktujúce geografiu ako stály faktor strategického myslenia.

Tieto definície spájalo **negatívne chápanie geopolitiky,** jej postavenie v rámci politického myslenia však nebolo interpretované jednoznačne. Diskusia o podstate a postavení geopolitiky je aktuálna dodnes (pozri Grzeszczak 1993 a najmä Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000), hoci niektorí autori zmysel takejto diskusie spochybňujú. Nechýbajú ani názory, ktoré geopolitiku v akomkoľvek jej postavení jednoznačne odmietajú (pozri Walther 1996).

Geopolitika bola charakterizovaná ako **veda, aplikačná sféra viacerých vied, teória, koncepcia, doktrína (súhrn doktrín), smer, a i.** G. Parker (1998) geopolitiku

charakterizuje zo sémantického hľadiska ako **termín, ktorý vyjadruje zvláštny vzťah medzi politickou aktivitou a geografickým prostredím, v ktorého rámci sa táto aktivita uskutočňuje.** Pri analýze dostupných definícií a charakteristík geopolitiky možno konštatovať, že sa opierajú o podstatu dvoch smerov klasickej geopolitiky - koncepcie chápania štátu ako organizmu a geostrategickej koncepcie rovnováhy síl na globálnej úrovni.

Zdá sa, že principiálnou otázkou je problém identifikácie geopolitiky v postavení vedy. Jeden zo zakladateľov novodobej geopolitiky (a autor tohto pojmu), švédsky mysliteľ R. Kjellen, považoval geopolitiku za **jednu z piatich subdisciplín štátovedy.** Ide však o jednu z možných interpretácií Kjellenovej koncepcie geopolitiky.

Chápanie geopolitiky ako vedy prevažovalo aj v rámci nemeckej *Geopolitik.* Ako uvádza G. Heyden (1960), predstavitelia nemeckej geopolitickej školy na čele s K. Haushoferom ju charakterizovali ako **vedu o spojitosti politických procesov so zemou.** Považovali ju za hraničnú vedu, čerpajúcu z troch disciplín (Kost 1988): štátovednej geografie (skúmajúcej rozdielne prejavy štátnej moci v krajinách sveta), historickej geografie (skúmajúcej obmedzený potenciál priestoru v historickom pohybe) a historickej štátovedy (skúmajúcej historický vývoj jednotlivých štátov a štátu vôbec ako druhu ľudského spoločenstva). Ani K. Haushofer však geopolitiku jasne a postačujúco nedefinoval (niekedy ju v rovnakom diele charakterizoval na jednom mieste ako vedu a na druhom ako **spôsob nazerania,** pozri Heyden 1960).

Súčasné chápanie nepovažuje geopolitiku jednoznačne za vedu, aj keď ani v procese kritickej analýzy geopolitického myslenia a následného vzniku nových geopolitických smerov (*nová geopolitika, kritická geopolitika*) nedošlo k jednoznačnej negácii takéhoto chápania. Aj v súčasnosti ju rad odborníkov považuje za samostatnú vednú disciplínu alebo za špecifickú súčasť geografie, resp. politológie.

Niektoré definície nezaujímajú stanovisko k otázke, či možno považovať geopolitiku za vedu, hoci deklarujú, že skúma vzájomné vzťahy medzi mocenskopolitickými aktérmi, determinované mnohorozmernou štrukturalizáciou priestoru, ktorej základom je geografické usporiadanie svetového priestoru (Čurda 1993), alebo ju považujú za **nový spôsob účinného zamýšľania sa nad politickými problémami, uprednostňujúc pri ich analýze teritoriálne súvislosti** (Lacoste 1990).

Postavenie geopolitiky ako vedy tradične vystupuje v rámci ruského geopolitického myslenia. Môže byť predmetom diskusie či tento prístup rezonuje s preceňovaním významu geopolitiky v súčasnej ruskej spoločnosti. Ruskí autori zdôrazňujú, že geopolitika ako veda musí byť slobodná a objektívna, nesmie podliehať žiadnej moci v zmysle jej zdôvodnenia (pozri Juza 2001a).

V. A. Kolosov (1996) považuje tradičnú geopolitiku za vedu o vplyve geopriestoru na politické ciele a záujmy štátov, ktorá **študuje závislosť vonkajšej politiky štátov a medzinárodných vzťahov od systému politických, vojensko-strategických, ekonomických, ekologických a iných vzťahov, podmienených geografickou polohou štátu a jeho regiónov a inými fyzicko- a ekonomickogeografickými faktormi.** K. S. Gadžijev (2000) vníma geopolitiku ako vednú disciplínu, **ktorej záujmom sú základné problémy súčasného svetového spoločenstva a ktorá nemôže abstrahovať od jeho problémov, dislokácie a geografie konkrétnej krajiny alebo národa.**

Blízky tomuto chápaniu je názor N. S. Mironenka (in Kolosov - Mironenko 2001), ktorý presadzuje chápanie geopolitiky ako **problémovej *vedeckej oblasti,* ktorej hlavnou úlohou je vymedzenie a prognóza priestorových hraníc silových polí** rôzneho charakteru hlavne na globálnej úrovni. Tieto silové polia možno chápať z ich vojenského, ekonomického, politického, civilizačného či ekologického obsahu a disponovať nimi môžu najmä štáty alebo ich zoskupenia. Výsledkom utvárania silových polí a rovnováhy ich vzájomného vzťahu v globálnej mierke je **geopolitická štruktúra sveta.** Tú môžu geopolitici interpretovať v rámci rôznych priestorových modelov, ktoré spomíname v tretej kapitole. Zároveň však treba poukázať na to, že vo svojej práci chápe N. S. Mironenko z aspektu analýzy jej atribútov geopolitiku ako vedu. Podobné rozporuplné tvrdenie nachádzame dokonca aj v diele M. I. Glassnera *Political Geography* (1996), na čo upozorňuje aj J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000).

Podľa M. Baczwarowa a A. Suliborského (2002) je geopolitika vedou, ktorej **subjektom výskumu sú politické elity a aktéri (vlády, strany a politici), experti a tiež všetci, ktorí sú zaangažovaní do politických procesov, zvlášť v ich priestorových dôsledkoch.** Predmetom záujmu geopolitiky sú komunity, zviazané s politickými procesmi vo všetkých ich priestorových aspektoch a rozmeroch (rasy, národy, menšiny, vekové skupiny ľudí, atď.), štáty a ich časti a štátne teritóriá (tvoriace fyzický priestor, obývané určitou ľudskou komunitou, disponujúce vymedzeným sociálno-ekonomickým potenciálom). Súčasný český autor M. Kupka (2001) považuje geopolitiku za **vedu, ktorá sa snaží vysvetľovať zákonitosti medzinárodných vzťahov pomocou geografie a primárne sa zaoberá témami, ktoré sa nachádzajú na rozhraní medzi sociálnym a prírodným prostredím človeka.**

Poľský politológ a publicista L. Moczulski vo svojej monografii *Geopolityka. Potega w czase i przstrzeni* (1999) akcentuje geopolitiku ako formu, umožňujúcu postihnúť rôzne aspekty vplyvu geografických činiteľov na históriu. Pokladá ju za vedu, **syntetizujúcu časové a priestorové javy,** ležiacu na rozhraní geografie, histórie a politických vied, čo zaisťuje v niektorých obdobiach popularitu a módnosť geopolitického myslenia. Geopolitika sa, podľa tohto autora, zaoberá meniacim sa usporiadaním síl

v nezmenenom priestore. Na argument o angažovanosti geopolitiky v konkrétnom politickom smerovaní odpovedá, že každá veda môže byť politikou využívaná, ale aj zneužitá a samotná geopolitika intenzívnejšie láka k sebe nebezpečenstvá pavedeckej povahy.

Pre doplnenie treba spomenúť, že viacerí autori považujú geopolitiku za **súčasť inej vedy,** najmä politickej geografie a politológie. Vzťah medzi geopolitikou a politickou geografiou analyzujeme v samostatnej podkapitole. B. Hnízdo (2002) píše o geopolitike ako tej **súčasti politológie, ktorá sleduje pôsobenie politickej moci a procesov v geografickom priestore.** Niektorí ruskí autori ju považujú za súčasť filozofie dejín, alebo za filozofiu politiky (zosumarizovanie poznatkov o organizovaní politiky na určitom priestore, pozri Juza 2001a).

Niektorí autori chápu geopolitiku ako **aplikovanú vedu,** a to najmä vo vzťahu k politickej geografii. Podľa takejto interpretácie geopolitika využíva metodiku, postupy a poznatky viacerých vied (hlavne geografie), ktoré interpretuje a aplikuje najmä pri hľadaní riešenia medzinárodných problémov. Takto chápaná geopolitika vlastne predstavuje prepojenie vedy a praxe. S. B. Cohen (cit. Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) v tejto súvislosti rozlišuje starú a novú geopolitiku. Kým stará geopolitika predstavuje, podľa neho, nástroj, ktorý umožnil využiť geografické poznatky pre politické ciele, **nová geopolitika predstavuje aplikované štúdium geografického priestoru a politiky** a môže byť využitá pre rozvoj medzinárodnej spolupráce a mieru. Spochybnenie geopolitiky ako vedy je demonštrované na mnohých argumentoch v práci O. Krejčího (2001b).

V práci O. Volenca (1987) sa stretávame s definíciou geopolitiky, príznačnou na vtedajšiu dobu. Podľa neho ide o **reakčnú ideológiu,** ktorá vychádza z preceňovania prírodných, geografických a klimatických faktorov pre vývoj spoločnosti a dochádza k záverom ospravedlňujúcim násilnú expanziu určitého národa na úkor iného. Geopolitiku za ideológiu považujú dodnes viacerí ruskí autori. V tomto chápaní totiž môže používať akékoľvek argumenty spojené s geografickými podmienkami, pričom nie je potrebný žiaden argumentačný systém (pozri Juza 2001a).

Geopolitika je chápaná aj ako **teória,** resp. určitý rámec, kde sa formulujú špecifické geopolitické teórie, pričom zároveň je geopolitika ich výrazom. T. Loś-Nowak (in Antoszowski - Herbut eds. 1999) považuje geopolitiku za teóriu, vysvetľujúcu politické javy geografickými činiteľmi. O. Krejčí (2001a) pokladá geopolitiku za **teóriu, ktorá *študuje* zákonitosti vplyvu zemského povrchu na politiku štátov a zákonitosti pohybu sily v priestore,** pričom ju označuje za prvú veľkú školu teórie medzinárodných vzťahov. Aj M. Povolný (in Velký sociologický slovník 1996) považuje geopolitiku za teóriu medzinárodnej politiky vychádzajúcu z predpokladu, že vzťahy

medzi národmi a vývoj svetovej politiky sú podmienené a dlhodobo určované zemepisným priestorom, v ktorom sa odohrávajú.

V rámci tohto ponímania geopolitiky je potrebné zdôrazniť, že jej chápanie ako celostnej teórie je pomerne zriedkavé a v oveľa väčšej miere sa presadzuje skôr ako **teoretická dielňa,** ktorá produkuje teórie, zamerané na vysvetlenie priestorovo-politickej štruktúry a organizácie sveta a regiónov, vychádzajúc z ich historického vývoja, analyzujúc ich súčasný stav a načrtávajúc ich prognózu. Preto môžeme hovoriť o geopolitike ako o **súhrne politických teórií.** *Za také možno považovať teórie R. Kjellena, H. J. Mackindera, A. T. Mahana, N. J. Spykmana, S. B. Cohena a ďalších významných predstaviteľov geopolitického myslenia, ktoré predstavujeme v ďalšej kapitole.*

Medzi definíciami geopolitiky sa stretávame aj s názorom, že geopolitika je **smer politického myslenia,** podľa ktorého je vývoj štátu determinovaný geografickými faktormi (Encyklopedia prawa miedzynarodowego i stosunków miedzynarodowych 1976). Napriek odsúdeniu expanzionistických geopolitických teórií autori uznávajú istý vplyv geografickej polohy na osud jednotlivých štátov.

Geopolitika je hodnotená tiež ako **metóda,** teda ako určitý prístup k pochopeniu či uchopeniu geografických javov a procesov (Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Podľa tejto interpretácie je geopolitika iba súborom nástrojov, ktorý môžu využívať rozličné vedy (hlavne geografia, história a politológia). Autorom tohto prístupu je francúzsky geograf Y. Lacoste a rozvíjali ho J. Agnew a G. Ó Tuathail. Títo autori geopolitiku interpretujú ako **metódu a proces zôvodňovania (evalvácie a interpretácie) určitých faktov, hodnôt či atribútov územia, ktoré predstavujú základ pre ich praktické využívanie** (Ó Tuathail - Agnew 1999). Toto ponímanie vyúsťuje do širokej diskusie, prebiehajúcej v konkrétnych historických a politických podmienkach, formujúcej jej ***diskurz.*** Uplatnenie diskurzu súvisí s prenikaním postmodernistických koncepcií do jednotlivých vied. Spomíname ho aj v prechádzajúcej kapitole.

Aj iní autori považujú súčasnú geopolitiku za viacodborovú metódu, ktorá vo veľkej miere vychádza z analýzy konfliktov (Boniface et al. 1997). V tejto súvislosti sa geopolitika usiluje odpovedať na otázky: Kto chce čo? Kedy to chce? Prečo to chce? Ako to chce dosiahnuť? Zameriavajú sa na hlavných aktérov a na nástroje, ktoré používajú na dosiahnutie cieľov. P. Lorot (1995) píše o geopolitike ako o **špeciálnej metóde, umožňujúcej odhaľovať, identifikovať a analyzovať konfliktné javy a tiež ofenzívne a defenzívne stratégie, sústreďujúce sa na vlastnenie istého teritória.** Pre tento cieľ využíva tri kritériá: vplyv geografického prostredia (vo fyzickom ako aj v sociálnom zmysle), politické argumenty a tiež stále tendencie, vytvorené v priebehu histórie.

Významné postavenie má interpretácia geopolitiky ako **koncepcie, stratégie, či doktríny,** ktoré chápeme ako formuláciu dlhodobých zámerov jednotlivých štátov (najmä veľmocí) z hľadiska vojenského, politického a hospodárskeho. Pre tento cieľ sa **využívajú výsledky štúdia geografických podmienok a aktivít jednotlivých subjektov medzinárodných vzťahov v minulosti, ako aj analýzy súčasného stavu politickej, vojenskej a hospodárskej štruktúry sveta z aspektu postavenia jednotlivých krajín.** Sformulované koncepcie rozdeľovali svet na viaceré geografické regióny, vymedzené na báze geopolitických hľadísk. *Takéto koncepcie sformulovali viacerí predstavitelia geopolitického myslenia, počínajúc A. T. Mahanom a končiac súčasnými autormi (S. B. Cohen, Z. Brzezinski a i.).* Tieto koncepcie vniesli do geopolitiky viaceré kategórie a pojmy, ktoré našli v geopolitickom myslení široké uplatnenie.

Postmodernistický prístup priniesol aj do chápania geopolitiky nové hľadisko. Najmä americkí a britskí autori ju vnímajú ako **viacvýznamový pojem,** ktorý nadobúda mnoho sémantických podôb. Ako píše J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) geopolitika je ponímaná od čistej teórie sveta a akejsi supervedy po každodennú praktickú politiku na úrovni štátov, regiónov a záujmových skupín. Na základe toho možno tvrdiť, že **geopolitika sa týka všetkého, všetko je geopolitické a v podstate každá ľudská aktivita má geopolitický rozmer.** Geopolitika je potom spájaná so širokým rozsahom sfér, odvetví a aktivít človeka a spoločnosti. Aj preto rad autorov poukazuje na malý význam diskusií o vymedzení a zaradení geopolitiky v rámci politického myslenia.

Geopolitika v tomto ponímaní sa podieľala a podieľa na formulovaní viacerých doktrín, ktoré vyjadrovali predstavy a plány veľmocí na usporiadanie politických, vojenských i hospodárskych pomerov v globálnom meradle, resp. vo vymedzení významných regiónov. V súčasnej terminológii sa presadzuje vo väčšej miere termín **geopolitický kód,** ktorý podľa J. O´Loughlina (in O´Loughlin 1994), vyjadruje **určitý pohľad (perspektívu) na globálnu geopolitiku, resp. predstavu o organizácii sveta, ktorá by zodpovedala záujmom konkrétnych veľmocí či štátov.** Tieto doktríny formulovali spravidla vládni experti a nazývajú sa podľa najvyšších štátnych predstaviteľov *(napr. Trumanova doktrína, Nixonova/Kissingerova doktrína, Brežnevova doktrína a i.).*

Ďalšie chápanie interpretuje geopolitiku ako **politickú aktivitu.** Priestor a politika sa stretávajú ako určujúce zložky v rámci všetkých charakteristík geopolitiky. Politická činnosť predstavuje istý pohyb moci, ktorý sa realizuje o. i. aj v konkrétnom priestore. Je preto prirodzené vnímať geopolitiku ako politickú aktivitu. Takéto chápanie má pomerne dlhé tradície a siaha až do medzivojnovej nemeckej *Geopolitik.* Viacerí autori, zástancovia uvedenej interpretácie, zužujú geopolitiku ako politickú aktivitu iba do určitých dimenzií politiky. H. Kissinger (1994) stotožňuje geopolitiku so zahra-

ničnou politikou, C. Flint (1999) zdôrazňuje jej veľmocenský obsah, G. Ó Tuathail (1996) ju chápe ako politiku priestorovo modifikujúcu globálnu politiku. Podľa I. Samsona (1992) **geopolitika je v prvom rade politikou, nie geografiou. Je to však politika, vysvetľovaná geograficky alebo analyzovaná vzhľadom k svojmu geografickému obsahu.**

Geopolitika ako politická aktivita je niektorými autormi spájaná s procesom členenia svetového priestoru rôznymi politickými subjektami (štátmi, medzinárodnými organizáciami, transnacionálnymi korporáciami, politickými stranami a hnutiami a pod.) na základe určitých kritérií, pričom sú vymedzované teritóriá rôzneho charakteru (napr. sféry vplyvu, sféry záujmov, oblasti mocenského vákua, nové štáty a pod.). Geopolitiku teda môžeme považovať aj za vývoj priestorového členenia sveta a regiónov, ovplyvňovaného rozličnými spoločenskými, politickými a ekonomickými procesmi a konkrétnymi politickými aktivitami. V tomto kontexte ide teda o **priestorové vyjadrenie politiky. Takto môžeme za geopolitiku považovať každú politiku, ktorej cieľom je členenie alebo organizácia priestoru** v horizontálnom (teda geografickom) alebo vertikálnom (mocenskom) zmysle.

K poslednej interpretácii sa prikláňa aj J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000), keď geopolitiku definuje ako **vedomú (viac či menej organizovanú) politickú aktivitu, často podporenú viac či menej špecifickou teóriou (víziou, koncepciou, doktrínou), vyjadrovanou rozmanitými politickými programami, plánovitými i spontánnymi akciami a smerujúcu podľa postavenia, povahy a záujmov jej nositeľa k nasledovným cieľom:**

- K žiadúcej organizácii celého sveta, resp. jeho makroregiónov, t. j. k vytvoreniu nového geopolitického systému.
- K ovládnutiu konkrétnych pozícií a oblastí sveta, konkrétneho územia.
- K upevneniu či získaniu (nájdeniu) vlastnej pozície v rámci už veľmocensky rozdeleného, resp. meniaceho sa sveta či oblasti.
- K realizácii akýchkoľvek záujmov rozmanitých subjektov politickej povahy, ktoré vo svojom dôsledku znamenajú určitú organizáciu alebo reorganizáciu priestoru.

Z doterajších konštatovaní vyplýva, že **hľadanie postavenia geopolitiky v rámci súčasného politického myslenia je zložitým problémom.** Spolu s J. Tomešom (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) možno konštatovať, že je veľkým problémom vytýčiť presné hranice medzi jednotlivými významami geopolitiky. Vyplýva to z faktu, že geopolitika prechádza plynule z jedného významu do iného a to aj v rámci jednej práce. Preto ju možno považovať za **amorfný, resp. univerzálny pojem,** nadobúda-

júci rôzny význam v zmysle vedy, teórie, koncepcie, stratégie, doktríny až ku praktickej politike s cieľom poslúžiť rôznym odborníkom a užívateľom pre ich rôzne teoretické i praktické zámery. Preto nemôže prekvapiť ani jej charakteristika, podľa ktorej geopolitika ukazuje evolučný vznik a rozvoj národov vo vzťahu k prostrediu, jej reakčnou formou je teória životného priestoru národa ako súčasť nacistickej doktríny, pričom **súčasní demografi poukazujú iba na teoretické geograficko-demografické súvislosti** (Kiczko et al. 1997). Ukazuje sa, že aj na pôde súčasného slovenského politického myslenia je potrebné prekonať viaceré sterotypy, pretrvávajúceho z minulosti.

Pre naše chápanie je najbližšia definícia geopolitiky ako **aplikovanej interdisciplinárnej oblasti štúdia, ktorá využívaním poznatkov viacerých vedných disciplín (najmä geografie a politológie) analyzuje správanie politických subjektov v priestore** (teda politickú aktivitu), **pričom tieto analýzy vyúsťujú do vypracovania koncepcií, modelov a doktrín.** V politickej praxi to znamená úsilie o sformulovanie optimálneho modelu správania **konkrétneho politického subjektu (konkrétnych politických subjektov) v konkrétnom priestore, čo nachádza odraz v určitej politickej aktivite.** Táto politická aktivita môže viesť k plneniu cieľov, ktoré vymedzil J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) a ktoré uvádzame vyššie.

Politická geografia a politológia sa už dnes **nedištancujú od geopolitického myslenia.** Svedčí o tom aj fakt, že to boli v značnej miere práve geografi, ktorí do neho vniesli nové impulzy, vyúsťujúce o. i. do vzniku *novej* a *kritickej* geopolitiky. Politológia priznala svoj podiel na rozvoji geopolitiky tým, že ju zaradila medzi 12 študijných skupín, ktoré pracujú v rámci *Medzinárodnej asociácie politických vied (The International Political Science Association, IPSA).*

Geopolitická analýza využíva viaceré metódy, ktoré sú príznačné pre politológiu a politickú geografiu (ankety, komparácie, archívne výskumy, kartografické metódy, atď.) a tiež aj metódy iných vied (ekológia, veda o riadení, sociológia, história). Sústreďuje sa o. i. na vymedzenie pozitívnych a negatívnych vlastností subjektov, pôsobiacich v priestore, ako aj účinky ich správania v kontexte potenciálnych konfliktov i dohôd. Geopolitické analýzy môžu prispieť k prijímaniu rozhodnutí, obmedzujúcich riziko konfliktu a upevňujúcich bezpečnosť a mier v rôznych regiónoch *(geopolitika mieru).*

2.2. Vnútorná štruktúra geopolitiky

Z hľadiska priestoru, v ktorom sa geopolitika aplikuje, rozlišuje Y. Lacoste (cit. Grzeszczak 1993) geopolitiku **vonkajšiu** (týkajúcu sa analýzy medzištátnych relácií) a **vnútornú** (*inner geopolitics,* ktorá sa vzťahuje ku vnútroštátnym politickým a priestorovým štruktúram). Vnútorná geopolitika, teda analýza správania sa politických subjektov v priestorovom vymedzení jedného štátu, je **novou dimenziou geopolitiky,** ktorá bola donedávna chápaná výlučne ako vonkajšia. S tým sa stotožňujú aj G. Ó Tuathail a S. Dalby (1998), keď píšu, že **geopolitika vyjadruje nielen záujmy zahraničnej politiky (o medzinárodné vzťahy a usporiadanie), ale tiež záujem o politiku vnútornú (domácu), pričom ten nie je motivovaný len získaním konsenzu pre potreby politiky zahraničnej.** Takýto prístup, zdôrazňujúci vnútornú priestorovo-politickú štruktúru v rámci jednotlivých štátov sa rozvíja vo viacerých krajinách, pričom jednou z jeho štandardných tém je analýza a prognózy správania sa voličov. Y. Lacoste (cit. Ó Tuathail 1994) okrem toho vymedzuje aj ***ostatnú*** geopolitiku, ktorá sa nezaoberá štátom a neslúži mu.

Podobne ako v politickej geografii môžeme hovoriť aj v súvislosti s geopolitikou o priestorových mierkach, v ktorých pôsobí. V súlade s tým možno hovoriť o:

- **globálnej geopolitike,** ktorej aktérmi sú významné medzinárodné organizácie *(napr. OSN, NATO, Medzinárodný menový fond)* a globálne veľmoci *(USA)* a ktorej cieľom je riešenie globálnych problémov, otázok mieru, hegemónie, základných ľudských práv a pod.;
- **makroregionálnej geopolitike,** ktorú J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) nazýva integračnou alebo kultúrnou, pričom jej aktérmi sú regionálne medzinárodné organizácie *(napr. EÚ, APEC, NAFTA, ASEAN),* resp. významné konfesionálne spoločenstvá *(napr. kresťanstvo, islam, buddhizmus)* a ktorej princípmi a cieľmi sú tradície, kultúra, stabilizácia, konkurencieschopnosť a pod.;
- **štátnej geopolitike,** ktorej aktérmi sú národné štáty a národy a ktorej princípmi a cieľmi sú fungovanie štátu, separatizmus, regionalizmus a pod.;
- **regionálnej a lokálnej geopolitike,** aktérmi ktorej sú regióny, provincie, menšiny, mestá a obce a cieľmi či princípmi ktorej sú medzinárodnoprávna subjektivita, demokratický podiel na moci, presadzovanie subsidiarity a pod.

Medzi týmito mierkovými úrovňami existuje na jednej strane vzájomné prepojenie, ale zároveň aj vysoký stupeň independencie. Geopolitické analýzy musia na určitej úrovni zohľadňovať vývoj v rámci ostatných mierok a zároveň vychádzajú z osobitých faktorov, príznačných pre danú mierku.

Ruský autor N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001) konštatuje, že metodologickým jadrom geopolitiky je modelovanie na **celoplanetárnej úrovni,** hoci jej súčasťou je aj analýza **regionálnych a lokálnych problémov** (štáty, sporné teritóriá a i.). Tieto analýzy sa však môžu realizovať iba v nadväznosti na spomínané metodo-

logické jadro, postupujúc od všeobecného k zvláštnemu. V súvislosti s uplatnením sa priestorovej mierky v geopolitike možno predpokladať, že význam tohto faktora v geopolitickom myslení sa bude znižovať spolu s uplatňovaním tradičného geografického aspektu. Výsledky globálneho vývoja si však uchovajú geografickú (geopolitickú) dimenziu a to aj napriek niektorými autormi predpokladanému *koncu geografie* (pozri napr. Bauman 1999).

N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001) píše o dvoch formách geopolitických výskumov: praktickom a akademickom. Možno súhlasiť s týmto autorom, že väčšina geopolitických prác je venovaná **praktickej geopolitike,** čo spôsobuje silný ideologický, resp. národno-štátny akcent ich obsahu a záverov. Praktická geopolitika sa o. i. výrazne uplatňuje pri formulovaní národných (štátnych) záujmov alebo pri konštruovaní **geopolitických kódov,** ktoré sa nachádzajú v základoch zahraničnej politiky každého štátu. Tieto kódy obsahujú formulovanie národných (štátnych) záujmov, identifikáciu vonkajších hrozieb týmto záujmom, reakciu na tieto hrozby a jej zdôvodnenie (Gaddis 1982). *Ako príklad praktickej geopolitiky v súčasnosti možno uviesť viacero prác ruských autorov, napr. K. E. Sorokina (1996), K. S. Gadžijeva (1997), A. G. Dugina (1997), či V. L. Cymburského (2000). Myšlienky, ktoré možno považovať za súčasť praktickej politiky možno nájsť napr. aj v dielach Z. Brzezinského (1997) a H. Kissingera (2001).*

Akademická geopolitika je oslobodená od ideologických či nacionalistických predsudkov. Jej úlohou je podľa N. S. Mironenka (in Kolosov - Mironenko 2001) využívať geopolitické argumenty, vyúsťujúce do **všeobecných zákonitostí,** využiteľných najmä pre výskum medzinárodnej politiky a medzinárodných vzťahov. Pokúsili sa o to viacerí klasici geopolitiky, hoci nie vždy úspešne a bez určitej zaujatosti. Napriek tomu niektoré výsledky prác, vzniknutých na pôde akademickej geopolitiky, možno využiť v spomínaných súvislostiach, *napr. závislosť geopolitickej štruktúry sveta od úrovne rozvoja a štruktúry dopravných prostriedkov (hlavne prostriedkov transportu zbraní hromadného ničenia), geopolitické príčiny rozvoja a úpadku veľmocí, závislosť geopolitickej rovnováhy síl od charakteru vzájomného pôsobenia silových polí veľmocí a i.*

Problematike **základných geopolitických pojmov (kategórií, faktorov)** sa venuje viacero autorov (Kaledin 1990a, 1990b, 1990d; Gallois 1991, Zatlkaj 1992, Čurda 1992 a i.). Triedia ich podľa rozličných hľadísk, najmä z aspektu ich stability či dynamiky v čase a priestore. P.-M. Gallois (1991) rozoznáva dve skupiny pojmov príznačných pre tradičné geopolitické myslenie: stabilné (priestor, rozloha, poloha a i.) a variabilné (závisia na stabilných, napr. obyvateľstvo, politická štruktúra, politika). Podobne P. Zatlkaj (1992) rozlišuje statickú a dynamickú rovinu geopolitickej problematiky, pričom kategórie člení na hlavné a vedľajšie.

Podľa F. Brabca (1998) vo vzťahu k štátu **každý z prvkov geografického systému** (ako fyzickogeografického tak aj humánnogeografického subsystému) **disponuje vlastným potenciálom stať sa geopolitickým faktorom.** Podobnú vlastnosť majú aj vzťahy medzi týmito prvkami. Základným geopolitickým faktorom je poloha štátu, nasleduje obyvateľstvo (jeho štruktúra a jeho postoj k politickým stranám), sídla, štruktúra ekonomiky, úroveň infraštrukúry a fyzickogeografické podmienky. Intenzita geopolitických faktorov sa mení v priestore i čase. Geopolitické faktory geografického charakteru sú ovplyvňované viacerými negeografickými činiteľmi, z ktorých v súčasnosti dominujú tie, ktoré nadväzujú na globalizačné procesy.

Keďže geopolitika má v novom chápaní iba krátku históriu a preberá poznatky (aj termíny) z geografie, histórie, kultúry, práva a iných vied a oblastí výskumu, **nevytvorila si vlastný, všeobecne uznávaný a stabilný pojmový systém.**

Ako sme už spomínali, samotný obsah pojmu *geopolitika* a tiež jej zaradenie v rámci politického i politickogeografického myslenia je predmetom rozsiahlej diskusie. Ruský autor N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001) píše, že termín *geopolitika* má vo vedeckom zmysle dva aspekty: kultúrno-psychologický a konceptuálny.

Podľa neho **kultúrno-politický aspekt ako geopolitická idea odráža historickú skúsenosť subjektov medzinárodných štátov (najmä štátov a impérií) a opiera sa o určitú ideológiu ako systém názorov na jestvujúci svet a princípy jeho transformácie.** Teda formovanie konkrétnej geopolitickej doktríny je podmienené nielen objektívnymi faktormi (napr. rozlohou a polohou teritória, jeho prírodným, demografickým, ekonomickým a vojenským potenciálom), ale aj mentalitou národov či ľudí, obývajúcich konkrétne územie.

Geopolitická idea, ktorá dominuje vo vedomí obyvateľstva, vlastne zabezpečuje stabilitu a celistvosť konkrétneho subjektu (hlavne štátu). Preto je nevyhnutné, aby štát prostredníctvom svojho aparátu, ako aj politických strán, usilujúcich sa o jeho stabilitu, posilňovali pre nich určujúcu geopolitickú ideu. Erózia ideológie je často spätá s rozkladom geopolitickej idey, čo vedie k zásadným zmenám na politickej mape (zániku štátov a impérií). *Krach ideológie marxizmu-leninizmu v bývalom Sovietskom zväze bol spojený s eróziou geopolitickej idey uchovania sovietskeho štátu a utvorenia „sovietskeho národa", čo sa premietlo do rozpadu tohto štátu.*

Po páde jednej geopolitickej idey, ktorú často sprevádza zmena priestorovo-politickej štruktúry (napr. v zmysle rozpadu alebo vytvorenia nového štátu), vzniká potreba vytvorenia nového, štátnymi orgánmi podporovanej geopolitickej myšlienky. V takýchto prípadoch často dochádza k súpereniu viacerých smerov a **celkový význam geopolitiky je často nadsadzovaný.** *V poslednom období dochádza v Rusku k rozsiahlej diskusii o presadenie geopolitických myšlienok medzi západníctvom,*

slovanofilstvom a eurázijstvom (pozri Duleba 2001). Podobné diskusie prebiehajú aj v iných štátoch.

Kultúrno-psychologický prístup ku geopolitike sa nerealizuje iba v meradle štátov (resp. impérií), ale aj na globálnej úrovni. Ako príklad možno uviesť **teóriu konfliktu civilizácií,** ktorú prezentoval v deväťdesiatych rokoch minulého storočia americký mysliteľ S. P. Huntington. Podrobnejšie ju analyzujeme v tretej a piatej kapitole.

Konceptuálny aspekt pojmu geopolitika je vnímaný ako konštruovanie geopolitických modelov či koncepcií, ktoré disponujú rôznym stupňom determinácie, často ovplyvnenej historickým vývojom komunít, ktorých sa dotýkajú. *Takto môžeme spomenúť na jednej strane koncepciu eurázijstva (pestovanú najmä v rámci ruského geopolitického myslenia), ktorá nie je presne vymedzená v zmysle širšie akceptovaných téz, a na strane druhej presne determinované geopolitické modely, vypracované v medzivojnovom Nemecku a vyúsťujúce do odsudzovanej Geopolitik.*

2.3. Problematika štátu v geopolitickom kontexte

Podobne ako v politickej geografii, tak **aj v geopolitickom myslení hrá štát významnú úlohu.** J. Buček (1995a) považuje pretrvávajúcu dominanciu štátov v priestorovej organizácii sveta za jednu z príčin rastu počtu prác geopolitického charakteru.

Viaceré definície geopolitiky sa opierajú o pojem *štát.* Takými boli najmä definície geopolitiky, ktoré boli sformulované pred druhou svetovou vojnou (nemecká *Geopolitik* vychádzala z tézy o štáte ako o geografickom organizme), ktoré ju definovali o. i. ako **učenie o vzájomných vzťahoch medzi zemou (pôdou) a štátom.** Ale aj v súčasnosti sa zdôrazňuje prepojenie geopolitiky so štátom. N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001) uvádza príklad jej definície z encyklopédie *Americana*, kde sa píše, že **geopolitika je veda, študujúca v jednote geografické, historické, politické a iné vzájomne pôsobiace faktory, vplývajúce na strategický potenciál štátu.**

Začiatky modernej geopolitiky sú bezprostredne spojené so štátom. V interpretácii R. Kjellena (ktorú širšie analyzujeme v ďalšej kapitole) bola geopolitika vlastne **súčasťou systematickej vedy o štáte,** ktorú sa usiloval skoncipovať. Za dominantné faktory, ktoré rozhodujú o postavení štátu v medzinárodnom meradle považoval organizované a cieľavedomé obyvateľstvo, výhodné teritórium a priaznivú geografickú polohu. Za analógiu správania sa štátu považoval vývoj živého organizmu, zmyslovo rozumnej bytosti, porovnateľnej s človekom. Podobné myšlienky vyjadroval v tom istom období aj teoretik amerického expanzionizmu A. S. Mahan. Kjellenovu teóriu prevzal a modifikoval K. Haushofer, ktorý vymedzil geopolitiku ako **skúmanie priestoru z hľadiska štátu.**

Encyklopédia *Larousse Trois Volumes Coleurs* (cit. Čurda 1992) definuje geopolitiku ako **štúdium vzťahov medzi štátmi, štúdium politiky, ktorá existuje medzi štátmi a štúdium prírodných faktorov, ktoré tieto vzťahy determinujú.** V tomto ponímaní leží štát v centre geopolitických úvah a to aj preto, že prispievajú k formulovaniu, ako aj k realizácii národných (teda štátnych) záujmov.

Geopolitika je potom ponímaná ako **realizácia národných, resp. štátnych záujmov, založených na politickom uvažovaní o determinujúcich zemepisných podmienkach pre vývoj spoločnosti** (Tóth - Krno - Kulašik 1991). Aj preto je často geopolitika vnímaná ako súčasť štátnej politiky, ktorá je ovplyvnená geografickým prostredím, resp. ako vymedzenie mocenskej pozície štátu, ktoré je zase ovplyvnené prírodou. Vplyv geopolitického myslenia na formulovanie národných (štátnych) záujmov je dodnes výrazný, čo zdôrazňujeme na inom mieste.

Keďže priestor a lokalizácia v jeho rámci, podnebie, pôdy, vodstvo, surovinové a ľudské zdroje majú značný vplyv na politické správanie sa štátov, zohráva problematika štátu v geopolitickom myslení dôležitú úlohu. **Geopolitické analýzy sú koncipované pre konkrétne politické subjekty, najmä pre štátne orgány a konkrétnych nositeľov štátnej moci.** Preto je nesporné, že **bez existencie štátu a jeho orgánov ako uskutočňovateľov geopolitických ideí a predstáv by sa geopolitické doktríny vôbec nesformovali** (Zemko 1992). Existencia štátu teda v istom zmysle limituje aj platnosť zákonitostí založených na pôsobení geopolitických faktorov.

Aj dnes hrá dôležitú úlohu chápanie geopolitiky v zmysle globálnej (svetovej) politiky. Hlavnými aktérmi globálnych geopolitických analýz boli štáty *(napr. v rámci tzv. binárnej geopolitickej koncepcie USA a Spojené kráľovstvo boli predstavované ako hlavné sily morskej moci a Rusko ako hlavný predstaviteľ pozemnej moci).* Štáty zohrávajú dôležitú úlohu aj v súčasných globálnych geopolitických úvahách.

Zodpovedá tomu aj **tvoriaci sa systém geopolitických pojmov, faktorov a kategórií. Predovšetkým samotný štát je významným geopolitickým pojmom ako jeden z geopolitických subjektov a zároveň aj kľúčový geopolitický aktér.** Štát v rámci geopolitiky vystupuje vo viacerých dimenziách: okrem jeho vlastného chápania geopolitika rozoznáva pojmy *malý štát, veľmoc* a *superveľmoc.* Štát môžeme analyzovať z aspektu viacerých geopolitických faktorov (napr. priestor, poloha, hranice, obyvateľstvo, zdroje, ekonomika, geopolitický zlom, geopolitické napätie, mocenskopolitické vzťahy, nárazníkové pásmo, geopolitický konflikt, geopolitické postavenie a i.). Tieto analýzy prispievajú ku konštruovaniu koncepcií najmä s ohľadom na národné (štátne) záujmy.

Z. Brzezinski rozoznáva vo svojej knihe *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategics Imperatives* (1997) vo vzťahu k USA dva typy štátov. Prvým

z nich sú **geostrategickí hráči,** teda štáty, ktoré majú schopnosť a vôľu uplatňovať silu alebo vplyv mimo svojich hraníc, aby zmenili existujúce geopolitické pomery. Okrem nich vymedzuje **geopolitické ohniská,** za ktoré pokladá tie štáty, ktorých význam nezávisí na ich moci a motivácii, ale skôr na citlivej polohe a na dôsledkoch, ktoré ich potenciálne ohroziteľné postavenie môže mať na správanie geostrategických hráčov. *Za geopolitických hráčov v Eurázii pokladá Francúzsko, Nemecko, Rusko, Čínu a Indiu, geopolitickými ohniskami sú podľa neho Ukrajina, Azerbajdžan, Južná Kórea, Turecko a Irán.*

Význam štátu v geopolitickom myslení zdôrazňuje aj vyššie spomenuté chápanie geopolitiky ako vedeckej oblasti, ktorej hlavnou otázkou je formovanie silových polí. Ruský politológ K. V. Plešakov (1994) **stotožňuje silové pole s priestorom, kontrolovaným štátom.** Rozoznáva viacero typov silových polí: endemické silové pole (t. j. priestor, ktorý je kontrolovaný daným štátom dlhý čas, z čoho vyplýva uznanie inými krajinami ako priestor nepochybne patriaci tomuto štátu), pohraničné silové pole (priestor, ktorý kontroluje určitý štát, nie je však ním osvojený v takom stupni, aby bol stotožnený s endemickým silovým poľom, preto môže byť zo strany ostatných krajín toto právo kontroly nad ním spochybňované), krížové silové pole (priestor, na ktorý vznášajú nároky viaceré štáty) a totálne silové pole (súvislý priestor, nachádzajúci sa pod kontrolou štátu).

V geopolitickom myslení má vo vzťahu k praktickej politike významné postavenie koncepcia **nárazníkového štátu,** ktorého úlohou je oddeľovať navzájom veľmoci, aby boli eliminované konflikty medzi nimi. *Za klasické príklady nárazníkových štátov možno považovať Nepál a Bhután (ležiace medzi Čínou a Indiou), Mongolsko (medzi Ruskom a Čínou), alebo Thajsko, ktoré v histórii oddeľovalo britskú a francúzsku sféru vplyvu v juhovýchodnej Ázii. Územie Paraguaya a Uruguaya takmer úplne oddeľujú Brazíliu od Argentíny. Na základe tejto koncepcie došlo aj úpravám štátnych hraníc (napr. vytvorenie Vachánskeho koridoru v roku 1895 ako časti územia Afganistanu vo funkcii izolátora medzi Ruskom a Britskou Indiou).* Nárazníkové pásmo však môže plniť nielen izolačnú úlohu, ale aj úlohu vytvárania tlaku na iný štát alebo skupinu štátov. *Nárazníkové pásmo afrických štátov s vládou čiernej väčšiny proti rasistickej Juhoafrickej republike (tzv. frontové štáty) splnilo svoju úlohu vytvárania tlaku a podpory černošským hnutiam na juhu kontinentu.*

Geopolitika, zameraná na problematiku štátu tvorí iba jednu so súčastí širšieho komplexu súčasných geopolitických úvah. Popri presadzovaní nových geopolitických smerov, zodpovedajúcich trendom vo svete, **predstavuje klasické zameranie geopolitických analýz.** Ani nové orientácie geopolitiky však nemožno odtrhnúť od problematiky štátu ako dôležitého aktéra medzinárodných vzťahov.

2.4. Vzťah medzi politickou geografiou a geopolitikou

Politickú geografiu a geografiu vôbec môžeme považovať za jeden z prioritných zdrojov geopolitiky. Zároveň však musíme zdôrazniť, že ide o kľúčový zdroj, bez ktorého by geopolitika nebola geopolitikou - **dáva totiž geopolitike priestorový kontext.** Určujúce postavenie geografie v tejto súvislosti vyplýva aj z faktu, že žiadna iná z vied nezhromaždila toľko dôležitých poznatkov o štruktúre a vlastnostiach priestoru v historickom priereze, ktoré sú určujúce pre konštruovanie geopolitických koncepcií.

Určujúce miesto politickej geografie v geopolitickom myslení vyplýva z postavenia politickej geografie ako hraničnej disciplíny, nachádzajúcej sa na styku politológie a geografie. N. V. Kaledin (1990d) o nej píše, že je to veda **o politických vzťahoch, ich vzniku a rozvoji vo forme geopolitických procesov, systémov a situácií.** Politickej geografii prisudzuje v geopolitike integrujúcu funkciu. Nasvedčuje to aj skutočnosť, že prívlastok *geopolitický* vnáša priamo do kategórií politickej geografie (pozri Kaledin 1989, 1990a, 1990b, 1990d). V stručnosti z nich spomenieme geopolitické záujmy a ciele, géopolitickú činnosť, geopolitický vzťah, geopolitické vedomie, geopolitické procesy, geopolitický priestor, geopolitický problém, geopolitickú situáciu či geopolitickú polohu.

Široký vstup politickej geografie do geopolitického myslenia zabezpečujú aj priestorové smery a meradlá geopolitiky, ktorá má v súčasnosti okrem suchozemského a morského v súvislosti s technologickým rozvojom aj vzdušné a kozmické zameranie a nielen štátne, ale aj subštátne (lokálne), supraštátne (makroregionálne) a globálne meradlo. Geopolitika môže teda skúmať určitý výsek z geopriestoru (pozri Kaledin 1990a), ktorý môžeme nazvať ***geopolitický región*** a tiež geopriestor ako celok v globálnom meradle. Vymedzenie geopolitického regiónu sa spravidla opiera o politické hranice.

Z uvedeného vyplýva, že z priestorového aspektu možno **analyzovať geopolitický vzťah štátov,** ich častí alebo zoskupení štátov (vystupujúcich o. i. v podobe geopolitických regiónov) k ostatnej časti priestoru z hľadiska suchozemských, morských, vzdušných či kozmických záujmov. Najmä na analýzu prvých troch sú potrebné poznatky, zintegrované o. i. v politickej geografii.

Politická geografia môže realizovať svoje postavenie kľúčového zdroja geopolitiky v dvoch rovinách. V prvej z nich **zabezpečuje geopolitiku teoreticky, resp. metodicky.** Ide o zovšeobecnenie empirických poznatkov vo forme základných téz o zákonoch a formách vzťahu medzi politickou činnosťou a priestorom a o metodických princípoch analýzy tohto vzťahu a jeho výsledkov. Druhá rovina je informačná. Obsahuje **zabezpečenie geopolitiky vedeckými poznatkami** o konkrétnych výsekoch

priestoru, ktoré sú analyzované vo vzťahu k politickej činnosti konkrétnych subjektov. Zahŕňajú najmä podstatné vlastnosti a parametre týchto výsekov (geopolitických regiónov), ktoré určujú a ovplyvňujú tento vzťah.

R. J. Johnston (1980) charakterizuje základnú úlohu politickej geografie ako **výskum tých ekonomických a spoločenských konfliktov, ktoré sa sústreďujú v štáte a ktoré majú výrazné priestorové aspekty.** Zároveň J. Gottmann (1983) o politickej geografii píše, že táto disciplína hľadá **najoptimálnejší systém rozdelenia priestoru pre dosiahnutie politickej stability.** Ak teda skúmame politický konflikt v priestore, mali by sme zároveň podať *recept* **na jeho riešenie v podobe návrhu optimálnej organizácie konkrétneho priestoru, čím by sa v jeho vymedzení mala dosiahnuť politická stabilita.** Y. Lacoste (1990) v tejto súvislosti píše, že na zhodnotenie konfliktov kvôli komplikovanosti sporných faktorov politická geografia nestačí a **geopolitika sa objavuje ako nová veda so svojimi zákonmi a princípmi.**

Ak považujeme geografiu za bazálny zdroj informácií vo vzťahu ku geopolitike, potom **politická geografia** ako jedna z jej subdisciplín ponúka geopolitike aj **modely riešenia,** ktoré sú relevantné pre jednotlivé politické subjekty v rôznej miere. **Geopoliticky zamerané práce sú v porovnaní s politickogeografickými viac angažované (stranícke) a tým aj radikálnejšie.** Aj preto sa geopolitike niekedy hovorí *aktívna geografia* (Raffestin cit. Moczulski 1999). Centrom záujmov geopolitiky je úloha konkrétnych účastníkov politického procesu a ich boj za presadenie vlastných záujmov. Kým výsledky politickogeografického výskumu sa opierajú o autoritu viac alebo menej nezávislého výskumníka, odborník v geopolitike koncipuje závery väčšinou v angažovanej pozícii voči určitému subjektu (národu, štátu a pod.). **Osobnosť tvorcu jednotlivých koncepcií je vždy kľúčovou otázkou v kontexte takých oblastí myslenia, akým je geopolitika.**

Podľa M. Zemka (1992) **tvorcovia geopolitiky musia mať ambíciu ovplyvňovať nositeľov štátnej moci.** Preto sa geopolitické analýzy a postupy vypracúvajú z väčšej časti z hľadiska pôsobenia konkrétneho politického subjektu v priestore. Môžu viesť aj k modelom, obsahujúcim návody na vyvolanie konfliktu v záujme vytvorenia takého nového usporiadania priestoru, ktoré posilní postavenie konkrétneho politického subjektu.

Úzke spojenie politickej geografie a geopolitiky možno vyjadriť aj konštatovaním, že **nie je možné predstaviť si, aby sa politickí geografi dobre neorientovali v geopolitike** (Grzeszczak 1993). Aj preto je geopolitická problematika súčasťou všetkých moderných politickogeografických príručiek a učebníc (pozri Barbag 1987, Bohdanowicz - Diecielski 1996, Baar et al. 1996, Glassner 1996, Otok 1996, Ištok 1997, Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000, Kolosov - Mironenko 2001 a i.).

Keďže hovoríme o politickej geografii ako o bazálnom zdroji geopolitiky, **nestotožňujeme sa s názormi, že politická geografia je zároveň geopolitikou** (a naopak) - ako to tvrdia niektorí autori. Nepokladáme ju ani za špecifickú súčasť politickej geografie (jej subdisciplínu). Napr. B. Hnízdo (1995) považuje geopolitiku za **politickú geografiu realizovanú v globálnom meradle,** čím by sa prekonali obmedzenia dané štátom ako základnou územnou jednotkou pri výskume. O použití termínu *geopolitika,* teda podľa tohto tvrdenia, rozhoduje iba meradlo (celoplanetárne alebo makroregionálne v podobe kontinentu alebo panregiónu).

Aj N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001), píše o geopolitike ako o **politickej geografii, ktorá má do činenia s globálnou mierkou.** Podľa neho je politická geografia skôr štátovednou disciplínou, ktorá skúma zákonitosti priestorovo-politickej organizácie spoločnosti na úrovni štátov a regiónov. Podľa nášho názoru takto interpretovaná geopolitika by bola zbavená makroregionálneho (supraštátneho), štátneho i lokálneho (subštátneho) meradla svojich úvah, kým politická geografia takto stráca globálnu mierku výskumu.

V prvej polovici 20. storočia sa pojmy *politická geografia* a *geopolitika* používali súbežne a azda všetky významné vedecké osobnosti, zaoberajúce sa politickou geografiou, boli zároveň považované za významných teoretikov geopolitiky. Splývanie politickej geografie a geopolitiky sa presadilo najmä vo Francúzsku, pričom táto tendencia pretrváva do súčasnosti v podobe zmiešavania pojmov geopolitika a politická geografia. V povojnovom období bola geopolitika (najmä v podobe nemeckej *Geopolitik*) odsudzovaná aj za vystupovanie pod rúškom *vedeckej* politickej geografie a snahou prezentovať sa tak ako veda, čím rozhodujúcim spôsobom prispela ku skompromitovaniu politickej geografie.

Úsilie o odlíšenie politickej geografie od skompromitovanej geopolitiky v povojnovom období bolo prirodzenou reakciou geografov. Na Západe presadzovali názor, že **geopolitika je časťou politológie** a politológovia vracali geopolitiku späť geografie. Zároveň mnohí autori, ktorí odsudzovali geopolitiku (v zmysle nemeckej *Geopolitik*) diskreditovali a potierali aj politickú geografiu. Postihnutie rozdielov medzi politickou geografiou a geopolitikou robilo ťažkosti aj samotným politickým geografom. Vysvetlenie K. Haushofera (cit. Ištok 1997), že rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že **politická geografia vidí štát z hľadiska priestoru a geopolitika priestor z hľadiska štátu,** nevymedzovalo dostatočne deliacu líniu. Zdá sa, že sa ju nepodarilo presne vymedziť dodnes, ak za ňu nepovažujeme prechodné odsudzovanie reakčného charakteru geopolitiky.

Preto možno súhlasiť s názorom, že **politickú geografiu je veľmi ťažko oddeliť od geopolitiky, akokoľvek chápanej** (Grzeszczak 1993). Hoci N. V. Kaledin (1990d) analyzuje politickú geografiu pomocou terminológie využívajúcej prívlastok *geopo-*

litický, ktorý používa aj v charakteristike jej kategórií, v jeho záveroch nejde o stotožňovanie politickej geografie a geopolitiky.

Pódľa L. Moczulského (1999) **zásadným rozdielom medzi geopolitikou a politickou geografiou je v tom, že politická geografia opisuje a analyzuje politické javy, vyskytujúce sa na Zemi a je súčasťou všeobecného opisu Zeme, kým geopolitika sa zaoberá časopriestorovými reláciami, vystupujúcimi medzi štátmi a ich zoskupeniami, využívajúc poznatky geografie a histórie (ako aj mnohých ďalších vied).** Tento autor teda zdôrazňuje vonkajší (zahraničný) aspekt geopolitického myslenia.

Naproti tomu napr. A. S. Perepečko (1990) **považuje geopolitiku za tému a metódu zahraničnej politickej geografie,** čím vlastne spochybňuje existenciu vnútornej geopolitiky (ako ku vymedzil Y. Lacoste) a zároveň geopolitiku „ponára" do politickej geografie. B. Hnízdo (1994) stotožňuje geopolitiku s politickou geografiou, pretože jej **metodický prístup je totožný s geografiou.** Nazdávame sa, že stotožňovanie metodických prístupov politickej geografie a geopolitiky nepostačuje na presadzovanie takýchto názorov. Isté vymedzenie, aj keď v zjednodušenej miere, môže poskytnúť tvrdenie, že napriek podobnému metodickému prístupu môžu vzniknúť ako politickogeografické, tak aj geopolitické analýzy, ktoré môžeme väčšinou jednoznačne definovať a oddeliť.

Pre viacerých autorov je príznačné predstavovať geopolitiku ako **aplikovanú politickú geografiu** (napr. Whittlesey - Weigert 1966) a priblížiť tak geopolitiku politickej geografii ako jej vyústenie do politickej praxe. Tento trend zachováva aj označenie geopolitiky ako ***geografickej politológie,*** čo je jedným z trinástich významov geopolitiky, ktoré prezentoval K. Kost (cit. Grzeszczak 1993). Túto interpretáciu možno chápať ako prienik geografie a politológie, ktorým je geopolitika. Podobne sa vyjadrujú G. Ó Tuathail a S. Dalby (1998), ktorí označujú geopolitiku za politickú ideológiu, **špecifický prienik geografie a politických vied,** ktorého poznanie a výsledky sú ovplyvňované v kontexte vývoja distribúcie moci a politickej ekonómie.

Podobný názor presadzujú aj M. Baczwarow a A. Suliborski (2002), keď geopolitiku charakterizujú ako **odvetvie vedy na hranici politológie a geografie,** ktorej tradičným predmetom záujmu bol vplyv znakov prírodného prostredia a polohy štátov na ich rozvoj a politický význam vo svete. Geopolitika zaberá, podľa nich, širšiu oblasť komplexnej politickej vedy ako politická geografia, kladúc dôraz na využitie jej záverov v politickej praxi. Podľa týchto autorov je rozdiel v tom, že kým politická geografia odpovedá na otázky, kde, ako a prečo sa objavuje nejaký politický problém, geopolitika sa usiluje na základe politickogeografických analýz odpovedať na otázky čo je potrebné urobiť, ako je potrebné konať, aby sa realizovali určité politické ciele v praxi.

Geopolitika, podobne ako politická geografia, používa od svojho vzniku **kartografickú metódu, t. j. využíva mapu** ako jeden z nástrojov pre interpretáciu svojich konštrukcií. Dokonca jedna z definícií charakterizuje geopolitiku ako **kartografickú interpretáciu vzťahov medzi súperiacimi veľmocami** (Harkawy, cit. Moczulski 1999). Mapa so svojou ľahkou čitateľnosťou, jednoduchosťou a prehľadnosťou bola a je častou súčasťou geopolitických štúdií. Je nepochybné, že mapy sú najjednoduchšou a zároveň najnázornejšou metódou pre sugestívne vyjadrenie geopolitických téz. Podobne ako geopolitické myslenie, tak aj kartografická metóda bola ľahko zneužiteľná pre odôvodnenie expanzívnych cieľov (v tomto kontexte sú príznačné mapy ale aj iné grafické prílohy v medzivojnovom nemeckom časopise *Zeitschrift für Geopolitik*). Takéto mapy vedome akcentovali iba vybrané elementy priestoru, čo umožňovalo jeho vnímanie pre uplatnenie určitých geopolitických téz.

Ak v politickej geografii hovoríme o politických regiónoch, v geopolitickom myslení sa stretávame s pojmom ***geopolitické regióny.*** Predstaviteľ klasickej geopolitiky N. J. Spykman (cit. Lurje - Kazarjan 1994) ich charakterizoval ako **oblasti, determinované z jednej strany geografiou a z druhej strany dynamickými zvratmi v centrách sily.** Ide teda o priestorovo dynamicky sa vytvárajúce teritoriálne celky, citlivo reagujúce na vývoj v regionálnom, ako aj globálnom meradle. Preto bolo za geopolitický región často označované také teritórium, ktoré má veľký strategický, surovinový alebo komunikačný význam.

Počas vývoja geopolitického myslenia boli realizované viaceré pokusy o vymedzenie **svetových geopolitických regiónov** (ktoré sú často blízke politickogeografickým regiónom, resp. navzájom stotožňované), ktoré by pokrývali svetovú súš. Pre tento účel sa využívali rôzne kritériá. Za také možno pokladať napr.:

- etnickú, rasovú, kultúrno-jazykovú, resp. religióznu príbuznosť;
- dlhoročné spoločné záujmy, ktoré sú spojené s teritoriálnym susedstvom, súvisiace napr. s využívaním prírodného potenciálu, tranzitnou polohou na tokoch nákladov a ľudí, vytvorením systému kolektívnej bezpečnosti;
- dlhodobú existenciu významného politického problému, ktorý spája všetky štáty regiónu;
- vymedzenie sféry vplyvu regionálnej mocnosti;
- intenzívne vnútorné zväzky (napr. ekonomické, politické, sociálne, komunikačné), ktoré spájajú štáty regiónu a i.

Takto môžu byť vyčlenené teritoriálne geopolitické regióny pozostávajúce z teritoriálne priľahlých štátov *(napr. stredná Európa)*, ale aj geopolitické regióny, skladajúce sa z krajín, ležiacich na viacerých kontinentoch *(napr. frankofónne krajiny)*.

Geopolitické regióny sa stali významnou súčasťou prác, vznikajúcich najmä na pôde geostrategickej školy, rozvíjajúcej sa najmä v anglosaských krajinách. Najaktuálnejšie v tomto kontexte sú práce S. B. Cohena (1963, 1982, 1991), ktorý uskutočnil geopolitickú regionalizáciu sveta, pričom vymedzil viacero geopolitických regiónov, ktoré sú zoskupené do ***geostrategických regiónov.*** Dielo S. B. Cohena rozoberáme v nasledujúcej kapitole.

Súčasný vývoj politického myslenia vo svete svedčí o tom, že geopolitika je jeho dôležitou súčasťou bez ohľadu na odmietavý či kritický postoj niektorých predstaviteľov geografickej vedy, zvlášť politických geografov. Moderná geopolitika sa očistila od balastu deterministických téz nemeckej *Geopolitik* a jej vývoj smeruje k naplneniu predstavy, že **mocenským realitám na konci 20. storočia by mala zodpovedať aj geopolitika konca 20. storočia** (Čurda 1993), ktorú je možné parafrázovať aj na súčasné obdobie. K takejto vízii by mala prispieť aj politická geografia, ktorá sa v rámci geografie presadzuje v čoraz väčšom rozsahu. Poskytuje základné informácie pre špecialistov iných odborov, bez ktorých je vytváranie komplexného obrazu sveta neúplné. **Nová generácia politológov, resp. politických geografov už nepociťuje pejoratívny nádych v súvislosti s pojmom *geopolitika*** a nespája ju s diskreditovanou geopolitickou školou.

Je nesporné, že **najvýraznejšou interdisciplinárnou inšpiráciou pre politickú geografiu je politológia a ich vzájomný prienik - geopolitika.** Geografické poznatky sú nevyhnutné pri formovaní geopolitického vedomia jednotlivých politických subjektov, pričom jeho úroveň je rozhodujúca pri **realizácii konkrétnej geopolitiky v konkrétnom priestore.** S. B. Cohen (1991) píše, že **dnes majú geografi jedinečnú príležitosť rozohnať geopolitickú negramotnosť zameraním sa na *geo* geopolitiky.** Ako vyplýva z viacerých uvedených argumentov, ako geopolitika, tak aj politická geografia stoja pred dôležitou úlohou - prispieť k riešeniu podstatných politických problémov súčasného i budúceho sveta.

2.5. Stručný náčrt vývoja geopolitického myslenia

Geopolitické myslenie sa neustále vyvíja a to ako v teoretickej, tak aj praktickej rovine. Tento vývoj prebieha v úzkej náväznosti na konkrétne politické a sociálne pomery vo svete v jednotlivých historických obdobiach. Okrem toho na neho vplýva aj samotný vývoj vedeckého poznania, rozvíjaného v rámci vied, zaoberajúcich sa výskumom geopolitických aktivít.

Ak za geopolitické myslenie považujeme úvahy o vplyve klímy, povrchu a iných fyzickogeografických faktorov na ľudskú spoločnosť, potom sa jeho počiatky **prelínajú s počiatkami politickogeografického myslenia,** siahajúcimi do obdobia antiky.

Načrtli sme ich v predchádzajúcej kapitole. Z klasických diel v geopolitických súvislostiach ide najmä o práce **N. Machiavelliho.** Okrem toho geopolitické myšlienky nachádzame aj v diele **K. P. G. von Clausewitza** (1780 - 1831) *Wom Kriege (O vojne),* ktorá vyšla v rokoch 1832 až 1834.

Geopolitické myslenie v tomto chápaní teda existovalo dávno pred vznikom pojmu geopolitika. Stotožňovanie s dedičstvom myšlienok o vplyve prírodných podmienok na ľudskú spoločnosť od obdobia antiky do konca 19. storočia je spoločné pre politickú geografiu a geopolitiku. Uzlovým bodom bolo vydanie knihy **F. Ratzela** *Politische Geographie* v roku 1897, v ktorej sa nachádzali myšlienky umožňujúce rozpracovanie autonómnej geopolitickej koncepcie, spätej s organickou teóriou štátu.

Zavedenie pojmu *geopolitika* R. Kjellenom (1864 - 1922) na prelome 19. a 20. storočia vlastne iba sprevádzalo zvýšený záujem geografov i negeografov na dva okruhy problémov, ktoré môžeme považovať za geopolitické a to na:

- **zákonitosti fungovania štátu v priestore,**
- **priestorové aspekty politiky sily v globálnom meradle.**

Práve v tomto kontexte dnes hovoríme o *tradičnej alebo klasickej* geopolitike, ktorej cieľom je analyzovať priestorovo-politické usporiadanie sveta z mocenského hľadiska.

Švédsky štátovedec R. Kjellen, naväzujúc na myšlenky geografov (najmä F. Ratzela) a prírorodovedcov tohto obdobia sa pokúsil najmä vo svojom najznámejšom diele *Štát ako forma života (Staten som Lifsform,* 1916*)* o **vytvorenie systematickej vedy venovanej štátu.** Geopolitiku chrakterizoval ako **vedu o štáte ako geografickom organizme, tak ako sa on prejavuje v priestore.** R. Kjellen tvrdil, že geopolitika sa stala silnou zbraňou, ktorou disponoval hociktorý štát a využiť ju na propagandu a ako šablónu pre svoju národnú politiku (Whittlesey - Weigert 1966). Tieto slová našli svoje naplnenie v medzivojnovom Nemecku, kde sa rozvinul na báze rozvíjania teórie organického štátu myšlienkový prúd *Geopolitik,* zneužitý na odôvodnenie nacistickej expanzie. Bol to K. Haushofer a jeho geopolitická škola, ktorí výrazne prispeli k jeho sformovaniu. Pre rozvíjanie geopolitiky vznikli na nemeckej pôde viaceré inštitúcie (napr. *Institut für Geopolitik* na univerzite v Mníchove) a tiež niekoľko periodík (najznámejším bol časopis *Zeitschrift für Geopolitik*).

Geopolitické myslenie v USA a Spojenom kráľovstve sa usilovalo skôr o globálny geopolitický pohľad, zameraný na **hľadanie zákonitostí pohybu moci vo svetovom priestore.** Na tejto báze vzniklo viacero na seba nadväzujúcich koncepcií. Prvou z nich bola koncepcia *Heartlandu* H. J. Mackindera, ktorý vychádzal z myšlienok A. T. Mahana o svetovej mocenskej rovnováhe ako o rivalite dvoch protikladných pólov (morskej a pozemnej moci). Na ňu nadväzovala koncepcia N. J. Spykmana *Heartland - Rimland* a najskôr aj geostrategické a geopolitické regióny S. B. Cohena. Tieto kon-

cepcie rovnako našli odraz aj v politickej praxi (*utvorenie sanitárneho kordónu po prvej svetovej vojne, vznik Severoatlantického paktu v roku 1949 a i.*).

Osudným pre ďalší vývoj geopolitiky bola jej **diskreditácia v medzivojnovom Nemecku** (nemecká *Geopolitik* a s ňou spojená koncepcia Lebensraumu), keď tamojšia geopolitika skĺzla do doktríny odôvodňujúcej jeho teritoriálne výboje, otvorene stavajúc na koncepcii geografického determinizmu. Kjellenove geopolitické myšlienky boli prispôsobené ideologicko-propagandistickým potrebám vtedajšieho režimu, ktorý potreboval zdôvodnenie použitia sily v medzinárodných vzťahoch. Aj keď pôsobenie K. Haushofera ako najdôležitejšieho predstaviteľa nemeckej *Geopolitik* je hodnotené veľmi rozporne, Y. Lacoste (1990) ho pokladá za symbol a píše, že **smrťou Haushofera nastal koniec jednej geopolitiky,** pod ktorou autor chápal nemeckú *Geopolitik,* stotožnenú s pseudovedou. Okrem toho, ako pripomína O. Krejčí (2001b) **je nesprávne stotožňovať geopolitiku a nacizmus v Nemecku.**

Radikálna agresívna podoba, ktorú získala geopolitika v Nemecku, spôsobila po roku 1945 **stratu dôvery v tento smer myslenia.** Spájanie geografických poznatkov a politiky v politickom myslení bolo prijímané negatívne a označované za vojnovú a dobyvateľskú nákazu. Kritizovaná bola politická angažovanosť predstaviteľov geopolitického myslenia, najmä K. Haushofera a H. J. Mackindera. Vplyv ich geopolitických téz na politiku veľmocí je nepochybný a obaja svoje angažovanie ani neskrývali. Na zahraničnú politiku USA mali vplyv aj geopolitické koncepcie A. T. Mahana, ktorý bol však z kritiky vylučovaný.

Ako sme už spomínali v predchádzajúcej kapitole, značne utrpela v tomto období aj politická geografia. Povojnová generácia mysliteľov **postavila pojmy politická geografia a geopolitika proti sebe.** Kým politická geografia bola (najmä na Západe) akceptovaná, geopolitika bola všeobecne chápaná ako **nevedecká metóda, slúžiaca na ospravedlňovanie expanzívnych záujmov svetových veľmocí.** Používanie tohto termínu bolo takmer tabuizované. Oficiálna ideológia v oboch blokoch nebola schopná rozlíšiť reakčnú doktrínu v podobe nemeckej *Geopolitik* a objektívnu súvislosť medzi geografickými faktormi a reálnou politikou, ktorá bola zohľadňovaná v politickej praxi a to bez ohľadu na použitú terminológiu.

Úpadok geopolitického myslenia spôsobili aj zásadné technologické zmeny, súvisiace s vývojom zbraní hromadného ničenia. Celková globálna politická vízia sa redukovala do militárnej podoby a vznik jadrových arzenálov veľmocí vytvoril novú situáciu, v ktorej dominovala alternatíva úplnej deštrukcie sveta. V kontexte s tým vzniklo presvedčenie, že všetky klasické faktory, ovplyvňujúce realizáciu politiky (teritoriálne, demografické, ekonomické, kultúrne a i.), na ktorých stavalo geopolitické myslenie stratili svoj význam. Ako pripomína L. Moczulski (1999), iba málo politických mysliteľov bolo v súvislosti s týmto vývojom schopných analýzy v historických a priestorových dimenziách.

V podmienkach geostrategického usporiadania priestoru, ktoré tvorili regióny rozmiestnenia strategických zbraní, pásma lokalizácie systémov včasného varovania a určené ciele, sa ukazovali klasické geopolitické úvahy ako neúčinné. Vo väčšej miere sa preto publikovali práce, zamerané na problémy **nukleárnej geostratégie** a analyzujúce politické dôsledky existencie zbraní hromadného ničenia.

Okrem toho sa v povojnovom období presadzovali úvahy o **znížení hodnoty priestoru,** jednak v súvislosti s rozvojom komunikačných technológií a tiež v náväznosti na vojenské technológie, smerujúce k použitiu zbraní hromadného ničenia. To vytváralo dojem o zbytočnosti geopolitických úvah. Časom sa ukázalo, že **priestor si svoju hodnotu zachoval** a išlo len o zmenu prístupu k jeho využívaniu tak, ako to prebieha počas dejinného vývoja.

Ako pripomína M. I. Glassner (1996), v povojnovom období došlo **k rozkvetu geopolitiky najmä v Latinskej Amerike,** kde sa stala významnou súčasťou politického myslenia. Geopolitickými problémami sa tu na rozdiel od Severnej Ameriky a Európy zaoberali akademici, diplomati a tiež aj politici, ktorí sa zameriavali na otázky makroregiónu Latinskej Ameriky ako aj južných častí oboch oceánov, ktoré ju obmývajú. Geopolitika tu získala širokú popularitu pôsobením masovokomunikačných prostriedkov.

Je paradoxné, že napriek odporu voči geopolitike, **vychádzali mnohé medzinárodnopolitické rozhodnutia vo svete po druhej svetovej vojne z geopolitických aspektov** (napr. doktrína zadržiavania - *containment).* Takýto charakter mali jednoznačne nasledovné zmeny vo svete: rozširovanie teritória, kontrolované komunistickými systémami, dekolonizačný proces, zvyšovanie počtu samostatných štátov a medzištátne teritoriálne spory (Lacoste 1990). Mnohé z nich vyústili do ozbrojených konfliktov, z ktorých všetky mali viac alebo menej výrazné geopolitické pozadie. Viaceré z nich boli interpretované ako konflikty medzi dvoma antagonistickými ideológiami *(napr. vojna v Kórei, resp. vo Vietname),* alebo prezentované ako národnooslobodzovací boj *(ozbrojené vystúpenia v Ázii a v Afrike proti koloniálnym metropolám),* či rozpory medzi novovznikajúcimi štátmi, zdedené z koloniálneho obdobia *(pohraničné ozbrojené konflikty v Afrike).* Tento vývoj bolo potrebné analyzovať a tak napriek určitému útlmu boli publikované na Západe aj geopolitické práce, alebo práce, kde boli geopolitické tézy súčasťou ich politologického, historického či geografického zamerania.

Ako píše Y. Lacoste (1990) **pojem geopolitika bol na Západe oslobodený od predsudkov až na rozhraní sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia** v súvislosti s vietnamsko-kambodžskou vojnou. Ozbrojený konflikt medzi dvoma krajinami s komunistickou ideológiou otriasol presvedčením, že komunistické štáty nemôžu medzi sebou viesť vojny a to bez ohľadu na to, aké sú príčiny ich súperenia. Naopak, táto vojna odhalila fakt, že **teritoriálne spory medzi štátmi majú rovnakú**

dôležitosť ako ideologické konflikty, teda že geopolitické záujmy môžu dominovať nad ideologickou jednotou.

Ďalšie udalosti na medzinárodnej scéne *(napr. iracko-iránsky konflikt, afganistanské ohnisko napätia)* podnietili nielen masmédiá, ale i politikov, geografov a historikov používať pojem geopolitika v rôznych spojeniach. Výrazne k obrode geopolitiky prispeli viacerí štátnici, napr. francúzsky prezident Ch. A. J. M. de Gaulle (ktorý bol presvedčený, že politika štátu vyplýva z jeho geografie) alebo prezident USA R. M. Nixon. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť H. A. Kissingera a Z. Brzezinského, ktorí svoje schopnosti koncipovania geopolitických analýz preniesli na pôdu praktickej politiky. **Postupne sa pojem geopolitika stal súčasťou terminológie všetkých disciplín, skúmajúcich politickú sféru ľudskej spoločnosti.**

Na Východe sa tento pojem začal presadzovať až po páde *železnej opony.* Donedávna tu prevažovalo chápanie geopolitiky ako vulgarizácie geografického determinizmu, ktorý vidí v geografických podmienkach priestoru určujúci faktor vývoja spoločnosti. Takto chápaná geopolitika mala stierať kvalitatívny rozdiel medzi spoločnosťou a organickou prírodou a využívaním geografických faktov **zdôvodniť určité predom vytýčené ciele politických skupín v očiach más** (Mečiar - Řehák 1988). Geopolitika bola spájaná so zdôvodňovaním snáh západného (hlavne amerického) imperializmu o ovládnutie sveta, resp. so západonemeckým revanšizmom, bola teda považovaná za jednu z najnebezpečnejších imperialistických teórií. Pestovanie geopolitického myslenia bolo považované za obzvlášť nebezpečný ideologický zločin (Kratochvíl 2001).

Je zrejmé, že tieto charakteristiky sa týkajú najmä myšlienok nemeckej *Geopolitik* a tiež geopolitickej interpretácie pohybu moci v globálnom meradle. Dnes sa presadzujú aj názory nabádajúce k **prehodnoteniu tohto prístupu.** Vyplýva to z nového pohľadu, ktorý sa presadzuje nielen v západnej Európe (napr. Y. Lacoste píše o potrebe oboznámiť sa s geopolitickými úvahami, poznať ich vývoj a vplyv na praktickú politiku), ale aj v postkomunistických krajinách. Ako príklad možno uviesť práce českého politológa O. Krejčího, ktorý ešte pred pádom *železnej opony* priznal, že **na priestorový rozmer medzinárodnej politiky a jej globálnu jednotu upozornila práve geopolitika** (Krejčí 1989). Veľmi pružný postoj k tejto problematike zaujal aj bieloruský geograf A. S. Perepečko (1990), ktorý vyzval na odstránenie ideologických priehrad pri vedeckom posudzovaní diel H. J. Mackindera, R. Kjellena či F. Ratzela. Upozornil, že v päťdesiatych rokoch minulého storočia prenikli do odbornej literatúry komunistických krajín mnohé mýty o geopolitike, poplatné dobe, keď sa poukazovalo na západného nepriateľa. Podobný prístup presadzuje aj N. V. Kaledin (1990d).

Viacerí autori sa zaoberajú **problematikou zhodnotenia vývoja geopolitiky,** pričom rozlišujú viacero vývojových štádií. Ako príklad možno uviesť etapy vývoja, ktoré vyčlenili J. Agnew a S. Corbridge (1995) a G. Ó Tuathail a S. Dalby (1998). Rozoznávajú:

- **civilizačnú (koloniálnu) geopolitiku,** ktorá znamenala šírenie európskej civilizácie a kresťanstva;
- **prirodzenú, prírodnú či organickú (deterministickú) geopolitiku,** ktorú presadzovali najmä F. Ratzel, R. Kjellen a K. Haushofer;
- **ideologickú geopolitiku,** ktorej produktom bola studená vojna, resp. konfrontácia marxisticko-leninského a liberálno-demokratického prístupu;
- **geopolitiku rozšírenia *(geopolitics of enlargement),*** ktorej určujúcim princípom je stále intenzívnejšia spolupráca a integrácia štátov, ich formovanie a kultivácia v rámci väčších a stabilnejších celkov.

Je zrejmé, že táto schéma zohľadňuje transformáciu ťažiska geopolitického myslenia od geopolitiky sily a mocenského súperenia ku geopolitike, zameranej na úsilie o vecné riešenie problémov. **Reakciou na aktuálny vývoj vo svete a v súlade s trendami vo spoločenských vedách, najmä vo filozofii, je vznik nových smerov geopolitického myslenia,** ktoré približujeme v ďalšej kapitole.

2.6. Význam geopolitiky v súčasnosti

Význam geopolitického myslenia vo svete, podobne ako politickogeografického výskumu, vzrástol v súvislosti s eróziou bipolárneho sveta na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia, so zmenami na politickej mape Európy a sveta v tomto období a s ďalšími udalosťami a faktormi, ktoré zásadne zmenili štruktúru medzinárodných vzťahov. Geopolitický prístup môže veľmi výrazne prispieť k vysvetleniu vývoja vo svete, ktorý sa vyznačuje zložitým prepletením konfliktov a antagonizmov na jednej strane a spoluprácou a kooperáciou na strane druhej. Aj preto možno v súčasnosti hovoriť o **výbuchu geopolitického myslenia** (Mironenko in Kolosov - Mironenko 2001) a o zavŕšení „emancipácie" geopolitiky, ktorá prebiehala viac ako štvrťstoročie. Niektorí autori hovoria v súčasnosti o geopolitike ako o módnej záležitosti (Lacoste 1992). Je nepochybné, že geopolitické myslenie stojí pred úlohou podieľať sa na riešení rozsiahlych problémov, čo si vynúti jeho rýchly rozvoj.

Ako píše J. Tomeš (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) v posledných rokoch **došlo na globálnej úrovni k veľkej geopolitickej zmene, ktorú môžeme pokladať za obdobie geopolitického prechodu a ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila geopo-**

litické myslenie. V jeho rámci došlo k posunu od geopolitiky, ktorá bola determinovaná geografickou polohou a snahou po ovládnutí strategických oblastí, k výskumu aktivity a interakcií nielen veľmocí, ale i ďalších aktérov medzinárodnej politiky a subjektov politickej mapy sveta. **Možno hovoriť o transformácii geopolitického systému v globálnom meradle.** Záujem odborníkov na geopolitiku sa presunul od jej intepretácie ako boja dvoch protikladných síl (kolektivizmus - idealizmus, more - pevnina a i.) ku štúdiu faktorov, ktoré formujú a ovplyvňujú konanie rôznych politických subjektov, disponujúcich rôznymi záujmami.

V súlade s vývojom vo svete dochádza aj v rámci geopolitického myslenia k **reflexii posunu významu geopolitických aktivít smerom od štátu k nižším úrovniam.** Tento trend otvára geopolitike nové možnosti. Klasická geopolitická orientácia na problematiku štátu už v súčasnosti neprináša dostatočný prínos pre politickú prax. Aj v geopolitickom kontexte sa zosilňuje úloha občianskych, lokálnych a regionálnych subjektov spoločenského života. **Geopolitické aktivity sa diverzifikujú** - na jednej strane sa presúvajú od štátu cez subštátne regióny k obciam a občanom (hovoríme o lokalizácii geopolitiky), na druhej strane sa cez medzištátne organizácie a supraštátne subjekty dostávajú na planetárnu úroveň (globalizácia geopolitiky). Niektoré z nich pôsobia súčasne na viacerých úrovniach a prepájajú lokálnu, štátnu a globálnu sféru.

Podľa J. Bučeka (1995b) súčasná geopolitika je **odozvou na nasledovné vývojové trendy:**

- na klesajúci pocit bezpečnosti obyvateľov súčasného sveta;
- na rastúcu fragmentáciu a pluralizáciu moci, väčšiu konkurenciu pre štát a úzko chápanú politickú moc;
- na presun konkurencie priestorov (integračných celkov, štátov, regiónov a miest) hlavne do oblasti ekonomickej súťaže;
- na koncepciu trvale udržateľného rozvoja spoločnosti;
- na nejasnosti celkového inštitucionálneho vývoja a na jeho rastúcu dôležitosť;
- na potrebu re-konceptualizácie vo formulácii národných záujmov a geostratégie, ako konečného aplikačného výstupu geopolitiky, čo vyplýva z predchádzajúcich bodov.

Napriek trendom v politickej praxi, ktoré sme uviedli, významné miesto v geopolitickom myslení má stále **pôvodná interpretácia geopolitiky,** opierajúca sa o globálnu mierku, teda zameraná geostrategicky v zmysle formulácie súčasnej a budúcej úlohy veľmocí v rámci udržania globálnej stability, resp. utvárania svetového geopolitického systému, zodpovedajúcemu atribútom súčasného vývojového obdobia. Napriek

tomu možno súhlasiť s konštatovaním, že definícia geopolitiky, zdôrazňujúca jej statickú a deterministickú podstatu je prekonaná, pretože **súčasná geopolitika má ďaleko širšie, komplexnejšie a dynamickejšie východiská a závery** (Buček 1995a).

Preto je pochopiteľné, že dochádza k **zásadným zmenám** v ponímaní geopolitiky. Práce, ktoré sa hlásia ku geopolitickému mysleniu, sa v čoraz väčšej miere svojou interpretáciou analyzovaných problémov a metodickým prístupom líšia od takto zameraných analýz, vznikajúcich na pôde klasickej geopolitiky. L. Moczulski (1999) píše o dvoch hlavných „hriechoch" súčasnej geopolitiky.

Prvým z nich je, podľa neho, jej **odseparovanie od vlastnej geografie,** a to hlavne vo fyzickogeografickom kontexte. Prírodné prostredie, v ktorom sa vyvíjajú ľudské spoločenstvá, sa v súčasných geopolitických analýzach dostatočne nezohľadňuje. Ide o reakciu na geografický determinizmus, dominujúci najmä v nemeckej *Geopolitik,* keď sa, podľa tohto autora, v geopolitickom myslení zabudlo na existenciu fyzickej geografie. Druhým „hriechom" súčasnej geopolitiky je **odtrhnutie od histórie** a príliš veľký dôraz na súčasnosť. L. Moczulski kritizuje prílišné podriadenie geopolitiky potrebám politickej praxe, čo bráni jej rozvoju a prináša publikácie len s informačným charakterom. Tie sa potom využívajú iba ako zdroj pre analýzy, vznikajúce napr. na pôde medzinárodných vzťahov.

Rozporuplný vývoj vo svete v súčasnosti sa premieta do geopolitického myslenia aj v podobe ***geopolitiky chaosu,*** ktorú presadzujú napr. J. N. Gardner a I. Ramonet (cit. Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Podľa nich v súčasnosti nie je možné určiť jasný smer vývoja teritoriálne-hierarchického systému usporiadania sveta, pričom sa ani nedajú vymedziť ciele, na ktorých by sa svetové mocnosti a hybné subjekty mohli zjednotiť. Takáto situácia vytvára priestor pre širokú škálu geopolitických úvah v rámci globálneho diskurzu (geopolitika globalizácie a geopolitika odporu proti nej, geopolitika konzumu a individualizmu a geopolitika trvalo udržateľného rozvoja a sebazáchovy a pod.).

Okrem toho, súčasné trendy vývoja vo svete, keď na úkor fyzickogeografických faktorov vzrastá význam kultúrnych a civilizačných rysov v priestore, menia aj charakter geopolitického myslenia, ktoré reaguje na **zmeny vo vývoji foriem mocenskej kontroly.** Dnes sa presadzuje aj názor, že príroda a prostredie menej modifikujú správanie ľudstva, než sú ním modifikované (Gallois 1991).

Aj vývoj vo svete naznačuje, že význam priestoru v politike sa znížil. Na tento fakt musí reagovať aj geopolitické myslenie, ktoré postavenie priestoru donedávna často absolutizovalo. Súčasnosť, dimenzovaná rozvojom civilných, ale aj vojenských technológií, potvrdzuje, že **priestor je potrebné vnímať iba ako jeden z faktorov politiky,** pričom jeho význam sa mení.

Ak do polovice minulého storočia prevládala koncepcia kompaktnej mocenskej kontroly nad priestorom (charakteristická pre koloniálny systém), v súčasnosti sa presadila **koncepcia líniovej mocenskej kontroly,** vyjadrená kontrolou komunikácií a tokov informácií, tovarov a služieb, resp. vytváraním geopolitických báz bodového charakteru. Okrem toho priama vojenská kontrola teritória stráca svoj význam v prospech **ekonomickej kontroly.** Popri aktivite tradičných (prioritne politických) subjektov medzinárodných vzťahov (najmä národných štátov) vplýva na utváranie geopolitického systému v globálnom, makroregionálnom, štátnom i regionálnom a lokálnom meradle aktivita ekonomických subjektov (najmä transnacionálnych korporácií). Ich vplyv na utváranie priestoru z aspektu jeho vertikálneho i horizontálneho členenia a organizácie stále rastie. V tomto kontexte sa hovorí o prechode z klasického geopolitického myslenia na ***geoekonomický prístup*** v rámci interpretácie medzinárodných vzťahov.

V 19. storočí bolo rozširovanie územia chápané ako najspoľahlivejší a najrýchlejší spôsob zbohatnutia a posilnenia ktoréhokoľvek národa. Ako píše Ken´ Iči Itó (1994) dnes záleží na vyššej hospodárskej produktivite spojenej s vyspelou technológiou, ktoré prinášajú vyšší príjem na obyvateľa a tým aj vyššiu životnú úroveň. **Nejde tu o logiku geopolitiky, ale o logiku geoekonomiky.** V podmienkach vzájomnej ekonomickej závislosti ide o využívanie tejto závislosti jedného štátu iným, ako aj úsilie štátov o dosiahnutie čo najvyššej životnej úrovne svojich obyvateľov (to je zároveň jeden z cieľov ich zapájania sa do medzinárodnej politiky). Je nepochybné, že rad štátov dosiahol svoju geopolitickú moc v zmysle ich schopnosti ovplyvňovať politické dianie na medzinárodnej scéne hlavne prostredníctvom svojho ekonomického potenciálu a aktivít. *Ako klasické príklady slúžia v tomto kontexte Nemecko a Japonsko.*

Preto z tohto aspektu geopolitický prístup k analýze globálnych procesov nezodpovedá plne procesom, ktoré prebiehajú vo svetovom spoločenstve. Čoraz väčší význam teda nadobúdajú na úkor geopolitických realít geoekonomické reality. **Geoekonomiku charakterizuje faktor globálnej disponobility kapitálu a vedeckých poznatkov, hospodárska sila a početnosť elít.** Jej logika vychádza z nespochybniteľného faktu, že ako prírodné, tak aj mentálne zdroje sú planetárne limitované a prístup k nim a schopnosť disponovať nimi bude preto rozhodujúcou politickou schopnosťou. Svet preto, podľa prívržencov tohto prístupu, žije podľa nových, geoekonomických, nie geopolitických zákonov.

Tento prístup sa v súčasnosti premieta aj do iných sfér geopolitického myslenia. Podľa ruského geopolitika K. E. Sorokina (1996) je jednou z hlavných kategórií geopolitiky **kategória expanzie.** Chápe pod ňou nielen vojenské agresie, ale aj informačné, kultúrnocivilizačné, religiózne a politické formy rozširovania vplyvu. **Zdôrazňuje, že v súčasnosti dominujú ekonomické formy expanzie,** ktorá je realizovaná najmä prostredníctvom transnacionálnych korporácií. Napriek tomu však možno geoekonomiku chápať iba ako **osobitnú formu geopolitiky,** ktorá je realizovaná iným spôsobom a na základe pôsobenia iných subjektov ako klasická geopolitika.

Ekonomické rozdiely medzi štátmi a regiónmi vo svete sú o. i. výsledkom úrovne vládnutia nad ich teritóriom, teda súvisia so široko chápaným **inštitucionálnym rámcom,** ktorý zasahuje do oblasti bezpečnosti, ľudských zdrojov, ekonomiky, kultúry, atď. Práve efektivita inštitúcií výrazne vstupuje do geopolitického myslenia v kontexte ich účinku na rozličnú úroveň rozvoja jednotlivých teritórií. **Geopolitika sa teda zameriava aj na hodnotenie jednej z najkomplexnejších ľudských činností - na problematiku vládnutia nad celkovým obsahom priestoru,** nad jeho prvkami, vzťahmi a dynamikou (Buček 1995a).

V tejto súvislosti môžeme spomenúť aj geopolitický prienik do sféry strategického riadenia priestorových celkov a to najmä z aspektu formulácie plnenia dlhodobých zámerov a cieľov, pričom sa v tejto súvislosti spomína termín ***geostratégia*** (ten naväzuje na geopolitiku vo viacerých významoch a spomíname ho aj v nasledujúcej kapitole). Geostratégia je v kontexte s týmto trendom chápaná ako **kombinácia poznávania na rozhraní geografie, politiky a stratégie** (Buček 1995a). Niektorí autori považujú geostratégiu za disciplínu vojensko-politickej vedy úzko prepojenú s geopolitikou (Baczwarow - Suliborski 2002), resp. ako oddelenú časť geopolitiky (Moczulski 1999), kým Z. Brzezinski (1997) ju považuje za **strategicky riadené naplňovanie geopolitických záujmov.** Pôvodne sa síce opiera o vojenské dimenzie priestoru (potenciál územia vzhľadom na jeho bezpečnosť, obranu a prežitie obyvateľstva), je však obohatená o zohľadnenie viacerých mimovojenských faktorov (medzinárodná kriminalita, konfesionálne a etnické spory, migrácie a i.). Geopolitické myslenie, disponujúce prostredníctvom geografie významnými informáciami a poznatkami o území, zameraním na takto chápanú geostratégiu získava ďalší rozmer na aplikáciu svojich záverov do komplexných analýz, využiteľných pre potreby vlád, zodpovedajúcich za organizáciu a riadenie konkrétneho priestoru.

V súčasnom geopolitickom myslení možno hovoriť aj o vymedzení jeho **environmentálneho smeru,** ktorý sa zameriava na environmentálne aspekty konfliktov, na spratvodlivú exploatáciu prírodných zdrojov, resp. na ochranu zdravia obyvateľstva. Aktuálny vývoj nasvedčuje, že environmentálne problémy sa postupne presúvajú na popredné miesto v rámci presadzovania záujmov priestorovo-politických jednotiek.

Geopolitika je teda stále v menšej miere spätá a dimenzovaná stabilnými geografickými faktormi (akými sú hlavne teritórium a jeho fyzickogeografické podmienky). Čoraz vo väčšej miere na ňu vplývajú faktory civilizácie a kultúry ako sú dynamické geografické faktory (napr. obyvateľstvo, sídla, výroba, infraštruktúra), ale aj faktory, ktoré nemajú primárne geografickú povahu (napr. médiá, informačné toky, financie).

Príznakom takéhoto vývoja je sformovanie sa **percepciálneho prúdu** v geopolitike, ktorý akcentuje namiesto stabilných geografických faktorov politický význam predstáv obyvateľov, ich kultúrne ideály a mýty a tiež konceptuálny obraz priestorových záujmov. Základný význam v realizácii percepciálneho prístupu majú metodologické výsledky viacerých spoločenských vied, ako sú sociológia, politológia, história, antropológia a etnológia. Pre formuláciu záverov takýchto výskumov má veľký význam diskusia, formulácia problému a osobný názor pozorovateľa.

Okrem toho sa v geopolitike (podobne ako v geografii) rozvinul aj **behavioristický smer,** čerpajúci z výskumov psychológie a sociálnej psychológie, opretých o analýzu ľudského správania. Vychádza z uznávania ľudskej teritoriality (ako jednotlivca, tak aj sociálnych skupín). V tomto ponímaní spojenie človeka s určitým priestorom je základným faktorom, ovplyvňujúcim dejinný vývoj. Tak sú priestorové činitele, z nich hlavne rozmiestnenie sociálnych spoločenstiev rozličného druhu, hlavným zdrojom konfliktov. Ako píše L. Moczulski (1999) ide o akýsi návrat k teóriám F. Ratzela.

Úloha dynamických faktorov civilizácie a kultúry sa javí dnes ako rozhodujúca pri formulácii **národných (štátnych) záujmov.** Národné záujmy považuje O. Krejčí (1993) za **súbor strategických požiadaviek štátu, vyplývajúcich z jeho geografickej pozície, historických skúseností a zo vzťahu k iným mocenským centrám.** Jadrom národných záujmov je prahový, elementárny záujem, ktorý môžeme definovať ako životný záujem. Jeho presadenie súvisí bezprostredne so zachovaním jeho územnej a politickej identity a k jeho zabezpečeniu musí štát vynaložiť nevyhnutnú energiu a prostriedky. Rezignácia zo životných záujmov spravidla znamená zánik štátu.

Geopolitické analýzy (najmä geopolitického smeru, spomínaného vyššie) sú pri formulácii národných záujmov nevyhnutné bez ohľadu na odmietanie a odsudzovanie geopolitiky. Vyplýva to z toho, že tieto formulácie sú založené na báze analýzy širšie alebo užšie vymedzeného prostredia, kde sa štát rozprestiera a v ktorom bude realizovať rozhodujúcu časť svojej zahraničnej politiky (v prípade veľmocí ide o globálny prístup). Veľmi výrazne sa tu uplatňuje využitie vyššie spomínanej geopolitickej idey. Ako píše N. Petrovová (1995), historická prax ukázala, že **ak štáty vo svojich vzťahoch s vonkajším svetom uprednostňujú morálne kategórie na úkor geopolitických národných záujmov, utrpia skôr či neskôr porážku** a dostávajú sa do závislosti na silnejších mocnostiach.

Za základ národných (štátnych) záujmov sa tradične pokladajú fyzické prežitie a politická nezávislosť štátu, zachovanie jeho teritória a hraníc, ako aj zabezpečenie bezpečnosti a blahobytu jeho obyvateľov. Hierarchia národných záujmov však pri ich detailnejšom hodnotení podlieha zmenám. Dodržiavanie národných (štátnych) záujmov zabezpečuje upevňovanie geopolitického a geoekonomického postavenia štátu.

Geopolitický prístup je preto v tomto kontexte významný najmä v prípade **malých štátov, ktorých život nie je daný ich silou, ale tým, že nikto sa neusiluje o ich územie, alebo tým, že majú byť zachované ako nárazníkové štáty či ako závažie v mocenskej rovnováhe záujmov silných národov** (Spykman 1944).

Využívanie geopolitického prístupu pre potreby formulovania národných (štátnych) záujmov spôsobuje, že takto aplikovaná **geopolitika je angažovaná v konkrétnom národno-štátnom a ideologickom zameraní.** To platí aj v súčasnosti a zároveň vytvára problém, na ktorý často poukazujú kritici geopolitického myslenia, keď spochybňujú objektivitu geopolitického zhodnotenia pozície konkrétneho štátu, sformulovaného pre potreby zdôvodnenia národných (štátnych) záujmov. *V súčasnej Európe sa geopolitické myslenie a tézy využívajú aj v politických programoch, naväzujúcich na integračné trendy. Vychádzajú z nich prívrženci udržania národných štátov, ale aj ich odporcovia, ktorí vidia integrovanú Európu ako zväzok silných regiónov, s oslabenou pozíciou národných štátov.*

Všetky spomenuté trendy a faktory spôsobili **oživenie akademického záujmu o geopolitiku:** Najprv na Západe a potom aj v postkomunistických krajinách vyšlo viacero monografií, zameraných na geopolitické myslenie, ktoré spracovali politickí geografi. M. I. Glassner v knihe *Systematic Political Geography* (Glassner - de Blij 1989) venoval dve kapitoly problematike geopolitiky. Za prácami G. Parkera (1985) a P. O'Sullivana (1986) nasledovali diela ďalších autorov, analyzujúcich geopolitiku teoreticky i v kontexte konkrétnych problémov vo svete (J. A. Agnew, S. Dalby, G. J. Demko, R. J. Johnston, P. Routledge, J. Soppelsa, G. Ó Tauthail, P. J. Taylor a i.). K nim sa neskôr pridali aj geografi z postkomunistických krajín (K. S. Gadžijev, V. A. Kolosov, N. S. Mironenko a i.).

Na tomto mieste je potrebné znova upozorniť na **nadhodnocovanie významu geopolitiky,** ktoré je typické pre tie štáty (alebo regióny), ktoré strácajú svoj pôvodný význam, pričom odmietajú zohľadniť túto skutočnosť, resp. ktoré nenadobudli väčší význam v medzinárodnej politike a nechcú zohľadniť, že ho nemajú a ani nezískajú. Geopolitické úvahy tu môžu hrať úlohu vytvárania ilúzií o udržaní, resp. nadobúdaní dôležitosti takýchto teritórií v makroregionálnom či globálnom kontexte. *Azda najvýraznejšie sa to prejavuje v súčasnom Rusku, kde sa geopolitickou problematikou zaoberá viacero inštitúcií a v rámci Štátnej dumy ako jednej z komôr parlamentu bol vytvorený osobitný výbor pre geopolitiku.*

Nadhodnocovanie významu geopolitiky niektorými autormi spočíva aj v jej interpretácii ako **výlučného zdroja, ktorý umožňuje pochopiť *všetky* procesy, ktoré formujú svet a jeho súčasti** (civilizácie, makroregióny, štáty, subštátne regióny). Ukazuje sa však, že situácia je ďaleko zložitejšia. Na jednej strane treba konštatovať, že vplyv jednotlivých geopolitických aktivít je navzájom v podstate neporovnateľný vo vzťa-

hu k udržaniu globálnej (makroregionálnej, štátnej, regionálnej) stability, často nepredvídateľný a preto aj vymykajúci sa akýmkoľvek zákonitostiam. Okrem toho je potrebné pripomenúť, že mnohé geopolitické procesy sú vo svojej podstate formované „negeopolitickými" činiteľmi, v súčasnosti najmä (ako sme už spomenuli) ekonomickými a spoločenskými (civilizačno-kultúrnymi), ku ktorým sa pridávajú faktory environmentálne.

Jedným z problémov geopolitiky je jej dôraz na konflikt, ktorý sa vinie celým vývojom geopolitického myslenia. Vzbudzuje to dojem, že geopolitika prináša víziu večného konfliktu. V poslednom období to súvisí aj s tým, že sa znásobili ohrozenia ľudského života (etnické, rasové a náboženské nepokoje, terorizmus, medzinárodná kriminalita a i.). Český politológ O. Krejčí (2001b) píše, že **konflikt je v geopolitike základnou (ak nie jedinou) formou vzťahov medzi štátmi.** V tomto ponímaní nesú v sebe aj ďalšie základné geopolitické kategórie (napr. štát, hranice a priestor) konfliktný obsah. Okrem toho sa **geopolitika doteraz príliš sústreďuje na problematiku moci.** Tento fakt je jednou z príčin jej angažovanosti, vyúsťujúcej do zdôvodňovania konania rôznych politických subjektov. Geopolitické myslenie na začiatku 21. storočia musí hľadať a využívať aj pre ňu doteraz netradičné metodologické prístupy a odpútať sa od svojej koncentrácie na konfliktné situácie smerom k analýze nekonfliktných vzťahov medzi politickými subjektmi.

Po skončení studenej vojny sa akcentuje transformácia historickej orientácie geopolitiky, ktorá zmenila svoje zameranie z otázok vojny a teritoriálnej expanzie na **postihnutie pozitívnych hodnôt mieru a bezpečnosti.** Hovorí sa o ***geopolitike mieru,*** ktorú J. O'Loughlin a H. Heske (1991) charakterizovali ako **geografickú a politickú vedu, ktorá skúma spoločenské, politické a ekonomické tlaky s cieľom poskytovať bázu na riešenie konfliktov a spoločenskú bezpečnosť.** Zameriava sa teda predovšetkým na predchádzanie konfliktom. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj zvyšovanie významu etiky v politickom myslení, čo je v súlade s postmodernistickými prístupmi. Tento trend dáva novú perspektívu aj geopolitike. A. Sudeepta (cit. Ivanička 1998) navrhuje nahradiť pojem geopolitika termínom ***geoshiltika*** (výraz *shil* pochádza zo sanskrtu a znamená spojenie morálky, etiky a poznania).

Záverom možno konštatovať, že v súlade s vývojom vo svete je **geopolitika čoraz komplikovanejšia a dochádza k rýchlej diverzifikácii geopolitických aktivít,** pričom možno hovoriť o tom, že nové faktory a trendy ***geopolitizujú*** **svet.** Vyplýva to z rastu subjektov na medzinárodnej politickej scéne, ktoré vplývajú na geopolitické procesy a tiež z toho, že geopolitické aktivity sa vplyvom globalizácie týkajú stále väčšieho počtu ľudí. Práve **globalizácia sa stala určujúcou geopolitickou silou v súčasnosti.** Komplikovanosť geopolitiky rastie aj vplyvom informačnej revolúcie, ktorá spôsobuje, že štúdium geopolitických aktivít prináša čoraz viac poznatkov.

Aktuálnou je v tomto zmysle **koncepcia rovnomerného geopolitického rozvoja *(Sustainable Geopolitical Development),*** naväzujúca na riešenie sociálno-ekonomických problémov, včítane ochrany životného prostredia (Baczwarow - Suliborski 2002).

Vzhľadom na diverzifikáciu faktorov, ktoré určujúcim spôsobom vplývajú na vývoj vo svete, sa formuje nová sféra (aktivita) výskumu, niekedy interpretovaná ako nová disciplína, ktorú nazývajú S. Corbridge, resp. J. G. Demko a B. W. Wood (cit. Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) ***geopolynómia,*** ktorá ašpiruje stať sa multidimenzionálnym vedným odborom. Geopolitika môže byť v prípade jej širšieho etablovania inkorporovaná do jej rámca.

2.7. Geopolitické myslenie v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku

Aj keď o geopolitických myšlienkach v pravom slova zmysle v dielach slovenských mysliteľov možno hovoriť až počnúc prácami M. Hodžu, geopolitický podtón možno nájsť aj vo vnímaní postavenia slovenského národa predobrodeneckou i obrodeneckou inteligenciou. Súviselo to z formulovaním programu národnej emancipácie Slovákov a tiež s vytváraním projektov slovenskej štátnosti v stredoeurópskom priestore.

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť najmä dielo **Ľ. Štúra** (1815 - 1856) *Das Slawentum und die Welt der Zukunft (Slovanstvo a svet budúcnosti,* slovenský preklad 1993), ktoré autor napísal v prvej polovici 50. rokov 19. storočia. Hlavným cieľom tejto práce je koncepcia Slovenska a slovenského národa a tiež interpretácia slovenských dejín. Autor vychádza z polohy Slovenska medzi Východom a Západom, zdôrazňuje však jeho príslušnosť k Slovanstvu a presadzuje orientáciu na Východ, k Rusku. S. Bombík (1993) v predhovore k slovenskému vydaniu dielo charakterizuje ako dejinnú víziu, v ktorej sa zahraničnopolitické pozorovania, politika a geopolitika prepletajú s transcendentálnou filozofiou Slovanstva.

Podobne v Čechách siahajú korene geopolitického myslenia do 19. storočia a to v súvislosti s otázkami postavenia Českého kráľovstva v rámci vtedajšej geopolitickej štruktúry strednej Európy. Český historik a politik **F. Palacký** (1798 - 1876) odmietol odtrhnutie Českého kráľovstva od rakúskej monarchie a jeho pripojenie k nemeckej ríši. Presadzoval austroslavistický program v zmysle premeny rakúskej monarchie na federáciu s rovnocennými politickými a národnými právami. Ako píše O. Krejčí (1993) F. Palacký vymedzil český národný záujem Čechov za pomoci analýzy mocenskej rovnováhy v strede Európy. V jeho dielach sa objavuje aj myšlienka česko-slovenskej geografickej správnej jednotky.

Samostatnú geopolitickú víziu politickej príslušnosti československého priestoru predložil **K. Kramář.** Jeho projekt *Ústava slovanské říše,* zaslaný ruskému ministrovi zahraničných vecí v roku 1914, predpokladal vytvorenie slovanskej ríše, siahajúcej

od Tichého oceána do strednej Európy. Týmito myšlienkami nadväzuje na panslavistické idey, ktoré presadzoval v 19. storočí N. J. Danilevskij a spomíname ich v nasledujúcej kapitole.

Geopolitické úvahy nachádzame aj v dielach filozofa a politika, prvého prezidenta česko-slovenského štátu **T. G. Masaryka** (1850 - 1937). V memorande britskému ministrovi zahraničných vecí E. Grayovi z mája 1915 pod názvom *Samostatné Čechy* nachádzame klasické geopolitické úvahy. T. G. Masaryk píše o Spojenom kráľovstve ako o námornej moci a o Rusku ako o kontinentálnej moci, ktoré majú životné záujmy v Ázii. Nemecko charakterizuje ako v podstate kontinentálnu moc a varuje pred jeho pangermánskou politikou *Drang nach Osten* (tlak na východ). Proti tomu je potrebné vytvoriť pás spojeneckých slovanských štátov (Poľska, Čiech a Juhoslávie). Geopolitické myšlienky nachádzame aj v jeho ďalších dielach, napr. *Česká otázka* (1895), *Rusko a Evropa* (1913), *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (1918), *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914 - 1918* (1925). T. G. Masaryk vytvoril štátny program českého národa vychádzajúc aj z geopolitických myšlienok najmä v kontexte mocenskej rovnováhy a geopolitickej štruktúry Európy a strednej Európy.

Geopolitické myslenie v bývalom Česko-Slovensku obohatili práce dvoch českých geografov – V. Dvorského a J. Korčáka a to najmä v súvislosti so vznikom samostatného česko-slovenského štátu a neskôr aj so zdôvodnením jeho existencie. **V. Dvorský** (1882 – 1960) sa vo svojich dielach *Území českého národa* (1918) a *Základy politické geografie a československý stát* (1923) zaoberal vymedzením nového štátu, jeho polohou, postavením v stredoeurópskom kontexte a vzťahom medzi národom a štátom. Vychádzal pritom z geopolitických a politickogeografických premís.

V roku 1938, teda v období ohrozenia existencie česko-slovenského štátu, vyšla známa kniha českého geografa **J. Korčáka** (1895 - 1989) *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti.* Autor sa prostredníctvom tohto diela podieľal na zdôvodnení existencie Česko-Slovenska. Ide o prácu, ktorá podľa J. Gorenčíka (1996) v zložitej dobe využila geopolitické zbrane protivníka (t. j. Nemecka) proti nemu. J. Korčák fundovane vymedzil pomocou *tzv. kmeňových oblastí* hlavné nížinné územia Česko-Slovenska ako regióny, kde trvalo žilo mnoho generácií usadené obyvateľstvo. Tieto oblasti sa stali jadrami budúceho formovania národov. Ich vzájomné prepojenie zníženinami a priesmykmi vytvára prirodzené podmienky pre vznik hlavných komunikačných spojení bývalého Česko-Slovenska. Tieto myšlienky rozvíjal aj ako spoluautor monografie *Zeměpis Československa* (Häufler - Korčák - Král 1960).

Za priekopníka slovenského geopolitického myslenia možno pokladať **M. Hodžu** (1878 - 1944). Jeho geopolitické štúdie, ktoré publikoval najmä v 20. a 30. rokoch minulého storočia boli najmä príspevkami k riešeniu postavenia Slovenska v rámci československého štátu a tiež k hľadaniu optimálneho geografického, ekonomického, civilizačného a mocenského vymedzenia stredoeurópskych štátov v priestore medzi Nemeckom a Ruskom (Sovietskym zväzom). Zavŕšením jeho diela je práca *Federation in Central Europe* z roku 1942 (v slovenskom vydaní *Federácia v strednej Európe a iné štúdie* z roku 1997 je obohatená o ďalšie práce). Ľ. Štúr i M. Hodža sa usilovali (podobne ako F. Palacký a T. G. Masaryk vo vzťahu k českému národu) o formuláciu komplexných záujmov slovenského národa. Ich diela možno pokladať za stvárnenie **originálneho a svojbytného modelu slovenského národného záujmu** (Krejčí 2000).

Geopolitické úvahy v kontexte postavenia Slovenska rozvíjal aj politik **Š. Osuský** (1889 - 1973). Pri čítaní antológie prác slovenských autorov *Slovenská otázka v 20. storočí*, ktorú zostavil R. Chmel (1997), možno geopolitické myšlienky nájsť aj v dielach iných autorov (napr. sociológa A. Štefánka či historika D. Rapanta).

V rokoch 1945 až 1990 v bývalom Česko-Slovensku a na Slovensku publikované **geopolitické štúdie prakticky neexistovali,** čo súviselo s už spomínaným odmietnutím geopolitického myslenia po druhej svetovej vojne. Okrem toho totalitný systém, dominujúci vo vnútornej politike a strnulé bipolárne globálne usporiadanie nepodmieňovali ich vznik. Na Slovensku sa k tomu pridávala aj absencia jeho nezávislej medzinárodnopolitickej aktivity.

V súčasnosti sa v postsocialistických krajinách a teda aj na Slovensku i v Českej republike prejavuje zvýšený záujem o geopolitiku. Vyplýva to najmä z potreby hodnotenia meniaceho sa statusu a pozície týchto štátov v medzinárodnom kontexte a tiež aj z legalizáciou geopolitického myslenia v týchto štátoch. Na Slovensku sa k tomu pridal aj faktor vzniku samostatnej štátnosti. V súčasnosti je v Česku rozvoj geopolitického myslenia spojený najmä s menami I. T. Budil, J. Gorenčík, B. Hnízdo, V. Leška, O. Krejčí, P. Šindler, J. Tomeš a Z. Zbořil.

Hoci už pred vznikom samostatnej Slovenskej republiky vyšli viaceré geopoliticky orientované úvahy (napr. Fabian 1991 a 1992; Duleba 1991 a 1992, Zemko 1992, Zatlkaj 1992), predsa na prahu slovenskej štátnosti absentovali hlbšie geopolitické analýzy nadväzujúce na vývoj vo svete, ale najmä na nové trendy v geopolitickom myslení. Z pozície politickej geografie, ktorej na Slovensku chýbali výskumné tradície je možné konštatovať, že ani ona **výraznejšie neprispela k rozvoju geopolitického myslenia u nás.** Je preto pochopiteľné, že práce tohto zamerania vznikali skôr na pôde politológie ako politickej geografie.

Po roku 1993 bolo vypublikovaných viacero novinových a časopiseckých článkov, ktoré sa však väčšinou nezaoberali podstatou geopolitiky, ale zameriavali sa najmä na **problematiku, nadväzujúcu na vznik samostatnej Slovenskej republiky.** Vyplývalo to aj z faktu, že geopolitickým aspektom Slovenska nebola venovaná donedávna takmer žiadna pozornosť. Zároveň šlo aj o reakciu na nedostatok geopolitickej reflexie na doterajší historický vývoj. Väčšine prác, ktoré si nárokujú geopolitický charak-

ter chýba hlbší analytický prístup, ktorý by zohľadňoval aktuálne smery geopolitického myslenia.

Viaceré práce slovenských autorov (geografov i negeografov) boli zamerané na **čiastkové problémy súvisiace s geopolitikou Slovenska,** napr. na jeho polohu, resp. hranice (napr. Baran 1995, Paulov 1996, Šmihula 2001, Michaeli - Ištok 2002), bezpečnostné otázky (napr. Bombík - Samson 1993), geoekonómiu (napr. Buček 1994a, Staněk - Černá 1995), územno-správne členenie (napr. Ištok 1995c), infraštruktúru (napr. Szöllös 1994, Buček 1994b, Blažík 1996), širší, najmä stredoeurópsky kontext (napr. Samson 1992, Čurda 1993, Baran 1994, Ištok 1999b a 2002b, Pástor - Mesíková 2001), volebné výsledky (napr. Mariot 1994), hlavné mesto (napr. Buček 1995b) a pod.

Štúdie, ktoré majú ambície poskytnúť komplexnejší prístup ku geopolitike Slovenska, sú skôr výnimkou (napr. Nič 1997, Samson 1997, Blažík 1999, Ivanička 2001, Boháč 2001). Viaceré práce takéhoto charakteru napísali aj zahraniční, najmä českí autori (napr. Krejčí 1993 a 1999, resp. Srb 2000a). Najaktuálnejším pokusom o komplexnejšiu geopolitickú analýzu problematiky Slovenska je kolektívna práca pod vedením M. Pekníka *Pohľady na slovenskú politiku* (2000), kde v časti *Geopolitika* nachádzame inšpiratívne štúdie L. Deáka, A. Dulebu, B. Ferenčuhovej, J. Kissa, B. Kleina, Ľ. Liptáka, P. Zelenáka a i. Ide o popredných slovenských historikov a politológov. **Zásadná geografická reflexia na súčasnú geopolitickú situáciu Slovenska však stále absentuje.**

Niektorí autori z radov geografov i politológov reflektovali zahraničný, resp. svetový geopolitický vývoj (napr. Duleba 1993, 2000 a 2001, Pástor 2000, Ištok 1995d a 2001, Rusnák 1998 a 2001, Mičianik 2001), resp. vývoj zahraničného geopolitického myslenia (Juza 1998 a 2001a). Na Slovensku vznikli aj práce, zamerané na teoretické aspekty geopolitiky (napr. Čurda 1992, Buček 1995a, Ištok 1997, Ivanička 1998, Volner 2004a, 2004b a 2004c). **Napriek tomu, že geografi prispeli k rozvoju geopolitického myslenia, nazdávame sa, že je to práve politická geografia, ktorá by ho u nás mala zásadnejším spôsobom ovplyvňovať.**

3. HLAVNÉ SMERY A ŠKOLY GEOPOLITICKÉHO MYSLENIA

Geografia je najfundamentálnejším faktorom
zahraničnej politiky štátov, pretože je najstabilnejším faktorom.
Ministri prichádzajú a odchádzajú,
tiež umierajú diktátori,
ale reťaze hôr ostávajú neotrasené.

N. J. Spykman

Vývoj geopolitického myslenia bol ovplyvňovaný formovaním globálnej geopolitickej štruktúry. Geopolitika totiž citlivo reagovala na situáciu vo svete najmä v súvislosti s utváraním mocenskej rovnováhy.

3.1. Náčrt formovania globálnej geopolitickej štruktúry

Formovanie geopolitickej štruktúry sveta do súčasnej podoby sa z historického hľadiska opiera o niekoľko prelomových faktorov, ktoré zohrali v globálnom vývoji rozhodujúcu úlohu.

Primárnym podnetom pre utváranie globálnej geopolitickej štruktúry do súčasnej podoby bol rozvoj moreplavby, ktorý sa zakladal na vysokom stupni vedomostí z rôznych oblastí (stavby lodí, geografie, astronómie, navigácie a i.). **Veľké geografické objavy,** ktoré začali na konci 15. storočia, vytvorili podmienky pre postupné presadenie globálnej mierky vo formovaní geopolitickej štruktúry. Zároveň nasmerovali jej vývoj v zmysle formovania europocentristického sveta a spôsobili, že sa lokálne, resp. regionálne historické procesy transformovali na globálny historický proces. Zámorské objavy a neskôr obchodné plavby vytvorili predpoklady na **vytvorenie celosvetového systému.** Toto obdobie je v interpretácii geopolitikov geostrategickej školy späté s prevahou morských mocností (hlavne Spojeného kráľovstva) nad kontinentálnymi.

Priemyselná revolúcia, ktorá začala na konci 18. storočia, spôsobila svojimi výsledkami transformáciu globálnej geopolitickej štruktúry. Prispel k nej najmä rozvoj pozemných komunikácií (najskôr železníc a potom automobilových ciest), ktorý obmedzil dominanciu morských mocností, pretože umožnil intenzívne osvojenie vnútrokontinentálnych teritórií. Vzrástol význam mocností, ktoré sú pokladané za kontinentálne (Ruska a Nemecka), ale tiež USA.

Ďalšie transformácie geopriestoru sú späté s aplikáciou **vynálezov 19. storočia,** ktoré spôsobili revolucionalizáciu svetových komunikácií. Využívanie telefónu, telegrafu, či rádiového spojenia spôsobili „zmenšenie" globálneho priestoru. **Rozvoj letectva** zosilnil tento trend a zároveň výrazne prispel k zásadnej zmene ponímania globálnej geopolitickej štruktúry. Do popredia pozornosti geopolitiky sa v tomto kontexte viac dostali na úkor prírodných podmienok faktory späté s činnosťou človeka.

Za ďalší významný míľnik v ponímaní geopolitickej štruktúry sveta možno považovať po druhej svetovej vojne **vývoj jadrových zbraní,** ktorý bol spätý s vývojom medzikontinentálnych prostriedkov ich transportu, čo viedlo až k využívaniu kozmického priestoru na vojenské účely. Spôsobilo to predovšetkým stratu dovtedajšej nezraniteľnosti niektorých regiónov vo vnútrozemí kontinentov a geopolitické postavenie viacerých štátov sa podstatne zmenilo. Možnosť zničenia akéhokoľvek miesta na Zemi viedla k **úvahám o zbytočnosti rozvíjania geopolitického myslenia.**

Vývoj geopolitickej štruktúry sveta počas studenej vojny, ktorá sa vymedzuje rokmi 1949 a 1989, bol poznamenaný jeho **rozdelením do troch blokov,** pričom v rámci ich vzťahov dominoval antagonizmus medzi Západom a Východom. Možno konštatovať, že aj v **súčasnosti dochádza k transformácii globálnej geopolitickej štruktúry** v podmienkach hegemónie USA. Vývoj vo svete si aj dnes vyžaduje geopolitický prístup k tejto problematike, pretože práve **výskum mechanizmov a foriem kontroly nad svetovým priestorom je jednou z hlavných úloh geopolitiky** (Mironenko in Kolosov - Mironenko 2001).

Napriek pomerne jednotnému výkladu hlavných faktorov, ktoré pôsobili a pôsobia na formovanie geopolitickej štruktúry sveta vzniklo v rámci geopolitického myslenia viacero smerov. Líšia sa najmä v kontexte chápania vývoja **mocenskej kontroly** priestoru v jeho rozličných mierkach, resp. fungovania jeho politickej organizácie, ako aj z aspektu ich skúmania.

3.2. Klasifikácia smerov geopolitického myslenia

Sto rokov vývoja geopolitického myslenia vytvorilo pomerne rozsiahly intelektuálny materiál, pozostávajúci z rôznych prístupov k uchopeniu problematiky, ktorý si vyžaduje **utriedenie na základe spoločných znakov.**

G. Ó Tuathail (in Ó Tuathail - Dalby - Routledge eds. 1999) vymedzuje štyri geopolitické smery, ktoré reagujú najmä na vývojové etapy geopolitického myslenia:

- **Imperialistickú geopolitiku,** ktorú presadzovali A. T. Mahan (hlavný pojem *morská moc*), F. Ratzel *(Lebensraum)*, H. J. Mackinder a K. Haushofer *(pozemná moc a Heartland)*, N. J. Spykman *(Rimland)*.

- **Geopolitiku studenej vojny,** ktorú presadzoval G. F. Kennan *(containment)* a politickí a vojenskí predstavitelia Západu a Sovietskeho zväzu *(prvý, druhý a tretí svet; satelitné štáty a domino, západný versus východný blok)*.
- **Geopolitiku nového svetového poriadku,** ktorú rozvíjali F. Fukuyama *(koniec histórie)*, E. N. Luttwak *(geoekonomika)*, S. P. Huntington *(zrážka civilizácií)*, M. S. Gorbačov *(nové politické myslenie)*, G. Bush sr. *(nový svetový poriadok vedený USA)*, lídri skupiny G7, Medzinárodného menového fondu, Medzinárodnej obchodnej organizácie *(transnacionálny liberalizmus* alebo *neoliberalizmus)*, strategickí plánovači Pentagonu a NATO *(darebácke štáty, nelegálne jadrové zbrane a terorizmus)*.
- **Environmentálnu geopolitiku,** ktorú presadzovali Svetová komisia pre životné prostredie a rozvoj *(udržateľný rozvoj)*, A. Gore *(strategická environmentálna iniciatíva)*, R. D. Kaplan *(hrozba anarchie)*, T. Homer-Dixon *(environmentálna nedostatočnosť)* a M. Renner *(environmentálna bezpečnosť)*.

Americký politický geograf M. I. Glassner (1996) hovorí o dvoch prúdoch geopolitického myslenia. Prvým z nich bola **organická teória štátu,** ktorá sa rozvíjala najmä na pôde nemeckej geopolitickej školy. Nadväzovala na sociálny darwinizmus a geografický determinizmus. Svojou čiastočnou angažovanosťou v expanzívnej politike nacistického Nemecka zdiskreditovala geopolitiku ako celok. Pre oddelenie tohto smeru od ostatných prúdov geopolitického myslenia sa používa na jej označenie nemecký termín ***Geopolitik.*** Súčasná geopolitika sa od *Geopolitik* dištancuje, aj keď môže rozvíjať myšlienky, súvisiace so vzťahom medzi štátom a geografickým prostredím. M. Baczwarow a A. Suliborski (2002) vymedzujú v rámci súčasnej geopolitiky ako jej osobitný aspekt **fyziopolitiku, opierajúcu sa o poznatok, že rozvoj určitého národa čiastočne závisí od prírodných podmienok a geografickej polohy štátu.** Fyziopolitika sa tak zaoberá problematikou vplyvu veľkosti a tvaru štátneho teritória na možnosti rozvoja štátu, analyzuje teritórium štátu z hľadiska jeho polohy, prírodného a sociálno-ekonomického potenciálu. Fyziopolitiku ako súčasť geopolitiky vymedzil R. Kjellen.

Druhý smer geopolitického myslenia bol podľa M. I. Glassnera (1996) založený na geografických faktoch a politike, ktorá je nimi ovplyvňovaná. Jeden z jeho pilierov je idea makroregionálneho rozdelenia sveta a prioritného postavenia určitých štátov alebo ich zoskupení vo vymedzení jednotlivých geopolitických makroregiónov. Táto geopolitická škola má na rozdiel od nemeckej školy snahu etablovať sa ako ako ***geostratégia,*** ktorá východisko správania štátov vníma ako následok všadeprítomnej prirodzenej túžbe ľudí po moci. Vzniká tak **realistická vízia sveta konfliktných mocenských záujmov spojená s realizáciou zahraničnej politiky prostredníctvom sily** (Krejčí 2001a).

Termín *geostratégia* je interpretovaný v súvislosti s touto geopolitickou školou ako dlhodobá **vojensko-politická stratégia štátu v makroregionálnom až globálnom meradle.** Pojem sa využíval aj ako synonymum zdiskreditovaného termínu *geopolitika* v povojnovom období (pre úplnosť treba dodať, že niekedy je geostratégia stotožňovaná s aplikovanou geopolitikou alebo so špecifickou časťou geopolitiky, ktorá sa sústreďuje na militárnu problematiku). Dnes nie je tradičný geostrategický smer geopolitického myslenia v USA a Spojenom kráľovstve v centre pozornosti odborníkov (často zameraných na nové smery geopolitického myslenia), experti na zahraničnú politiku však vychádzajú z jeho postulátov (H. A. Kissinger, Z. Brzezinski).

V rámci geostrategického smeru klasickej geopolitiky sa osobitne rozvinulo viacero škôl. G. Parker (1985) ich rozlišuje šesť:

- **škola binárnej koncepcie,** rozdeľujúca svet na dve veľké mocenskopolitické centrá s permanentnou konfrontáciou;
- **marginálna škola,** ktorá umiestňuje centrum svetovej moci na pobrežné pásmo Eurázie, kde sa stretávajú záujmy pozemnej (kontinentálnej) moci;
- **zonalistická škola,** umiestňujúca centrum svetovej moci približne medzi 30° a 60° severnej geografickej šírky;
- **pluralistická škola,** ktorá sa opiera o difúziu mocenských centier, ktoré nachádza ako na severnej, tak na južnej pologuli;
- **škola, rozdeľujúca svet na centrum a perifériu,** ktorá mocenské centrum umiestňuje do severnej časti Atlantického oceánu;
- **idealistická škola,** ktorá akcentuje vzájomnú závislosť sveta a mocenských väzieb, pričom uvažuje o možnostiach odstránenia súčasnej anarchie v medzinárodných vzťahoch a jej nahradenie tzv. novým svetovým poriadkom.

P. Lorot v knihe *Histoire de la géopolitique* (vyšla v roku 1995) hovorí o ***klasickej geopolitike.*** Tento výraz sme používali aj v predchádzajúcej kapitole. V podstate ide iba o oddelenie dlhodobo rozvíjaných, resp. zaniknutých *(Geopolitik)* smerov geopolitického myslenia od novovytvorených trendov v geopolitickom myslení, za ktoré možno považovať *novú,* resp. *kritickú geopolitiku.* Tieto smery geopolitického myslenia sú reakciou na zmeny vo svete po roku 1989, ale aj na vstup nových prúdov do filozofie a metodológie vied (napr. postmodernizmu). Všetky tri smery súčasnej geopolitiky (klasická, nová i kritická geopolitika) pôsobia v rámci geopolitického myslenia súčasne a tak sa dajú využívať poznávacie možnosti každého z nich.

Dlhodobo rozvíjanými smermi klasického geopolitického myslenia sú **bipolárne geopolitické teórie** (vychádzajúce zo súperenia dvoch síl, resp. superveľmocí, kým ostatní aktéri sú odsunutí do pozadia) a **multipolárne geopolitické teórie** (ktoré medzinárodnú politiku chápu v rámci interakcie veľkého množstva aktérov štátneho i neštátneho charakteru). Kľúčovým princípom klasickej geopolitiky je zdôrazňovanie **priestorovej determinovanosti politiky** v zmysle jej priradenia k širšej **teórii pohybu sily v priestore** (Krejčí 2001b).

Výskumu medzinárodných vzťahov dominujú dve teórie - realistická a idealistická. Väčšina názorov predstaviteľov geopolitického myslenia patrí k **realistickým tradíciám, ktoré vychádzajú z tézy o nevyhnutnosti konfliktu záujmov štátov na medzinárodnej aréne,** bojujúcich o teritórium, obmedzené zdroje, strategické komunikácie, atď. Realistické prístupy v medzinárodných vzťahoch našli odraz vo viacerých teóriách, koncepciách a doktrínach, z ktorých viaceré mali geopolitickú podstatu a spomíname ich aj pri analýze jednotlivých geopolitických škôl.

3.3. Nemecká geopolitika

Nemecká geopolitika, zameraná vo svojej podstate na *organickú teóriu štátu,* zohrala významnú úlohu vo vývoji geopolitického myslenia v prvej polovici minulého storočia. Táto úloha bola donedávna **chápaná jednoznačne negatívne a stala sa hlavnou príčinou odsúdenia geopolitického myslenia po druhej svetovej vojne.** Aj keď dnes dochádza k prehodnocovaniu diel hlavných predstaviteľov nemeckej geopolitiky, najmä v zmysle jej zástoja pri zdôvodnení nemeckej expanzie a sformulovaní nacistickej ideológie, jednoznačne treba konštatovať, že jej vývoj skončil v slepej uličke. Prispel k tomu aj fakt, že nemecká geopolitická škola vychádzala v niektorých svojich tézach z vedecky zdôvodňovaného rasového myslenia, ktoré sa rozvíjalo od 19. storočia v rôznych krajinách sveta. Vývoj nemeckej geopolitiky bol výrazne ovplyvnený dielami geografa F. Ratzela a štátovedca R. Kjellena. Myšlienky geografického determinizmu však nachádzame aj v dielach ich predchodcov (W. von Humboldta, A. von Humboldta, C. Rittera a i.).

Niektorí autori považujú **F. Ratzela,** nemeckého geografa, etnografa, zoológa a sociológa **za zakladateľa nemeckej geopolitiky.** Ako spomíname v prvej kapitole, F. Ratzel, opierajúc sa o sociálny darwinizmus (princíp Ch. R. Darwina „boja organizmu o prežitie" nahradil „zápasom o životný priestor") a geografický determinizmus, porovnával štát s biologickým organizmom, pričom sformuloval aj zákonitosti jeho rozvoja. Tie boli použiteľné na zdôvodnenie expanzie štátov, ktorá je podľa týchto zákonitostí prirodzeným javom. Štát však podľa neho nebol organizmus v pravom slova zmysle, ale „agregátnym organizmom", ktorého jednota je tvarovaná „morálnymi a duchovnými silami" (Krejčí 2001a).

Podľa F. Ratzela sa vlastnosti štátu skladajú z vlastnosti národa *(Volk)* a pôdy *(Boden)*, ktoré formujú jeho organizačnú podstatu. Vo svojom diele *Politische Geographie* píše, **že štát je organizmus, v rámci ktorého známa časť zemského povrchu hrá natoľko podstatnú úlohu, že všetky vlastnosti štátu sa vymedzujú vlastnosťami národa a jeho územia** (cit. Kolosov - Mironenko 2001). Najdôležitejšie sú veľkosť, poloha a hranice štátu, potom druh pôdy spolu s rastlinným porastom a vodstvom a nakoniec vzťah k iným častiam zemského povrchu. F. Ratzel usudzoval, že **prostredníctvom geografických zákonitostí možno porozumieť ľudskej histórii.**

Súčasťou jeho prác boli aj ďalšie pojmy, ktoré boli široko využité v nemeckom geopolitickom myslení, najmä termín *Lebensraum* (životný priestor) a s tým súvisiaci boj o priestor *(Kampf um Raum)* medzi štátmi. Myšlienky F. Ratzela sa dajú využiť na ospravedlnenie expanzie. Písal, že **štát vo svojom raste usiluje o zahrnutie politicky cenných oblastí,** pričom sa však meradlá pre hodnotenie významu politických priestorov menia. **Štáty majú tendenciu vzrastať do prirodzene uzavretých priestorov** (za také možno napr. považovať riečne bazény). Konštatoval však, že tento sklon štátov nájde uspokojenie iba v hraniciach svetadielov. Najprv dochádza ku obsadzovaniu pôdy vo vnútri štátu (*tzv. vnútorná kolonizácia*), ale ak táto pôda nestačí, národ sa nevyhnutne tlačí vonku, za štátne hranice, čo je spojené s vojnovými výbojmi (*zahraničná kolonizácia*). Dynamický priestorový rast odlišuje rozvíjajúce sa štáty od upadajúcich.

Podľa F. Ratzela ak chce byť štát reálnou veľmocou (Weltmacht) musí jeho teritoriálny základ tvoriť aspoň 5 miliónov km² územia (Nemecko na začiatku 20. storočia malo približne 540 000 km²). Jedna z interpretácií teórie F. Ratzela konštatuje, že zdôvodňovala požiadavky Nemecka na zdroje surovín a nové územia ako prirodzené.

Málo je známe, že F. Ratzel rozvíjal aj ideu o **rivalite medzi morskými a pozemnými mocnosťami.** Tvrdil, že iba morská moc *(Seemacht)*, nie pozemná *(Landmacht)* môže spájať pevniny a teda nárokovať si úlohu globálne dominujúcej moci. *Usudzoval, že stret medzi nimi sa uskutoční v priestore Tichého oceána, ktorý považoval za oceán budúcnosti. Táto zrážka podľa neho završí evolúciu ľudskej histórie. Tu sa bude riešiť aj vzájomný vzťah piatich veľmocí (Ruska, Spojeného kráľovstva, USA, Číny a Japonska), pričom budú mať prevahu kontinentálne mocnosti, disponujúce bohatými zdrojmi (Gyorgy 1944).*

Možno konštatovať, že F. Ratzel **urobil prvý seriózny pokus o konštrukciu priestorového prístupu k objasneniu zmyslu politických udalostí** (Kolosov - Mironenko 2001). M. I. Glassner (1996) hodnotí F. Ratzela ako vedca, ktorý mal vyhranene deterministický názor na svet. Zdôrazňuje však, že jeho opis postavenia štátu, založený na analógii s organizmom, berie do úvahy vzájomné vzťahy medzi ľudskou spoločnosťou a geografickým prostredím v oboch smeroch. F. Ratzel **zaujal postavenie nestranného pozorovateľa, ktorý nespracováva žiadne politické odporúčania.** Prístup a varovania F. Ratzela však nezohľadnili všetci jeho nasledovníci.

Myšlienky F. Ratzela vznikli v období boja za prerozdelenie sveta, na ktoré sa sústredila rivalita veľmocí a ktorého sa chcelo zúčastniť aj zjednotené Nemecko. To objasňuje, prečo hlavným obsahom politickej geografie a geopolitiky (hlavne v Nemecku) bolo zdôvodnenie tohto boja na základe vedeckého alebo pseudovedeckého myslenia.

Nemecké geopolitické myslenie výrazne ovplyvnil švédsky štátovedec, univerzitný profesor **R. Kjellen,** tvorca termínu *geopolitika.* Jeho dielo (najznámejšou je práca *Štát ako forma života,* v švédštine *Staten som Lifsform,* ktorá vyšla v roku 1916) bolo ovplyvnené aj myšlienkami F. Ratzela, ktorého analógie chápal doslovne.

R. Kjellen vymedzil silu štátu ako funkciu piatich vlastností: moci, obyvateľstva, spoločnosti, ekonomiky a územia. Vytvoril **vlastnú koncepciu štátu ako organizmu,** ktorý sa má skúmať na základe piatich kritérií:

- *Kratopolitik* (moc),
- *Demopolitik* (obyvateľstvo),
- *Soziopolitik* (spoločenský sytém),
- *Oekopolitik* (hospodárstvo),
- *Geopolitik* (fyzickogeografická báza).

K nim neskôr priradil aj *Ethnopolitik* (psychológiu národa) v zmysle jej vyústenia do kumulatívnej psychologickej sily štátu. **Geopolitika je učenie o štáte ako geografickom organizme.** Jej súčasťou podľa R. Kjellena sú:

- *Topopolitika,* skúmajúca politické okolie štátu, pričom jej hlavným problémom je tlak okolia na štát, ktorý sa môže formovať prostredníctvom spojeneckých dohôd s inými štátmi.
- *Morfopolitika,* ktorá predstavuje učenie o forme štátneho teritória, pričom jeho ideálnou formou je kruh.
- *Fyziopolitika,* ktorú R. Kjellen predstavuje ako učenie o teritóriu štátu z aspektu jeho obsahu, najmä s akcentom na jeho fyzickogeografické vlastnosti.

V súvislosti s ďalším vývojom nemeckej geopolitickej geopolitiky je potrebné uviesť, že R. Kjellen v rámci svojej *Oekopolitik* zdôrazňoval význam ***autarkie,*** teda sebestačnosti štátu, ktorý by mal byť schopný existovať výlučne na báze zdrojov, rozmiestnených na jeho území. Túto koncepciu prevzal od R. Kjellena K. Haushofer. *Ale podľa dejinných skúseností autarkia spôsobuje zaostávanie štátu, uzatvára ho do seba a vytvára bariéry pre vedecko-technický pokrok.*

R. Kjellen sa v osobitnej práci venoval problematike veľmocí. Tvrdil, že **najaktívnejšími geopolitickými subjektami sú mocnosti, preto sú hlavným predmetom výskumu geopolitiky.** Vtedajšie mocnosti rozdelil na svetové a veľké. *medzi svetové patrili Spojené kráľovstvo, USA, Rusko a Nemecko, medzi veľké Francúzsko, Taliansko, Rakúsko-Uhorsko a Japonsko.*

Kým F. Ratzel považoval štát za organizmus nižšieho druhu, R. Kjellen konštatoval, že štáty, ako ich sledujeme v dejinách, sú zmyslovo rozumné bytosti, rovnako ako ľudia (Heyden 1960). Produkčné (hlavne priemyselné) regióny, podľa neho, zodpovedajú končatinám, komunikačná sieť krvnému obehu a hlavné mesto s centrálnou vládou centrálnemu nervovému systému (Šindler 1986). Štáty podliehajú kolobehu života ako jeho ostatné formy - rodia sa, rastú, stagnujú, odumierajú a zanikajú. Počas tohto vývoja dochádza k prirodzenému výberu, spojenému s bojom o priestor, v procese ktorého veľké štáty rastú na úkor malých. Ozbrojené výboje sú teda prirodzeným a nutným prostriedkom pre sebazáchovu. R. Kjellen nepopiera, že budúcnosť malých štátov je pri takomto vývoji ohrozená, pretože čím viac vzniká veľkých štátov, tým je nižší kurz štátov malých.

Predmetom geopolitiky nie je podľa R. Kjellena púha zem (pôda), ale výlučne a vždy **zem, preniknutá politickou organizáciou.** Teritórium je, podľa neho, hlavnou súčasťou štátu a je dôležitejšie ako jeho obyvateľstvo. Štát môže stratiť časť svojho obyvateľstva (napr. emigráciou) bez vážnejších negatívnych následkov, ale **každá strata územia oslabuje štát.** Štát v podobe organizmu má však nielen „telo" v podobe priestoru, ktorý kontroluje, ale aj „dušu", ktorú predstavuje národ, teda jeho obyvateľstvo. Disponuje zvláštnym druhom „rozumu" a vôľou k moci. Je nevyhnutné, aby viedol permanentný boj o svoju existenciu, ktorý pohlcuje veľkú časť jeho síl a ktorý nevyhnutne vedie ku konfliktom s jeho okolím.

Najznámejšia kniha R. Kjellena *Štát ako forma života* vyšla v nemeckom preklade v roku 1917 *(Der Staat als Lebensform)* a výrazne ovplyvnila nemecké geopolitické myslenie po prvej svetovej vojne, pričom jej idey využívala najmä škola K. Haushofera. *R. Kjellen vo svojej knihe napísal, že Nemecko má úlohu novo usporiadať Európu a potom sa presadiť vo svetovom meradle. Buď splní úlohu stať sa svetovou veľmocou alebo zanikne (Krejčí 2001a). Počas prvej svetovej vojny podporoval Nemecko, v ktorom videl jediného ochrancu pred „liberálno-kozmopolitickými silami", predstavovanými Spojeným kráľovstvom a Francúzskom. Napriek tomu ho nemožno považovať za prívrženca rasových elementov fašistickej ideológie. Nebezpečné boli jeho myšlienky o vojne ako o nástroji pokroku ľudstva, ktorá odstraňuje zostarnuté a choré národy.*

Je zrejmé, že F. Ratzel a R. Kjellen presadzovali geopolitický smer, ktorý považoval za východiskový bod geopolitiky štát a jeho vlastnosti v zmysle jeho chápania ako živého organizmu. Predmet geopolitických úvah sa potom v tomto ponímaní často zužoval na schopnosť štátu prežiť vo vojne o existenciu ako súperenia o *Lebensraum* (životný priestor) a suroviny. Geopolitická štruktúra priestoru je chápaná ako prostredie, determinujúce šance na prežitie štátov. **Geopolitika sa tak stala silnou zbraňou, ktorou mohol disponovať hociktorý štát, pričom ju mohol využiť pre potreby propagandistického zdôvodnenia svojej zahraničnej politiky.**

Zvlášť v Nemecku, ktoré bolo po prehratej prvej svetovej vojne územne i demograficky zredukované a ktorému boli odobraté kolónie, našla takto chápaná geopolitika živnú pôdu pre svoj rozvoj. Umožňovala totiž nájsť argumenty, ktoré by zdôvodnili hľadanie ciest pre emancipáciu postavenia Nemecka v Európe a vo svete. Práce F. Ratzela a R. Kjellena podmienili rast počtu geopolitických publikácií, ktoré zjednocovala hlavná idea štátu ako sociálneho organizmu, bojujúceho za svoj životný priestor. Geopolitické myšlienky nachádzali širokú odozvu v nemeckej spoločnosti a boli využívané aj v praktickej politike. Je prirodzené, že viaceré **geopolitické myšlienky prevzala aj nacistická ideológia.**

Najvýznamnejším predstaviteľom nemeckej medzivojnovej geopolitiky bol generálmajor, po skončení prvej svetovej vojny profesor geografie na univerzite v Mníchove, **K. Haushofer** (1869 - 1946). Zdá sa, že jeho myslenie bolo vo veľkej miere **ovplyvnené F. Ratzelom** (bol kolegom jeho otca na univerzite v Mníchove), **R. Kjellenom** a tiež pobytom v Japonsku, kde v rokoch 1908 až 1910 vykonával funkciu vojenského pridelenca. Odtiaľ pochádzalo jeho zaujatie pacifickým priestorom. Aj jeho prvá vedecká práca (*Dai Nihon* z roku 1913) bola zameraná na problematiku Japonska a predurčila jeho ďalší vývoj smerom ku geopolitike, keď v nej propagoval vytvorenie **nemecko-rusko-japonskej aliancie.** Japonsko zaraďoval medzi krajiny s kontinentálnym spôsobom myslenia, štát, ktorý je kultúrou zviazaný s kontinentom a preto je prirodzeným spojencom kontinentálnych mocností Ruska a Nemecka.

Ďalší vývoj osobnosti K. Haushofera poznačila aktívna **účasť na bojoch v prvej svetovej vojne a prehra Nemecka v nej.** Považoval za svoju povinnosť prispieť k renesancii jeho veľmocenského postavenia, k čomu malo prispieť geopolitické myslenie, úzko nadväzujúce na polohu Nemecka. Po prvej svetovej vojne sa na základe obhájenej habilitačnej práce o územnom vývoji Japonska stal prednášateľom na univerzite v Mníchove.

K. Haushofer zdôrazňoval potrebu informovanosti širokej verejnosti o situácii vo svete a jej geopolitických aspektoch a pre tento zámer využíval všetky vtedy dostupné médiá. V období po prvej svetovej vojne vypublikoval viac ako štyridsať kníh a množstvo článkov, ktoré vyšli v rôznych periodikách a prezentované boli aj v rozhlase. Tak bolo možné pripravovať podmienky pre realizáciu geopolitických myšlienok v praktickej politike. *Súviselo to aj s predstavou K. Haushofera, ktorý zdôrazňoval*

nevyhnutnosť zaangažovať na dosiahnutie geopolitických cieľov Nemecka celý národ. Písal, že k tomu, aby po veľkom, zdanlivo zbytočnom výpäti v prvej svetovej vojne bola sila národa vrhnutá na získanie dostatočného životného priestoru, je potrebné, aby všetky vrstvy národa jednotne a rozhodne chápali, že životný priestor, aký má Nemecko dnes, nestačí a jeho hranice sú neudržateľné. Nemeckému národu je potrebné vytvoriť prostredníctvom geopolitiky pocit stiesnenosti priestoru.

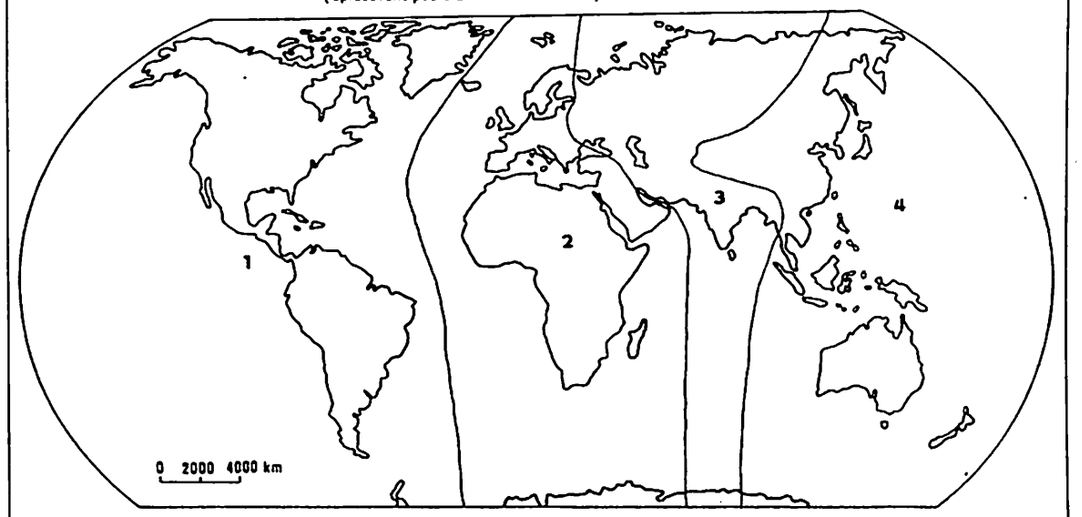
V jeho diele určujúce miesto zaujali štyri koncepty: životný priestor *(Lebensraum)*, hranice *(Grenze, Volksgrenze)*, panregióny *(Pan-Regionen)* a autarkia (*Autarkie,* jej koncepciu rozpracoval už R. Kjellen). K. Haushofer rozdelil národy sveta na statické a dynamické. **Statické národy** dosiahli vrchol svojho demografického rozvoja, nemajú preto vôľu expandovať, dostali sa teda na hranicu svojho úpadku. **Dynamické národy** naďalej demograficky rastú, potrebujú **životný priestor** *(Lebensraum),* nevyhnutný pre zabezpečenie svojho rastu. K. Haushofer v roku 1928 vo svojej práci *Bausteine zur Geopolitik* (cit. Moczulski 1999) napísal, že **rozvíjajúci sa národ vojnou získava priestor potrebný na prežitie.**

Hranice boli, podľa K. Hauhofera, odrazom permanentného bojového poľa, zobrazením interakčnej zóny medzi národmi, pričom sa v nich odráža ich zdatnosť. Hranice vymedzujú priestor, stanovený krvou *(Blut)* a zemou (pôdou, *Boden).* Tieto termíny boli nové, keďže ich dovtedy nevyužívala ani geografia ani história. Princíp **autarkie (sebestačnosti)** v geopolitike K. Haushofera podporoval požiadavku na expanziu štátu, ktorého cieľom musí byť získanie úrodných oblastí a zdrojov nerastných surovín. *Pre Nemecko boli takýmito oblasťami Ukrajina, južné Rusko, Ural, Kaukaz a Sibír. Podľa K. Haushofera je pre Nemecko potrebné spolupracovať s mocnosťou, dominujúcou v Heartlande (teda s Ruskom, pozri geopolitiku H. J. Mackindera), čo je nevyhnutnou podmienkou, ak chce dosiahnuť svetovú moc.*

Koncepciu panregiónov možno považovať za **priblíženie sa K. Haushofera ku geostrategickému smeru geopolitického myslenia,** a to aj preto, že sa v nej čiastočne opieral aj o myšlienky H. J. Mackindera. Podnetom pre jej vytvorenie boli výsledky mierovej konferencie vo Versailles (1919), na základe ktorých Nemecko stratilo svoje kolónie *(Kamerun, Juhozápadnú Afriku, Tanganjiku a i.).* Okrem toho K. Haushofera ovplyvnila aj kniha R. N. Coudenhove-Kalergiho *Pan-Európa,* ktorá vyšla v roku 1923.

Panregióny **predstavovali v jeho chápaní transkontinentálne bloky, ktorých nespája len ekonomika, v kontexte ktorej predpokladal ich sebestačnosť, ale hlavne určité *panidey,* predstavujúce ich ideologickú základňu.** Panregióny považoval za politické formy života, stojace medzi štátom a globálnou organizáciou. *Inšpiratívnou panideou pre K. Haushofera bol panamerikanizmus, ktorý sa presadzoval v Severnej a Južnej Amerike po vyhlásení Monroeovej doktríny v roku 1823, zameranej na vytlačenie európskych mocností z tohto priestoru.*

Mapa 1: Panregióny vymedzené K. Haushoferom
(spracované podľa L. Moczulského 1999)

1 Panregión pod vplyvom USA
2 Panregión pod vplyvom Nemecka
3 Panregión pod vplyvom Ruska
4 Panregión pod vplyvom Japonska

Pôvodná verzia (publikovaná v roku 1931 v knihe *Geopolitik der Pan-Ideen)* rozdeľovala svet na tri panregióny: Pan-Ameriku, Euro-Afriku a Pan-Áziu. K vymedzeniu Pan-Ruska ako samostatného panregiónu, zaberajúceho východnú Európu, Sibír, strednú Áziu a Indiu) nezaujal jednoznačný postoj (Budil 2000b). Tento panregión vymedzil až v neskoršej verzii takto zameranej geopolitiky. Svet teda na rozdiel od H. J. Mackindera nevnímal ako jednotne fungujúci celok, ale rozdelil ho na tri, resp. štyri **relatívne samostatné časti, ktoré disponujú vlastnou ideológiou a ekonomikou.** Tieto panregióny rozdelil na severnú a južnú časť. Každému z nich dominuje sever ako jeho jadro, kým juh plní úlohu periférie. *Práve na severe potom ležali štyri mocnosti, ktoré dominovali panregiónom a zároveň plnili úlohu svetových veľmocí: USA, Nemecko, Rusko (Sovietsky zväz) a Japonsko. Možno povedať, že vzhľadom k súčasnému vývoju je teória panregiónov, rozdelených na jadro a periférium, aktuálna v kontexte vzťahu medzi Severom a Juhom. Dnes ide o jeden z najdôležitejších problémov v rámci globálneho systému medzinárodných vzťahov.*

K. Haushofer **doplnil základné vymedzenie panregiónov aplikovaním myšlienok H. J. Mackindera o súperení pozemnej a morskej moci,** ktoré sú personifikované konkrétnymi mocnosťami. *Rozsiahla súvislá pevnina Eurázie a Afriky podľa neho zahŕňa dostatočné demografické i prírodné zdroje pre dosiahnutie autarkie. Preto by kontinentálne mocnosti (Rusko a Nemecko) v prípade vzájomnej spolupráce mohli*

odstrániť hegemóniu oceánskych veľmocí. V prípade pripojenia Japonska **ku kontinentálnym mocnostiam by sa vytvorila kontinentálna os, schopná úspešne odolávať** *anglosaskej oceánskej prevahe. Aj z týchto dôvodov K. Haushofer podporoval* **podpísanie sovietsko-nemeckého paktu o neútočení v roku 1939, ktorý mal prekonať uzavretie Nemecka medzi mocnosti morskej moci a Heartland. Nemecko by získalo možnosti** *využívať transkontinentálne komunikácie a malo by postavenie ako pozemnej* **tak aj** *morskej mocnosti. V tomto období propagoval koncepciu otvorenosti* **Nemecka** *k východu, ktorú nazýval Ostorientierung. Mala vyústiť do vytvorenia* **veľkého kontinentálneho zväzu v Eurázii, naplnenie kontinentálnej osi Berlín - Moskva - Tokio (po** *expanzii Nemecka do západnej Európy ju rozšíril aj o Taliansko, Francúzsko a* **Španielsko). Po útoku Nemecka na Sovietsky zväz boli tieto idey neuskutočniteľné. Zaujímavé** *je porovnať tieto tézy s niektorými smermi súčasného ruského* **geopolitického** *myslenia, hlavne s koncepciou A. G. Dugina, ktorú spomíname v ďalšom* **texte.**

Dielo K. Haushofera obsahuje aj **ideu *veľkých priestorov (Grossraum)*,** súvisiacou s koncepciou panregiónov, podľa ktorej pozostáva formovanie geopolitických makroštruktúr v dejinách na striedaní šírkovej a poludníkovej expanzie veľmocí. *Počas druhej svetovej vojny podľa neho dve geopolitické makroštruktúry, vytvorené na základe poludníkovej línie, vstúpili do Eurázie, ktorá je geopolitickým poľom šírkovej dynamiky. Tu sa stal reálnym prechod k poludníkovej stratégii expanzie (príkladom je vymedzenie panregiónu Euro-Afrika).*

V roku 1924 založil časopis ***Zeitschrift für Geopolitik,*** okolo ktorého sa zoskupili predstavitelia nemeckej geopolitiky, ktorí vytvorili geopolitickú školu pod vedením K. Haushofera. Treba však pripomenúť, že do tohto časopisu prispievali aj viacerí zahraniční autori. NSDAP (nacistická strana pod vedením A. Hitlera) disponovala vlastnými periodikami, v ktorých sa propagovali geopolitické myšlienky blízke nacistom.

Viaceré pramene považujú K. Haushofera za sporadického poradcu A. Hitlera, ktorý sa od 20. rokov minulého storočia usiloval o vytvorenie teoretických základov pre expanzívnu politiku Nemecka (Moczulski 1999). Niektorí autori jeho úlohu pri formulácii ideologických základov nacizmu (napr. pri písaní knihy *Mein Kampf* A. Hitlera) absolutizujú a jeho postava je priamo démonizovaná (napr. v súvislosti jeho kontaktu s tajnými spoločnosťami). Nepochybný je **kontakt medzi K. Haushoferom a A. Hitlerom** prostredníctvom R. Hessa, ktorý bol v značnej miere ovplyvnený geopolitickými tézami K. Haushofera.

Vzťah K. Haushofera k A. Hitlerovi vychádzal z myšlienky že tri štvrtiny historického vývoja ovplyvňujú „bohom zaslaní" vodcovia, konajúci podľa svojich rasových vlastností. Okrem toho si uvedomoval, že pre realizáciu svojich myšlienok je potrebná silná osobnosť, ktorou sa mu zdal A. Hitler (Budil 2000). Preto ho navštevoval aj

po jeho zatknutí po nevydarenom puči v roku 1923, pričom mu prezentoval svoje geopolitické závery. Napriek snahe však neboli úplne integrované do nacistickej ideológie a neodrazili sa ani v obsahu knihy *Mein Kampf* (Ebeling 1994). Istý čas sa však v USA hovorilo o druhej svetovej vojne ako o „Haushoferovej vojne", pretože A. Hitler ho iba „opakuje a počúva", pričom v Nemecku existuje Inštitút geopolitiky s tisícom vedcov pod vedením K. Haushofera.

Hoci **A. Hitler nepripustil výraznejší vplyv myšlienok Haushoferovej geopolitiky na formovanie svojich názorov,** K. Haushofer Hitlerovu politiku po prevzatí moci nacistami otvorene podporoval. Stal sa dokonca členom viacerých inštitúcií (napr. skupiny pripravujúcej nové vnútorné usporiadanie Nemecka) a stál na čele Národnej akadémie, zameranej na zachovanie a ochranu nemeckej histórie a jazyka. Privítal obsadenie Porýnia (1936), Mníchovskú dohodu (1938) i pakt o neútočení so Sovietskym zväzom (1939). Nepatril však nikdy k blízkym spolupracovníkom A. Hitlera.

Jeho postavenie sa oslabilo po odlete jeho priateľa a patróna R. Hessa do Spojeného kráľovstva v roku 1941. V tomto roku v súvislosti s tým, ako aj s vojnou proti Sovietskemu zväzu K. Haushofer prerušil spoluprácu s časopisom *Zeitschrift für Geopolitik* (ktorý vychádzal do roku 1944). *Upozornil na to, že v tejto vojne sa Nemecko neocitlo na jednej strane boja medzi morskými a pozemnými mocami, ale bojuje proti koalícii veľmocí oboch strán (Sovietskeho zväzu, USA a Spojeného kráľovstva). Je postavené pred nesplniteľnú úlohu dosiahnuť prevahu na súši i na mori, čo nedosiahla nikdy žiadna veľmoc.* Jeho syn Albrecht sa pripojil v roku 1944 k protihitlerovskému hnutiu, ktoré vyústilo do neúspešného atentátu na A. Hitlera, za čo bol popravený. Istý čas bol v koncentračnom tábore Dachau i K. Haushofer, hoci sa nepripojil k antihitlerovskému odboju. Po porážke Nemecka bola jeho činnosť na univerzite v Mníchove zastavená a americké okupačné úrady ho niekoľkokrát vypočúvali. **V roku 1946 spáchal spolu s manželkou samovraždu.**

V súčasnosti dochádza k prehodnocovaniu zástoja K. Haushofera v politike Nemecka počas nacistickej vlády. Akékoľvek nové poznatky prinesie ďalší výskum, možno súhlasiť s tvrdením Y. Lacosteho (1990), že smrť K. Haushofera znamenala koniec jednej geopolitiky. Okrem toho tento autor píše, že **K. Haushofer sa prezentuje príliš často ako iniciátor geopolitických hitlerovských projektov a ako jeden z prvých členov NSDAP, čo je mylné. Je to osobnosť záporná v mnohých ohľadoch, a pritom pozoruhodná geografickými schopnosťami, ktorá si však zasluhuje kritiku za svoje kompromisy s nacionálnym socializmom.** Podľa F. Ebelinga (1994) K. Haushofer zasvätil svoj život poznaniu a neusiloval sa využiť získané vedomosti pre expanziu a vojnu. Výsledky geopolitického myslenia však nemôžu byť oddelené od praktickej politiky a boja o moc a preto ani K. Haushofer nemohol zachovať potrebný odstup od nacizmu.

Ako sme už spomenuli, K. Haushofer si prostredníctvom časopisu *Zeitschrift für Geopolitik,* ako aj viacerých publikácií a zborníkov vytvoril vlastnú geopolitickú školu. Na univerzite v Mníchove vybudoval K. Haushofer *Inštitút geopolitiky (Institut für Geopolitik),* na univerzite v Heidelbergu vzniklo *Združenie geopolitikov (Arbeitsgemeinschaft für Geopolitik).* Blízkymi spolupracovníkmi K. Haushofera boli **E. Obst, H. Hassinger, L. Körholz, R. Hennig, K. Vowinckel, A. Grabowsky, H. Lautensach** a **O. Maull.** Napr. E. Obst sa pokúšal geopolitickým spôsobom odôvodniť platnosť hesla *Anglosaxia contra mundum*, pričom za *Anglosaxiu* chápal Nemecko, Spojené kráľovstvo a USA (je príznačné, že pri tom skĺzol do rasizmu). Pôsobenie K. Haushofera a jeho spolupracovníkov viedlo k tomu, že populárne verzie geopolitiky prenikali do vedomia nemeckých stredných vrstiev. Geopolitické myšlienky boli zahrnuté aj do obsahu učebníc histórie a geografie, prenikli teda do vzdelávacieho systému nacistického Nemecka a nepochybne výrazne prispeli k aktívnemu zapájaniu sa mladých ľudí, vrátane inteligencie do realizácie agresívnych plánov. Okrem toho v Nemecku vyšlo viacero špecializovaných geopolitických atlasov, napr. F. Braun a A. H. Ziegfield zostavili *Geopolitischer Gesichtsatlas* (1934).

Syntézu názorov na geopolitiku, charakteristickú pre nemeckú *Geopolitik* predstavuje jej definícia, prezentovaná K. Haushoferom, E. Obstom, H. Lautersachom a O. Maullom v zborníku *Bausteine zur Geopolitik* z roku 1928 (cit. Čurda 1993):

1. Geopolitika je učenie o závislosti politických procesov na zemi.
2. Je vybudovaná **na širokom základe geografie, zvlášť politickej geografie,** ako učenie o politických organizmoch v priestore a ich štruktúre.
3. Podstata zemepisných priestorov, uchopená geografiou dáva geopolitike rámec, vo vnútri ktorého musia politické procesy prebiehať, ak majú dosiahnuť trvalý úspech. Nositelia politického života samozrejme občas tento rámec prekročia, ale skôr či neskôr sa uplatní závislosť na zemi.
4. V zmysle tohto poznatku chce geopolitika dodať **výzbroj k politickej činnosti** a byť ukazovateľom cesty v politickom živote.
5. Tým sa stáva náukou, ktorá je schopná doviesť praktickú politiku až do potrebného štádia, kde sa odpútava od pevnej pôdy. Iba ak sa uskutoční prechod od „vedenia" k „moci", a nie k „nevedeniu", čo je iste obtiažnejšie a nebezpečnejšie.
6. Geopolitika chce a musí byť geografickým svedomím štátu.

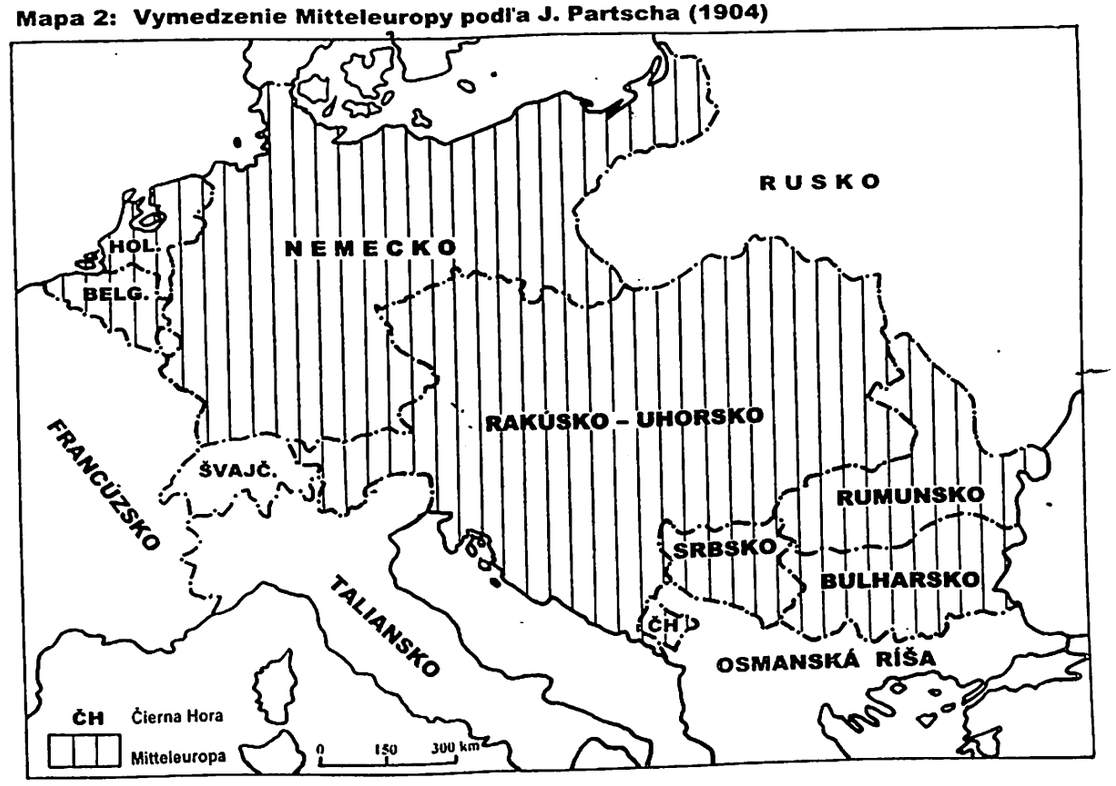
Jednou z myšlienkových konštrukcií, na utváraní ktorej sa podieľala aj nemecká geopolitika bol **projekt *Mitteleuropy*. Išlo o ideu vytvorenia politicky, hospodársky, vojensky a kultúrne jednotného celku v centrálnej časti Európy pod vedením**

Nemecka. Jej korene siahajú do 19. storočia, výraznejšiu politickú podporu si získala až na jeho konci prostredníctvom *Všeobecného nemeckého zväzu (Alldeutscher Verband),* ktorý vznikol v roku 1891 (jeho členom bol aj F. Ratzel). Táto organizácia propagovala územné požiadavky Nemecka a mala vplyv aj na utváranie jeho zahraničnej politiky. Ak klasik nemeckej geopolitickej školy F. Ratzel v roku 1901 nastolil ideu o vytvorení ekonomického zväzu štátov strednej Európy pod vedením Nemecka (Kolosov - Mironenko 2001).

Mitteleuropa mala spočiatku predstavovať najmä hospodársky zväzok stredoeurópskych štátov pod vedením Nemecka a stať sa jednotným colným územím. Podľa niektorých predstáv sa mal postupne transformovať na úzku spoluprácu aj v oblasti vojenskej a politickej. **Predstavy o priestorovom vymedzení *Mitteleuropy* boli rozličné** (bližšie pozri napr. Kost 1988).

Nemecký geograf J. Partsch v roku 1904 vymedzil Mitteleuropu ako jednotu Nemecka, Rakúsko-Uhorska, Rumunska, Bulharska, Srbska, Čiernej Hory, Belgicka, Holandska a Luxemburska. Tento konglomerát štátov bol založený na centrálnej polohe Nemecka s hranicami čo najviac od neho vzdialenými.

Mapa 2: Vymedzenie Mitteleuropy podľa J. Partscha (1904)

Memorandum Všeobecného nemeckého zväzu z konca augusta 1914 predpokladalo vytvorenie spoločného hospodárskeho zväzku Nemecka a Rakúsko-Uhorska, ku ktorému sa pripoja aj ďalšie štáty (Holandsko, Švajčiarsko, škandinávske krajiny, Taliansko, Rumunsko, Bulharsko). Rátalo s anexiou Belgicka, panvy Longwy - Briey vo Francúzsku, pobrežia prielivu La Manche, ale aj so získaním Ukrajiny, ruského Poľska, Pobaltia a Kaukazu.

Politický program, prednesený nemeckým kancelárom T. von Bethmann-Hollwegom, rátal s anexiou rozsiahlych francúzskych území (uhoľnej panvy Longwy - Briey, Belfortu, západných svahov pohoria Vogézy, pobrežia od Dunkerque po Boulogne), premenou Belgicka na vazalský štát nemeckej ríše, s anexiou Liége a Verviers a anexiou Luxemburska. Hovorilo sa v ňom o vytvorení hospodárskeho zväzku pod vedením Nemecka, ktorého členmi budú Rakúsko-Uhorsko, Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Dánsko, Poľsko, prípadne aj Taliansko, Nórsko a Švédsko.

Najznámejšiu koncepciu *Mitteleuropy* predložil v rovnomennej knihe z roku 1915 nemecký liberál F. Naumann. Rozvinul v nej myšlienku poskytnúť aj nenemeckým národom strednej Európy obchodnú a kultúrnu ochranu ako predpoklad pre budúce zjednotenie nerománskej časti európskeho kontinentu. Za základný krok pre realizáciu nenásilného mierového a kultúrneho poslania Nemecka v stredoeurópskom priestore pokladal rovnoprávne splynutie Nemecka s Rakúsko-Uhorskom. *Mitteleuropa* sa mala stať politickým výrazom strednej Európy ako geografického regiónu. Tieto idealistické predstavy boli však zatlačené princípom expanzie a násilnej kolonizácie rozsiahlych území, ktorý sa opieral o mýtus národnej, resp. rasovej nadradenosti nemeckého národa, čo viedlo k dvom svetovým vojnám.

Po prehratej prvej svetovej vojne bola istý čas **idea *Mitteleuropy* odmietnutá.** Až v 30. rokoch minulého storočia došlo v Nemecku k obnoveniu koncepcií hospodárskeho zjednotenia strednej a juhovýchodnej Európy pod jeho dominanciou. Prívrženci idey *Mitteleuropy* sa aktivizovali v organizácii *Mitteleuropäische Wirtschaftstag (MWT).* Predkladané projekty sa prekrývali s myšlienkou vytvorenia tzv. *Zwischeneuropy,* ktorá mala podobný obsah.

Nemecké geopolitické myslenie a tiež aj nemecká geografia sa problematikou *Mitteleuropy* zaoberali v rôznych súvislostiach. Tie často súviseli s regionalizáciou Európy *(napr. A. Grabowsky ju rozdelil v roku 1928 na päť regiónov, pričom Mitteleuropu vymedzil na západe riekou Rýn, na juhu Alpami, Dinárskymi horami a pohorím Balkán, na východe riekou Dnester, Pinskými močiarmi a jazerom Peipus a na severe Baltským morom, pozri Kost 1988).* Okrem toho možno uviesť projekty, prezentované A. H. Ziegfieldom z roku 1926 *(jeho Mitteleuropa siaha od Balkánu až po Škandináviu, od Belgicka až po Moskvu)* a R. von Schumacherom z roku 1935 *(k Mitteleurope zaradil Nemecko, Poľsko, Česko-Slovensko, Rakúsko, Švajčiarsko, Holandsko, Alsasko-*

Lotrinsko, Maďarsko, Rumunsko, severnú časť bývalej Juhoslávie, južné Tyrolsko, Ukrajinu, Bielorusko a Pobaltie).

Ideu *Mitteleuropy* **rozvíjali v Nemecku aj nacisti.** *V ich predstavách sa skladala s pevného mocenského jadra ako základne pre uplatňovanie veľmocenskej politiky, ktoré malo tvoriť Veľké Nemecko (vrátane Rakúska, Česko-Slovenska a časti Poľska). Okolo tohto jadra projekt predpokladal vytvorenie systému malých a stredných vazalských štátov (Pobaltie, zbytok Poľska, Fínsko, Maďarsko a Rumunsko). K Nemecku malo byť pričlenené aj Belgicko, Holandsko ako aj časti Francúzska. Realizácia idey Mitteleuropy v nacistickej interpretácii bola spojená s likvidáciou alebo vysťahovaním negermánskeho obyvateľstva.*

Pojem *Mitteleuropa* sa tak stal **synonymom pre nemeckú hegemonistickú politiku,** ktorá pretrvala pol storočia (od cisárskeho až po nacistické Nemecko). Po druhej svetovej vojne sa preto takmer nepoužíval. Dokonca sa obmedzilo jeho používanie aj pri názvoch mapových listov, zobrazujúcich strednú Európu v atlasoch (presadzovalo sa pomenovanie *Zentraleuropa*). Až po páde berlínskeho múra a po zjednotení Nemecka začala široká diskusia o význame pojmu *stredná Európa.*

Významným predstaviteľom nemeckého geopolitického myslenia bol štátovedec a politológ **C. Schmitt** (1887 - 1985). Po nástupe nacistov sa stal členom NSDAP a rozširoval antisemitské myšlienky. Po skončení druhej svetovej vojny bol väznený v súvislosti s Norimberským procesom, ale jeho obvinenie bolo zrušené. Až do 70. rokov minulého storočia boli jeho geopolitické idey neznáme. Napísal viacero prác, týkajúcich sa problematiky bipolárneho usporiadania globálnej rovnováhy, či už v podobe antagonizmu medzi Východom a Západom alebo medzi pozemnou a morskou mocou. Z nich možno spomenúť *Land und Meer* (1942), *Der Nomos der Erde* (1950) a *Die planetarische Spannung zwischen Ost und West* (1959). Venoval sa aj problematike práv človeka vo vzťahu k právam národov. Vedeckosť v jeho prácach je spätá s mytológiou a osobnou intuíciou.

Je autorom koncepcie ***nomosu* Zeme,** pod ktorým chápe zákon vzájomného vzťahu medzi priestorom organizovaného národom a zvláštnosťami štátu, jeho sociálneho usporiadania a práva (Kolosov - Mironenko 2001). Podstatou tejto koncepcie, prezentovanou v roku 1950, je, že počas historického vývoja sa vytvorili tri *nomosy*. Časovou hranicou medzi prvými dvoma sú Veľké geografické objavy. Po prvej svetovej vojne sa sformoval **tretí *nomos,* ktorý sa vyznačuje bipolaritou Západ - Východ,** charakteristickou v období vzniku koncepcie studenou vojnou, hroziacou prerásť do skutočnej, „horúcej" vojny. Tento stav prirovnáva s protikladom morskej a pozemnej moci.

Protiklad medzi *nomosom* Zeme a *nomosom* Mora pokladal C. Schmitt za civilizačný protiklad, čo sa usiloval vysvetliť z hľadiska filozofického, právneho i etické-

ho. Mýtický prístup je v jeho myšlienkach spätý s perzonifikáciou oboch síl s biblickými obludami *Behemótom* a *Leviatanom*, pričom symbolom súše bol ***dom*** a symbolom mora *korab*. Dom je zosobnením statického pokoja, kým koráb predstavuje pohyb. Pokrok preto stotožňuje s *korábom*, teda s *nomosom* Mora. V rámci svojich geopolitických koncepcií C. Schmitt predpokladal **civilizačnú katastrofu,** ktorá súvisí s prechodom k novému *nomosu*. Príčinou je podľa neho odtrhnutie ľudskej civilizácie od Pôdy tým, že sa v čoraz väčšom rozsahu rozvíja letectvo a kozmonautika. Dochádza k narušeniu rovnováhy z ktorej C. Schmitt hľadá rôzne východiská. Jedným z nich je víťazstvo jednej z mocností, ktorá sa stane pánom sveta.

Podobne ako K. Haushofer aj C. Schmitt rozpracoval **koncepciu *veľkých priestorov*** ***(Grossraum).*** Vznik integračných celkov v podobe ríš je podľa neho vyjadrením tendencie ľudí k syntéze. V ich centre sa nachádza štát, ktorý disponuje nosnou ideou. *Ako príklad skúmal priestor oboch Amerík, ktorých centrálnym štátom je USA a nosnou ideou Monroeova doktrína. C. Schmitt píše o pangermánskej idey a nemeckom veľkom priestore.*

Po skončení druhej svetovej vojny bolo geopolitické myslenie v Nemecku, diskreditované nacizmom a expanziou, ešte výraznejšie obmedzené ako v iných európskych krajinách. Aj keď došlo prechodne k obnoveniu vydávania periodika *Zeitschrift für Geopolitik* (1951 - 1968) a k pokusom o rehabilitáciu geopolitiky v zmysle *Geopolitik,* určujúci vplyv získali tézy anglosaského geopolitického myslenia. Na klasickú geopolitiku nadviazali A. Müller van de Brook a E. Junger. Okrem toho sa nemeckí autori zaoberali kritickým hodnotením Haushoferovej geopolitickej školy a nacistických geopolitických koncepcií. Významnými predstaviteľmi nemeckého geopolitického myslenia v súčasnosti sú G. Sandner, H. A. Jacobsen a F. Ebeling.

3.4. Anglosaská geopolitika

Pod termínom *anglosaská geopolitika* rozumieme geopolitické myslenie, ktoré sa rozvíjalo v USA a v Spojenom kráľovstve. Tradície anglosaskej geopolitiky sú späté najmä s menami A. T. Mahana a H. J. Mackindera, ktorí položili **základy binárnej koncepcie,** spojenej s predstavou o svetovej rovnováhe ako o výsledku súperenia medzi pozemnou a morskou mocou.

Americký admirál, vysokoškolský učiteľ a politik **A. T. Mahan** (1840 - 1914) je považovaný za významnú osobnosť medzi teoretikmi, vysvetľujúcimi povahu mocenskej rovnováhy vo svete. Publikoval viacero diel, zameraných na problematiku vymedzenia vplyvu mora na výsledky veľkých konfliktov. Najznámejšou z nich je kniha *The Influence of Sea Power upon History 1660 - 1783 (Vplyv námornej sily na dejiny 1660 - 1783),* ktorá vyšla v roku 1890 a v anglosaských krajinách sa dočkala niekoľkých desiatok vydaní. Jeho ďalšími dielami boli *The Influence of Sea Power upon History: The French Revolution and Empire 1793 - 1812* (1892), *The Interest of America in Sea Power, Present and Future* (1898) a *Sea Power in Its Relation to the War of 1812* (1905). Aj keď je A. T. Mahan považovaný za jedného zo zakladateľov geopolitického myslenia, hoci termín *geopolitika* vo svojich dielach nepoužíval.

A. T. Mahan vnímal svetovú rovnováhu ako súperenie dvoch protikladných pólov: pozemnej a morskej moci. Za rozhodujúci činiteľ pre osudy štátu považoval kontrolu nad morom, pričom vlastníctvo rozsiahleho teritória na pevnine nebolo podľa neho určujúce. Vychádzal z názorov anglického moreplavca **W. Raleigha** (asi 1552 - 1612), ktorý tvrdil, že ten, kto vládne na mori, ten vládne obchodu, kto vládne obchodu, ten disponuje bohatstvom sveta a ten, kto disponuje bohatstvom sveta je vládca sveta. Podľa A. T. Mahana je more určujúcou dopravnou cestou, pretože vytvára nekonečné množstvo ciest a umožňuje prístup ku všetkým pobrežným štátom. Tým je morská moc dôležitejšia od pozemnej moci. Zároveň zámorský obchod tvorí rozhodujúci zdroj bohatstva národov. Územia na pevnine sú podstatné iba vo funkcii východzích bodov morských ciest.

Za rozhodujúce činitele, ktoré majú vplyv na silu morskej moci A. T. Mahan považoval:

- geografickú polohu štátu (najmä v zmysle jeho prístupu k otvoreným moriam, k možnosti udržiavania zámorských základní, k stavu jeho pozemných hraníc v kontexte ich zraniteľnosti);
- utváranie pobrežia (existencia prirodzených prístavov a ústí splavných veľkých riek do mora);
- dĺžku pobrežia (najmä z hľadiska jeho obrany);
- početnosť obyvateľstva (početnejšie spoločenstvá majú výhodnejšie predpoklady pre budovanie obchodného a vojnového loďstva);
- povaha národa (najmä vo vzťahu k obchodovaniu);
- vôľa a rozhodnutie vlády (či vláda využíva výhody, ktoré jej vytvára geografické prostredie a obyvateľstvo pre rozvíjanie námornej moci).

Hlavnými atribútmi, ktorými musí disponovať morská moc sú **vojnové námorníctvo, obchodné loďstvo a vojenské námorné základne.** Morská moc má oproti pozemnej, podľa A. T. Mahana, viacero výhod. Komunikácie pozemnej moci (ktorá má jadro v Ázii) vedú po mori, kontrolovanom morskou mocou, pričom morská moc má lepšie schopnosti manévru ako pozemná. Veľké rieky považoval za vstupnú bránu morskej moci do vnútrozemia kontinentov a začiatok ich splavnosti bol podľa neho miestom dotyku morskej a pozemnej moci.

Typickým predstaviteľom morskej moci bolo, podľa A. T. Mahana, Spojené kráľovstvo, *ktoré bolo dôkazom, že pre význam štátu nemá určujúci vplyv rozloha územia, ale dĺžka pobrežia a charakter prístavov. Na základe týchto predpokladov si táto mocnosť vybudovala silné vojenské námorníctvo a obchodné loďstvo, ktoré majú oporu v početných námorných oporných bodoch po celom svete. Nástupcom Spojeného kráľovstva ako najsilnejšieho predstaviteľa morskej moci sa stanú USA, ktoré musia skončiť obdobie svojej izolácie. Navrhoval utvoriť americko-britskú alianciu, ktorá by vládla nad svetovými moriami a vytvorila protiváhu pozemným mocnostiam.*

Za najdôležitejšiu mocnosť pozemnej moci považoval A. T. Mahan Rusko. *Predvídal jeho rozpínanie západným a východným smerom, čím bude vytvárať tlak na Nemecko a Japonsko, ktoré sú tak prirodzenými spojencami štátov morskej moci. Cieľom Ruska je dosiahnuť široký prístup k otvorenému moru. Vo vzťahu k Rusku má však morská moc iba obmedzené možnosti jeho eliminácie, keďže jeho jadro nemôže byť zlomené jej prostriedkami, aj keď určitý efekt sa dá dosiahnuť.* ***Permanentnou oblasťou konfliktu medzi oboma mocami je podľa A. T. Mahana Ázia.*** *Rozdelil ju na tri časti: sever, kontrolovaný Ruskom, juh, kontrolovaný Spojeným kráľovstvom a medzi nimi ležiaci pás politickej nestability, rozkladajúci sa približne medzi 30° a 40° severnej geografickej šírky.*

Rozpracoval aj **koncepciu *anakondy,*** ktorú prvý sformuloval americký generál G. B. McClellan počas občianskej vojny v USA. Pozostávala v blokovaní nepriateľských území z mora a pobrežných línií, čo vedie k vyčerpaniu a ekonomickému zaduseniu súpera. Na globálnej úrovni to, podľa A. T. Mahana, znamenalo izoláciu kontinentálnej časti protivníka od pobrežia mora a zabránenie vytvárania koalícií s rovnakým cieľom. *Koncepcia anakondy bola uplatnená USA v boji proti Sovietskemu zväzu v 80. rokoch minulého storočia a niektorí autori ju považujú za rozhodujúcu pri porážke východného bloku.*

A. T. Mahan ***bol prívržencom amerického expanzionizmu.*** *Oceány, ktoré obmývajú USA považoval nie za ochranu pred agresiou zo zámoria, ale za hlavnú dopravnú tepnu na prenikanie do zámoria. USA, podľa neho, majú vďaka hraniciam, ktoré sú zbavené potenciálnych protivníkov a tiež vďaka obranným vlastnostiam ostrova všetky predpoklady, aby plnili úlohu svetovej veľmoci. Známy je výrok A. T. Mahana, ktorým vlastne prirovnáva vývoj USA s vývojom živého organizmu:* ***V detstve sme hraničili s Atlantikom, v mladosti s Mexickým zálivom, v dospelosti prichádzame k Pacifiku. Vari nemáme právo pokračovať ďalej?*** *Po kolonizácii územia medzi Atlantikom a Pacifikom má americká expanzia pokračovať a jej nástrojom sa má stať námorníctvo. Za konkrétne ciele prenikania USA považoval dominanciu v Karibskom mori, územné zisky v Pacifiku a prenikanie do Číny.*

Praktická politika USA *v tomto období splnila viacero predstáv A. T. Mahana. Jeho myšlienky mali značný vplyv na zahraničnú politiku prezidentov W. McKinleyho (bol vo funkcii v rokoch 1897 - 1901) a T. Roosevelta (1901 - 1909). Došlo k výraznému posilneniu vojenského námorníctva, USA po víťaznej vojne so Španielskom presadili svoju dominanciu v Karibskej oblasti, získali viacero ostrovov v Tichomorí (Havajské ostrovy, Americkú Samou, Guam, Filipíny) a hospodársky začali intenzívne prenikať do Číny. Podľa niektorých autorov to bol práve A. T. Mahan, ktorý svojimi spismi zásadne ovplyvňoval americké strategické myslenie.*

S tézami A. T. Mahana polemizovali viacerí autori. Kritizovali striktné rozdelenie štátov na morské a pozemné mocnosti, keďže v podstate každý štát má znaky oboch. Aj súčasný americký historik P. Kennedy vo svojej knihe *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000 (Vzostup a pád veľmocí. Ekonomické zmeny a vojenské konflikty v rokoch 1500 až 2000)* z roku 1986 zdôrazňuje príliš jednostranný pohľad A. T. Mahana v zmysle presadzovania prevahy morskej moci. Oceán je síce významným integračným faktorom, umožňujúcim prepojenie jednotlivých kontinentov a civilizácií, ale reálne navzájom spája práve pevniny.

Nepriamou polemikou so závermi A. T. Mahana bolo aj prvá geopolitická práca H. J. Mackindera *The Geographical Pivot of History* z roku 1904. Ten poukazoval na to, že závery A. T. Mahana sa opierajú iba o analýzu historického obdobia, keď prevažoval význam námornej dopravy nad pozemnou. Toto obdobie však už skončilo a dôležitosť morskej dopravy postupne klesá, čo vplýva aj na postavenie morskej moci v kontexte s pozemnou. Svojimi zovšeobecneniami historických skúseností A. T. Mahan **položil teoretické základy geopolitickým tézam, ktoré boli rozvíjané niekoľko ďalších desaťročí** a ktoré sa stali predmetom rozsiahlych diskusií, týkajúcich sa ich racionality ako aj dosahu na praktickú politiku. Koncepciu rovnováhy morskej a pozemnej moci rozvíjal aj britský historik **J. Corbett** (1854 - 1922), ktorý ich považoval za súčasť celkovej stratégie. Význam morskej moci chápal preto realistickejšie ako A. T. Mahan, pričom poukazoval na potenciál mocností, opierajúcich sa o pevninu.

Sir H. J. Mackinder (1861 - 1947) bol britský univerzitný profesor a politik. Výrazne prispel k rozvoju geografie v Spojenom kráľovstve. Popri pôsobení na vysokých školách bol v rokoch 1910 až 1922 členom britského parlamentu a zúčastnil sa na práci viacerých grémií, ustanovených britskou vládou (napr. v rokoch 1919 až 1920 pôsobil ako vysoký komisár v južnom Rusku). Svoje geopolitické úvahy využíval aj pre politické rozhodnutia. V súvislosti s idealistickými predstavami, presadzovanými počas mierovej konferencie vo Versailles najmä zo strany amerického prezidenta T. W. Wilsona, upozorňoval, že **presadzovanie idealistických cieľov bez zohľadnenia geografických reálií je odsúdené na neúspech.**

Hoci H. J. Mackinder vytvoril svoju koncepciu na začiatku 20. storočia, možno povedať, že **jeho závery sú dostatočne inšpirujúce dodnes**, o čom svedčí dlhotrvajúca diskusia, ktorá sa jej týka. Geopolitická koncepcia, často nazývaná ako koncepcia *Heartlandu*, sa vyvíjala v priebehu štyridsiatich rokov (1904 až 1943), počas ktorých došlo v rámci globálnej geopolitickej štruktúry k zásadným zmenám.

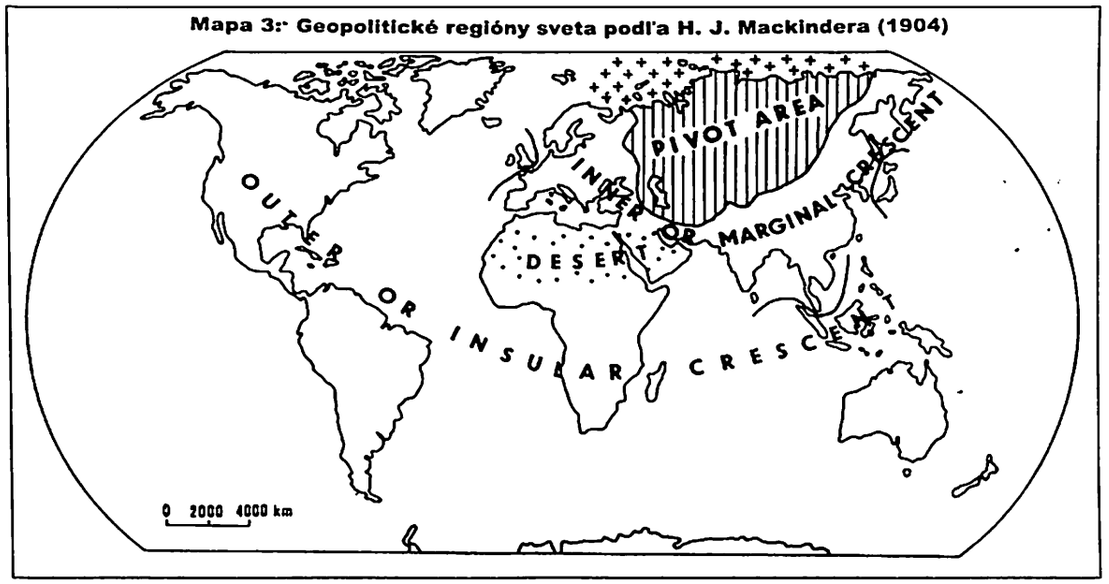
Jeho prvým rozsiahlejším dielom bola kniha *Britain and the British Seas*, vydaná v roku 1902. Zaoberá sa v nej postavením Spojeného kráľovstva v geopolitickej štruktúre sveta. Prednáška a článok *The Geografical Pivot of History (Geografická os dejín)* z roku 1904 boli prvým príspevkom rozvíjajúcej sa globálnej geopolitickej koncepcie H. J. Mackindera. Písal v nej, že **skutočný pomer politických síl v danom čase je výsledkom geografických, ekonomických a strategických podmienok a tiež početnosti, zdatnosti, potenciálu a organizácie rivalizujúcich národov... Geografické veličiny sú v kalkuláciách lepšie merateľné a stálejšie než demografické. Preto môže byť takáto formulácia použitá rovnako pre uplynulú históriu, ako pre prebiehajúcu politiku** (cit. Moczulski 1999).

Ďalšími významnými dielami, v ktorých rozvíjal svoju koncepciu boli *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* (1919) a *The Round World and the Winning of the Peace* (1943). V nich **modifikoval svoje závery v náväznosti na svetový vývoj počas prvej polovice 20. storočia.** Globálny pohľad H. J. Mackindera vyplýval najmä z faktu, že jeho rodná krajina - Spojené kráľovstvo - bola svetovým impériom.

Podobne ako A. T. Mahan, vychádzal aj H. J. Mackinder vo svojej koncepcii z mocenskej rovnováhy morskej a pozemnej moci. Do roku 1492 mala prevahu pozemná moc (reprezentovaná kočovníkmi z Ázie), od obdobia veľkých námorných objavov dominovala morská moc. Toto obdobie nazval Kolumbova éra *(Columbian Age)*. **Éra prevahy morskej moci sa však už končí,** keďže sa rozvinuli nové technológie pozemnej dopravy (železnice, automobilizmus) a dochádza k mocenskému presunu v prospech pozemných veľmocí (v prospech tohto trendu hovorí aj rozvoj letectva a surovinová základňa vnútrozemia Eurázie).

H. J. Mackinder **vytvoril osobitný globálny geopolitický model** v rámci ktorého zaviedol viaceré nové termíny. Bol to predovšetkým ***Svetový ostrov (World Island)***, pod ktorým chápal pevninu, pozostávajúcu z Európy, Ázie a Afriky. Zaberá podstatnú časť povrchu pevniny na Zemi a obýva ho väčšina svetového obyvateľstva. ***Svetový oceán (World Ocean)*** predstavoval v koncepcii H. J. Mackindera súbor všetkých morí na Zemi. Sú v ňom rozmiestnené ostrovy, za ktoré pokladal Severnú a Južnú Ameriku, Austráliu, Japonsko, Britániu a i. Svetové dejiny sa formovali najmä v priestore Svetového ostrova, kým zbytok svetovej pevniny, akási „oceánska periféria" bude podľa neho aktívne prispievať k vývoju histórie až v blízkej budúcnosti.

Mapa 3: Geopolitické regióny sveta podľa H. J. Mackindera (1904)

Koncepcia H. J. Mackindera ďalej rozdelila pevninu na svete do troch pásiem, z ktorých hlavnú pozornosť venoval centrálnej časti Svetového ostrova - vnútrozemiu Eurázie, ktoré nemalo prístup k nezamŕzajúcim moriam. Tento región nazval vo svojej prednáške v roku 1904 ***Pivot Area (Pivotné územie).*** Toto pomenovanie zdôrazňovalo, že história veľkých civilizácií sa formovala v tomto priestore. Tu sa rodili veľké expanzie, ktoré smerovali k pobrežiu Svetového oceána.

Od roku 1919 pre toto územie používal pomenovanie ***Heartland.*** Prvý raz tento pojem použil britský geograf **J. Fargrieve** vo svojej knihe *Geography and World Power* z roku 1915, ktorý prišiel nezávisle k podobným záverom. H. J. Mackinder rozsah *Heartlandu* počas vývoja svojej geopolitickej koncepcie modifikoval, pričom argumentoval najmä rozvojom transportných technológií, rastom obyvateľstva a rozvojom priemyslu (Kolosov - Mironenko 2001). *Pivot Area* sa rozprestieralo približne medzi riekou Pečora a Východosibírskym morom na severe a medzi Kaspickým morom a Bajkalom na juhu (vymedzené bolo teda úmorím Severného ľadového oceána a bezodtokovými oblasťami v strednej Ázii). V poslednej práci autora zaberal *Heartland* takmer celé územie bývalého Sovietskeho zväzu (okrem východnej časti), západnú Čínu, Mongolsko, Afganistan, Irán a Beludžistan.

H. J. Mackinder zdôrazňoval viaceré znaky Heartlandu. Predovšetkým ten, že ide o najväčšiu prirodzenú pevnosť na svete a najväčšiu rovinatú oblasť na Zemi. Heartland je nedostupný navigácii z oceánu, pretože veľké rieky, ktoré v ňom tečú, ústia buď do zamŕzajúcich morí alebo do bezodtokových jazier. Autor upozorňoval, že tento región disponuje pravdepodobne všetkými predpokladmi (najmä z hľadiska nerastných surovín a poľnohospodárskeho potenciálu) pre konečnú nadvládu nad svetom.

V geopolitickej koncepcii H. J. Mackindera obklopujú *Heartland* dve pásma - polmesiace. Prvým z nich je ***Inner or Marginal Crescent (Vnútorný alebo okrajový polmesiac),*** ktorý zaberá Európu so Stredomorím (ktoré považoval za jeden kultúrny región), Blízky východ, Indiu, Čínu a Kóreu. Toto pásmo obklopovalo *Heartland* zo západu, juhu a východu a izolovalo ho od druhého pásma. Tým bol ***Outer or Insular Crescent (Vonkajší alebo ostrovný polmesiac),*** ku ktorému patrili Británia, Severná a Južná Amerika, Afrika južne od Sahary, Austrália a Oceánia, Indonézia, Japonsko a i.

Všetky tri pásma chápal H. J. Mackinder ako vzájomne prepojený systém. Za rozhodujúci považoval vzťah medzi *Heartlandom* a *Vnútorným polmesiacom*. Podľa neho má *Vonkajší polmesiac* tlačiť na *Vnútorný polmesiac*, ktorý má zadržiavať expanziu *Heartlandu*.

*H. J. Mackinder **pripomínal, že najväčšie nájazdy a expanzie vychádzali z Heartlandu.** Súvisí to s faktom, že sociálno-ekonomické problémy si spoločenstvá, žijúce v Heartlande vždy riešili vojenským spôsobom. Ich expanzie smerovali tam, kde boli vytvorené podmienky na vznik najväčších civilizácií (do Európy, na Blízky východ, do Číny a Indie). Žiadna z týchto expanzií však neskončila trvalým ovládnutím týchto oblastí. Ako príčinu uvádzal fakt, že potenciál Hertlandu doteraz nepostačoval na dosiahnutie tohto cieľa. H. J. Mackinder upozorňoval na geopolitickú kontinuitu „vlastníkov" Hertlandu - mongolskej ríše, cárskeho Ruska a Sovietskeho zväzu. Samotné utvorenie európskej civilizácie podľa neho súviselo s odvekým bojom európskych národov s kočovníkmi, ktorý do Európy prenikali z východu (cez „bránu národov" medzi Uralom a Kaspickým morom), alebo zo západu (Normani).*

Podľa H. J. Mackindera ak sa hociktorej pevninskej veľmoci podarí preniknúť z *Heartlandu*, ovládnuť časť *Vnútorného polmesiaca* a dostať sa k pobrežiu otvoreného mora *Svetového oceána*, takáto veľmoc môže získať **absolútnu dominanciu nad svetom,** pretože mocnosti morskej moci nebudú schopné odolávať jej sile. *Vo svojich pôvodných úvahách, keď tvrdil, že potenciál Heartlandu nie je dostatočný na vznik takejto veľmoci v jeho priestore, predpokladal ovládnutie Heartlandu „zvonku" (Nemecko ovládne Rusko). Až neskôr uvažoval o expanzii Ruska smerom k Vnútornému polmesiacu.*

Pod vplyvom mierových rokovaní vo Versailles napísal svoju knihu *Democratic Ideals and Reality*. V nej formuloval svoju známu tézu: **Kto vládne východnej Európe, ovláda *Heartland*. Kto vládne *Heartlandu*, ovláda *Svetový ostrov*. Kto vládne *Svetovému ostrovu*, ovláda svet.** *(Za východnú Európu pokladal územie medzi líniami Hamburg - Terst na západe a Sankt-Peterburg - Kazaň - Volgograd - Rostov-na-Donu na východe).*

Vo svojej knihe upozorňoval na nebezpečenstvo spojenectva Nemecka a Ruska, ktoré by mohlo narušiť rovnováhu medzi morskou a pozemnou mocou. Za jediný spôsob zabránenia takémuto vývoju považoval posilnenie postavenia a sily novovzniknutých štátov, ležiacich medzi Nemeckom a Ruskom a to najlepšie v podobe ich federácie s mocným vojenským potenciálom. Hoci možno hovoriť o vzniku pásu štátov medzi oboma mocnosťami, ktorý bol známy ako cordon sanitaire, funkciu izolanta nesplnili najmä pre vzájomné rozpory.

V medzivojnovom období (v roku 1924) H. J. Mackinder vytvoril **koncepciu *Midland Ocean Basin*** *alebo North Atlantic Basin* (v preklade *bazén Vnútrozemského oceána* alebo *bazén severného Atlantiku),* ktorý predstavoval územie od Volgy na východe po Skalnaté hory na západe. Išlo o priestor života západnej civilizácie *(Ameroeurópu)*. Južný Atlantik, Indický oceán a Tichý oceán tvorili celok pod názvom *Great Ocean (Veľký oceán)*.

Vo svojej poslednej knihe *The Round World and the Winning of the Peace* rozvíjal **problematiku mocenskej rovnováhy medzi jej dvoma nosnými elementami *Midland Ocean Basin* a *Heartlandom*.** Od *Heartlandu* oddelil ***Lenaland*** (hornatú časť Sibíre, ktorá je viac spätá s Pacifikom). Táto oblasť môže byť, podľa H. J. Mackindera, včlenená do *Vnútorného polmesiaca* a využitá morskou mocou proti *Heartlandu*. Koncepcia *Midland Ocean (North Atlantic)* spájala do jedného celku tri veľmoci: USA, Spojené kráľovstvo a Francúzsko. Tento blok podľa neho disponuje potenciálom, ktorý prevažuje nad potenciálom *Heartlandu*. Vo svojej poslednej práci, poučený vývojom počas druhej svetovej vojny, nekládol už proti sebe morské a pozemné mocnosti, pretože vstupovali do spojenectiev bez ohľadu na ich inklináciu.

Viacerí autori považujú geopolitické koncepcie H. J. Mackindera za nedocenené. Môžu byť interpretované aj ako geopolitické zdôvodnenie tradičnej britskej politiky zachovať európsku rovnováhu v takej podobe, aby žiadna mocnosť na pevnine neohrozila postavenie Spojeného kráľovstva. Hlavným cieľom bolo zabrániť už spomínanému spojenectvu Nemecka a Ruska (a ich spoločnej kontrole *Heartlandu*). *Idey H. J. Mackindera (koncepcia Midland Ocean Basin) boli využité aj pri vytvorení NATO. Sovietska doktrína počas vlády L. I. Brežneva presadzovala dosiahnutie prístupu k otvoreným moriam, tak ako na to upozorňoval H. J. Mackinder.*

Niektorí autori konštatujú, že prednáška H. J. Mackindera z roku 1904 bola **prvým prezentovaným názorom, že svet je globálne fungujúci politický celok,** ktorého formovanie bolo zavŕšené na prelome 19. a 20. storočia. Trvalou hodnotou celej geopolitickej koncepcie je jej **dôraz na funkčnú jednotu sveta.** Jej tvorca presadzoval globálny štýl myslenia, zložený na presvedčení, že naša planéta sa zmenila na uzavretý politický systém globálnej mierky. Preto je, podľa neho, možné formulovať geografické a historické zovšeobecnenia. Myšlienky H. J. Mackindera predstavujú jeden

z viacerých pokusov o interpretáciu pôsobenia rôznych mocenských subjektov na utváranie dejín v priestorovom kontexte. R. B. Downs v roku 1978 (cit. Budil 2000) zaradil jeho dielo *Democratic Ideals and Reality* medzi 29 najvplyvnejších textov moderného myslenia.

Na druhej strane sa vyskytujú názory, že celá koncepcia H. J. Mackindera je **intelektuálnou špekuláciou** a ako príspevok ku geopolitickému mysleniu, resp. k politickej geografii má iba nízku hodnotu. M. I. Glassner (1996) sa pokúša o objektívne zhodnotenie koncepcie H. J. Mackindera, pričom poukazuje na jej tri nedostatky: predovšetkým podcenil rastúcu moc USA, nebol úspešný pri vysvetľovaní protikladu medzi rozhodujúcou silou veľmoci, ktorá kontroluje *Heartland* a relatívnou slabosťou Ruska, resp. Sovietskeho zväzu a nakoniec nebral do úvahy rastúci význam letectva a technického pokroku v ďalších oblastiach. H. J. Mackinder **zjednodušil históriu a príliš sa prikláňal k determinizmu.**

Práce A. T. Mahana a H. J. Mackindera sú považované za bázu klasického geopolitického myslenia. Napriek ich rozporuplnosti a rozsiahlej kritike **vyvolali široký záujem o geopolitiku a stali sa inšpiráciou pre jej ďalší vývoj.** Ten je spätý v USA s osobnosťou geografa **I. Bowmana** (1878 - 1950), ktorý v roku 1921 vydal knihu *The New World: Problem in Political Geography*. Na rozdiel od svojich predchodcov, patriacich k realistickej škole výskumu medzinárodnej politiky, I. Bowman presadzoval pod vplyvom 14 bodov prezidenta T. W. Wilsona idealistické myšlienky. Jeho predstavy o postavení moci v globálnej geopolitickej štruktúre sa opierali o idey liberálneho internacionalizmu. Jeho myšlienky mali značný vplyv na praktickú politiku, pretože bol dlhoročným riaditeľom Rady zahraničných stykov *(Council on Foreign Relations). Predovšetkým odmietal koncepcie izolacionalizmu v USA, v čom podporoval prezidenta F. D. Roosevelta (vládol v rokoch 1933 až 1945).*

Geopolitické myslenie v USA v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia budovalo na základných tézach teórie A. T. Mahana a jeho pokračovateľov a zameriavalo sa na analýzu aktuálnej medzinárodnopolitickej situácie v zmysle transformácie geopolitickej štruktúry sveta. Zároveň **druhá svetová vojna a jej výsledky si vyžadovali nové geopolitické analýzy** a to najmä vzhľadom k smerovaniu americkej zahraničnej politiky. O ich spracovanie sa usilovalo viacero autorov.

Riaditeľ Inštitútu medzinárodných vzťahov Yalskej univerzity **N. J. Spykman** (1893 - 1943) vychádzal zo záverov H. J. Mackindera, ktoré však bolo potrebné v novej situácii vo svete modifikovať. Jeho hlavnými dielami boli *America's Strategy in the World Politics. The United States and the Balance of Power (Americká stratégia vo svetovej politike. Spojené štáty a rovnováha sily,* 1942) a *The Geography of Peace (Geografia mieru,* vyšla posmrtne v roku 1944). **Do centra pozornosti geopolitiky postavil problém bezpečnosti.**

N. J. Spykman nadviazal na predstavy A. T. Mahana a H. J. Mackindera o svetovej rovnováhe ako o súperení morskej a pozemnej moci. **V takto utváranej geopolitickej štruktúre sveta platia, podľa neho, zákonitosti vhodné pre veľmoci, kým malé štáty v nej majú iba podradné postavenie.** Existencia malých štátov, podľa N. J. Spykmana, nevyplýva z ich sily, ale z faktu, že mocnosti neusilujú o získanie ich územia. Slúžia iba ako nárazníkové štáty alebo ako závažia v politickej rovnováhe, utváranej mocnosťami. Pri narušeni tejto rovnováhy dochádza k zániku malých štátov. Geopolitika, podľa N. J. Spykmana, **skúma pohyb moci a sily** v geografickom priestore, pričom zemský povrch alebo geografia slúži k plánovaniu vojny a územie štátu ako základňa pre realizáciu vojenských akcií.

N. J. Spykman revidoval geopolitickú koncepciu H. J. Mackindera v ponímaní významu *Heartlandu.* Podľa tohto autora je najdôležitejšou oblasťou v rámci geopolitickej štrukúry sveta ***Rimland,*** ktorý charakterizoval ako pásmo, obklopujúce *Heartland* a izolujúce ho od pobrežia nezamŕzajúcich morí. Ide o akýsi prechodný región *(Intermediary Area)* medzi vnútrozemím Eurázie *(Inland)* a pobrežím oceánov. Jeho vymedzenie je v podstate zhodné s *Vnútorným polmesiacom* H. J. Mackindera.

Rimland považoval za nárazníkový pás, využiteľný na neutralizáciu moci *Heartlandu* zo strany morskej moci. **Je preto pre utváranie geopolitickej štruktúry sveta dôležitejší ako *Heartland.*** Podľa N. J. Spykmana je v budúcnosti možná dominancia jednej mocnosti v tomto priestore a zjednotený *Rimland* sa stane jej základňou pre ovládnutie celého sveta. Podobne ako H. J. Mackinder aj N. J. Spykman sformuloval vo svojej práci *The Geography of Peace* v roku 1944 základnú tézu svojej geopolitiky. Podľa nej **kto vládne *Rimlandu,* vládne nad Euráziou a kto vládne Eurázii, vládne nad svetom.** *Autor zvlášť akcentuje obavu z možnosti ovládnutia Rimlandu veľmocou, ktorá ovláda Heartland. Aby sa tomu zabránilo tomuto vývoju je potrebné ustanoviť nad týmto pásmom integrovanú kontrolu zo strany morských mocností.*

*Podľa N. J. Spykmana je potrebné **revidovať chápanie vzťahu medzi polohou USA a ich zahraničnou politikou.** Nepokladal za určujúcu ich „ostrovnú" obrannú pozíciu na západnej pologuli. Pre zabezpečenie záujmov USA je nevyhnutné udržiavať vhodnú mocenskú rovnováhu v Európe a v Ázii, preto si oba tieto oblasti vyžadujú ich zahraničnopolitickú aktivitu. Pre pochopenie pozície USA používal mapu sveta, ktorej poludníkovým stredom bol 100° západnej geografickej šírky (na rozdiel od klasickej, kde je v centre nultý poludník). V tomto kartografickom zobrazení majú USA polohu ostrova vo Svetovom oceáne, ktorý však nie je izolovaný, ale tiesnený zo západu a východu pevninou Eurázie. Preto si svoje záujmy musia USA zabezpečovať v Európe a na Ďalekom východe. V perspektíve odporučoval americkej politike zabrániť spojenectvu Sovietskeho zväzu a Číny, ktoré by neumožňovalo americko-britskej koalícii kontrolovať svet. Rovnako radil nepripustiť zjednotenie Európy, ktorá by oslabila svetovú pozíciu USA.*

Zahraničná politika USA bola v ďalšom období ovplyvnená geopolitickou štruktúrou, ktorú vyhodnotil N. J. Spykman. *USA bránili, aby sa akákoľvek krajina Rimlandu, ktorá mala prístup k otvorenému oceánu (alebo k moru s globálnym strategickým významom), stala súčasťou sovietskej sféry vplyvu (napr. Trumanova doktrína garantovala obranu Grécka a Turecka, USA sa angažovali v rokoch 1950 až 1953 v Kórei a v rokoch 1965 až 1973 vo Vietname). Idey N. J. Spykmana vplývali aj na utváranie koncepcie zadržiavania (containment). V priestore Rimlandu bol vytvorený systém vojenských blokov v ktorých sa angažovali aj USA (Severoatlantický pakt - NATO, Bagdadský pakt - CENTO a Pakt pre juhovýchodnú Áziu - SEATO). Tieto bloky zároveň plnili úlohu v súlade s už spomínanou koncepciou anakondy.*

Ako píše O. Krejčí (in Pecník et al. 2000), **studená vojna nebola obdobím, ktoré by svojou podstatou prialo rozvoju klasického geopolitického myslenia.** Bolo to preto, že základný konflikt vo svete nevyplýval z priestorových charakteristík štátov, ale z povahy ich vnútroštátnych režimov v zmysle rozporu medzi socializmom a kapitalizmom, resp. totalitou a demokraciou. Klasické geopolitické pojmy neboli schopné vysvetliť ani ďalšie procesy vo svete (napr. vznik skupiny neangažovaných štátov, rozvoj integračných procesov a i.). Napriek tomu geopolitické myslenie našlo svoje miesto v dvoch rysoch bipolárneho konfliktu. Prvým z nich bola zahraničná doktrína zadržiavania komunizmu *(containment)* v jej interpretácii súperenia morskej a pozemnej moci, resp. zadržiavania *Heartlandu*, pričom sa využívali konštrukcie A. T. Mahana a H. J. Mackindera. Druhým rysom obdobie studenej vojny bolo odôvodnenie ozbrojených konfliktov, ktoré sa koncentrovali v *Rimlande*, pričom sa dali využiť geopolitické tézy N. J. Spykmana. Okrem toho niektorí politológovia hľadali geopolitické zákonitosti aj v globálnom bipolárnom konflikte, ktorému priraďovali nielen ideologické, ale aj geopolitické rysy.

Americký politický mysliteľ **J. Burnham** v súvislosti s *Heartlandom* nadväzoval na idey H. J. Mackindera, pričom vo svojej práci *The Struggle for the World* z roku 1947 poukazoval na skutočnosť, že „vnútorný" *Heartland* (teda Sovietsky zväz) je prvý raz spojený s masovou populáciou, značným priemyselným potenciálom a vysokou úrovňou politickej organizácie. Okrem toho, podľa neho, **neexistuje geografická pozícia na zemskom povrchu, ktorá by bola porovnateľná s *Heartlandom*.** Ten je najlepšie brániteľným regiónom na svete, keďže morská moc ho nemôže zasiahnuť a pozemní dobyvatelia sú pohltení jeho obrovským priestorom. *Z hľadiska geopolitiky je teda pozícia Sovietskeho zväzu najsilnejšou na zemskom povrchu a to aj po druhej svetovej vojne predstavuje veľkú silu.*

Geopolitické idey rozvíjal aj americký politický analytik **R. Strausz-Hupé,** ktorého práca *The Balance of Tomorrow. A Reappraisal of Basic Trends in World Politics* o novom usporiadaní síl vo svete vyšla v roku 1945. Vyzýval amerických politikov na udržiavanie existujúcej geostrategickej rovnováhy takým spôsobom, aby nezískal

prevahu Sovietsky zväz. Odmietol myšlienku N. J. Spykmana o určujúcom význame ovládania *Rimlandu*. Jeho geopolitické tézy rešpektujú utvárajúcu sa bipolárnu geopolitickú štruktúru sveta: **Kto panuje nad *Heartlandom*, nevládne nad moriami a kto vládne nad moriami (a nad vzdušným priestorom) nevládne nad vnútrozemím Eurázie.** *Svetová rovnováha teda spočíva na dvoch póloch, pričom moc jedného z nich má morsko-vzdušný charakter (USA) a druhého charakter pevninský, kontinentálny (Sovietsky zväz).* V podstate ide o nadviazanie na geopolitické tézy H. J. Mackindera o rovnováhe medzi *Heartlandom* a *Midland Ocean*.

Na geopolitické tézy H. J. Mackindera a N. J. Spykmana nadviazal aj **D. W. Meinig**. Vo svojom článku *Heartland and Rimland in Eurasian History* z roku 1956 upravil pohľad na kategórie *Heartlandu* a *Rimlandu* podľa svojich kritérií, opierajúcich sa nielen o geografiu, ale skutočný vzťah medzi geografiou a človekom. Ľudskú spoločnosť neovplyvňuje iba geografické prostredie, ale aj charakter človeka, pod ktorým chápe kultúrne charakteristiky príznačné pre rôzne zoskupenia ľudí. Keďže sú tieto charakteristiky dynamické, aj geopolitické procesy majú dynamický charakter. Neexistuje preto nemenný stereoptyp správania sa a konania štátov, a to aj vo vzťahu k morskej a pozemnej moci. Preto aj *Heartland* a *Rimland* treba definovať nielen podľa geografických, ale aj podľa kultúrnych kritérií.

Na základe toho sa aj Rimland môže prejavovať dvoma tendenciami: inklinovaním k morským alebo k pozemným mocnostiam. Tieto tendencie sa môžu týkať aj jedného štátu súčasne. Autor to demonštroval na príklade Číny, ktorá do roku 1949 inklinovala k moru, v období vzniku analýzy je v spojenectve so Sovietskym zväzom ako pozemnou mocnosťou, ale črtajúce sa rozpory môžu viesť k jej opätovnému návratu k morskej inklinácii.

Podľa vlastných kritérií D. W. Meinig **rozdelil svet na päť častí:** *Heartland, Kontinentálny Rimland, Morský Rimland, Vonkajšie ostrovy* a *Vnútorné ostrovy*. ***Heartland*** vymedzil na západe povodím Volgy a Kaspickým morom, na severe južným okrajom pásma severských lesov, na východe hranicami čínskeho kultúrneho regiónu, na juhu súvislým pásmom pohorí od Sečuánskej panvi po južný okraj Kaspického mora. Spája ho jeho stepný, resp. púštny charakter, pričom jeho geografické podmienky vytvárali predpoklady na rozvoj podobných kultúr, vyznačujúcich sa o. i. vysokým stupňom mobility. Jeho umiestnenie umožňuje šírenie tlaku všetkými smermi.

Rimland D. W. Meinig nepovažuje za homogénny útvar, ako to prezentuje N. J. Spykman. Rozdelil ho do dvoch častí: ***Kontinentálny Rimland*** krajín, inklinujúcich skôr ku kontinentu (kde zaradil na základe kultúrno-historických súvislostí napr. Čínu, vtedajšiu Vietnamskú demokratickú republiku, Pobaltie) a ***Morský Rimland,*** kde patria štáty, inklinujúce k moru (jeho súčasťou sú napr. krajiny západnej Európy, Turecko, Thajsko). Niektoré krajiny považoval z geopolitického hľadiska za neutrálne (napr.

Indiu, Mjanmarsko, Južnú Kóreu). V oblasti *Vonkajších ostrovov* prevláda inklinácia k moru, kým pre ***Vnútorné ostrovy*** je charakteristická orientácia na súš. Ani zameranie týchto regiónov nie je jednoznačné a preto je potrebné podľa D. W. Meiniga vychádzať z kultúrno-historických skúseností. *Dokonca ani Britské ostrovy sa počas celej histórie neorientovali iba na more.*

Autor tvrdí, že funkčný vzťah medzi týmito piatimi geopolitickými regiónmi bol až do 19. storočia stabilný. Odvtedy dochádza k rýchlemu a efektívnemu prenikaniu morskej moci, najmä prostredníctvom priemyselnej revolúcie do vnútrozemia, najmä do oblasti *Kontinentálneho Rimlandu.* Priemyselný rozvoj však nastal aj v *Heartlande. D. W. Meinig poukazuje na imperiálne korene Sovietskeho zväzu, ktoré sú silnejšie ako v prípade európskych koloniálnych mocností. Kým v Sovietskom zväze prebieha kontinuálny proces integrácie do jedného štátu s kontinentálnym charakterom, bývalé európske kolónie v Ázii sa po získaní nezávislosti reorientovali z mora opäť na kontinent (napr. India).*

D. W. Meinig rozvinul aj kulturologický aspekt geopolitiky a to najmä vo vzťahu k politike USA. Tvrdil, že v období rastu ideologického vplyvu Sovietskeho zväzu v rozvojových krajinách je potrebné, aby USA zahrnuli do svojej praktickej geopolitiky kultúrny komponent. Podľa neho **boj o mysle a duše ľudí je možno dôležitejšia súčasť geopolitiky než je vojenská sila** (Kolosov - Mironenko 2001).

Geopolitické myšlienky využíval aj americký politológ a diplomat **G. F. Kennan,** ktorý sa špecializoval na zahraničnú politiku USA voči Sovietskemu zväzu. Po skončení druhej svetovej vojny publikoval množstvo článkov, v ktorých rozvíjal idey nepriamej konfrontácie medzi superveľmocami. Jeho najznámejším článkom, ktorý publikoval pod pseudonymom "X", bola stať *The Source of Soviet Conduct,* ktorá vyšla v roku 1947 v časopise Foreign Affairs. G. F. Kennan sa stal autorom ***doktríny zadržiavania komunizmu (containment),*** ktorú možno interpretovať v duchu geopolitických myšlienok N. J. Spykmana ako snahu brániť Sovietskemu zväzu, aby sa stal hegemónom *Rimlandu.*

G. F. Kennan podporoval vytváranie politickohospodárskych prekážok expanzii Sovietskeho zväzu bez priameho angažovania sa USA. *Vyjadroval presvedčenie, že Sovietsky zväz bude prinútený zúčastniť sa na pretekoch v zbrojení a ako hospodársky slabšie rozvinutá superveľmoc bude musieť pre tento cieľ venovať väčšinu svojho ekonomického i surovinového potenciálu, čo po desiatich až pätnástich rokoch spôsobí jeho úpadok. Aj keď história potvrdila tieto úvahy, k rozpadu sovietskeho impéria došlo až takmer po päťdesiatich rokov od skončenia druhej svetovej vojny.* Niektorí autori tvrdia, že základy doktríny *containmentu* možno nájsť už v geopolitickej koncepcii H. J. Mackindera a že vyplýva zo snahy USA a ich spojencov zabrániť *Heartlandu* ovládnuť celý *Svetový ostrov.*

Geopolitický charakter má aj ***teória domina (domino theory),*** ktorá bola skoncipovaná americkým admirálom A. Radfordom. *Ten v roku 1953 podporoval nukleárny útok na Vietnam počas vietnamsko-francúzskej vojny, ktorú chápal ako boj medzi západnou mocnosťou a komunistami. Argumentoval, že v prípade víťazstva komunistov vo Vietname dôjde k „dominovému efektu". Podľa neho sa ako padajúce domino stanú postupne komunistickými aj ďalšie štáty v juhovýchodnej Ázii.* Teória bola najviac populárna počas vietnamsko-americkej vojny. Napriek preceneniu sily Sovietskeho zväzu a jeho spojencov a nepresvedčivej argumentácii bola teória domina zohľadňovaná v zahraničnopolitických koncepciách USA. V Európe bola teória domina nahradená termínom ***finlandizácia.*** *Vychádzala z postavenia Fínska, ktoré sa po druhej svetovej vojne síce nestalo priamo satelitom Sovietskeho zväzu, ale bolo pod jeho vplyvom a udržiavalo s ním priateľské styky.*

Na myšlienky N. J. Spykmana nadviazal aj **W. Kirk** v práci *Geographical Pivot of History,* vydanej v roku 1965. Rozvinul koncepciu určujúceho významu *Rimlandu* v kontexte geopolitickej rovnováhy síl. Okrem toho sa opieral o kultúrno-funkcionálnu analýzu D. W. Meininga a tiež o jeho rozdelenie *Rimlandu.* W. Kirk sformuloval historický model, v ktorom hlavnú úlohu hrajú civilizácie na morskom pobreží, odkiaľ kultúrne impulzy postupujú do vnútrozemia kontinentov. Podľa neho vyššie kultúrne formy a historická iniciatíva prislúcha krajinám, patriacim k *Morskému Rimlandu.*

Americký geograf francúzskeho pôvodu **J. Gottmann** (1915 - 1994) vychádzal z tradícií francúzskej geopolitickej školy. V knihe *La Politique des Etats et leur Geographie* (vyšla v Paríži roku 1952) kriticky analyzoval idey hlavných predstaviteľov klasickej geopolitiky, pričom poukazoval na to, že v ich chápaní je geopolitika vedou o vojne. V kontexte s bipolárnou geopolitickou koncepciou konštatoval, že pre morské štáty je v porovnaní s kontinentálnymi charakteristický vyšší stupeň slobody a tolerancie. Vyplýva to, podľa neho, z ich komunikačných zväzkov, keď more bolo od vzniku civilizácie hlavným priestorom kontaktov. Rozloha štátu nie je, podľa J. Gottmanna, proporcionálna jeho moci. Dôležitejšiu úlohu hrá jeho geografická poloha a jeho organizácia. Poloha štátu má byť v geopolitickom zmysle skúmaná hlavne vo vzťahu k hlavným komunikáciám, zabezpečujúcim pohyb ľudí, tovaru, kapitálu a ideí. Preto by sa mal stať hlavným pojmom komunikácia *(communication),* resp. cirkulácia *(circulation).*

J. Gottmann sformuloval **koncepciu kultúrnej *ikonografie*** *(iconographie),* ktorá interpretuje svet v kategórii poľa pôsobenia síl komunikácie a síl tradície v zmysle ustálených stereotypov myslenia. Regionálna ikonografia *(iconographie regionale)* je, podľa neho, vyjadrením predstáv o obraze obklopujúceho sveta z hľadiska spoločenstva, žijúceho v definovanom samoorganizovanom priestore. Tento obraz sa vytvára pod vplyvom religióznej, národnej, kultúrnej a sociálnej histórie tohto priestoru. Ikonografia priestoru zahŕňa diela umenia a architektúry, ako aj všetky symboly - formy

spoločenského života a spôsobu života (Kolosov - Mironenko 2001). Regionálne ikonografie sa navzájom ovplyvňujú - cirkulujú. Sila ikonografie spočíva v tom, že ide o duchovný jav, ktorý sa vyznačuje veľkou psychologickou inertnosťou a len slabo sa poddáva transformácii. **Hlavným problémom geopolitiky je, podľa J. Gottmanna, problém vzájomného pôsobenia medzi cirkuláciou a ikonografiou.**

Zaujímavú geopolitickú koncepciu v súvislosti s rastúcim významom letectva v bilancii vojenských síl priniesol americký inžinier ruského pôvodu **A. P. de Seversky** (1894 - 1974). Vo svojich prácach (najdôležitejšími boli *Victory Through Air Power* z roku 1942 a *Air Power: Key to Survival* z roku 1950) analyzoval kontrolu nad priestorom z aspektu možností vzdušných bojových prostriedkov, vrátane zbraní hromadného ničenia. Poukazoval na nedostatočnú pozornosť rozvoju leteckých síl pred druhou svetovou vojnou zo strany Spojeného kráľovstva a najmä USA a presadzoval novú stratégiu pre dosiahnutie víťazstva prostredníctvom letectva. *Preto upozorňoval na nevyhnutnosť vytvorenia leteckej prevahy USA v období studenej vojny.*

Skúmal geopolitické usporiadanie sveta z nového kartografického hľadiska, keď **centrom jeho mapy sveta v azimutálnom zobrazení bol severný pól.** Takáto mapa názorne zobrazovala susedstvo USA a Sovietskeho zväzu, najkratšie vzdialenosti pre možné použitie zbraní hromadného ničenia vzdušnou cestou a tiež aj ich dosah. Tu nadviazal na idey amerického mysliteľa **G. Rennera**, ktorý považoval Severný ľadový oceán za „svorník" svetovej strategickej rovnováhy. V priestore prekrývajúceho sa vzdušného dosahu letectva oboch veľmocí A. P. de Seversky vymedzil kľúčový geostrategický región, ktorý nazval *Area of Decision (Oblasť rozhodovania). Geostrategické tézy tohto autora prispeli k rozhodnutiu vlády USA vybudovať radarové stanice a letecké základne na Aljaške a v severnej Kanade.* Koncepcia A. P. de Severského bola prekonaná po zaradení medzikontinentálnych balistických rakiet do výzbroje, ale jej význam tkvie v prelomení rigídneho mercatorského kartografického pohľadu na svet.

Významným prestaviteľom amerického geopolitického myslenia sa stal geograf **S. B. Cohen,** ktorý k bipolárnemu videniu sveta pridáva aj multipolárnu dimenziu. Podľa neho sa bipolarita a multipolarita nevylučujú. Svoj nový geopolitický model sveta predstavil v publikácii *Geography and Politics in a World Divided (Geografia a politika v rozdelenom svete),* ktorá vyšla v New Yorku v roku 1963. Aktualizoval ho v súlade s globálnym vývojom v ďalších dvoch prácach - *A New Map of Global Political Equilibrum: a Developmental Approach* (1982) a *Global Political Change in the Post-Cold War Era* (1991). S. B. Cohen bol jeden z prvých mysliteľov prepokladajúcich a zdôvodňujúcich rozpad bipolárneho sveta a rast úlohy makroregionálnych geopolitických štruktúr.

Prvé dve práce S. B. Cohena reagovali na **rastúci záujem o vysvetlenie regionálnych konfliktov,** ktoré mali iný charakter ako globálny spor, založený na ideologických

rozporoch. *Takéto konflikty vznikali aj vo vnútri východného bloku, napr. medzi Čínou a Sovietskym zväzom alebo medzi Čínou a Vietnamom.* Preto bolo potrebné načrtnúť zložitejšiu geopolitickú štruktúru sveta ako bola bipolárna.

Podľa S. B. Cohena **priestor netvorí geopolitickú jednotu, ale je rozdeleným svetom, ktorý sa skladá z navzájom rozdielnych makroregiónov.** Cohenov geopolitický model vo svojej podstate preklenul rozpor medzi predstavou H. J. Mackindera o svete ako o jednotne fungujúcom politickom systéme a koncepciou K. Haushofera o svete rozdelenom na panregióny, ktoré fungujú do určitej miery samostatne (geopolitický model S. B. Cohena je vybudovaný na báze pásiem vplyvov, čím pripomína panregióny). Vytváranie regiónov v rámci dvoch blokov je reakciou na nepružnosť bipolárneho systému, ktorému dodáva dynamiku.

Makroregióny, vymedzené S. B. Cohenom tvoria racionálny, nie náhodný systém. Vytvárajú dva hierarchické stupne v podobe geostrategických a geopolitických regiónov. ***Geostrategické regióny*** *(Geostrategics Regions)* majú globálny charakter a predstavujú vlastný systém vnútorných vzťahov, ktorými sa odlišujú od zbytku sveta. ***Geopolitické regióny*** *(Geopolitics Regions)* majú regionálny charakter a vyznačujú sa relatívnou kultúrnou, ekonomickou alebo politickou homogenitou. *Vo svojej poslednej práci zdôraznil, že práve v geopolitických regiónoch prebiehajú intenzívne procesy integrácie.*

S. B. Cohen vymedzil **dva geostrategické regióny.** Prvým z nich je ***Eurázijský kontinentálny svet*** *(the Eurasian Continental World),* do ktorého zaradil Sovietsky zväz zo svojimi európskymi satelitmi a kontinentálnu Čínu. Rozdelil ho na dva geopolitické regióny:

- *Heartland a východnú Európu (Heartland and Eastern Europe,* patrí sem Sovietsky zväz a jeho európski spojenci) a
- *Východnú Áziu (East Asia,* kde zaradil Čínu).

Druhý, väčší geostrategický región nazval ***Prímorský svet závislý na obchode*** *(the Trade Dependent Maritime World).* Ten rozdelil na päť geopolitických regiónov:

- *Angloamerika a Karibik (Anglo-America and the Carribean,* kde patrí USA, Kanada, Mexiko a stredoamerické štáty, ostrovné štáty v Karibskom mori, Kolumbia, Venezuela a štáty Guayany);
- *Južná Amerika (South America,* vymedzená zbytkom štátov juhoamerického kontinentu);
- *Prímorská Európa a Maghrib (Maritime Europe and the Maghreb,* kde zaradil štáty „kapitalistickej" Európy a krajiny západnej časti arabského sveta od Líbye po Maroko);

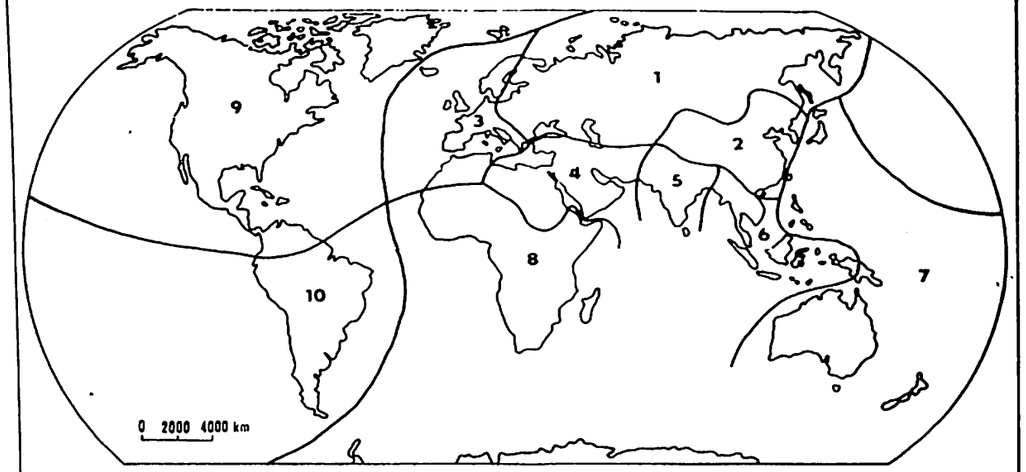
- *Afrika južne od Sahary (Africa South of the Sahara,* kde patria **subsaharské** štáty);
- *Ostrovná Ázia a Oceánia (Off Shore Asia and Oceania,* do ktorého **zaradil** Japonsko, Filipíny, Austráliu, Nový Zéland a ostatné ostrovné **štáty Oceánie**).

Dva geostrategické regióny, vymedzené S. B. Cohenom zodpovedajú **pásmam vplyvu** dvoch supeveľmocí v rámci bipolárne usporiadaného sveta.

Mimo obidvoch geostrategických regiónov vystupujú tri geopolitické regióny:

- *Južná Ázia (South Asia,* kde patria štáty indického subkontinentu **na čele** s Indiou),
- *Juhovýchodná Ázia (South-East Asia,* kde zaradil štáty Indočíny - **Vietnam,** Thajsko, Mjanmarsko, Malajzia a Indonézia),
- *Stredný východ (Middle East,* kde sa nachádzajú všetky štáty **medzi Egyptom** na západe a Iránom na východe vrátane Turecka).

Mapa 4: Geopolitické regióny sveta podľa S. B. Cohena (1963)

1 Heartland and Eastern Europe
2 East Asia
3 Maritime Europe and the Maghreb
4 Middle East
5 South Asia
6 South-East Asia
7 Off Shore Asia and Oceania
8 Africa South of the Sahara
9 Anglo-America and the Carribean
10 South America

Podľa S. B. Cohena je Južná Ázia potenciálnym **tretím geopolitickým regiónom.** *Vyplýva to z geopolitického potenciálu Indie, ako stredobodu južnej Ázie, ktorej význam vyplýva z toho, že môže efektívne udržiavať rovnováhu v Ázii. V kontexte utvárania sa tretieho sveta ako alternatívy k prvému a druhému svetu považoval S. B. Cohen Indiu za vodcu tejto skupiny štátov.* Ostatné dva samostatne ležiace geopolitické regióny charakterizoval ako ***pásma otrasu (shatterbelts),*** ktoré sú typické svojou strategickou dôležitosťou pre obe superveľmoci a vyznačujú sa politickým napätím. *Práve v nich sa má pre ich význam, podľa S. B. Cohena, uplatňovať doktrína zadržiavania (containment), ktorá už, podľa neho, nemá mať globálny rozmer, ale má byť selektívne a regionálne obmedzená.* Vo svojej práci z roku 1982 priradil k pásmam otrasu aj geopolitický región Afrika južne od Sahary.

Aktualizácia geopolitického modelu sveta, ktorú S. B. Cohen publikoval v roku 1982, rozširuje počet **svetových veľmocí** na päť. Okrem USA a Sovietskeho zväzu za ne považuje aj Čínu, Japonsko a Západnú Európu, ktoré si v rámci geostrategických regiónov vytvárajú vlastné sféry vplyvu. Okrem toho dáva autor väčší dôraz na **regionálne centrá moci** (mocnosti druhého rádu). Svetové veľmoci a regionálne centrá moci vymedzil na základe päťstupňovej hierarchickej štruktúry štátov, ktorú realizoval na základe ich hodnotenia podľa jedenástich skupín kritérií, opisovaných v piatej kapitole našej monografie. Vplyv regionálnych centier moci je obmedzený na geopolitické regióny, v ktorých sa nachádzajú. *Za také je možno považovať podľa S. B. Cohena napr. Austráliu, Brazíliu, Indiu a Nigériu.*

V práci *Geopolitical Change in the Post-Cold Era* z roku 1991, ktorá predstavuje reakciu S. B. Cohena na aktuálny vývoj po skončení studenej vojny, nachádzame pojem ***bránové štáty*** *(Gateway States)* alebo ***bránové regióny*** *(Gateway Regions).* Tieto územia majú charakter akýchsi spojníkov, vplývajúcich na stabilizáciu sveta, ktorý je v čoraz väčšej miere prepojený a vzájomne závislý. Okrem toho majú predpoklady napomôcť utváraniu vzťahov vo svetovom systéme. *Za bránové regióny považuje S. B. Cohen strednú Európu a Karibskú oblasť.* Túto problematiku rozvíja v práci *Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline* (1994), kde uvádza okolo 20 bránových krajín, resp. regiónov *(napr. Pobaltie, Aljaška, ruský Ďaleký východ).*

Autor sa usiluje aj o **hodnotenie stupňa rozvoja geopolitických regiónov,** na čo použil ukazovateľ úrovne entrópie, do určenia ktorého zahrnul viacero faktorov. Takto vznikli štyri kategórie geopolitických regiónov, kde na jednej strane stoja regióny s nízkou úrovňou entrópie *(kde patria Angloamerika a Karibik, Prímorská Európa a Maghrib a Ostrovná Ázia a Oceánia)* a na druhej strane regióny s veľmi vysokou úrovňou entrópie *(Afrika južne od Sahary a Južná Amerika).* Podľa S. B. Cohena geopolitické regióny, v ktorých sa nachádzajú svetové superveľmoci a v ktorých sa úroveň entró-

pie charakterizuje nízkymi a strednými hodnotami, budú určovať ďalší vývoj globálnej geopolitickej štruktúry.

Geopolitický model sveta, predstavený S. B. Cohenom, možno vnímať ako **komplex prekrývajúcich sa oblastí vplyvu mocností** a štátov rôznych hierarchických stupňov. Preto je oveľa viac dynamický ako geopolitické modely rovnováhy morskej a pozemnej moci v podaní H. J. Mackindera a jeho nasledovníkov. Aj keď je vybudovaný na báze globálnej geopolitickej štruktúry na počiatku sedemdesiatych rokov minulého storočia a teda prispôsobený dočasne existujúcemu politickému usporiadaniu sveta, ukazuje sa, že bol schopný (aj keď s istými ťažkosťami) aktualizácie v súlade s geopolitickým vývojom vo svete.

S. B. Cohen v období studenej vojny predpokladal, že **multipolárne usporiadanie je bezpečnejšie ako bipolárny systém,** pretože má polycentrickú a hierarchickú štruktúru a môže sa nachádzať v stave dynamickej rovnováhy. Strnulosť bipolárneho systému spôsobuje nespokojnosť, vyplývajúcu zo strnulosti starnúcich ideálov, čo vytvára podmienky pre nestabilitu a konflikty.

V rámci anglosaskej geopolitiky dochádzalo však naďalej k hľadaniu uplatnenia téz H. J. Mackindera a N. J. Spykmana v aktuálnej geopolitickej situácii súperenia dvoch blokov. Jednou z takýchto prác bola práca **C. S. Graya** *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolutions* z roku 1977. Autor v nej píše o novom zameraní geopolitického myslenia v nukleárnej ére a **avizoval vznik novej disciplíny, nazvanej *Geopolitics*,** ktorá je principiálne odlišná od haushoferovskej *Geopolitik* opierajúcej sa o geografický determinizmus. Geopolitická analýza, podľa neho, umožňuje porozumieť súvislostiam v rámci medzinárodných vzťahov, rozpoznávať trendy, historické súvislosti a aplikovať ich na politické problémy v globálnom kontexte. C. S. Gray sa bráni spájania novej geopolitiky s geografickým determinizmom, keď podľa neho geografické faktory nemusia determinovať politiku. Otvárajú možnosti pre formovanie rôznych politických alternatív, ktoré nemusia využívať geopolitické zákonitosti.

Vracia sa k tradičnej geopolitickej koncepcii, pričom konštatuje, že dlhodobá kontrola *Svetového ostrova* jednou veľmocou znamená zároveň jej kontrolu sveta. Kontrola *Rimlandu* a jeho okrajových morí podľa C. S. Graya neznamená zároveň kontrolu *Svetového ostrova,* má význam iba ako zadržiavanie *Heartlandu* v jeho snahe o získanie svetovej hegemónie. *USA musia Rimland brániť pred hrozbou jeho kontroly zo strany Sovietskeho zväzu a jeho spojencov. Preto je potrebné, aby boli USA schopné premietať do medzinárodných vzťahov svoju silu a to najmä vo vzťahu k expanzionistickému Sovietskemu zväzu. C. S. Gray bol zástancom tvrdej protisovietskej línie v americkej politike, na čo využíval geopolitické zákonitosti, znalosť ktorých je podľa neho značnou výhodou.*

Podľa neho Sovietsky zväz, realizujúc svoju expanzionistickú politiku „preskočil" okruh zadržiavania a upevnil svoje pozície na opačnej strane Rimlandu, v rozvojových krajinách Ázie a Afriky. Politiku zadržiavania preto treba orientovať nielen na Rimland, ale aj na regióny mimo neho. Túto koncepciu označil termínom dynamické zadržiavanie.

Významný podiel na oživení geopolitického myslenia v sedemdesiatych rokoch minulého storočia mal významný americký historik a politológ **H. A. Kissinger.** Počas svojho pôsobenia ako poradca pre otázky národnej bezpečnosti a tiež ako štátny tajomník v administratívach prezidentov R. M. Nixona a G. R. Forda sa odvolával na geopolitiku vo svojich vystúpeniach a publikáciách, ale aj v realizácii politiky. Poukazoval na skutočnosť, že politika nie je púhym ideologickým sporom či súperením viacerých síl, podporovaných militárnym potenciálom, ale že ide o **proces, ktorý sa odohráva v konkrétnych priestorovo-politických podmienkach.** *Zbliženie s komunistickou Čínou v tomto období dokázalo, že okrem ideologických úvah je potrebné v praktickej politike zohľadňovať aj geopolitické faktory.* Možno konštatovať, že H. A. Kissinger priamo **vymedzil zahraničnú politiku ako geopolitiku** (Moczulski 1999).

Vo svojej knihe *Diplomacy* z roku 1994 hovorí o najdôležitejších politických udalostiach, ktoré určovali dianie vo svete v posledných tristopäťdesiatich rokoch, pričom v nej nachádzame množstvo geopolitických téz. Vychádzajúc z týchto skúseností tvrdí, že ani dnes, keď sa utvára nový medzinárodný poriadok, nedochádza k zmene správania sa štátov: **riadia sa radšej vlastným záujmom než vznešenými princípmi.** V rámci formujúcej sa novej geopolitickej štruktúry sveta bude pôsobiť prinajmenšom šesť svetových veľmocí: USA, Európa, Čína, Japonsko, Rusko a pravdepodobne India. V súčasnosti sú jedinou superveľmocou, schopnou intervenovať po celej zemeguli, USA.

Podobne v práci *Does America Need a Foreign Policy?* (2001) pristupuje synteticky k súčasným problémom zahraničnej politiky USA, ktorej, podľa neho, chýba jasná koncepcia. Využívajúc geopolitické aspekty analyzuje vzťahy USA k jednotlivým častiam sveta a k dôležitým mocnostiam a štátom a načrtáva v syntéze súčasnú svetovú situáciu v ére globalizmu. Uplatnenie geopolitiky v praktickej politike demonštruje aj vo svojom memoárovom diele *Years of Renewal* (1999).

Podobne sa o geopolitické myslenie opiera aj popredný americký odborník na problematiku medzinárodných vzťahov a poradca prezidenta J. E. Cartera **Z. Brzezinski.** Do geopolitických analýz, podobne ako do praktickej politiky, vniesol otázku dodržiavania ľudských práv a morálnych hodnôt. Geopolitika bola, podľa neho, **nielen pomerom síl, ale tiež pomerom ideí.** V období studenej vojny bol takýto prístup účinným prostriedkom pre narušovanie totalitného systému najmä vo východnom blo-

ku. Vo svojej knihe *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest* z roku 1986 **predstavuje geopolitiku ako hru síl,** zrážanie sa vplyvov mocností v priestore. Tento názor je reprezentatívny dodnes pre časť súčasnej americkej politickej elity.

Po skončení studenej vojny sa zaoberal problematikou vytvárania nového svetového poriadku a globálnej geopolitickej štruktúry. V diele *Out of Control. Global Turmoil on the Eve of the 21st Century* z roku 1993 konštatuje, že **geopolitická mapa sveta bude stále zložitejšia.** V rámci budúceho globálneho politického procesu budú, podľa neho, pôsobiť nasledovné **mocenské zoskupenia s globálnym dosahom:** Severná Amerika, Európa, Východná Ázia, Južná Ázia, Islamský polmesiac a azda aj eurázijské zoskupenie pod vedením Ruska. Zároveň na mape Eurázie vymedzil *Ovál násilia,* do ktorého patrí časť juhovýchodnej Európy, Stredný východ a južné časti bývalého Sovietskeho zväzu a v ktorom dochádza k eskalácii konfliktných situácií v rámci koncentrujúcej sa turbulencie (bližšie pozri Ištok 1994). *Tento región je dezintegrovaný do množstva štátov a žije tu okolo pol miliardy ľudí. Štáty v Ovále násilia sú prevažne nestabilné, len máloktoré môžeme pokladať za organické národné štáty. Prevažne ide o mnohoetnické politické celky. V Ovále násilia sa nachádza priesečník medzi západným kresťanstvom, ortodoxným kresťanstvom, islamom, buddhizmom, hinduizmom a judaizmom. V tomto regióne bude v najbližších desaťročiach dominovať násilie v podmienkach rastúceho zbrojného potenciálu. Pre budúcnosť sveta bude dôležité, ako sa bude dariť držať pod kontrolou tunajšie konflikty.*

Podobne ako H. A. Kissinger aj Z. Brzezinski sa zaoberal úlohou USA ako jedinej a prvej skutočne globálnej veľmoci v súčasnom svete. Upozorňuje, že americká zahraničná politika nesmie stratiť zo zreteľa geopolitickú stránku veci, pretože podľa neho **politická geografia je aj naďalej v medzinárodných záležitostiach rozhodujúcim hľadiskom.** V práci *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* (1997) analyzuje vzťah USA k Eurázii, pričom rozvíja viacero geopolitických prístupov. Podľa autora je **Eurázia hlavnou politickou arénou** našej planéty, je šachovnicou, v ktorej pokračuje zápas o svetové prvenstvo. *Preto USA musia mať vypracovanú ucelenú a dlhodobú geostratégiu voči tejto časti sveta, usilujúcu o konsolidáciu geopolitického pluralizmu v Eurázii, opierajúcu sa o spoluprácu s Japonskom a Nemeckom (porovnaj s myšlienkami A. G. Dugina v podkapitole, venovanej ruskej geopolitike). Vo svete sa utvorila úplne nová geopolitická situácia: skutočnou superveľmocou je iba jeden štát, rozprestierajúci sa mimo Eurázie. Na hlavnej svetovej aréne (v Eurázii) dominuje mocnosť, ležiaca mimo nej.*

Z. Brzezinski v náväznosti na klasickú geopolitiku tvrdí, že svetové záležitosti stále ovláda súťaženie založené na teritoriálnej držbe a že v tomto súťažení je **geografická poloha i naďalej určujúcou pre stanovenie zahraničných priorít národného štátu.**

Zároveň, podľa neho, veľkosť štátneho územia zostáva jedným z hlavných kritérií postavenia a moci.

V anglosaskej geopolitike vyšlo v období obrody geopolitiky viacero prác tohto zamerania. Mnohým z nich však chýbajú hlbšie analýzy a rozsiahlejšie globálne vízie vývoja. Hoci viaceré z nich kritizujú autorov klasických geopolitických prác (najmä H. J. Mackindera a N. J. Spykmana) svojimi závermi ich neprekonávajú. V podstate prevažujú geopolitické štúdie, zamerané na konkrétne regióny. Značná pozornosť je venovaná **geopolitike studenej vojny** *(Cold War Geopolitics),* ktorá je rozvíjaná po skončení tohto vývojového obdobia svetového politického systému. V rámci tohto odvetvia geopolitického myslenia je obdobie studenej vojny analyzované ako báza pre formovanie nového svetového usporiadania.

V súvislosti s anglosaskou geopolitickou školou je potrebné spomenúť aj geopolitické úvahy geografa **P. J. Taylora,** ktorého sme už spomínali v politickogeografických súvislostiach. Vo svojej knihe *Political Geography: World Economy, National State, and Locality,* vydanej v roku 1989, prezentuje analýzu rôznych teórií o cykloch v medzinárodnej politike, ktoré boli populárne v 80. rokoch minulého storočia. Uvádza cykly G. Modelského, cykly hegemónie a tiež aplikáciu ekonomického cyklu N. D. Kondratijeva na globálne postavenie Spojeného kráľovstva a USA a tiež cykly geopolitického usporiadania sveta.

Súčasťou geopolitického myslenia je aj **koncepcia unipolárneho sveta,** ktorú rozvinul americký politológ **A. Straus.** V jej rámci rozvinul *globálne unipole,* ktoré predstavuje skupinu štátov, medzi ktorými neexistuje možnosť vojny. Tento útvar má trojjadrovú štruktúru, pozostávajúcu z USA, Európskej únie a Japonska, pričom jeho lídrom sú USA. *A. Straus teda s globálnym poľom stotožňuje najsilnejšie demokracie, ktoré sa v priebehu 20. storočia transformovali z krehkej menšiny na najväčšiu moc vo svete. Pre ďalší vývoj svetovej civilizácie je podľa neho kľúčovou otázka, či sa Rusko stane súčasťou unipoľa. Tým by unipole získalo dostatočnú bázu, aby zabezpečilo stabilitu sveta.* Autor je zástancom vývoja svetovej geopolitickej štruktúry od multipolarity cez bipolaritu k unipolarite. *Preto úsilie Ruska o vytvorenie multipolárneho globálneho systému považuje za prejav konzervatívneho myslenia.*

Nórsky politológ **J. Galtung,** ktorý pôsobí v USA, sa zamýšľa nad dôsledkami studenej vojny a nad ďalším vývojom globálneho politického systému. V práci *Geopolitics after the Cold War: an Essay in Agenda Theory* (1994) súčasný svet hodnotí ako menej predvídateľný a diagnostikovateľný. Podľa neho sa počas studenej vojny vo svete sformovali tri superpolitiky - západná, východná a superpolitika tretieho sveta. Po páde sovietskeho bloku sa vytvorilo geopolitické vákuum a pokračovanie politiky minulosti znamená realizáciu politiky vojny, resp. prípravy na ňu. J. Galdung sa usiluje o formuláciu **scenára ďalšieho správania sa geopolitických síl** na globálnej aréne.

Predovšetkým poukazuje na problém zabezpečenia vyššej úrovne synchronizácie geopolitiky. *Autor postupne analyzuje geopolitické trendy Západu (osobitne Európskej únie), Japonska, priestoru bývalého Sovietskeho zväzu, Číny, rozvojových krajín akú celku a osobitne nearabskej časti západnej Ázie, arabského sveta a Indie. Na základe tejto analýzy vyčleňuje sedem mocností, ktoré pretendujú na globálnu alebo regionálnu hegemóniu. Sú to USA, Európska únia, Rusko a ďalšie krajiny Spoločenstva nezávislých štátov, Turecko a ďalšie krajiny zjednotené pod tlakom islamu, India, Čína a Japonsko. Nejde o semipolárny svet, ale o sedem paralel unipolárneho sveta, keďže šesť z nich je koordinovaných superhegemónom - USA. Súčasťou prognózy J. Galtunga je aj načrtnutie možných koalícií uvedených mocností.*

V anglosaskej geopolitickej škole došlo k rozvoju oblasti geopolitického myslenia, ktorú môžeme nazvať ***geografiou mieru*** *(Geography of Peace).* Za jeden z prvých príspevkov v tomto smeru možno považovať geopolitickú koncepciu S. B. Cohena. Ako píše M. I. Glassner (1996), geopolitika nie vždy sprevádza imperializmus a imperializmus nie je vždy príčinou vojen. Preto je potrebné odlišovať tie geopolitické práce, ktoré analyzujú vojnové hrozby a alternatívy, od tých ktoré sa zameriavajú na otázky stabilizácie mierového usporiadania vo svete. Od polovice 70. rokov minulého storočia sa v súlade s vývojom vo svete viac prejavuje **humanistický prístup v geopolitike,** keď sa ustupuje od pojmov hegemónia a dominancia, ktoré sa však úplne nestratili z geopolitického myslenia dodnes, tak ako nevymizla rivalita a regionálne konflikty.

Globalizačné procesy a s nimi prepojený vznik mnohých regionálnych a lokálnych konfliktov, rast vplyvu vnímania národnej identity, kultúry a náboženstva na vývoj vo svete podmienili vytvorenie **nových geopolitických smerov,** ktoré majú jadro tiež v anglosaskej odbornej literatúre. Tie charakterizujeme v samostatných podkapitolách, venovaných *novej* a *kritickej geopolitike.*

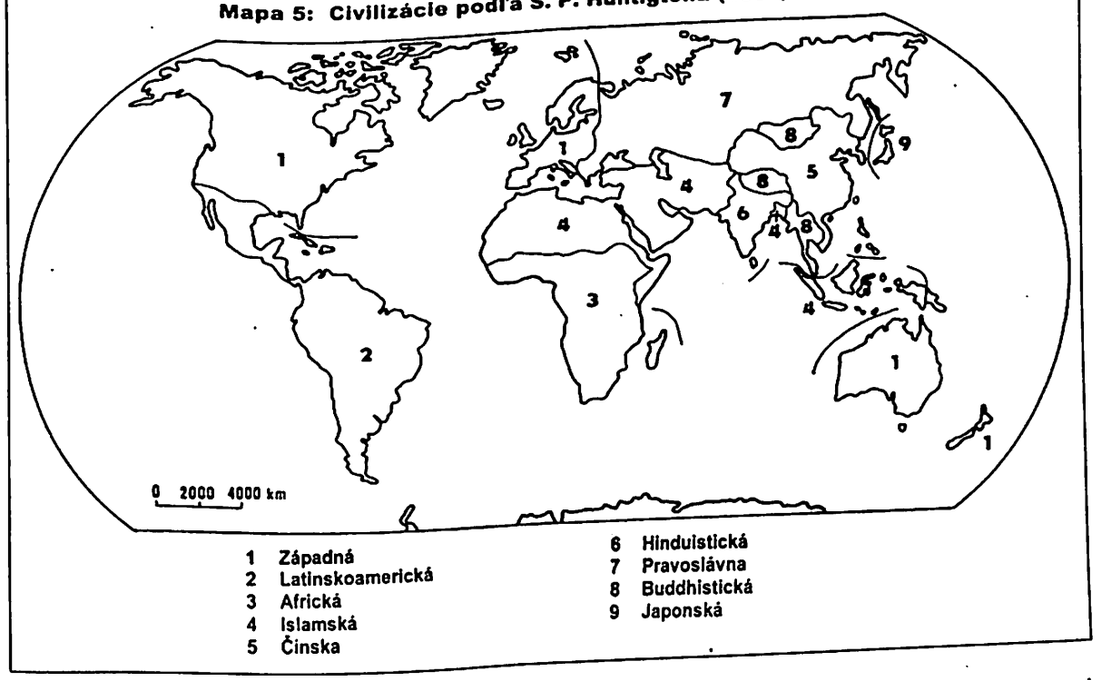
Revolučné zmeny vo svete, ktoré vyvrcholili na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia našli svoje odzrkadlenie v spoločenských vedách. V ich rámci vzniklo **viacero koncepcií,** ktoré vo väčšom alebo menšom meradle zahŕňajú aj geopolitické myšlienky. Najznámejšími a najviac diskutovanými sú koncepcie S. P. Huntingtona, známa ako ***stret civilizácií*** a F. Fukuyamu, prezentovanú pod kódom ***konca dejín.***

Široko diskutovaná rozsiahla práca **S. P. Huntingtona** *Clash of Civilisation and the Remaking of World Order* vyšla v roku 1996 (pričom jeho koncepcia bola prezentovaná v časopiseckom článku už v roku 1993). Autor v nej reaguje na globálny vývoj, pričom vychádza zo zmien charakteru konfliktov vo svete. Tie sa vyvíjali od dynastických konfliktov cez konflikty medzi národmi a medzi ideológami ku **konfliktom medzi civilizáciami.** Tie sú chápané ako najširší možný rámec, v ktorom sa ľudia identifikujú ako spoločenstvo.

Problém chápania pojmu *civilizácia* a ich priestorového vymedzenia (ktoré je pre geopolitické myslenie rozhodujúce) rezonuje vo svetovom myslení už dlhší čas (diela P. Bagbyho, C. Quigleyho, F. Braudela, A. Bozemanovej, I. Wallersteina a i.). Stretávame sa s ním najmä v práci významného britského historika **A. Toynbeeho.** Vo viacerých svojich dielach analyzuje dejiny sveta prostredníctvom civilizácií (pozri jeho poslednú prácu *Mankind and Mother Earth* z roku 1976). O civilizáciách z pohľadu súčasnosti píše aj americký sociológ M. Melko (dielo *The Nature of Civilizations* z roku 1969), keď identifikoval 12 najdôležitejších civilizácií, z ktorých 7 už zaniklo.

S. P. Huntington kritizuje prístup viacerých geopolitikov, podľa ktorého sú za rozhodujúci subjekt súčasných geopolitických procesov v globálnom meradle považované národné štáty. Podľa neho túto úlohu preberajú civilizácie, ktoré získavajú čoraz väčší význam, preto **osudy sveta budú v blízkej budúcnosti definované reláciami medzi deviatimi civilizáciami** (ktoré priestorovo vymedzuje). Ide o západnú, latinskoamerickú, africkú, islamskú, čínsku, hinduistickú, pravoslávnu, buddhistickú a japonskú civilizáciu.

Mapa 5: Civilizácie podľa S. P. Huntigtona (1996)

Svoju teóriu zdôvodňuje tým, že rozdelenie sveta na prvý, druhý a tretí svet (pozri piatu kapitolu) je už neaktuálne, sila národných štátov je globalizáciou oslabená, bipolárne geopolitické usporiadanie sveta zaniklo a preto **budúce konflikty vo svete**

budú konflikty medzi civilizáciami. Do popredia sa v globálnom meradle dostanú rozdiely medzi civilizáciami, utvárané v priebehu svetovej histórie. Tieto rozdiely sú oveľa stálejšie ako politické a ekonomické rozdiely. S. P. Huntington poukazuje najviac na určujúci význam konfesionálnych aspektov v rámci civilizačných rozdielov. Priestorové utváranie civilizácií bude vplývať výrazne aj na utváranie regionálnych medzinárodných organizácií, najmä v ich ekonomickej dimenzii.

Podľa S. P. Huntingtona budú síce národné štáty hrať stále významnú úlohu v medzinárodných vzťahoch, ale **rozhodujúce svetové konflikty budú prebiehať medzi národmi a skupinami, patriacimi k rozličným civilizáciám. Vo svetovej politike bude teda dominovať *stret civilizácií*.** S. P. Huntington poukazuje najmä na postavenie Západu, ktorý je síce na vrchole moci, ale zároveň dochádza k odporu ostatných civilizácií (najmä islamskej) proti dominancii Západu.

Autor teórie *stretu civilizácií* píše, že už v **súčasnosti majú mnohé ozbrojené konflikty civilizačný charakter.** Prebiehajú na hraniciach rôznych cilivilizácií, ktoré nazýva zlomami *(napr. vojna v bývalej Juhoslávii, kde sa stretávajú tri rôzne civilizačné vplyvy)*. Civilizačné rozdiely sa prejavujú aj v širšom meradle, keď sa štáty patriace k rôznym civilizáciám usilujú o upevnenie svojich záujmov a hodnôt v konfliktných zónach *(napr. islamské štáty podporovali boj Moslimov v Bosne a Hercegovine)*.

Teória *stretu civilizácií* bola predmetom rozsiahlych diskusií a tiež aj kritiky. Poukazuje sa hlavne na to, že skutočnosti, ktoré zdôrazňuje S. P. Huntington, síce vplývajú na globálnu geopolitickú situáciu, ale takýto uhol pohľadu na vysvetlenie svetového vývoja je príliš zúžený. Protirečenia, ktoré vyplývajú z etnických, konfesionálnych a iných kultúrnych rozdielov medzi civilizáciami síce majú značný význam pri vzniku konfliktných situácií (vyúsťujúcich do ozbrojených konfliktov), nie sú však ich hlavným zdrojom. Podľa viacerých autorov (pozri napr. Moronenko in Kolosov - Mironenko 2001) sú a budú prioritnými snahy jednotlivých štátov a národov o presadenie vlastných geopolitických záujmov a to bez ohľadu na ich príslušnosť k civilizáciám. **V skutočnosti teda budú jednotlivé štáty a národy podporovať v rámci konfliktov civilizačne „príbuzné" krajiny či ľudské komunity iba dovtedy, kým nebudú ohrozené ich vlastné geopolitické a geoekonomické záujmy.**

Civilizačný prístup S. P. Huntingtona je inšpiratívny aj pre iných mysliteľov, ktorí podporujú chápanie civilizácií ako určujúcich subjektov vývoja na globálnej úrovni. K. S. Gadžijev (2000) píše, že každá civilizácia je poznačená rôznymi tendenciami a alternatívami vnútorného usporiadania, ale aj **snahou o hegemóniu, predovšetkým v duchovnej sfére a v oblasti kontroly ľudských a surovinových zdrojov.**

Teóriu *stretu civilizácií* kritizoval aj F. Fukuyama, autor koncepcie ***konca dejín***. Poukazoval na to, že existuje univerzálnosť ľudských práv, ktorá platí v prostredí univerzálnej civilizácie. Organizujúcim princípom ľudskej histórie je **modernizácia,** ktorá sa inštitucionálne odráža v politickej demokracii a trhovej ekonomike. Podľa neho podstata rozporov v súčasnom svete nespočíva v strete medzi civilizáciami, vymedzenými S. P. Huntingtonom, ale konfrontáciu podnecujú sily, ktoré sa cítia ohrozené procesom modernizácie (pozri Nekvapil 2001).

Keď bol v roku 1989 publikovaný v časopise *The National Interest* článok **F. Fukuyamu** *The End of History?* vyvolal polemiku v intelektuálnych kruhoch aj v širokej verejnosti. V roku 1992 vyšla v New Yorku jeho kniha *The End of History and the Last Man*. Jej vydanie rezonovalo s optimistickým obdobím po zániku komunistického bloku a víťazstva liberálnej demokracie, aj keď autor poukazoval aj na to, že tento systém musí vyriešiť množstvo problémov, z ktorých môžu ťažiť antiliberálne sily. Mal by teda vzniknúť **globálny liberálny poriadok, ktorý bude založený na konsenze o najzákladnejších princípoch spoločnosti** ako je slobodné podnikanie, ľudské práva a demokracia. Podľa F. Fukuyamu pád komunizmu ako ostatnej totality znamená, že ľudstvo dospelo ku konečnému bodu svojho historického a ideologického vývoja, k liberálnej demokracii, ktorá je konečnou formou vlády. Ideál liberálnej demokracie sa nedá vylepšiť.

Všeobecnosť princípov liberálnej demokracie vedie k zrušeniu národných dejín, ktoré majú čoraz menej priestoru. **Vznikajú univerzálne, celosvetové dejiny,** tak ako štáty sa transformujú na univerzálne a homogénne, v ktorých etnicita stráca na význame. Univerzálne dejiny ľudstva porovnáva k dialógu alebo k súťaži rôznych režimov a foriem organizácie spoločnosti. Ak väčšina krajín prijme rovnaký model organizácie spoločnosti, dochádza ku ***koncu dejín.*** F. Fukuyama píše, že niektoré krajiny sa dostali do posthistorického štádia svojho vývoja a medzi nimi už nemôže prebiehať vojenskopolitické násilie. Toto bude príznačné pre štáty, ktoré sú ešte v historickom štádiu svojho vývoja.

Podobne ako teória *stretu civilizácií* aj koncepcia F. Fukuymu bola **kritizovaná.** Pochybnosti vzbudzovala nekritická dôvera k modelu liberálneho kapitalizmu, ktorý nemusí byť v meniacich sa podmienkach jediným modelom organizácie spoločnosti. Viacerí kritici mu vyčítali aj nedoceňovanie úlohy civilizačných a kultúrnych faktorov v dejinách. Poukazujú na to, že dejiny možno nikdy nebudú univerzálnymi, ale multipolárnymi a multikulturálnymi. Okrem toho F. Fukuyama nesformuloval nejaký vyšší integračný princíp, bez ktorého si nemožno fungujúcu civilizáciu predstaviť (Hykisch 2001).

V roku 1999 vypublikoval F. Fukuyama v časopise *The National Interest* článok *Second troughts. The last man in a bottle.* Píše v ňom, že končia len dejiny, v ktorých rozhoduje ľudská prirodzenosť. Vďaka biotechnológiám dochádza totiž k zásadným premenám ľudskej podstaty. **Preto je presnejšie hovoriť nie o konci dejín, ale o nástupe novej éry, ktorá sa dá nazvať posthumanitná** (pozri Müller 2000).

E. C. Dolman (1999) orientuje geopolitické myslenie na problematiku priestoru, ktorý obklopuje planétu Zem, pričom v tejto súvislosti píše o ***astropolitike.*** Podľa tohto autora štát, ktorý ašpiruje o uchovanie svojej suverenity musí disponovať v budúcnosti minimálne takými prostriedkami, aby zabránil iným štátom kontrolovať strategické vesmírne priestory, prístupové cesty k nim a tiež miesta, odkiaľ sa dajú takéto cesty kontrolovať. E. C. Dolman predpokladá, že **boj mocností o kontrolu nad vesmírnymi priestormi bude podobný ich súťaži o ovládnutie oceánov a morí v nedávnej minulosti.**

Vesmír, ktorý sa zdá byť rovnorodý, poskytuje pod vplyvom fyzikálnych faktorov (hlavne gravitácie) rôzne možnosti na jeho využitie. Z geopolitického hľadiska preto existujú vo vesmíre miesta rozličného významu pre umiestnenie sofistikovaných satelitov, hlavne vo vzťahu záujmu mocností o kontrolu a využívanie takýchto miest. **Dnes je v kontexte mocenských záujmov štátov, podľa E. C. Dolmana, najdôležitejšia schopnosť vypustiť na obežnú dráhu okolo Zeme užitočný náklad vo forme družice s rôznych funkciou.**

Astropolitika rozdeľuje okolitý vesmír do štyroch častí:

- ***Zem*** (patrí sem nielen vlastná planéta, ale aj jej atmosféra do vzdialenosti, od ktorej sa vesmírne teleso môže pohybovať samostatne, t. j. do výšky najnižšej úrovne obežnej dráhy);
- ***Zemský vesmír*** (patrí sem priestor medzi najnižšou obežnou dráhou a oblasťou, ktorá leží za geostacionárnou výškou, t. j. 35 000 km);
- ***Lunárny vesmír*** (rozkladá sa medzi geostacionárnou výškou a priestorom za obežnou dráhou Mesiaca),
- ***Vesmír Slnka*** (zahŕňa ostatný priestor slnečnej sústavy).

***Zem* v zmysle uvedeného vymedzenia predstavuje styčný priestor medzi geopolitikou a astropolitikou.** Najdôležitejšou časťou takto rozdeleného okolitého vesmíru je *Zemský vesmír,* kde sa pohybuje väčšina vojenských družíc a nachádza sa tu aj *geostacionárna dráha,* predstavujúci jediné miesto, kde sa dá zaujať stabilná pozícia voči Zemi. Nachádza sa nad zemským rovníkom a súčasný vývoj naznačuje, že bude predstavovať **zónu geopolitických konfliktov.** Už v súčasnosti je geostacionárna dráha predmetom sporov, zahujúcich do medzinárodného práva (pozri šiestu kapitolu). *Tento priestor bol označený väčšinou medzinárodného spoločenstva za unikátne dedičstvo celého ľudstva. V roku 1977 sa však 9 štátov, ktoré pretína rovník, zhodlo na deklarácii, podľa ktorej rozširujú svoju štátnu suverenitu aj na geostacionárnu obežnú dráhu.*

3.5. Francúzska geopolitika

Francúzske geopolitické myslenie sa rizvíjalo v súlade s **posibilistickým smerom,** ktorý sa presadil aj v geografii (pozri prvú kapitolu). Preto možno vo Francúzsku pozorovať užšie prerastanie politickej geografie a geopolitiky. Tá nadväzovala vo veľkej miere na poznatky histórie etnológie, kulturológie a iných spoločenských vied. Hlavnými prestaviteľmi klasického geopolitického myslenia vo Francúzsku boli P. Vidal de la Blache, A. Demengeon, L. Febvre a J. Ancel, teda najmä geografi. Jeho charakteristickým znakom je **akcentovanie kultúry ako geopolitického činiteľa.** *Išlo hlavne o francúzsku kultúru, ktorá plní civilizačnú misiu v Stredomorí, v Afrike a na Blízkom východe.*

Za zakladateľa moderného francúzskeho geopolitického myslenia je pokladaný **P. Vidal de la Blache** (1845 - 1918), keď v jeho geografických dielach nachádzame aj tézy o vplyve prírody na dejiny, najmä v zmysle vzťahu medzi človekom a pôdou. Podobne ako v politickej geografii aj v geopolitike môžeme hovoriť v tomto kontexte o ***posibilizme.*** Podľa tohto náhľadu majú politické dejiny dva aspekty: geografický aspekt a historický aspekt. Priestor je podľa P. Vidala de la Blache iba potenciálom, možnosťou, ktorá sa stáva politickým faktorom len vďaka aktivite človeka (Krejčí 2001a). Práve človek je aktívny geografický faktor na rozdiel od teritória, ktoré je pasívnym faktorom. Vo svojich prácach sa P. Vidal de la Blache zaoberal aj hodnotením geografickej polohy veľkých mocností. *Poukazoval na to, že Nemecko je zablokované inými európskymi mocnosťami. Hlavnú hrozbu videl v jeho stlačení a v nenachádzaní východu pre jeho energiu.*

P. Vidal de la Blache predložil aj **koncepciu civilizačného procesu** v globálnom kontexte. Jeho základ tvoria podľa neho lokálne ohniská, kde sa utvárali v priebehu histórie špecifické *spôsoby života (gengres de vie)* ako výsledok adaptácie človeka na prostredie. Postupne sa rozširovali a vzájomne sa ovplyvňovali. Civilizačný proces mal v jednotlivých svetových makroregiónoch rôzny priebeh. *P. Vidal de la Blache zdôrazňuje dynamizmus a bohatstvo európskej civilizácie.* V kontexte s bipolárnymi geopolitickými koncepciami tvrdil, že **prekonanie protirečení medzi morskými a kontinentálnymi mocnosťami je nevyhnutné.** Argumentoval tým, že medzi oboma pólmi sa vytvárajú nové vzťahy, súvisiace s rastúcou vzájomnou závislosťou. Konštatoval, že vzájomné prenikanie Pevniny a Mora sa stáva univerzálnym procesom.

Geopolitické myslenie vo Francúzsku **kritizovalo smerovanie nemeckej geopolitiky. J. Ancel** (1882 - 1943) v prvom zväzku diela *Manuel géographique de politique européenne* (1936), venovanom strednej Európe ju odsúdil pre vyrábanie zákonov geografie, ktoré sú vždy v súlade s túžbami Nemecka po expanzii (cit. Ferenčuhová in Pekník et al. 2000). Vznik nemeckej geopolitiky, založenej na geografickom deter-

minizme, považoval za reakciu na mierové dohody v Paríži, ktoré od Nemecka oddelili rozsiahle územia. Nemecký geopolitiku jednoznačne považoval za *pseudogeografiu*. Aj **A. Demangeon** (1872 - 1940) kritizoval nemeckú geopolitiku pre skresľovanie myšlienok F. Ratzela v prospech obhajovania expanzie.

Francúzski geografi sa na pôde geopolitického myslenia zaoberali aj **problematikou postavenia Európy** v geopolitickej štruktúre sveta. A. Demangeon v knihe *Le Declin de l'Europe* (1920) analyzuje príčiny poklesu úlohy Európy v globálnom meradle. *Dezintegráciu Európy do množstva štátov po prvej svetovej vojne považoval za príznak jej úpadku. Píše o raste moci USA a Japonska, ktoré ležia na pobreží Tichého oceána. Túto oblasť nazýva Nové Stredomorie, ktoré sa stane miestom stretnutia Východu a Západu.* Svet chápal ako trojpolárny s centrami v Európe, USA a Japonsku. Zastavenie úpadku Európy videl v kooperácii a integrácii jej štátov.

*Francúzski politickí geografi sa zaoberali aj **problematikou mocenskej rovnováhy v Európe** a v tomto kontexte aj otázkami strednej Európy, čo sa premietlo aj do geopolitického myslenia. Súviselo to s vytvorením Malej dohody ako zoskupenia troch stredoeurópskych štátov, spojencov Francúzska (najvýznamnejšia je práca J. Ancela La géographie de la Petite Entente z roku 1930). Francúzska geopolitika na rozdiel od nemeckej a anglosaskej geopolitickej školy sa opierala o idealistické myšlienky. A. Demangeon a ďalší francúzski experti na geopolitiku presadzovali vytvorenie silnej jednoty európskych štátov, aby nedošlo k posunu svetového geopolitického ťažiska na východ. Odrazilo sa to aj v praktickej politike, keď francúzsky minister zahraničných vecí A. Briand vyhlásil v roku 1929 nevyhnutnosť utvorenia federatívneho zväzu európskych národov.*

Na rozdiel od prevažnej časti ostatných európskych krajín a USA nebolo geopolitické myslenie vo Francúzsku po druhej svetovej vojne úplne odsúdené. Vyplývalo to najmä zo snahy Francúzov uchovať si kultúrnu a intelektuálnu samostatnosť. Geopolitické tézy sa široko uplatňovali najmä v publikáciách, venovaných otázkam medzinárodnej situácie. Preto aj obroda geopolitického myslenia tu začala skôr ako v USA a Spojenom kráľovstve.

Francúzske geopolitické myslenie sa odpútalo od prístupu, ktorý bol často typický pre amerických a britských predstaviteľov geopolitiky, ktorý ich viazal na určité ideologické heslá a obmedzoval rozvoj nezávislého geopolitického myslenia. Vo Francúzsku vznikla geopolitika, zameraná na **analýzu reálnej skutočnosti,** teda na svet taký, aký je, nie na taký, aký by mal byť (alebo nemal byť) podľa cieľových ideologických predstáv.

Francúzska geopolitika sa azda vo väčšej miere ako v iných krajinách prelína s politickou geografiou (geopolitický charakter majú niektoré štúdie autorov, ktorí sú považovaní za politických geografov, napr. P. Clavala a M. Fouchera). Geopolitické

myslenie vo Francúzsku sa rozvíjalo v poslednom období **v dvoch centrách,** utvorených okolo periodík *Hérodote* (spomíname ho aj v prvej kapitole monografie, keďže sa považuje aj za časopis, v ktorom sú publikované politickogeografické články) a *Géopolitique.* Obe centrá publikovali viaceré slovníky, knihy, zborníky a atlasy.

Štvrťročník ***Hérodote*** vychádza ako revue pre geografiu a geopolitiku. Bol založený v roku 1976 **Y. Lacosteom.** Časopis sa v 70. rokoch zameriaval na vtedy módnu radikálnu problematiku (anarchizmus, antikolonializmus, revolučné hnutia) a prezentoval svoje úsilie o premenu geografie zo servilnej disciplíny na objektívnu, ale zároveň angažovanú vedu. Od 80. rokov minulého storočia sa rozšírilo tematické zameranie príspevkov. Dnes vo svojich článkoch reaguje pružne na aktuálny vývoj vo svete.

Y. Lacoste publikoval mnoho prác z oblasti geografie, politológie, ako aj geopolitiky. Výrazne prispel k rozvoju teoretických a metodologických aspektov geopolitického myslenia. Zdôrazňuje význam informácií pre analýzu geopolitických problémov. Najznámejšou prácou je ním redigovaný geopolitický slovník *Dictionaire de Géopolitique* (prvé vydanie z roku 1993). Y. Lacoste okrem toho pravidelne publikuje ročenku *L'État du monde. Annuaire économique et géopolitique mondial.* Geopolitická škola, združená okolo časopisu *Hérodote* sa v značnej miere orientuje na vnútornú geopolitiku. Blízkymi spolupracovníkmi Y. Lacostea sú **M. Korinman, A. Lenkh** a tiež **P. Lorot.**

V časopise sa prezentovali viacerí významní geografi. Medzi nimi možno spomenúť **M. Fouchera,** ktorý sa zameriaval najmä na problematiku hraníc, ktoré definoval ako hlavný element geopolitiky. Podľa neho hranice neprebiehajú iba medzi štátmi, ale aj medzi vládou a spoločnosťou, medzi rôznymi sociálnymi, etnickými a kultúrnymi skupinami. V tomto duchu je napísaná jeho kniha *Fronts et frontiers. Un tour du monde geopolitique,* ktorá vyšla v Paríži roku 1991.

Časopis ***Géopolitique*** začal vychádzať v roku 1982. Podobne ako *Hérodote* sa usiluje o realistický prístup k dianiu vo svete z geopolitického hľadiska, pričom reaguje na významné geopolitické koncepcie, vznikajúce inde vo svete. Hlavnými predstaviteľmi skupiny časopisu *Géopolitique* sú **M.-F. Garaud** a **R.-J. Dupuy,** blízko tejto skupine stojí aj popredný predstaviteľ francúzskeho geopolitického myslenia, generál a univerzitný profesor **P.-M. Gallois.** Najvýznamnejším jeho dielom je *Géopolitique. Les voies de la puissance (Geopolitika. Cesty moci)* z roku 1990. Je jednou z najrozsiahlejších štúdií, venovaných problematike geopolitiky, v istom zmysle jej učebnicou. Konštatuje, že **príroda a prostredie menej modifikujú správanie ľudí, než sú ním modifikované.** Súčasná globálna geopolitická situácia je podľa neho dimenzovaná troma rysmi:

- vedúcou úlohou raketovo-jadrových zbraní, vyrovnávajúcich silu štátov, ktoré nimi disponujú bez ohľadu na ich polohu, počet obyvateľov a fyzickogeografické podmienky ich teritória;
- masovým konaním ľudí, súvisiacim s rozvojom prostriedkov masovej komunikácie;
- súčasným a budúcim osvojením kozmického priestoru, ktorý sa pridáva k tradičným dimenziám zemského povrchu.

P.-M. Gallois tvrdí, že súčasná geopolitická štruktúra sveta je neprehľadná a preto **dnešná geopolitika stojí pred úlohou napomôcť riešeniu gigantických problémov.** Podľa neho ak subjektami a objektami tradičnej geopolitiky boli štáty, v súčasnosti je nevyhnutné uvažovať v termínoch kolektívneho konania, v dimenzii ľudstva. Objavuje sa nevyhnutnosť vypracovania a realizácie ***globálnej geopolitiky*** koordinovaným pôsobením celého medzinárodného spoločenstva, pričom v jej základoch musí byť záujem záchrany ľudskej civilizácie. Pre P.-M. Galloisa je dôležité, aby geopolitika, ktorá zhromaždila množstvo poznatkov a informácií bola postavená do služieb ľudstva.

Vo Francúzsku vyšli aj viaceré **atlasy,** kartograficky zobrazujúce geopolitickú štruktúru sveta a regiónov. Kolektív pod vedením A. de Marenches vydal v roku 1988 *Marenches Atlas Géopolitiques,* v roku 1989 vyšiel *Atlas Géostrategique.*

3.6. Ruská geopolitika

Súčasná ruská geopolitika nadväzuje na koncepcie, ktoré sa vykryštalizovali pred rokom 1917. Geopolitické myšlienky v Rusku sa v tomto období zameriavali hlavne na hľadanie postavenia Ruska vo svete a priestorovo sa obmedzovali na Európu a Áziu, teda na dva kontinenty, kde sa krajina rozprestierala. Hlavnými koncepciami ruskej geopolitiky v jej počiatkoch boli koncepcie **panslovanstva** a **eurázijstva.**

Panslovanstvo (panslávizmus) je považovaný za ideovo-politický smer myslenia, **zdôrazňujúci jednotu slovanských národov a nevyhnutnosť ich spojenectva pre riešenie medzinárodných problémov v konkrétnych historických obdobiach** (Kolosov - Mironenko 2001). Panslávizmus sa rozvíjal v krajinách so slovanským obyvateľstvom a často vystupoval v prospech národného obrodenia. Často bol jeho rozvoj spojený s rusofilskými ideami, zameranými na zjednocujúcu úlohu Ruska ako jedinej slovanskej veľmoci. Rozvoj panslovanského myslenia v Rusku je spájané s úsilím o renesanciu slovanofilských politických ideí, ktoré spomíname nižšie.

Panslovanské idey v Rusku najvýraznejšie presadzoval publicista, sociológ a prírodovedec **N. J. Danilevskij** (1822 - 1885). Jeho kniha *Rossija i Jevropa,* ktorá vyšla

v roku 1871 je pokladaná za vzorovú knihu ruskej geopolitiky (Krejčí 2001a). Vyjadruje v nej odpor voči Západu, ktorý má politický a náboženský základ. *Podľa neho pred Ruskom stoja iba dve možnosti: vytvorenie samostatnej kultúrnej jednotky s ostatnými slovanskými národmi alebo strata svojho kultúrno-historického významu.* Domnieval sa, že vývoj historických národov postupuje v niekoľkých smeroch, paralelne. Vymedzil desať kultúrnohistorických typov, z ktorých sa každý vyvíja vo svojej oblasti, dosahuje vrchol a nakoniec hynie.

Podľa N. J. Danilevského sú Slovania následníkmi Byzancie. Európska civilizácia je v protiklade s ruskému a slovanskému spôsobmu života. **Slovania by mali vytvoriť federatívny útvar v podobe Všeslovanského zväzu,** v ktorom bude hegemónom Rusko. *Úloha panslovanstva je daná povahou mocenskej rovnováhy, ktorú v európskych pomeroch narúša Rusko svojou veľkosťou a silou. Pre Rusko je najvýhodnejšie, keď dochádza ku konfliktu medzi ostatnými európskymi mocnosťami, pretože nemôže čeliť ich spojeným silám.* Takúto možnosť má iba zjednotené Slovanstvo. Všeslovanský zväz sa mal stať zárukou zachovania svetovej rovnováhy. Moc a vplyv vo svete by sa mal tak rozdeliť medzi Európu (ktorá by ovládala Afriku a južné polostrovy Ázie), Slovanstvo (ktorému by patrila celá Ázia bez Arábie, Prednej a Zadnej Indie) a USA (ktoré by dominovali na oboch amerických kontinentoch).

V geopolitickej škole ***eurázijstva*** dominovala tiež predstava o rozdieloch, či dokonca protikladoch Ruska a Európy. Eurázijstvo sa rozvíjalo ako ideovo-filozofické hnutie ruských emigrantov, žijúcich v Európe po boľševickej revolúcii. V priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia boli v Prahe, Berlíne, Sofii a v Paríži vypublikované mnohé práce zástancov eurázijských myšlienok, ktoré boli diskutované v kruhoch ruskej emigrácie. Program eurázijstva bol načrtnutý v práci *Jevrazijstvo. Opyt sistematičeskogo izloženija,* vydanej v roku 1926. Hlavnou geopolitickou tézou eurázijcov bolo tvrdenie, že **Rusko je výnimočná krajina, nepodobná Európe a majúca veľkú príbuznosť s Áziou. Rusko nie je Európa nie je Ázia, ale osobitný, svojrázny, celostný a organický svet.** Európa a Západ už vyčerpali svoj duchovno-historický potenciál a ich miesto zaujme Rusko v podobe samobytnej eurázijskej civilizácie.

Dominujúcu úlohu v eurázijskom hnutí hral geograf **P. N. Savickij** (1895 - 1968), ktorý publikoval viacero prác a článkov. V Prahe vyšla v roku 1933 jeho kniha *Šestina světa. Rusko jako zeměpisný a historický celek.* Autor vychádza pri svojom eurázijskom prístupe ku geopolitickému postaveniu Ruska z geograficko-priestorových ako aj historických premís (pozri Ištok 1995d). Podľa neho **Rusko nepatrí ani k Východu ani k Západu, presahuje celý kontinent špecifickým spôsobom: je to *Eurázia,* univerzum, vyvíjajúce sa vlastnou cestou** (cit. Torbakov 1993).

Z pevniny Starého sveta (t. j. Európy, Ázie a Afriky) vyčleňuje svojrázny *geografický svet,* ktorým je ***Eurázia,*** odlišná od Európy i Ázie. Za geografický svet pokladá taký

priestor, ktorý je možné charakterizovať podľa niekoľkých spoločných znakov naraz (na rozdiel od kontinentov, ktoré sú vymedzené pobrežím oceánov). Eurázia v starom slova zmysle (ako zjednotenie Európy a Ázie) sa podľa eurázijcov rozdeľuje nie na Európu a Áziu, ale na

- „stredový" kontinent, alebo vlastnú *Euráziu* a
- dva periférne svety - ázijský (Čína, India, Irán) a európsky (ktorý hraničí s Áziou po línii Neman - Západný Bug - San - ústie Dunaja), čím nadväzuje na koncepciu V. I. Lamanského, ktorú spomíname v ďalšom texte.

Eurázia je geografický svet, ktorý je predurčený na vytvorenie jednotného štátu a priestorovo sa kryje s územím Ruska. Práve Rusko zdedilo od mongolskej ríše organizáciu rozsiahlej *Eurázie,* ktorú spája prevažne rovinatý reliéf, pravidelné rozloženie rastlinných a pôdnych zón, príslušnosť k lesnému a stepnému pásmu a tiež kočovný spôsob života, čo vyústilo do vytvorenia „stepnej kutúry". P. N. Savickij písal, že súčasným pokračovateľom eurázijskej štátnosti je Sovietsky zväz. Geografická poloha takto vymedzenej *Eurázie* prispievala k zjednoteniu dvoch princípov Starého sveta - Východu a Západu. Uskutočnila sa tu syntéza európskeho a ázijského princípu, **nový typ kultúry** s osobitnými črtami kontinentálneho spôsobu života a myslenia v protiváhe k oceánskej (atlantickej) kultúre. Práve do *Eurázie* sa čoskoro presunie osvetové stredisko (centrum) Starého sveta, ktoré sa v priebehu dejín presúva stále viac na sever.

Pri charakteristike *Eurázie* vychádza P. N. Savickij z **koncepcie *mestorazvitija,*** ktorá jednou z kľúčových v eurázijstve. Je veľmi blízka k myšlienkam školy organického štátu, presadzovaných F. Ratzelom a K. Haushoferom. Podľa P. N. Savického predstavujú sociálno-politické prostredie a jeho teritórium jediný celok, ktorý považuje za geografické indivíduum alebo *landšaft.* Ten plní v prípade Ruska alebo *Eurázie* zjednocujúcu úlohu vo vzťahu k ich etnickej, konfesionálnej, kultúrnej či jazykovej heterogenite.

Ďalšími významnými predstaviteľmi eurázijského smeru ruského geopolitického myslenia boli filológ **N. S. Trubeckoj,** historik **G. V. Vernadskij**, teológ **G. V. Florovskij** a iní. Eurázijci vystupovali proti panslávizmu. Tvrdili, že svojbytnosť ruskej kultúry nie je v panslavistickej idei, ale hlavne vo vyrovnávaní dvoch antagonistických vektorov - ázijského a európskeho. Európu pokladali za nepriateľa Ruska najmä kvôli presadzovaniu individualistických myšlienok, liberalizmu, degenerujúcej demokracii a egoizmu. *Všetky pokusy o europeizáciu Ruska sa hodnotili eurázijcami negatívne. Rusko sa, podľa nich, musí odvrátiť od Európy a obrátiť svoju tvár Ázii.* Predstavy o nej boli v ich podaní symbolicko-romantické a abstraktné a úloha ázijského faktora pri formovaní ruskej štátnosti a ruského etnika bola absolutizovaná. Zaujímavý pohľad na eurázijstvo medzivojnového obdobia podáva P. Sériot (2002).

Na myšlienky eurázijcov neskôr nadviazal významný ruský geograf, etnograf a historik **L. N. Gumiljov** (1912 - 1992). Hoci sa nezaoberal priamo geopolitickými problémami, jeho teórie etnogenézy a etnických cyklov mali značný vplyv na vývoj geopolitického myslenia v Rusku. *Podobne ako P. N. Savickij tvrdil, že Rusi nie sú jednoducho větva východných Slovanov, ale osobitný etnos, ktorý sa vytvoril na základe spojenia turkických a slovanských vplyvov. Rusi, ako pomerne mladý etnos, sú určení na prevzatie úlohy ťažiska globálnej geopolitickej rovnováhy, kým západná civilizácia sa nachádza v poslednom štádiu etnogenézy.* Tieto myšlienky sú aj v súčasnosti inšpiráciou pre vytváranie nových geopolitických konštrukcií, týkajúcich sa postavenia Ruska. Idey eurázijcov boli podrobené **mnohostrannej kritike.** Významné miesto v nej malo negatívne hodnotenie ich antieurópskeho zamerania, na čo boli využité viaceré umelé konštrukcie.

Okrem toho sa v ruskom politickom myslení presadzovali aj ďalšie dva myšlienkové protikladné prúdy, rozvíjané v 19. storočí, ktorými boli ***západníctvo* a *slovanofilstvo.*** Korene tejto diskusie o orientácii ruskej zahraničnej politiky siahajú na začiatok 19. storočia, keď bolo potrebné zdôvodniť a vysvetliť vzťahy Ruska s Európou. Antagonizmus medzi týmito dvoma orientáciami však začal až v 40. rokoch 19. storočia (Kolosov - Mironenko 2001). U oboch prúdov bol hlavným predmetom úvah problém ruskej identity a určenia smeru vývoja krajiny. Spoločnou črtou západníkov a slovanofilov bol odpor k ruskému nevoľníctvu a policajnému a byrokratickému štátu. Okrem toho v Rusku existovala skupina mysliteľov, ktorá kritizovala oba smery kvôli oslabovaniu ruskej spoločnosti. Jej zástancovia dávali do popredia štátne záujmy, preto sa nazývali ***deržavnikmi.*** Patril medzi nich politik a diplomat **A. M. Gorčakov,** ktorý mal vlastný názor na postavenie Ruska v Európe a písal o organickom spojení ruskej a európskej kultúry.

Jadro ***západníckej orientácie*** tvorila najmä petrohradská skupina inteligencie: **A. I. Gercen, K. D. Kavelin, N. V. Stankevič, N. P. Ogarev, P. V. Annenkov** a iní. Zástancovia tohto smeru presadzovali myšlienku, že ďalší vývoj Ruska je treba vnímať v kontexte všeľudskej civilizácie. V jej rámci je v popredí rozvoja západná Európa, kde sa na najvyššej úrovni realizujú princípy pokroku a slobody. *Priebeh ruskej histórie je vlastne snahou o prekonávanie zaostalosti od západnej Európy, ktorá začala obdobím vlády Petra I. Veľkého.*

Slovanofili tvorili politické hnutie, ktoré malo jadro v Moskve. Patrili medzi nich **A. S. Chomjakov, I. V. Kirijevskij, P. V. Kirijevskij, K. S. Aksakov, I. S. Aksakov** a iní. Na rozdiel od západníkov odmietali ideu všeľudskej civilizácie a zdôrazňovali význam každého národa, resp. skupiny príbuzných národov. Rusko má kráčať vlastnou, svojbytnou cestou rozvoja, bez úsilia o pripojenie sa k európskym ideám. *Reformy Petra I. Veľkého poškodili vývoj Ruska v zmysle rozvoja vlastnej svojbytnosti.*

Panslovanská myšlienková koncepcia, presadzovaná N. J. Danilevským je považovaná za odpoveď na úpadok slovanofilského myslenia v druhej polovici 19. storočia. Geopolitickým vyjadrením slovanofilských idei je práca **V. I. Lamanského** *Tri mira Azijsko-Evropskogo materika*, ktorá vyšla v roku 1916. Vymedzil v nej tri „svety" euroázijského kontinentu: *vlastnú Európu* (románsko-germánsky svet, ktorý tvorí najrozvinutejšiu a najvzdelanejšiu časť ľudstva), *Stredný svet* (zahŕňajúci Rusko a v súlade s panslovanským názorom aj slovanské krajiny strednej a juhovýchodnej Európy) a *vlastnú Áziu* (svet minulosti a starectva).

Geopolitický aspekt mala aj koncepcia Ruska (Moskvy) ako ***Tretieho Ríma,*** ktorá sa rozvíjala od 15. storočia (Sinicina cit. Juza 2001b). Vychádzala z tradičného ruského geopolitického videnia sveta, ktoré sa opieralo o pravoslávie. Zakladala sa na pravoslávnom mesianizme, na unikátnej úlohe Ruska ako jedinej svetovej pravoslávnej veľmoci, ktorá má byť nádejou a oporou pravoslávnych národov. Moskva sa stala *Tretím Rímom,* keď sa „prvý" Rím stal doménou katolicizmu a „druhý" Rím, t. j. Konstantinopol zanikol po dobytí Turkami. Koncepcia *Tretieho Ríma* je rozvíjaná aj v súčasnom Rusku.

Z uvedeného je zrejmé, že počas 19. storočia a tiež aj na začiatku 20. storočia sa na pôde Ruska (a v prípade eurazianizmu aj v rámci ruskej porevolučnej emigrácie) vytvorilo **široké spektrum názorov** na problematiku cesty ďalšieho vývoja ruského štátu. V každom z týchto prúdov možno nájsť geopolitické myšlienky, ktoré sa opierajú nielen o priestor samotného Ruska, ale vychádzajú aj zo širších priestorových kontextov. Vývoj ukázal, že ani jeden z týchto ideových prúdov nezískal dominanciu a možno povedať, že táto diskusia pokračuje v aktuálnych dimenziách do súčasnosti.

Za zakladateľa klasického geopolitického myslenia v Rusku je považovaný **P. P. Semjonov-Ťanšanskij** (1827 - 1914). Jeho fundamentálnou prácou, zameranou na problematiku geopolitiky je kniha *O moguščestvennom territoriaľnom vladenii primeniteľno Rossii. Očerk političeskoj geografii,* ktorá vyšla v roku 1915. V nej odmieta myšlienku o dichotómii a súperení morskej a pozemnej moci. Podľa neho šla história cestou ich syntézy, pričom jednostranná geopolitická orientácia viedla k rozkladu štátov. P. P. Semjonov-Ťanšanskij, vychádzajúc z histórie, vyčlenil **tri formy *teritoriálnych systémov politickej moci:***

- **systém kruhového tvaru,** *ktorého príkladom je Stredomorie;*
- **systém roztrúseného tvaru,** *pričom ako príklad uvádza koloniálne impériá Španielska, Portugalska, Holandska, ale aj Francúzska a Spojeného kráľovstva;*
- **systém *od mora k moru,*** *ktorý uplatňujú Rusko, USA a v Kanade aj Spojené kráľovstvo.*

Poslednej forme venuje autor v práci hlavnú pozornosť, najmä vo vzťahu k Rusku. *Upozorňuje, že hlavnou nevýhodou tohto systému je nevyrovnanosť v hustote osídlenia, ktorého ťažisko sa nachádza v oblasti, odkiaľ vychádzala kolonizácia. Preto je pre Rusko nevyhnutné, aby sa zvýšil počet obyvateľov a úroveň ekonomického rozvoja geografického centra jeho teritória. Medzi Volgou a Jenisejom je potrebné utvoriť novú kultúrno-ekonomickú jednotku (Ruskú Euráziu), založiť na jej území nové kolonizačné základne a rozvíjať ju ako rovnoprávnu súčasť ruského štátu.*

Ruský geograf **L. I. Mečnikov** (1838 - 1888) **je zakladateľom *geochronopolitického prístupu*** v geopolitickom myslení v Rusku. V emigrácii vydal dielo *La civilisation et les grandes fleuves historiques (Civilizácie a veľké historické prúdy).* Základom rastúcej ľudskej moci nad prírodou je, podľa neho, geografická syntéza histórie. Preto je potrebné skúmať vzťah medzi konkrétnym fyzickogeografickým prostredím a evolúciou ľudskej spoločnosti. Opiera sa pritom o vyhodnotenie vplyvu polohy ľudských civilizácií počas histórie najmä vzhľadom k brehom riek a ku morskému pobrežiu. Podľa neho členil dejiny ľudstva na obdobia riečnych, stredomorských a oceánskych civilizácií. Svoje teoretické geochronologické poznatky aplikuje na vývoj Ruska.

Pôsobenie geopolitických myšlienok na **praktickú politiku v Rusku a v bývalom Sovietskom zväze** bolo značné. *Presadzovali sa nielen v ich zahraničnej politike, ale aj vo vnútornom usporiadaní krajiny, najmä v kontexte riešenia národnostnej otázky. Stopy geopolitického myslenia, podporujúceho hegemoniálne úsilie v Sovietskom zväze je možné sledovať prostredníctvom realizácie rozdelenia Európy po druhej svetovej vojne, intervenciách v Maďarsku (1956) a v Česko-Slovensku (1968), kubánskej krízy začiatkom 60. rokov minulého storočia a tiež aj zásahu v Afganistane (Gorenčík 1996).*

Cieľom geostrategickej doktríny v Sovietskom zväze bolo získanie geopolitickej kontroly nad svetom a to prostredníctvom vojenského ovládnutia väčšiny eurázijskej pevniny. Charakteristické bolo však to, že **geopolitiku vyhlásili v Sovietskom zväze (a v jeho satelitných krajinách) za pseudovedu** a politickú geografiu zredukovali na vedu o administratívno-politických členeniach a o ekonomickogeografických znakoch jednotlivých štátov. Až od konca 80. rokov minulého storočia došlo k rýchlemu rozvoju geopolitického myslenia v bývalom Sovietskom zväze a k publikovaniu veľkého množstva takto zameraných prác, ktorých autormi boli politológovia, historici, geografi a ekonómovia.

V súčasnom Rusku prežíva geopolitika svoju **renesanciu** (podobne ako v iných štátoch postsovietskeho priestoru), ktorá viedla až k absolutizácii geopolitiky v zmysle, že geografia hrá rozhodujúcu úlohu v medzinárodnej politike. Vyplýva to z celkového vývoja vo svete, ale aj z novej situácie, v ktorej sa krajina ocitla po rozpade Sovietskeho zväzu. Táto zmena vyžaduje hľadanie novej paradigmy, vysvetľujúcej posta-

venie Ruska vo svete. Okrem toho je potrebné reagovať na procesy v susedstve ruského štátu, najmä v „blízkom zahraničí", za ktoré sú považované bývalé sovietske republiky *(ide najmä o rozširovanie NATO do tejto oblasti, resp. rastúci vplyv iných štátov a mocností v tomto priestore).* V súčasnom Rusku sa geopolitická teória spája s praktickou politikou, zainteresovanou na renesancii jeho veľmocenského postavenia. Príznačné je, že ruská geopolitika nadväzuje aj na odkaz klasickej anglosaskej geopolitiky, čo sa odráža aj v používaní takých kategórií akou je *Heartland.* **Ruské geopolitické myslenie významným spôsobom ovplyvňuje súčasnú praktickú politiku v Rusku.**

Pre súčasné ruské geopolitické myslenie je príznačná diskusia, **často založená na odkaze tradičných myšlienkových smerov ruského geopolitického myslenia.** Súvisí to so zmenenou geopolitickou situáciou Ruska a s hľadaním jeho identity a postavenia v globálnej ale aj regionálnej geopolitickej štruktúre. Preto môžeme hovoriť o neoslovanofilstve a neoeurázijstve, či západníctve a antizápadníctve. Možno konštatovať, že sa objavila široká rôznorodosť geopolitických koncepcií a projektov, pričom ich vnímanie v rámci ruského politického myslenia sa sťažilo. P. Kratochvíl (2001) rozdeľuje názory, prezentované v súčasnom ruskom geopolitickém myslení do dvoch skupín:

- **postimperiálnej školy,** zameranej na odpovede na otázku, ako urobiť z Ruska stabilnú regionálnu mocnosť a
- **školy obnovy impéria,** zameranej odpovedať na otázku, ako dosiahnuť obnovu ruského impéria v jeho pôvodnom lesku.

Skonštruovať prehľad súčasného ruského geopolitického myslenia je **veľmi náročné.** Touto problematikou sa zaoberá viacero autorov (Torbakov 1993, Thomová 1994, Kolosov 1996, Sergunin 2000, Juza 2001a, 2001b a i.). V ďalšom texte preto približujeme iba vybrané názory, publikované v ruskej tlači, zameranej výlučne alebo parciálne na geopolitickú problematiku.

Významným predstaviteľom súčasného ruského geopolitického myslenia je **A. G. Dugin.** N. S. Mironenko (in Kolosov - Mironenko 2001) ho zaraďuje do skupiny ***nacionál-boľševikov.*** Títo autori inklinujú ku geopolitickému časopisu *Elementy.* Spoločným znakom ich téz je snaha o syntézu troch predstáv: idey „konzervatívnej revolúcie" o tretej ceste, teórie kontinentálneho bloku (osi Berlín - Moskva - Tokio) a neoeurázijstva. A. G. Dugin v knihe *Konservativnyja revoljucija* (vyšla v roku 1994) sa opiera o idey nemeckých „konzervatívnych revolucionárov" (najmä E. Nikischa a C. Schmitta) ako duchovné základy tretej cesty, rozpracovanej autorom pre potreby Ruska. Kniha má jednoznačne antizápadné zameranie, opierajúce sa o nezmieriteľný rozpor medzi pozemnou a morskou mocou.

V diele *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoje buduščeje Rossii* (1997) vychádza A. G. Dugin z poznatkov iných ruských i neruských autorov. Pre tento prístup je charakteristické, že sa **vyznáva sympatiám nielen ku geografickému determinizmu, ale aj k sociálnemu darwinizmu.** A. G. Dugin sa vo svojej knihe zaoberá sa najmä geopolitickou pozíciou Ruska v kontexte *Heartlandu,* pričom sa opiera o diela klasikov geopolitiky nemeckej a anglosaskej školy a tiež ruských mysliteľov. Zdôrazňuje súvzťažnosť Ruska a Eurázie.

V práci rozoberá aj geopolitické dôsledky možného rozpadu Ruska, pričom podľa neho iba jednotné Rusko môže byť zdrojom svetovej rovnováhy. Jeho historická misia spočíva v boji proti atlantizmu a proti liberálnym a trhovým hodnotám, v prospech tradície a mystických hodnôt. Vracia sa k predstave K. Haushofera o vytvorení kontinentálneho bloku medzi Nemeckom, Ruskom a Japonskom, namierenému proti morskej moci anglosaských krajín. Základným predpokladom pre úspešné súperenie Ruska s USA je vytvoriť spojenectvo *Heartlandu* a *Rimlandu,* teda ***Eurázijské impérium.*** *To by malo tvoriť konfederáciu štyroch druhotných impérií: Európskeho impéria (tvoreného Nemeckom a strednou Európou), Tichooceánskej ríše (okolo Japonska), Stredoázijského impéria (okolo Iránu) a Ruského impéria (okolo Ruska). Geopolitický vývoj Ruska bude zavŕšený až po získaní prístupu k teplým južným, resp. západným moriam.*

Zvláštnym prúdom v súčasnom geopolitickom myslení v Rusku sa stali ***rusko-nacionalistické geopolitické idey.*** Presadzuje ich skupina antizápadníkov, ktorí sa nepripojili k neoeurázijstvu. Svoje články prezentujú v periodikách *Tretij Rim, Russkij geopolitičeskij sbornik* a *Naš sovremennik.* Upozorňujú na to, že spojenectvo s moslimskými národmi je pre Rusov nebezpečné pre rozdielne demografické správanie týchto dvoch spoločenstiev (rýchlejší rast počtu moslimov a nebezpečenstvo zániku ruského národa). Zástancovia tohto prúdu sa opierajú o panslovanské myšlienky N. J. Danilevského, ktorý písal, že prirodzenými spojencami Ruska sú všetky pravoslávne národy. Program rusko-nacionalistickej geopolitiky z priestorového hľadiska sformuloval publicista **I. Kuzmenko** v článku *Geopolitika svjatoj Rusi,* vydanom v časopise *Tretij Rim* v roku 1994. *Autor v ňom považuje za nevyhnutnosť vytvoriť nové Rusko podľa zásady maximum Rusov na maxime teritória. Zároveň stanovuje hranice ruského národa, ktoré je potrebné zaujať na začiatku 21. storočia.* Rusko-nacionalistické geopolitické myšlienky sú charakteristické antizápadným zameraním, ktoré vyplýva z pocitu nespravodlivosti v súvislosti s prudkým znížením statusu Ruska vo svete.

Podobné myšlienky prezentoval **A. V. Mitrofanov,** ktorý pôsobil ako predseda výboru Štátnej dumy pre geopolitiku. V práci *Šagi novoj geopolitiki* (1997) rovnako akcentuje špecifické postavenie Ruska vo svete. Podľa neho bolo práve Rusko rozhodujúcim elementom zmien svetovej politiky. *Súčasnú geopolitickú situáciu Ruska prirovnáva ku „geopolitickému Stalingradu", pričom záleží iba na jeho pevnosti, či*

bude vytlačené za Volgu. alebo vydrží ofenzívu, smerujúcu k jeho zatlačeniu a oslabeniu.

Neozápadníci, podporujúci orientáciu Ruska na spoluprácu so západnými krajinami sa v geopolitickom myslení výraznejšie neprejavili. V publicistike sa zamerali na podporu zahraničnej politiky Ruska v prvej polovici 90. rokov minulého storočia, keď ju minister zahraničných vecí A. Kozyrev orientoval na všestrannú spoluprácu so Západom. Neozápadníci zastávali stanovisko, že Rusko historicky patrí k západnej civilizácii.

V súčasnosti sa záujem o idey eurázijstva obnovil v podobe ***neoeurázijského smeru,*** ktorý v prvej polovici 90. rokov minulého storočia prezentoval svoje názory najmä v periodikách *Elementy* a *Deň*. Ten smer získal významné pozície v rámci ruského politického a filozofického myslenia v kontexte s diskusiou o cieľoch a úlohách ruskej štátnosti a tiež aj sformulovania geopolitickej doktríny Ruska. *Podľa zástancov neoeurázijstva by si Rusko malo zvoliť tretiu cestu medzi Západom a Východom a stať sa zároveň mostom medzi týmito civilizáciami.* Niektoré radikálne názory neoeurázijcov sa však stali ideologickým základom pre postsovietsky imperializmus. Súčasní zástancovia tejto koncepcie sú rozdelení do dvoch skupín: demokratickej (reformistickej) a slovanofilskej (Sergunin 2000).

Demokratická skupina, reprezentovaná najmä **S. Stankevičom** a **K. Plešakovom** sa usilovala o prispôsobenie eurázijstva novým pohľadom, najmä v kontexte potreby udržiavania stabilných vzťahov s Východom a Juhom, ale zároveň aj so Západom. Priestorový rámec tejto koncepcie zahŕňal hlavne eurázijskú pevninu a ostatným regiónom venoval iba okrajový záujem. Jej prioritou bolo udržiavať konsolidované väzby medzi republikami bývalého Sovietskeho zväzu. ***Slovanofilská skupina*** (napr. **J. Pozdňakov**) znižovala význam jedinečného geopolitického postavenia krajiny a namiesto toho zdôrazňovala odlišnosť Ruska od Západu i Východu. Neoeurázijci však neboli schopní určiť civilizačné kritériá vymedzenia deliacich línií medzi Západom, Východom a Ruskom, ani sformulovať jedinečnú ruskú národnú ideu, ktorá dáva Rusku zvláštne historické poslanie.

Okrem toho sa na scéne geopolitického myslenia v Rusku sformovala aj skupina ***deržavnikov.*** Jej zástancovia (**A. Volskij, A. Ruckoj, N. Travnik** a i.) presadzovali model silného štátu, schopného udržať v Rusku poriadok a zabrániť anarchii a nestabilite. Zmierili sa s postavením Ruska ako regionálnej mocnosti, ktorá by sa mala vyvarovať ako prozápadnej, tak aj proázijskej politickej orientácie. Podľa nich je Rusko európska i ázijská krajina, ktorá by mala vystupovať nezávisle vo svojej sfére vplyvu a byť iniciátorom postupnej integrácie Spoločenstva nezávislých štátov. Naproti tomu stúpenci ***realizmu*** (**S. Rogov, V. Lukin, A. Arbatov** a i.) sa sústreďovali na problémy národnej bezpečnosti Ruska, ktorá by sa mala opierať o reálny potenciál štátu a racionálne využívanie zdrojov v interakcii s vnútornou a zahraničnou politikou. *Hlavné zdroje ohrozenia bezpečnosti Ruska videli vo vnútorných hrozbách, najmä v jeho potenciálnej dezintegrácii.* Ruská politika v eurázijskom kontexte by sa mala opierať o realistické záujmy, nie o mesianistické idey.

Viacerí ruskí autori sa zaoberajú o. i. definíciou geopolitiky a novými úlohami geopolitického myslenia v kontexte súčasnej situácie vo svete a v Rusku. **K. S. Gadžijev** vo svojom diele *Geopolitika* z roku 1997 sa usiluje odpovedať na otázku geopolitického postavenia Ruska. Podľa neho si tento štát zachováva potenciál podstatného vplyvu na charakter rovnováhy síl v globálnej i regionálnej mierke. Ide iba o to, či bude hrať úlohu aktívneho subjektu alebo pasívneho objektu. V ďalšej práci *Vvedenie v geopolitiku* (2000) pokračuje v hľadaní geopolitickej orientácie Ruska a to aj v zmysle jeho postavenia ako nenahraditeľnej syntézy západného a východného fundamentu. Takéto národy a kultúry budú mať podľa autora dominantné postavenie v 21. storočí. Vodca ruských komunistov **G. Zjuganov** *(Geografia pobedy. Osnovy russkoj geopolitiki,* 1997) *presadzuje myšlienku, že súčasné Rusko mu pripomína historickú situáciu zo začiatku 17. storočia, keď sa Moskovská Rus začínala transformovať na veľmoc. Táto premena si vyžadovala dosiahnutie prirodzených, teda morských hraníc, čo je potrebné presadiť aj v súčasnosti.*

J. V. Tichonravov v knihe *Geopolitika,* vydanej v roku 1998 píše o hlavných črtách geopolitiky, ktorá by podľa neho mala dávať dôraz na štúdium vzájomného vzťahu medzi elementami priestorového systému, mala by sa stať viacrozmernou (teda orientovanou nielen na politické či ekonomické parametre), mala by reagovať na rast významu nových subjektov na medzinárodnej scéne, mala by odrážať ekologické faktory, mala by študovať vo väčšej miere lokálne konflikty a geopolitické problémy svetového oceána a nakoniec by mala formulovať scenáre ďalšieho vývoja. Ďalší súčasný autor, **N. A. Nartov** v publikácii *Geopolitika* (2000) považuje za nosný smer ruskej geopolitiky eurázijstvo, obraňujúci samostatnosť základov ruskej histórie. *Zároveň hodnotí geopolitické straty Ruska po rozpade Sovietskeho zväzu, čo vytvára bazálnu traumu ruského geopolitického myslenia v poslednom decéniu.*

Vedecky objasniť geopolitickú pozíciu Ruska vo svete sa usiluje vo svojej práci *Ostrov Rossija* (1993) **V. L. Cymburskij.** Vo svojej koncepcii predpokladá isté dištancovanie sa Ruska od svetovej geopolitiky. Vyzýva na odstúpenie od rôznych radikálnych teórií typu západníctva či eurázijstva a upriamuje pozornosť na hľadanie skutočných príčin marginalizácie Ruska. *Hlavnú úlohu v súčasnosti vidí v intenzívnom rozvoji v rámci „ruského ostrova", hlavne z aspektu ekonomickej aktivizácie východných teritórií. Nazdáva sa, že je potrebné zmieriť sa so súčasnými hranicami ruského štátu a zrieknuť sa expanzívnych cieľov v podobe obnovenia bývalého Sovietskeho zväzu a tiež často spomínanej, mesianisticky interpretovanej koncepcie globálnej misie, ktorú má Rusko plniť.*

V intenciách geopolitiky mieru možno vnímať myšlienky **V. A. Kolosova,** ktoré sformuloval v práci *Territoriaľno-političeskaja organizacija obščestva,* prezentovanej v rámci doktorskej dizertácie (cit. Mironenko in Kolosov - Mironenko 2001). Autor poukazuje na rozširovanie sa systému kategórií geopolitiky, keď popri starých, klasických pojmoch sa objavujú nové, ktoré reagujú na aktuálny vývoj na globálnej úrovni. Preto je potrebné vytvoriť novú geopolitiku, ktorú nazýva ***geopolitika spolupráce.*** Táto geopolitika kladie dôraz na spoluprácu medzi štátmi, ich zoskupeniami a regiónmi, nie na rozdiely, rozpory a konfliktmi medzi nimi. Je spätá so zavádzaním nových prístupov do geopolitického myslenia a so zohľadňovaním postavenia nových („neštátnych") subjektov medzinárodných vzťahov. Jej súčasťou je aj rozpracovanie geopolitického scenára budúcnosti v kontexte utvárania nového globálneho geopolitického poriadku.

Z uvedeného je zrejmé, že kým súčasné geopolitické myslenie v USA vychádza z ich hegemonistického postavenia vo svete a usiluje sa načrtnúť možnosti stabilizácie takéhoto usporiadania globálnej geopolitickej štruktúry, **ruská geopolitika hľadá možnosti zmeny takejto štruktúry.** Možno však konštatovať, že svojimi publikačnými výstupmi vytvára široký priestor pre diskusiu.

3.7. Poľská geopolitika

V Poľsku sa geopolitické myslenie rozvíjalo najmä v prvej polovici minulého storočia. Zaoberalo sa predovšetkým otázkami príčin zániku poľského štátu v 18. storočí, ale najmä problematikou obnovy samostatného Poľska, ktorá sa uskutočnila po prvej svetovej vojne. Široká diskusia sa viedla o geopolitickom charaktere poľského územia. V podstate sa v súvislosti s týmto problémom vykryštalizovali dva názory. Prvý z nich, reprezentovaný najmä **W. Nalkowskim** (dielo *Terytorium Polski historicznej jako indywidulaność geograficzna* z roku 1911), *presadzoval chápanie historického Poľska ako* ***prechodného územia*** *medzi západom a východom Európy.* Ďalšími zástancami tohto prístupu boli **W. Pol, S. Lenczewicz** a **S. Srokowski.**

Druhý názor, ktorý presadzoval ponímanie Poľska ako uzavretého geopolitického celku, ***mostu*** *medzi Baltickým a Čiernym morom (Miedzymorze* alebo *Intermarium*). Hlavným predstaviteľom tohto smeru bol významný poľský geograf **E. Romer** (v diele *Przyrodzone podstawy Polski historicznej* z roku 1912), podobné názory prezentovali aj **A. Rehman** a **R. Umiastowski.** Okrem toho sa presadzovalo aj kompromisné stanovisko, ktoré formuloval **S. Pawlowski** (cit. Moczulski 1999): **Poľsko leží na východnej hranici západnej Európy, je poslednou západoeurópskou krajinou na prechode k východnej Európe.** Geopolitické idey nachádzame aj v medzivojnovej poľskej historiografii, kde sa na základe dejinných skúseností presadzovali dve koncepcie - „piastovské" a „jagellovské" Poľsko v podaní **Z. Wojciechowského,** resp.

O. Haleckého. Bližšie k vývoju poľského geopolitického myslenia do druhej svetovej vojny pozri L. Moczulski (1999), resp. R. Ištok (2001).

Po druhej svetovej vojne sa geopolitické štúdie v Poľsku nepublikovali. Jednou z výnimiek bola práca **M. Kielczewskej** *O podstawy geograficzne Polski,* ktorá vyšla v roku 1946. **Geopolitika bola zavrhnutá** nielen na vládnej úrovni, ale odsúdili ju aj viacerí geografi a historici. V komunistickom Poľsku boli blízke geopolitickému mysleniu iba niektoré práce, týkajúce sa historickej geografie, zamerané najmä na územný vývoj poľského štátu. Geopolitika bola spomenutá iba v učebných textoch politickej geografie až od sedemdesiatych rokov, napr. v známej práci **J. Barbaga** (1987). Nemeckú geopolitiku kriticky zhodnotila A. Wolf-Poweska (práca *Doktryna geopolityki w Niemcach* z roku 1979) a J. Pajewski (*Mitteleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemeckiego w pierwszej wojnie światowej,* 1965). Niektoré geopolitické idey boli zneužité pre potreby propagandy na podporu pripojenia Poľska k sovietskemu bloku.

Obroda geopolitiky v Poľsku nastala až v koncom osemdesiatych rokov minulého storočia. Geopolitické štúdie možno v súčasnosti nájsť v mnohých časopisoch a zborníkoch geografického (napr. Rościszewski ed. 1993) i negeografického zamerania. Vývoj geopolitického myslenia hodnotia viacerí poľskí geografi vo svojich monografiách (Bohdanowicz - Dziecielski 1994, Otok 1996). Súčasné geopolitické myslenie v Poľsku je späté s menami A. Czubiński, T. Czyz, P. Grudziński, B. Jalowiecki, D. Jedrzejczyk, P. Eberhardt, A. Kukliński, M. Rościszewski, M. Tomala a i. Syntézu predstavuje rozsiahla **monografia L. Moczulského *Geopolityka. Potega w czasie i prezstrzeni,* vydaná v roku 1999.**

3.8. Geopolitika v ostatnom svete

Talianska geopolitika stavala pred druhou svetovou vojnou na predstavách o obnove Rímskeho impéria pod dominanciou Talianska, ktoré bude integrované Stredozemným morom *(mare nostro). Fašistické geopolitické predstavy na začiatku druhej svetovej vojny rozšírili priestor talianskej dominancie po Červené more a Guinejský záliv. Pre tieto expanzívne ciele bola geopolitika v Taliansku odsúdená.* Od konca minulého storočia dochádza k rozvoju talianskeho geopolitického myslenia. Pod vplyvom francúzskej geopolitickej školy s priamym angažovaním Y. Lacostea a M. Korinmana tu vychádza od roku 1993 štvrťročník *Limes.* Talianska geopolitika je spätá s zmenami C. Jean, R. Strassoldo, G. Ferro, V. Ilari, R. Zorzi, C. M. Santoro a i. V západnej Európe je potrebné spomenúť aj rozvoj geopolitického myslenia **v Španielsku,** ktoré buduje na medzivojnových tradíciách (najvýznamnejší predstaviteľ J. V. Vives).

V súvislosti s vývojom geopolitického myslenia nemožno obísť meno belgického mysliteľa **J. Thiriarta** (1922 - 1992). Začiatkom 60. rokov minulého storočia prezentoval projekt *Mladej Európy* v zmysle Európa po Vladivostok. *Išlo o vytvorenie rozsiahleho ekonomicky autarkického priestoru, ktorý by mal byť postavený proti USA a atlantizmu. Sovietsky zväz považoval za dediča Tretej ríše, ktorý sa nevyhnutne musí pohybovať západným smerom a naplniť odkaz Tretej ríše, ktorá sa pohybovala smerom na východ.* Myšlienky J. Thiriarta našli odozvu aj u ďalších politológov a publicistov.

Z historického hľadiska je potrebné spomenúť **japonskú geopolitickú školu,** ktorá sa rozvíjala do konca druhej svetovej vojny. Najviac je v tejto súvislosti spomínané *Tanakovo memorandum,* ktoré sformuloval v roku 1927 japonský politik barón G. Tanaka. *Cisárovi v ňom doporučoval ovládnutie rozsiahlych oblastí v Ázii a pokračovať v expanzii do Južnej Ameriky.* Celkovo možno v Japonsku rozlíšiť do konca druhej svetovej vojny **dva smery geopolitického myslenia: autochtónny smer a smer, ovplyvnený nemeckou geopolitikou.**

Autochtónne geopolitické myslenie sa rozvíjalo na univerzite v Kjóte a jeho hlavným predstaviteľom bol **S. Komaki.** Zakladalo sa na japonských šintoistických tradíciách a uctievaní cisárskej moci. *S pomocou mytológie zdôrazňovalo jedinečnosť Japonska, ktoré malo aj podľa oficiálnej propagandy vytvoriť Veľkú Áziu a zjednotiť svet pod svojou vládou.* S. Komaki *doviedol* japonské geopolitické predstavy do extrému v predstave o *Veľkom japonskom mori,* ktoré tvoria vody všetkých oceánov a morí. Jeho prednášky v Kjóte prezentovali ostatné kontinenty ako súčasť Ázie. Kjótska geopolitická škola však nebola priamo previazaná s politickými kruhmi v Tokiu.

Druhý smer japonskej geopolitiky, ovplyvnený nemeckou geopolitickou školou K. Haushofera, rozvíjali politológovia, geografi a tiež aj významní politici. Jeho predstavitelia tvorili základ Japonskej geopolitickej spoločnosti, založenej v roku 1941. Myšlienky nemeckej geopolitiky, napr. koncepcia *Lebensraumu,* boli interpretované vo vzťahu k Japonsku. Významnú pozíciu v japonskom geopolitickom myslení zohrávala ***teória panazianizmu,*** ktorá mala zdôvodniť expanzionistické ciele Japonska. V jej rámci bola sformulovaná koncepcia *Veľkej východoázijskej sféry rozkvetu,* ktorú oficiálne prezentoval v roku 1940 japonský premiér **F. Konoe** a usiloval sa realizovať jeho nástupca **H. Tódžó.** Okrem toho sa rozvíjala aj geopolitická ***teória eurázijstva.*** Nadväzovala na myšlienky K. Haushofera o vytvorení osi Berlín - Moskva - Tokio.

Ako sme už spomenuli, dlhodobo sa rozvíja geopolitika **v krajinách Latinskej Ameriky.** Tematicky sa koncentruje na regionálne otázky a tiež aj na problematiku Antarktídy. Výrazne sa v geopolitickom myslení presadzujú militárne faktory (geopolitickú publikáciu napísal napr. aj čílsky diktátor A. Pinochet Ugarte, pozri Moczulski 1999). Geopolitika v krajinách **Ázie a Afriky** je v počiatkoch, hoci sa vo výskumných centrách viacerých štátov uskutočnili vedecké konferencie, zamerané na geopolitickú problematiku.

3.9. Nová geopolitika

Nová geopolitika sa začala rozvíjať od 80. rokov minulého storočia. Podľa jej teoretikov **klasická či tradičná geopolitika mala viacero nedostatkov.** Zdôrazňovali jej redukcionizmus v zmysle jej výhradného výskumného zamerania na geografické faktory a ich vplyv na geopolitiku na úkor ekonomických, politických, sociálnych a iných faktorov. Okrem toho jej vyčítali geografický determinizmus. Nová geopolitika sa preto musí snažiť zaujať nový prístup k výskumu medzinárodných vzťahov z priestorového aspektu, v ktorom hrajú úlohu aj negeografické faktory. J. Agnew a S. Corbridge (cit. Tomeš in Jehlička - Tomeš -Daněk eds. 2000) termín *nová geopolitika* presadzujú aj v súvislosti s absenciou konsenzu, týkajúceho sa definície a významu geopolitiky.

Podľa M. Kupku (2001) je najdôležitejším rysom novej geopolitickej školy **presadenie sa posibilistického prístupu** a odsúdenie geografického determinizmu. Základy posibilistického prístupu z ktorého čerpá nová geopolitika siahajú do 60. rokov minulého storočia a položili ich americkí politológovia **H.** a **M. Sproutovci** (práca *The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics* z roku 1965). Ich ***environmentálny posibilizmus*** je vlastne viacfaktorovým determinizmom (keď zahraničná politika je skúmaná ako závislá premenná vo vzťahu ku geografii, demografii, ekonomike a pod.) a je založený na *teórii environmentálnej triády.* Tvoria **ju subjekt, okolie subjektu *(milieu)* a vzájomný vzťah subjektu a okolia.** Za subjekt možno pokladať aktéra medzinárodných vzťahov (štát, záujmová skupina, nadštátne zoskupenie, jednotlivec a i.). V prípade vzťahu subjektu a jeho okolia je geografický determinizmus iba jednou z jeho foriem. Takéto vzťahy môžu mať však mnoho modifikácií, pričom práve subjekt má neobmedzené možnosti voľby vo vzťahu k prostrediu. Podľa autorov **medzinárodnopolitické *milieu* nemôže byť pochopené bez vzťahu k celému spektru okolitých faktorov, humánnych i nehumánnych, nehmatateľných práve tak ako hmatateľných** (cit. Krejčí 2001a). Okrem toho H. a M. Sproutovci doplnili triádu o rozmer **pravdepodobnosti.** Podľa neho možno jednotlivým možnostiam voľby subjektu priradiť rôznu pravdepodobnosť, pričom subjekt vychádza z interpretácie svojho okolia a tiež zo svojich doterajších skúseností. Ďalším komponentom enviromentálnej triády je teda **kognitívny behaviorizmus.** Koncepcia H. a M. Sproutovcov je niekedy označovaná ako **environmentálna teória politického správania.**

Nová geopolitická škola prezentovala svoje tézy v zborníku *The New Geopolitic,* ktorý bol publikovaný v roku 1992. Jej hlavnými predstaviteľmi sú autori príspevkov tohto zborníka (H. Starr, B. A. Most, M. D. Ward, R. M. Siverson, P. F. Diehl, J. O´Loughlin a L. Ancelin).

Geografi **J. O´Loughlin a L. Ancelin** (pozri Kupka 2001) sa usilujú spojiť politickú geografiu a medzinárodné vzťahy a určiť charakter a význam geografických faktorov

v medzinárodnej politike, z ktorých sú podľa nich určujúcimi **priestorová závislosť a priestorová heterogenita.** Správanie štátov potom ovplyvňujú tri faktory, ktorými sú jeho domáce atribúty, priestorová závislosť (efekt susedstva) a priestorová heterogenita (efekt regiónu). Pre nájdenie priestorových prvkov v rámci medzinárodných vzťahov je potrebné **využitie priestorovej analýzy.**

Priestorovú závislosť chápu autori ako situáciu, keď **hodnoty údajov na jednom mieste sú čiastočne určované hodnotami údajov v susedných miestach, alebo keď existuje zhluk podobných údajov v priestore, kým priestorová heterogenita sa objavuje vtedy, keď existujú systematické rozdiely v hodnotách údajov medzi subregiónmi** (cit. Kupka 2001). Ako príklad môžu slúžiť rozdiely medzi centrom a perifériou. Svet je teda zložený z heterogénnych regiónov. J. O´Loughlin a L. Ancelin (pozri Kupka 2001) upozorňujú, že pri skúmaní medzinárodných vzťahov musia byť rešpektované priestorové efekty (najmä priestorová závislosť a priestorová heterogenita), inak nemôžu byť jeho výsledky plnohodnotné.

Nová geopolitika je **obohatená o pomerne širokú škálu nových výskumných tém,** napr. o problémy mieru a bezpečnosti, o otázky kultúry, ekonomiky, jazyka, identity, demografického vývoja, ale aj o problematiku životného prostredia. Vo väčšej miere zohľadňuje postavenie a záujmy všetkých priestorových hierarchických stupňov - od lokalít, cez regióny, štáty a ich zoskupenia až po globálne meradlo.

3.9. Kritická geopolitika

Kritickú geopolitickú školu, ktorá sa rozvíjala od konca 20. storočia, **nemožno chápať ako všeobecnú teóriu geopolitiky** (Kupka 2001). Zameriava sa najmä na problémy, ktoré prináša uplatňovanie geopolitického myslenia v medzinárodných vzťahoch. Takto vlastne kritizuje klasickú geopolitiku, ktorá podľa kritickej geopolitiky negatívne vplývala na vývoj ľudskej spoločnosti. Kritická geopolitika je inšpirovaná novými filozofickými a metodologickými smermi (poštrukturalizmom a postmodernizmom). Autori, považujúci sa za predstaviteľov kritickej geopolitiky vysvetľujú, že pod pojmom *kritická geopolitika (critical geopolitics)* vnímajú skôr nové prístupy a diskusiu o problémoch geopolitiky a tiež jej kritickú refelexiu. To by malo viesť k renesancii „pozitívneho" myslenia a prístupu v politike, a hlavne k objektívnejšiemu poznaniu aj ku kvalitnejšiemu rozhodovaniu (Tomeš in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). E. J. Popke (cit. Glassner 1996) píše, že **kritická geopolitika sa usiluje denaturalizovať svetový poriadok tak, že ho vykresľuje ako sociálne a historicky vykonštruovaný.**

Kritická geopolitika napr. sleduje ako politici či experti na zahraničnú politiku predstavujú svet pomocou *diskurzov* (Buček 1995a). Tí svojimi výrokmi svet diferencujú

a interpretujú v podobe rôznych typov teritórií a obyvateľov, ktorí na nich žijú a tak vytvárajú nové predstavy a poznatky o geografii, politike a geopolitike. Tieto predstavy sa stávajú súčasťou politiky a ovplyvňujú názory v spoločnosti. Tým sa formujú spôsoby prístupu ku konkrétnym územiam. Kritická geopolitika skúma z kritického hľadiska formy praktického geopolitického uvažovania. **Usiluje sa skonštruovať opis sveta, ktorý nie je založený na redukovanom geopolitickom uvažovaní, ale na kritickom geografickom poznaní** (Ó Tuathail - Agnew 1999). Ako píše J. Buček (1995a) takto orientovaná geopolitika môže slúžiť na odstránenie nesprávnych predstáv, protirečiť tak zjednodušeným predstavám spoločnosti o konkrétnom teritóriu a zároveň predkladať prepracované a detailné charakteristiky týchto teritórií, zbavené dezinterpretácií, schém a „mýtov".

Najvýznamnejším predstaviteľom kritickej politiky v USA je **G. Ó Tuathail.** Termín geopolitika nie je, podľa neho, pojem, ktorý má svoj vnútorný význam, ale je záležitosťou *diskurzu,* pričom toto slovo vyvoláva množstvo otázok. Geopolitika je problematikou, ktorá sa dá najlepšie pochopiť v danom výrazovom a historickom kontexte. Preto možno iba skúmať, aký mala geopolitika význam v rôznych obdobiach a súvislostiach. Autor upozorňuje, že **geopolitika nie je iba intelektuálnou činnosťou niekoľkých múdrych ľudí, ale zároveň aj aktívnou súčasťou každodennej praxe medzinárodných vzťahov.**

G. Ó Tuathail z postmodernistického hľadiska kritizuje klasickú (modernistickú) geografiu. Na rozdiel od geopolitického myslenia, ktoré bolo tradične kritizované, geografia sa považovala za neutrálnu vedu. G. Ó Tuathail v diele *Critical Geopolitics* (1996) upozorňuje, že **geografia je metódou, ktorá dáva štátnikom právo organizovať a ovládať priestor** a jej poznatky im umožňovali poznať objekt svojho vládnutia pre potreby jeho efektívneho spravovania. Počiatky moderného chápania geografie datuje do 16. storočia, čo súvisí s myšlienkami štátnej suverenity, ktoré sa definitívne presadili v rámci vestfálskeho mieru v roku 1648. *Dokumentuje to na príklade Írska, ktoré sa od polovice 16. storočia dostávalo pod anglickú vládu. Nové územie muselo byť ovládnuté a pre tieto účely bola využitá aj kartografia. Práve ona prispela k tomu, aby sa Írsko nestalo nečitateľným priestorom a aby sa dalo spravovať.*

G. Ó Tuathail (1996) **rozoznáva *vysokú* a *nízku* geopolitiku.** Vysoká geopolitika, nazývaná aj praktická alebo formálna, je utváraná štátnikmi, politikmi a diplomatmi. Nízka (populárna) pozostáva zo súboru mýtov a sociálnych predstáv o mieste konkrétneho štátu vo svete, ktoré sú rozšírené masovokomunikačnými prostriedkami, systémom vzdelávania a oficiálnou propagandou. Vysoká i nízka geopolitika prispievajú k formovaniu predstáv ľudí o geopolitickej štruktúre sveta z pozície regiónov a štátov, v ktorých žijú a tiež k dynamike ľudskej teritoriality.

Podľa G. O'Tuathaila je priestor v modernizme sledovaný okom pozorovateľa, ktoré je akoby mimo jeho tela a ktorého pohľad je rýdzo objektívny, nezávislý na subjekte. Svet je považovaný za realitu, ktorá existuje nezávisle od vedomia človeka. Vnímanie je proces pasívneho prijímania informačných tokov, ktoré vyžarujú objekty okolitého sveta. **V klasickej geopolitike je oko pozorovateľa umiestnené v centrálnom bode, oddelenom od subjektu.** Týmto centrálnym bodom je sídlo vlády a vzniká tak akýsi panoramatický pohľad na svet, vychádzajúci zo sídla moci. Vzniká tak základ moderného geografického vedenia, ktoré od 16. storočia pomáha zaisťovať centralizáciu a imperiálnu expanziu do celého sveta. Vzťah medzi subjektom a objektom vytvára situáciu, keď subjekt je schopný poznávať okolité objekty, prispôsobovať ich k svojmu obrazu, resp. ich ovládať. **To je základ pre ospravedlnenie snahy ovládať čo najviac územia a organizovať ho podľa vlastnej vôle.** Autor tvrdí, že kritická geopolitika musí vzťah medzi subjektom a objektom problematizovať.

Ako reprezentatívny **príklad modernisticky chápanej geografie** pokladá G. Ó Tuathail dielo H. J. Mackindera. Z hľadiska kritickej geopolitiky v ňom nachádzame spomínaný panoramatický obraz sveta, zostavený z perspektívy centrálneho bodu, pohľad subjektu, ktorý chce všetky objekty kontrolovať a ovládať. Geopolitickú koncepciu H. J. Mackindera považuje za imperialistický prístup k problematike globálnej koncepcie, usilujúci sa o elimináciu nejasnosti, náhodilosti a chaosu medzinárodných vzťahov.

Kritickú geopolitiku presadzuje aj americký geograf **S. Dalby.** Nadväzuje na *teóriu disidentných medzinárodných vzťahov,* ktorú predložil R. Ashley v druhej polovici 80. rokov minulého storočia. Podľa nej nie je potrebné pre medzinárodné vzťahy používať jazyk a pojmoslovie univerzalizmu, ale klásť dôraz na jedinečnosť a originalitu. Názov koncepcie vyplýva z postavenia výskumníka, ktorý má vykonávať činnosť podobnú disidentovi, odpútanému od globalizovaného pojatia sveta, ktorý musí prerušiť zväzky s vlastnou krajinou, pohlavím a kultúrou a stať sa iba suverénnym človekom (pozri Kupka 2001).

S. Dalby konštatuje, že disidentné medzinárodné vzťahy popisujú ***inakosť*** (pojmy „inaká" krajina, kultúra, rasa, národnosť, atď., ktoré sú v kontraste s pojmami „naša" krajina, kultúra, rasa, národnosť, atď.). Špecifikovanie inakosti je konštrukciou priestoru, pričom osoba, ktorá špecifikuje rozdiely, je vo výhodnejšom postavení ako inakosť. Definícia inakosti je spojená s „vylúčením", ktoré má, podľa názoru S. Dalbyho, priestorovú dimenziu. Autor potom považuje doplňujúce sa procesy vylúčenia inakosti a prijatia rovnakosti za nevyhnutný geopolitický moment alebo za **základný proces geopolitiky.** Priestor je tak rozdeľovaný na inakosť a rovnakosť, pričom je často inakosť chápaná ako nepriateľská. *Na základe toho sa podľa S. Dalbyho ospravedlňovala potreba bezpečnosti v období studenej vojny, zabezpečenej zbraňami hromadného ničenia.*

S tým súvisí aj kritickogeopolitická **koncepcia imaginárnych hraníc** *(imaginary boundaries),* ktorú predložil K.-J. Dodds (1994). V jej rámci sa zohľadňuje vývoj v rôznych oblastiach spoločnosti (napr. telekomunikácií, infraštruktúry, pôsobenia mimovládnych organizácií), ktoré narúšajú tradičné predstavy a vnímanie hraníc štátov a regiónov. To súvisí s výskumom politickej identity, vzťahu k cudziemu, vnímaniu rozdielov a ich dôsledkov, ako aj zmien charakteristiky hraníc. G. Ó Tuathail a T. W. Luke (cit. Buček 1995a) píšu o **deteritorializácii a re-teritorializácii sveta.**

4. POLITIKUM V POLITICKEJ GEOGRAFII

Definujte mi pojmy!
Voltaire

Ako sme už spomenuli, politická geografia musí nevyhnutne spolupracovať pri svojom výskume s inými vedami, z ktorých najdôležitejšia je politológia alebo veda o politike. Táto vedná disciplína poskytla politickej geografii viacero pojmov a termínov, ktoré vytvárajú **politikum** politickej geografie.

4.1. Politológia a politika

Pre vedu o politike sa u nás a v okolitých štátoch ustálil pojem ***politológia*** (z gréčtiny *politiké*, t.j. umenie riadiť štát a *logos*, t.j. slovo, výklad). V západných krajinách sa dáva prednosť používaniu termínu ***politická veda*** alebo ***politické vedy*** (v angličtine *political sciences*). V súčasnosti je veľmi náročné v plnom rozsahu zachytiť v rámci stručnej formulácie zložitosť a komplexnosť prístupov a problémov, ktoré politológia rieši. **Z hľadiska syntetickej definície predmetu sa politológia najčastejšie chápe ako veda o moci, jej obsahu, formách a spôsobe uplatňovania** (Prorok - Lisa 2000).

Diskusie o jej teoretickom pojatí nasvedčujú o tom, že politológia nie je ešte dostatočne sformovanou vedou. Ako sme spomenuli, pre vedu o politike neexistuje jednotný názov a ani jednotné univerzálne prijímanie chápania jej predmetu a metód. Niektorí autori hovoria dokonca o politických vedách ako o **skupine rôzne zameraných odborov,** rozdelených na teoretické (vytvárajúce politologickú teóriu) a praktické (úzko orientované na politickú prax, Žaloudek 1999). Vnútorné delenie politológie na čiastkové disciplíny je zložité a líši sa podľa jednotlivých škôl a koncepcií. R. David (1996) rozlišuje nasledovné **hlavné disciplíny politológie:**

- **politické teórie,**
- **politické inštitúcie,**
- **politické systémy,**
- **politická sociológia,**
- **politická ekonómia,**
- **medzinárodné vzťahy, medzi ktoré zaraďuje aj politickú geografiu a geopolitiku.**

O širokom zábere politologických výskumov nasvedčuje fakt, že v rámci *Medzinárodnej asociácie politických vied (The International Political Science Association, IPSA)* pracuje 38 výskumných výborov a 12 výskumných skupín. Ich obsah nasvedčuje, že politológia je vedou **multidisciplinárnou a integračnou.** Súvisí s radom ostatných spoločenských vied, z ktorých čerpá a integruje poznatky. Jedným z výskumných výborov IPSA je politická geografia a medzi študijnými skupinami nachádzame aj geopolitiku.

Politológia teda chápe politickú geografiu ako **jednu z disciplín, ktorej poznatky využíva v rámci vlastného bádania, ale zároveň na vlastnej pôde uskutočňuje aj výskumy, ktoré považuje za politickogeografické.** Tie nie sú realizované politickými geografmi, ale hlavne politológmi. *Ako príklad môžeme u nás uviesť elektorálnogeografické analýzy jednotlivých krajín, uvádzané ako politický zemepis, ktoré publikoval S. Krno (2001).*

Politológia uznáva, že na politické správanie a rozhodovanie majú vplyv aj geografické faktory. Preto v rámci vlastných výskumných metód popri logickej, historickej, komparatívnej a i. metódach používa aj **geografickú metódu,** ktorá spočíva v hľadaní väzieb medzi geografickými faktormi, ktorých súhrn tvorí geografické prostredie života spoločnosti, a politikou, resp. politickým správaním určitých subjektov.

Jednou z príčin, prečo býva politológia považovaná za neúplne sformovanú vedu je fakt, že objekt jej výskumu - ***politika*** **je vysoko dynamický proces s mnohými premennými a neznámymi.** Variabilita politiky, jej mnohostrannosť a rýchlosť zmien v čase i v mieste jej pôsobenia, vytvárajú z politiky veľmi zložitú a komplikovanú činnosť. Tieto skutočnosti majú vplyv aj na politickú geografiu, ktorá má obdobné teoretické problémy ako politológia. Termín politika má viacero definícií a charakteristík, pričom za úplnú a vyčerpávajúcu nie je považovaná žiadna z nich. Príčinou je značná rozľahlosť prvkov, ktoré možno v spoločnosti považovať za politické a tiež aj vysoká miera subjektivizmu v prístupe ku politike (Houbal in Čermák et al. 1994).

Obvykle býva slovo *politika* používané v dvoch významoch (David 1996). Buď je chápaná ako program, resp. koncepcia jednania, či samotné jednanie jednotlivcov, skupín alebo vlády (v angličtine sa používa termín *policy*), alebo je za politiku považovaná oblasť, v ktorej sa tieto programy stretávajú *(politics)*. K. Žaloudek (1999) politiku definuje ako **proces, v ktorom ľudia s odlišnými názormi a záujmami dosahujú kolektívne rozhodnutia, ktoré sú pre ne záväzné.** Predpokladom existencie politiky je preto odlišnosť názorov na konečné ciele politického jednania alebo aj na prostriedky ich dosiahnutia. Aj preto sa o politike hovorí ako o dynamickom deji, ktorý sa skladá z dvoch fáz: konfliktu (spojeného so vzájomným napádaním politických koncepcií a programov ich prívržencami) a kompromisu (uzmierovania strán konfliktu).

Podľa K. Adamovej a kol. (2001) politika **je špecifickou oblasťou života, v ktorej jednotlivci, sociálne skupiny i celé spoločenské systémy vyjadrujú, konfrontujú a presadzujú svoje záujmy a požiadavky vo veci usporiadania, riadenia a správy celej spoločnosti alebo určitých územne, oborovo, či inak vymedzených okruhov jej fungovania.** Takýmito okruhmi sú napríklad obce, mestá, okresy, kraje, resp **ekonomické, sociálne, kultúrne** a iné oblasti života spoločnosti, jej vnútornej a **vonkajšej** bezpečnosti a vzťahov k ostatným spoločnostiam.

W. Schlangen (1980) považuje za politiku **všetko, čo sa týka verejného života, čo súvisí so spolužitím ľudí v spoločnosti a čo má význam pre ďalšiu existenciu jednotlivcov i celého spoločenstva.** J. Škaloud (1991) píše o politike ako o činnosti, ktorú človek vykonáva pre uskutočnenie alebo na obranu svojich záujmov, vstupuje v dôsledku toho do vzťahu k iným ľuďom a používa k presadeniu alebo k obrane svojich záujmov prostriedky sily, prevahy alebo vplyvu na iného človeka.

Pre politickogeografický prístup je prínosná taká definícia politiky, ktorá zohľadňuje priestorové i sociálne faktory. **Politika je špecifický druh činnosti v inštitucionalizovanej forme (organizovaná činnosť s algoritmami postupu) majúci miesto na určitom území, ktorej cieľom je prostredníctvom vplyvu a jeho foriem (moc, autorita a pod.) dosiahnuť v rámci existujúcich sociálnych vzťahov vytvorenie podmienok pre realizáciu dôležitých záujmov (hodnôt) určitej sociálnej skupiny** (Prorok - Lisa 2000).

Základnými rysmi politiky sú: prekonávanie odlišnosti názorov, používanie politických postupov, záväznosť rozhodnutí a ich vynucovanie mocou. Ich fungovanie môže zabezpečiť iba autorita a moc, ktoré predstavuje aj v súčasnosti **štát.** O ústrednom postavení štátu v politologických výskumoch nasvedčuje donedávna časté stotožňovanie politológie so **štátovedou.**

Štát je hlavným rámcom, v ktorom sa politika realizuje, najkomplexnejšou autoritou s ktorou sa ľudia stretávajú, inštitúciou, v ktorej prebiehajú najvšestrannejšie politické jednania. Z hľadiska štátu sa politika delí na **vnútornú a zahraničnú.**

4.2. Politický systém

Politický systém **predstavuje súhrnný pojem označujúci spôsob organizácie spoločenských procesov. Zároveň pod ním chápeme aj súhrn politických inštitúcií a ideí danej spoločnosti a vzájomný vzťah medzi nimi.**

V politickom systéme pôsobí rad **subsystémov,** pričom každý z nich má svoju funkciu. Z hľadiska politických inštitúcií sú to najmä štát, politické strany a hnutia, nátlakové združenia, ako aj spoločenské organizácie, z ideového hľadiska ide o pôsobenie

rôznych ideologických sústav (napr. uplatňovanie teórie demokracie, autokracie, liberalizmus, konzervatizmus, nacionalizmus a pod.), z hľadiska procesuálneho ide o spôsoby a procedúry tvorby, realizácie a kontroly politiky, resp. volieb. Niektorí autori považujú za súčasť politického systému aj masové médiá alebo verejnú mienku. Východiskovým činiteľom politického systému, ako aj jeho častí, je človek, politická osobnosť. Politický systém má hviezdicovitý tvar v strede s jadrom, určujúcim pohyb celého systému. Môže ním byť ústava, ale aj autokratický vládca (diktátor) alebo vládcovia (napr. vojenská junta).

Základným znakom politického systému je jeho zvrchovanosť, pretože jeho prostredníctvom sa realizuje politická moc v danej konkrétnej spoločnosti a rozhodnutia, prijaté v jeho rámci, sú záväzné pre celú spoločnosť. Politický systém je ďalej podmienený spoločenským prostredím, hlavne jeho sociálnou a ekonomickou štruktúrou. Okrem toho je politický systém relatívne samostatný a vo veľkej miere formalizovaný, t. j. vzťahy v jeho rámci sú upravené špeciálnymi právnymi normami.

Politické systémy sa medzi sebou odlišujú a v procese svojho pôsobenia menia nielen svoje vnútorné prostredie, ale aj vzťah k ostatným politickým systémom. Okrem toho sa v priebehu historického vývoja sformovalo veľké množstvo politických systémov. To vyvoláva **potrebu ich klasifikácie** podľa určitých hľadísk a znakov. Pri zostavovaní klasifikácie politických systémov sa prihliada na viaceré **faktory** (na obsah a spôsob súťaženia o moc medzi sociálnymi skupinami, na kvantitatívne zmeny v oblasti ekonomiky a sociálnej štruktúry spoločnosti, na pomer síl vo vnútri vládnucich skupín, na tradície, na politickú kultúru, morálku a zodpovednosť jednotlivcov, sociálnych skupín, tried a národov, aj na stupeň politického vedomia a pod.).

M. Weber rozdeľuje politické systémy na **racionálne legálne** (zákony sú v nich považované za účinné prostriedky pre dosiahnutie určitých politických cieľov a vytvárajú systém neosobných, všeobecne záväzných pravidiel), **tradicionalistické** (ktoré sú založené na tradícii a precedentoch, ktoré sú voľne vykladané vládcom) a **charizmatické** (rozhodujúca je v nich domnelá alebo skutočná kvalita vládcu s absolútnou autoritou, ktorý ignoruje staré vzory uplatňovania moci).

Z hľadiska historického vývoja a politickej dynamiky spoločenského života je možné rozlíšiť: **primitívne systémy, dedičné impériá, kočovné ríše a ríše založené na výbojoch, mestské štáty, feudálne štáty, centralizované byrokratické ríše, moderné politické systémy.** Do týchto typov možno zaradiť jednotlivé historické štátne celky *(napr. Arabskú ríšu medzi kočovné ríše a ríše založené na výbojoch, Franskú ríšu medzi dedičné impériá, Atény medzi mestské štáty a pod.).* Z typológie sociálno-ekonomických formácií vychádza marxistická politická veda, ktorá rozlišuje nasledovné systémy: **prvobytnopospolné spoločnosti, otrokárske spoločnosti, feudálne spoločnosti, kapitalistické spoločnosti a socialistické spoločnosti.**

V súčasnosti najrozšírenejším pojatím v západnej politológii je delenie **politických systémov** podľa distribúcie politickej moci na **demokratické** a **nedemokratické. Zaradenie** jednotlivých konkrétnych politických systémov do tejto klasifikácie **nevyplýva** z toho, ako sa charakterizujú, ale ako fungujú. Nedemokratické politické **systémy sa** rozdeľujú na **autokratické, totalitné** a **menej rozvinuté (rozvojové).**

D. Berg-Schlosser a T. Stammen (2000) vymedzili **desať typov politických systémov:**

1. **Súčasné „tradičné" politické systémy,** v ktorých hrajú významnú úlohu tradičné spôsoby politického správania a politické štruktúry, nachádzajúce sa pod „modernou" štátnou úrovňou. Legitimita týchto režimov je založená na presvedčení obyvateľov o „Bohom danom" pôvode vládnucej dynastie a na ich dlhých tradíciách. *Ako príklady možno uviesť súčasné štáty Saudskú Arábiu, Maroko, Jordánsko a Nepál.*

2. **Statické oligarchie,** založené na svetskej vládnej moci jednotlivca alebo malej skupiny, opretej stále viac o mocenské zložky (vojsko, polícia, tajná služba). Politické strany spravidla neexistujú alebo sú zakázané. *Príkladom sú viaceré diktatúry v Latinskej Amerike v minulosti (napr. Haiti v rokoch 1957 - 1986).* Znakmi oboch uvedených systémov je relatívne nediferencovaná sociálna štruktúra založená na agrárnej báze, nízky stupeň urbanizácie, nízka úroveň vzdelania a málo rozvinuté komunikácie.

3. **„Modernizačné" oligarchie,** ktorých politické vedenie presadzuje proklamovaný cieľ - modernizovať krajinu v zmysle jej hospodárskeho a spoločenského rozvoja, čo neboli schopné doterajšie doterajšie systémy. Preto vzniku takýchto systémov často predchádza vojenský prevrat. Niekedy sa vytvorili aj po získaní nezávislosti v Afrike (štát jednej strany). *Príkladom takéhoto systému je Brazília v rokoch 1964 -1985).*

4. **„Pretoriánske" systémy,** ktoré sa vyznačujú nízkym stupňom inštitucionalizácie systému a jeho nestabilnosťou. Hlavne v mnohých umelo vytvorených nových štátoch tretieho sveta sa ukázalo, že politické inštitúcie, ktoré v nich zanechali koloniálne mocnosti, sú rozložené a málo prispôsobené novým potrebám. Zvláštny význam majú vo vnútropolitickej situácii tí, ktorí disponujú fyzickými mocenskými prostriedkami, najmä armádou. *Patria sem viaceré krajiny Afriky a Ázie (napr. Sýria, Irak, Uganda), donedávna aj Latinskej Ameriky (Bolívia).*

5. **Mobilizačné systémy** sú podobné systémom „modernizačnej" oligarchie. Rozdiel spočíva v tom, že kým tieto iniciujú hospodársky a sociálny pokrok relatívne pragmatickou formou, mobilizačné systémy sa zakladajú na explicitnej ideológii. *Môžeme medzi ne zaradiť Čínu, Severnú Kóreu, Vietnam, Kubu a i.*

6. **Výchovné demokracie** spočívajú na podobných východiskových spoločenských vzťahoch ako „modernizačné" oligarchie a mobilizačné systémy. Pri vytváraní takéhoto systému sa vychádza z poznatku, že v nových štátoch tretieho sveta nie sú vytvorené sociálne ani kultúrne podmienky pre fungovanie parlamentnej demokracie. K jej vytvoreniu je presadzovaný postupný proces, pričom sa na jednej strane dodržujú demokratické práva, pri paralelnom obmedzení niektorých procedúr pri utváraní politickej vôle (napr. volieb). *Ako príklady sa uvádzajú India, Keňa a Senegal.*

7. **Fašistické systémy** sa vyznačujú antidemokratickou štruktúrou vlády postavenou na vodcovskom princípe, totalitným štátnym aparátom potenciálne regulujúcom všetky oblasti spoločnosti a nacionalistickou, všetko zahŕňajúcou ideológiou. *Najvýraznejšie sa fašistický systém uplatnil v Nemecku (1933 - 1945) resp. Taliansku (1922 -1943).*

8. **Komunistické systémy** sa spolu s mobilizačnými a fašistickými systémami usilujú ovládnuť a politicky regulovať všetky oblasti života spoločnosti, sú teda potenciálne totalitné. Od mobilizačných systémov sa odlišujú vyššou úrovňou spoločenského vývoja a diferencovanejším charakterom politických štruktúr, od fašistických odlišnou sociálnou základňou a ideologickým zameraním. *Takéto systémy sa vytvorili v bývalom Sovietskom zväze a vo východnej a juhovýchodnej Európe v priebehu 20. storočia (v bývalom Česko-Slovensku v rokoch 1948 - 1989).*

9. **Systémy parlamentnej demokracie** sa považujú za novodobé formy spoločenského poriadku, s ktorými sa možno stretnúť vo veľkých industrializovaných spoločnostiach. Od iných systémov sa odlišujú najmä existenciou viacerých politických strán, ktoré si v slobodných voľbách založených na rozhodnutí väčšiny navzájom konkurujú v snahe získať kontrolu nad štátnou mocou a presadzovaním dodržiavania ľudských práv a inštitútu právneho štátu. *Príkladmi uplatňovania systému parlamentnej demokracie sú štáty západnej Európy (Nemecko, Francúzsko, Spojené kráľovstvo, Švajčiarsko a i.), USA a Kanada.*

10. **Politické systémy budúcnosti,** ktoré môžu vzniknúť, pretože v každom v súčasnosti existujúcom systéme pôsobia určité sily, usilujúce o jeho zmenu rôznym smerom. Autori tu spomínajú modely „totálne spravovaného sveta" a „bez-vládnu" („an-archistickú") spoločnosť.

4.3. Politologická interpretácia moci

Moc je jednou z kľúčových otázok politiky a tiež aj významnou témou politologických výskumov. Vo všeobecnosti ju chápeme ako **schopnosť a reálnu možnosť podstatným spôsobom ovplyvňovať činnosť a správanie ľudí, či už s pomocou autority, práva alebo násilia** (Žaloudek 1999). Za jadro moci považujeme politickú moc, **slúžiacu ako prostriedok organizácie a riadenia spoločenských vzťahov vo vnútri určitého relatívne autonómneho spoločenského útvaru (sociálnej skupiny, národa, spoločnosti)** (Adamová et al. 2001).

Predpokladom existencie politickej moci je existencia ***politických vzťahov.*** Na jednej strane týchto vzťahov stojí jednotlivec, sociálna skupina, národ či iný subjekt spoločenského systému, kým druhým nositeľom je subjekt, ktorý vystupuje ako prestaviteľ záujmov celej spoločnosti, prípadne jej časti (vymedzenej o. i. aj teritoriálne), akým môžu byť orgány štátnej moci a štátnej správy, politické strany a pod.

Uplatňovanie politických vzťahov predpokladá existenciu politických potrieb a politických záujmov ich nositeľov. ***Politické potreby*** rozdeľujeme podľa P. Šindlera (in Baar et al. 1996) na existenčné (ktorých uspokojenie je podmienkou reprodukcie daného politického systému a jeho súčastí) a vývojové (vedúce k postupnej diferenciácii a integrácii danej politickej štruktúry a tým k jej relatívne väčšej nezávislosti na okolitom spoločenskom prostredí).

Politický záujem je charakterizovaný ako sústredené zameranie jednotlivcov, sociálnych skupín a ostatných spoločenských subjektov na uspokojovanie určitých potrieb v oblasti celkového usporiadania spoločnosti, vytyčovania smerov a cieľov jej vývoja, princípov jej fungovania a spôsobov jej riadenia. Politické záujmy môžu byť posudzované podľa rôznych kritérií, napr. podľa času na dočasné a trvalé, resp. podľa kvality na podstatné a nepodstatné. Najčastejšie sa používa rozdelenie politických záujmov na individuálne, skupinové a celospoločenské. Skupinové záujmy sú o. i. klasifikované aj z priestorového hľadiska podľa príslušnosti k regiónom (územno-správnym jednotkám) v rámci štátu, napr. na miestne, okresné, krajské a celoštátne.

Politická moc býva obyčajne **inštitucionalizovaná** v podobe jednotlivca (hlava štátu) alebo kolektívu (parlament, vláda), ktorým sú pridelené určité kompetencie (miera politickej moci), ako aj okruh objektov, voči ktorým inštitúcia moc vykonáva.

Na otázku **podstaty (zdrojov)** ***politickej moci*** sú rôzne názory. Podľa nich sa politická moc odvodzuje od ekonomickej moci, od postavenia v hospodárskej alebo politickej štruktúre, z vlastníctva, zo schopností a osobných vlastností. Podľa **subjektov** možno rozlišovať politickú moc jednotlivca, sociálnej skupiny, politickej strany, štátu a pod. Politická moc má rôzne objekty (uplatňovanie voči fyzickým a právnym osobám v rôznych oblastiach života spoločnosti - v ekonomike, obrane, bezpečnosti, medzinárodných vzťahoch, školstve atď.).

Univerzálnou mocou je ***štátna moc,*** ktorá pôsobí na určitom území pomocou práva, správnej činnosti štátnych orgánov, ako aj právne stanoveného donútenia. Je najvýraznejšou súčasťou politickej moci. **Štátna moc sa opiera o suverenitu, monopol štátu prijímať zákony a disponovať prostriedkami násilia.** Pre zabezpečenie úloh štátu pri riadení a správe spoločenských záležitostí existuje viacero druhov mocí (zákonodarná, výkonná, súdna). Z hľadiska koncentrácie moci v štáte rozlišujeme dve krajnosti:

- moc sa koncentruje v jednom orgáne, resp. v rukách jednotlivca (monokratický orgán) alebo jednej skupiny osôb (oligarchia),
- moc v štáte je rozdelená medzi rôzne orgány (osoby či skupiny osôb) tak, že každý z nich má jednoznačne vymedzenú právomoc, pričom hovoríme o **deľbe moci.**

Moc v stabilných štátoch je sústredená do jedného rozhodujúceho mocenského centra v politickom systéme. V krízových situáciách však môže nastať stav, keď sa niektorá inštitúcia, jednotlivec alebo skupina vymkne z tejto schémy mocenského vzťahu a robí si nárok na niektoré alebo na všetky funkcie, ktoré v normálnych podmienkach plní mocenské centrum. Môže sa prechodne vytvoriť vláda dvoch alebo aj viacerých mocenských centier, vyúsťujúca do dvoch možností riešenia: návratu k jednému mocenskému centru (likvidácia opozičného mocenského centra pôvodným centrom moci alebo naopak) alebo rozpadu vnútroštátneho politického systému a **vytvorením nového štátneho útvaru** (Krejčí 2001).

4.4. Politologická interpretácia štátu

Ako sme už spomenuli, výskum politických inštitúcií je významnou súčasťou politologického výskumu. Za ***politickú inštitúciu*** považujeme zoskupenie osôb, disponujúcich organizačnými a materiálnymi zdrojmi, ktoré im umožňujú účasť na politickom živote. V širokom význame ide o každý organizovaný politický subjekt, ako je **štát,** jeho orgány (parlament, vláda, hlava štátu a pod.), politické strany a hnutia, odbory a iné organizované zoskupenia, ktoré do politiky zasahujú a ovplyvňujú ju, presadzujúc konkrétne politické záujmy.

Štát **je v politológii považovaný za najuniverzálnejšiu inštitúciu politického zjednocovania, organizovania a riadenia spoločnosti** (Adamová et al. 2001). Štát je zároveň základnou zložkou **politického systému.**

Definícia štátu blízka jeho politickogeografickému chápaniu, by mala zahŕňať štyri elementy: územie, obyvateľstvo, moc a suverenitu (bližšie pozri piatu kapitolu). Podľa J. A. Halla (2000) je štát **súborom inštitúcií, ktoré stanovujú prostriedky násil-**

lia; tieto inštitúcie v podstate riadia geograficky ohraničené územie, na ktorom žije spoločenstvo ľudí, označované ako spoločnosť; štát má monopol na vytváranie vlády na svojom území.

Ako **charakteristické črty štátu** sú v politologickom kontexte ďalej uvádzané:

- je združením osôb, ktoré majú väzbu na konkrétne územie, na ktorom sa realizuje štátna jurisdikcia a ktoré zahŕňa všetkých jeho obyvateľov;
- je organizáciou, ktorá využíva na riadenie spoločnosti právne normy, zákony a ústavu;
- je relatívne samostatne konajúcim subjektom medzinárodného práva ako aj právnym subjektom vo vzťahu k vlastným občanom, ktorý má špecifické práva, povinnosti a vlastnú identitu;
- je jedinou organizáciou spoločnosti, ktorá zahŕňa celú spoločnosť a súčasne aj špecifický štátny mechanizmus, ktorý môžeme chápať ako súhrn zvláštnych orgánov, organizácií a inštitúcií, ktoré realizujú štátnu moc (Liďák - Koganová 1998).

Z uvedených znakov vyplývajú aj **hlavné funkcie štátu,** ktoré sú veľmi rôznorodé. V priebehu času sa môžu jednotlivé funkcie meniť, oslabovať, zosilňovať a tiež môžu vznikať nové. J. Svatoň (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) uvádza nasledovné funkcie štátu z hľadiska súčasného chápania:

- zaistenie právneho stavu (t.j. dosahovanie právnej istoty, všeobecnej právnej ochrany bez diskriminácie a ochrany základných práv a slobôd);
- zaistenie fungovania hospodárskeho a sociálneho poriadku (sociálnych služieb, minimálneho životného štandardu);
- zaistenie kultúrneho rozvoja (včítane výchovy a školstva);
- zaistenie vonkajších vzťahov (včítane bezpečnosti a spolupráce).

Štát tak predstavuje najvyššie organizovanú jednotu ľudskej spolupráce pre zabezpečovanie poriadku, stability a ďalšieho vývoja spoločnosti.

4.5. Štátne orgány

Štát svoje funkcie plní na základe uplatňovania štátnej moci. Jej výkon je zabezpečovaný prostredníctvom ***štátnych orgánov,*** ktoré tvoria súčasť štátneho aparátu, disponujúcu právomocami. Za štátne orgány považujeme **zákonom ustanovené subjekty, konajúce v mene štátu.** Rozdeľujeme ich na orgány štátnej moci, štátnej správy

a súdne a kontrolné orgány. Postavenie uvedených zložiek, tvoriacich štátne orgány a vzťahy medzi nimi sa využívajú v politickej geografii nielen pri definovaní štátu, ale tiež **pri vytváraní typológií štátov.** V takýchto typológiách sa najviac uplatňuje relácia medzi najvyššími orgánmi štátnej moci a štátnej správy, resp. ich hierarchická štruktúra v kontexte deľby právomocí.

Orgány štátnej moci (zákonodarné orgány, legislatívne orgány) sa opierajú o vykonávanie zákonodarnej moci štátu. Najvyšším orgánom štátnej moci je **zákonodarný zbor (parlament).** Charakterizovaný je ako nositeľ suverenity štátu v republikách a parlamentných monarchiách. Je zároveň aj najvyšším zastupiteľským orgánom štátu. Jeho základnou úlohou je zákonodarná činnosť, chápaná najmä ako prijímanie znenia ústavy a ďalších zákonov. Okrem toho sa parlament považuje za zvrchovanú moc, pričom výkon funkcií orgánov štátnej správy (hlavne vlády) závisí na jeho podpore a dôvere. Zákonodarné zbory v jednotlivých štátoch majú rôznu štruktúru a pôsobnosť, ich členovia (poslanci) sú volení a menovaní podľa rôznych zásad.

V tomto kontexte je najvýznamnejšie **rozdelenie parlamentov** na jednokomorové (charakteristické najmä pre unitárne štáty) a dvojkomorové (príznačné hlavne pre monarchie a zložené štáty vo forme federácií). Zákonodarná moc oboch snemovní môže byť buď rovnaká, alebo jedna zo snemovní môže mať na základe ústavy väčší vplyv než druhá. V zložených štátoch (federáciách) môže byť jedna snemovňa volená na základe rovnakého kľúča pre celé územie štátu, kým druhá je tvorená rovnakým počtom zástupcov z jednotlivých členských subjektov federácie a to bez ohľadu na počet ich obyvateľov. V zložených štátoch (federáciách) môže koexistovať zákonodarný zbor s celoštátnou pôsobnosťou so zákonodarnými zbormi členských subjektov.

Členovia zákonodarných zborov sú do svojej funkcie spravidla ustanovovaní **voľbami,** uskutočňovanými voličmi na základe uplatňovania volebného práva. V niektorých parlamentoch pôsobia aj tzv. virilisti, ktorých členstvo v zákonodarných zboroch je viazané na vykonávanie nejakého úradu alebo na hodnosť.

Možnosť realizácie **volebného práva** voličmi v slobodných (pluralitných) voľbách je ďalším z možných znakov, ktoré sa uplatňujú pri politickogeografickej typológii štátov. Volebné právo rozdeľujeme na objektívne (tvorí ho súhrn volebných predpisov) a subjektívne (chápané ako oprávnenie voliť, t. j. aktívne volebné právo, resp. oprávnenie byť volený, teda pasívne volebné právo). Podľa vymedzenia osôb oprávnených voliť rozdeľujeme volebné právo na viacero druhov (všeobecné a obmedzené, rovné a nerovné, priame a nepriame, tajné a verejné, povinné a nepovinné). Podľa úpravy volebného konania rozoznávame systém majoritný (väčšinový) a systém s uplatňovaním pomerného zastúpenia.

Za ***orgány štátnej správy*** (výkonné orgány, exekutívne orgány) považujeme všetky štátne orgány okrem zákonodarných a súdnych. Pre realizáciu typológie štátov je dô-

ležité pochopenie postavenia najvyšších výkonných orgánov štátu a ich vzájomných vzťahov. Takýmito orgánmi sú hlava štátu a vláda na čele s jej predsedom.

Hlava štátu je najvyšší štátny orgán, ktorý má právo štát reprezentovať. Spravidla je hlavou štátu jednotlivec, túto funkciu však môže vykonávať aj kolektívny orgán (napr. štátna rada) na čele s predsedom. Kompetencie hlavy štátu sú vo vnútroštátnych záležitostiach určené ústavou, pričom sem patrí napr. právo zvolávať zasadnutia zákonodarného zboru (resp. za určitých okolností aj jeho rozpúšťanie), menovať vládu alebo jej predsedu a i. V medzinárodných záležitostiach jej kompetencie určuje okrem ústavy aj medzinárodné právo, pričom medzi ne patrí zastupovanie štátu navonok, dojednávanie a podpisovanie medzinárodných zmlúv, prijímanie a poverovanie diplomatických zástupcov (veľvyslancov a vyslancov) a i.

Právomoci hlavy štátu, hlavne vo vzťahu k vnútroštátnym záležitostiam majú rôzny rozsah a účinnosť. Podľa toho rozoznávame postavenie ceremoniálne (bez rozhodovacích právomocí, jej aktivita je obmedzená rozhodnutím vlády rep. parlamentu) a výkonné (je hlavou výkonnej moci štátu s plnými výkonnými právomocami). Postavenie hláv jednotlivých štátov má vlastné špecifiká a môže sa pohybovať medzi uvedenými krajnosťami.

Titul hlavy štátu zároveň reprezentuje jeden zo základných znakov štátu (v zmysle rozdelenia štátov na republiky a monarchie). Hlava štátu sa ustanovuje do funkcie buď voľbami (republiky) alebo na základe dedičného práva (monarchie). Hlavou štátu v republikách je spravidla **prezident,** ktorý je volený ľudom (v politológii ide o prezidentské republiky) alebo parlamentom (parlamentné republiky). V niektorých prípadoch sa dostáva k moci násilnou cestou (napr. po štátnom prevrate). Funkčné obdobie prezidenta je časovo vymedzené ústavou, ktorá môže stanovovať aj ďalšie obmedzenia (napr. počet funkčných období). V monarchiách je hlavou štátu **panovník** (kráľ, knieža, emir a i.) ktorého titul určuje typ monarchie (kráľovstvo, kniežatstvo, emirát a i.). Jeho práva sú čestné (napr. právo používať tituly, predikáty a znaky) a výsostné (spolupôsobenie pri prijímaní zákonov, menovanie štátnych úradníkov, reprezentácia štátu v zahraničí, zvolávanie zasadnutí zákonodarného zboru a pod.). Vo zvláštnych prípadoch môže vykonávať funkcie panovníka regent (napr. v situácii, keď panovník nedosiahol dospelosť).

Vláda (v niektorých štátoch pomenovaná aj rada ministrov, kabinet a pod.) je kolektívny orgán. Má na čele predsedu vlády (premiéra, kancelára) alebo hlavu štátu (prezidenta). Ďalej pozostáva z podpredsedov a ministrov, zodpovedných za jednotlivé rezorty (resp. aj iných členov). Vládu menuje spravidla hlava štátu a to buď podľa vlastného výberu (v prezidentských republikách a absolútnych monarchiách), alebo podľa zloženia parlamentu obvykle z príslušníkov strany alebo koalície strán, ktoré majú v parlamente väčšinu. Z toho vyplýva aj zodpovednosť vlády za svoju činnosť.

Je buď zodpovedná parlamentu (v štátoch s parlamentným zriadením), alebo prezidentovi (v prezidentských republikách), či panovníkovi (v absolútnych monarchiách).

Orgány súdnej moci (justičné orgány) sú štátne orgány, ktoré rozhodujú v záležitostiach týkajúcich sa vzťahov občianskoprávnych, rodinných a pracovných a v záležitostiach trestných činov. Tvorí ich sústava súdov, ktorá sa v jednotlivých štátoch líši, pričom spravidla ide o hierarchiu, pozostávajúcu z viacerých súdnych inštancií. Úlohou súdnej moci je aj kontrolovať činnosť zákonodarných a výkonných orgánov, resp. vykladať zákony vrátane základného zákona, ktorým je ústava. Zvláštnu súčasť štátnych orgánov tvoria ***kontrolné orgány***, ktorých poslaním je porovnávať skutočný, zistený stav so želateľným stavom v činnosti ostatných štátnych orgánov a štátneho aparátu. Ich súčasťou sú viaceré kontrolné inštitúcie a úrady. Súdne a kontrolné orgány tvoria popri zákonodarnej a výkonnej moci tretiu moc v štáte.

Orgány štátnej moci, štátnej správy, súdne a kontrolné orgány tvoria súčasť ***štátneho aparátu*** (štátneho mechanizmu). Ten predstavuje jednotný, vnútorne štruktúrovaný celok - systém, v ktorom každá z jeho zložiek zaujíma zákonom určené miesto v jeho štruktúre a plní funkciu, ktorá v horizontálnej a vertikálnej náväznosti a interakcii s funkciami ostatných zložiek umožňuje štátu plniť svoju politickú úlohu v spoločnosti (Adamová et al. 2001). Okrem štátnych orgánov patria k štátnemu aparátu aj úradné osoby, resp. pomocný aparát a špecifické zložky, plniace svoje funkcie inými prostriedkami a metódami než štátne orgány (napr. polícia, armáda a i.).

Aparát štátu funguje spravidla v dvoch modeloch: centralizovanom a decentralizovanom. **V centralizovanom modeli** ústredné orgány štátu zhromažďujú v rámci svojich kompetencií maximálny počet záležitostí, závislých od ich rozhodnutí. Nižšie orgány štátneho aparátu plnia iba funkciu sprostredkovateľa, ktorý vytvára podklady pre prijímanie rozhodnutí ústrednými orgánmi. **Decentralizovaný model** vystupuje v dvoch typoch: administratívnom a samosprávnom. V administratívnom type majú orgány nižších stupňov určité posilnené kompetencie, ale ústredné orgány môžu stále zasahovať do ich činnosti. V samosprávnom type majú orgány územnej samosprávy vyhradené určité výlučné kompetencie a centrálne orgány môžu zasahovať do ich činností iba prostredníctvom zmien zákona, vymedzujúceho rozdelenie kompetencií.

4.6. Forma štátu

Politológia, v súlade s jej štátovedeckým smerom, rozlišuje formu štátu a formu vlády. ***Formou štátu*** sa rozumie spôsob organizácie štátnej moci a režim jej pôsobenia. Podáva prehľad o konkrétnom spôsobe usporiadania najvyšších orgánov štátnej moci a metódach jej fungovania. Zároveň vyjadruje pomer štátu ako celku k jeho jednotlivým častiam a z toho vyplývajúce vzťahy medzi ústrednými a miestnymi orgánmi štátnej moci.

Politológia formou štátu chápe **dialektickú jednotu troch navzájom spätých zložiek - formy vlády (zloženia najvyšších štátnych orgánov a vzájomných vzťahov medzi nimi, ako aj účasti obyvateľstva na správe štátu), členenia štátu (územného rozdelenia štátu a vzťahu medzi ústrednými orgánmi štátu a orgánmi jeho územných častí) a štátneho režimu (režimu fungovania štátnej moci v zmysle metód používaných na reguláciu spoločenských javov).** Tieto tri zložky formy štátu sú relatívne navzájom nezávislé (napr. určitej forme vlády môže zodpovedať rôzny spôsob členenia štátu).

Forma štátu je určená hospodárskou, sociálnou, politickou, kultúrnou a mravnou úrovňou spoločnosti, jej psychickými vlastnosťami, medzinárodnými pomermi a radom ďalších faktorov, medzi ktoré patria aj historická pamäť a skúsenosti z minulých období vývoja štátu a štátneho práva. Jednotlivé štáty sa počas svojej histórie z hľadiska formy štátu vyvíjajú pod vplyvom uvedených faktorov.

Základným zákonom, ktorý stanovuje formu štátu je **ústava.** Spravidla ju tvorí a schvaľuje ústavodarné zhromaždenie, ale môže byť prijatá aj priamym hlasovaním obyvateľstva. Ako základný zákon štátu je nadradená ostatným zákonom, ktoré musia s ňou byť v súlade a nesmú jej odporovať. Je teda právnym aktom najvyššej právnej sily, ktorý upravuje princípy štátu, základy organizácie a fungovania jeho moci, územnej samosprávy na jeho teritóriu a ustanovuje základné práva a slobody jeho občanov.

Pojem ***forma vlády*** vyjadruje štrukturálnu a funkcionálnu stránku uplatňovania štátnej moci. Zahŕňa zloženie najvyšších orgánov štátu a ich vzájomné väzby k nižším orgánom štátnej správy a k samospráve a tiež vzájomné vzťahy medzi všetkými týmito orgánmi a obyvateľstvom a to aj v zmysle jeho účasti na výkone štátnej moci.

Členenie štátu je chápané ako sústava organizačných a kompetenčných vzťahov medzi centrálnymi a regionálnymi (územnými) orgánmi štátu, ktorá je stanovená ústavou. Zahŕňa spôsob vymedzenia kompetencií medzi najvyššími orgánmi štátu a orgánmi jeho územných častí a tiež spôsob podriadenosti orgánov územných častí a stupeň ich samostatnosti pri výkone vlastnej funkcie. Z priestorovo-politického hľadiska sa opiera o územné a správne členenie štátu a teritoriálne jednotky, ktoré sú ním vymedzené.

Pod pojmom ***štátny režim*** sa v politológii rozumie politické zriadenie, spôsob vlády a metódy vládnutia, inými slovami štátna regulácia života spoločnosti. V súčasnosti sa pojem štátny režim vzťahuje na vyjadrenie miery demokracie (resp. totality). Demokratický štátny režim je charakteristický materiálnym a právnym zaistením politických práv, slobôd, ako aj povinností občanov, dodržiavaním zásad legality a legitimity, úsilím o stabilitu verejného poriadku a vedomím právnej istoty prevažnou časťou spoločnosti.

Forma štátu, ako aj jej tri zložky (forma vlády, členenie štátu a štátny režim) sú kritériá, na základe ktorých môžeme súčasné štáty rozdeliť do viacerých typov. Príklady takýchto klasifikácií uvádzame v ďalšej kapitole.

4.7. Politologická interpretácia suverenity

Problematika štátnej suverenity je významnou súčasťou výskumu politológie. Keďže má výrazný priestorovo-politický aspekt, stretávame sa s ňou aj v politickej geografii. ***Suverenitu štátu*** **možno chápať ako vlastnosť štátu vyjadrujúcu zvrchovanosť a nezávislosť štátnej moci na akejkoľvek inej moci** (Adamová et al. 2001). F. S. Pearson a J. M. Rochester charakterizujú suverenitu ako **najvyššiu autoritu pri uskutočňovaní rozhodnutí v rámci hraníc územnej jednotky, neuznávajúcu vyššiu autoritu mimo týchto hraníc.** Teória štátnej suverenity pochádza od francúzskeho právnika J. Bodina (1530 - 1596). Podľa neho sa suverenita skladá z troch momentov: ide o neobmedzenú moc vydávať zákony, je neodcudziteľná a nedeliteľná (monopolná) a je trvalá a stála.

Suverenita štátu pôsobí v dvoch rozmeroch - vnútornom a vonkajšom. **Vnútorná suverenita** pôsobí dovnútra štátu, čo znamená, že štátu patrí najvyššia moc na štátnom území, pričom sa štátna moc realizuje nezávisle od iných politických inštitúcií. Suverénny štát si slobodne určuje svoje štátne zriadenie, disponuje svojim štátnym územím a má voľnosť pri úprave svojich vnútorných vecí. Štátna moc má pri tom k dispozícii prostriedky vlastnej realizácie, najmä v rámci štátneho aparátu. Voči vlastnému štátnemu územiu sa suverenita štátu prejavuje ako jedna, výlučná moc alebo jeho územná výsosť (jurisdikcia).

Vonkajšia suverenita pôsobí zvonku štátu v zmysle nezávislosti štátu v medzinárodnoprávnej oblasti (napr. v uzatváraní medzinárodných zmlúv na základe prejavu slobodnej vôle a na základe rovnosti). Vo svojej činnosti je štát obmedzený iba medzinárodným právom, suverénnymi právami iných štátov a dobrovoľne prijatými medzinárodnými záväzkami. V súčasnosti sa vonkajšia stránka suverenity prejavuje hlavne v podobe zásady zvrchovanej rovnosti, uplatňujúcej sa vo vzťahoch medzi štátmi. V oboch rozmeroch štátnej suverenity neexistuje nad ňou žiadna právna sila, ktorá by ju mohla obmedziť.

Suverenita je označovaná ako **definujúci znak štátu, vyplývajúci z jeho podstaty.** Zároveň je **základnou podmienkou existencie štátu.** Práve v nej sa za normálnych podmienok prejavuje výlučnosť štátu, ktorý pomocou svojho mechanizmu, vytvoreného na základe uplatňovania štátnej moci prostredníctvom štátnych orgánov a štátneho aparátu koncentruje celú moc v spoločnosti.

Suverenita je spätá s **územím štátu.** Pojem suverenity tu vyjadruje nespochybňovateľné právo štátu na uplatňovanie svojej moci na celom presne definovanom teritóriu. Nerealizuje sa však nad územím, ale nad ľuďmi, ktoré toto územie obývajú, teda nad obyvateľstvom. Suverénnou povahou štátnej moci sa vo vzťahu k danému územiu obvykle rozumie jej:

- nezávislosť na inej štátnej moci, resp. na verejnej moci iných inštitúcií;
- výlučnosť v zmysle existencie jednej štátnej moci (jedinej a jednotnej);
- neobmedzenosť z hľadiska jej uplatňovania.

Štátna suverenita môže byť **obmedzená** vnútornými i vonkajšími príčinami. Z **vnútorných príčin** sú to ideologizácia štátu (podriadenie štátnej moci ideologickému systému, napr. komunistickému), štátne náboženstvo (štátna moc je podriadená inštitúciám náboženstva, označovaného za štátne, napr. v niektorých islamských štátoch) alebo prevzatie moci armádou (výkon štátnych funkcií určuje po vojenskom prevrate armáda na základe vlastných mocenských prostriedkov).

Vonkajšie faktory, obmedzujúce štátnu suverenitu vznikajú najmä ako dôsledok uzatvárania dohôd s inými štátmi (zvlášť v prípade vnútených nerovnoprávnych zmlúv) alebo vstupu štátu do medzinárodnej organizácie. Podstata týchto obmedzení spočíva v tom, že od zmlúv môže štát za určitých podmienok odstúpiť, resp. vystúpiť z medzinárodnej organizácie. Spoločným orgánom v jej rámci odovzdáva teda iba výkon časti svojej suverenity, ktorú môže získať späť. Štátnu suverenitu najviac obmedzuje vytvorenie federácie (resp. konfederácie) s iným štátom. V prípade vytvorenia federácie viacerých pôvodne suverénnych štátov dochádza k zániku ich suverenity.

V súvislosti so súčasným vývojom dochádza k rozsiahlej diskusii, týkajúcej sa štátnej suverenity. Týka sa jej oboch rozmerov, ktoré prechádzajú rozsiahlou transformáciou najmä v posledných desaťročiach.

5. PRIESTOROVO-POLITICKÉ SYSTÉMY, POLITICKÉ REGIÓNY, ŠTÁT AKO POLITICKÝ REGIÓN

Svet nie je tvorený jedným alebo dvoma stovkami susediacich „národov", čakajúcich na štáty, aby okolo nich položili svoje hranice.
Každý štát je jedinečnou politickou konštrukciou.

P. Taylor

5.1. Priestorovo-politická organizácia spoločnosti a priestorovo-politické systémy

Pod ***priestorovou organizáciou*** sa rozumie určitý proces, ale aj jeho výsledok. Na základe toho možno v súlade s V. A. Kolosovom (Kolosov - Mironenko 2001) konštatovať, že ***priestorovo-politická organizácia spoločnosti*** predstavuje pôsobenie (vplyv) teritória a akvatória na politickú aktivitu, a to prostredníctvom vzájomných súvislostí, obojstrannej závislosti a podriadenosti. Počas procesu vytvárania priestorovo-politickej organizácie spoločnosti dochádza k formovaniu priestorovo-politických systémov. Priestorovo-politická organizácia spoločnosti spája v sebe **priestorové aspekty politickej činnosti i jej výsledky v podobe priestorovo-politických systémov.**

Za priestorovo-politické systémy **možno považovať objektívne vzájomne späté elementy politickej sféry spoločnosti, ktoré pôsobia na vymedzenom teritóriu** (Kolosov - Mironenko 2001). Politická sféra spoločnosti zahŕňa: politické vzťahy (utvárajú sa medzi sociálnymi komunitami, politickými stranami a hnutiami, orgánmi moci a inými subjektami politickej činnosti s cieľom získania udržania a využívania politickej moci), systémy politických inštitúcií (štátne i neštátne inštitúcie, realizujúce politickú moc z hľadiska jej rôznych funkcií) a politickú činnosť (prostredníctvom ktorej si sociálne komunity a politické inštitúcie bránia svoje záujmy). Medzi elementy politickej sféry spoločnosti patria centrá politického riadenia, orgány moci, verejná správa, samospráva, politické strany a i. **Geografickým vyjadrením priestorovo-politických systémov sú politické regióny.**

Možno vyčleniť dva typy priestorovo-politických systémov:

- ***Priestorovo-politické systémy de iure,*** ktoré fungujú v hraniciach vymedzených právnymi aktami. Disponujú centrálnymi politickými orgánmi, ktoré ich spravujú a riadia. Priestorovo-politické systémy de iure môžeme porovnať s tzv. *polities.* Tento pojem zaviedli Y. H. Ferguson a R. W. Mansbach (cit. Blehová 1999). Podľa nich sú *polities* **entity s výraznou mierou inštitucionalizácie, hierarchie a identity, so schopnosťou mobilizovať ľudí**

k dosiahnutiu hodnotového uspokojenia (alebo pomôcť pri strate hodnôt). Globálna politika má byť potom chápaná ako svet, ktorý je tvorený mnohými *polities.* Pre jednotlivé historické epochy sú charakteristické vrstevne usporiadané, vzájomne sa prekrývajúce a vzájomne na seba pôsobiace *polities,* ktoré navzájom spolupracujú, majú však aj konfliktné vzťahy. V každej *polity* pôsobí určitá autorita, **efektívna vláda, schopná uplatniť významný vplyv alebo kontrolu nad územím, jeho obyvateľmi, zdrojmi a problémami.** Geografickým vyjadrením priestorovo-politických systémov de iure sú štáty, ich zoskupenia (napr. Európska únia, Spoločenstvo nezávislých štátov), jednotky územno-správneho členenia, volebné okrsky a i.

- ***Priestorovo-politické systémy de facto,*** ktorých hranice pôsobenia sa nemusia zhodovať s hranicami, stanovenými právnymi aktami. Nemajú orgány politického riadenia s kompetenciami priestorovo zhodne vymedzenými s hranicami ich fungovania. Geograficky sú vyjadrené v podobe jadier a periférií na území štátov, v podobe kultúrnych (civilizačných) regiónov (ktoré vymedzil napr. S. P. Huntington), či svetových politických regiónov (napr. Blízky východ, stredná Európa, stredná Ázia) a i.

Priestorovo-politické systémy a tým aj politické regióny tvoria **hierarchickú štruktúru.** Najnižšou jednotkou je primárna samosprávna územná jednotka (obec, komunita a i.) v politických regiónoch de iure a primárna politickogeografická lokalita (Kolosov - Mironenko 2001) v politických regiónoch de facto. Hierarchia pokračuje vyššími jednotkami územného a správneho členenia cez štát k zoskupeniam štátov, resp. politickými regiónmi rôznych priestorových rangov.

Riadiaca činnosť politických orgánov je tým účinnejšia, čím viac sa zhodujú na teritóriu ich pôsobenia priestorovo-politické systémy de facto a de iure. V skutočnosti však nie je táto zhoda zďaleka úplná, existuje prevažne iba na nižších stupňoch hierarchie.

Dlhodobé pôsobenie priestorovo-politických systémov na konkrétnom teritóriu výrazne ovplyvňuje vývoj jeho demografických a sídelných štruktúr, foriem hospodárenia, utváranie infraštruktúry, atď., čo dotvára **špecifiká jednotlivých politických regiónov.**

5.2. Politický región

Reálny svet je vlastne mozaikou človekom vytvorených, resp. vymedzených politických regiónov. Vytvorenie politických regiónov je späté s činnosťou priestorovo-politických systémov. Okrem toho ide aj o jeden z výsledkov pôsobenia ***ľudskej teritoriality*** ako významného prejavu správania sa človeka, ktorý má výrazný geografický aspekt (podrobnejšie o ľudskej teritorialite pozri Soja 1971, Sack 1986, Koter 1993a, De Blij - Muller 1994, Glassner 1996 a i.).

Ľudská teritorialita je spätá s priestorom, v ktorom človek žije a pracuje. Organizovaná je na **hierarchickom princípe,** ktorý sa skladá z niekoľkých teritoriálnych úrovní. Najnižšou z nich je priestor, obklopujúci ľudské telo, vyššími sú obec (mestská štvrť), región (oblasť), areál obývaný etnickou skupinou, štát, makroregión a nakoniec celý svet (Kolosov - Mironenko 2001). Človek si počas obdobia svojho života osvojuje jednotlivé priestory s určitými rozmermi a špecifikami. Jednotlivci a sociálne skupiny teda disponujú teritorialitou. P. Sack (1986) chápe teritorialitu ako **pokus indivídua alebo sociálnej skupiny kontrolovať alebo mať vplyv na ľudí, javy a vzájomné vzťahy cestou delimitácie a kontroly nad geografickým areálom.**

E. Soja (1971) píše, že teritorialita je behaviorálnym fenoménom spätým s organizáciou priestoru. **Teritorialita tvorí základný komponent politickej organizácie priestoru.** Ak chápeme teritorialitu ako ľudský inštinkt pre vlastníctvo územia (De Blij - Muller 1994), potom výsledkom uplatňovania teritoriality v ľudskom správaní v súlade s tým je rozdelenie priestoru hranicami na viac alebo menej výrazne vymedzené teritóriá. Človek je teda „teritoriálnym živočíchom" a táto vlastnosť sa prejavuje v jeho správaní na všetkých úrovniach sociálneho života.

Politický región vznikol v súvislosti s úsilím človeka o **politickú organizáciu priestoru,** ktoré je súčasťou ľudských dejín od ich najstarších čias. Podľa M. Kotera (1993a) ak priestorom pre jednotlivca či rodinu je dom a tiež vymedzený kus pôdy, potom pre rod priestorom bolo rodové teritórium, pre kmeň kmeňové teritórium a pre národ teritórium národné (krajina alebo štát), ktoré môžeme považovať za **jednotky politickej organizácie priestoru,** politické regióny. Z uvedeného je zrejmé, že významnú úlohu tu hrajú okrem teritoriality aj **sociálne putá.**

Veľmi dôležitým javom pri konsolidácii politických regiónov smerom k ich najvyššej forme - štátu je **utvorenie jeho centrálneho strediska,** ktorého význam rástol spolu s rastom zložitosti politickej organizácie komunity, ktorá žila na území politického regiónu a tiež s rastom politickej moci. Významná je v tomto kontexte aj postupná **transformácia hraníc,** ktoré pôvodne mali väčšinou charakter pásmový (spravidla okrem tých, ktoré prechádzali cez hospodársky významné územia). Základná súčasná forma politického regiónu, ktorou je štát, disponuje jediným centrálnym strediskom, sústreďujúcim politickú moc a tiež je presne vymedzený líniovými hranicami. E. Soja (1971) píše, že v **národnom štáte súčasnosti dosiahla ľudská teritorialita svoj najväčší rozkvet.**

Ak hovoríme, že politické regióny sú geografickým vyjadrením priestorovo-politických systémov dvoch typov, potom môžeme hovoriť o **politických regiónoch de iure**

a de facto. Rozdiel medzi nimi je podobný ako u dvoch typov politicko-priestorových systémov: **vo vymedzení ich hraníc a v ich riadení.** Kým politické regióny de iure majú hranice vymedzené legislatívne a disponujú riadiacimi politickými orgánmi, pôsobiacimi na ich teritóriu, politické regióny de facto takto vymedzené hranice a takéto orgány nemajú.

V kontexte s tým môžeme rozdeliť politické regióny na **inštitucionalizované a neinštitucionalizované.** Inštitucionalizované politické regióny vznikli na báze určitého legislatívneho aktu, ktorý má buď medzinárodný charakter (podpísanie medzinárodnej dohody, *napr. Antarktída, Európska únia, Spoločenstvo nezávislých štátov*) alebo vnútroštátny charakter (jednotky územného a správneho členenia, volebné okrsky). Štát možno považovať za inštitucionalizovaný politický región, ktorý vznikol prevažne na báze vnútroštátnych legislatívnych aktov, zároveň však vyžaduje medzinárodnoprávne uznanie. Neinštitucionalizované politické regióny sú vyčlenené na základe zohľadnenia určitých znakov v rámci **politickogeografickej regionalizácie,** realizovanej na supraštátnej i subštátnej úrovni.

Takýmito znakmi môže byť identita obyvateľstva, jeho politické a volebné správanie, jeho spoločná minulosť, prevažujúca politická kultúra, priestorové väzby k politickomocenským centrám, lokalizácia teritória vzhľadom k politickomocenským centrám (jadrá a periférie) a pod. Možno konštatovať, že regionalizácia súvisí vždy s určitou konkrétnou časťou priestoru (regiónom), ako aj so zohľadňovaním vybraných špecifík obyvateľstva, ktoré môžu mať teritoriálne väzby. Hoci politickogeografická regionalizácia priťahuje v poslednom čase čoraz väčšiu pozornosť geografov, mnohé otázky jej teórie ešte nie sú dopracované (Kolosov - Mironenko 2001).

V niektorých prípadoch sa na označenie politického regiónu používa termín ***územnopolitická jednotka*** alebo ***geopolitická jednotka.*** Spravidla ide o označenie štátov, závislých území alebo iných politických regiónov de iure na úrovni štátu, ktorých status nie je vyriešený (separatistické celky). V tejto súvislosti používame tieto pojmy aj v našej práci a analyzujeme ich v ďalšom texte.

Politický región má viacero definícií. G. Balandier (2000) ho v knihe *Politická antropológia* definoval ako **organizačný systém, pôsobiaci v rámci určitého vymedzeného územia, určitého politického útvaru alebo priestoru, ktorý je osídlený nejakým politickým spoločenstvom.** H. Sprout (1968) charakterizoval politický región ako **hociktorú časť zemského povrchu, vyčlenenú vo vzťahu k politickým kritériám.**

Podľa P. E. Jamesa (cit. Baczwarow - Suliborski 2002) **región je priestorový pojem, vzťahujúci sa na konkrétne vymedzené teritórium, ktoré z dôvodu relatívnej homogénnosti charakterizujúcich ho znakov a tiež ich väzieb sa odlišuje od iných**

obklopujúcich ho území. V prípade politického regiónu ide o znaky politického charakteru (napr. politické správanie obyvateľstva) a o politické väzby (riadenie z mocensko-politického centra). R. Muir (1975) píše, že regióny, ktoré študuje politická geografia existujú prostredníctvom určitej formy vnútropolitickej jednoty. Tá vychádza z jednej nezávislej vlády alebo jednej miestnej správy, ktoré pôsobia na ich území, z existencie určitého názoru alebo úsilia prejavujúceho sa na ich teritóriu, z funkčnej jednoty regiónu ako priestoru formálnej medzinárodnej spolupráce alebo prevládajúcich neformálnych supranacionálnych charakteristík.

Problematika politického regiónu nebola dôkladnejšie teoreticky analyzovaná, hoci politická organizácia priestoru bola predmetom rozsiahlych, a to nielen geografických výskumov (Koter 1993a). Odráža to značné rezervy v rozpracovaní teoretických základov politickej geografie.

Politický región môžeme jednoznačne zaradiť medzi **regióny, ktoré vznikli činnosťou človeka na základe špecifického spojenia geografických podmienok a faktorov politickej činnosti.** Sem patrí v prípade politických regiónov de iure pôsobenie politickomocenských orgánov, uplatňujúcich v konkrétnom priestore svoju moc a suverenitu. Podľa toho môžeme napr. pokladať za základné kritérium vymedzenia štátu ako politického regiónu priestorový dosah jeho vnútornej suverenity. Tu vystupuje do popredia jeho významná prednosť, a to **jednoznačnosť jeho hraníc.** Politické hranice majú takmer výlučne líniový charakter a sú presne zachytené na mapách. Týka sa to najmä politických regiónov de iure.

Politický región nevystupuje ako jednofaktorový, ale mnohofaktorový, **univerzálny región, obsahujúci znaky homogénneho (formálneho) i nodálneho (funkcionálneho) regiónu.** Výskum politického regiónu má preto zložitý a náročný charakter a je založený na komplexnom prístupe, pričom je potrebné využívať poznatky ako geografických, tak aj negeografických disciplín.

Možno sa stotožniť s názorom M. Kotera (1993a), že **politický región je nepochybne reálne existujúcim geografickým regiónom s najjednoznačnejšími kritériami vymedzenia a najčitateľnejšími hranicami.**

5.3. Štát ako základný politický región

Možno konštatovať, že štát je **základnou jednotkou politických regiónov,** a to ako v ich podobe de iure, tak aj de facto. ***Štát*** **možno považovať za najcelostnejší politický región, je najsilnejším subjektom politickej činnosti, určujúcim vzájomný vzťah supraštátnych a subštátnych politických regiónov** ako geografického vyjadrenia priestorovo-politických systémov. Aj preto je štát považovaný za najcharakteristickejšiu a najrozvinutejšiu politickogeografickú formu regiónu.

Určujúce postavenie štátu vzhľadom k politickým regiónom de iure vyplýva o. i. aj z uplatňovania jeho vnútornej a vonkajšej suverenity, v zmysle výlučnej schopnosti štátu podieľať sa na ich vymedzení. Na subštátnej úrovni ide o politické regióny v podobe územných a správnych jednotiek štátu a členských subjektov zložených štátov (federácií), kým na supraštátnej úrovni sú politickými regiónmi zoskupenia štátov. Štát však môže slúžiť aj ako východiskové úroveň politických regiónov de facto. Niektorí autori (napr. E. G. Bowen) pokladajú štát dokonca za **jediný reálne existujúci región** (Barbag 1987). Podľa M. Kotera (1993a) uzlový systém s výrazným centrálnym strediskom, vysoký stupeň vnútornej spoločenskej organizácie, uzatvorený funkcionálny systém a silná vnútorná politická jednota vytvárajú zo štátu **najviac efektívny región teritoriálnej organizácie.**

Určitou slabinou štátu ako politického regiónu je jeho reálna alebo potenciálna **nestabilita,** ktorej príčiny nespočívajú iba v geografických faktoroch. To sa odráža aj v trvaní jeho hraníc, ktoré majú len dočasný priebeh. Vyplýva to z faktu, že štát ako **politický región je determinovaný nielen geografiou, ale hlavne dynamickým vývojom v mocenských centrách.**

Napríklad zmena politicko-ideologickej orientácie mocenského centra štátu môže viesť k reformám jeho územného a správneho členenia, k vytváraniu autonómnych celkov alebo k federalizácii štátu. *Politické zmeny v stredovýchodnej Európe boli späté aj s reformami územného a správneho usporiadania viacerých štátov tohto regiónu.* Podobne aj zvraty v globálnej mocenskej rovnováhe, zapríčinené zmenami v postavení globálnych mocenských centier majú za následok vznik a zánik štátov, resp. obnovu dočasne zaniknutých politických regiónov. *Po roku 1989 (resp. po skončení studenej vojny) došlo k rozpadu troch federácií (Sovietskeho zväzu, Juhoslávie a Česko-Slovenska) a k vzniku viacerých národných štátov. Stredná Európa ako politický región bol obnovený až po páde železnej opony, keď v rokoch 1945 až 1989 fakticky neexistoval.*

Problematické je **využitie štátu ako základnej výskumnej jednotky** v politickogeografických výskumoch, spracovaných na makroregionálnej alebo globálnej úrovni, kde dochádza ku komparácii štátov. Vyplýva to hlavne z veľkých rozdielov v ich rozlohe a počte obyvateľov, ako aj v ich ekonomickom či mocensko-politickom potenciále. Okrem toho veľké štáty sveta zahŕňajú vo svojom priestorovom rámci značné odlišnosti v ekonomickej a kultúrnej úrovni, v hustote zaľudnenia či v charaktere osídlenia. Aj keď žiadny štát nie je z hľadiska spomínaných faktorov úplne homogénny, najväčší stupeň heterogenity teritoriálnych štruktúr nachádzame vo veľkých a v niektorých stredne veľkých štátoch. Údaje za jednotlivé štáty ako celky podávajú teda iba všeobecný obraz, pričom nevystihujú ich vnútornú štruktúru. Aj preto politická geografia skúma aj subštátne politické regióny, najčastejšie v podobe územných a správnych jednotiek.

Štát je hlavným fenoménom, ktorý určuje priebeh a výsledky ekonomických, politických, sociálnych, ekologických a iných reprodukčných procesov, ktoré sú v rámci jeho priestorového vymedzenia uzavreté. Dlhodobejší charakter tohto uzatvorenia spôsobuje väčšinou aj výrazne sa odlišujúcu úroveň zásadných priestorových procesov v meradle jednotlivých krajín, ktorých pôsobenie má za následok aj rozdielne črty teritoriálnych štruktúr štátov sveta. Aj preto je znalosť vývoja a súčasného stavu politickej mapy sveta veľmi dôležitá.

Štát ako politický región bol preto donedávna hlavným predmetom štúdia politickej geografie v súlade s ustáleným akceptovaním štátu ako základnej priestorovej jednotky sveta.

5.4. Definícia štátu v politickogeografickom kontexte

Slovo *štát* pochádza z etymologického hľadiska **z latinského slova *status,*** čo znamená stav, ústava alebo poriadok. V súčasnom význame sa však začalo používať až v období existencie talianskych mestských republík. Do odbornej terminológie ho zaviedol N. Machiavelli, ktorý ho používal vo svojom diele *Vladár* (Svatoň in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Pojem štát je definovaný v politologickej, sociologickej, právnickej či ekonomickej literatúre z hľadiska zdôraznenia jeho základných atribútov, relevantných pre prístup jednotlivých vied. Okrem toho termín štát má **rôzne významy** aj v mediálnej komunikácii a v hovorovej reči.

V bežnom živote je **pojem štát** chápaný z troch aspektov:

- ako organizácia veľkej sociálnej skupiny (v hovorovej reči zamieňaný s termínmi *krajina, národ, vlasť a i.*);
- ako vzájomný pomer politickej moci k celku v rámci vzťahov medzi obyvateľstvom, orgánmi štátu a politickými stranami v rôznych kombináciách (v hovorovej reči stotožňovaný s vládou, mierou spravodlivosti a i.);
- ako administratívne orgány a ich činnosť vo vzťahu k obyvateľstvu (pozri Bodnar ed. 1988).

Podľa J. Svatoňa (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) je štát **taká inštitucionalizovaná forma spoločenského života na určitom území, ktorá prostredníctvom všeobecne záväzných pravidiel správania, za ktorými stojí jeho mocenská autorita (t. j. prostredníctvom právneho poriadku), pôsobí na spoločenské vzťahy.**

Pre politickogeografický prístup k výskumu štátu sú relevantné také definície štátu, ktoré **zdôrazňujú jeho priestorové a demografické aspekty v kontexte s jeho nevyhnutnými politickými atribútmi.** Tieto podmienky spĺňa aj jednoduchá definícia

štátu ako politickej organizácie spoločnosti na určitom území (Žaloudek 1999).

Zakladateľ tzv. klasického učenia o štáte G. Jellinek (1859 - 1911) vo svojej práci *Allgemeine Staatlehre* (1900) definoval štát ako **zväzovú jednotu usadených ľudí, opatrenú pôvodnou mocou štátnou** (Křížkovský - Adamová 1992). V podstate teda ide o **organické spojenie troch prvkov: štátneho územia, obyvateľstva, ktoré ho obýva a určitej organizácie tohto obyvateľstva, ktorá slúži výkonu štátnej moci.** Uvedená definícia zdôrazňuje potrebu uplatňovania popri iných aj geografických prístupov pri štúdiu podstaty a fungovania štátu.

Aj viaceré súčasné definície štátu, ktoré vznikli na pôde politológie zdôrazňujú ako nevyhnutné atribúty štátu územie, obyvateľstvo a moc, pričom k nim priraďujú aj **suverenitu** (Bodnar ed. 1988, Khan - McNiven 1990, Chalupa 1990, Krejčí 2001 a i.). R. Scruton (1989) štát definuje ako **združenie osôb žijúcich na vymedzenej časti zemského povrchu, právne organizované, personifikované a združené tak, aby sa mu mohlo vládnuť.** Aj v tejto definícii sú zahrnuté všetky štyri atribúty štátu: územie (vymedzená časť zemského povrchu), obyvateľstvo (združenie osôb), moc (právna organizácia) a suverenita (personifikácia, t. j. štát ako právnická osoba v rámci medzinárodného práva).

M. I. Glassner (1996) pokladá za základné charakteristiky štátu **teritórium štátu, stále obyvateľstvo, priestorovo-politickú organizáciu moci, spôsob organizácie ekonomiky, komunikačný (cirkulačný) systém, suverenitu a medzinárodné uznanie.** Prvých päť z nich má geografickú podstatu a sú súčasťou výskumu politickej geografie. Suverenita a medzinárodné uznanie sú kritériami politického charakteru a môžu byť podľa M. I. Glassnera rozhodujúce pre zaradenie priestorovo-politickej jednotky do súboru suverénnych štátov v zmysle ich členstva v medzinárodnom spoločenstve (pozri šiestu kapitolu). Uplatnenie politických kritérií môže byť v tomto kontexte predmetom diskusie.

Súvisí to najmä s geopolitickými jednotkami, ktoré **nemôžeme označiť za členov medzinárodného spoločenstva.** Hoci vyhlásili samostatnosť a disponujú všetkými spomenutými geografickými charakteristikami štátu a tiež aj suverenitou na určitom teritóriu absentuje ich širšie medzinárodné uznanie (ktorého výrazom je možnosť vstupu do OSN). Aj M. I. Glassner (1996) píše, že štát musí byť uznaný signifikantným počtom iných štátov (členov medzinárodného spoločenstva). Vývoj v posledných rokoch vyvracia tézu, že medzinárodné uznanie je nevyhnutným elementom existencie štátu. Svedčí o tom fakt, že tieto geopolitické jednotky dlhodobo disponujú priestorovo-politickou organizáciou moci a teda de facto fungujú ako štáty aj bez uznania signifikantným počtom štátov, ktoré sú pokladané za členov medzinárodného spoločenstva.

M. Sobczyński (1994a) rozoznáva **päť typov takýchto geopolitických jednotiek:**

- málo uznávané efektívne existujúce jednotky *(napr. Somaliland, Taiwan a Severný Cyprus),*
- povstalecké štáty *(napr. Abcházsko a Podnestersko),*
- proklamácie samostatnosti s charakterom propagandistických politických aktov *(napr. Chálistán),*
- autonómne kvázisuverénne jednotky *(napr. Bougainville),*
- proklamácie samostatnosti s recesisticko-propagandistickým charakterom *(napr. kniežatstvo Huttova rieka).*

Niektoré z týchto geopolitických jednotiek uznáva pomerne veľký počet štátov, členov medzinárodného spoločenstva *(napr. Taiwan udržiaval v júni 2001 diplomatické styky s 28 štátmi),* iné uznáva iba štát, ktorý pomáha udržiavať ich fungovanie *(Severný Cyprus je uznávaný iba Tureckom).*

V roku 1991 vznikla Organizácia nezastúpených štátov a národov (Unrepresented Nations and Peoples Organisation, UNPO), združujúca etnické skupiny a územné celky, usilujúce sa o samostatnosť. V súčasnosti má viac ako 50 členov.

Okrem toho treba v súvislosti s touto problematikou spomenúť ďalší typ geopolitickej jednotky, ktorou sú **závislé územia.** Väčšina z nich disponuje základnými geografickými charakteristikami štátu, vymedzenými M. I. Glassnerom (1996). V niektorých prípadoch však nemajú stále obyvateľstvo a tak ich jedinou základnou charakteristikou je iba teritórium *(napr. nórska dependencia Bouvetov ostrov v južnej časti Atlantického oceána).*

Vo všetkých závislých územiach absentuje plnenie kritérií politického charakteru (vlastnej suverenity a teda aj medzinárodného uznania). Vymedzenie súboru závislých území je pomerne zložité, pričom sa do úvahy berú dve hľadiská: politické (v zmysle ich postavenia vo vzťahu k orgánom štátu, ktorý ich spravuje) a geografické (demografická a fyzickogeografická odlišnosť od spravujúcej krajiny, pozri Bína 1983 a Ištok 1997). *V súčasnosti sa vo svete nachádza viac ako 40 závislých území.*

5.5. Politickogeografické aspekty hlavných atribútov štátu

V stručnej interpretácii môžeme za hlavné atribúty štátu považovať **územie, obyvateľstvo, moc a suverenitu.** V nasledujúcom texte ich budeme charakterizovať z politickogeografického aspektu.

5.5.1. Územie štátu

Územie (teritórium) ako atribút štátu je považované za fyzický základ existencie svetového politického systému (Krejčí 2001a). Vyplýva to zo skutočnosti, že geografické rozdelenie priestoru medzi štáty, resp. iné priestorovo-politické jednotky vytvára predpoklady na fungovanie procesov v rámci svetového politického systému a na zachovanie jeho súčasnej podoby.

Územie štátu **tvorí na základe medzinárodného práva vymedzená časť priestoru, ktorá podlieha jeho suverenite.** Pozostáva z nasledovných častí:

- **suchozemské územie** (kontinentálne i ostrovné),
- **vnútrozemské vody** (rieky, jazerá, umelé vodné nádrže),
- **morské vody** (teritoriálne more, vnútorné morské vody, pozri šiestu kapitolu),
- **vnútro Zeme** (geologický podklad) pod predchádzajúcimi troma súčasťami štátneho územia (determinované technickými možnosťami ťažby a vrtov),
- **vzdušný priestor** nad prvými troma súčasťami štátneho územia (jeho výška nad povrchom Zeme nie je podľa medzinárodného práva presne vymedzená, pozri šiestu kapitolu).

Územie štátu vytvára teda akýsi ihlan so zložitým tvarom podstavy, ktorá sa nachádza na hornej hranici vzdušného priestoru, kým jeho vrchol leží v strede Zeme.

Za **sporné súčasti štátneho územia** sa pokladajú podľa K. A. Boeslera (1983) kontinentálny šelf, rybárske zóny, kozmický priestor a výsostné vody na otvorenom mori. Niektoré z týchto problémových situácií rieši Konvencia o morskom práve (pozri šiestu kapitolu).

Štátne územie je **ohraničené spravidla konštantne vymedzenými a medzinárodne uznanými líniovými hranicami, ktoré sú vedené na povrchu suchej zeme, na hladine či brehu pohraničných vnútrozemských vôd, resp. v rámci vymedzenia morských vôd štátu.** Hranice štátu majú zároveň vertikálny charakter, pretože vymedzujú aj vnútro Zeme a vzdušný priestor, tvoriace súčasť štátneho územia. V hraniciach svojho teritória je štát najvyššou mocou vo vzťahu ku všetkým osobám a organizáciám, ktorú zaisťuje systém štátnych orgánov a pôsobenie štátneho aparátu.

Pojem štátneho územia vypovedá o vzťahu štátu k určitému územiu alebo o teritorialite. ***Teritorialita*** je najviditeľnejším a z hľadiska geografie najmarkantnejším atribútom štátu. Vyplýva to zo skutočnosti, že predpokladom uplatňovania moci je organizácia obyvateľstva na vymedzenom území a na územie sa viaže aj uplatňovanie štátnej suverenity. V súvislosti s tým treba poznamenať, že teritorialita ako významný štátny atribút sa odráža aj v pojme ***teritoriálny štát***, ktorý sa používa v politológii. Za základ jeho existencie sú považované traktáty Vestfálskeho mieru, uzavreté v roku 1648. Teritorialita v kontexte so štátom označuje najmä **skutočnosť, že dané teritórium niekomu patrí, že ho štátna moc ovplyvňuje, organizuje a kontroluje.**

Jednotlivé štáty sa medzi sebou líšia na základe svojej teritoriálnej veľkosti (rozlohy) a tiež geografických vlastností svojho územia. Územie, jeho veľkosť, tvar, vlastnosti, geografické podmienky, ekonomický potenciál, atď., sú jedným z hlavných zdrojov nerovnosti medzi štátmi. Sú teda **významnými mocensko-politickými faktormi štátu** a dodnes výrazne ovplyvňujú jeho postavenie v rámci medzinárodného spoločenstva.

Určujúci význam územia pre existenciu štátu zdôrazňuje aj fakt, že jeho úplná strata znamená zároveň aj faktický zánik štátu. Dochádza k tomu napr. po jeho rozpade alebo po úplnej okupácii jeho územia iným štátom alebo štátmi. Z hľadiska medzinárodného práva však môže štát existovať ďalej.

Podľa S. Otoka (1996) síce moderné teórie, týkajúce sa štátu, zahŕňajú teritórium ako nevyhnutnú podmienku existencie štátu, ale ani medzinárodnoprávne predpisy, ani tradície a ani rozhodnutia v praxi **neuprednostňujú zásady teritoriálnej charakteristiky,** nevyhnutnej pre formálne uznanie štátu.

Poľský geograf M. Sobczynski (1994a) upozorňuje na fakt, že s existenciou štátu bez vymedzeného teritória alebo úplne zbaveného územia sa stretávame čoraz častejšie. Podstatná časť medzinárodného spoločenstva jeho vládu môže uznávať aj po strate suverenity nad celým štátnym územím. Dochádza k tomu najmä v prípadoch nezákonnej okupácie štátneho územia iným štátom alebo inými štátmi. Počas druhej svetovej vojny boli na medzinárodnej úrovni uznávané viaceré štáty, hoci ich územie bolo okupované mocnosťami Osi (Poľsko, Česko-Slovensko a i.). Medzinárodné spoločenstvo neuznávalo ani okupáciu Kuvajtu Irakom, Namíbie Južnou Afrikou, resp. Východného Timoru Indonéziou.

Tieto skutočnosti sa však na rôznych politických mapách odrážajú rôzne, napr. aj v našich atlasoch bol Východný Timor zakresľovaný ako súčasť Indonézie, kým Namíbia vystupovala ako osobitná priestorovo-politická jednotka. Vyplýva to z postoja štátu, v ktorom mapa vyšla, k okolnostiam okupácie a z jeho vzťahov k okupačnému, resp. okupovanému štátu. Takto sa odráža politicko-ideologický vplyv štátnych inštitúcií na obsahovú konštrukciu politickej mapy sveta.

Základné princípy medzinárodného práva a ustanovenia Charty OSN zdôrazňujú platnosť **zásady nenarušiteľnosti teritória štátu a jeho integrity.** Podľa nich je zakázané akékoľvek násilné obsadenie, prisvojenie alebo rozčlenenie územia iného štátu.

V súčasnosti je celý suchozemský povrch našej planéty (okrem Antarktídy) rozdelený medzi štáty. Na niektoré územia si robia nároky dve (napr. Južné Kurily) i viaceré krajiny (napr. súostrovie Spratly). Podobne je medzi štáty rozdelená aj značná časť akvatória (na báze Konvencie o morskom práve, pozri šiestu kapitolu).

Všetky štáty sveta prešli od svojho vzniku určitým **teritoriálnym vývojom, ktorý** dimenzovali viaceré faktory. Predovšetkým treba spomenúť **prírodné prekážky, ako** prirodzenú bariéru teritoriálneho vývoja štátu (napr. morské pobrežie, pohorie, **púšť**). Okrem toho značný vplyv v tomto kontexte mala **teritoriálna aktivita iných štátov,** ktorá po utvorení rovnováhy viedla k stanoveniu priestorovo-politického **rozdelenia** na konkrétnom území. Významný vplyv mali aj **vnútorné faktory štátu** (počet **obyvateľov** a jeho štruktúra, úroveň ekonomiky, vojensko-strategický potenciál, **technické** a administratívne možnosti a pod.). Tento súhrn faktorov určoval **optimálnu veľkosť štátu v konkrétnom historickom období,** mohol však viesť aj k jeho **zániku**.

5.5.2. Obyvateľstvo štátu

Obyvateľstvo štátu **zahŕňa všetky osoby, ktoré trvale žijú na jeho území a podliehajú štátnej moci.** Moc je teda užšie naviazaná na obyvateľstvo štátu **než na jeho** územie. Výkon štátnej moci nad obyvateľmi štátu je považovaný za jeden **zo znakov,** ktorý svojou podstatou patrí medzi vnútorné právomoci štátu. Dôležité je **podotknúť,** že štát je donucovacou politickou organizáciou, pretože spája obyvateľstvo **na danom** teritóriu bez ohľadu na jeho vôľu (Bohdanowicz - Dziecielski 1996).

Z právneho hľadiska možno deliť obyvateľstvo štátu na štátnych občanov, **ktorí majú** k danému štátu špecifický štátoobčiansky pomer a na cudzincov, ktorí majú **štátoobčiansky** pomer k inému štátu, resp. u ktorých takýto pomer absentuje. Okrem **toho obyvateľmi** štátu môžu byť aj osoby s dvojitým štátnym občianstvom.

Štátni občania (fyzické osoby) tvoria personálnu zložku štátu, ich vzťah **k štátu má** trvalý charakter a je formalizovaný do podoby právneho vzťahu (štátne **občianstvo),** ktorý vypovedá o členstve jednotlivca v štáte (Svatoň in Jehlička - Tomeš - **Daněk eds.** 2000). Kontakt štátnej moci s **cudzincami** je spravidla formalizovaný **prostredníctvom** povolenia k vstupu, pobytu, tranzitu, udelenia azylu atď.

Štátne občianstvo je v súčasnosti založené na základe dvoch odlišných **tradičných práv:** *práve krvi (ius sanguinis)* a *práve pôdy (ius soli)*. **Priznáva sa na základe nasledovných situácií** (Baczwarow - Suliborski 2002):

- **pôvodu** (prevzatím od rodiča alebo rodičov, ktorí sú štátnymi **občanmi** *daného štátu);*

- **naturalizácie** (prijatím občianstva cudzincom, čo je späté s určitým vymedzeným postupom);
- **repatriácie a reemigrácie** (návratom emigrantov, utečencov a deportovaných do vlasti);
- **opcie** (dobrovoľným výberom občianstva po pripojení daného teritória k inému štátu).

V niektorých štátoch (napr. v USA) deti narodené na ich území získavajú automaticky ich štátne občianstvo, hoci ich rodičia sú cudzincami.

Štátne občianstvo je založené **ako na právach, tak aj na povinnostiach** v rámci štátu i mimo neho. Občania ako štátotvorné a medzinárodné subjekty majú záväzky obrany záujmov, cti a dôstojnosti svojho štátu.

Vo viacerých štátoch sa občianstvo identifikuje s národnosťou. Súvisí to s utváraním tzv. politického národa. Tak je to napr. vo Francúzsku, Grécku, Turecku a USA. Občanmi Francúzska sú okrem etnických Francúzov aj obyvatelia s odlišným etnickým či rasovým pôvodom. Sú považovaní v právnom zmysle tiež za Francúzov, pričom tvoria časť politického národa, ktorý sa sformoval na zásadách štátneho spoločenstva, nie na etnickej báze. Takto vytvorené právo má však dvojaké dôsledky. Na jednej strane bráni prejavom rasizmu a iným formám diskriminácie, na druhej strane však neumožňuje rozvíjať etnické skupiny na báze zvláštnych práv. Tak je tomu v Turecku, kde sa potláčajú takýmto spôsobom práva kurdskej menšiny.

Obyvateľstvo má značný vplyv na postavenie štátu v rámci medzinárodného spoločenstva, ale tiež aj na jeho vnútornú stabilitu. Z uvedených aspektov významne ovplyvňuje pozíciu štátu v rámci medzinárodného spoločenstva **početnosť** jeho obyvateľstva, ktorá je základom jeho ekonomickej a vojenskej moci. B. Wattenberg (cit Chalupa 1990) poukazuje v tomto kontexte na existenciu určitého **dolného limitu počtu obyvateľov štátu, ktorý ak nie je dosiahnutý, potom takýto štát nie je schopný udržať si svoju reálnu nezávislosť.** V podstate ide potom iba o nezávislosť formálnu, o. i. bez efektívnej vojenskej schopnosti brániť sa ohrozeniu zvonka. Populačná báza takéhoto štátu neumožňuje vytvoriť dostatočné ekonomické zdroje na pokrytie nákladov pre udržiavanie modernej armády.

Napriek tomu nejestvuje všeobecne uznávaný dolný limit z hľadiska počtu obyvateľov suverénneho štátu, bez ohľadu na to či ide o nezávislosť formálnu alebo reálnu. Radikálne názory presadzujú využitie práva na sebaurčenie obyvateľmi každého územia dosť veľkého, aby tvorilo samostatný správny okres (van Mises 1998). Takéto tendencie súvisia s problematikou **politickej dezintegrácie, secesie a separatizmu** v súčasnom svete.

V súčasnosti je najmenším štátom vo svete z hľadiska počtu obyvateľov Vatikán. Na jeho území žije približne 500 obyvateľov, ich postavenie je však vzhľadom na funkciu štátu špecifické. Preto je problematické porovnávať tento štát s inými krajinami. V súčasnosti majú tri suverénne štáty sveta (Nauru, Palau a Tuvalu) menej ako 20 000 obyvateľov a ich nezávislosť nikto nespochybňuje. Otázne je, či najmenej početná komunita na svete so štatútom závislého územia - Pitcairn (v roku 1998 tu žilo 50 obyvateľov) je schopná fungovať ako nezávislý štát, plniaci svoje funkcie pri problematickom zohľadnení spomínanej podmienky L. van Misesa.

M. Sobczyński (1994a) píše, že je ťažké spochybniť nevyhnutnosť disponovania stáleho obyvateľstva pre existenciu štátu. Doterajšia prax vývoja medzinárodného spoločenstva nepriniesla prípad existencie štátu, zbaveného obyvateľstva. Podľa neho taká situácia môže v budúcnosti nastať. Prírodná katastrofa môže napr. prinútiť obyvateľstvo evakuovať ostrov, ktorý bol zvláštnou priestorovo-politickou jednotkou (suverénnym štátom alebo závislým územím). Došlo k tomu už v rokoch 1961 až 1963, keď bolo pre vulkanickú činnosť evakuované obyvateľstvo ostrova Tristan da Cunha. Podobná situácia nastala na ostrove Montserrat (závislé územie Spojeného kráľovstva v Malých Antilách), keď bola v druhej polovici 90. rokov 20. storočia evakuovaná časť jeho obyvateľov. Ostrovný štát Nauru hľadá možnosti presťahovania obyvateľov na iné miesto z dôvodov narušenia vlastného prírodného prostredia ťažbou fosfátov. Otázka, či štátnosť takýchto priestorovo-politických jednotiek prestane existovať je vecou diskusie.

Pre stabilitu štátu je významná **lojalita** obyvateľstva. Ako píše K. W. Deutsch (1991) čím je spoľahlivejšia a dosiahnuteľnejšia je lojalita ľudu, tým je väčšia potenciálna moc štátu. Lojalita obyvateľstva závisí od viacerých faktorov. Keďže má na ňu výrazný vplyv štruktúra obyvateľstva v zmysle postavenia jeho etnických, rasových a konfesionálnych skupín, výraznú úlohu pri jej analýze zohrávajú aj výsledky politickogeografického výskumu. Okrem toho významnú funkciu zohráva aj celkový vzťah obyvateľstva k štátnej moci, ako aj iné faktory.

Celkovo môžeme chápať obyvateľstvo ako závažnejší činiteľ, ovplyvňujúci stabilitu štátu, než faktory súvisiace s jeho teritóriom. **Obyvateľstvo (ľud) je určujúcim štátotvorným činiteľom.** Vyplýva to o. i. aj z uplatňovania práva národov na sebaurčenie v zmysle vytvárania národných štátov.

5.5.3. Štátna moc a suverenita štátu.

O politologickej interpretácii moci a suverenity sme sa zmienili v predchádzajúcej kapitole. Preto sa v tejto časti v stručnosti zamyslíme najmä nad politickogeografickými aspektami štátnej moci a suverenity z hľadiska jej uplatňovania vo vzťahu k územiu a obyvateľstvu štátu.

Moc, realizovaná z jedného mocenského centra, patrí medzi základné atribúty štátu. Ako píše J. Becker (1986) **vo vnútri hraníc svojho štátneho územia má štát mocenský monopol.** Štátna moc je určujúcou zložkou **verejnej moci,** teda moci, pôsobiacej autoritatívne na spoločenské vzťahy. Vyplýva to z faktu, že štát ako spoločensky univerzálna inštitúcia je subjektom najvyššej verejnej moci **vo vzťahu k štátnemu územiu** (Svatoň in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000).

Každý suverénny štát disponuje **štátnou mocou, ktorá sa opiera o činnosť najvyšších zákonodarných, výkonných a súdnych orgánov** (ktoré pokladáme za subjekty štátnej moci) a ich hierarchicky podriadených štruktúr. Nezastupiteľnými **úlohami orgánov štátnej moci** je dosiahnuť organizovaný poriadok vo vnútri štátu, zabezpečiť bezpečnosť štátu pred útokom iných štátov a tiež presadzovať záujmy štátu v zahraničí.

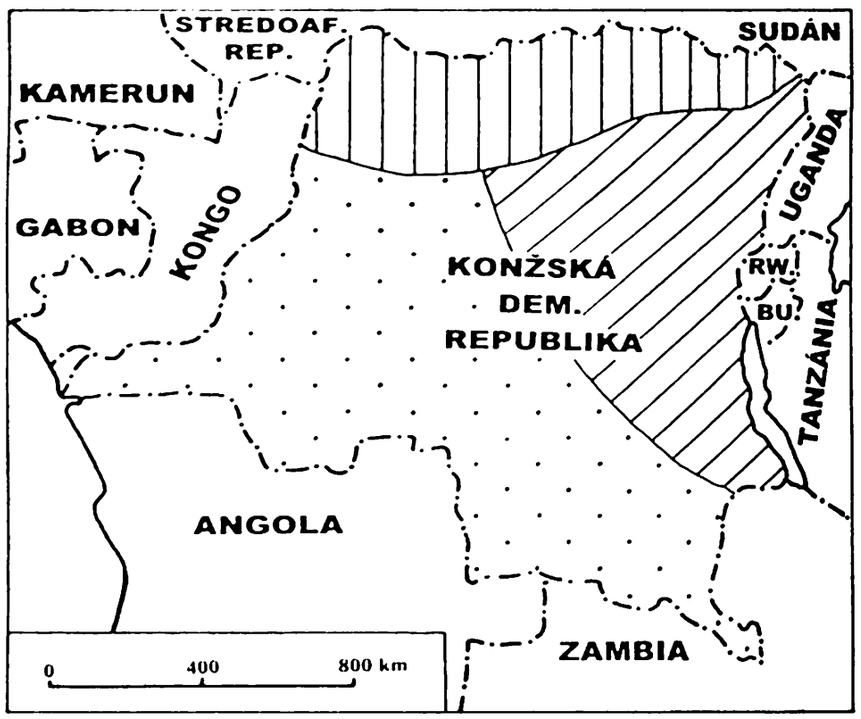
V tomto kontexte ide o efektívne pôsobenie dvoch úzko prepojených **rozmerov štátnej moci: jej intenzívnosti** (t. j. vytvárania optimálneho politického systému pre jej realizáciu) a **jej extenzívnosti** (t. j. dosiahnutia optimálneho priestoru pre jej realizáciu a vyrovnanie sa z vonkajším prostredím). Pre fungovanie oboch rozmerov je vplyv geografických faktorov, spätých s obyvateľstvom a teritóriom značný.

Mocou v štáte disponuje ústavou a zákonmi vymedzená organizovaná skupina ľudí, t. j. **štátny aparát.** Disponuje donucovacími prostriedkami, ktoré sú nevyhnutné na udržanie poriadku vo vnútri štátu a tým aj jeho stability. Preto efektívne fungovanie štátneho aparátu môže eliminovať resp. brzdiť negatívny vplyv niektorých geografických faktorov, ohrozujúcich stabilitu štátu. Naopak, činnosť **politických organizácií (strán a hnutí), zastupujúcich určité skupiny obyvateľstva** (etnických či konfesionálnych menšín, obyvateľov určitého regiónu) môže vplyv destabilizačných faktorov zosilňovať. Najväčšie nebezpečenstvo pre stabilitu štátnej moci pochádzajúce zvnútra je vytváranie nových mocenských centier na území štátu, čo môže viesť k jeho rozpadu.

Legitimita štátnej moci v demokratických štátoch je založená na **politickej legitimite a legalite** (Svatoň in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Znamená to, že podmienky, priebeh a okolnosti procesu získavania štátnej moci, ako aj jej uplatňovanie a pôsobenie v spoločnosti a voči samotnému štátu, sú realizované na základe práva a v rozsahu, ktoré toto právo stanovuje, teda na základe legality. Politická legitimita predstavuje uznanie a rešpektovanie autority určitého subjektu politiky zo strany spoločnosti alebo zo strany jej jednotlivých častí. V prípade mnohých štátov vo svete je problematické hovoriť o politickej legitimite alebo legalite (napr. v *štátoch pod vojenskou správou*).

Štátna moc a suverenita štátu sú úzko prepojené a to nielen z hľadiska ich pôsobenia, ale aj z politickogeografického aspektu. Podobne ako štátna moc aj suverenita má výrazný priestorový rozmer vo vzťahu k územiu štátu a jeho obyvateľstvu. Nasvedčuje tomu aj definícia suverenity ako **skutočnosti, že voči určitému územiu a príslušnému obyvateľstvu je štátna moc najvyššou výlučnou mocou a pri jej uplatňovaní voči iným suverénom aj nezávislou mocou, t. j. nezávisí od vôle inej moci** (Tomko et al. 1988). Suverenita štátu vychádza z uplatňovania princípu teritoriality, t. j. s organizovaním obyvateľstva na vymedzenom území. Podľa toho sa štátna moc, ako aj práva určitého štátu vzťahujú na všetkých (t. j. organizácie aj občanov), ktorí bývajú na tomto území.

Mapa 6: Situácia v Konžskej demokratickej republike (august 2000)

územie kontrolované centr. vládou (podporovanou Angolou, Namibiou a Zimbabwe)

územie kontrolované Hnutím za oslobodenie Konga (MLC), podporovaným Ugandou

územie kontrolované Konžským združeným hnutím za demokraciu (RDC), podporovaným Rwandou

Z geografického hľadiska môžeme suverenitu v jej vnútornej dimenzii interpretovať ako **integrujúci faktor štátneho územia vymedzeného hranicami, ktoré je riadené z centra (hlavného mesta) a ktorý by mal zahŕňať celé územie štátu od jeho jadra až po periférium.** Spoločným znakom všetkých štátov je fakt, že nositeľom štátnej suverenity je mocenské centrum. Isté rozdiely medzi štátmi sveta vyplývajú so stupňa a priestorového rozsahu vykonávania suverenity na svojom teritóriu a to aj napriek tomu, že pre každý štát je vlastná snaha o mocenskú kontrolu celého svojho územia.

Viaceré štáty fakticky nevykonávajú suverenitu a teda ani neuplatňujú štátnu moc na celom svojom území. Politická mapa často neodráža reálnu situáciu z hľadiska realizácie suverenity a štátnej moci z mocenského centra štátu, pretože rozsiahle regióny sú obsadené separatistickými či inými vzbúreneckými zoskupeniami, bojujúcimi proti centrálnej moci. Tak je tomu napr. v Konžskej demokratickej republike (pozri mapu 6), *Kolumbii, Mjanmarsku, resp. aj v Somálsku (kde možno hovoriť o úplnom rozklade centrálnej štátnej moci).*

Túto problematiku analyzujeme v kontexte jadrového územia štátu a jeho periférie v poslednej časti tejto kapitoly.

5.5.4. Politickogeografický výskum atribútov štátu

Z poznámok, týkajúcich sa jednotlivých atribútov štátu vyplýva, že **každý z nich má priestorový rozmer a možno ich analyzovať z politickogeografického hľadiska** v zmysle pôsobenia politických subjektov v priestore.

V prípade **územia štátu** ide o. i. o analýzu jeho priestorovo-politického vývoja, vzťahu jeho geografických znakov (fyzickogeografickej a ekonomickej štruktúry, morfológie a kompaktnosti) a politických javov a činností. **Obyvateľstvo štátu** možno z politickogeografického hľadiska analyzovať najmä v kontexte jeho štruktúry (etnickej, konfesionálnej, rasovej a i.), ako aj teritoriálneho rozloženia (regionálne rozdiely v štruktúre a rozmiestnení obyvateľstva a kompaktnosti osídlenia) a jeho vývoja (najmä z hľadiska počtu).

Moc na teritóriu štátu skúma politická geografia z aspektu jej organizácie (napr. rozdelenia moci a kompetencií medzi centrálnymi orgánmi štátu a orgánmi jeho teritoriálnych častí, územno-správne členenie) a intenzity (teritoriálne rozdiely v pôsobení štátnej moci). **Suverenita štátu** môže byť skúmaná vo vzťahu k štátnemu teritóriu (napr. otázky uplatňovania suverenity štátu na konkrétnych územiach) a k zahraničiu (suverénne kompetencie štátu vo vzťahu k iným štátom a k ich zoskupeniam).

5.6. Politickogeografické aspekty funkcií a úloh štátu

Pojem *funkcie štátu* vyjadruje vymedzenie hlavných smerov jeho pôsobenia. Ako píšeme v predchádzajúcej kapitole, štát má veľmi rôznorodé funkcie, ktoré sa môžu v priebehu vývoja meniť, oslabovať, zosilňovať alebo môžu vzniknúť nové. Podobne sa menia aj názory na funkcie štátu.

Politológia rozoznáva vnútorné a vonkajšie funkcie. Sú úzko naviazané na uplatňovanie štátnej moci a suverenity. Medzi **vnútorné funkcie** patrí:

- funkcia právna v zmysle regulácie základných spoločenských vzťahov a riešenia sporov,
- funkcia bezpečnostná, chápaná ako ochrana bezpečnosti a majetku svojich občanov,
- funkcia hospodárska, spočívajúca v správe štátnych financií a regulácii hospodárskych vzťahov,
- funkcia sociálna v zmysle uplatňovania sociálnej politiky,
- funkcia kultúrna v podobe uplatňovania kultúrnej politiky.

Pre vykonávanie vnútorných funkcií štátu sú nevyhnutné orgány, ktorých činnosť je zameraná na dodržiavanie právnych noriem, teda donucovací aparát (napr. súdnictvo, polícia či armáda). Súvisí to s faktom, že základnou metódou, pomocou ktorej štát realizuje svoje vnútorné funkcie je donucovanie, pretože rozhodnutia štátnych orgánov v tomto kontexte nezávisia výlučne od vôle jeho obyvateľov.

Vnútorné funkcie štátu sú späté s územím, vymedzenom hranicami, na ktorom žije stále bývajúce obyvateľstvo - občania štátu. Uplatňuje sa tu špecifické postavenie štátu ako organizácie spoločnosti, ktorá je na danom území najvyššou organizáciou a nepodlieha žiadnej inej organizácii zvonku. Za určitých okolností môže dôjsť k zmene tohto postavenia, napr. ak štát vchádza do zmluvného zväzku s inými štátmi, ktorý umožňuje zasahovať do realizácie niektorých vnútorných funkcií štátu *(napr. v prípade vstupu do Európskej únie).*

Vonkajšie funkcie štátu sú zamerané na organizovanie stykov s ostatnými štátmi, na reguláciu zahraničného obchodu a tiež na obranu štátu pred hrozbou zvonku. Patrí tu obrana nielen pred vojenským ohrozením, ale tiež ochrana ekonomiky štátu a eliminácia nepriaznivých vplyvov zvonku (napr. zdravotná ochrana pred epidémiami chorôb). Vonkajšia funkcia štátu v súvislosti s globálnym vývojom je dnes komplikovaná jeho nárazníkovým postavením medzi globalizujúcou a integrujúcou sa svetovou ekonomikou a miestom, kde prebieha každodenný život jeho obyvateľstva (Giddens cit. Kolosov - Mironenko 2001). Kľúčovými inštitúciami pre uplatňovanie vonkajších funkcií štátu sú diplomacia a armáda.

Vykonávanie všetkých týchto funkcií štátom je zamerané na **integráciu určitej spoločnosti na danom území** a tiež na **zaistenie jej nepretržitej existencie.** K hodnoteniu plnenia tohto historického poslania štátu prispieva aj politická geografia, pričom v rámci jej výskumu zaberá štát stále veľmi dôležité miesto. Na pôde politickej geografie prebieha diskusia o úlohe štátu, pričom sa vytvorili v tomto kontexte tri hlavné teoretické koncepcie, súvisiace s úlohou štátu v západnej spoločnosti (Kolosov - Mironenko 2001).

Prvá koncepcia presadzuje ako hlavnú úlohu štátu **poskytovanie takých služieb občanom, ktoré nemôžu byť efektívne poskytované na báze trhových princípov.** Geografi by mali v súvislosti s tým analyzovať teritoriálne rozdiely v službách, poskytovaných štátom a to v závislosti od rôznych faktorov (napr. od sociálnej a vekovej štruktúry obyvateľstva) a zároveň vysvetliť dostupnosť služieb, poskytovaných štátom a tiež efektívnosť jeho činnosti pre ich zabezpečovanie.

Práce vychádzajúce z druhej koncepcie (nazývanej aj *neoliberalizmus*) podrobujú kritike **ekonomickú činnosť štátu,** ktorá je určujúco ovplyvnená politickými motívmi a teda neefektívna (napr. zainteresovanosť politických strán, ktoré sú pri moci na štátnych objednávkach a investíciách v záujme uchovania si svojho mocenského postavenia).

Podľa zástancov tretej koncepcie je štát hlavne **regulátor sociálnych konfliktov a distribúcie spoločenských výhod.** Pre zástancov tejto koncepcie hrajú dôležitú úlohu miestne orgány moci, ktoré plnia funkciu nárazníka eliminujúceho sociálne protirečenia na mieste ich výskytu. Preto zvláštny dôraz sa dáva na hľadanie riešenia konfliktov prostredníctvom mechanizmov zastupiteľskej demokracie na rôznych stupňoch. Sem patria aj názory radikálnych geografov, využívajúcich *neomarxistický prístup.* V niektorých prácach tohto prúdu sa štát traktuje len ako nástroj v rukách monopolov, pričom každé rozhodnutie jeho vlády je v skutočnosti zásahom v ich záujme.

5.7. Typy štátnych útvarov

Počas histórie sa vyvinulo viacero **typov štátnych útvarov,** ktoré sú vo veľkej miere nadviazané na rozsah ich územia. Troma základnými typmi štátnych útvarov boli mestské štáty, ríše a národné štáty.

Historicky najmenší štátny útvar predstavujú ***mestské štáty (polis).*** Charakterizované sú ako kultúrne homogénne a politicky kompaktné priestorovo-politické jednotky s rôznym typom vlády (demokracie, oligarchie a i.), ako aj vnútorného usporiadania. Ich trvanie záviselo od ich schopnosti uzatvárať spojenectvá s inými mestskými štátmi (ktorým dominoval najsilnejší z nich) a tiež na kolonizácii iných území. Zároveň

však súperili so susedmi o územie a ekonomické výhody. Kľúčovým faktorom pre existenciu mestských štátov boli komunikácie, ktoré ich spájali s ostatným svetom, pretože ich ekonomika bola naviazaná na obchod s územiami rôzneho rozsahu v blízkom alebo aj vzdialenom okolí. Priemerná rozloha mestského štátu bola 250 km², zahŕňali teda prevažne mesto a jeho bezprostredné zázemie.

Najväčší rozvoj mestských štátov prebiehal na území antického Grécka (od 8. storočia pred n. l.). Neskôr mestské štáty vznikali na celom stredomorskom pobreží. Už v staroveku sa však stali súčasťou expandujúcich ríš. Niektoré sa stali ich centrami (napr. Rím). Obdobou mestských štátov v stredoveku boli pobrežné talianske mestá (Benátky, Janov) a tiež hanzové mestá v severnej Európe. V súčasnosti je jediným mestským štátom Singapur.

Rozlohou najväčšími štátnymi útvarmi počas histórie boli ***ríše (impériá).*** Vyznačovali sa tým, že pod jednou vládou sústreďovali väčší počet odlišných celkov (z hľadiska teritoriálneho, politického resp. etnického). Ich ekonomika sa vyznačovala stagnáciou poľnohospodárstva, preto rozšírenie územia bolo hlavným zdrojom zvýšenia bohatstva a moci. Vnútorný poriadok ríše bol spätý s teritoriálnou kontrolou a sférami vplyvu. Veľká rozloha bola síce z hľadiska ekonomiky a vojenského potenciálu zdrojom jej sily, ale zároveň predstavovala jej slabosť v kontexte s jej spravovaním, komunikáciou a nízkym stupňom lojality periférnych častí. Preto predpokladom stability ríše bolo budovanie a kontrola komunikácií.

Za najvýznamnejšie ríše v histórii sú pokladané Asýria (ako prvý politický útvar, ktorý možno v 7. storočí zaradiť medzi veľké štáty sveta), ríša Alexandra Macedónskeho, Rímska ríša, Arabská ríša, Mongolská ríša, Osmanská ríša a i. Niektoré súčasné štáty boli tiež pôvodne ríšami (Irán, Čína, Rusko a i.). Odlišné územné celky zahŕňali aj koloniálne impériá (napr. Britská ríša).

V súčasnosti je dominujúcim typom štátneho útvaru **národný štát.**

5.8. Národný štát ako súčasný model štátu

Súčasný model štátu, t. j. ***národný štát*** **ako univerzálna forma politickej organizácie je výrazom splynutia idey štátu s ideou národa.** Spája ich najmä teritoriálna báza: **tak, ako sa štát vyznačuje suverenitou na určitom území, podobne aj národ je spätý, resp. identifikuje sa s konkrétnym teritóriom na zemskom povrchu.** Toto teritórium vytvára pre národ podmienky pre jeho hospodársku, kultúrnu a politickú realizáciu. Súčasťou symbolov či stereotypov v národnom vedomí sú aj obrazy priestoru v podobe regiónov, patriacich do národného teritória, s ktorými sú späté významné udalosti v histórii národa *(napr. Kosovo pre Srbsko, Sevastopoľ pre Rusko).* Na tomto základe môže byť vytvorená aj teritoriálna ideológia národa či národného štátu, ospra-

vedlňujúca územné nároky voči susedným štátom *(koncepcia „Veľkého Albánska", „Veľkého Somálska" a i.).*

Okrem toho štát a národ spája aj ich význam pre spoločnosť v úlohe nenahraditeľných integračných činiteľov. Problém vzťahu medzi štátom a národom je zakomponovaný v nezhodnosti priestorového vymedzenia národov a štátov a tiež aj v absencii vzájomnej podmienenosti existencie. E. Gellner (1983) píše, že **štát sa určite objavil bez pomoci národa a niektoré národy sa určite objavili bez požehnania vlastným štátom.**

Podľa M. Rejaia a C. H. Enloe (1969) je štát politicko-právnou koncepciou, kým národ koncepciou zásadne psycho-kultúrnou. Preto **národ a štát môžu existovať nezávisle na sebe,** národ môže existovať bez štátu a štát môže existovať bez národa. **Tam, kde vystupujú spoločne, je výsledkom národný štát.** Autori tu majú na mysli „autentický" národný štát, teda taký, ktorý uzatvára vo svojich hraniciach iba jeden národ. Takýchto štátov nie je veľký počet, ale aj ostatné **štáty sveta fungujú na základe politického modelu národného štátu.** Preto môžeme konštatovať, že takéto štáty sú štátmi niekoľkých národov alebo štátmi bez dominantného národa.

Jedným z výrazov úzkeho vzťahu pojmov národ a štát je ich časté stotožňovanie v anglickom jazyku vo výraze *nation.* Pojem *nationality* tu neznamená národnosť v našom slova zmysle, ale príslušnosť k štátu resp. štátnosť. Zdôrazňuje to aj M. Hroch (1997) v téze, že **anglický jazykový kontext spája termín národ so štátom,** so štátnosťou. Podobne je to vo francúzskej literatúre. Tento problém vyplýva z odlišného chápania národa v týchto krajinách, resp. z odlíšenia dvoch modelov národov - západného (občianskeho, stotožňovaného niektorými autormi s politickým národom ako súhrnom obyvateľov celého štátu) a východného (etnického), ktorý rozoberáme v tejto časti kapitoly. Dokonca aj v slovenskom jazyku sa pojem *medzinárodný* často používa vo význame *medzištátny.*

Známy britský politológ R. Scruton (1989) definoval pojem národ ako **často skôr vágne používaný termín, označujúci akýkoľvek suverénny štát, ktorý je politicky autonómny a má stále územie.** V tomto zmysle sa používa aj v názve Organizácie spojených národov *(United Nations Organisation),* hoci jej členmi sú štáty. **Spomenuté sémantické modifikácie, týkajúce sa pojmu národ, výrazne ovplyvňujú celý terminologický aparát problematiky, analyzovanej v tejto podkapitole** (bližšie pozri napr. Bombík 1992, Krejčí 1993 a i.).

5.8.1. Národ

***Národ* je najvyšším typom etnickej skupiny.** Ako pôvodné etnické skupiny (etniká) sú označované kmene, z ktorých sa vyvinuli národnosti a následne aj národy. Definovanie kategórií etnikum, národnosť a národ je problematické.

Pri analýze vzťahu štátu a národa vyvstáva problém definície národa, ktorá by čo najvýstižnejšie vymedzila a charakterizovala tento fenomén (pozri Kořalka 1969). Podstatná časť definícií sa opiera o akcentovanie spojenia skupiny ľudí prostredníctvom spoločnej kultúry, tradícií, dejín, jazyka, mentality a obyčajne aj **územia a samosprávy na tomto území.** J. G. Kellas (1991) konštatuje, že národy majú *objektívne rysy* (ako sú územie, jazyk, viera, spoločný pôvod) a tiež *subjektívne rysy* (vedomie príslušnosti k národu v mysliach ľudí a lojalita k nemu). Zdôrazňuje sa teda najmä päť dimenzií národa: psychologická, kultúrna, územná, politická a historická.

Podľa rôznych definícií možno národ chápať ako:

- spoločenstvo ľudí, ktorí cítia, že k sebe patria v dvojakom zmysle a to tým, že hlboko zdieľajú signifikantné časti spoločného dedičstva a že ich čaká spoločný osud i v budúcnosti (Emerson 1970);
- historicky vytvorená skupina ľudí, skonsolidovaná na základe kontinuity histórie, spoločnej kultúry, jazyka, teritória a hospodárskeho života, pričom toto spoločenstvo sa prejavuje jednak predovšetkým vo vedomí jej členov a v pocite príslušnosti k danému národu (Barbag 1987);
- skupinu ľudí vedomých si formovania spoločenstva, zdieľajúcich spoločnú kultúru, príslušiacich k jasne vymedzenému územiu, majúcu spoločnú ako minulosť, tak víziu budúcnosti a nárokujúcu právo samosprávy (Guibernau cit. Jehlička 1993);
- historicky sformovanú pospolitosť ľudí s rovnakými etnickými znakmi, ako je spoločný a od ostatných etník odlišný pôvod, psychika, jazyk a kultúra, pričom od rodových a kmeňových etník sa národ odlišuje tým, že ho v zásade vymedzuje územie a nie pokrvná príbuznosť (Krejčí 1993);
- skupinu ľudí so spoločnou kultúrou, zdieľajúcich jednu alebo viac dôležitých kultúrnych charakteristík ako sú náboženstvo, jazyk, politické inštitúcie, hodnoty a historické skúsenosti, pričom jej príslušníci spolucítia navzájom, cítia sa k sebe bližšie ako k cudzincom a veria, že patria k sebe (Glassner 1996);
- kultúrnu entitu, skupinu ľudí spojených spoločnými hodnotami a tradíciami, napr. jazykom, náboženstvom a dejinami, ktorí obvykle žijú v rovnakom geografickom priestore (Vítek 1999a);

- osobité a uvedomelé kultúrne a politické spoločenstvo, na ktorého utváraní majú najväčší vplyv spoločné dejiny a územie (Velký sociologický slovník 1996);
- veľké a stále spoločenstvo ľudí, ktoré vzniklo vďaka biologickému pôvodu, vytvorenej kultúre a jazyku, historickým osudom, osídleniu a väzbe na rovnaké teritórium, trvalej historickej pamäti a mýtom, spoločnému ekonomickému životu a tiež vďaka spoločným ideám (Baczwarow - Suliborski 2002).

Pri štúdiu definícií národa sa zdôrazňuje téza, že neexistuje pochybnosť o jestvovaní tohto fenoménu, avšak **každá z nich umožňuje vyčleniť národ iba subjektívne,** na základe preferovania určitých znakov, ktoré môžu byť spochybňované realitou. Zatiaľ nebola sformulovaná definícia, ktorá by umožňovala vymedziť pojem národ na základe exaktne vyčlenených faktorov, teda čo najobjektívnejšie.

Tento problém vyplýva aj z **dvojakého chápania národa,** spočívajúceho v protiklade západného (občianskeho) a východného (etnického) chápania národa, ktoré pretrváva dodnes. Kým západný model národa sa, podľa A. D. Smitha (1991), vyznačuje štyrmi prvkami - historickým územím, právne-politickým spoločenstvom, právne-politickou rovnosťou príslušníkov a jednotnou občianskou kultúrou a ideológiou, východný model je založený na pokrvnom pôvode, ľudovej mobilizácii a rodnom jazyku a tradíciách. Pre fungovanie národného štátu je prispôsobený prvý model, blízky chápaniu politického národa a sformovaný v podmienkach západoeurópskeho národného štátu.

Ukazuje sa, že v skutočnosti sú národy **definované subjektívne,** teda svojimi vlastnými príslušníkmi a nie objektívne, t. j. na základe súboru vybraných vonkajších faktorov. Tento subjektívny prístup k chápaniu národa vyjadril J. E. Renan (1823 - 1892) slovami: **existencia národa je každodenným plebiscitom** (cit. Krejčí 2001a).

Viacerí autori preto národ charakterizujú hlavne alebo výlučne z psychologických aspektov. Významný filozof a sociológ E. Gellner (1983) píše, že dvaja ľudia sú rovnakej národnosti, pokiaľ spoločne zdieľajú rovnakú kultúru (v chápaní systému ideí, znakov, asociácií a spôsobov správania a komunikácie) a pokiaľ sami seba uznajú za príslušníkov rovnakého národa. **Národy sú dielom presvedčenia, lojality a solidarity ľudí, ktorí sú navzájom spojení istými právami a povinnosťami, vyplývajúcimi so zdieľaného spoločenstva.** Podľa názoru W. Connora (1994) národ ako skupina ľudí sám vie najlepšie, čo ju spája a čím môže byť definovaná. Exkurziu o definíciách národa zakončíme názorom B. Andersona (1992), ktorý definoval národ ako **politické spoločenstvo, existujúce v predstavách ľudí, a to ako v zmysle jeho ohraničenosti, tak suverenity.** Snaha o sformovanie tejto predstavy s cieľom utvoriť a stabilizovať vlastný štát vedie k vzniku *nacionalizmu*.

Sprehľadniť rôzne traktovania pojmu národ sa usiluje S. Otok (1996), ktorý vymedzuje v tomto kontexte tri hlavné koncepcie:

- **koncepcia národa ako duchovného, kultúrneho spoločenstva a uznanie národného vedomia za hlavný činiteľ tvoriaci národ** (národné puto sa opiera o sociálne a intelektuálne väzby, o psychické pocity, o akceptovanie určitých spoločenských zásad a hodnôt);
- **koncepcia národa ako sociálneho javu** (národ je chápaný predovšetkým ako politické spoločenstvo, usilujúce sa o nezávislý politický život v rámci vlastnej štátnej organizácie), pričom táto koncepcia je dnes vo svete značne uznávaná;
- **koncepcia národa ako historického spoločenstva** (do jedného národa spájajú ľudí spoločné historické osudy, pričom národné vedomie sa tu odráža v podobe pocitu spoločenstva a vnútornej solidarity ako aj odlišnosti navonok).

Nedostatky v definíciách národa sa odrážajú v problematike vymedzenia jednotlivých národov vo svete a to napríklad aj v súvislosti s uplatňovaním práva na sebaurčenie.

Podobne existuje aj viacero **názorov na proces sformovania národa.** ***Primordialistické teórie*** vychádzajú z prirodzenosti človeka. Podľa nich národy vznikli rozširovaním príbuzných skupín a predstavujú spoločenstvá fungujúce na báze biologického pôvodu, alebo sa sformovali z historického etnokultúrneho spoločenstva ľudí, zviazaného s vymedzeným územím, na ktorom vzniklo stále spoločenstvo, pričom jeho členovia sú zjednotení koreňmi a vierou v spoločnú súčasnosť a budúcnosť. Členov tohto spoločenstva okrem toho spájajú ďalšie dôležité charakteristiky: jazyk, náboženstvo, územie, kultúra, obyčaje, obraz života, mentalita, historické korene a i. Prívrženci týchto teórií zastávajú názor, že národy disponujú merateľnými charakteristikami (je možné s určitou presnosťou vymedziť územie, na ktorom žijú, spočítať počet osôb, hovoriacich ich jazykom, analyzovať osobitosti ich kultúry atď).

Inštrumentalistické teórie naproti tomu chápu národy ako súčasné spoločenstvá, zjednotené politickými záujmami a významnými charakteristikami, utvorenými v nedávnej minulosti, kým ich spoločné genealogické a geografické korene sú iba mýty, ktoré boli utvorené pre zblíženie príslušníkov týchto spoločenstiev. Tieto mýty sú využívané politickými elitami v prípade mobilizácie národa pre boj s protivníkmi (napr. aj so štátnou mocou, ak nejde o štátotvorný národ). Podľa O.Krejčího (2000) moderné národy vznikali všade z **etnického podložia pri aktívnej pomoci politiky.**

Formovanie národov je veľmi dlhodobým procesom, ktorý prebieha počas viacerých spoločensko-ekonomických formácií. V procese integrácie kmeňov na kmeňové zväzy sa vytvárali najprv národnosti. Neskôr (a v mnohých prípadoch v súvislosti

s utváraním štátov) sa zlučovaním národností vytvárali národy. Možno povedať, že tento proces ešte nie je ukončený a preto je pravdepodobný vznik nových národov v rámci určitých jazykových, kultúrnych a konfesionálnych podmienok.

Ako spomíname v šiestej kapitole, národ patrí medzi neštátne subjekty medzinárodných vzťahov. Jeho dôležité postavenie ako **subjektu medzinárodných vzťahov** vyplýva z jeho funkcie nositeľa tradícií a skupinovej suverenity, pričom treba zdôrazniť aj jeho chápanie ako historického spoločenstva, ktoré existuje na dlhom úseku ľudských dejín a má najstabilnejšiu civilizačno-reprodukčnú funkciu. Význam národa v medzinárodnom kontexte odzrkadľuje aj fakt, že národ, bojujúci o svoje politické práva je považovaný za subjekt medzinárodného práva, čo je všeobecne uznávané a zakotvené vo viacerých medzinárodných dokumentoch.

Priestorovo-politická organizácia hrá v problematike národa významnú úlohu. Odráža sa to aj vo viacerých definíciách národa, ktoré sme uviedli vyššie. Z tohto hľadiska môžeme hovoriť o národe ako o skupine ľudí, ktorá vyjadruje svoju spolupatričnosť o. i. aj vo forme úsilia o vytvorenie vlastnej geopolitickej jednotky, teda spravidla národného štátu. Tak vlastná politická organizácia na svojom území alebo úsilie o jej vytvorenie plní v národe funkciu jednej zo silných integrujúcich síl.

5.8.2. Vzťah štátu a národa

Jednou z dimenzií existencie národa je aj politický rozmer, ktorý je daný existenciou vlastného štátu alebo aspoň federatívneho či autonómneho celku v rámci multietnického štátu. Táto dimenzia je opretá o doktrínu ***nacionalizmu***, ktorá presadzuje názor, že **národ je prirodzeným a jediným správnym nositeľom štátnej moci,** pričom cieľom nacionalizmu je, **aby sa štát a národ čo najviac kryli.**

Podľa M. Webera (1994) je národ spoločenstvom sentimentu, ktoré by sa malo adekvátne vyjadriť vytvorením štátu vzhľadom k tomu, že **národ je spoločenstvom, ktoré normálne inklinuje k vytvoreniu vlastného štátu.** K tejto téze môžeme doplniť, že to vyplýva zo záujmu národa uchovať si svoju existenciu v zmysle špecifických rysov etnickej pospolitosti a zabrániť možnosti dostať sa pod politický, psychický a kultúrny tlak iného národa a tiež z postavenia štátu ako najvýznamnejšej politickej organizácie ľudí a z koncentrácie moci v jeho orgánoch. To prirodzene inšpiruje národy k úsiliu o vytvorenie vlastného štátu, ktorého úlohou je ochrana národa a sprostredkovanie jeho presadenia sa v politike, v ekonomike a kultúre na svetovej úrovni.

Viaceré definície (najmä anglojazyčných a frankojazyčných autorov) **prelínajú pojmy národ a štát** v tom zmysle, ako ich traktujeme u nás. Tak A. D. Smith (1972) označuje za národ skupinu ľudí, ktorá disponuje nasledovnými charakteristickými rysmi:

kultúrnou svojbytnosťou (jej členovia sú rovnakí v tom, v čom sa líšia od iných), územnou celistvosťou so slobodnou mobilitou vo vnútri, relatívne dostačujúcim počtom obyvateľov, vonkajšími politickými vzťahmi konfliktu a spojenectva s obdobnými skupinami, priamym členstvom so zodpovedajúcimi občianskymi právami a tiež vertikálnou ekonomickou integráciou okolo spoločného systému práce.

Národ a štát nemožno stotožniť. Jednou z príčin je fakt, že veľký počet národov nedisponuje vlastnou štátnosťou a teda by sme ich v tomto chápaní za národy nemohli pokladať. Na druhej strane treba zohľadniť fakt, že väčšina súčasných národných štátov zahŕňa vo svojom vymedzení ***národnostné menšiny,*** sú teda v podstate mnohonárodné (multietnické).

Za národnostnú menšinu sa pokladá **skupina numericky menšia ako zvyšok obyvateľstva štátu, nachádzajúca sa v nedominantnom postavení, ktorej členovia, ako príslušníci tohto štátu, sa vyznačujú etnickými, náboženskými alebo jazykovými znakmi, odlišujúcimi ich od ostatného obyvateľstva a preukazujú, aspoň implicitne, zmysel pre solidaritu, ktorý ich vedie k zachovávaniu svojej kultúry, tradícií, náboženstva alebo jazyka** (Capotorti cit. Kusý 1993).

V súvislosti vzťahu medzi štátom a národom sa vynára otázka, **ktoré štáty môžeme považovať za „autentické" národné štáty a ktoré štáty za multietnické.** Prirodzeným prístupom k odpovedi na ňu je uplatnenie analýzy percentuálneho zastúpenia jednotlivých etnických skupín na celkovom počte obyvateľstva štátu. *Využil ho W. Connor (1994), keď píše, že v 70. rokoch minulého storočia len 12 štátov (9,1 % štátov sveta) možno oprávnene nazývať národnými štátmi. a iba 25 štátov (18,9 %) malo 90 % obyvateľov, patriacich k jednému národu. Zároveň však až 34 štátov (29,5 %) malo menej ako 50 % obyvateľov patriacich k jednému hlavnému národu.*

V roku 1985 G. P. Nielsson (cit. Cabada 1995) za národný štát pokladal krajinu, kde jeden národ predstavoval viac ako dve tretiny obyvateľov (sem patrilo 107 štátov). Ostatných 57 štátov označil za „nenárodné", rozdelil ich na tri skupiny a za multietnické považoval také z nich, kde nebolo možné určiť žiadnu dominujúcu etnickú skupinu. Okrem nich rozlíšil stredné nenárodné štáty (jedna dominantná etnická skupina zahŕňala 40 až 60 % populácie) a dvojnárodné štáty (dve výrazné etnické skupiny tvorili spolu viac ako 65 % obyvateľstva).

Spomenutý prístup je síce exaktný, ale príliš mechanický. Nezohľadňuje totiž napr. etniká, ktoré síce nemajú výrazný podiel na obyvateľstve štátu, ale svojimi špecifickými znakmi vyvíjajú tlak na jeho stabilitu (územnou koncentráciou na súvislom území; osídlením v regiónoch, priliehajúcich k susednému štátu v ktorom žije hlavná časť národa a i.). **Politickogeografický pohľad na problematiku národnostných menšín** umožňuje komplexnejší prístup, zohľadňujúci nielen ich početnosť, resp. podiel na obyvateľstve štátu, ale aj iné faktory.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj situáciu, keď príslušníci jedného národa žijú vo viacerých štátoch. *R. Jalali a S. M. Lipset (1997) upozorňujú, že iba 16 % Židov žije v Izraeli, ostatní sú obyvateľmi 39 iných krajín, Arabi žijú v 37 štátoch, Malajci v siedmich, Kurdovia v štyroch.* Aj preto je problematika typológie štátov sveta z tohto ich vzťahu k národom pomerne zložitá.

Plastickejší pohľad na problematiku národnostných menšín a štátu, v ktorom žijú poskytujú politickogeografické typológie. Typológiu štátov v kontexte **priestorového vzťahu štátu a štátotvorného národa** vymedzil M. Koter (1993b, pozri schému 1). Rozoznáva päť typov štátov v Európe: „maďarský" typ (územie štátu je menšie od národného teritória), „portugalský" typ (územie štátu sa zhoduje s národným územím), „poľský" typ (územie štátu sa v značnej miere prekrýva s národným územím, v štáte sú málopočetné národnostné menšiny a zároveň štátotvorný národ vytvára národnostné menšiny mimo štátu), „francúzsky" typ (územie štátu je väčšie ako územie národa, v štáte sú menšiny iných národov) a „juhoslovanský" typ (federácie, vytvorené na etnickom základe).

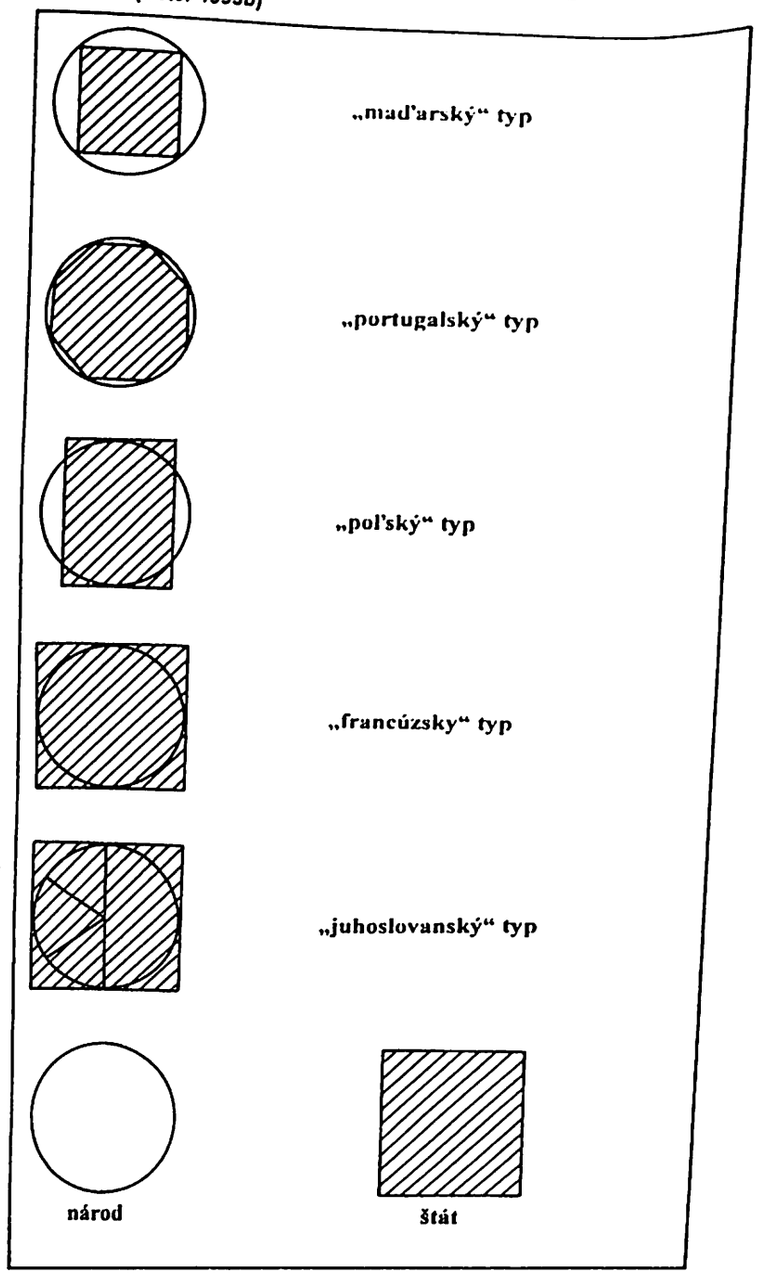
V. Baar (2001) vymedzil z hľadiska vzťahu štátu a národa **štyri modelové typy národov. Európsky typ** národa sa vyznačuje prioritným faktorom psychologickej spolupatričnosti danej spoločným jazykom a kultúrou a spoločným historickým vývojom v rámci štátneho útvaru v určitom časovom období. Autor sem zaraďuje prakticky všetky európske národy bez ohľadu na ich početnosť, na dĺžku vytvárania povedomia spolupatričnosti, alebo na to, či disponujú štátom, resp. aspoň administratívne vymedzeným regiónom.

Územie štátu hrá rozhodujúcu úlohu v **americkom type** národa, pričom spojovacím prvkom sú jazyk a kultúra, ktoré sa sem dostali z Európy a prispôsobili sa miestnym podmienkam. Dôležitú úlohu tu hrá pocit historickej príslušnosti, ktorý vznikol vo vymedzení hraníc, definovaných európskymi mocnosťami. Farba pleti alebo viera nie sú určujúce pri definovaní príslušnosti k národu, rozhodujúca je sebaidentifikácia jednotlivca s národom, a to hlavne na báze štátnej príslušnosti.

Ázijský typ národa je charakterizovaný dôrazom na územie (hlavne na hranicami vymedzený štát), na jazyk a často aj na náboženstvo a historický vývoj a vyznačuje sa nízkym stupňom tolerancie voči susedom. Etnické územia sú často vplyvom migrácií a zmien štátnych hraníc roztrieštené, čo spôsobuje mnohé problémy.

Za najmenej rozvinutú a neskonsolidovanú komunitu možno považovať **africký typ** národa. Po dekolonizácii sa príbuzné etniká rozdelili do viacerých štátov, resp. sa ocitli v jednom štáte s jazykovo a kultúrne odlišnými etnikami, niekedy tradične nepriateľskými. Situáciu skomplikovali cudzie kultúrne a náboženské vplyvy. Názvy jednotlivých typov sú odvodené od kontinentov, neznamená to však, že k nim patria len národy, ktoré na nich žijú. *Napr. európsky typ sa dá aplikovať aj na niektoré ázijské a africké*

Schéma 1: Typy štátov z hľadiska priestorových vzťahov medzi štátom a štátotvorným národom
(Koter 1993b)

etniká a štáty (Madagaskar, Vietnam, Japonsko), k americkému typu sú blízki Arabi a arabské štáty.

Pohľady na vzťah štátov a národov M. Kotera a V. Baara možno doplniť analýzou špecifického charakteru **národnostných menšín,** ktoré vytvárajú často hlavné nebezpečenstvo pre stabilitu národného štátu. V podstate sa národnostné menšiny v tomto kontexte môžu nachádzať v troch rôznych pozíciách. V prvom prípade celá etnická skupina žije v podobe národnostnej menšiny v jednom štáte. Týka sa to najmä menej početných etník, ktoré v niektorých štátoch disponujú rôznym rozsahom autonómnych práv. Ich získanie zvyčajne eliminuje separatistické ambície. *Ako príklady môžeme uviesť Gagauzov v Moldavsku, Lužických Srbov v Nemecku, viaceré etniká v Rusku, ale aj pomerne početných Kataláncov v Španielsku.*

Komplikovanejšou pozíciou je, ak etnická skupina nedisponuje svojim národným štátom a žije na teritóriu viacerých štátov, v ktorých tvorí národnostné menšiny. Snahy o zjednotenie takéhoto etnika do jedného štátu vedie k vytvoreniu konfliktnej situácie, často vyúsťujúcej do ozbrojených stretnutí. *Najznámejší je v tomto kontexte prípad Kurdov, ktorí žijú najmä na území štyroch susediacich štátov - Turecka, Iránu, Iraku a Sýrie. Všetky tieto krajiny bránia zjednoteniu tohto etnika a tým chcú predísť narušeniu vlastnej územnej integrity. Táto situácia vyústila do ozbrojeného konfliktu a teroristických akcií.*

Poslednou pozíciou je postavenie etnika ako národnostnej menšiny, pričom disponuje vlastným národným štátom, ležiacim spravidla v susedstve. Takáto situácia môže vyústiť do vnútorného napätia v štáte, v ktorom národnostná menšina žije. Jej cieľom je pripojenie svojho teritória k vlastnému národnému štátu *(iredenta),* čo môže viesť do medzištátneho konfliktu. *V tejto súvislosti sú známe viaceré príklady z histórie (napr. československo-nemecký konflikt o Sudety, obývané väčšinou Nemcami pred druhou svetovou vojnou). V súčasnosti sú takýmito menšinami Maďari v Rumunsku, na Slovensku a na Ukrajine, ako aj v Srbsku, resp. Albánci v Srbsku (Kosovo) a v Macedónsku.*

Povaha spolužitia viacerých národov v jednom štáte je kľúčovou otázkou pre jeho stabilitu. Ideálnym modelom v tomto kontexte je vytvorenie **politického národa,** keď obyvatelia štátu, patriaci k rôznym etnickým národom, si k nemu vytvoria povedomie ako k vyššiemu celku. Tento proces môže byť spontánny (následkom dlhodobého spolužitia v rámci jedného štátneho celku a integrácie etník) alebo násilný (slabšie etnické komunity sú rozložené silnejšími). V tomto prípade je príslušnosť k štátu primárna a určujúca, kým príslušnosť k národu iba sekundárna. *Výrazným príkladom je Švajčiarsko, kde sa podarilo stmeliť politický národ z jazykovo, konfesionálne a kultúrne odlišných komunít, ktorých väčšie časti vytvorili v susedstve veľké národné štáty (Nemecko, Francúzsko, Taliansko). Pokus o vytvorenie politických národov v Sovietskom zväze („sovietsky národ"), v Juhoslávii, ale aj v Kanade zlyhal.*

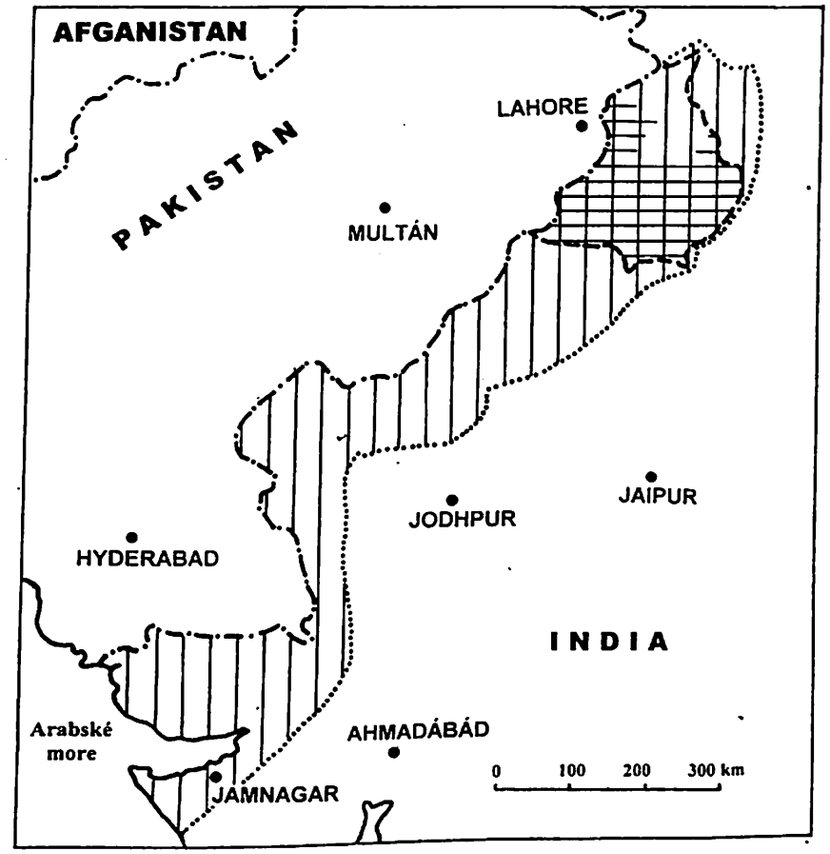
V podstate však v bežnom chápaní termínu národ v krajinách západnej Európy (hlavne v Spojenom kráľovstve a vo Francúzsku) a v USA ide o súhrn občanov celého štátu, čo je stotožňované s termínom politický národ (Rychlík 1997). V tomto ponímaní sú politické národy sformované vo väčšine krajín západnej Európy. V niektorých etnicky v podstate homogénnych štátoch môžu pojmy politického a etnického národa splývať.

Vytvorenie zloženého štátu (federácie) na etnickom základe je jednou z možností určitej (často však iba prechodnej) stabilizácie spolunažívania viacerých národov v jednom štáte. Hlavnou podmienkou je zhoda hraníc subjektov federácie s etnickými hranicami. Tento model je veľmi citlivý na rozdelenie politickej moci a kompetencií medzi jednotlivé národné komunity, zastúpené jednotlivými subjektami federácie a centrálnymi (federatívnymi) štátnymi orgánmi. Preto sú podobné formy spolužitia viacerých národov v jednom štáte len prechodné a málo stabilné. Jednou z príčin je úsilie o „zviditeľnenie" národa v medzinárodnom kontexte, ktoré je sťažené uvažovaním v kategórii politického národa podľa zásady *jeden štát - jeden národ* (Rychlík 1997). Prekážkou stability je aj rozdielna početnosť etnických komunít a to v kontexte rozdelenia kompetencií v zloženom štáte.

Rozpad Česko-Slovenska, bývalej Juhoslávie a Sovietskeho zväzu na začiatku 90. rokov minulého storočia potvrdil nestabilitu etnických federácií, ktoré sa neboli schopné udržať po zmene politického režimu a ukázalo sa, že ich držala pohromade hlavne totalitná moc. Zvlášť sa neosvedčili etnické federácie dualistického charakteru. Rozdielna početnosť etnických komunít, rozdielna ekonomická úroveň ich teritórií, resp. rozdielna politická orientácia ich reprezentácií často takéto federácie destabilizujú, ako je tomu v Belgicku a v „novej" Juhoslávii. Separatistické tlaky možno pozorovať aj v Indii, ktorá je tiež federáciou na etnickom základe. Ako príklad možno uviesť úsilie Sikhov, náboženskej komunity, žijúcej prevažne vo federálnom štáte Punjab, o vyhlásenie samostatného štátu Chálistán, ktoré vyvrcholilo v 80. rokoch minulého storočia (pozri mapu 8).

Spolužitie viacerých národov v jednom štáte s cieľom zachovať jeho stabilitu môže byť upevnené poskytnutím **rozsiahlych práv národnostným menšinám** (medzi základné patria právo používania vlastného jazyka, právo na informácie a vzdelanie vo vlastnom jazyku a právo organizovať vlastnú národnú kultúru), ktoré môžu viesť až k získaniu **územnej autonómie.** Toto riešenie bolo však len čiastočne úspešné. Vyplýva to z pocitu diskriminácie, ktorú pociťuje každá menšina už tým, že je menšinou. Niekedy na ústupky zo strany štátu nadväzujú ďalšie požiadavky zo strany národnostných menšín. *Úspešným príkladom riešenia je udelenie autonómie nemecky hovoriacim obyvateľom v severnom Taliansku (Trentino - Alto Adige) v roku 1948, ktorá po dosiahnutí rozsiahlych kompetencií v nasledujúcich obdobiach eliminovala národnostné napätie v tejto oblasti. Naopak, autonómne práva pre Baskov v Španielsku*

Mapa 8 : Vymedzenie štátu Chálistán
(spracované podľa Baar-Šindler 1988 a Glassner 1996)

(v roku 1980 bola vytvorená autonómna oblasť País Vasco) neutlmili radikálne požiadavky na samostatnosť Baskicka, ktoré sú spojené s teroristickými akciami (pozri mapu 9).

V krajných prípadoch dochádza k pokusom o konsolidáciu štátov úsilím o dosiahnutie ich **etnickej homogenizácie.** Tento proces môže nadobudnúť násilné formy, ako je genocída alebo vysídlenie národnostných menšín, ale prebieha aj prostredníctvom ich asimilácie. *Násilné procesy, ktorých cieľom bola etnická homogenizácia štátov,*

Mapa 9: Územné rozšírenie Baskov

prebiehali v Európe po oboch svetových vojnách (napr. vysídlenie Nemcov z územia Česko-Slovenska a Poľska). Genocída Arménov v Turecku v rokoch 1915 a 1916 spôsobila zároveň aj ich emigráciu z tureckého územia.

Ako píše O. Krejčí (1993) medzi štátom a národom existuje **príčinný vzťah. Národy sa usilujú o vytvorenie štátu ako najvyššej formy vlastného politického života,** pričom nie je vylúčené že ide o ich imanentnú vlastnosť (Rychlík 1997). Ako príčinu tejto snahy možno uviesť najmä úsilie o zachovanie národnej existencie v zmysle vlastných špecifických čŕt a zároveň aj odstránenie nebezpečenstva tlaku zo strany iného, početnejšieho štátne-politicky organizovaného národa. **Ako sme už spomenuli, takéto záujmy národa najefektívnejšie zabezpečuje v súčasnosti politická moc reprezentovaná národným štátom.** Tieto tendencie sú zrejmé aj v súčasnosti. Štát je aj dnes vnímaný ako najdôležitejší prostriedok pre obhajobu záujmov národa. Je však

paradoxné, že aj novovznikajúce štáty zahŕňajú vo svojom vymedzení ďalšie národy bez štátneho vyjadrenia. *Napr. Gruzínsko, ktoré získalo nezávislosť po rozpade Sovietskeho zväzu, zahŕňa vo svojom vymedzení aj Abcházcov, ktorí bojujú za vlastný štát.*

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj **právo národov na sebaurčenie,** ktoré zakotvuje Charta OSN. **Najvyšším stupňom zaistenia práv ľudských celkov je nadobudnutie vlastnej zvrchovanosti, t. j. utvorenie vlastného štátu, pričom uplatnenie tohto práva priznávajú medzinárodné právne normy národom.** Okrem toho môže byť právo národov na sebaurčenie realizované aj nadobudnutím autonómie alebo odtrhnutím sa od štátu, na území ktorého národ dovtedy žil a pripojením sa k inému štátu. Podľa princípov práva národov na sebaurčenie majú všetky národy právo určovať si slobodne a podľa vlastného želania svoj vnútorný a vonkajší politický štatút bez vonkajšieho zasahovania a uskutočňovať svoj politický, hospodársky, sociálny a kultúrny život podľa vlastného uváženia. Štáty majú povinnosť vystríhať sa akéhokoľvek konania, ktoré by národy pozbavilo ich práva na sebaurčenie, slobodu a nezávislosť.

Uplatnenie práva národov na sebaurčenie je komplikované viacerými ťažkosťami. Jednou z nich je už spomínané nejednoznačné vymedzenie pojmu národ, umožňujúce jeho rozporuplné vysvetlenia. Uskutočňovanie procesu sebaurčenia komplikoval aj rozpor medzi teritoriálnym charakterom štátnej suverenity a národom.

Vynorila sa otázka, či má skupina ľudí právo na politickú samostatnosť iba z toho dôvodu, že sa sama prehlásila za národ. Použitie iných kritérií je však často sporné. *Možno presne špecifikovať, či sú obyvatelia Severného Írska súčasťou „britského národa", alebo patria k „írskemu národu" či tvoria samostatný „ulsterský národ"? Sú obyvatelia Quebecu v Kanade samostatným národom, alebo iba jazykovou skupinou „kanadského národa"?*

E. Hobsbawm (2000) píše, že **sebaurčenie národov platilo iba tam, kde išlo o také národy, ktoré boli považované za životaschopné kultúrne i ekonomicky.** Nešlo teda o úplné naplnenie práva národov na sebaurčenie bez ohľadu na ich vymedzenie. Je nepochybné, že dôsledná realizácia práva národov na sebaurčenie v podobe vytvorenia vlastného štátu by mala za následok ohrozenie stability celého medzinárodného politického systému, spojeného s chaosom a vznikom množstva ekonomicky úplne nesebestačných ekonomických celkov. Okrem toho je právo na sebaurčenie národov v niektorých prípadoch neaplikovateľné aj z geopolitických príčin a z dôvodov protichodných teritoriálnych nárokov jednotlivých štátov. Preto presadzovanie hesla o sebaurčení ako všeobecne realizovaný program nemôže ponúknuť v 21. storočí relevantné riešenie národnostnej otázky.

Ak sa stotožníme s odhadom, že v súčasnom svete je približne 300 národov (Krejčí 2001a), potom by v rámci dôslednej realizácie práva národov na sebaurčenie malo

vzniknúť viac ako sto nových štátov. A. Gellner (1993), vychádzajúc z jazykových kritérií však píše až o 8000 národoch. Z uvedených faktov vyplýva vysoký konfliktný potenciál úplného uplatnenia práva národov na sebaurčenie.

Okrem toho, že národ sa usiluje o vytvorenie vlastného štátu, možno zároveň konštatovať, že aj **štát môže byť tvorcom národa,** teda národotvorným činiteľom. Viaceré národy sú spojené pri svojom formovaní s nejakým štátnym celkom, aj keď už zaniknutým. *Napr. Škóti, ktorí sú často vyčleňovaní ako svojbytný národ sú spätí s existenciou samostatného Škótskeho kráľovstva, ktoré zaniklo v roku 1707 pripojením k Spojenému kráľovstvu (je potrebné však poukázať na špecifickú etnickú situáciu na Britských ostrovoch).*

Procesy formovania národov v rámci štátov prebiehajú aj v súčasnosti, hoci pôvodne ide o multietnické krajiny. Prispievajú k tomu viaceré príčiny (migrácie do veľkých miest, intenzívne ekonomické kontakty v období budovania trhovej ekonomiky, odstránenie komunikačných bariér a i.). *Takéto procesy prebiehajú napr. v Indonézii, na Filipínach, ale aj vo viacerých afrických štátoch.*

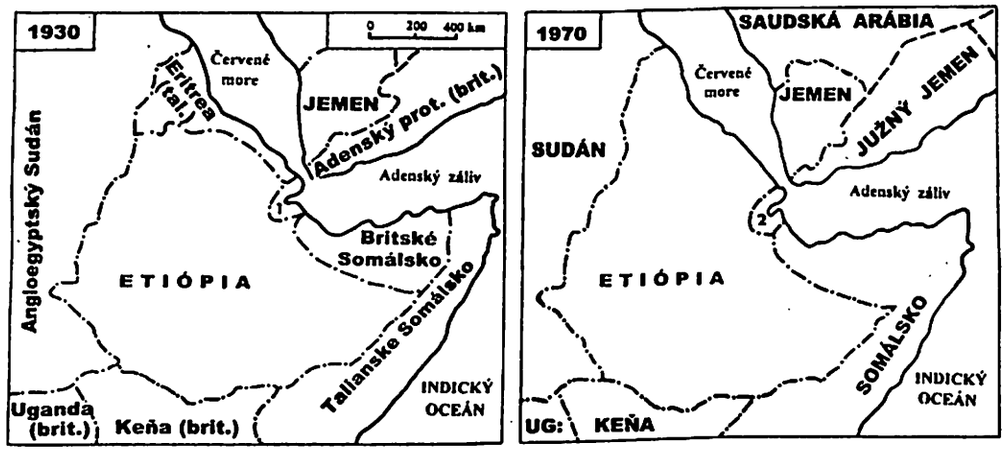
Štát je národným identifikátorom síce veľmi silným, ale zároveň aj vysoko problémovým (Střítecký 1992). Definícia „ideálneho" národného štátu, sformulovaná M. I. Glassnerom a H. J. de Blijom (1989) hovorí, že **národný štát je národ so štátom ovinutým okolo neho. To znamená, že je to národ so svojim vlastným štátom, štátom, v ktorom nie sú žiadne významné skupiny, ktoré by neboli súčasťou národa. Neznamená to jednoducho menšinové etnické skupiny, ale nacionalistické skupiny, ktoré alebo chcú svoj vlastný štát, alebo chcú byť časťou iného štátu, alebo prinajmenšom chcú širší rozsah autonómie vo vymedzení štátu, v ktorom žijú.** Podľa R. Scrutona (1989) je národný štát **organizovaný tak, aby v ňom vládol národ (alebo dva či viac tesne spätých národov), jeho územie je určené hranicami národa a jeho právo je prinajmenšom sčasti určené národnými zvyklosťami a predstavami.**

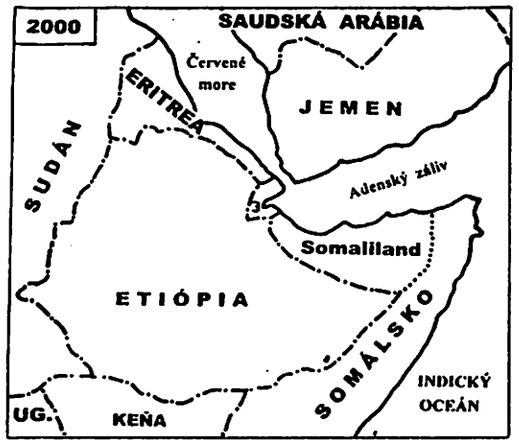
Štátov, ktoré by zodpovedali podobným definíciám, najmä prvej z nich, je však v súčasnom svete veľmi málo. *Za národné štáty by sme tak mohli jednoznačne pokladať z väčších krajín azda iba oba kórejské štáty, Portugalsko, Japonsko a Island, niektoré arabské štáty, resp. štáty v Latinskej Amerike.* Aj E. J. Hobsbawm (2000) píše, že v súčasnom svete iba okolo tucta štátov môže tvrdiť, že ich občania sú v reálnom zmysle jednotnou etnickou alebo jazykovou skupinou.

Na tieto skutočnosti naväzuje jedna z koncepcií **kritiky modelu národného štátu,** ktorý bol aplikovaný aj mimo Európu. Argumenty vychádzajú z procesu vzniku nových štátov najmä dekolonizačným procesom za posledných sto rokov. Tieto štáty boli skonštruované síce na systémovej báze mocensko-politických orgánov a inštitúcií národného štátu, ale len máloktoré sa blížili jeho modelu z hľadiska etnickej štruktúry svojho obyvateľstva, pretože sú multietnické a polykultúrne. Absentujú v nich teda sociálne a kultúrne predpoklady spojenia rozličných špecifických komunít do jedného celku, zosobnenom v stabilnom národnom štáte unitárneho charakteru.

Hlavnou príčinou bolo v priebehu dekolonizačného procesu prevzatie hraníc, ktoré vznikli v koloniálnom období a ktoré boli vytvorené na základe záujmov koloniálnych mocností bez ohľadu na prirodzené regionálne väzby. Účelom vytvorenia takto vymedzených koloniálnych celkov samozrejme nebola reakcia na potreby tu žijúcich komunít, ale vyvažovanie moci koloniálnych mocností v týchto priestoroch. Skúsenosti z nezávislej existencie štátov Ázie a Afriky však ukazujú, že takmer všetky z nich sa snažili akýmikoľvek prostriedkami udržať svoju územnú celistvosť, vymedzenú hranicami z koloniálneho obdobia a zabrániť separácii akéhokoľvek regiónu. Vznik samostatnej Eritrey v roku 1993 je považovaný za doklad sily vplyvu pôvodných koloniálnych hraníc v Afrike.

Mapa 10 : Vývoj hraníc v severovýchodnej Afrike

štátne hranice a hranice koloniálnych celkov

hranice, oddeľujúce Somaliland od ostatnej časti Somálska

4 Francúzske Somálsko
5 Francúzske územie Afarov a Isov
6 Džibutsko
UG. UGANDA

Ani väčšina hraníc v Európe sa nezhoduje s etnickými hranicami. Je to výsledok realizácie politicko-mocenských doktrín veľmocí, ktorých zameranie vplývalo na utváranie priestorovo-politického usporiadania Európy po oboch svetových vojnách.

Výsledkom je **množstvo štátnych hraníc, ktoré sa nezhodujú s etnickými hranicami, ale ešte väčšie množstvo latentne (alebo otvorene) separatistických hnutí** (Rehnicer 1995), čo platí nielen pre Európu, ale aj pre celý svet. Separatizmus je v súčasnosti javom, ktorý je prítomný v politickom živote viac ako štvrtiny krajín sveta.

Dosiahnutie čo najvyššieho stupňa lojality čo najväčšej časti obyvateľstva so štátom, v ktorom žijú, je nevyhnutnou podmienkou nadobudnutia vysokého stupňa jeho mocenského potenciálu. Preto kompaktný národ môže moc a stabilitu štátu upevniť na základe svojej spolupatričnosti, patriotizmu a aktívnej kooperácie. V každom národnom štáte existuje početnejšia alebo menej početná skupina obyvateľstva, úzko identifikovaná so štátom a ktorá je v porovnaní s inými komunitami v štáte viac uprednostňovaná vzhľadom ku podielu na politickej moci v štáte (Deutsch 1971). Takáto komunita je často vymedzená aj etnicky, teda príslušníkmi národa, ktorí pokladajú štát za „svoj" národný štát, pričom možno hovoriť o **štátotvornom národe**.

S. K. Hennayake (cit. Jehlička 1993) výstižne upozorňuje v tomto kontexte na protichodnosť politických procesov, ktoré prebiehajú vo vnútri národného štátu. Zároveň sa realizuje hegemonistická politika, viazaná s vedúcou úlohou štátotvorného národa a selektívna národnostná politika, ktorá rovnako uprednostňuje väčšinový národ. **Reakcia menšinových etnických komunít** je na túto situáciu veľmi citlivá. V niektorých štátoch sa zmierili s dominanciou štátotvorného národa, v mnohých však viedlo prílišné uprednostňovanie väčšinového národa k politickej mobilizácii a radikalizácii hnutí etnických skupín, ktorých cieľom je separatizmus a iredenta. *Rôzne sú formy ich boja za odtrhnutie alebo pripojenie svojho etnického územia k susednému štátu - od politických prostriedkov (Quebec v Kanade), cez teroristické akcie (baskická organizácia ETA v Španielsku), až po ozbrojený boj prerastajúci do občianskej vojny (Tamilovia na Srí Lanke). Niekedy ide o kombináciu týchto spôsobov.*

„Ideálny" národný štát by mal byť teda etnicky homogénny. J. G. Herder vo svojej **teórii „prirodzeného" štátu** píše, že taký štát musí mať hranice zhodné s hranicami národa. Štáty, ktoré presahujú svojim vymedzením hranice štátotvorného národa, nemajú podľa neho opodstatnenie. Podobný je názor M. Guibernaua (cit. Jehlička 1993), ktorý rozdeľuje štáty na **legitímne** (ktorých územie sa zhoduje s územím národa) a **nelegitímne** (ktorých územie zahŕňa iné národy alebo ich časti). Podľa tejto interpretácie je väčšina štátov sveta nelegitímnych. P. J. Taylor (1994) konštatuje, že **myšlienka sveta národných štátov bola vždy v praxi mýtom, s tým, že v skutočnosti všetky štáty tvorili zmesi ľudí vrátane významných menšín**.

Vzťah štátu a národa je súčasťou výskumu viacerých vedných disciplín, medzi nimi aj politickej geografie. V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) vyčlenil **tri prístupy k analýze pomeru štátu a národa:**

- ***Primordialistický (progresivistický) prístup.*** Štát je pri výskume traktovaný ako prostriedok i miesto realizácie jedného so základných práv človeka - práva etnickej skupiny (národa) na sebaurčenie. Tento názor slúži ako základ koncepcie národného štátu v jeho „autentickom" chápaní ako etnicky homogénneho štátu.
- ***Geopolitický prístup.*** Jeho základy rozpracoval A. Giddens, ktorý považoval štát za kontajner moci. Štát sa v období globalizácie usiluje o rozšírenie svojho vplyvu aby dostal pod svoju kontrolu vonkajšie faktory, ktoré na neho pôsobia a preto sa usiluje upevniť lojálnosť svojich občanov. V tomto výskume je akcentovaná o. i. sebaidentifikácia človeka s teritóriom na rôznych úrovniach.
- ***Neoliberálny prístup.*** Zdôrazňuje sa v ňom obmedzenosť vymedzenia štátu v porovnaní s rozmachom súčasných globálnych problémov, ktoré nedokáže vyriešiť osamote žiadny štát. Poukazuje sa na fakt, že neúspešný boj s vonkajšími výzvami rôzneho charakteru je vládami viacerých štátov riešený prechodom k nedemokratickým metódam riadenia. Identita človeka je podľa zástancov tohto prístupu podrobená erózii.

5.8.3. Národný štát a jeho perspektívy

Podľa V. A. Kolosova (Kolosov - Mironenko 2001) **národný štát predstavuje priestorovo-politickú jednotku s presnými a svetovým spoločenstvom uznanými hranicami, vo vymedzení ktorých obyvateľstvo disponuje určitou politickou identitou, sformovanou spravidla nacionalisticky zameranými politickými elitami.**

Jedna z analýz národného štátu ho chápe ako **spoločenstvo teritoriálnej suverenity.** Jej autor, R. B. J. Walker (1993) hovorí, že národný štát je založený na troch ideách: **štátnej suverenite, liberálnej demokracii** (ktorá sa premieta do samosprávy ľudu) a **nacionalizme** (v zmysle sebaurčenia národov). Posledná idea je výsledkom pretnutia štátnej suverenity a liberálnej demokracie. Tieto tri idey, ako aj inštitúcie ich stelesňujúce, sú ustanovujúcimi elementami systému národných štátov.

Donedávna bol presadzovaný názor, podľa ktorého bol **národný štát pokladaný za neprekročiteľný horizont politickej a spoločenskej organizácie.** V súčasnosti je však **národný štát ako model spoločensko-politického usporiadania prehodnocovaný a kritizovaný.** Táto kritika je podmienená globálnymi a regionálnymi problémami,

ktoré vznikajú a formujú sa v rámci štátov, následne prerastajú ich hranice a znovu sa k nim vracajú. Takýto prístup vychádza z dvoch, navzájom súvisiacich téz.

Prvá z nich sa opiera o tvrdenie, že **súčasný národný štát nestačí** kvôli svojej nepružnej štruktúre **čeliť prudko sa meniacim podmienkam.** Nedokáže sa teda vysporiadať s lokálnymi problémami, pre riešenie ktorých je príliš veľký a málo operatívny, a rovnako ani s problémami globálnymi, pre riešenie ktorých je príliš malý a tiež svojou štruktúrou nevyhovujúci.

Druhá téza vychádza z tendencií v Európe, ale aj inde vo svete, ktoré možno formulovať ako ústup **suverénneho a jednotného teritoriálneho a národného štátu** (Liška 1991). Na jednej strane sa ťažisko rozhodovania a moci premiestňuje k subštátnym celkom, keď dochádza napr. k vzostupu regionalistických hnutí, ktorých činnosť sa často odvíja od popierania hodnôt národa a tiež aj štátu. Na strane druhej sa toto ťažisko presúva k nadštátnym celkom, akými sú medzinárodné organizácie, zvlášť medzinárodné integračné zoskupenia, prerastajúce do politických integrácií *(napr. Európska únia).* Tak je **národný štát vystavený tlaku dvoch síl: subštátnych a nadštátnych.**

Vzájomná prepojenosť týchto procesov spočíva v tom, že proces presunu ťažiska moci „nadol" a „nahor" je **výsledkom nedostatočných schopností a kompetencií súčasného národného štátu riešiť lokálne a globálne problémy.** Transformácia postavenia národného štátu spočíva v uznávaní práv menšín a regiónov v rámci štátu na rozhodovacom procese a zároveň v odovzdávaní časti vlastnej suverenity nadštátnym subjektom. Tak na subštátnej úrovni rastie počet autonómnych centier rozhodovania a na supraštátnej úrovni expanzia transnacionálnych síl posúva reálne ťažisko politického i ekonomického rozhodovania čoraz ďalej od dosahu a kontroly národných štátov.

Postavenie národného štátu oslabujú aj **medzinárodné intervencie,** realizované na základe kolektívnych rozhodnutí po skončení studenej vojny. V podstate na medzinárodnej úrovni došlo ku konsenzu, že intervencia je legálna na základe troch príčin: agresie proti medzinárodne uznanému štátu *(intervencia proti Iraku v roku 1991 po jeho invázii do Kuvajtu),* agresie štátu proti vlastným občanom a to z ideologických alebo etnických dôvodov *(intervencia proti Juhoslávii v roku 1999 po udalostiach v Kosove)* a po „zrútení" zákona a poriadku vedúceho k chaosu a masovému utrpeniu *(intervencia vojsk OSN do Somálska od roku 1992).* Tento vývoj nasvedčuje, že **donedávna rešpektovaná nenarušitenosť štátnej suverenity zo strany medzinárodného spoločenstva už nie je pravidlom.**

O perspektívach národného štátu sa rozvinula široká diskusia. Na základe posledného vývoja niektorí autori usudzujú, že **obdobie národných štátov sa pomaly chýli ku koncu.** Vývoj však naznačuje, že **národný štát nie je inštitúcia, ktorá by v dohľadnom čase bola odsúdená na zánik,** dokonca si zachováva svoju príťažlivosť, ktorá

sa premieta do vzniku nových národných štátov. Odovzdávanie časti vlastných kompetencií a suverenity subštátnym a supraštátnym subjektom je dobrovoľným procesom, ktorý skôr podporuje skutočnosť, že je to práve národný štát, ktorý disponuje svojou suverenitou. Niektoré jej súčasti iba „prepožičiava" a v podstate ich môže stiahnuť späť na seba. Aj preto **niektorí autori považujú národný štát za jediného aktéra medzinárodných vzťahov, ktorý disponuje suverenitou, kým ich ostatní aktéri sú označovaní za faktory mimo suverenitu** (Girard 1993). Práve suverenita vystupuje ako atribút, s ktorým môže nakladať iba štát. A. D. Smith (1995) sa nazdáva, že národný štát ako **základný model štátnej organizácie v súčasnosti nebol globalizáciou ohrozený.** Je naďalej považovaný za základnú medzinárodnú jednotku a pre svojich občanov predstavuje bázu vytvorenia ich vlastnej identity.

Národný štát ako základný element medzinárodného spoločenstva zatiaľ nemá alternatívu. Podľa O. Krejčího (2001a) je v duchu humanistickej tradície rozdelenie sveta na národné štáty hneď po vízii svetového štátu druhou najlepšou z možných alternatív. Vývoj vo svete nenasvedčuje realizácii myšlienky svetového štátu. V rámci medzinárodných vzťahov a medzinárodnej politiky je preto najpravdepodobnejšia alternatíva koexistencie ich dvoch rozdielnych súčastí: štátov, fungujúcich v modeli národného štátu, zoskupených v rámci medzinárodného spoločenstva a neštátnych subjektov. Táto koexistencia však nebude určite bezproblémová.

Nezastupiteľnú úlohu štátu v jeho súčasnom modeli môžeme zhrnúť nasledovne:

- iba štát využíva právo suverenity na určitom území;
- iba štát môže požadovať a presadzovať dodržiavanie zákonov občanmi a inštitúciami na určitom teritóriu, pričom sám tieto zákony vydáva;
- iba štát je schopný brániť záujmy transnacionálnych korporácií na medzinárodnom poli;
- iba štát pokladá celú šírku problémov obyvateľov (ekonomických, sociálnych, kultúrnych a politických) za súčasť svojich cieľov;
- iba štát má kapacity na využitie rozhodujúcej hrozby či rozhodujúceho nástroja na presadenie politických cieľov vo svetovom politickom systéme (Krejčí 2001a).

5.9. Typológia štátov

Súčasťou výskumu súčasnej štruktúry štátov na politickej mape sveta je aj ich **klasifikácia,** vyúsťujúca do vytvorenia ich **typov.** Ide o zložitú problematiku, ktorou sa zaoberá viacero vedných disciplín, medzi ktorými má významné miesto aj politická

geografia. Preto v dostupnej literatúre nachádzame veľký počet typológií štátov, vytvorených na základe rôznych kritérií.

Význam typológie štátov pre vedné disciplíny, ktoré sa v kontexte svojho výskumu stretávajú s problematikou štátu (ekonómia, politológia, demografia, geografia) je nepochybný. V súčasnosti, keď na politickej mape sveta nachádzame takmer 200 štátov, je pre riešenie závažných otázok politického, sociálneho a ekonomického rozvoja nevyhnutná ich **systemizácia do skupín podľa vybraných kritérií a faktorov.**

Zmeny vo svete na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia ako aj politicko-ekonomický vývoj v niektorých regiónoch narušili zaužívané rozdelenie štátov do troch dominantných skupín, ktoré sa presadzovalo od začiatku dekolonizačného procesu. Takto vzniknuté vákuum znásobilo tlak na skonštruovanie novej **typológie, ktorá by odrážala reálny stav na politickej mape sveta.** Nezastupiteľné miesto tu zaujíma aj geografický prístup.

5.9.1. Ideovo-politické a ekonomické typológie štátov

Od 50. rokov 20. storočia sa vo svete presadzovalo rozdelenie štátov do **troch veľkých zoskupení.** Ich charakteristika predstavovala kombináciu ekonomických a ideologicko-politických faktorov, čomu nasvedčovala aj použitá terminológia:

- **vyspelé kapitalistické štáty s trhovou ekonomikou** *(kde patrili krajiny západnej Európy, USA, Kanada, Japonsko, Južná Afrika, Austrália, Nový Zéland a Izrael);*
- **socialistické štáty s centrálne plánovanou ekonomikou** *(krajiny tzv. reálneho socializmu, medzi ktoré patrili Sovietsky zväz, európske socialistické štáty, včítane Juhoslávie a Albánska, Čína, Mongolsko, Vietnam, Kórejská ľudovodemokratická republika a Kuba, niektorí autori sem zaraďovali aj Kambodžu a Laos);*
- **rozvojové krajiny** *(krajiny Ázie okrem Japonska, Izraela a socialistických štátov, všetky krajiny Afriky okrem Južnej Afriky, Latinskej Ameriky okrem Kuby a štáty Austrálie a Oceánie okrem Austrálie a Nového Zélandu).*

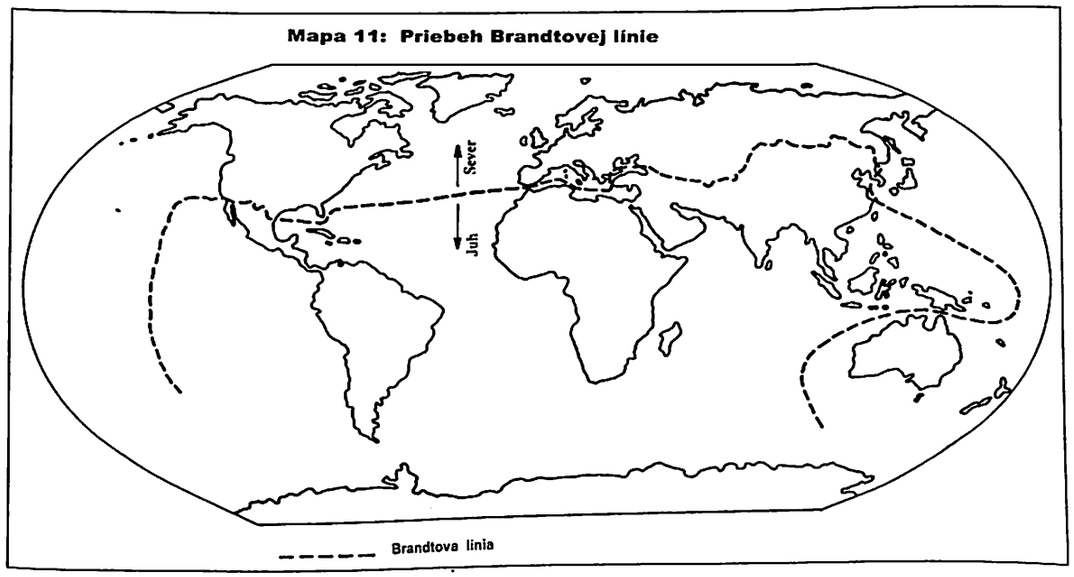
Pre tieto tri veľké zoskupenia sa najmä v masmediálnej praxi vo väčšej či menšej miere zaužívali pojmy **prvý, druhý a tretí svet** (niektorí autori vyčleňujú v rôznych súvislostiach aj tzv. štvrtý svet, chápaný aj ako skupina najchudobnejších, slabo spriemyselnených štátov). Najširšie sa presadil pojem tretí svet *(le tiers monde)*, ktorého autorom bol francúzsky demograf A. Sauvy v roku 1952. Jeho zámerom bolo ukázať postkoloniálnym štátom tretiu cestu medzi kapitalizmom a komunizmom. Kritika používania tohto pojmu naráža na ním vytváraný dojem, ako keby rozvojové krajiny

vytvárali svet sám pre seba, čo nie je pravdou. Okrem toho rozvojové krajiny tvoria vysoko diferencovanú skupinu štátov. Po rozpade bloku socialistických štátov (zániku tzv. druhého sveta) stratilo používanie termínu tretí svet svoje opodstatnenie, hoci v žurnalistickom jazyku sa stále bežne používa.

V ostatných rokoch sa začala vo vzťahu rozvojových krajín (teda tretieho sveta) k ostatným štátom presadzovať „geografická" terminológia, čo sa odrazilo vo využívaní pojmu Juh (väčšina rozvojových krajín je položená na juh od rozvinutých trhových ekonomík). Po faktickom zániku skupiny socialistických štátov (druhého sveta) sa vzťah primárnej dôležitosti v rámci svetovej ekonomiky a politiky označuje ako relácia Sever - Juh. Ako píšu A. King a B. Schneider (1991) **je dnes z hľadiska praxe v podmienkach jednotného trhového hospodárstva azda najvýstižnejšie definovať vyspelé krajiny ako Sever a rozvojové krajiny ako Juh.** Aj používanie týchto pojmov je však často kritizované (pozri Johnson 1991).

Ukazuje sa, že značným problémom je otázka „narysovania" hranice medzi týmito dvoma skupinami štátov. Hranicu medzi Severom a Juhom vymedzila prvý raz medzinárodná komisia OSN, pôsobiaca v rokoch 1977 až 1979 pod vedením W. Brandta vo svojej správe *North-South: A Programme for Survival (Sever - Juh: program prežitia).* Pre túto hranicu sa používa termín ***Brandtova línia***. Definovať rozvojové krajiny ako celok a realizovať ich výstižnú typológiu je však čoraz zložitejšou úlohou, ktorá bola témou viacerých analýz. Tieto ťažkosti súviseli s viacerými faktormi (zmeny na politickej mape sveta, rast počtu štátov a ich rastúca hospodárska diferenciácia).

Mapa 11: Priebeh Brandtovej línie

Ako uvádza S. N. Rakovskij (1992) ešte začiatkom 70. rokov minulého storočia sa za rozvojové krajiny vyhlásili Čína, Juhoslávia a Rumunsko, neskôr aj Vietnam, Laos a Kambodža, hoci z ideovo-politického hľadiska boli pokladané za súčasť bloku socialistických štátov. Tento krok súvisel s výhodnosťou štatútu rozvojových krajín z hľadiska výhodných podmienok, vytvorených pre tieto štáty v rámci svetovej ekonomiky (obchodné privilégiá, úľavy v splácaní dlhov a i.). Na druhej strane Turecko v súvislosti so svojim úsilím o vstup do Európskej únie vyhlásilo, že úroveň jeho ekonomického rozvoja je vyššia než v krajinách, považovaných za rozvojové.

Prudký hospodársky rast skupiny tzv. novoindustrializovaných krajín vytvoril v rámci Juhu zvláštnu skupinu, ktorá sa podľa viacerých znakov (napr. hrubý domáci produkt na obyvateľa) priblížila, či dokonca začlenila medzi štáty Severu. Naproti tomu sa na druhej strane spektra vytvorila skupina najmenej rozvinutých krajín (exaktne stanovená na základe kritérií vymedzenými OSN), ktorá sa v priebehu posledných štyridsiatich rokov postupne rozširovala. Pre tieto štáty sa niekedy používa pojem štvrtý svet.

Po rozklade svetovej socialistickej sústavy sa dostala do popredia **otázka zaradenia postkomunistických štátov** v kontexte Severu a Juhu. *A. Holub (1992) za kandidátov začlenenia medzi krajiny Severu považoval iba tri krajiny stredovýchodnej Európy (Poľsko, Maďarsko a Česko-Slovensko) a perspektívne aj niekoľko európskych republík bývalého Sovietskeho zväzu. Pravidelný zborník Human Development Report zaraďuje bývalé socialistické štáty Európy vrátane Sovietskeho zväzu k Severu. Podobne na Svetovej konferencii o životnom prostredí a rozvoji (konala sa v júni 1992 v Riu de Janeiro) boli postkomunistické krajiny zaraďované k Severu, resp. boli pre svoj prechodný charakter medzi Severom a Juhom označované za „prechodné krajiny".*

Doterajší vývoj nasvedčuje tomu, že kým donedávna mal **pojem rozvojové krajiny** (tretí svet, Juh) prevažne geografický charakter *(označoval súvislý priestor Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky)*, v súčasnosti nadobúda čoraz viac ekonomický resp. sociálny obsah *(nasvedčuje tomu napr. smerovanie niektorých novoindustrializovaných krajín Ázie k začleneniu do skupiny Severu, kým niektoré štáty juhovýchodnej Európy sa stávajú súčasťou Juhu).*

Z. Dobosiewicz a T. Olszewski (1994) využívajú pre typológiu štátov ako základné kritérium stupeň rozvoja výrobných síl vo vzťahu k počtu obyvateľov, teda relatívny ukazovateľ prepočtu hrubého národného produktu na jedného obyvateľa (priznávajú však slabiny tohto kritéria). Takto vyčleňujú tri skupiny štátov: **vysoko rozvinuté, stredne rozvinuté a slabo rozvinuté ekonomiky.** Druhá skupina je vlastne prechodnou skupinou medzi Severom a Juhom. *Je príznačné, že k nej patrí časť ázijských novoindustrializovaných štátov, ale aj väčšina postkomunistických štátov.* Aj v tejto typológii je najpočetnejšia a aj najheterogénnejšia tretia skupina (teda Juh). Tri skupiny podľa rovnakého ukazovateľa vyčlenili aj J. Foltýn a A. Holub (1989).

Do konca 80. rokov minulého storočia sa v bývalých socialistických krajinách presadzovala typológia štátov, založená na zohľadnení ekonomických, ako aj ideologicko-politických faktorov. Publikované práce odrážali prevažne jednoznačné vyčlenenie štátov svetovej socialistickej sústavy od ostatného sveta. Klasickým príkladom je rozdelenie štátov sveta, podľa F. Kahouna (in Blažek et al. 1967), na dve veľké skupiny: **kapitalistické krajiny a socialistické krajiny.** Pritom heterogénnu skupinu kapitalistických štátov tento autor rozčlenil na dve časti - vyspelé kapitalistické krajiny a hospodársky málo vyspelé krajiny. Za rozhodujúce kritériá príslušnosti k vyspelým kapitalistickým štátom považuje rozhodujúci vplyv domáceho kapitálu a prevahu priemyslu nad poľnohospodárstvom. Na ďalšie členenie využíva kritériá stupňa komplexnosti ekonomiky a jej špecializáciu, pri málo vyspelých krajinách aj dĺžku trvania nezávislosti a ich ľudské a prírodné zdroje. *Socialistické krajiny rozčlenil na štyri časti - Sovietsky zväz, Čínu, priemyselno-poľnohospodárske štáty Európy a socialistické štáty na počiatku socialistickej výstavby.*

Pred rokom 1989 u nás tradičné rozdelenie štátov na socialistické a kapitalistické má úzku súvislosť s typológiou ekonomických systémov. V socialistických štátoch sa vo veľkom rozsahu uplatňoval model **centrálne plánovanej ekonomiky,** ktorý stotožňoval celospoločenské záujmy a záujmy jednotlivcov. Ekonomické a politické ciele sa spájali za účelom optimalizácie celospoločenských cieľov, čo viedlo k neúmernému sústredeniu moci v rukách štátu (resp. vládnucej politickej strany). Ostatné štáty uplatňovali prevažne model **trhovej ekonomiky,** ktorý bol založený na konkurencii, súkromnom vlastníctve, slobode a iniciatíve jednotlivca, podnikateľskom a individuálnom riziku s cieľom podpory maximalizácie zisku. Všetky reálne existujúce ekonomické systémy aj v súčasnosti obsahujú prvky z oboch modelov. Ich chápanie v antagonistickom kontexte je dnes reálne neopodstatnené a patrí do sféry ideológie (Rumpel in Baar et al. 1996).

K. Ivanička (1983) vychádza vo svojej typológii zo stupňa ekonomického rozvoja resp. zdrojových dispozícií (pre málo rozvinuté krajiny). Po doplnení kritéria spoločenského zriadenia člení štáty do štyroch skupín: **socialistické štáty (hospodársky vyspelé, resp. na ceste hospodárskeho rozvoja), kapitalistické hospodársky vyspelé štáty, menej rozvinuté štáty bohaté na zdroje a menej rozvinuté štáty chudobné na zdroje.**

Kombináciu ekonomických a ideologicko-politických kritérií využili aj iní autori. Detailnejší pohľad na typológiu bývalých „nesocialistických" štátov podáva práca V. Voľského a kol. (1986), ktorá ich člení do troch skupín podľa stupňa rozvoja trhovej ekonomiky, resp. špecifických rysov na **ekonomicky vysokorozvinuté krajiny, krajiny so strednou úrovňou rozvoja a oslobodené alebo rozvojové krajiny.**

Reálnu situáciu v kontexte štruktúry štátov sveta odrážali typológie, skonštruované na základe využitia väčšieho počtu faktorov a ich kombinácií. V. Häufler (1985) vytvoril 10 typov štátov pri zohľadnení nasledovných kritérií: hrubého národného produktu na obyvateľa, podielu priemyselnej a poľnohospodárskej výroby, obratu zahraničného obchodu na obyvateľa, spotreby potravín na obyvateľa a ročného prírastku obyvateľstva. K týmto kritériám pridáva ako hlavnú politickú charakteristiku štátu. Uvedená typológia je východiskom pre následnú regionalizáciu sveta. Medzi 10 vyčlenenými typmi štátov rozoznáva **dva typy štátov vysoko rozvinutých, štyri typy štátov so stredne vysokým národným produktom a tri typy ekonomicky nevyvinutých štátov** (okrem toho zvláštny typ s nadpriemernou výškou národného produktu vplyvom priemyselnej výroby, najmä ťažby).

Na centrálno-periférnu štruktúru svetovej ekonomiky poukázal I. Wallerstein (1984), ktorý vo svojej teórii svetového systému rozdelil štáty podľa ich postavenia vo svetovej ekonomike do troch základných skupín:

- **štáty jadra,** pre ktoré je charakteristická vysoká ekonomická výkonnosť, vysoké príjmy, vyspelé technológie, kapitálovo náročná produkcia, ako aj pestrá odvetvová skladba výroby a služieb;
- **štáty periférie,** ktoré sú charakteristické nízkymi príjmami, jednoduchými až primitívnymi technológiami, produkciou, náročnou na pracovnú silu a neúplnou odvetvovou skladbou;
- **štáty semiperiférie,** tvoriace prechodnú oblasť so zmesou znakov oboch predchádzajúcich skupín.

Poľský ekonóm R. Szul (1990) vo svojom návrhu syntézy hospodárskej štruktúry sveta rozdelil štáty podľa príslušnosti do troch skupín:

- **centrum alebo pásmo hojnosti,**
- **prvá periféria alebo pásmo rozvoja,**
- **druhá periféria alebo pásmo inflácie,**
- **tretia periféria alebo pásmo hladu.**

Tieto štyri skupiny tvoria vzájomne previazaný systém. Mimo neho (s perspektívou jednotlivých štátov stať sa súčasťou jedného zo štyroch uvedených pásiem) stojí **pásmo izolácie** (bývalé socialistické krajiny). Autor štáty klasifikuje podľa úrovne spotreby, technickej úrovne, schopnosti vytvárať a prijímať inovácie, ako aj ďalších ukazovateľov.

Poľská geografka M. Kozanecka (1999) vytvorila sociálno-ekonomickú typológiu štátov sveta na základe ôsmych sociálnych a troch ekonomických znakov. Na základe

syntetických ukazovateľov vytvorila päť skupín štátov: **s veľmi vysokou úrovňou rozvoja, s vysokou úrovňou rozvoja, so stredným stupňom rozvoja, s nízkou úrovňou rozvoja a a s veľmi nízkou úrovňou rozvoja.**

Ako jeden z podkladov pre typológiu štátov pre potreby inštitúcií OSN slúži tzv. **index rozvoja človeka** *(Human Development Index, HDI),* ktorého ukazovatele pre jednotlivé štáty sú zverejňované v zborníku *Human Development Report,* vydávanom Programom OSN pre rozvoj *(UNDP).* Index má ambíciu vytvoriť na základe niekoľkých čiastkových dát syntetickejší ukazovateľ, ktorý by charakterizoval stupeň sociálno-ekonomickej vyspelosti jednotlivých štátov. *HDI* je určený na základe troch zložiek: hodnoty hrubého domáceho produktu na obyvateľa (podľa parity kúpnej sily), pravdepodobnej dĺžky života pri narodení a úrovne vzdelanosti (podľa podielu gramotných a priemernej dĺžky školskej dochádzky). Na tejto báze sa štáty členia do troch skupín: **štáty s vysokým, stredným a nízkym ukazovateľom *HDI,*** resp. bohaté krajiny, krajiny s relatívne vysokou životnou úrovňou, krajiny so strednou životnou úrovňou, krajiny s menej uspokojivou životnou úrovňou, chudobné krajiny a veľmi chudobné krajiny (Šotkovský 1999).

Ešte širší agregátny charakter má **index sociálno-ekonomického rozvoja,** vypočítaný na základe 16 čiastkových ukazovateľov (pozri Tomeš et al. 1993). Použité čiastkové ukazovatele sú vybraté z viacerých sfér (stupeň ekonomického rozvoja, životná úroveň, demografické údaje). Podľa hodnoty ukazovateľa sociálno-ekonomického rozvoja sú štáty sveta usporiadané do piatich typov: **najvyspelejšie krajiny, menej vyspelé krajiny, stredne rozvinuté krajiny, málo rozvinuté krajiny a najzaostalejšie krajiny.**

Naproti tomu Svetová banka rozdelila v roku 1997 štáty sveta do piatich skupín iba na základe výšky hrubého domáceho produktu *(Gross Domestic Product, GDP)* v prepočte na obyvateľa (Cziomer - Zyblinkiewicz 2001): **štáty s nízkym dôchodkom** (do 785 USD na obyvateľa), **štáty s nižším stredným dôchodkom** (v rozpätí 786 až 3125 USD na obyvateľa), **štáty s vyšším stredným dôchodkom** (medzi 3126 a 9655 USD na obyvateľa) a **štáty s vysokým dôchodkom** (nad 9656 USD na obyvateľa).

V rámci samostatných prác boli klasifikované rozvojové krajiny. A. Holub, J. Foltýn a N. Ordnung (1993) vychádzajú v tomto kontexte z kombinácie kritéria úrovne dôchodku na obyvateľa (v USD) a výškou zadĺženia. Rozvojové krajiny začlenili do piatich skupín. V. Baar (1992) vypracoval typológiu rozvojových krajín na báze 12 ukazovateľov. Rozlíšil nasledovné typologické skupiny:

- **krajiny s prevahou poľnohospodárskeho sektoru,**
- **krajiny s vyrovnávajúcim sa podielom poľnohospodárstva a priemyslu,**

- **krajiny s prevahou priemyselného sektoru,**
- **malé (málo ľudnaté) krajiny s výrazným podielom sektoru služieb.**

Výber ukazovateľov v jednotlivých typológiách je často diskutovaný. Súvisí s pomerne vysokou mierou subjektivity pri ich využívaní, pričom zdôraznenie niektorých faktorov môže postavenie jednotlivých štátov značne skresliť. Týka sa to najmä špecifických skupín štátov, pre ktoré je problémom nájsť také miesto v typológii, ktoré by odrážalo ich reálne postavenie *(napr. malé ropné krajiny).* V súlade s J. Wronom (1999) možno konštatovať, že **neexistuje univerzálny ukazovateľ, ktorý by umožnil realizovať jednoznačné rozdelenie štátov z hľadiska ich ekonomického rozvoja** a ktorý by bol plne porovnateľný vo svetovej mierke a zároveň odzrkadľoval civilizačnú úroveň a sociálno-ekonomické špecifiká jednotlivých štátov.

Uvedené typológie predstavujú najmä socioekonomické typy štátov sveta, hoci aj základná politickogeografická typológia sa nielen u nás zakladala až do konca studenej vojny na ideologicko-politickej báze, najmä v rozdelení na tri základné skupiny - socialistické štáty, vyspelé kapitalistické štáty a rozvojové krajiny. V súčasnosti toto rozdelenie stratilo v politickej geografii oddôvodnenie. Naproti tomu **v politickogeografických typológiách, najmä komplexného charakteru, je nevyhnutné zohľadniť socioekonomické (ale aj iné) faktory.**

5.9.2. Politologické typológie štátov

Typickými politickogeografickými typológiami odrážajúcimi úzke prepojenie politickej geografie a politológie sú **typy štátov, vytvorené na základe komparácie jednotlivých zložiek formy štátu,** ktorú analyzujeme v predchádzajúcej kapitole. Do popredia tu vystupuje najmä **forma vlády.** Ďalšie politickogeografické charakteristiky štátov sa opierajú o **členenie štátov.** Tieto faktory majú značný vplyv na politický život štátu a sprostredkovane aj na ďalšie aspekty jeho fungovania. Na druhej strane forma vlády sama osebe neurčuje úroveň ani smer socioekonomického rozvoja (pozri Stehlík 1992). **Preto sa politická geografia opiera v typológii štátov o poznatky politológie.**

Politológia vychádza pri typológii štátov najmä z formy štátu, z ktorej sú pre politickú geografiu inšpiratívne najmä typológie, opierajúce sa o formu vlády a členenie štátu ako zložiek formy štátu.

Politológia rozoznáva **na základe formy vlády** viacero typov štátov. Ak uplatníme kritérium **vzťahov štátnych orgánov s obyvateľstvom** delíme štáty do dvoch skupín: štáty s demokratickou formou vlády a štáty s nedemokratickou formou vlády.

Štáty s demokratickou formou vlády sú založené na uplatňovaní demokratickej ideológie. Charakteristickými znakmi demokracie sú dva základné princípy (Plavcová 1992):

- ľud je pôvodným držiteľom moci, celá moc vychádza od neho a vykonáva sa z jeho zmocnenia *(vláda ľudu);*
- ľud je jediným účelom štátu a celého štátneho jednania *(vláda pre ľud).*

V rámci realizácie demokratických foriem vlády rozoznávame uplatňovanie postupov priamej demokracie (referendum a plebiscit, prostredníctvom ktorých sa rozhoduje o najdôležitejších politických a právnych otázkach v štáte), nepriamej demokracie (súvisiacej s voľbami do zákonodarných a iných orgánov štátu) a kombinácie postupov oboch predošlých. Pojem demokracie je však obsahovo širší ako forma vlády. Týka sa celej organizácie spoločnosti a týka sa aj ostatných zložiek formy štátu (štátneho režimu).

Štáty s nedemokratickou formou vlády (autokratické štáty). Okruh osôb, ktoré sa zúčastňujú na správe štátu, sa obmedzuje iba na jedincov (jedinovláda, monokracia) alebo na určitú vrstvu z vládnej špičky (samovláda skupín). Podľa toho, ktorá skupina disponuje mocou, rozlišuje sa autokracia (samovláda rodovej šľachty), plutokracia (vláda najbohatších), oligarchia (vláda privilegovanej vrstvy), ochlokracia (vláda spodiny) a teokracia (vláda kňazov). Sem patrí aj vojenská vláda.

Podľa formy vlády v zmysle ponímania **postavenia hlavy štátu v štruktúre a funkciách najvyšších štátnych orgánov** delíme štáty na republiky a monarchie. V oboch však môžu pôsobiť ako demokratické, tak aj nedemokratické formy vlády.

Republiky sú charakterizované ako forma vlády, kde neexistuje panovnícky úrad. Nositeľmi štátnej moci sú spravidla zákonodarný zbor, vláda a hlava štátu (najčastejšie prezident), ktoré sú charakterizované obyčajne určitým vymedzeným časom vykonávania svojej moci (neplatí to v autokratických štátoch s republikánskym modelom). Kumulácia štátnej moci je zamedzená uplatnením jej deľby medzi najvyššie zákonodarné, výkonné a súdne orgány.

Pojem ***monarchia*** znamenal takú formu vlády, v ktorej vládna moc patrí panovníkovi ako hlavnému predstaviteľovi vládnucich tried, ktorý disponuje privilégiami, stavajúcimi ho nad ostatných obyvateľov. V súčasnosti sa tento pojem používa aj tam, kde fakticky o vládu jedinca už nejde a kde je monarcha len formálnou hlavou štátu. Panovník niekedy vykonáva svoju absolútnu moc, inokedy je jeho moc limitovaná (napr. ústavou). Monarcha zastáva svoj úrad doživotne alebo do chvíle, keď sa jej zriekne (abdikácia). Panovník môže byť dedičný alebo volený. **Monarchie existujú v rôznych formách, nazvaných podľa titulu panovníka.**

Najfrekventovanejším typom monarchií sú v súčasnosti kráľovstvá, ktorých je 18 (Belgicko, Bhután, Dánsko, Holandsko, Jordánsko, Kambodža, Lesotho, Maroko, Nepál, Nórsko, Samoa, Saudská Arábia, Spojené kráľovstvo, Svazijsko, Španielsko, Švédsko, Thajsko a Tonga). Okrem toho sú dnes vo svete 3 kniežatstvá (Andorra, Lichtenštajnsko, Monako), jedno veľkovojvodstvo (Luxembursko), jedno cisárstvo (Japonsko), 4 emiráty (Bahrajn, Katar, Kubajt, Spojené arabské emiráty) a 3 sultanáty (Brunej, Malajzia, Omán).

Podľa povahy vzťahov medzi hlavou štátu, parlamentom a vládou rozdeľujeme republiky a monarchie na viaceré subtypy. Vychádza sa pri tom z dvoch hlavných systémov vlády - parlamentného a prezidentského. Okrem toho sa vo svete vyvinuli aj ďalšie, modifikované systémy, špecifické pre niektoré štáty.

V **parlamentných republikách** (parlamentných demokraciách) sa uplatňuje parlamentný systém vlády. Hlavou štátu je prezident, ktorý je v dôsledku historických tradícií obdarený určitými právomocami mocenskej alebo reprezentatívnej povahy. Jeho politické rozhodnutia sú však platné až po schválení predsedom vlády. Hlavu štátu volí spravidla parlament. Ten má najvyššiu zákonodarnú moc a kontroluje štátnu správu. Keďže vláda je zodpovedná parlamentu, parlament môže vysloviť ministrom alebo celej vláde nedôveru s následkom ich demisie. V takýchto prípadoch zohráva významnú úlohu hlava štátu, ktorá plní úlohu arbitra medzi parlamentom a vládou. (Podobne fungujú aj parlamentné monarchie, kde je hlavou štátu monarcha.) *Charakteristické rysy parlamentných republík nachádzame napr. v Taliansku, Írsku, Česku, Izraeli a Botswane.*

Prezidentské republiky (prezidentské demokracie) sa vyznačujú prezidentským systémom vlády. Výkonné, zákonodarné a súdne orgány sú na sebe relatívne nezávislé, v zmysle vzájomného vyvažovania moci. Voľbu prezidenta vykonávajú obvykle občania (niekedy nepriamo pomocou voliteľov), čo je výrazom nezávislosti moci prezidenta na najvyššom zákonodarnom orgáne štátu. Prezident spája obvykle vo svojej osobe funkciu hlavy štátu i predsedu vlády. Vláda je v podstate poradným zborom prezidenta, ktorému je zodpovedná. Zákonodarný orgán má na rozdiel od parlamentného systému obmedzené kompetencie vo vzťahu k výkonnej moci, napr. nemá možnosť vyslovením nedôvery vláde prinútiť ju k demisii a i. (Prezidentský systém vlády nemá paralelu v monarchiách, čo vyplýva z titulu hlavy štátu.). *Za typické prezidentské republiky možno považovať napr. USA, Mexiko, Brazíliu, Argentínu, Čile a viaceré ďalšie štáty Latinskej Ameriky.*

Okrem toho možno hovoriť (nezávisle od rozdelenia štátov na republiky a monarchie) o fašistickom systéme vlády a o vojenskej diktatúre. **Fašistický systém vlády** je založený na odstúpení od tradičných demokratických parlamentných foriem vlády, keď zákonodarnú i výkonnú moc sústreďuje v podstate vo svojich rukách jediná osoba -

vodca. Úloha ostatných štátnych orgánov je zanedbateľná. *Po druhej svetovej vojne prechodne fungovali fašistické formy vlády po politických prevratoch v Grécku (1967) a Čile (1973).* **Vojenské diktatúry** sa vytvárajú po štátnom prevrate, keď sa k moci dostáva armáda, zastúpená spravidla najvyššími veliteľmi jej zložiek *(vojenská junta).* Platnosť ústavy je pozastavená. *Vojenské diktatúry sa po druhej svetovej vojne v širokej miere uplatnili najmä v mnohých štátoch Afriky a Latinskej Ameriky.*

Ako sme už spomínali, na základe zlučovania prvkov parlamentného a prezidentského systému sa vyvinuli **modifikované systémy vlády.** Za najvýraznejšie sú v politológii považované parlamentno-prezidentské republiky a kancelárske republiky. **Parlamentno-prezidentské republiky** vznikli z parlamentného systému posilnením výkonnej moci na úkor zákonodarnej moci. Jej ústredným orgánom sa stala hlava štátu - prezident, volený priamo občanmi, ktorý za určitých okolností (napr. ohrozenie republiky a jej inštitúcií) disponuje mimoriadnymi kompetenciami. Prezident menuje vládu a riadi užší vládny orgán, pozostávajúci z jej piatich najvýznamnejších členov. Silná pozícia prezidenta vyplýva aj z jeho právomoci rozpustiť parlament. Vláda určuje a riadi politiku a má silnejšie postavenie voči parlamentu ako v parlamentných republikách. *Typickými príkladmi parlamentno-prezidentských republík sú Francúzsko a Rusko.*

Kancelárska republika vychádza rovnako z parlamentnej formy vlády, pričom sú výrazne posilnené právomoci spolkového kancelára. Je to dané už tým, že je volený parlamentom a menovaný prezidentom. Vláda nežiada o dôveru parlamentu, pretože tá už bola vyslovená kancelárovi, ktorý jej predsedá. Kancelár zároveň určuje základné smery politiky. *Typický model kancelárskej republiky funguje v Nemecku.*

Za zvláštny typ formy vlády je považovaná direktoriálna forma vlády, ktorá existuje vo Švajčiarsku. Predstavuje prejav koncentrovaného výkonu štátnej moci v podobe vlády zhromaždenia. Uplatňuje sa tu kombinácia postupov priamej (referendum) i nepriamej demokracie. Zákonodarná i výkonná moc sú koncentrované v parlamente. Ten volí vládu, ktorá mu je za výkon svojej funkcie zodpovedná, zároveň jej však nemôže vysloviť nedôveru a odvolať ju. Z členov vlády je parlamentom volený prezident, ktorý je súčasne predsedom vlády.

Ďalšie pojmy späté s formou vlády súvisia s monarchiami. **Absolútna monarchia** je forma vlády, v ktorom monarcha sústreďuje vo svojich rukách všetku štátnu moc. Vystupuje ako suverénna osobnosť, ktorej podliehajú mu všetky štátne orgány a všetci občania. Archaickou formou vlády je aj **dualistická monarchia,** v ktorej výkonnú moc spravidla vykonáva panovník (predsedá vláde), zákonodarným orgánom je parlament, pričom si panovník voči nemu zachováva zákonodarnú iniciatívu a právo veta. *Systém absolútnej monarchie, resp. dualistickej monarchie funguje v súčasnosti napr. v Saudskej Arábii, Ománe, Spojených arabských emirátoch, v Bhutáne a v Bruneji.*

Najfrekventovanejším typom monarchie v súčasnosti je **konštitučná monarchia.** Panovníkova moc je v nej obmedzená ústavou, ktorú prijíma zákonodarný zbor. Veľká časť oprávnení a povinností hlavy štátu prešla na predsedu vlády a na vládu ako celok. Modifikovanou formou konštitučnej monarchie je **parlamentná monarchia,** v ktorej je politická moc v rukách parlamentu a vlády. Panovník je skôr iba formálnou hlavou štátu, pričom v niektorých konštitučných monarchiách sú jeho funkcie obmedzené na reprezentáciu štátu. V konštitučných monarchiách je panovník integrujúcim faktorom v spoločnosti, pretože stojí nad politickými stranami a symbolizuje zároveň kontinuitu vývoja štátu. *Za konštitučné monarchie sú pokladané napr. všetky európske monarchie, Japonsko a Thajsko.*

V súvislosti s monarchiami je potrebné spomenúť ich zvláštny typ - **domínium.** Ide o termín, používaný pre členské štáty britského Spoločenstva národov *(Commonwealthu)*: Tieto štáty disponujú medzinárodnoprávnou subjektivitou, hoci ich hlavou je britský panovník (zastupovaný generálnym guvernérom), pričom väčšinou vystupujú ako konštitučné monarchie v parlamentnej forme vlády. *Domíniami boli pôvodne napr. aj India, Pakistan, ako aj viaceré africké štáty, pričom došlo k ich transformácii na republiky. Za domíniá v súčasnosti považujeme 15 štátov (Antigua a Barbuda, Austrália, Bahamy, Barbados, Belize, Grenada, Jamajka, Kanada, Nový Zéland, Papua-Nová Guinea, Svätá Lucia, Svätý Kryštof, Svätý Vincent, Šalamúnove ostrovy, Tuvalu).*

Z hľadiska členenia politológia rozoznáva unitárne a zložené štáty. **Unitárny štát** sa vyznačuje jednou sústavou najvyšších orgánov štátnej moci a správy a jednou ústavou. Dominuje mu centralizmus, keď najvyššia štátna moc je vykonávaná z jedného centra na celom území štátu. Člení sa na územno-správne jednotky vybavené určitými právomocami. Centrálne orgány činnosť orgánov územno-správnych jednotiek nielen kontrolujú, ale môžu ich aj kedykoľvek zrušiť. Z hľadiska pomeru centrálnych orgánov štátu k orgánom nižších územno-správnych jednotiek sa opiera o zásadu hierarchického podriadenia jednotiek nižšieho rádu jednotkám vyššieho rádu.

Unitárne štáty delíme na centralizované a decentralizované, čo vyplýva zo spôsobu podriadenosti štátnych orgánov v jednotlivých jednotkách územno-správneho členenia ústredným orgánom štátu a tiež zo stupňa samostatnosti pri výkone ich kompetencií. V **centralizovanom unitárnom štáte** sú kompetencie územno-správnych jednotiek výrazne limitované. Realizované sú výlučne v súlade so záujmami centra a jeho požiadavkami. **Decentralizovaný unitárny štát** je charakterizovaný rozložením zabezpečenia štátnej správy medzi centrom a jednotlivými časťami, pričom sa prejavuje vyššia miera ich samostatnosti a možnosť vlastného rozhodovania pri realizácii im delegovaných právomocí.

Zložený štát, niekedy označovaný ako spolkový, je v politológii označením pre spojenie niekoľkých štátov. Z ich vôle vzniká vyššia štátna moc, ktorú vykonávajú ústredné

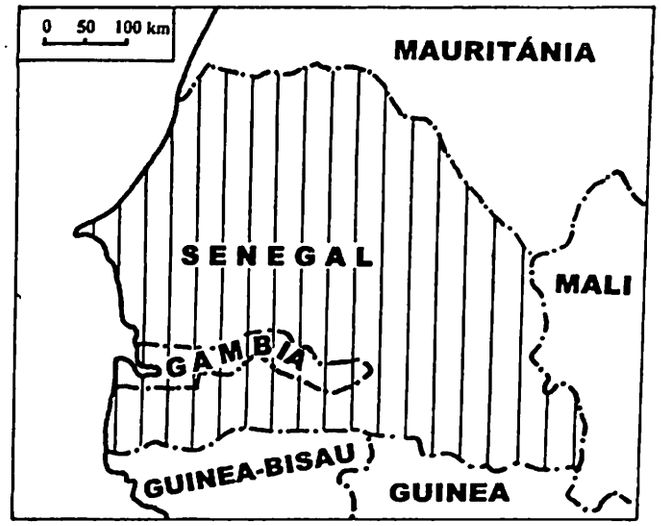
orgány jednak navonok a jednak aj voči členským subjektom. Vyznačuje sa dvojakou sústavou najvyšších štátnych orgánov, t. j. ústrednými orgánmi a najvyššími orgánmi členských štátov. Obe pôsobia paralelne a koordinovane. Ako typy zložených štátov vystupujú **federácia a reálna únia.** Koncepcia **regionálneho štátu,** ktorú prezentujeme v ďalšej podkapitole, sa v politológii ako tretí základný typ štátu vymedzený na základe členenia výraznejšie nepresadila.

V súvislosti s členením štátu pôsobia v rámci praktickej politiky viaceré smery a tendencie. **Unitarizmus** je smer, ktorého cieľom je vytvorenie unitárneho štátu. Protipólom unitarizmu a centralizmu je **federalizmus,** ktorý môžeme charakterizovať ako politické hnutie, usilujúce o čo najväčšiu samostatnosť územných celkov v rámci väčšieho štátu. Jeho cieľom je federalizácia unitárneho štátu. V mnohých štátoch sa výrazne presadzuje aj **regionalizmus,** chápaný ako snaha o presadenie autonómie určitého historicky, kultúrne, etnicky alebo konfesionálne definovaného regiónu voči centrálnej štátnej moci s použitím politických prostriedkov. Jeho cieľom je decentralizácia unitárneho štátu. **Separatizmus** je v politológii definovaný ako snaha o odlúčenie časti štátneho územia buď vo forme nového štátu, alebo v podobe jeho pripojenia k susednému štátu ***(iredenta).***

Pre úplnosť je potrebné spomenúť aj politologický prístup k vysvetleniu pojmu **konfederácia.** Ide o zväzok medzi dvoma alebo viacerými štátmi, utvorený na základe medzinárodnej zmluvy, uzavretej s cieľom dosiahnutia určitých cieľov členských štátov. Vzniká zlúčením niektorých politických inštitúcií do spoločných orgánov, na ktoré jednotlivé členské štáty prenášajú svoje právomoci. Pri prijímaní uznesení platí v týchto orgánoch spravidla požiadavka jednomyseľnosti alebo kvalifikovanej väčšiny. Uznesenia, týkajúce sa dôležitých otázok nadobúdajú právoplatnosť až po ratifikácii v orgánoch členských štátov, právomoc spoločného orgánu sa teda neuplatňuje na území členských štátov priamo, ale prostredníctvom ich orgánov. Konfederatívne orgány štátov pôsobia najmä v oblasti zahraničnej politiky, obrany alebo meny. Plnú medzinárodnú suverenitu si ponechávajú členské štáty, preto **konfederáciu nepokladáme za zložený štát.** Je obvykle prechodným združením štátov, ktoré sa v ďalšom vývoji transformovalo do unitárneho alebo zloženého štátu, resp. sa rozpadlo. *Cez štádium konfederácie prešli napr. USA (1776 - 1787) alebo Švajčiarsko (1291 - 1798 a 1815 - 1848). V súčasnosti vo svete neexistuje žiadna konfederácia. V rokoch 1982 až 1989 existoval konfederatívny útvar Senegalu a Gambie pod názvom Senegambia (pozri mapu 12).*

Združením štátov, zachovávajúcich si svoju medzinárodnú suverenitu je aj **personálna únia.** Vzniká tak, že dve monarchie majú spoločného panovníka. Tento stav je spravidla len dočasný. Okrem pôsobenia panovníka neexistujú spoločné záležitosti, ktoré by museli byť spravované stálymi orgánmi únie. V personálnej únii členské štáty zostávajú subjektami medzinárodného práva a podobne ako konfederácia **nie je zlo-**

Mapa 12: Senegambia

ženým štátom. *Ako príklady personálnych únií sú v histórii uvádzané personálna únia Spojeného kráľovstva s Hannoverskom v rokoch 1714 až 1837, resp. personálna únia Holandska a Luxemburska v rokoch 1815 až 1890. V súčasnosti môžeme za personálne únie pokladať vzťahy medzi Spojeným kráľovstvom a dóminiami v rámci Commonwealthu.*

V politológii sa stretávame aj s pojmom **moderná únia** (Křížkovský - Adamová 1992). Ide o formu únie štátov, ktorá sa vznikla po druhej svetovej vojne ako spojenie koloniálnej mocnosti (metropoly) so zaostalými koloniálnymi krajinami, nadobúdajúcimi postupne formálnu nezávislosť. Táto im je poskytovaná s podmienkou, že zotrvajú s metropolou v únii. Cieľom modernej únie je zachovať hospodárske a politické pozície metropoly na území bývalej kolónie. *Príkladom modernej únie je Francúzska únia (1946 až 1958) a Francúzske spoločenstvo (1958 až 1961).*

Forma štátu, ako aj forma vlády a členenie štátu by mali byť prispôsobená pre úlohy štátu. Okrem toho na ich utváranie vplýva viacero činiteľov. S. Otok (1996) zdôrazňuje v tomto zmysle úlohu usporiadania spoločenských síl, kultúrnych tradícií, právno-politických tradícií, návykov na určité organizačné formy, aktuálnych politických ideí štátu a i. Nepochybný je aj vplyv zo zahraničia v zmysle preberania osvedčených foriem štátu, najmä z okolitých štátov alebo od svojich koloniálnych metropol.

Z aspektu politickej geografie je zaujímavé monitorovať aj **iné klasifikácie štátov, ktoré vznikli na pôde politológie, ale aj futurológie.** E. N. Luttwak (cit. Štěpanovský 1992) triedi štáty do troch typov:

- **krajiny *predvojnové,*** charakterizované ako málo vyspelé, pričom ich armáda nemôže opustiť materskú krajinu bez hrozby zvrhnutia materského režimu;
- **krajiny *povojnové,*** ktoré sú hospodársky najvyspelejšie, ktoré dospeli k poznatku, že súčasná vojna je pre ne nevýhodná *(hlavne krajiny západnej Európy a USA);*
- **krajiny *vojnové,*** ktoré sú schopné a aj ochotné viesť vojnu, preto ležia v oblastiach medzinárodného napätia a patria sem aj potenciálni vlastníci jadrových zbraní *(Sýria, Irán, Kórejská ľudovodemokratická republika a i.).*

V kontexte so známou prácou F. Fukuyamu (1995) sa delia štáty na tie, ktoré sú ešte v dejinnom vývine a tie, ktoré už dosiahli koniec dejín. R. Kapuscinski (1991) píše o štátoch, ktoré sa dokážu prispôsobiť civilizácii resp. o tých, ktoré to nedokážu. M. Foucher (1991) rozdeľuje štáty na impériá *(pod tým boli myslené USA a Sovietsky zväz), normálne* suverénne štáty a *utvárajúce sa* štáty (teda štáty s nízkym stupňom celonárodnej politickej identity, trpiace vnútornými protirečeniami a nie úplne kontrolujúce svoje územie).

J. Eichler (1999) píše, že tzv. geostrategická revolúcia rozdelila štáty sveta do troch základných typov:

- štáty s úspešne fungujúcou trhovou ekonomikou a so systémom parlamentnej demokracie;
- štáty, ktoré prechádzajú od autoritatívnych režimov k režimom, typickým pre prvú skupinu štátov;
- tzv. problémové štáty, zaostávajúce za zbytkom sveta, z ktorých mnohé sa zmietajú v etnických či náboženských konfliktoch.

Podľa K. Ivaničku (1998) sa súčasná moc viaže nielen s ekonomickou či kapitálovou silou, ale silou produkcie poznatkov, ich získavania a disponovania nimi. Na základe toho v súčasnosti vo svete koexistujú tri skupiny štátov, pričom od ich vzájomných vzťahov bude závisieť aj vývoj vo svete:

- **štáty s režimom informačnej spoločnosti,** označované ako štáty vysokých technológií alebo štáty s dizajnom 21. storočia;
- **rozvojové štáty s ekonomikou a politickými štruktúrami predmodernistického obdobia alebo modernistického obdobia,** teda štáty s dizajnom 19. storočia;

- **štáty so zmiešanou ekonomikou,** pozostávajúcou z vysokých technológií, ale ešte stále so značným podielom technológií a inštitúcií modernistického veku, označované ako štáty tranzitívne alebo štáty s dizajnom 20. storočia.

Podobne, vychádzajúc z práce A. Tofflera a H. Tofflerovej (2001), môžeme hovoriť o **rozdelení sveta do troch civilizácií.** Prvú z nich tvoria štáty prvej vlny, kde patria prevažne rozvojové krajiny ako producenti agrárnych výrobkov a surovín. Civilizáciu druhej vlny tvoria štáty, ktorých ekonomika je založená na vysokej industrializácii a masovej výrobe. V štátoch, patriacich do civilizácie tretej vlny dochádza k demasifikácii výroby a spotreby, čo vyúsťuje do produkcie malých sérií vysoko špecializovaných výrobkov.

5.9.3. Politickogeografické typológie štátov

Typológia štátov dnes **nepatrí medzi nosné témy politickogeografických výskumov.** Na pôde politickej geografie však doteraz vzniklo viacero typológií štátov, opierajúcich sa o rôzne kritériá (napr. o polohu štátu, o rozlohu štátneho územia, o jeho tvar, o etnickú štruktúru obyvateľstva a pod.).

Podľa polohy vzhľadom k pobrežiu mora možno napr. štáty rozdeliť na prímorské (litorálne, pričom v ich rámci rozoznávame štáty ostrovné, mostové, oceánske, stredomorské) a oceánske (Loth 1925). Typy štátov podľa polohy môžu zohľadňovať aj ich pozíciu voči podnebným pásmam alebo povrchovým tvarom.

Nemecký geograf M. Schwindt (1972) rozdelil štáty sveta **podľa rozlohy štátneho územia** do šiestich typov: transkontinentálne, subkontinentálne, makrotopické, mezotopické a mikrotopické. Podobnú typológiu uvádza aj M. I. Glassner (1996), ktorý štáty rozdeľuje na:

- **veľmi veľké,** s rozlohou cez 2,5 mil. km²,
- **veľké,** s rozlohou od 350 000 km² do 2,5 mil. km²,
- **stredné,** s rozlohou od 150 000 km² do 350 000 km²,
- **malé,** s rozlohou od 25 000 km² do 150 000 km²,
- **veľmi malé,** s rozlohou menšou ako 25 000 km².

Podľa tvaru štátneho územia sa v politickogeografickej literatúre stretávame s piatimi typmi štátov. Sú to štáty s kompaktným (skonsolidovaným) teritóriom *(napr. Poľsko, Francúzsko, Bulharsko),* štáty s kompaktným teritóriom, z ktorého vybiehajú výbežky v podobe polostrovov, resp. koridorov *(napr. Thajsko, Namíbia, Konžská demokratická republika),* štáty s perforovaným teritóriom *(napr. Južná Afrika, Taliansko),* štáty s predĺženým teritóriom *(napr. Čile, Nórsko, Slovensko)* a štáty s rozdeleným teritóriom, skladajúcim sa z viacerých častí, oddelených územím iných štátov alebo hladinou mora *(napr. Grécko, Malajzia, Indonézia).*

V tejto časti sa oprieme v konštrukcii typológií štátov o využívanie politologických kritérií, založených na znakoch spätých s formou štátu a jej zložkami. Český geograf J. Bína (1983) rozdeľuje štáty s využitím ideovo-politických kritérií a rôznych typov formy vlády do troch základných skupín (charakteristických pre obdobie vzniku typológie) a tie do ďalších skupín nasledovne:

- **socialistické krajiny,** rozdelené na socialistické štáty s typom všeľudového štátu a socialistické štáty, v ktorých štát plní funkciu diktatúry proletariátu;
- **vyspelé kapitalistické štáty,** členené na parlamentné republiky, parlamentno-prezidentské republiky, republiky s deľbou zákonodarnej a výkonnej moci a konštitučné monarchie;
- **rozvojové krajiny,** členené na štáty so systémom národnej jednoty, buržoázno-demokratické štáty, absolútne monarchie a štáty pod vojenskou správou.

Z niektorých zásad tejto typológie možno vychádzať aj pri konštruovaní politickogeografickej typológie, ktorú možno aplikovať aj pre súčasnú politickú mapu sveta. Po rozpade svetovej socialistickej sústavy, v podmienkach narastajúcej diferenciácie medzi rozvojovými krajinami a pri stále problematickejšom vymedzení hranice medzi krajinami Severu a najvyspelejšími štátmi Juhu, je **členenie do troch tried je neaktuálne.**

Väčšia časť bývalých socialistických štátov sa transformovala do jedného z prvých troch typov štátov, vyznačujúcich sa demokratickou formou vlády (Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko a i.). Ostatné bývalé socialistické štáty môžeme zaradiť do štátov so systémom národnej jednoty (Čína, Kuba, Vietnam, niektoré bývalé republiky Sovietskeho zväzu a i.).

Zjednodušená typológia vyzerá po aktualizácii nasledovne:

- **parlamentné republiky,**
- **republiky s deľbou zákonodarnej a výkonnej moci,**
- **parlamentno-prezidentské republiky a ostatné republiky s posilneným postavením prezidenta,**
- **konštitučné monarchie,**
- **štáty so systémom národnej jednoty,**
- **absolútne monarchie,**

- **štáty pod vojenskou správou.**

Typológiu J. Bínu sme v súvislosti s aktuálnym vývojom rozšírili o ďalšie dve skupiny štátov, ktoré uvádzame v ďalšej časti tejto kapitoly.

Politická geografia sa zaoberá aj typológiou štátov **podľa členenia.** J. Bína (1985) rozdeľuje na základe tohto kritéria na **unitárne a zložené** (ktoré v súčasnosti fungujú vo forme federácií). V rámci politickej geografie tento autor vyzdvihuje ako určujúce hľadisko vyčlenenia zložených štátov (federácií) **zásadu symetrie,** podľa ktorej je celé teritórium štátu rozdelené medzi subjekty federácie. *Podľa neho v roku 1985 existovalo vo svete 19 zložených štátov - federácií, spĺňajúcich toto kritérium. Ich počet sa odvtedy zmenil (Sovietsky zväz, Česko-Slovensko a Juhoslávia v pôvodnej konfigurácii zanikli, ale zároveň vzniklo viacero nových federácií, fungujúcich na základe uplatnenia zásady symetrie).*

Pri konštrukcii aktuálnych typológií štátov sveta na základe využitia znakov formy vlády a členenia štátu sme vychádzali z politologických prístupov a typológií, ktoré skonštruoval J. Bína (1983 a 1985). **Z hľadiska formy vlády** sme vyčlenili deväť typov štátov.

1. **Parlamentné republiky.** Termín vyjadruje zvrchované postavenie parlamentu medzi ostatnými štátnymi orgánmi, ktorý má zákonodarnú a kontrolnú funkciu voči výkonným orgánom. Líniu politiky určuje vláda na čele so svojim predsedom. Prezident má v parlamentných republikách prevažne reprezentatívne funkcie. *V súčasnosti možno za parlamentné republiky pokladať okolo 50 štátov na všetkých kontinentoch (napr. Česko, Fínsko, Grécko, Izrael, Jemen, Litva, Maurícius, Nemecko, Rakúsko, Singapur, Slovensko, Vanuatu, Zambia).*

2. **Republiky s deľbou zákonodarnej a výkonnej moci,** ktoré sú niekedy označované ako prezidentské. Zákonodarná a výkonná moc sú priamo volené, navzájom nezávislé, pričom sa vo svojom pôsobení brzdia a vyvažujú. Na čele vlády stojí spravidla prezident. *Do tejto skupiny patrí dnes okolo 30 štátov, ležiacich prevažne v Latinskej Amerike (napr. Argentína, Brazília, Guatemala, Mexiko, Spojené štáty americké, Venezuela). Nachádzame ich však aj na iných kontinentoch (Cyprus, Keňa, Marshallove ostrovy, Seychely, Švajčiarsko).*

3. **Parlamentno-prezidentské republiky a ostatné republiky s posilneným postavením prezidenta.** V týchto štátoch je vláda závislá na dôvere parlamentu. Na rozdiel od parlamentných republík je v nich posilnené postavenie prezidenta, ktorý určuje politickú líniu štátu. *Patrí medzi ne približne 30 štátov v rôznych častiach sveta (napr. Botswana, Egypt, Filipíny, Francúzsko, Gruzínsko, Kazachstan, Kórejská republika, Namíbia, Poľsko, Rusko, Srí Lanka, Ukrajina).*

4. **Konštitučné monarchie.** Zdrojom štátnej moci je pôvodne osoba panovníka. V súčasnosti ústavné práva vychádzajú z tohto princípu alebo zo zásady suverenity ľudu. Zákonodarnú moc má parlament, politickú líniu štátu určuje vláda na čele s predsedom. *Za konštitučné monarchie možno pokladať približne 35 štátov sveta. Okrem všetkých európskych monarchií sem patria aj štáty na iných kontinentoch (napr. Japonsko, Thajsko, Tonga) a prevažná časť domínií v rámci britského Spoločenstva národov (napr. Austrália, Bahamy, Grenada, Kanada, Nový Zéland, Šalamúnove ostrovy).*

5. **Štáty so systémom národnej jednoty.** Politický systém v týchto krajinách zjednocuje všetkých ich občanov okolo jednej stranícko-politickej (pri moci je jedna politická strana, ostatné sú potláčané alebo zakázané) alebo národno-štátnej línie (všetky politické strany sú zakázané, ako koncentračné jadrá národnej jednoty vystupujú republikánske alebo monarchistické štátne inštitúcie). V prípade monarchií ide často o systém blízky absolútnym monarchiám. *Medzi štáty so systémom národnej jednoty zaraďujeme ako republiky (napr. Čína, Irak, Kórejská ľudovodemokratická republika, Kuba, Laos, Líbya, Sýria, Vietnam), tak aj monarchie (napr. Brunej a Katar). Počet štátov so systémom národnej jednoty je okolo 20. Líbya vystupuje oficiálne ako socialistická džamáhírija (vláda ľudových más), ktorá sa podľa jej tvorcov nemôže stotožňovať so žiadnou inou formou vlády.*

6. **Absolútne monarchie.** Neobmedzená moc v týchto štátoch je sústredená v rukách monarchu, ktorý je nielen hlavou štátu, ale aj suverénnym štátnym orgánom, povzneseným nad zákonmi. Úsilie o zjednotenie občanov štátu je prvotným a tradičným zákonom štátu a je mimo akejkoľvek politickej koncepcie. *Patria sem Omán, Saudská Arábia a Spojené arabské emiráty.*

7. **Štáty pod vojenskou správou.** Do tejto skupiny sa štáty zaraďujú po úspešnej realizácii vojenského prevratu. Reálnu moc v štáte vykonáva vojenská rada *(junta),* aj keď môže vymenovať civilnú vládu, ktorá jej podlieha. *V súčasnosti sem patria napr. Mjanmarsko a Niger.*

Nasledovné dve skupiny štátov sme vyčlenili **v súvislosti s aktuálnym vývojom vo svete** ako rozšírenie typológie J. Bínu. Viacero štátov v súčasnosti prechádza transformačným procesom, prevažne prechodom k demokratickým formám vlády. Okrem toho v niektorých krajinách efektívne nefungujú vládne štruktúry a centrálna štátna moc je v štádiu rozpadu.

8. **Štáty s prechodnou vládou.** V týchto štátoch prebieha proces prechodu od systému národnej jednoty, resp. vojenskej správy k demokratickej forme vlády. Viaceré z nich prechádzajú alebo prešli obdobím občianskej vojny. *V súčasnosti sem patria napr. Burundi, Rwanda, Tadžikistan, Uganda.*

9. **Štáty bez efektívne fungujúcich vládnych štruktúr.** Dlhodobá občianska vojna v týchto krajinách značne narušila funkciu ústredných vládnych štruktúr, čo spôsobilo faktický rozpad ich štátnosti a hrozbu ich dezintegrácie. *Klasickým príkladom takéhoto štátu je v súčasnosti Somálsko.*

Spoločným znakom prvých štyroch typov je **demokratická forma vlády,** spätá s realizáciou slobodných volieb.

Politická geografia sa pomerne v značnom rozsahu zaoberala aj typológiou štátov **z aspektu členenia štátu** v zmysle jeho chápania ako sústavy organizačných a kompetenčných vzťahov medzi centrálnymi a regionálnymi (územnými) časťami štátu (niekedy prezentované ako vnútorná štátna organizácia, resp. vnútorná štruktúra štátu). Vo väčšej miere než v typológii podľa formy vlády sa v tejto typológii uplatňuje priestorový aspekt. Politická geografia v tomto kontexte rozdeľuje štáty sveta na unitárne, zložené a regionálne. Najširšie je rozpracovaná problematika federácií (pozri Kolosov - Mironenko 2001).

Väčšina štátov sveta má v súčasnosti **unitárnu štátnosť.** V zhode s politológiou je charakterizovaná **jednotnou sústavou najvyšších orgánov štátu, pričom neexistujú žiadne orgány jeho územných celkov, ktoré by sa vyznačovali nezávislou pôvodnou mocou. V unitárnych štátoch sú kompetencie nižších orgánov odvodené od ústredných.**

Unitárne štáty možno rozdeliť na centralizované a decentralizované. **Centralizované unitárne štáty** sa vyznačujú jednotnou a zároveň hierarchicky usporiadanou štruktúrou štátnych orgánov. V jej rámci má vyšší orgán výlučné kompetencie ovplyvňovať pôsobnosť a rozhodnutia podriadených orgánov. V **decentralizovaných unitárnych štátoch** je určitá časť výkonu štátnej moci na základe ústavy (alebo iných zákonných nariadení) odovzdaná orgánom jeho územno-správnych jednotiek. Presun kompetencií z centrálnych orgánov štátu môže viesť k vzniku regionálneho štátu.

Z politickogeografického hľadiska by mal mať „ideálny" unitárny štát kompaktný tvar štátneho územia, súvislé osídlenie bez geograficky izolovaných teritórií, etnické, rasovo a konfesionálne homogénne obyvateľstvo. Takýto štát by sa mal zároveň vyznačovať jediným, centrálne lokalizovaným jadrovým územím, ktorého centrum vykonáva funkciu sídla najvyšších štátnych orgánov a je prirodzeným integrujúcim faktorom pre územie celého štátu (Koter 1993a). *Ako príklady unitárnych štátov možno spomenúť z Európy Bulharsko, Slovinsko a Nórsko. Zaraďujeme medzi ne aj prevažnú časť štátov Afriky a Ázie.*

Zložené štáty tvoria pomerne málopočetnú skupinu v rámci medzinárodného spoločenstva. **Vyznačujú sa vnútornou štruktúrou, skladajúcou sa z viacerých členských subjektov, ktoré sú združené prostredníctvom spoločných najvyšších orgánov.** Členské subjekty sú priestorovo vymedzené, štátna moc v zložených štátoch je teda priestorovo rozdelená. **Nositeľom medzinárodnoprávnej subjektivity a suverenity je zložený štát ako celok.** Počas histórie sa vytvorili dva typy zložených štátov: federácia a reálna únia.

Jedna z definícií federácie tvrdí, že ide o zväzok štátov, v ktorom popri orgánoch štátnej moci a štátnej správy celého zväzu majú členské subjekty federácie vlastné orgány moci a správy, disponujú teda tzv. druhotnou štátnosťou. **Členské subjekty (štáty) na svojom území vykonávajú štátnu moc v celom rozsahu, s výnimkou tých otázok, ktoré dobrovoľne odovzdali do kompetencie orgánov federácie.** Tie spravidla vykonávajú najmä kompetencie v oblasti zahraničnej politiky, obrany a menovej politiky. Fungovanie federácie predpokladá pôsobenie efektívneho systému brzd a protiváh, umožňujúcich regulovať vzťahy medzi centrom a členskými subjektami. *V niektorých federáciách majú členské subjekty kompetencie na uzatváranie medzinárodných zmlúv vo vymedzenom, spravidla lokálnom rozsahu (Nemecko, Švajčiarsko).*

Podľa D. N. Kinga (cit. Kolosov - Mironenko 2001) je federácia **forma suverénneho štátu, odlišujúceho sa od iných štátov iba tým, že jeho regionálne jednotky sa v súlade s postupmi, potvrdenými ústavou zúčastňujú na procese prijímania rozhodnutí centrálnou vládou.**

Ako sme už spomenuli, z politologického hľadiska sa federácia vyznačuje viacerými charakteristickými znakmi (napr. existencia ústavy federácie, ktorá prehlasuje štát za federáciu a zároveň aj ústav členských subjektov, dvojaké zákonodarstvo, t. j. centrálny, spravidla dvojkomorový zákonodarný orgán a zákonodarné orgány subjektov federácie, dvojaké štátne občianstvo a i.). Federácie môžu fungovať ako v republikánskej, tak aj v monarchistickej forme vlády.

Zárodky federácií vznikali v období formovania národov a zároveň v priebehu priemyselnej revolúcie, keď dochádzalo k prvotnej ekonomickej integrácii malých štátnych celkov (v 18. a 19. storočí). Hlavným motívom bolo odstraňovanie hraníc, odbúravanie colných bariér, zlepšenie prístupu k novým trhom a zdrojom, zväčšenie a zrýchlenie obchodného obratu a teda posilnenie ekonomiky. Riešenie etnických problémov vtedy nebolo motívom vzniku federácie (Rumpel in Baar et al. 1996).

Politická geografia donedávna presadzovala ako zásadné hľadisko vymedzenia federácií splnenie **princípu symetrie** (Bína 1985). Podľa neho má byť celý štát teritoriálne rozdelený medzi členské subjekty federácie (ktoré môžu mať rôzne názvy: *provincie,*

štáty, republiky, krajiny a pod.). Niektoré z teritoriálnych jednotiek môžu mať dočasne znížený stupeň autonómie, po dosiahnutí vymedzených kritérií však získavajú štatút rovnoprávneho subjektu federácie. Vyznačujú sa odlišným názvom (*napr. teritóriá*).

Tento princíp dnes nie je v politickogeografických prácach jednoznačne presadzovaný. J. Anděl (1996) píše, že federácie bývajú založené na princípe symetrie, teda že druhotnou štátnosťou disponujú všetky členovia federácie (s výnimkou zväzových teritórií). *Za federáciu považuje aj Rusko, hoci tento štát nespĺňa princíp symetrie.* Vo väčšej miere sa uplatňuje samotné **vlastné deklarovanie štátu ako federácie.**

V. A. Kolosov (in Kolosov - Mironenko 2001) vyčleňuje federácie na základe deklarovania tejto formy členenia štátu v ich ústave. *Takto vymedzil 24 federácií: Argentínu, Austráliu, Belgicko, Brazíliu, Etiópiu, Indiu, Juhosláviu (dnes Srbsko a Čierna Hora), Južnú Afriku, Kanadu, Komory, Malajziu, Mexiko, Mikronéziu, Mjanmarsko, Nemecko, Nigériu, Pakistan, Rakúsko, Rusko, Spojené arabské emiráty, Svätý Krištof a Nevis, Švajčiarsko, USA a Venezuelu.*

Federácia môže byť vytvorená štyroma spôsobmi: spojením dvoch alebo viacerých predtým samostatných štátov (vytvorená „zdola"), ústavnou reorganizáciou dovtedy unitárneho štátu (vytvorená „zhora"), spojením bývalých závislých území pri vyhlásení ich samostatnosti, resp. udelením samostatnosti zloženému závislému územiu (Bína 1985).

Federatívny systém sa uplatňuje **hlavne v plošne rozsiahlych štátoch,** v štátoch s vysokým počtom obyvateľov, resp. s diferencovanou etnickou štruktúrou. Z geografického aspektu je zrejmé, že čím je štát rozsiahlejší, tým sa vyznačuje vyšším stupňom vnútornej heterogenity či diferenciácie - fyzickogeografickej, sídelnej, etnickej, rasovej, konfesionálnej, kultúrnej, ekonomickej a pod. Aj preto je decentralizovaná správa takéhoto štátu vo forme federatívneho modelu efektívnejšia.

Federácie vznikli a fungujú na troch princípoch, v ktorých sa uplatňujú tri faktory: etnický, historickogeografický a faktor vzdialenosti. **Etnický faktor** odráža etnickú štruktúru obyvateľstva štátu. *Za takéto federácie považujeme napr. Belgicko, Etiópiu a Indiu.* **Historickopolitický faktor** odráža členenie štátu na historické krajiny, pričom niektoré z nich v minulosti vystupovali ako nezávislé štáty alebo osobitne spravované závislé územia (kolónie). *Takýmito federáciami sú napr. Brazília, Malajzia, Nemecko, Rakúsko, Spojené arabské emiráty a Švajčiarsko.* Uplatnenie **faktora vzdialenosti** vyplýva z veľkej plochy štátu, resp. z teritoriálnej odlúčenosti jeho jednotlivých častí, ktorú zvýrazňuje prírodná prekážka (napr. more). *Za takéto federácie považujeme napr. Argentínu, Mexiko a Komory.* Viaceré federácie zohľadňujú **viaceré princípy.** *Ruská federácia zahŕňa etnický faktor i faktor vzdialenosti. Historickopolitický faktor a faktor vzdialenosti sa uplatňuje v Kanade a USA. Aj v samotnom Švajčiarsku, federácii fungujúcej na historickopolitickom základe, bol nový kanton Jura (vznikol v roku 1978) vytvorený na etnickej báze.*

Federácie možno klasifikovať na základe viacerých znakov (genézy, dĺžky existencie, vnútorných rozdielov z aspektu rozlohy, počtu obyvateľstva a jeho štruktúry, rovnoprávnosti subjektov a i.). V. A. Kolosov (in Kolosov - Mironenko 2001) rozlišuje sedem typov federácií:

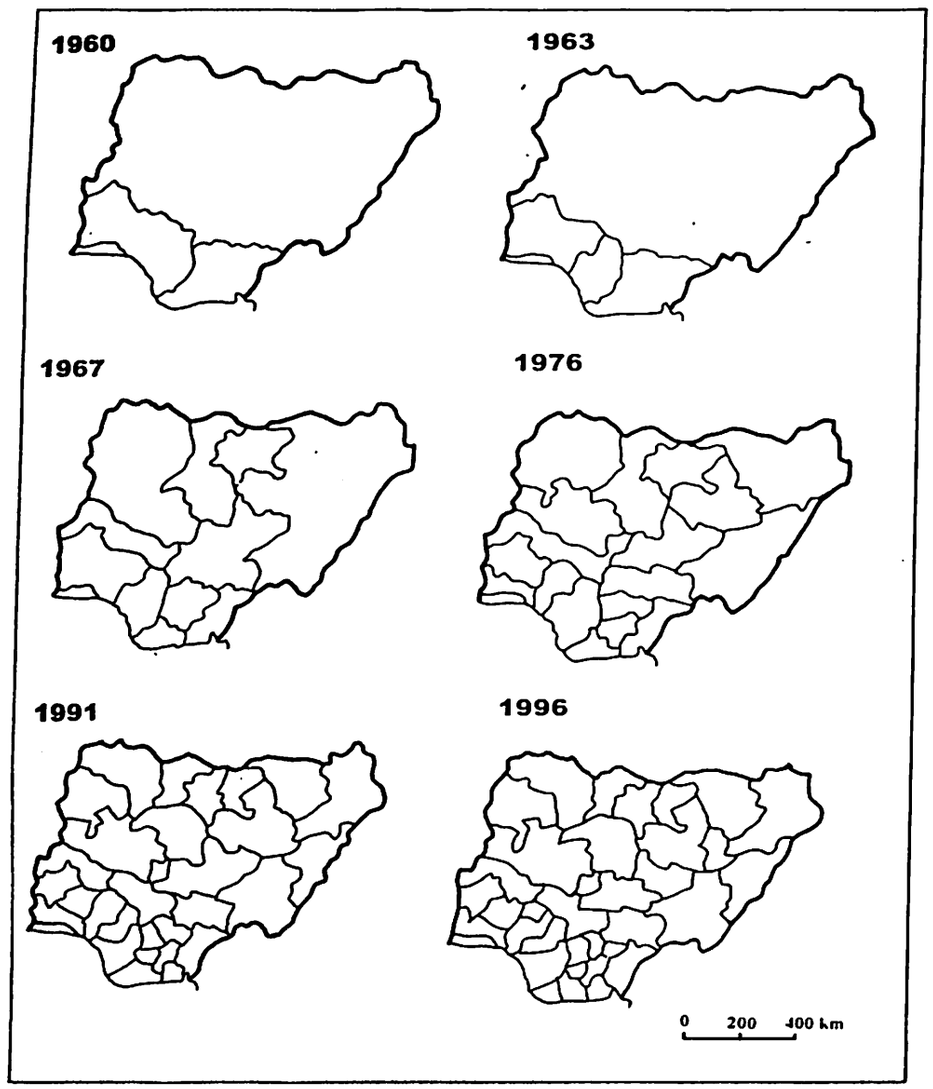
- **Západoeurópsky typ,** ktorý tvoria staré demokracie západnej Európy s dlhými tradíciami samosprávy alebo nezávislej štátnosti jednotlivých častí, zviazané i nezviazané s etnickou štruktúrou obyvateľstva. *Patria sem Belgicko, Nemecko, Rakúsko a Švajčiarsko.*
- **Severoamerický typ,** ktorý zahŕňa staré *imigrantské* federácie, vytvorené „zdola", málo previazané na etnické rozdiely, s vysokým stupňom decentralizácie štátnej moci. *Patria sem Austrália, Kanada a USA.*
- **Latinskoamerický typ,** kde patria staré *imigrantské* federácie, vytvorené „zhora" po rozpade španielskeho a portugalského koloniálneho impéria, nezviazané s etnickými rozdielmi, s veľkým počtom členských subjektov a s vysokou centralizáciou štátnej moci. Majú asymetrickú štruktúru a ich vývoj je spojený so vznikom nových subjektov rozdelením pôvodných celkov, resp. zrovnoprávnením nižšie postavených jednotiek. *Patria sem Argentína, Brazília, Mexiko a Venezuela.*
- **Ostrovný typ** tvoria mladé ostrovné federácie, ktoré vznikli dekolonizáciou, sú asymetrického charakteru, slabo integrované. *Zaraďujeme sem Komory, Mikronéziu a Svätý Krištof a Nevis.*
- **Afro-ázijský typ** vytvárajú mladé centralizované federácie, vytvorené „zhora", s vysokým stupňom asymetrie, s vysokými rozdielmi v potenciáli regiónov. *Patria sem India, Južná Afrika, Malajzia a Spojené arabské emiráty.*
- **Nigérijský typ,** kde patria mladé, vysoko centralizované federácie s asymetrickým usporiadaním, vyznačujúce sa nestabilnými politickými režimami. *Zaraďujeme sem Etiópiu, Mjanmarsko, Nigériu a Pakistan.*
- **Postsocialistický typ** tvoria mladé, mnohonárodné federácie s hlbokými vnútornými etnickými a sociálno-ekonomickými rozdielmi, s asymetrickým usporiadaním, využívajúce princíp autonómie etník. *Patria sem Juhoslávia (dnes Srbsko a Čierna Hora) a Rusko.*

Počet členských subjektov federácie a ich vymedzenie sa môže meniť v súvislosti s úsilím o posilnenie štátu a o uspokojenie požiadaviek jednotlivých teritoriálnych komunít. *Napr. Nigéria sa pri svojom vzniku členila na tri federálne celky, ktorých*

počet do súčasnosti vzrástol na 36 spolkových štátov. India v roku 2000 vytvorila 3 nové spolkové štáty rozdelením pôvodných celkov.

Veľmi citlivou otázkou vo fungovaní federácie je secesia členských subjektov. Taká-
to snaha môže vyplývať z viacerých faktorov (predchádzajúca skúsenosť s vlastnou

Mapa 13: Vývoj federatívnej štruktúry Nigérie

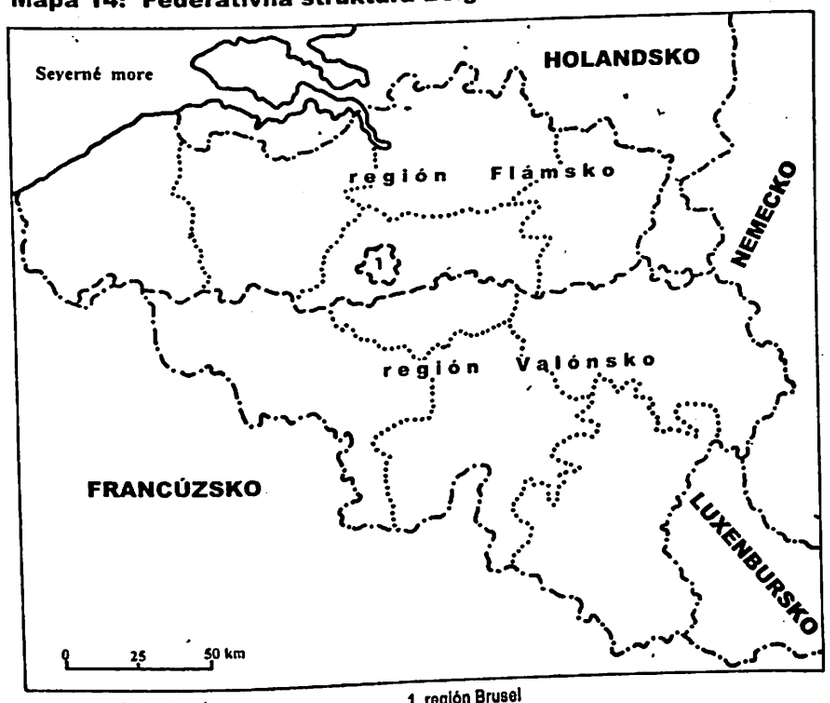
štátne hranice Nigérie

hranice federálnych štátov

štátnosťou, ekonomické alebo etnické rozdiely, geograficky podmienená izolovanosť regiónu a i.). Právo secesie je rôznym spôsobom zakotvené v ústave federácie (pozri Povolný 1991). Vo väčšine ústav však toto právo nie je zaručené.

Federácie sú pomerne nestabilnými štátnymi útvarmi, hlavne tie, ktoré boli vytvorené na etnickom základe. Po skončení studenej vojny sa rozpadli tri takéto federácie - Sovietsky zväz (1991), Juhoslávia (1991, transformovala sa do podobne nestabilnej dvojčlennej podoby) a Česko-Slovensko (1992). Jediný členský subjekt, založený na etnickom princípe v Kanade (Quebec) realizoval niekoľko referend v súvislosti s otázkou o vystúpení z kanadskej federácie. Relatívne stabilnejšie sú federácie založené na historickogeografickom princípe, hlavne tie, ktoré sa opierajú o stabilné historické útvary (Nemecko, Rakúsko, Švajčiarsko). Federalizácia nie je vždy definitívnym riešením vnútorných problémov bývalého unitárneho štátu, tak ako je tomu v Belgicku (federalizácia realizovaná v roku 1993). Napriek tomu sa vo svete po roku 1990 sformovali aj ďalšie federácie (Etiópia, Mikronézia). Proces federalizácie Ruska nie je ešte pravdepodobne dovŕšený.

Mapa 14: Federatívna štruktúra Belgicka

1 región Brusel

štátne hranice

hranice regiónov

hranice provincií

Reálna únia ako druhá forma zloženého štátu sa dnes vo svete nenachádza. V minulosti sa presadzovala v monarchiách. Takýto zložený štát spájala osoba panovníka a spoločné kompetencie vo vybraných záležitostiach. Od federácie sa odlišovala absenciou spoločného zákonodarného orgánu priamo voleného občanmi celého štátu. Nahrádzal ho len dočasný orgán, zložený zo zástupcov zákonodarných orgánov členských subjektov reálnej únie. *Reálnou úniou bolo v rokoch 1867 až 1918 Rakúsko-Uhorsko.*

V ostatných dvadsiatich rokoch sa začal vo svete výraznejšie presadzovať aj tretí typ štátov z hľadiska členenia. Ide o **regionálny štát,** ktorý môžeme charakterizovať ako prechodný model medzi unitárnym a zloženým štátom. Donedávna boli takéto štáty zaraďované do jedného z dvoch predchádzajúcich typov (ako unitárne štáty s autonómnym útvarom, resp. decentralizované unitárne štáty). V prípade uplatňovania princípu symetrie vo vymedzení federácií možno medzi regionálne štáty zaradiť aj niektoré federácie, nespĺňajúce tento princíp *(napr. Rusko).*

Za regionálne štáty považujeme tie krajiny, v ktorých bol ich regiónom priznaný značný stupeň autonómie, najmä regiónom s etnickou rozdielnosťou, historickogeografickými špecifikami alebo odľahlosťou od jadrového územia štátu. Regionálny štát je teda vytvorený na základe uplatnenia **princípu autonómie.** Tá je chápaná v tomto kontexte ako špecifické postavenie ústavne vymedzenej časti štátu (konkrétneho regiónu). Prejavuje sa to vo vytvorení vlastných samosprávnych (zákonodarných, výkonných a súdnych) orgánov, ktoré majú kompetencie riešiť problémy, týkajúce sa daného regiónu.

Regionálny štát **vzniká decentralizáciou unitárneho štátu** udelením autonómie regiónom. Tá je vlastne kompromisom medzi ochotou mocenského centra štátu deliť sa o kompetencie (ktorá je vždy a všade relatívne rovnako nízka) a tlakom obyvateľov regiónu a ich politickej reprezentácie na získanie čo najvyšších kompetencií. Tento tlak pramení z viacerých faktorov, pričom prioritné sú odlišnosti regiónu od ostatnej časti štátu.

Podobne ako v prípade federácií je v prípade **etnických odlišností** určujúcou špecifická národnostná, konfesionálna či rasová štruktúra obyvateľstva regiónu, ktorá je odlišná od ostatnej, spravidla väčšinovej populácie. Vo viacerých regionálnych štátoch má prioritu **historickogeografický faktor,** keď sa pri vytváraní autonómnych jednotiek prihliada na historické krajiny, sformované v priebehu dejín. Vedomie príslušnosti k týmto celkom pretrváva v cítení ich obyvateľov až do súčasnosti (aj preto sa tieto regióny vracajú často k svojim historickým názvom). **Terotoriálna odlúčenosť regiónu, resp. jeho značná vzdialenosť od jadrového územia štátu** sa uplatňuje spravidla v prípade udelenia autonómie ostrovom a súostroviam. Viaceré autonómne regióny boli vyhlásené na báze kombinácií spomínaných faktorov, resp. sa k nim pridávajú aj ďalšie vplyvy (napr. ekonomické).

Na základe uplatnenia princípu autonómie na svojom teritóriu rozdeľujeme regionálne štáty na asymetrické a symetrické (Ištok 1999a). V **asymetrických regionálnych štátoch** autonómiu získala len určitá časť krajiny, pričom jej zbytok je spravovaný priamo centrálnymi orgánmi (tak ako je tomu v unitárnych štátoch). M. Baczwarow a A. Suliborski (2002) nazývajú takéto štáty unitárno-regionálne. *Takýmito štátmi sú Fínsko (autonómia súostrovia Alandy), Portugalsko (Azory, Madeira), Ukrajina (Krym), Čína (5 autonómnych oblastí), Tanzánia (Zanzibar) a i. Zvláštny model regionálneho štátu sa utvoril v Spojenom kráľovstve, kde istý stupeň autonómie získali historické krajiny Severné Írsko, Škótsko a Wales.*

Krajiny, kde autonómne regióny pokrývajú ich celé teritórium, patria medzi **symetrické regionálne štáty.** Tento model štátu je blízky federáciám. Štáty, ktoré ho uplatňujú sa však ako federácie nedeklarujú, resp. nie sú ústavne proklamované ako federácie. *Za symetrické regionálne štáty môžeme pokladať Taliansko (20 regiónov) a Španielsko (17 autonómnych oblastí). Špecifickým typom štátu, blízky symetrickému regionálnemu štátu sa vytvoril v Bosne a Hercegovine, ktorá pozostáva z dvoch územných jednotiek: Federácie Bosny a Hercegoviny a Republiky srbskej.*

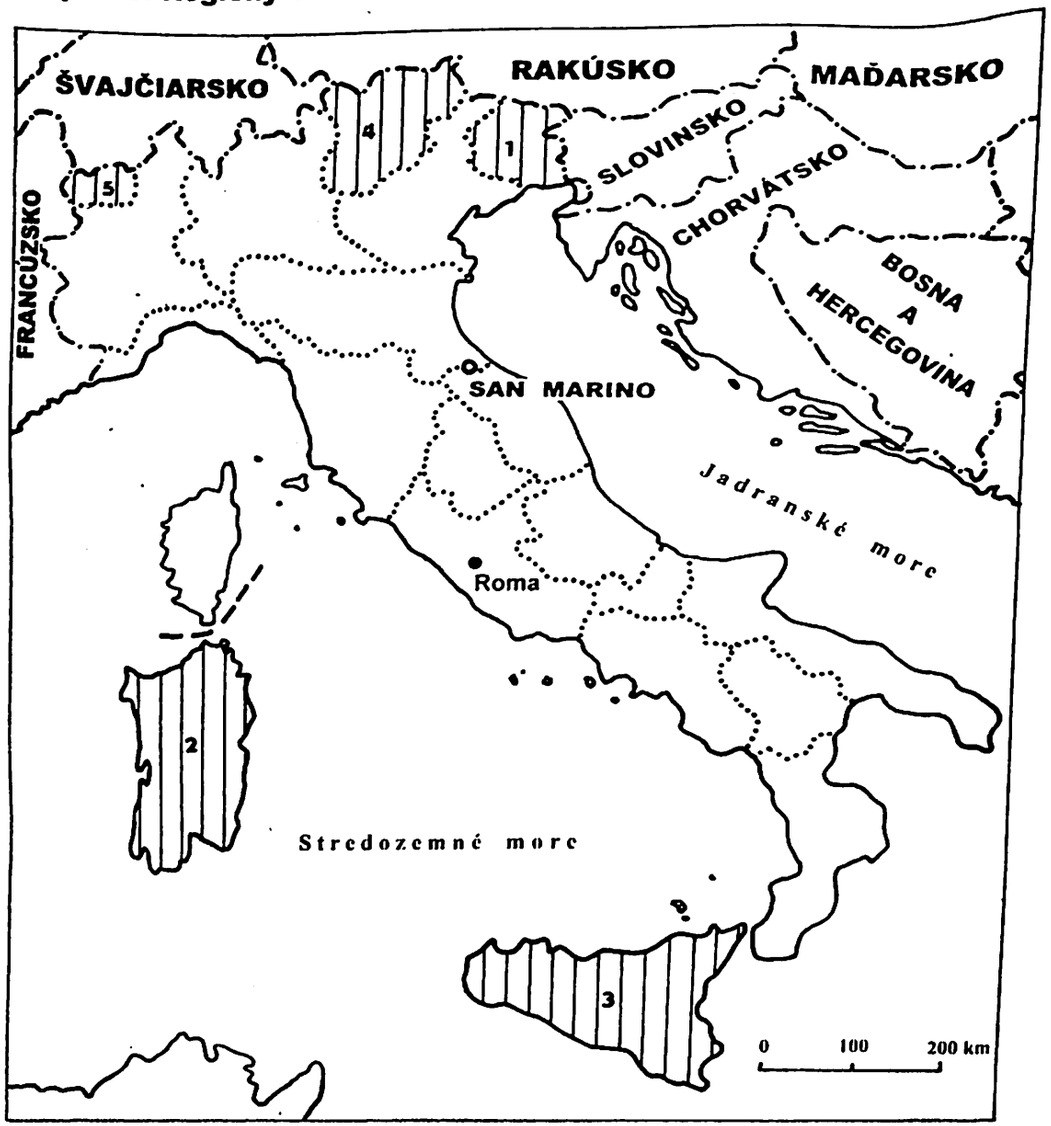
Model regionálneho štátu treba chápať ako jednu z možností hľadania optimálneho modelu relácie medzi mocensko-politickým centrom štátu a jeho časťami (regiónmi). *Vytváranie regionálnych štátov je v súčasnosti procesom, typickým pre európske štáty, kde sa uplatňuje výrazne ich symetrický model.* Všeobecne však možno povedať, že trend k prerozdeleniu moci v zmysle decentralizácie kompetencií z centra do regiónov sa rozširuje po celom svete. V podmienkach globalizácie členenie štátu na základe federatívneho, resp. regionálneho modelu, umožňujúce nájsť rovnováhu medzi centralizáciou a rôznorodosťou, sa stáva zvlášť aktuálnym.

V súvislosti s oboma uvedenými typológiami je potrebné konštatovať, že neexistuje všeobecne uznávaný model z hľadiska formy štátu ani členenia. Každý štát preto pristupuje k tejto problematike individuálne. V rôznych štátoch nadobúdajú formy vlády a členenie rôzny obsah, čím je sťažené skonštruovanie čo najpresnejšej typológie a tiež aj zaradenie štátov do jednotlivých typov.

5.9.4. Východiská pre konštrukciu hierarchickej typológie štátov v politickej geografii

Problematikou konštrukcie hierarchickej typológie štátov na základe využitia niekoľkých faktorov sa zaoberali viacerí autori. Spravidla vychádzali z rôznych činiteľov, ktoré je potrebné zohľadniť pri vymedzení potenciálu štátu s dôrazom na jeho mocenské postavenie v rámci medzinárodného spoločenstva.

Mapa 15: Regióny Talianska

V tejto súvislosti je v problematike medzinárodných vzťahov často spomínaný pojem moc. Je vysvetľovaný ako **politika ktorej úlohou je zabezpečiť vplyv a dominantné postavenie štátu voči iným štátom, resp. ako schopnosť štátu podporovať a ochraňovať to, čo definuje ako svoj národný záujem a obstáť v situácii, keď sa vytvárajú pravidlá, podľa ktorých sa riadi medzinárodný systém.** Za základné atribúty moci sú považované obyvateľstvo, územie, prírodné zdroje a priemyselná kapacita, kapacita poľnohospodárstva a vojenský potenciál. Okrem toho viacerí autori operujú aj so „skrytými" faktormi moci (vedenie a osobnosti, výkonnosť organizačnej štruktúry, forma vlády, spoločenská súdržnosť, renomé štátu, zahraničná podpora a závislosť, pôsobenie náhodných udalostí).

V rámci medzinárodných vzťahov sa často uvádza nasledovný **vzorec pre výpočet moci:**

$$\mathbf{Pp = (C + E + N) \times (S + W),}$$

kde *Pp* je politická moc, *C* je kritické množstvo (obyvateľstvo a územie), *E* je ekonomický potenciál, *N* je vojenský potenciál, *S* je strategický cieľ, *W je* vôľa uskutočniť stratégiu (pozri Klavec 2001).

Komplexný politickogeografický pohľad na politickú mapu sveta z aspektu postavenia štátov v medzinárodnom meradle vyúsťujúci do regionalizácie sveta podáva S. B. Cohen (1982). Jeho hierarchická štruktúra štátov má päť stupňov (úrovní, od štátov prvého, najvyššieho rangu až po štáty piateho rangu), zostavených na báze kvalitatívneho hodnotenia jedenástich skupín kritérií:

- **kvantita ľudských a materiálnych zdrojov, kvalita, kvantita, typ a úroveň technológie a kultúry;**
- **disponovanie nukleárnou technológiou;**
- **stupeň národnej kompaktnosti;**
- **zdroje (zásoby) politicko-vojenskej energie;**
- **poloha vo svete v reláciách k iným štátom;**
- **typ a hustota siete medzinárodných zväzkov;**
- **stupeň jednoznačnosti charakteristík národného systému;**
- **ekonomické, politické a vojenské alternatívy v pomere k sile susedov;**
- **ciele a stratégia rozšírenia vplyvu za vlastnými hranicami;**
- **počet a diferenciácia medzinárodných otázok, ktorých riešenia sa môže štát zúčastniť, miera jeho politickej zrelosti a dosahu;**
- **percepcia alebo predstava o svojom mieste v hierarchii.**

S. B. Cohen zdôrazňuje svoje chápanie vytvorenej hierarchickej štruktúry z hľadiska horizontálneho (teda globálne, keď sú štáty vzájomne viazané rovnakými úrovňami) a tiež z hľadiska vertikálneho (teda regionálne, keď v jednotlivých regiónoch koexistujú štáty rôznych úrovní). Pre výskum súčasného stavu politickej mapy sveta v kontexte hierarchickej typológie štátov je postup S. B. Cohena a závery jeho analýzy značne inšpiratívne.

F. S. Pearson a J. M. Rochester (1997) považujú za rozhodujúce faktory, od ktorých závisí kapacita štátu ovplyvniť iné štáty **geografiu** (rozlohu územia, polohu, prírodné bohatstvo), **obyvateľstvo** (jeho počet, homogenitu, úroveň vzdelania), **ekonomický potenciál** (produkčnú schopnosť ekonomiky, stupeň industrializácie) a **vojenský potenciál** (kvantita a kvalita výzbroje a príslušníkov armády).

Na analýzu sily a moci štátu sa zameriava britský ústav *Royal United Service Institute for Defence Studies (RUSI)*, ktorý vychádza z vojenského potenciálu jednotlivých štátov. Zverejňuje **index schopnosti štátu využiť vlastné ozbrojené sily na ovplyvnenie udalostí v zahraničí** (Krejčí 2001a). Východiskom určenia miesta štátu v poradí sú výdavky na obranu, početnosť ozbrojených zložiek (aktívnych i záložných), výdavky na obranu, podiel výdavkov na obranu na celkovom HDP, rozsah pripravenosti krajiny rozmiestniť svoje sily v zahraničí a schopnosť efektívne ich tam využiť. Ako ďalšie faktory sa využívajú aj typ vlády, členstvo v koalíciách, dejiny intervencií, súčasné skúsenosti z bojov a úroveň vnútorného poriadku.

Podľa J. Grušu (1992) možno považovať za meradlá politickej globality štátov nasledovné faktory:

- **úroveň ekonomiky, prístup k surovinám, pozícia v rámci svetového obchodu, inovačná kapacita;**
- **počet obyvateľov, stupeň vzdelania, hustota infraštruktúr, schopnosť stvárniť vonkajšie podnety, stupeň sociability;**
- **armáda, relatívna zraniteľnosť územia, schopnosť spôsobiť protivníkovi nenapraviteľné škody, schopnosť rýchle presunúť jednotky;**
- **politický systém, ponúkajúci alternatívy, schopné získať partnerov;**
- **vízia a ochota angažovať sa na medzinárodnom fóre;**
- **schopnosť udržať poriadok vo vlastnom okolí (teda v regióne, kde sa štát nachádza).**

R. Klein (cit. Sdasjuk 2002) pre vymedzenie celkovej moci štátov využil ako určujúce faktory **tzv. kritickú masu** (t. j. obyvateľstvo a územie), **ekonomickú a vojenskú moc, strategickú koncepciu, štátnu vôľu a stupeň autority vodcov štátu.**

Český politológ O. Krejčí (2001a) píše o absolútnej moci štátu ako o podobe moci štátu pre presadzovanie či obhajovanie vlastných záujmov a cieľov. Faktory moci štátu rozdeľuje na **materiálne (geografická poloha, prírodné zdroje, počet obyvateľov, priemyselná kapacita a vojensko-technický potenciál) a duchovné faktory (kvalita vlády určujúcej úroveň zahraničnej politiky, úroveň diplomacie, úroveň vojenských kádrov, kvalita populácie, odhodlanie verejnosti podporovať národné záujmy a zahraničnú politiku štátu).**

Index komplexnej národnej sily ako ukazovateľ geopolitického, resp. geoekonomického potenciálu štátu predložil R. G. Janovskij (cit. Zubakov 2000). Index zahŕňa **ekonomickú silu, vedecko-technický potenciál, schopnosť byť prínosný v medzinárodných vzťahoch, schopnosť na prežitie, možnosť vytvoriť silový tlak.**

Poľský geograf S. Otok (1996) realizoval typológiu štátov na základe politickej otvorenosti podľa šiestich ukazovateľov: **príslušnosť k medzinárodným organizáciám, počet ratifikovaných medzinárodných dohôd, počet diplomatických zastupiteľstiev, počet diplomatických návštev, podiel zahraničného obchodu na vytváraní národného dôchodku, počet zahraničných turistov vo vzťahu k počtu obyvateľov.**

Americký politológ a geopolitik Z. Brzezinski (1999) píše, že súčasné postavenie USA ako jedinej superveľmoci vyplýva z kombinácie štyroch faktorov v ktorých dosiahli dominantné postavenie vo svete a ktoré majú rozhodujúci význam a to:

- *vo vojenskej oblasti (na USA dnes pripadá okolo polovice vojenského potenciálu sveta, kým na začiatku 80. rokov 20. storočia to bola približne štvrtina),*
- *v ekonomickej oblasti,*
- *v technologickom kontexte si uchováva absolútne vedúce postavenie vo svete,*
- *v oblasti kultúry.*

V tomto prehľade rozhodujúcich faktorov, upevňujúcich dominantné postavenie USA chýba zmienka o demografickom a prírodno-ekologickom potenciále krajiny. Z. Brzezinski akoby zdôrazňoval ich podriadené postavenie vo vzťahu k ostatným atribútom svetovej moci.

G. V. Sdasjuk (2002) píše o **geopolitickom potenciále štátu, ktorý zahŕňa geopolitickú a geografickú polohu krajiny v kombinácii s hlavnými parametrami rozvoja (sociálno-politickými, ekonomicko-technologickými, vojensko-strategickými, demografickými, prírodno-ekologickými), ktoré v súhrne umožňujú komparáciu štátov na svetovej scéne v kontexte ich schopnosti vplývať na usporiadanie sveta a realizovať vlastnú stratégiu rozvoja.**

Zohľadnenie uvedených faktorov a kritérií môže vplývať na prirodzené rozdelenie štátov na „malé" a „veľké", pričom tieto kategórie nevyplývajú z ich plošnej veľkosti alebo z počtu ich obyvateľov. Kritériá veľkosti štátu v tomto chápaní sú zhodné so zdrojmi jeho moci. „Malý" štát v tomto ponímaní je charakterizovaný nedostatkom moci ako schopnosti ovplyvňovať správanie iných štátov podľa vlastných cieľov a záujmov.

Ako je zrejmé z uvedených prác, **existuje celý rad zdrojov moci štátu,** ktorých postavenie a vplyv môžu byť posudzované subjektívne. Vytváranie komplexnej politickogeografickej typológie štátov na báze hierarchickej štruktúry je preto zložitou činnosťou. Pramení to nielen z výberu faktorov, ktoré majú spolupôsobiť pri analýze postavenia jednotlivých štátov v rámci takejto hierarchie, ale aj z odhadu ich váhy vo vzájomných reláciách, ktorá sa v čase mení, v ich kvantifikácii a v celkovom vyhodnotení. Preto všetky takéto typológie obsahujú určitú mieru subjektivity.

Pre hierarchickú typológiu štátov navrhujeme zohľadniť nasledovné skupiny faktorov:

1. **Geografické faktory.** Zahŕňame medzi ne rozlohu štátu, počet jeho obyvateľov, polohu, kompaktnosť štátneho územia a prírodné zdroje.

   Rozloha. Podľa B. Czyza (1993) **priestor v súčasnom období síce zmenil svoj význam v porovnaní s minulosťou, ale nestratil ho úplne. Platí teda, že žiadny rozlohou malý štát, dokonca najbohatší, nemôže ašpirovať na úlohu veľmoci.** Je zrejmé, že plošne veľké štáty majú lepšie obranné a strategické podmienky, pričom zároveň majú rôznorodé geografické prostredie a prírodné zdroje a tým dosahujú vyšší stupeň ekonomickej sebestačnosti ako rozlohou malé štáty. **Rozloha územia je významným faktorom, ovplyvňujúcim ekonomický i politický potenciál štátu.** Jeho vplyv však výrazne závisí aj od vlastností územia (jeho polohy, prírodných zdrojov a podmienok a pod.).

   Počet obyvateľov. Atribúty obyvateľstva ako nevyhnutnej podmienky pre existenciu štátu majú určujúci vplyv na jeho fungovanie. Z hľadiska jeho počtu platia podobné tézy ako pre rozlohu štátneho územia: **kvantita ľudských zdrojov výrazne vplýva na postavenie štátu v hierarchii.** Ľudnaté štáty disponujú značným potenciálom ľudských zdrojov (pracovnou silou), vojenským potenciálom, ako aj širokým vnútorným trhom, rozhodujúcim pre rozvoj ekonomiky. Pozitívna úloha veľkého počtu obyvateľov závisí na úrovni výrobných prostriedkov a tiež aj na schopnosti zabezpečiť jeho výživu a zamestnanosť. Platí, že **počet obyvateľstva je základom ako hospodárskej, tak aj vojenskej moci štátu** (Chalupa 1990).

Poloha. Faktor zohľadňuje polohu štátu z globálneho aspektu na politickej mape sveta vzhľadom k centrám svetovej politiky a ekonomiky, k dominantným komunikačným líniám a k regiónom primárneho strategického významu. **Poloha štátu má značný vplyv na jeho hospodársky a politický význam, na jeho kontakty a postavenie v rámci medzinárodného spoločenstva a v istom zmysle aj na stupeň jeho existenčnej perspektívy.** V určitom období je geografická poloha v zásade stabilnou, ale jej ekonomický a strategický význam sa mení. Je zároveň historickou kategóriou a preto sa transformuje aj jej hodnotenie v priebehu dejinného vývoja. Význam politickogeografickej polohy je vysoký hlavne pre malé štáty. **Jej celkové hodnotenie zahŕňa ako analýzu všetkých jej troch druhov (makropolohy, mezopolohy i mikropolohy), tak aj ich vzájomné kombinácie** (Šindler 1986).

Kompaktnosť územia. Stabilita a fungovanie štátu sú úzko späté s kompaktnosťou jeho teritória

Prírodné zdroje. Disponovanie prírodnými zdrojmi (hlavne nerastnými surovinami, z nich v súčasnosti najmä tekutými a plynnými palivami, poľnohospodárskou pôdou a sladkou vodou) má výrazný vplyv na postavenie štátu v hierarchii.

2. **Demografické faktory.** Patrí medzi ne kvalita ľudských zdrojov a etnická, rasová a konfesionálna štruktúra obyvateľstva.

   Kvalita ľudských zdrojov. Význam stupňa gramotnosti, resp. vzdelanosti obyvateľstva na postavenie štátu v hierarchickej typológii je zrejmý. *Potvrdzuje to o. i. vývoj v novoindustrailizovaných krajinách Ázie, kde sa príprava vysokokvalifikovaných kádrov stala jedným z určujúcich faktorov ich rýchleho ekonomického rozvoja, čo sa odrazilo aj v posilnení postavenia týchto krajín v medzinárodnom meradle.*

   Etnická, rasová a konfesionálna štruktúra obyvateľstva. Stupeň etnickej, rasovej a konfesionálnej homogenity obyvateľstva (v ponímaní S. B. Cohena stupeň národnej kompaktnosti) ovplyvňuje stabilitu štátu a tým aj jeho postavenie v hierarchickej typológii. Pri posudzovaní týchto faktorov je potrebné zohľadniť o. i. aj možnosti konsenzu etnických, rasových a konfesionálnych komunít, vyplývajúceho z miery ich vzájomného antagonizmu.

3. **Ekonomické faktory.** Zahŕňame medzi ne ekonomický potenciál štátu, jeho infraštruktúru, postavenie v rámci svetového obchodu a schopnosť zabezpečiť výživu vlastného obyvateľstva.

Ekonomický potenciál. Postavenie štátu v hierarchii výrazne ovplyvňuje jeho celkový ekonomický potenciál. Ako sme už spomenuli, je problematické nájsť ukazovateľ, ktorý by vyjadril úroveň ekonomiky jednotlivých štátov pre potreby ich objektívnej komparácie a typológie. Preto navrhujeme ako ukazovateľ využiť celkový hrubý domáci produkt *(Gross Domestic Poduct, GDP)* štátu za rok. Relatívny ukazovateľ (hrubý domáci produkt na jedného obyvateľa) má v hierarchickej typlógii len druhoradý význam. V podobnom kontexte možno využiť aj ukazovatele hrubého národného produktu *(Gross National Product, GNP)* alebo čistého národného produktu *(Net Material Product, NMP).*

Úroveň infraštruktúry. Kvalita infraštruktúry určujúcim spôsobom vplýva na ostatné faktory typológie, najmä na ich kapacitu, výkonnosť a operatívnosť (na ekonomický potenciál, využívanie prírodných zdrojov, konsolidáciu a obranu teritória). Preto je významným kritériom pri posudzovaní postavenia štátu v rámci hierarchickej typológie.

Postavenie v rámci svetového obchodu. Objem, štruktúra a regionálne zameranie zahraničného obchodu sa odráža nielen v stabilite úrovne ekonomiky štátu a v jej rozvoji, ale aj v jeho politickom postavení. Nízky stupeň diverzifikácie štruktúry zahraničného obchodu a jeho jednostranné regionálne zameranie oslabujú ekonomickú stabilitu a samostatnosť politického rozhodovania štátu.

Schopnosť zabezpečiť výživu svojho obyvateľstva. Sebestačnosť v zaistení obyvateľstva potravinami sa stáva významným faktorom, ovplyvňujúcim postavenie štátu v hierarchickej typológii.

4. **Medzinárodno-politické faktory.** Chápeme pod nimi medzinárodné postavenie štátu v globálnom alebo regionálnom meradle.

   Medzinárodné postavenie v globálnom meradle. Zahŕňa stupeň angažovania sa štátu na medzinárodnom fóre, do ktorého patrí členstvo v medzinárodných organizáciách a integračných zoskupeniach, hustota siete medzinárodných zväzkov a miera jeho politického dosahu (počet uzavretých medzinárodných zmlúv, vysielanie a prijímanie oficiálnych štátnych delegácií a i.).

   Medzinárodné postavenie v regionálnom meradle. Chápeme ním ekonomické a politické postavenie štátu v pomere k potenciálu susedov a stupeň jeho schopnosti ovplyvňovať situáciu v regióne, kde sa rozprestiera.

5. **Historicko-politické faktory.** Zahŕňame medzi ne územnú stabilitu štátu, politickú stabilitu jeho režimu a vek štátu.

Územná stabilita. Chápeme ňou stabilitu hraníc štátneho teritória a ich nespochybniteľnosť zo strany susedov.

Politická stabilita. Týka sa nemeniteľnosti formy štátu a stálosti jeho politického systému za určité obdobie.

Vek. Vek štátu sa chápe časom jeho trvania v nepretržitej kontinuite. Bližšie o význame veku štátu píše J. Eichler (1993). Podľa neho je pre štáty vek výhodou, ktorá pre štát znamená spravidla o. i. všeobecne uznávané hranice, vplyv, presahujúci jeho teritórium, veľké diplomatické skúsenosti, atď. Vďaka týmto skutočnostiam sa bez ťažkostí vyporiadajú s takými problémami, ktoré sú pre „mladé" štáty často neriešiteľné.

6. **Vojensko-strategické faktory.** Patrí sem početnosť armády, disponovanie modernou vojenskou technológiou (včítane jadrových zbraní), výdavky na obranu (prepočítané na obyvateľa a na ich podiel na celkovom HDP), pripravenosť štátu rozmiestniť a efektívne využívať svoje vojenské sily v zahraničí, vnútorná vojensko-strategická stabilita. V. A. Zolotarev (cit. Sdasjuk 2002) definuje vojenskú moc štátu širšie - ako súhrn materiálnych a duchovných síl krajiny a schopnosť mobilizovať ich pre vojenské ciele.

   Početnosť armády a technologická úroveň jej výzbroje. Vystupuje ako jednoznačne porovnateľné kritérium pri konštruovaní hierarchickej typológie.

   Disponovanie modernou vojenskou technológiou. Reálne alebo potenciálne disponovanie modernou vojenskou technológiou výrazne ovplyvňuje vojensko-strategické postavenie štátu a teda aj jeho miesto v hierarchickej typológii.

   Výdavky na obranu. Celkové výdavky na obranu, ako aj ich prepočty na obyvateľa a na celkový hrubý domáci produkt, odrážajú stav mocensko-politických ambícií štátu.

   Pripravenosť štátu rozmiestniť a efektívne využívať svoje vojenské sily v zahraničí. Táto schopnosť výrazne ilustruje postavenie štátu v kontexte presadzovania svojich záujmov mimo svojho územia (v regióne, kde sa nachádza, resp. v globálnej mierke).

   Vnútorná vojensko-strategická stabilita. Postavenie štátu výrazne ovplyvňuje úroveň jeho vnútornej stability v zmysle možnej existencie vzbúr, gerillových hnutí, resp. občianskej vojny na jeho území.

7. **Vedecko-technické a informačné faktory.** Pozostávajú zo schopnosti štátu vytvárať alebo participovať na vytváraní inovácií v kontexte najmodernejších technológií a zároveň schopnosti získavať a využívať poznatky a infor-

mácie. Je zrejmé, že v ére postmodernej informačnej spoločnosti získavajú tieto faktory čoraz väčší význam.

Z uvedeného prehľadu skupín faktorov je zrejmé, že sú vzájomne funkčne prepojené. Napr. na vojensko-strategické faktory vplývajú ekonomický potenciál, úroveň infraštruktúry, počet obyvateľov a kvalita ľudských zdrojov, prírodné zdroje a ďalšie. Podobné vzťahy nachádzame aj medzi ostatnými faktorami.

R. Hartshorne (1950) píše, že **významným faktorom, ktorý vplýva na stabilitu štátu ako dostredivá sila je *raison d'étre* štátu, t. j. dôvod jeho existencie, ktorý sa opiera o rešpektovanie hodnôt štátu (teda štátnej myšlienky) obyvateľmi štátu.** Táto štátotvorná idea je tmelom štátnosti, s ktorou by sa mali občania štátu stotožniť a vyjadrovať vzhľadom k nej štátu svoju lojalitu. Podľa R. Hartshornea *raison d'étre* štátu, t. j. jeho koncentricky pôsobiace sily sa musia opierať o tendencie a hodnoty dôležité pre jeho obyvateľov. Na existenciu *raison d'étre* štátu vplývajú priamo alebo nepriamo všetky faktory, ktoré uvádzame, najmä však medzinárodno-politické a historicko-politické (medzinárodné postavenie štátu v regionálnom i globálnom meradle, územná a politická stabilita a tiež vek štátu).

Potrebné je spomenúť, že okrem faktorov uvedených vyššie, vplýva podľa niektorých autorov na postavenie štátu v rámci medzinárodného spoločenstva aj ďalší významný element. Je ním **tzv. vnútorná súdržnosť štátu,** ktorá môže byť označovaná ako jeho kolektívna organizácia. Charakterizovaná je ako **schopnosť danej spoločnosti najlepším možným spôsobom mobilizovať svoje fyzické, materiálne a ľudské zdroje s cieľom dosiahnuť výsledok, ktorý prevyšuje jednoduchý súhrn východzích zdrojov** (Eichler 1993). *Ako štát s vysokou úrovňou kolektívnej organizácie možno považovať Izrael (v kontexte jeho židovského obyvateľstva).*

V tejto súvislosti teda môžeme hovoriť o významnej úlohe **dostredivých a odstredivých** síl na moc štátu, medzi ktoré môžeme zaradiť vyhodnotenie spomenutých faktorov v kontexte konkrétneho štátu. H. J. de Blij a P. O. Muller (1994) píšu o odstredivých a dostredivých silách, ktoré politický systém v štáte spájajú alebo rozdeľujú. Dostredivé sily majú tendenciu zjednocovať štát. V tejto súvislosti treba poukázať na úlohu dôvery obyvateľstva voči vládnemu systému, význam charizmatických osobností, resp. uvedomenie si vonkajšieho ohrozenia. Odstredivé sily majú tendenciu dezintegrovať štát. Patria sem najmä náboženské konflikty, rasový antagonizmus, etnicko-kultúrne rozdiely a regionálne rozpory.

P. Drulák (1997) pripomína, že zohľadnenie spomenutých kritérií a zaradenie štátu do určitého hierarchického typu predstavuje **tradičný prístup** k tejto problematike. Upozorňuje aj na možné využitie **existenciálneho prístupu,** ktorý okrem zohľadnenia určitého počtu kritérií prihliada aj na kontext, v ktorom sa štát nachádza v rámci výskumu. Zaradenie štátu medzi „malé" alebo „veľké" relativizuje. *Napr. Južná Afrika môže v porovnaní s USA vystupovať ako malý štát, ale zároveň v kontexte subregiónu, kde sa nachádza, vystupuje ako regionálna veľmoc.*

Konštruovanie hierarchickej typológie na základe zohľadnenia uvedených faktorov je spojené s **využitím širokej dátovej bázy** a vyžaduje si využitie vhodných matematických metód ich spracovania. Pre vyhodnotenie faktorov, ktoré sa nedajú vyjadriť kvantitatívne, vyplýva riziko ich subjektívneho posudzovania. Vyplýva to aj z faktu, že „váha" jednotlivých kritérií sa mení (v súčasnosti sa napr. ťažisko moci štátu prenáša z vojenských oblastí do sféry ekonomickej vyspelosti, ako aj akumulácie a spracovania informácií). Preto optimálne spracovanie takejto hierarchickej typológie je problémom, vhodným pre riešenie v širšom výskumnom tíme.

5.10. Politické regióny neštátneho charakteru

Hoci štát ako základný politický región je stále najdôležitejším objektom výskumu politickej geografie, čoraz väčšia pozornosť je venovaná aj ostatným politickým regiónom de iure i de facto. M. I. Glassner a H. J. de Blij (1989) upozorňujú na potrebu politickogeografického štúdia neštátnych politických regiónov, najmä regiónov menších ako štát.

5.10.1. Politické regióny de iure

Štát je základnou stavebnou jednotkou ostatných politických regiónov de iure. Ich výskum v politickej geografii súvisí s rastom ich významu v nadväznosti s oslabovaním úlohy štátu, ktorý odovzdáva svoje kompetencie supraštátnym priestorovo-politickým systémom (orgánom inštitucionalizovaných zoskupení štátov), ako aj subštátnym priestorovo-politickým systémom (samosprávam vnútroštátnych regiónov, vymedzených na základe územno-správneho členenia).

Za inštitucionalizované zoskupenia štátov v zmysle ich chápania ako politických regiónov považujeme **regionálne medzinárodné organizácie,** a to najmä tie, ktoré združujú štáty určitého kompaktného regiónu. Hlavnými cieľmi takýchto medzinárodných organizácií je realizácia integrácie v ekonomickej *(napr. Dohoda o severoamerickej zóne voľného obchodu - NAFTA, Únia arabského Maghribu),* alebo vojensko-politickej oblasti *(napr. Severoatlantický pakt, Západoeurópska únia).* Niekedy dochádza k prerastaniu ekonomickej integrácie do politickej spolupráce *(napr. Združenie krajín juhovýchodnej Ázie - ASEAN),* resp. do politickej integrácie *(napr. Európska únia).* Niektoré z nich zahŕňajú celé kontinenty *(napr. Africká únia).*

Regionálne integračné snahy sú intenzívne najmä v regiónoch priestorovo-politicky značne diferencovaných. *Napr. v západnej Afrike bolo vytvorené Hospodárske spoločenstvo západoafrických štátov (ECOWAS), v karibskom regióne Karibské spoločenstvo a spoločný trh (CARICOM) a v juhopacifickom regióne Dohoda o juhopacifickom regionálnom obchode a hospodárskej spolupráci (SPARTECA).* Medzinárodná organizácia v podobe regionálneho integračného zoskupenia štátov sa môže stať významným koordinátorom ekonomickej a politickej spolupráce po rozpade väčších štátov. *Po rozpade Sovietskeho zväzu v roku 1991 bolo vytvorené Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ).* Počet supraštátnych politických regiónov de facto v podobe regionálnych medzinárodných organizácií v súvislosti s globalizačnými procesmi vo svete stále rastie.

Politickogeografický výskum regionálnych medzinárodných organizácií ako politických regiónov súvisí s **previazanosťou členských štátov v podobe spoločných cieľov.** V prevažnej časti týchto organizácií sú tieto ciele sústredené na prehĺbenie ekonomickej spolupráce členských štátov, čo vedie k utváraniu hospodárskych štruktúr so supraštátnym charakterom. Je nepochybné, že zintenzívnenie ekonomickej spolupráce na báze medzinárodnej organizácie, ktorá vznikla medzinárodnou zmluvou sa prelína s úrovňou politických vzťahov medzi štátmi v takto vytvorenom politickom regióne. *Napr. ekonomická spolupráca medzi členskými štátmi Juhoázijskej asociácie pre regionálnu spoluprácu (SAARC) je obmedzená napätými politickými vzťahmi medzi nimi (najmä medzi Indiou a Pakistanom).*

Dosiahnutie vysokého stupňa ekonomickej integrácie si vyžaduje nielen bezkonfliktné vzťahy medzi členskými štátmi, ale aj vyšší stupeň politickej spolupráce, vyúsťujúci do vytvorenia spoločných politických orgánov nadštátneho charakteru a do formulovania spoločných cieľov zahraničnej politiky. Ekonomická integrácia prerastá do politickej integrácie. Takýto stav sa dá dosiahnuť iba rovnakou - demokratickou formou vlády vo všetkých členských štátoch. *Najvyššiu úroveň integrácie dosiahla v tomto aspekte Európska únia. Činnosť jej najdôležitejších orgánov (Rady, Komisie a Európskeho parlamentu) pripomína fungovanie štátnych orgánov. Vstup kandidátskych štátov to tejto organizácie je preto spätý so splnením nielen ekonomických, ale aj politických požiadaviek.* Problematike medzinárodných organizácií sa širšie venujeme v nasledujúcej kapitole.

Priestorovým vyjadrením subštátnych priestorovo-politických systémov deiure sú politické regióny v podobe **členských subjektov federácií, autonómnych regiónov v regionálnych štátoch a jednotiek územno-správneho členenia.** Členské subjekty federácií a autonómne regióny možno označiť za územno-politické jednotky, ktoré sa vyznačujú ústavno-politickými znakmi štátu (Svatoň in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Jednotky územno-správneho členenia sa od nich líšia tým, že sú v rôznej mie-

re podriadené centru, za ktoré možno v prípade unitárnych štátov pokladať ústredné orgány štátu a v prípade regionálnych, resp. zložených štátov (federácií) orgány autonómnych regiónov, resp. subjektov federácie.

O vnútornej štruktúre federácií a regionálnych štátov sme písali vyššie. **Jednotky územno-správneho členenia sa nachádzajú vo všetkých troch typoch štátov** - v unitárnych, zložených i regionálnych. V unitárnych a regionálnych štátoch o ich vymedzení spravidla rozhodujú centrálne štátne orgány, kým v prípade zložených štátov (federácií) môžu túto kompetenciu nadobúdať orgány ich členských subjektov.

Územno-správne členenie **štátu chápeme ako teritoriálne rozdelenie štátu na menšie priestorové jednotky, realizované s cieľom uľahčenia plnenia moci štátnymi a samosprávnymi orgánmi** (Baczwarow - Suliborski 2002). Je najdôležitejšou súčasťou **územnej organizácie štátu,** ktorú môžu tvoriť aj iné členenia štátneho teritória, určené pre špeciálne účely. Územná organizácia štátu a tým aj územno-správne členenie sa opiera o viaceré **legislatívne akty,** ktoré prijímajú orgány štátnej moci a správy.

Územno-správne členenie je vytvorené pre potreby realizácie úloh a vykonávania kompetencií orgánov verejnej správy na území štátu. ***Verejná správa*** **je chápaná ako organizácia správy verejných záležitostí,** a zároveň ako významná súčasť politického, ekonomického a sociálneho života spoločnosti. Súčasťami verejnej správy sú štátna správa a samospráva.

Štátna správa **je tou časťou verejnej správy, ktorú realizuje štát.** V rámci jednotiek územno-správneho členenia pôsobia orgány miestnej štátnej správy, ktoré na vymedzenom teritóriu realizujú výkonnú štátnu moc a sú podriadené ústredným orgánom štátnej správy. Miestna štátna správa je považovaná za najintenzívnejšiu, najrozmanitejšiu a najdynamickejšiu činnosť štátu.

Samosprávou **sa označuje spravidla oprávnenie spoločenského organizmu obstarávať právom vymedzený okruh svojich záležitostí samostatne, relatívne nezávisle na širšom spoločenskom organizme, ktorého je súčasťou** (Adamová et al. 2001). Samospráva je teda tou časťou verejnej správy, ktorá je uskutočňovaná inými verejnoprávnymi subjektami než je štát. V rámci územno-správnych jednotiek pôsobí **územná forma samosprávy.** Základom jej organizácie je **teritoriálne spoločenstvo** (teritoriálny kolektív), ktoré je zjednotené záujmami, zviazanými spoločným životom a činnosťou v hraniciach konkrétneho teritória, ktoré je legislatívne vymedzené (Kolosov in Kolosov - Mironenko 2001). Orgány územnej samosprávy vystupujú v mene tohto teritoriálneho spoločenstva, členovia ktorého ich volia.

Miestna štátna správa a územná samospráva plnia rozsiahly systém funkcií. Z toho vyplýva, že jednotky územno-správneho členenia ako politické regióny predstavujú

nezastupiteľnú formu teritoriálneho vyjadrenia činnosti orgánov verejnej správy. Preto ich vymedzenie a kompetencie vplývajú na celkové fungovanie štátu a v dlhšom časovom horizonte má značné ekonomické, politické i sociálne dôsledky. Vymedzovanie jednotiek územno-správneho členenia je dôležitým typom **politickogeografickej regionalizácie územia štátu.** Jej uskutočnenie musí zohľadniť veľké množstvo kritérií. R. Ištok (in Ištok - Matlovič - Michaeli 1999) vymedzil 16 kritérií, uplatňovaných pri vymedzení jednotiek územno-správneho členenia v kontexte komplexnej reformy verejnej správy. Zdôrazňuje najmä štruktúru jednotky územno-správneho členenia ako nodálneho (funkčného) regiónu, s čím súvisia aj regionalizačné aspekty jeho vymedzenia.

Reforma verejnej správy je aktuálna najmä v obdobiach zásadnej zmeny politickej orientácie štátu. **Konštrukcia územno-správneho členenia** realizovaná v priebehu reformy verejnej správy, akceptovateľná spoločnosťou a hlavnými politickými silami **je veľmi náročná a kontraverzná.** V praxi vlastne vzniká ako kompromis medzi cieľmi, vytýčenými reformátormi a požiadavkami, ktoré presadzujú rôzne politické sily a teritoriálne spoločenstvá. Citlivosť vymedzenia jednotiek územno-správneho členenia je zosilnená skutočnosťou, že tieto politické regióny sa spravidla využívajú aj ako volebné obvody, čo môže mať vplyv na výsledky volieb.

Ako píše R. Ištok (1995c), rozhodujúce pri vytváraní teritoriálnej štruktúry verejnej správy je z hľadiska mocensko-politických potrieb štátu naplnenie nasledovných **geopolitických cieľov:**

- **zabezpečiť čo najefektívnejšiu mocenskú kontrolu územia štátu,**
- **udržať kompaktnosť a územnú celistvosť štátneho územia,**
- **upevniť stabilitu vládneho politického systému.**

Jedným z atribútov územno-správneho členenia je jeho **hierarchická štruktúra,** ktorá sa skladá z niekoľkých stupňov. Viaceré územno-správne jednotky nižšej úrovne vytvárajú vyššie celky, pričom ich orgány sú podriadené orgánom týchto vyšších územno-správnych jednotiek. Komplikovanosť fungovania systému verejnej správy spočíva v tom, že na každom stupni územno-správneho členenia nemusia fungovať zároveň orgány štátnej správy a územnej samosprávy. Z hľadiska hierarchie vo svete fungujú rôzne typy územno-správneho členenia.

Príkladom môžu slúžiť európske štáty. Vo Francúzsku sa v priebehu histórie vytvoril päťstupňový systém územno-správneho členenia (od komún cez kantony, okruhy, departementy, až po regióny). Vo väčšine štátov západnej Európy sa vytvorila trojstupňová hierarchia (napr. v Holandsku komúna - okruh - provincia).

V súčasnosti sa presadzuje v rámci Európskej únie uplatnenie porovnateľných kritérií vymedzenia územno-správnych jednotiek, najmä v kontexte ich najvyšších stupňov. Ich komparácia vo viacerých ukazovateľoch by mala prispieť k urýchleniu integračných procesov najmä v kontexte vzájomnej spolupráce a tým aj urýchlenia integračných procesov. Vytvorenie relatívne homogénnych územno-správnych jednotiek v rámci Európskej únie zároveň uľahčí uplatňovanie regionálnej politiky.

Okrem toho politická geografia môže posudzovať systémy územno-správneho členenia jednotlivých štátov aj z iných komparačných hľadísk, napr. z hľadiska ich **časovej stability** (štáty so stabilným systémom územno-správneho členenia, resp. štáty, kde prebehli viaceré reformy verejnej správy, späté so zásadnými zmenami územno-správneho členenia), **homogénnosti kompetencií ich orgánov** (štáty s homogénnym, resp. heterogénnym územno-správnym členením), resp. **kvalitatívnych ukazovateľov** v náväznosti na počet ich obyvateľov, ich rozlohu a pod.

Systém územno-správneho členenia štátu, chápaný v zmysle vymedzenia jeho jednotiek ako aj orgánov, ktoré v ich rámci pôsobia, sa vyznačuje **konzervativizmom,** relatívnou stálosťou. Vyplýva to zo skutočnosti, že každá jeho zmena spôsobuje značnú záťaž pre ekonomiku štátu ako aj pre život jeho občanov. Táto stabilita sa po určitom čase dostáva do rozporu s vývojom hospodárstva, technológie, urbanizácie, resp. s úlohou štátu a tiež aj so zmenami v identite a potrebách obyvateľov a ich vzťahu k pôsobeniu samosprávy v rámci svojho teritoriálneho spoločenstva. V náväznosti na globálny vývoj tak priebežne dochádza k tlakom na orgány štátu v prospech reformy verejnej správy, vrátane zmeny vymedzenia územno-správnych jednotiek.

Medzi politické regióny de iure môžeme zaradiť aj **transhraničné regióny.** Tieto regióny sa skladajú z časti územia dvoch alebo viacerých susedných štátov, pričom sú charakteristické spravidla určitou homogenitou fyzickogeografických podmienok, ekonomiky, infraštruktúry, resp. osídlenia; pracovnými a kultúrnymi kontaktmi ich obyvateľstva, často aj spoločnými historickými, etnickými a kultúrnymi tradíciami. Transhraničné regióny vznikajú legislatívne na základe medzinárodných dohôd, ktoré presne vymedzujú ich hranice, opierajúce sa prevažne o hranice jestvujúcich územno-správnych jednotiek.

V Európe vzniklo vo vzťahu k integračnému procesu v rámci Európskej únie viacero transhraničných regiónov, pre ktoré sa používa termín euroregióny. Cieľom ich fungovania je podporovať cezhraničnú spoluprácu v rámci procesu odstraňovania vnútorných hraníc medzi členskými štátmi. Okrem toho sa transhraničné regióny vytvorili aj na vonkajších hraniciach EÚ a tiež aj medzi štátmi, ktoré nie sú členmi EÚ (pzri mapu 16).

Mapa 16: Karpatský euroregión

hranice Karpatského euroregiónu

štátne hranice

hranice územno-správnych jednotiek

Za politické regióny de iure možno považovať aj **slobodné (zvláštne) ekonomické zóny.** Ide o oblasti legislatívne vymedzené štátnymi orgánmi. V ich vymedzení sa v porovnaní s ostatnou časťou štátu ukladajú nižšie dane pre určité druhy podnikania, je tu menej obmedzení pre ekonomické aktivity a celkovo sa v užšej miere uplatňujú štátne zásahy do ekonomiky. Výhodou slobodných ekonomických zón je utvorenie nových pracovných príležitostí, rozvoj výroby, vznik nových druhov podnikateľskej aktivity, rozšírenie vývozu a možnosti rýchlej inovácie výrobkov. *V roku 1979 boli na základe uznesenia Štátnej rady Čínskej ľudovej republiky vytvorené 4 zvláštne ekonomické zóny v juhovýchodnej Číne (Shenzhen, Zhiuhai, Shantou a Xiamen). Ležia na pobreží Juhočínskeho mora s výhodnou dopravnou polohou. Rýchly rozvoj podnikateľských aktivít v ich rámci výrazne prispel k transformácii regionálnej štruktúry Číny.*

5.10.2. Politické regióny de facto

Štát môže slúžiť aj ako základná stavebná jednotka pre politické regióny de facto. Aj v ich rámci môžeme vymedziť supraštátne a subštátne regióny. Medzi supraštátne politické regióny de facto patria regióny, vymedzené realizáciou regionalizácie sveta na základe rôznych kritérií (napr. kultúrne regióny, civilizačné regióny) a ktoré možno skúmať aj z hľadiska ich politickogeografickej štruktúry. Za subštátne politické regióny de facto môžeme považovať napr. jadrové územia a periférie v rámci štátov.

Je dôležité, aby sa **geografia a zvlášť politická geografia zaoberala otázkou regionalizácie sveta,** ktorá by naväzovala na poznávanie a pochopenie súčasných globálnych procesov a tendencií vývoja. Možno konštatovať, že tradičné členenie sveta na jednotlivé kontinenty a oceány pre tento cieľ už nevyhovuje, aj keď môže poskytnúť isté východiská pre vymedzenie supraštátnych politických regiónov.

Význam regionalizácie sveta zdôrazňuje aj E.-O. Czempiel (1992), ktorý píše, že rozdelenie sveta do prirodzených regionálnych celkov po skončení jeho bipolárneho usporiadania je **jedna z troch dominantných vývojových tendencií** svetového politického systému (popri demokratizácii a „ekonomizácii" sveta). V každom z týchto regiónov budú dominovať regionálne mocnosti, ktorých úlohou bude tieto regióny stabilizovať.

Regionalizácia sveta **nadväzuje na typológiu štátov,** ktorá je systematickejším problémom. Tento vzťah spočíva v zásade, aby regióny tvorila čo najhomogénnejšia skupina štátov vzhľadom k ich príslušnosti k jednotlivým typom a to pri zachovaní pravidla teritoriálnej kompaktnosti vymedzovaných regiónov. Doteraz skonštruované geografické i negeografické syntézy sa vo vyhraničení svetových regiónov, ako aj v ich počte značne odlišujú. Príčiny spočívajú vo výbere faktorov a hľadísk pri klasifikácii štátov a ich zoskupovaní do regiónov.

Regionalizácia sveta v politickogeografickom kontexte, ktorá by sa mala premietať do analýzy fungovania priestorovo-politických systémov naráža na viaceré **problémy,** súvisiace s vymedzením svetových regiónov. Môžeme to dokumentovať na príkladoch vymedzenia viacerých regiónov.

V súvislosti s vymedzením strednej Európy poukazuje R. Ištok (1999b) na viacero súvislostí. Predovšetkým na rozdiel od väčšiny svetových regiónov predstavuje stredná Európa dynamický a nejednoznačný pojem. Jeho priestorové a obsahové vymedzenie má síce množstvo verzií, ale nedisponuje všeobecne platnou definíciou. Autor poukazuje na to, že definícia strednej Európy sa v priebehu histórie menila a súvisela s inými než priestorovými či geografickými faktormi. Na otázku vymedzenia strednej Európy nedáva jednoznačnú odpoveď ani geografia. Azda možno konštatovať, že vymedzenie

strednej Európy korešponduje s jej charakterom ako prechodného územia medzi západom a východom Európy, sformovaným vnútorným dualizmom v zmysle sebadefinovania ao východného okraj Západu, ale zároveň ako západného okraja Východu.

Napr. aj vymedzenie regiónu južnej Európy je pomerne vágne. Ako píše D. Matějka (1994) je pojem južnej Európy priestorovo širší v kontexte jej mediteránneho chápania, evokujúceho využívanie termínu Euroafrika ako priestorového zjednotenia celého Stredomoria. Zároveň však v súvislosti so zaradením Turecka nadobúda vymedzenie južnej Európy eurázijskú dimenziu.

Široká geografická diskusia prebieha aj v súvislosti s priestorovým vymedzením pojmu Blízky, resp. Stredný východ. Tejto problematike napr. venoval pozornosť A. Lisowski (1998), ktorý na záver svojej práce píše, že Blízky a stredný východ nemožno chápať ako geografický región, ktorý má výrazne vymedzenú priestorovú identitu.

Počet svetových regiónov vo vybraných prácach, ktoré sa zaoberajú regionalizáciou sveta dokumentuje tabuľka č. 1.

Tabuľka 1.

Prehľad regionalizácie sveta vo vybraných prácach

Autor (autori) práce	Počet vymedzených regiónov
B. J. L. Berry (1961)	10
S. Leszczycki (1967)	13
J. O. M. Broek - J. W. Webb (1968)	14
J. W. Morris (1972)	15
S. B. Cohen (1973)	10
M. Mesarovic - E. Pestel (1983)	10
S. Leszczycki (1975)	21
V. Häufler (1985)	13
H. J. de Blij - P. O. Muller (1994)	11 - 13
I. Bičík et al. (1995)	11
J. Cole (1996)	12
S. P. Huntington (1997)	9
M. Bradshaw (1997)	9
členenie OSN	21

Poznámka: práce, ktoré nie sú uvedené v zozname literatúry sme citovali z nasledovných zdrojov: R. Domański (1983), V. Häufler (1985) a O. Bašovský - V. Lauko (1990).

Z uvedených prác, zahŕňajúcich vymedzenie svetových regiónov (makroregiónov) považujeme za potrebné poukázať na tri, ktoré bezprostredne reagujú na zmeny vo svete po skončení studenej vojny.

J. Cole (1996) rozdeľuje štáty sveta do 12 makroregiónov **podľa dvoch hlavných ukazovateľov:**

- **úrovne bohatstva a stupňa rozvoja a**
- **vybavenosti ľudskými zdrojmi.**

Podľa týchto ukazovateľov zaraďuje makroregióny do štyroch skupín:

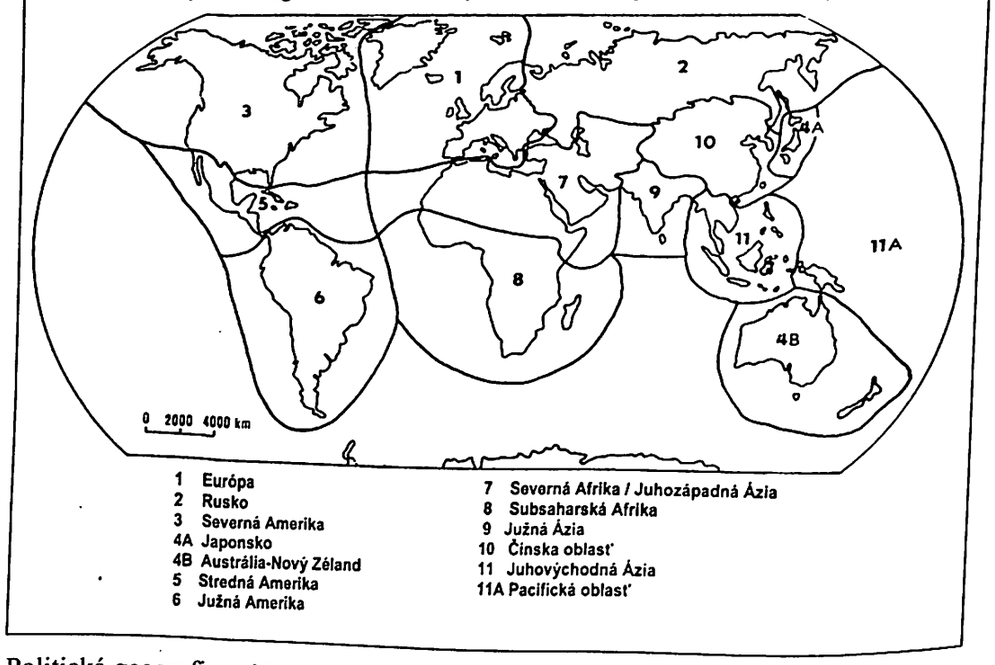
1. **Bohaté, hospodársky vyspelé regióny, ktoré sú dobre vybavené prírodnými zdrojmi a zároveň s priaznivými bioklimatickými predpokladmi pre rozvoj.** *Zaraďuje sem tri regióny: Oceániu, Severnú Ameriku, ako aj SNŠ a Pobaltie.*
2. **Bohaté, ekonomicky a sociálne rozvinuté regióny s obmedzenými zdrojmi (alebo s jednostranne vybavené prírodnými zdrojmi), ktoré využívajú rozsiahly dovoz surovín.** *Patria sem Západná Európa, Stredná a juhovýchodná Európa a Japonsko s Kórejskou republikou.*
3. **Pomerne chudobné rozvojové regióny s pomerne rozsiahlymi prírodnými zdrojmi, zahrňujúce oblasti s najrýchlejšie rastúcou populáciou, v ktorých dochádza k objavovaniu ďalších prírodných zdrojov.** *J. Cole sem zaradil Latinskú Ameriku, Subsaharskú Afriku, ako aj Juhozápadnú Áziu so severnou Afrikou.*
4. **Pomerne chudobné rozvojové krajiny s relatívne chudobnými prírodnými zdrojmi a rýchlym populačným prírastkom.** *Patria sem Južná Ázia, Juhovýchodná Ázia a Čína.*

Z uvedeného je zrejmé, že J. Cole rozdeľuje svet na bohatý Sever a chudobný Juh. Prvých šesť svetových regiónov v dvoch skupinách sa ako celok líšia od šiestich svetových regiónov v tretej a štvrtej skupine. Rozdiely medzi jednotlivými makroregiónmi autor dokumentuje na základe komparácie viacerých ukazovateľov, z ktorých vyplýva **vysoký stupeň nerovnomernosti vo vybavení, v produkcii a vo využívaní zdrojov.**

Podobne H. J. de Blij a P. O. Muller (1994) vyčlenili vo svojej práci 13 makroregiónov *(world geographic realms)*. Túto regionalizáciu považujú za syntézu celej geografie človeka, je realizovaná na základe fyzickogeografických i humánnogeografických charakteristík, teda podľa autorov ide o výsledok interakcií medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím. Zdôrazňujú, že ich **regionálna schéma je viac**

ako obyčajnou regionalizáciou kultúrnogeografických javov a kultúrnej krajiny, pretože odráža aj hlavné ekonomické, urbánne, politické, fyzickogeografické a historickogeografické rysy a je syntézou humánnej geografie ako celku. Vymedzené svetové regióny považujú za najväčšie jednotky, na ktoré môže byť svet rozdelený.

Mapa 17: Regionalizácia sveta podľa H.J. de Blija a P. O. Mullera (1994)

Politická geografia môže výrazne prispieť k výskumu takto vymedzených regiónov prostredníctvom **analýzy ich priestorovo-politickej štruktúry, ako aj fungujúcich priestorovo-politických systémov,** pričom by sa mala zamerať najmä na aplikáciu získaných poznatkov (napr. v kontexte hľadania riešení problémov regiónov chudobného Juhu).

V súvislosti s vymedzením svetových regiónov (makroregiónov) je potrebné zmieniť sa o práci S. P. Huntingtona (1996), ktorý v súvislosti s prezentovaním svojej teórie zrážky civilizácií vymedzil na mape sveta makroregióny, ktoré nazýva **civilizáciami.** Definuje ich ako **súbor kultúrnych identít jedného pôvodu alebo príbuzných čŕt,** ktoré zdieľa určitá komunita. Civilizácia je **najširší možný rámec, v ktorom sa ľudia identifikujú ako spoločenstvo a priznávajú sa k sebe na základe príbuznosti či totožnosti kultúr, hodnôt, správania a činnosti.**

Civilizácie sú teda veľké kultúrne skupiny, ktoré sa vzájomne odlišujú náboženstvom, jazykom, zvykmi a inštitúciami, **súrodé skupiny, ktoré zjednocuje jeden cieľ.** Vymedzené sú hlavne na religióznom základe. S. P. Huntington sformuloval zaujímavú, aj keď pesimistickú prognózu vývoja sveta v 21. storočí.

Podľa neho vo svete existuje 9 civilizačných regiónov, vzájomne často protikladných a etnicky, kultúrne a konfesionálne netolerantných. Zdôrazňuje špecifické znaky týchto civilizácií a **možnosti ich vzájomného konfliktu.** Podľa S. P. Huntingtona práve civilizačné rozdiely nahradili ideologické protiklady ako najdôležitejší zdroj konfliktov medzi ľuďmi a štátmi. V tomto kontexte považuje za najdôležitejší faktor vývoja sveta vývoj na styčných líniách medzi jednotlivými civilizáciami, ktoré nazýva líniami kultúrnych zlomov. Tie vytvárajú v niektorých miestach pomerne široké pásma, kde sa civilizácie vzájomne prelínajú a kde vznikajú často aj ozbrojené konflikty, ktoré ovplyvnia globálny vývoj v 21. storočí.

Teória S. P. Huntingtona je **kritizovaná** z viacerých strán (pozri napr. Krupa et al. 1999, Budil et al. 2002), vyjadrili sa k nej aj geografi v rôznych súvislostiach (napr. Matlovič 2001, Baar 2001). Huntingtonove myšlienky majú napriek tomu pomerne značný vplyv na niektoré politické kruhy v USA a v krajinách západnej Európy. Popri vízii Huntingtona boli sformulované najmä v USA ďalšie teórie, ktoré sú položené na podobnom základe (pozri Nálevka in Budil et al. 2002).

S. P. Huntington tvrdí, že najväčší konfliktogénny potenciál sa nachádza vo vzťahu medzi západnou civilizáciou a pravoslávnou civilizáciou na jednej strane a islamskou civilizáciou a čínskou civilizáciou na strane druhej. Teroristický útok na USA 11. 9. 2001 zo strany islamských fundamentalistov však vyžaduje hlbšiu geopolitickú a geostrategickú analýzu.

K analýze teórie S. P. Huntingtona prispieva aj **politická geografia** a to jednak na základe získaných poznatkov a tiež aj prác venovaných priamo na túto problematiku. V tejto súvislosti by bolo potrebné skúmať tendencie vývoja v jednotlivých civilizačných regiónoch a to napr. v kontexte možnosti utvárania sa integrovaných priestorovo-politických systémov v ich rámci a vzniku regionálnych mocností ako ich centier. Je zrejmé, že politická geografia má vedecký potenciál vyjadriť sa aj k vymedzeniu civilizácií S. P. Huntingtonom, ktoré nemožno chápať staticky a ktorých hranice sú vždy diskutabilné.

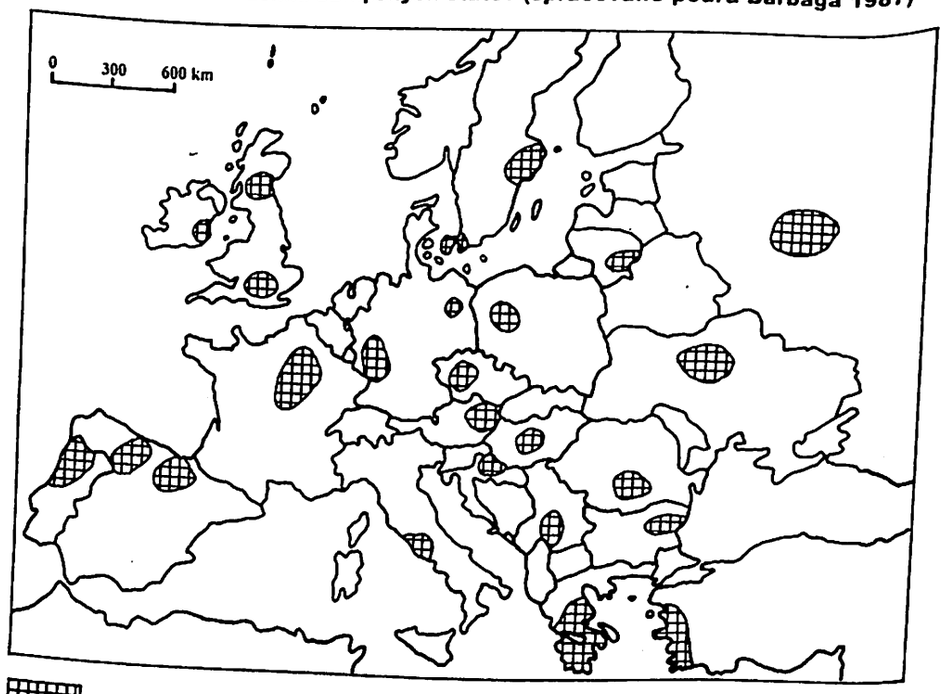
Český geograf V. Baar (2001) v rámci reflexie na Huntingtonovu teóriu **rozdelil svet na štyri veľké civilizačné sféry,** sformované okolo štyroch svetových náboženstiev (hinduizmu, buddhizmu, kresťanstva a islamu), ktoré sa rozdeľujú na civilizácie (kresťanskú a islamskú civilizačnú sféru tvorí po päť civilizácií, buddhistickú civilizačnú sféru štyri civilizácie, kým hinduistická civilizačná sféra je homogénna).

Regionalizáciu sveta obsahujú aj práce, ktoré **vznikli na pôde geopolitiky** (H. J. Mackinder, R. Coudenhove-Kalergi, K. Haushofer, ale aj S. B. Cohen a i.). V súvislosti so široko koncipovanými geopolitickými myšlienkami rozdeľujú svet na regióny viacerých typov. Spomíname ich v kapitole, venovanej geopolitike.

Politické regióny de facto predstavujú v politickej geografii **na subštátnej úrovni** hlavne jadrové územia a periférie. Za ***jadrové územie štátu*** *(core area)* je považované také teritórium, v ktorom alebo okolo ktorého sa vytvoril štát (Whittlesey 1939), je to miesto vzniku národného vedomia, teritórium, odkiaľ vychádzala územná, politická, ekonomická či kultúrna expanzia. Jadrové územie z geografického hľadiska disponuje výhodnými podmienkami, napr. zdrojmi nerastných surovín, úrodnými pôdami, výhodnou polohou a pod. Spravidla je zároveň hustejšie zaľudnené ako ostatná časť územia štátu, má vyššiu úroveň sociálnoekonomického rozvoja a pod. Takto možno rozlíšiť v rámci štátu jadrové územie od ostatnej časti teritória štátneho teritória, ***periférie*** *(periphery)*. Vymedzenie, výskum funkcií a štruktúry jadrových území a periférií v rámci štátov je jedným z výskumných problémov politickej geografie.

Podľa M. Kotera (1993a) možno rozlíšiť štáty s výraznými jadrovými územiami (napr. Česko a Rakúsko) a bez výrazného jadrového územia (napr. Belgicko a Albánsko).

Mapa 18: Jadrové územia európskych štátov (spracované podľa Barbaga 1987)

Jadrové územia môžu mať v rámci štátu centrálnu alebo okrajovú polohu. V súvislosti s historickým vývojom možno rozlíšiť štáty s viacerými jadrovými územiami (mnohojadrové, napr. Španielsko) a s jedným jadrovým územím (napr. Argentína). Na politickej mape sveta nachádzame aj štáty bez jadrového územia. Ide spravidla o krajiny, ktoré majú nízku hustotu obyvateľstva alebo také, ktoré vznikli iba nedávno.

V jadrovom území štátu je obyčajne lokalizované **hlavné mesto.** Je to hlavné administratívno-politické centrum štátu v ktorom sídlia ústredné štátne orgány. Zároveň je spravidla aj najdôležitejšie ekonomické a kultúrne centrum štátu. *Existujú však aj výnimky, keď hlavné mestá nemajú takéto postavenie. Hlavné mesto USA, Washington, nie je ani najväčším ani ekonomicky najdôležitejším mestom krajiny. Podobne je to aj s prípade Canberry (hlavné mesto Austrálie), Ottawy (Kanada), Ankary (Turecko) a Brasílie (Brazília). Tieto hlavné mestá plnia najmä administratívno-politické funkcie, pričom niektoré z nich boli vybudované iba relatívne nedávno. Sú lokalizované spravidla v centre štátu, niekedy zároveň stimulujú rozvoj bývalých periférnych regiónov (napr. Brasília). Hlavné štátne mestá si v posledných desaťročiach vybudovali aj viaceré rozvojové krajiny (napr. Belize, Côte d'Ivoire, Nigéria a Tanzánia).*

Podľa M. Baczwarowa a A. Suliborského (2002) možno hlavné mestá rozdeliť na **prirodzené a umelé.** Prirodzené hlavné mestá získali svoju funkciu spolu s historickým vývojom štátu, spontánne alebo ako výsledok dlhodobého procesu. Umelé hlavné mestá vznikajú ako výsledok výberu alebo rozhodnutia štátnych orgánov, najmä parlamentu. Motívy premiestnenia hlavného mesta sú politické, ekonomické, obranné či prestížne.

V niektorých štátoch je funkcia hlavného mesta rozdelená medzi viaceré mestá, v ktorých sídlia rozličné štátne orgány. Takáto situácia je v Holandsku (Amsterdam a Haag), Južná Afrika (Pretoria, Cape Town a Bloemfontein) a v Bolívii (La Paz a Sucre).

Najdôležitejšou **úlohou hlavného mesta** je zaistenie efektívnej správy a kontroly celého teritória štátu a tiež zahraničných vzťahov. Jeho funkcie zároveň úzko súvisia s postavením štátu v rámci medzinárodného spoločenstva. Hlavné mesto symbolizuje politickú a ekonomickú situáciu štátu, jeho moc a autoritu. Preto je lokalizácia hlavného mesta veľmi citlivým problémom, pričom sa môže stať aj predmetom sporov (najmä v zložených štátoch). Politická geografia sa zaoberá rozličnými aspektami problematiky hlavných miest (ich vývojom, funkciami, lokalizáciou a i.).

Vo vzťahu k štátu význam **jadrových území** spočíva v ich postavení ako teritoriálneho centra štátnej ekumeny a to z politického, ekonomického i kultúrneho hľadiska. Problematiku jadrových území rozpracoval R. Muir (1975). Podľa neho tento termín zahŕňa nielen súčasné, ale aj predchádzajúce územia politickej dominancie, územia

s vysoko rozvinutým národným, resp. kultúrnym vedomím a ekonomicky dominantné územia. Vymedzil niekoľko typov jadrových území:

- zárodočné jadrové územie (historické jadro štátu, t. j. teritórium, kde sa štát zrodil);
- národné jadrové územie (územie, ktoré nemalo funkciu zárodočného jadrového územia, je však spojené so silným národným cítením, je tu situované hlavné mesto štátu a k tomuto teritóriu sa viaže národné politické vedomie);
- ekonomické jadrové územie (ekonomicky dominantné teritórium v rámci štátu);
- separátne jadrové územie (teritórium so silnejšie vyvinutým vedomím z historických alebo kultúrnych príčin, spravidla sa viažuce s existenciou národnostnej menšiny);
- reliktné jadrové územie (teritórium, ktoré bolo pôvodne jadrovým územím jedného z prvých štyroch typov);
- sekundárne jadrové územie (vedľajšie teritóriá, viažuce sa na funkcie prvých štyroch typov jadrových území).

Jadrové územia nazývajú P. Barša a M. Strmiska (1999) **centrami.** Majú privilegované miesto v rámci daného priestorovo-politického systému v zmysle sústredenia rozhodujúcich nástrojov a zdrojov politickej moci a kontroly. V jadrových územiach (centrách) sídlia centrálne štátne orgány, v ich teritoriálnom rámci sú prijímané najdôležitejšie rozhodnutia a tiež sa uskutočňujú interakcie hlavných politických aktérov. Jadrové územia by mali vo vzťahu k celému štátnemu územia plniť predovšetkým integračnú funkciu.

Periféria je charakterizovaná ako mocenskopoliticky relatívne neprivilegovaná oblasť, ktorej kľúčovými charakteristikami sú **vzdialenosť, odlišnosť a závislosť** (Barša - Strmiska 1999). Je síce podriadená centru, ale jej atribúty sa môžu v rôznej miere odrážať v interakciách s centrom, pričom vznikajú mnohé modely vzájomných vzťahov, interpretovaných aj v politickogeografickom kontexte. V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že vzťah medzi centrom (jadrovým územím) a perifériou môže vytvoriť rôzne dynamické konfigurácie. Tieto relácie ovplyvňujú utváranie celého priestorovo-politického systému štátu.

V súvislosti s fungovaním štátu možno konštatovať, že úlohou každej štátnej moci je realizácia jej efektívnej kontroly nielen na jadrovom území (centre) štátu, ale aj na ostatnom území (periférii). Zavádzanie takejto kontroly je charakterizované ako postupný proces, ktorý ovplyvňujú viaceré faktory (prírodné bariéry, komunikačná sieť, osídlenie a rozmiestnenie obyvateľstva a i.). Na základe toho možno v rámci

štátu vymedziť územia, líšiace sa navzájom stupňom integrácie v rámci fungujúceho priestorovo-politického systému. Tak sa v rámci štátneho teritória môžu vyčleniť aj **neintegrované územia,** ktoré ležia za hranicami kontroly štátnej moci, aj keď suverenita štátu nad týmito územiami nie je zo strany jeho susedov, resp. medzinárodného spoločenstva, spochybňovaná. *Existencia viac či menej rozsiahlych neintegrovaných území je charakteristická najmä pre krajiny tretieho sveta.* V tejto súvislosti sa rozvinula koncepcia **efektívneho štátneho územia** *(effective state area).* Autor tohto pojmu A. I. Zaidi (1996) rozdelil efektívne štátne územie na štyri pásma: jadrové územie, subjadro, intenzívne efektívne územie a minimálne efektívne územie. Problematiku možno analyzovať napr. v súvislosti s *tzv. kolabujúcimi štátmi* (pozri Ištok 2002a).

6. MEDZINÁRODNÉ SPOLOČENSTVO A JEHO FUNGOVANIE

Štát má plné právo vládnuť vo veciach,
ktoré nepresahujú jeho hranice.
Ale nemožno mu ponechať voľnosť vo veciach,
na ktorých sú zainteresované aj iné štáty.

H. J. Laski

Ako píše M. I. Glassner (1996) žiadny štát nemôže byť dostatočne silný alebo prosperujúci, ak sa vyvíja izolovane. Zdá sa, že práve tie štáty, ktoré sa najaktívnejšie zúčastňujú svetových politických, ekonomických a kultúrnych udalostí majú najväčšie šance maximalizovať svoje aktíva a prekonať svoje handicapy, zlepšovať svoje postavenie v rámci **medzinárodného spoločenstva** a byť jeho platným členom.

Politická geografia sa zaoberá aj problematikou vzťahov medzi štátmi, ktoré majú svoj odraz v **priestorovo-politickej štruktúre sveta.** V tejto súvislosti využíva viaceré poznatky, vyplývajúce z výskumu medzinárodných vzťahov a medzinárodného práva. Politická geografia zároveň plní aj úlohu informačného zdroja pre obidve uvedené disciplíny.

6.1. Medzinárodné spoločenstvo

Medzinárodné spoločenstvo **predstavuje zoskupenie štátov, udržujúcich medzi sebou vzťahy regulované prostredníctvom medzinárodného práva** (Symonides in Antoszewski - Herbut eds. 1999). Širšie koncipované definície hovoria o medzinárodnom spoločenstve, napr. ako o globálnom systéme spoločenstiev s rôznym charakterom a stupňom organizácie. Tento pojem v oboch chápaniach môže využívať aj politická geografia, pretože obsahujú priestorovo-politický aspekt, keďže nielen štáty disponujú atribútom teritória (priestoru), ale aj iné spoločenstvá ľudí sú viazané na konkrétne územie (národy, konfesionálne skupiny a i.). V ďalšom texte budeme však **medzinárodné spoločenstvo stotožňovať s globálnym spoločenstvom suverénnych štátov.**

Základy medzinárodného spoločenstva nachádzame v stredoveku v podobe spoločenstva štátov, vzniknutého počas procesu zosilňujúceho sa vplyvu kresťanstva. V ďalšom období konfesionálny vplyv prestal hrať významnú úlohu. Nový význam kategórie medzinárodného spoločenstva bol sformulovaný v rámci rokovania Vestfálskeho mieru v roku 1648. Po ňom začalo obdobie budovania medzinárodných vzťahov na zásade rovnosti ich účastníkov. *Týkalo sa to však až do 18. storočia výlučne európskych štátov.*

Rozhodujúci význam pre **utváranie medzinárodného spoločenstva** malo 19. storočie. Rýchly rozvoj výrobných síl, intenzifikácia medzinárodnej výmeny, nevyhnutnosť mnohostranného riešenia mnohých problémov viedli k uskutočneniu viacerých medzinárodných kongresov a k vzniku prvých medzinárodných organizácií. Súčasťou medzinárodného spoločenstva sa stali najprv novovzniknuté štáty na západnej pologuli *(USA, štáty Latinskej Ameriky)* a v Európe *(na Balkáne)*. Od polovice 19. storočia pojem medzinárodného spoločenstva rozšíril aj na viaceré štáty s prevahou nekresťanského obyvateľstva *(Osmanská ríša, Čína, Japonsko)*. Ďalší rast počtu členov nastal v medzivojnovom období *(nové štáty v Európe, britské domíniá)*. Na začiatku druhej svetovej vojny tvorilo medzinárodné spoločenstvo viac ako 60 štátov. Rýchly rast počtu jeho členov nastal po druhej svetovej vojne v súvislosti s dekolonizačným procesom najmä v Afrike, Ázii a v Oceánii a v poslednom období aj s rozpadom niektorých štátov *(Sovietsky zväz, Juhoslávia a i.)*.

V súčasnosti je na svete takmer 200 suverénnych štátov, ktoré tvoria medzinárodné spoločenstvo. Je to počet, ktorý nemá obdobu z historického hľadiska, teda od čias vzniku štátov v ich chápaní ako subjektov medzinárodného práva. V najbližšom desaťročí sa počet suverénnych štátov môže ešte zvýšiť. Pre medzinárodné spoločenstvo je to veľká výzva, pretože jeho štruktúra sa stane diferencovanejšou a jeho fungovanie sa stane menej čitateľným než doteraz. Aj z toho vyplýva, že **medzinárodné spoločenstvo je dynamickou kategóriou, reagujúcou na utváranie štruktúry systému medzinárodných vzťahov, ktorá sa tiež vyznačuje veľkou dynamikou a zložitosťou.**

6.2. Medzinárodné vzťahy

Pojem medzinárodné spoločenstvo označuje **zoskupenie z hľadiska významu rozhodujúcej časti účastníkov medzinárodných vzťahov.** ***Medzinárodné vzťahy*** **predstavujú súhrnný názov pre komplex politických, diplomatických, právnych, hospodárskych, vojenských, kultúrnych a ďalších vzťahov medzi štátmi a skupinami štátov** (Žaloudek 1999). Popri štátoch sa v rámci medzinárodných vzťahov v čoraz väčšej miere presadzujú aj iné subjekty medzinárodného práva (vládne medzinárodné a nadnárodné organizácie, Apoštolská stolica, resp. národy, disponujúce orgánmi, ktoré sú schopné reprezentovať ich v medzinárodných vzťahoch), a tiež aktéri, ktorí subjektami medzinárodného práva nie sú (mimovládne medzinárodné organizácie, politické hnutia s medzinárodným charakterom, transnacionálne korporácie, cirkev a náboženské hnutia, iné skupiny ľudí, atď.).

Preto širšia definícia hovorí, že pod pojmom medzinárodné vzťahy chápeme **celý súhrn medzinárodného diania, daný jednak zahraničnopolitickými aktivitami jednotlivých štátov, tak aj činnosťou medzinárodných a nadnárodných útvarov, inštitúcií a organizácií** (Liďák - Koganová 1998). Zo systémového hľadiska tvorí systém medzinárodných vzťahov viacero podsystémov, ktoré sú navzájom prepojené. Tieto podsystémy nemajú rovnaký význam z aspektu fungovania medzinárodných vzťahov ako celku.

V rámci systému medzinárodných vzťahov tvoria medzištátne vzťahy podsystém, ktorý stále rozhodujúcim spôsobom určuje fungovanie celého systému. Vyplýva to z faktu, že **štáty stále predstavujú najdôležitejšie prvky, vystupujúce v rámci medzinárodného diania a sú najdôležitejšími subjektami medzinárodného práva.** Práve v rámci medzištátnych vzťahov vznikajú a vyvíjajú sa právne normy a materiálne podmienky pre fungovanie medzinárodných vzťahov ako celku. Štáty zároveň tvoria základ pre vznik koalícií, integračných zoskupení, medzinárodných vládnych organizácií, ktorých pôsobenie je závislé od účasti štátov v ich rámci. Podľa R. Aroną (1968) **jadrom medzinárodných vzťahov sú tie vzťahy, ktoré nazývame medzištátnymi.**

O citlivosti postavenia štátov v rámci medzinárodných vzťahov v súvislosti s niektorými ich atribútmi nasvedčujú viaceré skutočnosti, ktoré majú aj **politickogeografické aspekty.** Predovšetkým už samotný **názov,** ktorý prijme novovzniknutý štát, môže vytvoriť v medzinárodných vzťahoch dlhodobé napätie. To postihuje nielen priamo zainteresované štáty, ale aj širšiu skupinu v rámcu medzinárodného spoločenstva, resp. nepriamo medzinárodné spoločenstvo ako celok.

Po vyhlásení nezávislosti Macedónska 15. septembra 1991 spochybnilo Grécko legitimitu jeho názvu. Tento postoj súvisel s vymedzením historickej Macedónie, ktorá siaha aj na územie dnešného Grécka a z možnosti hypotetických územných požiadaviek voči nemu. Medzinárodnoprávne bolo Macedónsko uznané až v roku 1993, keď Grécko súhlasilo s kompromisnou úpravou názvu štátu na Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (anglická skratka FYROM), pod ktorým bola prijatá v roku 1993 aj do OSN. Pôvodne Grécko navrhovalo používať pre Macedónsko názov Republika Skopje.

Napätie v medzinárodných vzťahoch vyvolali niekoľkokrát aj symboly reprezentujúce každý suverénny štát - **vlajka, znak a hymna.**

Aj túto skutočnosť možno reprezentovať na príklade Macedónska, ktoré do štátnej vlajky v roku zakomponovalo tzv. Slnko z Verginy (symbol, používaný Alexandrom Veľkým a ktorý bol objavený vo Vergine v Grécku), ktoré malo 16 lúčov. Grécko protestovalo, že ide o starý helenistický symbol, ktorý nemá so Slovanmi žiadnu súvislosť. Až 5. októbra 1995 macedónsky parlament schválil úpravu štátnej vlajky na súčasnú podobu (so slnkom s ôsmymi lúčmi), ktorú akceptovalo aj Grécko. Okrem tohto prí-

kladu možno uviesť v tejto súvislosti aj vývoj po rozpade česko-slovenskej federácie, keď novovzniknutá Česká republika prijala napriek slovenským protestom za svoju štátnu vlajku bývalého Česko-Slovenska.

Arménska sovietska socialistická republika mala v rokoch 1937 až 1992 vo svojom znaku obrázok Veľkého a Malého Araratu, ktoré plnia funkciu symbolov arménskeho ducha a kultúry. Oba končiare však ležia v súčasnosti na území Turecka, preto došlo k protestom z jeho strany a podozrievaniu z územných nárokov bývalého Sovietskeho zväzu. Silueta Araratu sa nachádza aj na súčasnom štátnom znaku Arménska (bližšie pozri Wrona 2000).

Medzinárodné vzťahy sú považované za objektívnu **historickú kategóriu,** ktorá má dynamický charakter. V priebehu zdokonaľovania sa štátnych politických systémov dochádzalo k rozširovaniu vymedzenia medzinárodných vzťahov, ktorý vyústil až do ich súčasného chápania, zahŕňajúceho veľmi široký rozsah medzištátnych vzťahov a tiež vzťahov neštátnych subjektov (národov, kultúr, spoločenstiev a pod.).

Vzťahy medzi štátmi vznikajú na základe skutočnosti, že **žiadny štát sa nemôže vyvíjať izolovane** a preto vstupuje do kontaktov s inými štátmi, čím sa medzi nimi vytvárajú vzťahy. Súčasná svetová situácia, ktorej znakom je existencia množstva globálnych problémov, riešenie ktorých si vyžaduje širokú medzinárodnú spoluprácu, vytvorila prirodzené predpoklady pre vznik veľmi veľkého počtu vzájomných vzťahov a väzieb.

Medzinárodné vzťahy sa realizujú hlavne vo forme diplomatických, obchodných a vojenských stykov. Tieto styky odrážajú konfliktný charakter medzinárodných vzťahov, ktoré sú arénou nepretržitého stretávania sa záujmov jednotlivých subjektov, najmä štátov. Ich rámec vymedzuje ***zahraničná politika*** jednotlivých štátov. Chápaná je ako **súbor všetkých cieľov, metód a prostriedkov realizácie vonkajšej funkcie štátu.** Realizuje sa na úrovni diplomatickej, vojenskej, ekonomickej a ideologickej. Úlohou zahraničnej politiky je zvyšovanie vlastnej bezpečnosti, rozširovanie vplyvu daného štátu na medzinárodné dianie, resp. zlepšovanie jeho postavenia v rámci medzinárodného spoločenstva, čo však naráža na rovnaké úsilie ostatných štátov.

Medzinárodné vzťahy k ostatným štátom sú **limitované hlavne radom objektívnych faktorov a podmienok daného štátu,** determinujúcich jeho zahraničnú politiku. Patria medzi ne hlavne geografická poloha štátu, jeho postavenie v rámci medzinárodného spoločenstva, jeho demografická váha, surovinové zdroje a úroveň ekonomického rozvoja, počet susedných štátov a dĺžka hraníc s nimi, historické faktory, tradície stykov s inými štátmi, stupeň rozvoja ozbrojených síl, úroveň lojality vlastných občanov k štátu a tiež aj pomery medzi jednotlivými národnosťami, ovplyvnené spôsobom riešenia problémov menšín. Z uvedeného je zrejmý zástoj politickej geografie pri posudzovaní týchto faktorov.

Medzinárodná politika je tvorená zahraničnou politikou dvoch a viacerých štátov (resp. ich zoskupení). O. Krejčí (2001a) charakterizuje medzinárodnú politiku ako **politiku v medzinárodnom (medzištátnom) prostredí.** Ide teda vlastne o súhrn činností jednotlivých štátov v medzinárodnej oblasti. Medzinárodná politika ako celok je potom výsledkom zložitého vzájomného pôsobenia štátov, ide o súhrn ich zahraničných politík. Keďže do medzinárodnej politiky začali po druhej svetovej vojne zasahovať aj iní neštátni aktéri, začali sa v odbornej terminológii objavovať aj pojmy ako *nadnárodná politika, transnacionálna politika* a *svetová politika.* V tomto prípade pojem medzinárodná politika platil pre vzťahy medzi štátmi, ostatné pojmy zahŕňajú vzťahy medzi všetkými aktérmi (Waisová 2002). Hlavným nástrojom medzinárodnej politiky je **diplomacia.**

Pojem medzinárodné vzťahy označuje aj názov **vednej disciplíny, zaoberajúcej sa skúmaním vzťahov medzi štátmi** a to z hľadiska politologického, právneho, historického, ekonomického a i., pričom významné miesto v tomto výskume hrajú geografické aspekty. Medzinárodné vzťahy ako veda teda súvisia s viacerými disciplínami, medzi nimi aj s (politickou) geografiou. Politológia a medzinárodné vzťahy sú síce samostatné disciplíny, ale zároveň je jedna súčasťou druhej, teda medzinárodné vzťahy sú oborom politológie a politológia je disciplínou medzinárodných vzťahov (David 1996). Iní autori považujú medzinárodné vzťahy výlučne za súčasť politickej vedy (politológie, napr. Škaloud 1991, resp. Pearson - Rochester 1997).

Teóriu medzinárodných vzťahov v uplynulých sto rokoch ovplyvňovali štyri hlavné prístupy. Pre politickú geografiu sú inšpiratívne najmä v kontexte postavenia štátu v ich rámci. **Idealistický prístup** zdôrazňuje význam medzinárodného práva a inštitúcií ako i morálnych záujmov (ako sú ľudské práva), v snahe maximalizovať spoluprácu medzi štátmi. Za východisko analýzy medzinárodných vzťahov pokladá medzinárodné spoločenstvo ako celok, nie jednotlivé štáty.

Realistický prístup chápe medzinárodné vzťahy predovšetkým ako mocenský boj medzi štátmi v procese realizácie vlastnej bezpečnosti. Hlavnými aktérmi medzinárodných vzťahov sú, podľa neho, štáty, ktoré sa vo sfére zahraničnej politiky usilujú o presadenie vlastných národných záujmov. Ide vlastne o súperenie medzi štátmi o rozdelenie globálnych zdrojov, teritória, vplyvu a moci. E.-O. Czempiel (1981) píše o modeli *sveta štátov (Staatenwelt)* ako medzinárodného systému, tvoreného štátmi ako hlavnými aktérmi medzinárodnej politiky. Tento model zahŕňa vzťahy medzi štátmi celého sveta, ale celkovo nedoceňuje úlohu neštátnych subjektov (medzinárodných organizácií, resp. transnacionálnych korporácií). Model *Staatenweltu* teda plne neprezentuje súčasnú zložitú štruktúru medzinárodných vzťahov a medzinárodnej politiky.

Podľa **globalistického prístupu** je potrebné medzinárodné vzťahy vnímať komplexnejšie a zahŕňa do nichaj neštátnych aktérov, ktorí sú zainteresovaní na dôsledkoch vojny a mieru, ako aj na sociálnom a ekonomickom blahobyte. **Marxistický prístup** chápe medzinárodné vzťahy ako triedny boj medzi svetom bohatých a chudobných, nie ako súperenie medzi štátmi.

6.3. Neutralita a neangažovanosť

V rámci medzinárodného spoločenstva sa stretávame s dvoma zvláštnymi typmi štátov, štátmi neutrálnymi a neangažovanými.

Neutralita **v medzinárodných vzťahoch označuje nestranné postavenie učitej krajiny a tiež nemiešanie sa bezprostredne alebo sprostredkovane do záležitostí iného štátu** (Mojsiewicz ed. 2000). Podľa K. Adamovej a kol. (2001) **neutralita znamená neúčasť vo vojenských blokoch a významných politických organizáciách.** V rámci teórie i praxe medzinárodných vzťahov sa s pojmom neutralita stretávame vo viacerých súvislostiach (trvalá neutralita, vojnová neutralita, politika neutrality a i.). Z hľadiska politickogeografického je potrebné spomenúť najmä tzv. trvalú neutralitu.

Trvalá neutralita označuje takú politickú a medzinárodnoprávnu situáciu štátu, keď sa dobrovoľne zaväzuje nikdy sa nezúčastniť na žiadnej vojne, nevyužívať žiadnu ozbrojenú silu zameranú proti inému štátu, alebo sa navždy vzdáva prijatia akýchkoľvek záväzkov, ktoré by ich mohli vtiahnuť do ozbrojeného konfliktu. Na základe toho takýto štát nevstupuje do vojenských blokov a takých politických organizácií, kde by jeho členstvo mohlo ohroziť dodržiavanie uvedených zásad (neznamená to však rezignáciu z práva udržiavať si vlastnú armádu a brániť svoje územie pred cudzím napadnutím). Trvalo neutrálne štáty musia preto viesť značne opatrnú a zdržanlivú zahraničnú politiku, aby nestratili dôveru medzinárodného spoločenstva (napr. nesmú sprístupniť svoje územie armádam cudzích štátov, resp. umožniť vytváranie cudzích vojenských základní).

Štáty si v prípade nadobudnutia **statusu trvalo neutrálnej krajiny** uchovávajú voľnosť činnosti vo vnútornej politike, kým ich pôsobenie na medzinárodnej scéne je obmedzené prijatými zásadami. Tieto **zásady sú zahrnuté v medzinárodnej multilaterálnej zmluve,** v rámci ktorej ostatné štáty uznávajú status trvalej neutrality pre určitý štát (vo zvláštnych prípadoch môže ísť aj o mlčanlivé uznanie neutrality). Takáto zmluva obsahuje práva a záväzky neutrálneho štátu a tiež aj garantov tejto neutrality, ktorými sú spravidla veľmoci. Štát nemôže získať status trvalej neutrality jednostranným aktom, bez súhlasu, uznania a garancie iných štátov a podobne ho nemôže jednostranným vyhlásením ani zrušiť.

Status trvalej neutrality vznikol v 19 storočí. *Trvalo neutrálnou krajinou sa vtedy stalo Švajčiarsko, ktoré postavenie trvale nezávislého štátu získalo na základe zmlúv Viedenského kongresu v roku 1815. Tieto zásady má zakotvené aj v ústave z roku 1874. Rakúsko získalo trvalú neutralitu uzavretím tzv. štátnej zmluvy so štyrmi veľmocami (Francúzskom, Spojeným kráľovstvom, USA a Sovietskym zväzom) 15. mája 1955, ktorú schválil rakúsky parlament 26. októbra 1955. Jednostranným aktom vyhlásili svoju neutralitu viaceré štáty, napr. Kambodža (v roku 1989), Moldavsko (1994), resp. Turkménsko (1995).*

Za trvalo neutrálne štáty, spĺňajúce podmienku zakotvenia tohoto statusu v medzinárodnoprávnych zmluvách teda považujeme v súčasnosti iba Švajčiarsko a Rakúsko. Okrem toho sa však v rámci teórie a praxe medzinárodných vzťahov hovorí o krajinách, ktoré realizujú **politiku neutrality. Je založená na dlhodobej neúčasti štátu vo vojenských blokoch.** Na rozdiel od zásad trvalej neutrality nie je takáto politika zakotvená v ústave takýchto štátov a zároveň nie je medzinárodnoprávne garantovaná zmluvou (Mojsiewicz ed. 2000). Takáto neutralita je obmedzená iba na deklarovanie neutrálneho postoja štátu v rámci jeho zahraničnopolitickej doktríny.

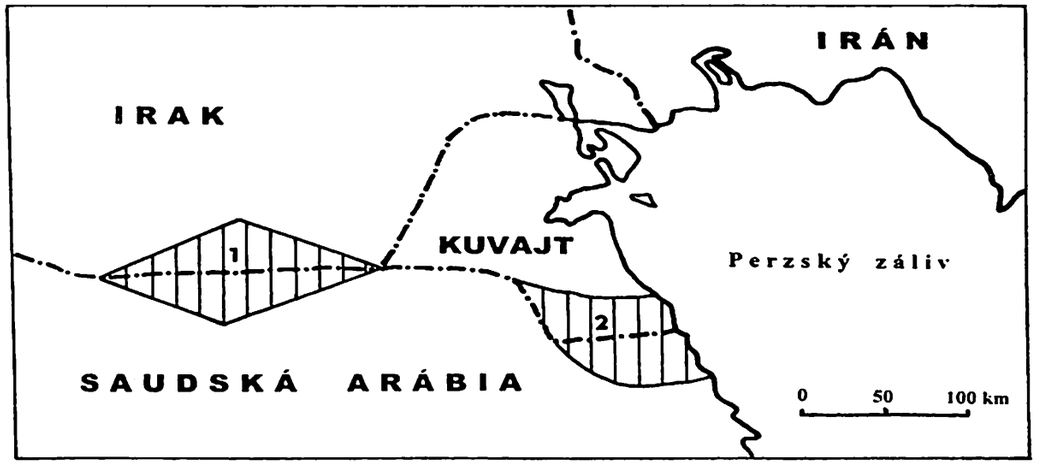
Politiku neutrality vedú v Európe Švédsko (od roku 1912) a Fínsko (od roku 1945). Spolu so Švajčiarskom a Rakúskom tvoria skupinu tzv. tradične neutrálnych štátov. Status trvalo neutrálneho štátu, ani realizácia politiky neutrality nie sú zárukou bezpečnosti krajiny, ktorá môže byť porušená napadnutím zo strany iného štátu, ako tomu bolo v priebehu vo viacerých prípadoch.

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že na politickej mape sveta existovali ešte donedávna zvláštne priestorovo-politické jednotky, nazývané **neutrálne územia.** Patrili medzi ne také teritóriá, ktoré neboli podriadené suverenite žiadneho štátu a ich status a režim fungovania vymedzovala medzinárodná zmluva.

Najznámejšími z nich boli neutrálne územia, ktoré boli vymedzené na Arabskom polostrove. Vznikli po prvej svetovej vojne po rozpade Osmanskej ríše, keď časti jej územia (Mezopotámiu a Kuvajt) sa stali súčasťou britského koloniálneho panstva. Ich hranice bolo treba vymedziť, čo bolo sťažené prírodnými podmienkami v tomto priestore. Problémy súviseli najmä s nedostatkom vody a vhodných pastvín, pričom o niektoré územia vznikali spory.

Na konferencii, ktorá sa konala koncom roka 1922 v meste Uqair na pobreží Perzského zálivu (dnešná Saudská Arábia) vznikli na základe návrhu britského delegáta dve neutrálne územia, v ktorých bolo zakázané udržiavať vojenské sily a na ktorých sa o práva delia obe hraničné strany. Správa týchto území bola spoločná a beduíni z oboch strán mohli bez prekážok navštevovať tamojšie zdroje vody a pastviny. Pôvodne boli tieto územia v podstate kondomíniami oboch susedných štátnych celkov, v roku 1942 boli vyhlásené za neutrálne.

Mapa 19: Neutrálne územia na Arabskom poloostrove

Neutrálne územie, obvykle nazývané Ruchajmija, ležalo medzi Irakom a Saudskou Arábiou a malo rozlohu 7044 km². Nebolo trvalo obývané a jeho hospodársky význam bol zanedbateľný. Zaniklo na základe rokovaní oboch zainteresovaných štátov 2. júla 1975, podľa ktorých bolo rozdelené priamou líniou smeru západ - východ na polovicu. Oba štáty tak získali 3522 km² územia.

Menšie z týchto území (neoficiálne nazývané Wafra) malo rozlohu 5570 km² a ležalo medzi Kuvajtom a Saudskou Arábiou. Zaniklo na základe dvojstrannej zmluvy z 18. decembra 1969 rozdelením medzi oba štáty (Kuvajt získal 41 % územia). O zisky z hospodárskej činnosti na tomto teritóriu, najmä z ťažby ropy sa tieto krajiny delia dodnes.

Neutrálne pásma menšieho rozsahu sa nachádzajú dnes napr. pozdĺž hraníc niektorých závislých území (napr. hranica Gibraltaru so Španielskom).

Pojem ***neangažovanosti*** je spätý s problematikou rozvojových krajín (tzv. krajín tretieho sveta). Pri svojom vzniku **politika neangažovanosti (nezúčastnenosti)** mala vyjadriť prijatie akejsi tretej cesty veľkou skupinou štátov, ktorej základ tvorili krajiny, oslobodené od kolonializmu po druhej svetovej vojne. Išlo teda o ich nezbližovanie sa ani s jednou zo strán vytvárajúcich napätie obdobia studenej vojny a o hľadanie možností rozvíjania vlastnej, podľa možnosti nezávislej politiky v rámci medzinárodných vzťahov.

Za hlavné zásady neangažovanosti boli vytýčené:

- **realizácia nezávislej zahraničnej politiky opretej o mierové spolunažívanie;**
- **dôsledné podporovanie antikoloniálnych hnutí;**
- **neúčasť vo vojenských blokoch, ktorými členmi sú veľmoci;**
- **neudržiavanie cudzích vojenských základní na svojom území so svojim súhlasom.**

Základ neangažovanosti ako nového princípu v medzinárodných vzťahoch položila medzinárodná konferencia v Bandungu (Indonézia), ktorá sa konala 18. až 23. apríla 1955 a na ktorej sa zúčastnili predstavitelia 29 štátov formujúceho sa tretieho sveta. Postupne sa v priebehu nasledujúcich rokov utvorila skupina rozvojových štátov (z Európy sa angažovala výraznejšie len bývalá Juhoslávia), ktorá sa nazývala **Hnutie neangažovaných (nezúčastnených) krajín** ***(Non-alignment Movement)*** a ktoré pôsobilo na základe dodržiavania už spomenutých zásad neangažovanosti. Nejde o medzinárodnú organizáciu pracujúcu na základe medzinárodnej zmluvy a nemá vypracované ani presné inštitucionalizované formy činnosti (funguje iba koordinačné byro a špecializované orgány a inštutúcie). Ide v skutočnosti o skupinu štátov voľne medzi sebou zviazaných na báze akceptovania spoločne prijatých zásad pôsobenia v rámci medzinárodných vzťahov. Dokumenty, prijímané na konferenciách, nie sú považované za medzinárodné zmluvy a nemajú postavenie záväzných právnych noriem. Ide v podstate o deklarácie vyjadrenia spoločnej vôle politického charakteru. Hnutie neangažovaných krajín sa stretáva na konferenciách šéfov štátov a vlád (zvolávané približne každé tri roky) a ministrov zahraničných vecí.

Hnutie sa do konca 80. rokov 20. storočia zameriavalo hlavne na boj s kolonializmom a neokolonializmom, ako aj s rasizmom a apartheidom, odsudzovalo imperializmus a agresiu, vyzývalo na odzbrojenie, usilovalo o vytvorenie nového medzinárodného ekonomického poriadku atď. Po skončení studenej vojny sa koncentruje na problémy rozporov medzi Severom a Juhom a iné aktuálne ekonomické problémy tretieho sveta. Aj keď došlo k istému útlmu významu hnutia, počet jeho členov rastie. Uvažuje sa o vytvorení novej medzinárodnej organizácie, ktorá bude reprezentovať záujmy tretieho sveta.

Na **rozdiel od neutrality** nie je neangažovanosť medzinárodnoprávnou inštitúciou, ale politickou koncepciou (Malendowski - Mojsiewicz et al. 1998). Status neangažovaného štátu sa získava na základe jednostranného prehlásenia vôle, čo si nevyžaduje medzinárodnoprávne zakotvenie vo forme medzinárodnej zmluvy ako je to v prípade trvale nezávislých štátov. Štát teda nie je žiadnym zaväzujúcim aktom obmedzený svoje

rozhodnutie zmeniť. Neutralita pomerne výrazne obmedzuje šírku medzinárodnej aktivity neutrálnych štátov, kým neangažované štáty môžu viesť viac aktívnu zahraničnú politiku (aj vio forme vzájomnej vojenskej spolupráce).

6.4. Medzinárodná integrácia a medzinárodné organizácie

Popri štátoch hrajú v medzinárodných vzťahoch významnú úlohu aj medzinárodné organizácie, ktoré majú vládny alebo mimovládny charakter. V posledných desaťročiach počet, význam a vplyv medzinárodných organizácií v rámci medzinárodných vzťahov rastie. Tento jav súvisí s **integračnými trendami** vo svete, prebiehajúcimi ako v ekonomickej tak aj v politickej oblasti.

Pojem *integrácia* sa podľa P. Pavlíka (in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000) všeobecne používa hlavne pre **formy a procesy spájania, zlučovania, prípadne zrastania pôvodne izolovaných alebo samostatných jednotiek do jediného a vnútorne jednotného systému, čím sa vytvára nový celok.** Môže byť chápaná ako určitý proces alebo aj ako určitý stav, ktorý sa týmto procesom vytvoril.

Pod ***medzinárodnou integráciou*** **chápeme v súčasnosti proces spájania sa štátov do väčších inštitucionálne organizovaných zoskupení.** Od polovice 20. storočia tento proces získal značnú dynamiku. Je zrejmé, že medzinárodná integrácia môže prebiehať s rôznou intenzitou a môže zahŕňať rôzne súčasti medzinárodného pôsobenia štátov alebo iných aktérov medzinárodných vzťahov. Procesy medzinárodnej integrácie prebiehajúce po druhej svetovej vojne sú kvalitatívne odlišné od integračných procesov, ktoré zaznamenala dovtedajšia história. Rozdiel spočíva najmä v tom, že sa opierajú o **nadnárodné inštitúcie,** ktoré v nich hrajú nezastupiteľnú koordinačnú funkciu.

Medzinárodná integrácia je taký typ medzinárodnej spolupráce, ktorý zahŕňa **vymedzený stupeň rozvoja formálno-právnych a inštitucionálnych väzieb** (Antoszowski - Herbut eds. 1999). Nevyhnutná je tu existencia centralizovaného strediska rozhodovania, ďalej existencia spoločného objektu záujmu, spájajúceho jednotlivé členské subjekty a tiež uvedomenia si záväzkov, ktoré nesie so sebou účasť v integračných štruktúrach.

V politickogeografických súvislostiach sa najviac spomína politická a hospodárska integrácia. ***Politická integrácia*** predstavuje dlhodobý proces spájania sa štátov do trvalých politických zväzov. Nevyhnutnou podmienkou je tu rešpektovanie rovnakých zásad v kontexte politického zriadenia a vytvorenie vnútorne jednotného systému právnych noriem, regulujúcich pôsobenie členských štátov. Vytvára sa tak zväz suverénnych štátov, realizujúcich spoločnú politiku v oblastiach, ktoré sú pre ne najdôležitejšie. Podľa J. Barbaga (1987) predstavuje politická integrácia proces, spočívajúci na zjed-

notení postojov a východísk zahraničnej politiky, prejavujúci sa vo vytváraní zväzkov rôzneho druhu, v organizovaní blokov, zoskupujúcich viacero krajín alebo vo vzniku federácie ako najvyššej formy politickej integrácie. Politická integrácia je preto dlhotrvajúcim procesom, ktorý si vyžaduje starostlivú inštitucionálnu a štrukturálnu prípravu.

Pod ***hospodárskou integráciou*** sa rozumie proces utvárania sa jednotného, vnútorne spojeného hospodárskeho organizmu, zahŕňajúceho viacero štátov, vyžadujúci si prispôsobovanie ich ekonomickej štruktúry. Podmienkou úspešnosti integračných predstáv je skutočná alebo potenciálna komplemnetárnosť ekonomických štruktúr členských štátov a existencia zodpovedajúcej technickej infraštruktúry.

Z priestorového hľadiska predstavuje integrácia proces, smerujúci k odstráneniu prekážok, ktoré z hľadiska spolupráce štátov alebo aj iných subjektov v hospodárskej, politickej či iných oblastiach života predstavujú štátne hranice.

Integračné tendencie vo svete sú inštitucionalizované vznikom a fungovaním ***integračných zoskupení,*** pod ktorými sa rozumejú **medzinárodné organizácie, ktorých cieľom je priviesť skupinu štátov na určitý stupeň hospodárskej integrácie, resp. k integrácii politickej.** Hoci sa najčastejšie s integračnými procesmi stretávame v hospodárskej, resp. politickej oblasti, súčasná integrácia má však aj sociálne, kultúrne, vedecko-výskumné či ekologické aspekty. Tomu zodpovedá aj štruktúra dnešného systému medzinárodných organizácií.

Medzinárodné organizácie **môžeme pokladať za formu mnohostrannej medzinárodnej spolupráce, určenú na základe medzinárodnej dohody, zahŕňajúcej relatívne stály rozsah členstva, existenciu stálych orgánov s definovanými kompetenciami obsiahnutých v štatúte organizácie** (Antoszewski - Herbut eds. 1999).

Medzinárodné organizácie sú výrazom potreby medzinárodnej spolupráce, materializácie a realizácie záujmov ich členských subjektov (štátov, resp. neštátnych či mimovládnych inštitúcií). *Za prvú vládnu medzinárodnú organizáciu sa považuje Ústredná komisia pre plavbu na Rýne, ktorá vznikla v roku 1815 (Pearson - Rochester 1999).* Počet medzinárodných organizácií pomerne prudko rastie spolu s presadzovaním sa procesu inštitucionalizácie medzinárodných vzťahov, pričom dochádza aj k posunu v kvalite ich organizačnej štruktúry a pôsobenia. *Dnes existuje vo svete podľa ročenky Únie medzinárodných asociácií (vyšla v apríli 2001) 243 vládnych medzinárodných organizácií a 6392 nevládnych medzinárodných organizácií tradičného typu, kým v roku 1909 ich bolo spolu iba 203 (Krejčí 2001a).* Činnosť niektorých z nich sa obmedzuje iba na konzultačné a negociačné procesy, kým iné disponujú vládnymi kompetenciami v zmysle vytvorených nadnárodných (nadštátnych) inštitúcií.

Medzinárodné organizácie vytvorili počas histórie zložitú štruktúru v kontexte medzinárodných vzťahov, pričom ich môžeme **klasifikovať podľa rozličných faktorov.** Na základe kritéria členstva z hľadiska statusu členských subjektov môžeme medzinárodné organizácie rozdeliť do dvoch typov: vládne a mimovládne. ***Vládne medzinárodné organizácie*** *(International Governmental Organisations, IGO)* sú organizácie, ktorých členmi sú suverénne štáty. Boli vytvorené na základe rozhodnutia vlád ako stále inštitúcie medzinárodnej spolupráce, čo našlo výraz v zakladajúcej medzinárodnej zmluve. Táto **zakladajúca zmluva má zároveň povahu zakladajúceho štatútu medzinárodnej organizácie** (niekedy sa pre ňu používajú výrazy charta alebo pakt). V jeho rámci sú zakotvené ciele medzinárodnej organizácie, zásady riadenia jej činnosti, postup prijímania nových členov, organizačná štruktúra, funkcie a právomoci jednotlivých orgánov, sídlo, rozpočet a tiež aj spôsoby zmeny štatútu.

Základná štruktúra vládnej medzinárodnej organizácie sa obvykle skladá zo zhromaždenia zástupcov všetkých členských štátov (kongres, valné zhromaždenie), voleného orgánu s obmedzeným počtom členov (výbor, rada) a sekretariátu riadeného tajomníkom (riaditeľom). Okrem toho si medzinárodné organizácie môžu zriaďovať ďalšie pomocné orgány.

Vládne medzinárodné organizácie disponujú určitou medzinárodnoprávnou subjektivitou a môžu rokovať s jednotlivými štátmi (členskými i nečlenskými) a tiež s inými medzinárodnými organizáciami. *Ako najznámejší príklad vládnej medzinárodnej organizácie možno uviesť Organizáciu spojených národov. Ďalšími sú napr. Organizácia amerických štátov, Združenie štátov vyvážajúcich banány, Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) a i.*

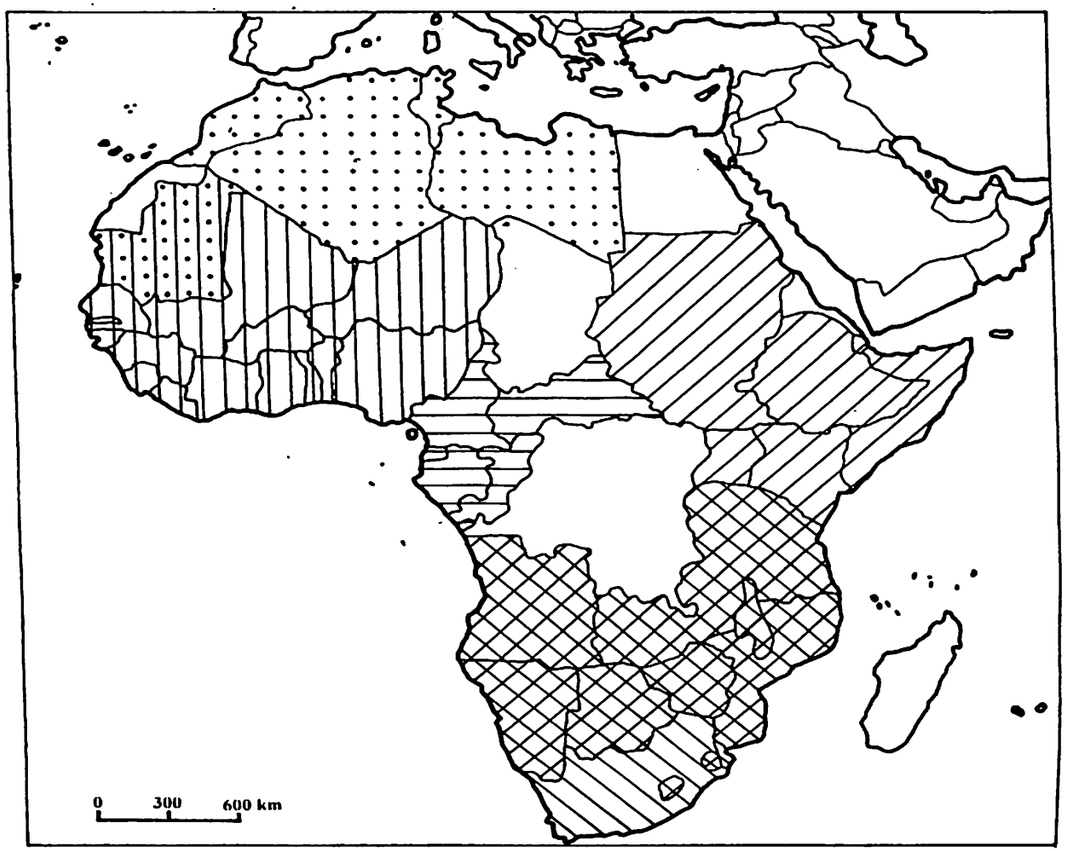
Mimovládne medzinárodné organizácie *(International Non-Government Organizations, INGO)* nevznikli na základe medzinárodnej zmluvy. Ich členmi nie sú suverénne štáty, ale fyzické alebo právne osoby a tiež inštitúcie a združenia s verejným alebo súkromným charakterom, pôsobiace v jednotlivých štátoch. Tieto medzinárodné organizácie nevystupujú priamo v medzištátnych vzťahoch a nedisponujú medzinárodnoprávnou subjektivitou. Ich význam je rôzny. *Najstaršou mimovládnou medzinárodnou organizáciou bola pravdepodobne Britská zahraničná spoločnosť proti otroctvu, ktorá vznikla v roku 1839. Medzi mimovládne medzinárodné organizácie zaraďujeme napr. Amnesty International, Svetovú radu cirkví, Medzinárodnú radu vedeckých zväzov a i.* Zvláštnu skupinu tvoria **medzinárodné organizácie so zmiešaným charakterom** (vládnym i mimovládnym). *Zaraďujeme medzi ne napr. Medzinárodný červený kríž alebo Medzinárodnú organizáciu práce.* V literatúre, venovanej problematike medzinárodných vzťahov sa spomínajú aj ***transvládne organizácie.*** Š. Waisová (2002) ich označuje za zoskupenia vládnych (štátnych) aktérov, ktoré nie sú kontrolované svojou ústrednou vládou *(napr. Medziparlamentná únia).*

Okrem vládnych a mimovládnych medzinárodných organizácií sú za nový jav v rámci medzinárodných vzťahov považované ***transnacionálne organizácie.*** Ich jednoznačná definícia je problematická. Od mimovládnych medzinárodných organizácií sa líšia svojim hierarchickým usporiadaním a centrálnym riadením. Ich vznik je spätý s procesmi globalizácie a pokračujúcej inštitucionalizácie medzinárodných vzťahov. Patria sem najmä veľké priemyselné a obchodné korporácie a tiež aj združenia (napr. s religijným charakterom), ktorých činnosť prekračuje hranice jedného štátu v rôznom rozsahu (globálnom, regionálnom) a ktoré mieria k splneniu určitých, pre ich fungovanie podstatných, cieľov (Czomier - Zyblinkiewicz 2001). Transnacionálne organizácie vo forme veľkých transnacionálnych korporácií získavajú čoraz väčší vplyv na ekonomicko-finančnú politiku mnohých štátov. *Ako príklady transnacionálnych organizácií môžeme uviesť General Motors, Shell (podniky), resp. rímskokatolícku cirkev (náboženská organizácia).*

Z hľadiska rozsahu pôsobnosti delíme medzinárodné organizácie na univerzálne a špecializované. ***Univerzálne medzinárodné organizácie*** majú široký rozsah pôsobenia, t. j. vytvárajú podmienky pre spoluprácu členských štátov v širokej škále činnosti (od politiky cez ekonomiku až po vedu a kultúru). *Patrí sem hlavne Organizácia spojených národov, ktorá sa v rámci svojho organizačného systému sa zaoberá takmer všetkými oblasťami medzinárodného života, ďalej niektoré regionálne organizácie ako je Liga arabských štátov alebo Spoločenstvo nezávislých štátov.* ***Špecializované medzinárodné organizácie*** sa naproti tomu zameriavajú na spoluprácu v širšie alebo užšie vymedzenej sfére. Patrí sem väčšia časť vládnych i mimovládnych medzinárodných organizácií. *Ako príklad možno uviesť Organizáciu štátov vyvážajúcich ropu, Arabskú poštovú úniu, Medzinárodnú obchodnú komoru a i.*

Podľa geografickej pôsobnosti sa medzinárodné organizácie rozdeľujú na globálne (celosvetové) a regionálne. ***Globálne medzinárodné organizácie*** vytvárajú predpoklady na vstup pre všetky štáty sveta. Medzi vládnymi medzinárodnými organizáciami je približne tretina považovaná za globálne (Pearson - Rochester 1997). *Patrí sem OSN, v ktorej po vstupe Švajčiarska a Východného Timoru v roku 2002 sú členmi všetky medzinárodne široko uznávané štáty sveta (okrem Vatikánu).* ***Regionálne medzinárodné organizácie*** združujú štáty na základe ich geografickej príslušnosti k určitému regiónu. Patrí tu väčšina vládnych medzinárodných organizácií, čo vyplýva z prirodzenej tendencie štátov realizovať silnejšie zväzky na regionálnej úrovni ako na svetovej. Fungovaniu integrácie a jej stabilite viac napomáha teritoriálna kompaktnosť členských štátov. *Regionálnymi medzinárodnými organizáciami sú Severoatlantický pakt (NATO), Africká únia, Združenie krajín juhovýchodnej Ázie a i.* S tým súvisí aj rozdelenie medzinárodných organizácií na **medzinárodné organizácie s limitovaným** (t. j. intenzívnym) členstvom a **medzinárodné organizácie s nelimitovaným** (t. j. extenzívnym) **členstvom.**

Mapa 20: Vybrané regionálne medzinárodné organizácie v Afrike

Medzinárodné organizácie možno rozdeliť aj na základe **predmetu ich činnosti,** pričom vytvárajú mnoho skupín (ekonomické, kultúrne, vedecké, športové, ekologické atď.). P. Šindler (in Baar et al. 1996) uvádza 24 skupín orientácie medzinárodných organizácií podľa zamerania ich činnosti.

Z hľadiska členstva môžu byť medzinárodné organizácie **uzavreté** alebo **otvorené.** Vyplýva to zo štatútu medzinárodnej organizácie, ktorý obsahuje klauzuly, týkajúce sa umožnenia vstupu ďalším členom. Vo väčšine medzinárodných organizácií je vstup nových členských štátov spojený so splnením vymedzených podmienok zo strany kandidátov a tiež so súhlasom ostatných členských štátov. Okrem toho, podľa dĺžky trvania rozoznávame medzinárodné organizácie trvalé a dočasné. ***Trvalé medzinárodné organizácie*** sú zakladané s cieľom ich činnosti bez časového obmedzenia. Patrí sem väčšina súčasných medzinárodných organizácií. ***Dočasné medzinárodné organizácie*** vznikajú so zámerom realizácie určitých cieľov a po ich splnení dochádza k ukončeniu ich činnosti *(napr. Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu - UNRRA, ktorá vznikla po 2. svetovej vojne s cieľom podpory rozvoja európskych štátov zanikla v roku 1949).*

Medzi medzinárodnými organizáciami môžeme ako zvláštnu skupinu vyčleniť ***nadnárodné (nadštátne) organizácie,*** ktoré sa presadzujú najmä v posledných rokoch v súvislosti so zintenzívňovaním integračných procesov. Hoci vo väčšine medzinárodných organizácií majú uznesenia ich orgánov vo vzťahu k členským štátom iba povahu nezáväzných nárokov a odporúčaní, nadnárodné organizácie majú vytvorený odlišný systém presadzovania záujmov zoskupenia ako celku. Podľa K. Žaloudka (1999) sa nadnárodné organizácie vyznačujú nasledovnými rysmi:

- členské štáty na ne trvalo a bezvýhradne prenášajú niektoré svoje suverénne práva;
- ich pravidlá pripúšťajú väčšinové hlasovanie, ktoré je záväzné aj pre členské štáty, ktoré s uznesením nesúhlasia;
- predpisy vydané organizáciou platia na území členských štátov priamo (bez tzv. transformácie) a majú prednosť pred predpismi vnútroštátnymi;
- pre vydávanie aktov záväzných pre členské štáty sú oprávnené aj orgány zložené z odborníkov nezávislých na príslušných členských krajinách.

V súčasnosti je typickým predstaviteľom nadnárodnej organizácie Európska únia.

Jednotlivé členské štáty udržiavajú svoje styky s medzinárodnými organizáciami prostredníctvom stálych misií či stáleho zástupcu v sídle jej centrálnych orgánov, alebo pomocou svojho diplomatického zastupiteľstva v krajine, kde medzinárodná organizácia sídli.

6.5. Organizácia spojených národov

Organizácia spojených národov (OSN, United Nations Organisation, UNO) **je v súčasnosti jedinou medzinárodnou organizáciou so skutočne univerzálnym (z hľadiska rozsahu činnosti) a zároveň globálnym charakterom (z hľadiska členských štátov).** Plní mnohoraké funkcie, pričom hlavnú úlohu medzi nimi zaujímajú udržanie svetového mieru a bezpečnosti a tiež rozvoj priateľských vzťahov medzi všetkými členskými krajinami. Možno konštatovať, že OSN je v súčasnosti v medzinárodnom meradle hlavnou platformou konzultácií, výmeny skúseností, iniciovania rozvojových programov, ako aj predchádzania sporom a konfliktom.

Predchodcom OSN bola **Spoločnosť národov,** ktorá fungovala od roku 1919. Hoci ašpirovala plniť funkciu univerzálnej svetovej organizácie, neboli jej súčasťou významné štáty (napr. USA nikdy neboli jej členom, Sovietsky zväz do nej vstúpil až v roku 1934, po vystúpení Nemecka a Japonska). Obmedzené úspechy dosiahla iba v oblasti kodifikácie medzinárodného práva, kontroly dodržiavania práv národnostných menšín a pod. Nezohrala významnejšiu úlohu ani v snahe zabrániť vzniku 2. svetovej vojny. Formálne zanikla 18. apríla 1946, keď začala svoju činnosť OSN.

OSN vznikla na základe presvedčenia, že mier a bezpečnosť po 2. svetovej vojne je možné najefektívnejšie udržať prostredníctvom vytvorenia globálnej a univerzálnej svetovej organizácie. Štatút OSN bol pripravovaný už od roku 1944 v rámci viacerých rokovaní, na ktorých sa zúčastňovali predstavitelia protihitlerovskej koalície. **Zakladajúca konferencia prebiehala od 25. apríla 1945, pričom zakladajúca zmluva - Charta OSN bola podpísaná 26. júna 1945 predstaviteľmi 50 zakladajúcich štátov** (do platnosti vstúpila 24. októbra 1945 po ratifikácii v parlamentoch zakladajúcich štátov, ku ktorým sa pridalo aj Poľsko).

Charta OSN zaväzuje členské štáty k dosiahnutiu nasledovných **cieľov:**

- udržovať mier a medzinárodnú bezpečnosť;
- rozvíjať priateľské vzťahy medzi štátmi;
- uskutočňovať medzinárodnú súčinnosť riešením medzinárodných problémov s hospodárskym, sociálnym, kultúrnym alebo humanitárnym charakterom a podporovať a posilňovať úctu k ľudským právam a základným slobodám bez ohľadu na rozdiely v rase, pohlaví, jazyku a vierovyznaní;
- zjednotiť činnosť medzi štátmi pre dosiahnutie týchto cieľov na pôde OSN.

Dôležitými **zásadami správania sa členských štátov** sú: suverénna rovnosť, nezasahovanie do vnútorných záležitostí, mierové riešenie vzájomných sporov, vylúčenie sily z medzinárodných vzťahov, kolektívna bezpečnosť a pod.

Za **nové členské štáty OSN** sú prijímané také štáty, ktoré, podobne ako zakladajúci členovia, prejavujú pripravenosť realizovať ciele a úlohy, formulované v Charte OSN. Prijíma ich Valné zhromaždenie OSN (VZ) na odporúčanie Bezpečnostnej rady OSN (BR).

V poslednom desaťročí 20. storočia došlo k prijatiu do OSN pomerne veľkého množstva nových štátov, a to aj takých, ktoré sa nestali členskými štátmi ani po svojom vzniku (Kiribati, Nauru, Tonga, Tuvalu), alebo malých krajín, ktoré na pôde OSN zastupovali na základe dohôd susedné štáty (Andorra, Lichtenštajnsko, Monako, San Marino). V roku 2002 sa členskými štátmi stali aj Švajčiarsko a Východný Timor, čím sa OSN stala z hľadiska členstva skutočne globálnou medzinárodnou organizáciou (mimo nej zostane z medzinárodne uznávaných štátov iba Vatikán, ktorý má štatút stáleho pozorovateľa pri OSN).

V prípade, že členské štáty porušujú ciele a zásady, ktoré vyplývajú z Charty OSN, môže VZ na základe odporúčania BR prijať určité prostriedky nátlaku *(napr. proti Iraku po anexii Kuvajtu v roku 1990)*, resp. pozastaviť členstvo *(napr. v prípade Juhoslávie v roku 1992, ktoré bolo obnovené až v roku 2000)*.

Realizácia zložitých cieľov a úloh OSN je od začiatku jej činnosti zviazaná s nevyhnutnosťou utvorenia zložitého systému orgánov, inštitúcií a komisií. Utvoril sa komplikovaný **systém OSN,** do ktorého v roku 2002 patrilo už 191 členských štátov, 16 špecializovaných organizácií, 2 nezávislé agentúry, 9 špecializovaných programov, 6 funkcionálnych komisií, 5 regionálnych komisií, 24 mierových operácií a pozorovateľských misií (Cziomer - Zybliniewicz 2001).

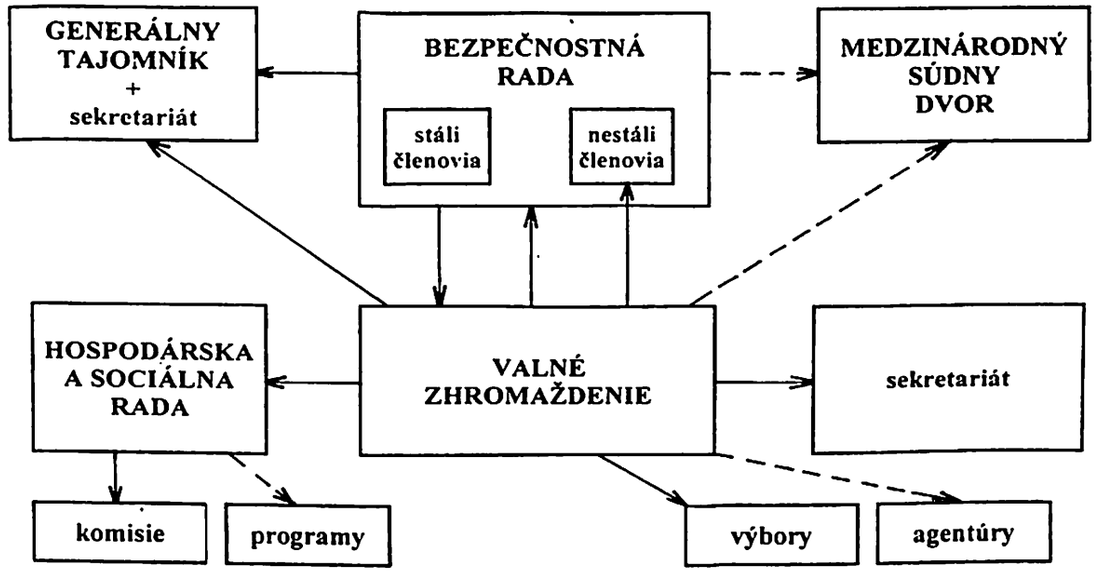
Medzi **hlavné orgány OSN** patria: Valné zhromaždenie, Bezpečnostná Rada, Hospodárska a sociálna rada, Poručenská rada, Medzinárodný súdny dvor a Sekretariát.

Valné zhromaždenie (VZ) prejednáva všetky otázky, ktoré patria do rámca Charty OSN alebo sa týkajú právomocí a pôsobnosti ostatných orgánov OSN (s výnimkou prípadov, patriacich do kompetencie BR). Skladá sa zo všetkých členských štátov, pričom každý disponuje jedným hlasom. Každoročne sa stretáva na riadnych zasadaniach. Na základe návrhu Bezpečnostnej rady alebo väčšiny členských štátov sa môže konať mimoriadne zasadanie VZ, ktoré zvoláva generálny tajomník. Medzi zasadaniami VZ pracuje 7 stálych komitétov. VZ prijíma rozhodnutia vo forme uznesení, ktoré majú zaväzujúci charakter vo vnútorných otázkach (prijímanie nových členov, schvaľovanie rozpočtu) a doporučujúci, čiže nezáväzný vo vzťahu k členským štátom. Význam VZ zvyšuje jeho kompetencia iniciovať prejednávanie všetkých záležitostí, vyplývajúcich z Charty OSN.

Bezpečnostná rada (BR) zohráva poprednú úlohu v systéme OSN, pričom má základnú zodpovednosť za udržovanie medzinárodného mieru a bezpečnosti. Dodatočne rozhoduje o prijatí nových členov, pozastavení členstva alebo o vylúčení členských štátov. Je zložená z 15 členov, z ktorých má 5 status stálych: USA, Spojené kráľovstvo, Francúzsko, Rusko (do roku 1992 Sovietsky zväz) a Čínska ľudová republika (do roku 1971 Čínska republika na Tchajwane). Ostatní členovia sú nestáli, volení každé dva roky prostredníctvom VZ podľa regionálneho kľúča (z Afriky 3 členovia, z Ázie 2, z Latinskej Ameriky 2, zo stredovýchodnej Európy 1 a zo západnej Európy a zbytku západného sveta 2). BR vykonáva svoju funkciu nepretržite. V riešení zásadných otázok je potrebné splnenie jednomyseľnosti hlasovania stálych členov BR (súvisí to s tzv. právom veta, ktorým disponujú stáli členovia BR). Kompetencie BR sú významné. Môže použiť prostriedky politického, ekonomického alebo vojenského nátlaku proti štátom, ktoré narúšajú zásady medzinárodného spolužitia. Jej hlavná funkcia spočíva v hľadaní prostriedkov a metód, zameraných na uchovanie mieru a medzinárodnej bezpečnosti. Patrí sem napr. aj určovanie rozsahu mierových operácií.

V rokoch 1948 až 1999 BR realizovala 49 mierových operácií (z toho 39 po roku 1980), v ktorých sa zúčastnilo cez milión vojenských a civilných špecialistov (Cziomer - Zyblikiewicz 2001). Väčšina z nich po mierovom riešení konfliktnej situácie ukončila svoje pôsobenie. V roku 1999 pôsobilo vo svete 14 mierových operácií (podľa Výboru pre verejné informácie pri OSN). Medzi dlhodobo pôsobiace mierové operácie OSN patria: Organizácia OSN pre dozor nad primerim (UNTSO, pôsobiaca od roku 1948

Schéma 2: Hlavné orgány Organizácie spojených národov
(spracované podľa Krejčího 2001a)

v Palestíne), Skupina vojenských pozorovateľov OSN v Indii a Pakistane (UNMOGIP, od roku 1949), Mierové sily OSN na Cypre (UNFICYP, od roku 1964), Pozorovateľské sily pre rozdelenie vojsk (UNDOF, pôsobiace od roku 1974 pri riešení arabsko-izraelského konfliktu), Dočasné sily OSN v Libanone (UNIFIL, od roku 1978), Iracko-kuvajtská pozorovateľská misia OSN (UNIKOM, od roku 1991) a Misia pre referendum na Západnej Sahare (MINURSO, od roku 1991).

Hospodárska a sociálna rada sa skladá z 54 členov, volených VZ (každoročne sa mení tretina jej zloženia) a zasadá obvykle dva razy do roka. Zahŕňa okrem toho početné špecializované organizácie, agentúry a programy, realizujúce mnohé úlohy rôzneho zamerania. Jej činnosť sa zameriava na záležitosti sociálne, ekonomické a kultúrne, pričom centrum jej pozornosti sústreďuje na systematickú analýzu týchto javov. Okrem toho rieši otázky hospodárskej a technickej pomoci rozvojovým krajinám. Úzko spolupracuje s regionálnymi hospodárskymi komisiami v Európe, v Latinskej Amerike a Karibskej oblasti, v Ázii a Pacifiku, v Afrike a v západnej Ázii ako aj s mimovládnymi organizáciami.

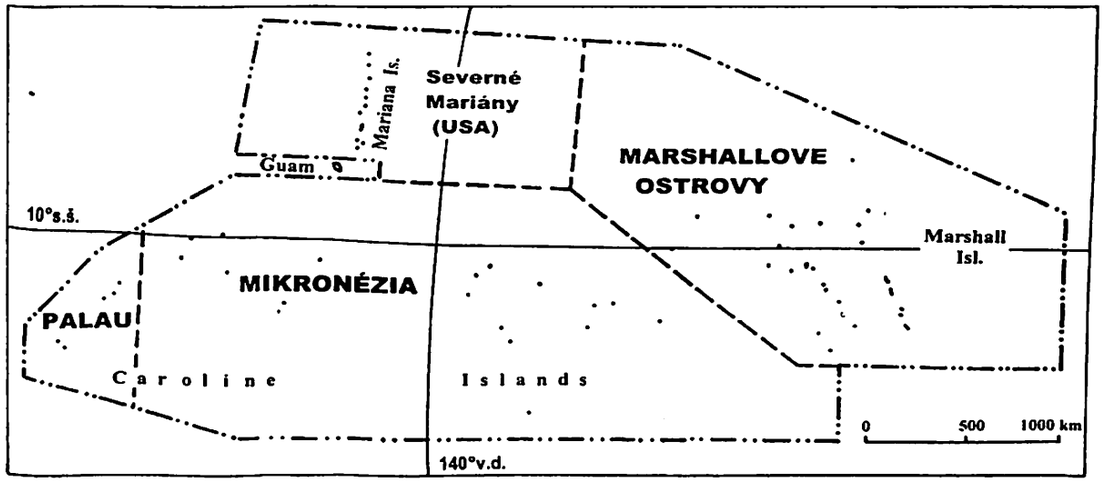
Poručenská rada vznikla s cieľom pripravovania závislých území rôzneho typu na nezávislosť. Okrem toho dozerala na plnenie povinností zo strany spravujúcich štátov v poručenských územiach. Túto funkciu stratila zrušením poručenskej zmluvy nad posledným takýmto územím v roku 1994. Podlieha VZ ako aj BR. Postupne stratila na význame v súvislosti s postupujúcou dekolonizáciou. Skladá sa z piatich členov, ktorými sú v súčasnosti štáty - stáli členovia BR. Poručenská rada formálne ukončila svoju činnosť 1. 11. 1994, keď získal nezávislosť štát Palau, posledné územie, ktoré spravovalo OSN. Zmenila rokovací poriadok tak, že sa nebude schádzať každoročne, ale iba podľa potreby. Zvolať ju môže jej predseda alebo, ak o to požiada väčšina jej členov, BR alebo VZ.

Pod termínom ***poručenské územie*** sa chápalo nesamostatné územie, poriadené na základe medzinárodných dohôd poručenskej sústave OSN. Táto sústava nadviazala na mandátny systém Spoločnosti národov, preto od neho prevzala územia, ktoré spravoval:

1. *Togo (pod britskou správou), dnes súčasť štátu Ghana (samostatná od roku 1957).*
2. *Togo (pod francúzskou správou), dnes rovnomenný suverénny štát (samostatný od roku 1960).*
3. *Kamerun (pod britskou správou), dnes je severná časť súčasťou štátu Nigéria, južná bola pripojená ku Kamerunu (v roku 1961).*
4. *Kamerun (pod francúzskou správou), dnes rovnomenný suverénny štát (samostatný od roku 1960).*

5. *Tanganika (pod britskou správou), dnes súčasť štátu Tanzánia, ktorý vznikol v roku 1964 spojením Tanganiky (samostatná od roku 1962) a Zanzibaru.*
6. *Ruanda - Urundi (pod belgickou správou), dnes suverénne štáty Rwanda a Burundi (samostatné do roku 1962).*
7. *Samoa (pod novozélandskou správou), dnes suverénny štát Samoa (samostatný od roku 1962, ktorý v rokoch 1962 - 1997 používal názov Západná Samoa).*
8. *Nauru (pod spoločnou správou Austrálie, Nového Zélandu a Spojeného kráľovstva), dnes rovnomenný suverénny štát (samostatný od roku 1968).*
9. *Nová Guinea (pod austrálskou správou), dnes súčasť štátu Papua - Nová Guinea, ktorý vznikol spojením s Papuou (samostatný od roku 1975).*
10. *Tichomorské ostrovy (pod správou USA), dnes rozčlenené do štyroch politických jednotiek: troch suverénnych štátov vo voľnom združení s USA - Marshallove ostrovy (samostatné od roku 1990), Mikronézia (samostatná od roku 1960) a Palau (samostatné od roku 1994) a samosprávneho pridruženého štátu USA Severné Mariány (poručenský štatút zrušený v roku 1990).*

Mapa 21: Rozčlenenie poručenského územia Tichomorské ostrovy

vymedzenie poručenského územia Tichomorské ostrovy

hranice nových politických jednotiek

Okrem toho sa súčasťou poručenského systému stali aj územia oddelené po 2. svetovej vojne od porazených štátov. Sem patrilo iba jedno územie, ktorým bolo Somálsko (pod talianskou správou), dnes súčasť rovnomenného štátu, ktorý vznikol spojením s Britským Somálskom v roku 1960.

Okrem toho sa súčasťou poručenského systému mohli stať aj iné územia na základe žiadosti svojho obyvateľstva. Tento prípad sa v poručenskej ústave OSN nerealizoval.

Poručenskú sústavu OSN teda pôvodne tvorilo 11 poručenských území. Posledným územím, ktoré disponovalo štatútom poručenského územia bolo súostrovie Palau. Po vyhlásení jeho nezávislosti v roku 1994 poručenská sústava OSN zanikla.

Medzinárodný súdny dvor, jeho štruktúru, poslanie a činnosť analyzujeme v inej časti tejto kapitoly, ktorá je venovaná medzinárodnému súdnictvu.

Sekretariát je utvorený z administratívneho personálu OSN. Na jeho čele stojí **generálny tajomník,** volený na 5 rokov na zasadaní VZ na základe doporučenia BR. Vyberá personál OSN na základe odborných a morálnych kritérií. Je koordinátorom fungovania systému OSN a pôsobí vo všetkých hlavných orgánoch OSN. Okrem toho plní aj významné politické funkcie. Disponuje kompetenciami prijímania početných iniciatív v oblasti medzinárodného mieru a bezpečnosti, ktoré smú konzultovať s BR a niekedy aj s VZ. Každoročne podáva na zasadaní VZ výročnú správu o činnosti OSN. Sekretariát OSN je rozdelený do viacerých úradov, odborov a oddelení.

Dôležitú úlohu v činnosti OSN hrajú jej **špecializované organizácie.** V súčasnosti ich v rámci systému OSN pôsobí 16. Niektoré vznikli skôr ako OSN a boli pôvodne samostatnými medzinárodnými organizáciami, resp. boli súčasťou Spoločnosti národov, iné vznikli po vytvorení OSN na základe jej Charty. Všetky disponujú pomerne značným stupňom samostatnosti vo svojej činnosti, pričom majú vytvorené aj vlastné organizačné štruktúry a inštitúcie. Mohli do nich vstúpiť aj štáty, ktoré neboli členmi OSN. *Medzi takéto organizácie patria Medzinárodná organizácia práce (ILO), Organizácia OSN pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO), Organizácia OSN pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO), Svetová poštová únia (UPU) a iné.*

Popri špecializovaných organizáciách existujú v rámci systému OSN dve dôležité **organizácie s autonómnym statusom** - Medzinárodná agentúra atómovej energie (IAEA) a Svetová obchodná organizácia (WTO), plniace dôležité koordinačné funkcie v globálnom meradle.

Hlavné **sídlo OSN je v New Yorku,** ďalšie úrady sú v Ženeve a vo Viedni a tiež na všetkých kontinentoch. OSN zamestnáva okolo 27 000 stálych pracovníkov, čo vytvára značný tlak na jej financovanie a **rozpočet.** Výdavky OSN sa rozdeľujú do troch kategórií:

- výdavky na financovanie základných funkcií OSN a jej orgány, pochádzajúce z pravidelného rozpočtu, napĺňaného z príspevkov členských štátov,
- výdavky na mierové operácie, pričom každá z nich má vlastný rozpočet, financovaný z príspevkov členských štátov,
- výdavky na hospodársky rozvoj a humanitárnu pomoc, ktoré sú financované z mimorozpočtových zdrojov (príspevky vlád, nadácií, fondov, súkromných osôb).

Jednotlivé štáty prispievajú na činnosť OSN rôznou výškou príspevkov, odvodených od veľkosti hrubého domáceho produktu. Podiel jednotlivých štátov na rozpočte v roku 1995 bol preto značne rozdielny. *USA do neho prispievali 25 %, Japonsko 12,45 % a Nemecko 8,93 %, kým Čína len 0,77 % (Raczkowski cit. Cziomer - Zyblikiewicz 2001).*

Od polovice 90. rokov sa vedú intenzívne diskusie o potrebe reformy OSN v súvislosti s jej prispôsobením sa novým podmienkam na prelome tisícročí. Návrhy zmien sa týkajú troch oblastí: štrukturálno-funcionálnej, finančnej a riešenia závažných problémov, ktoré prináša súčasná medzinárodná situácia.

Z hľadiska reforiem v štrukturálno-funkcionálnej sfére ide hlavne o zmeny v štruktúre a kompetenciách orgánov OSN. Vo vzťahu k VZ ide najmä o zmenu a zjednodušenie rozhodovacích procedúr, posilnenie jeho postavenia na úkor BR a o vytvorenie univerzálneho globálneho fóra. Návrhy sa týkajú tiež nahradenia Hospodárskej a sociálnej rady (ktorej kompetencie prevezme v značnej miere VZ) novým orgánom - Radou rozvoja. Jej hlavnou úlohou by bola racionálna koordinácia programov, komisií, komitétov a agentúr OSN s cieľom podporovať rozvojovú politiku v krajinách tretieho sveta. Zároveň by sa mala zriadiť zvláštna Agentúra pre rozvoj. Ďalšími orgánmi pre otázky ľudských práv a ochranu prírodného prostredia by sa mali stať Rada dozoru práv človeka a Rada ekologického dozoru. Poručenská rada by mala byť zrušená.

Najväčšie kontraverzie vzbudila nevyhnutnosť reformy Bezpečnostnej rady, ktorá po roku 1945 prekonala len minimum zmien. Týkali sa otázky uchovania práva veta jej stálych členov, ako aj jej rozšírenia. Zástancovia reformy argumentujú, že jej dnešné zloženie nezodpovedá súčasnej štruktúre medzinárodného systému. Kritici poukazovali najmä na skutočnosť, že neexistuje proporcionálne zastúpenie regiónov v BR. Návrhy sa týkajú rozšírenia okruhu jej stálych i nestálych členov a tiež zrušenia práva veta, ktorým dnes disponujú stáli členovia. Problémom je vytvorenie kritérií, na základe ktorých sa bude BR reformovať. Vyspelé štáty navrhujú rozšíriť stálych BR o Japonsko a Nemecko, rozvojové štáty za nich presadzovali aj Indiu, Brazíliu či iné krajiny z jednotlivých kontinentov. Vnútorné animozity medzi štátmi zatiaľ bránia dosiahnuť dohodu v tejto otázke.

Podobne sa nedosiahla reforma ani vo financovaní OSN, keď najvyspelejšie štáty na čele s USA odmietajú zvýšenie svojich príspevkov na jej činnosť. Problémy činnosti OSN v súvislosti s riešením sporov a ozbrojených konfliktov vo svete sa prudko odrazili pri riešení krízových situácií vo svete od konca 90. rokov 20. storočia (napr. juhoslovanský konflikt, bombardovanie Iraku). Prejavila sa nepružnosť a neefektívnosť činnosti OSN, ktorá sa odrazila v znížení jej autority a prestíže vo svete. Aj preto sa hovorí o kríze OSN.

Problém reformy OSN je stále aktuálny. Jeho riešenie so vyžaduje komplexné zmeny v jej štruktúre v zmysle dlhodobej perspektívy jej fungovania, rozhodovacieho mechanizmu a tiež funkcie. Reforma musí byť spätá so legislatívnymi zmenami, týkajúcimi sa znenia Charty OSN, čo je možné iba pri úplnej zhode všetkých členov tejto svetovej organizácie.

OSN priťahuje pozornosť ako univerzálna organizácia s politickými cieľmi aj preto, že podľa viacerých teoretikov a politikov by mohla byť základom pre vytvorenie **svetového štátu,** zárodočnou inštitúciou svetovej federácie či konfederácie (Krejčí 2001a). Podmienkou pre realizáciu takejto predstavy je však uskutočnenie mnohých reforiem v smere rozširovania právomocí OSN a postupného delegovania častí suverenity členských štátov do rámca jej kompetencií.

6.6. Transnacionálne korporácie

Pre firmy, aktívne pôsobiace vo viacerých krajinách sa ustálilo viacero termínov, ktoré sa používajú v literatúre - **transnacionálne korporácie,** nadnárodné korporácie, multinacionálne spoločnosti, mnohonárodné spoločnosti a pod. V našej monografii používame výraz transnacionálne korporácie. Niektorí autori píšu, že ide vlastne o ekonomické mimovládne ekonomické medzinárodné organizácie *(business INGO).* Od ostatných medzinárodných organizácií sa líšia svojim ziskovým charakterom a previazanosťou s konkrétnym štátom, kde vznikli, alebo kde majú svoje oficiálne sídlo.

V súčasnosti sa transnacionálne korporácie považujú za **najdynamickejší jav v rámci medzinárodných vzťahov** (Antoszowski - Herbut eds. 1999). Ide o jav, charakteristický ako pre procesy prebiehajúce vo svetovej ekonomike, tak aj pre súčasný medzinárodný systém.

Definície transnacionálnych (nadnárodných) korporácií sa rôznia. Z hľadiska **kvalitatívneho vymedzenia** zdôrazňujú nasledovné **znaky transnacionálnej korporácie: realizuje organizované aktivity súčasne v niekoľkých krajinách; kladie si ciele, ktoré nie sú realizovateľné na jednom štátnom teritóriu; pôsobí v ekonomickej oblasti a podstatná časť jej aktivít je nepolitická** (Krejčí 2001a).

P. Dicken (1992) zdôrazňuje nasledovné tri charakteristiky transnacionálnych korporácií:

- vyvíjajú ekonomické aktivity na niekoľkých národných trhoch;
- môžu tak využívať odlišnosti medzi jednotlivými krajinami, vrátane rozdielov v politických prioritách, regulačných mechanizmoch a napr. rozsahu stimulov pre prilákanie priamych zahraničných investícií a transnacionálnych korporácií;
- majú vysokú geografickú flexibilitu a na meniace sa miestne podmienky môžu rýchlo reagovať presunom svojich aktivít do vhodnejšej lokality v inej časti sveta.

Okrem toho sa pri odlíšení transnacionálnych korporácií od firiem podnikajúcich v zahraničí uplatňujú aj **kvantitatívne ukazovatele** (počet štátov v ktorých pôsobí; rozsah aktivity firmy, hodnota predaja, zisku a produkcie ako aj výška zamestnanosti musí pochádzať aspoň z jednej štvrtiny zo zahraničia). Niektoré definície však pokladajú za transnacionálne korporácie všetky firmy, ktoré podnikajú v zahraničí, resp. **firmy so zázemím v určitej materskej krajine, ktoré investujú do jedného alebo viacerých zahraničných štátov, označovaných ako hostiteľské krajiny.** Transnacionálne korporácie využívajú výhody lokalizácie časti firmy v rôznych častiach sveta a produkcia tovaru a služieb je organizovaná na nadnárodnej úrovni (Sýkora in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000).

Aj keď transnacionálne korporácie majú pomerne dlhú históriu, až dnes prebiehajú **zmeny, ktoré zvyšujú ich význam z hľadiska medzinárodných vzťahov.** Týka sa to jednak zvýšenia ich počtu a tiež počtu materských štátov, z ktorých transnacionálne korporácie pochádzajú. Okrem toho vzrástol ich podiel na objeme svetovej produkcie (blíži sa k jeho polovici). Treba spomenúť aj fakt, že transnacionálne korporácie sa začali vytvárať okrem výroby aj v sektore služieb, hlavne v obchode a výrobných službách.

Z hľadiska problematiky medzinárodného spoločenstva a medzinárodných vzťahov nás bude najviac zaujímať rozporný **vzťah medzi štátmi a transnacionálnymi korporáciami.** Na jednej strane majú štáty záujem o ich investície na svojom území, ale zároveň si uvedomujú fakt, že vstup transnacionálnych korporácií na ich územie so sebou nesie nebezpečie obmedzenia štátnej suverenity. Preto sú štáty prinútené využívať rad nástrojov, pomocou ktorých môžu regulovať aktivity transnacionálnych korporácií na svojom území. Okrem toho sa často dostávajú do rozporu ich potreby a záujmy. Ako píše O. Krejčí (2001a), ak je cieľom transnacionálnej korporácie dosiahnuť maximálny (alebo aspoň uspokojivý zisk), potom cieľom moderného štátu v ekonomickej politike je zaistiť maximum bohatstva pre jeho obyvateľov, prípadne čo najvyššiu kvalitu ich života.

Vzťah medzi štátmi a transnacionálnymi korporáciami obsahuje kladné i záporné aspekty. Medzi **klady** transnacionálnych korporácií vo vzťahu k štátu patrí ich podpora mierových vzťahov medzi štátmi, schopnosť odstraňovať bariéry medzi nimi, ich potenciál kumulovať investičný kapitál, napomáhajúci rozvoju hostiteľských štátov. Okrem toho platením daní zvyšujú príjmy štátneho rozpočtu. Ako **záporné stránky** pôsobenia transnacionálnych korporácií v hostiteľských krajinách možno hodnotiť najmä ohrozenie suverenity štátov, podporu a zdôvodňovanie existencie totalitných a represívnych režimov so zámienkou udržania stability a poriadku, zasahovanie do vnútropolitického vývoja a tiež diktát ekonomického smerovania štátu. K tomu sa pridávajú negatívne následky ich činnosti v podobe likvidácie miestnej kultúry a špecifík, úpadku miestneho podnikania ako aj prehlbovania sociálnych rozdielov.

Politická suverenita hostiteľskej krajiny môže byť ohrozená extrateritoriálnou aplikáciou práva materskej krajiny v rámci podnikov transnacionálnej korporácie na území hostiteľského štátu. USA napr. pobúrili verejnú mienku v Kanade opakovanými príkazmi sesterským závodom amerických spoločností na jej území, aby nepredávali výrobky krajinám nepriateľským USA (napr. Číne a Kube) v zmysle amerického zákona o obchodovaní s nepriateľom.

Ak vychádzame z ekonomických ukazovateľov je zrejmé, že transnacionálne korporácie v značnom rozsahu **ovplyvňujú ekonomiku štátov.** Dokonca z porovnania ekonomických ukazovateľov medzi transnacionálnymi korporáciami a štátmi možno predpokladať, že v porovnaní s malými, resp. s ekonomicky slabšie rozvinutými štátmi môžu mať aj väčšiu hodnotu produkcie.

V roku 2000 boli výnosy najväčšej transnacionálnej korporácie General Motors (176,6 mld. USD) väčšie ako hrubý domáci produkt Portugalska, Grécka, Dánska a iných štátov. Dokonca výnosy firmy Sony (60,1 mld. USD), ktorá je medzi transnacionálnymi korporáciami na 30. mieste boli takmer rovnaké s HDP Slovenskej republiky (61,5 mld. USD). Tieto fakty sú symptomatické, aj keď z hľadiska ekonómie je mechanické porovnanie týchto ukazovateľov diskutabilné.

Podľa publikácie World Investment Report z roku 1999, ktorú vydáva UNCTAD (Konferencia OSN pre obchod a rozvoj) hodnota predanej produkcie 500 000 filiálok, ktoré patria k transnacionálnam korporáciám mala v roku 1998 výšku 11 biliónov USD. Hodnota globálnych aktív zahraničných filiálok bola v tomto roku 14,6 biliónov USD a export zahraničných filiálok tvoril 35,6 % svetového exportu (Cziomer - Zyblikiewicz 2001).

Štáty sa môžu nežiadúcim aktivitám **brániť vytváraním integračných zoskupení** - medzinárodných organizácií regionálneho charakteru zameraných na ekonomickú spoluprácu. Niektoré z nich boli pomerne úspešné vo formulovaní podmienok pôsobenia transnacionálnych korporácií na území členských štátov.

6.7. Medzinárodný poriadok a medzinárodný systém

Výsledkom stavu vzťahov medzi štátmi je ***medzinárodný poriadok.*** Jeho základným elementom je stav rovnováhy síl, v súčasnosti najmä vo vzťahu k potenciálu jadrových zbraní. Celkovo však došlo v posledných rokoch k odstúpeniu od silového riešenia medzinárodných sporov, pričom hlavný dôraz je zameraný na hľadanie dohôd a kompromisov a na uznávanie zásad medzinárodného práva. Medzinárodný poriadok je teda rovnako ako medzinárodné spoločenstvo dynamickou kategóriou. V skutočnosti možno aj dnes o medzinárodnom poriadku hovoriť iba prenesene, pretože v globálnom meradle medzinárodný poriadok nemožno stotožňovať s obdobím, keď vo svete pretrváva množstvo konfliktov regionálneho resp. lokálneho charakteru.

V súčasnom období možno hovoriť o **utváraní *nového medzinárodného poriadku***, na základe ktorého riešenia prirodzených záujmových konfliktov medzi štátmi, ich vzájomná rivalizácia, antagonizmy medzi nimi a tiež vzájomná spolupráca musí byť v súlade so zásadami vymedzenými medzinárodným právom, ktoré má zabezpečiť v súlade s pôsobením viacerých inštitúcií udržanie mieru a medzinárodnej bezpečnosti. Členovia medzinárodného spoločenstva by tak mali ťažiť z garancie zabezpečenia ich suverenity a teritoriálnej integrity a tiež zo zákazu použitia sily a hrozby silou. Takéto medzinárodné spolužitie by sa malo zakladať na harmonizovaní rozdielnych záujmov jednotlivých krajín, vytvárajúc novú akosť medzinárodného poriadku, umožňujúcu eliminovanie ozbrojených konfliktov.

Predstavy o **fungovaní medzinárodného poriadku v budúcnosti** majú viaceré podoby. Spomíname ich v politickogeografickom kontexte v inej časti našej práce. Diskusie sa týkajú o. i. aj využitia možnosti medzinárodnej intervencie proti suverénnemu štátu v prípade porušovania ľudských práv na jeho území *(Kosovo v roku 1999)*, alebo v prípade jeho agresie proti inému štátu *(po okupácii a následnej anexii Kuvajtu Irakom v rokoch 1990 a 1991)*.

Pojem medzinárodný poriadok úzko súvisí s pojmom ***medzinárodný systém.*** Ten F. S. Pearson a J. M. Rochester (1997) charakterizujú ako **všeobecný model politických, ekonomických, sociálnych, geografických a technologických vzťahov vo svetových záležitostiach.**

Medzinárodný systém sa vyznačuje dynamikou, súvisiacou so zmenou základu medzinárodných vzťahov. Medzi vedcami, zaoberajúcimi sa medzinárodnými vzťahmi, nedochádza k zhode, ako často sa vyskytuje transformácia medzinárodného systému, preto z historického hľadiska vzniklo viacero modelov etáp vývoja medzinárodných vzťahov, vymedzených v rámci medzinárodných systémov.

O. Krejčí (2001a) v náčrte historickej schémy vývoja svetového systému píše o jeho piatich vývojových obdobiach: premodernom svete (do 15. storočia), zrode svetové-

ho systému (od 15. storočia do roku 1815, kedy skončil Viedenský kongres), európskom koncerte (1815 - 1914), svetových vojnách (1914 - 1945) a studenej vojne (po roku 1945).

Podľa F. S. Pearsona a J. M. Rochestera (1997) v zhode s ďalšími výskumníkmi možno v histórii oddeliť štyri medzinárodné systémy:

- **Klasický medzinárodný systém (1648 - 1789),** ktorý je charakterizovaný o. i. vznikom národných štátov ako základných jednotiek politickej organizácie, pomerne rovnomerným rozdelením moci a bohatstva medzi niekoľko európskych štátov a relatívne nízkou úrovňou vzájomnej závislosti.
- **Transformujúci sa medzinárodný systém (1789 - 1945)** sa vyznačuje rýchlym rastom svetovej populácie, začiatkom rastu počtu národných štátov, spôsobeným nacionalizmom, rastom nezhôd medzi bohatými a chudobnými štátmi, ideologickým konfliktom, totálnou vojnou a začiatkom používania zbraní hromadného ničenia, vznikom ekonomicky, ako aj inak vzájomne závislého sveta, vznikom vládnych a mimovládnych medzinárodných organizácií. Pokračovalo rozdeľovanie moci medzi niekoľko štátov, ale zároveň začal úpadok dominancie európskeho systému štátov.
- **Povojnový medzinárodný systém (1945 - 1973),** nazývaný aj bipolárny. Na rozdiel od predchádzajúcich systémov, ktoré sa vyznačovali mnohými mocenskými centrami, bol charakteristický sformovaním dvoch blokov na základe súperiacich ideológií, vedených dvoma dominantnými superveľmocami. Vznik množstva nových štátov dekolonizačným procesom umožnil vytvoriť *tretí svet*, ktorý spôsobil rastúcu fragmentáciu moci a uvoľnil bipolaritu.
- **Súčasný medzinárodný systém (po roku 1973),** ktorý je charakterizovaný najmä rastúcou nejasnosťou pri meraní a využívaní moci, klesajúcou súdržnosťou aliancií a blokov, komplikovanými modelmi vzájomnej závislosti a rastúcou úlohou neštátnych aktérov medzinárodnej politiky.

R. Rosecrance (1966) analyzoval medzinárodné systémy podľa ich deviatich historických typov: systém 18. storočia (1740 - 1789), revolučné impérium (1789 - 1814), európsky koncert (1814 - 1822), zmrzačený koncert (1822 - 1848), otrasený koncert (1848 - 1871), Bismarckov koncert (1871 - 1890), imperialistický koncert (1890 - 1918), totalitárny militarizmus (1918 - 1945) a povojnový systém (1945 - 1960).

Analýza medzinárodných systémov, vymedzených na základe historických etáp, vytvára pre politickú geografiu viacero poznatkov, ktoré môže využiť pri štúdiu **vývoja politickej mapy sveta.**

6.8. Ozbrojené konflikty

Politika je arénou konfliktu záujmov rôznych subjektov, pričom ju môžeme považovať aj za **proces riešenia konfliktov.** Tak je to aj v medzinárodnej politike, kde môžu vznikať, a aj vznikajú, konflikty medzi štátmi, ich koaliciami a zoskupeniami, ale úlohu v nich môžu hrať aj národy či iné skupiny ľudí. Pod slovom konflikt sa chápe **stretnutie opačných názorov a záujmov,** ostrý spor. Ide teda o situáciu, keď určitá skupina (napr. národ, konfesionálna skupina, štát) alebo jednotlivec je v cieľavedomom spore s jednou alebo viacerými skupinami či jednotlivcami (Krejčí 2001a).

Podľa Heidelberského ústavu pre výskum medzinárodných konfliktov *(Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung, HIIK)* je **konflikt charakterizovaný ako stret vzájomne kríženich sa záujmov týkajúcich sa národných hodnôt a východísk (nezávislosť, sebaurčenie, hranice a územie, prístup k moci na národnej i medzinárodnej úrovni a jej rozdelenie), ktorý proti sebe stavia prinajmenšom dve strany (z nich aspoň jedna je štátom), odhodlané presadiť svoje záujmy a ktorý dosahuje istého trvania a rozsahu** (Bílková 2001). Nástroje, ktoré sa využívajú v priebehu konfliktu sú: vyjednávanie, autoritatívne rozhodnutie, hrozba, nátlak, pasívne alebo aktívne ukončenie, resp. použitie fyzického násilia a vojny.

Konflikty možno klasifikovať podľa rôznych kritérií. Najčastejšie je členenie konfliktov podľa toho, či sa konfliktné strany usilujú o ich riešenie s použitím sily alebo bez neho. Na základe toho rozlišujeme **konflikty s použitím násilia a konflikty bez použitia násilia,** konflikty **ozbrojené a neozbrojené.**

O. Krejčí (2001a) označuje ozbrojený konflikt ako **organizované násilie medzi sociálnymi skupinami smerujúce k tomu, aby bol buď protivník fyzicky zničený, alebo aby bola fyzickým násilím podlomená jeho vôľa obhajovať svoje pôvodné záujmy.**

Štokholmský medzinárodný ústav pre výskum mieru *(Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI)* považuje ozbrojený konflikt za **dlhodobé boje medzi vojenskými silami dvoch alebo viacerých vlád či medzi vládou a aspoň jednou organizovanou skupinou** (Bílková 2001).

Úvahy o príčinách vzniku ozbrojených konfliktov a vojen vyústili do sformulovania viacerých teórií (pozri Šedivý 2000, resp. Krejčí 2001a). Jednou z nich je aj **geopolitická teória,** podľa ktorej je konflikt a vojna nevyhnutným dôsledkom nerovnomernej distribúcie zdrojov v priestore, rozdelenom medzi štáty. Rozhodujúcou príčinou ozbrojených konfliktov je preto úsilie o prerozdelenie týchto zdrojov, resp. o prekonanie prekážok, ktoré bránia prístupu k nim (napr. prístup k moru, k úrodnej pôde, k energetickým surovinám, k zásobám sladkej vody a pod.).

Vznik ozbrojeného konfliktu môžu zapríčiniť viaceré činitele. J. Prokopczuk (1982) ich zhrnul do troch skupín: **ekonomické činitele** (vnútorné napätia s ekonomickým charakterom, vonkajšie vplyvy, boj o miesto v deľbe práce), **politické činitele** (vnútorné spoločensko-politické napätia, etnická štruktúra, teritoriálne nároky, pocit ohrozenia bezpečnosti, činnosť opozície) a **ideologické činitele** (týkajúce sa štátneho zriadenia, konfesionálne, historické motívy, rasové predsudky). K nim sa počas historického vývoja pripájajú nové významné zdroje vojen (napríklad ekologické príčiny).

Väčšina ozbrojených konfliktov má viacero príčin. *Napríklad zdroje iracko-iránskej vojny v rokoch 1980 - 1988 možno hľadať v histórii, v konfesionálnom spore, v národnostných rozporoch, v teritoriálnych nárokoch, v politickom konflikte, v rivalizácii o dominanciu v regióne, v sporoch o územia s ložiskami ropy a o obchod s ropou.*

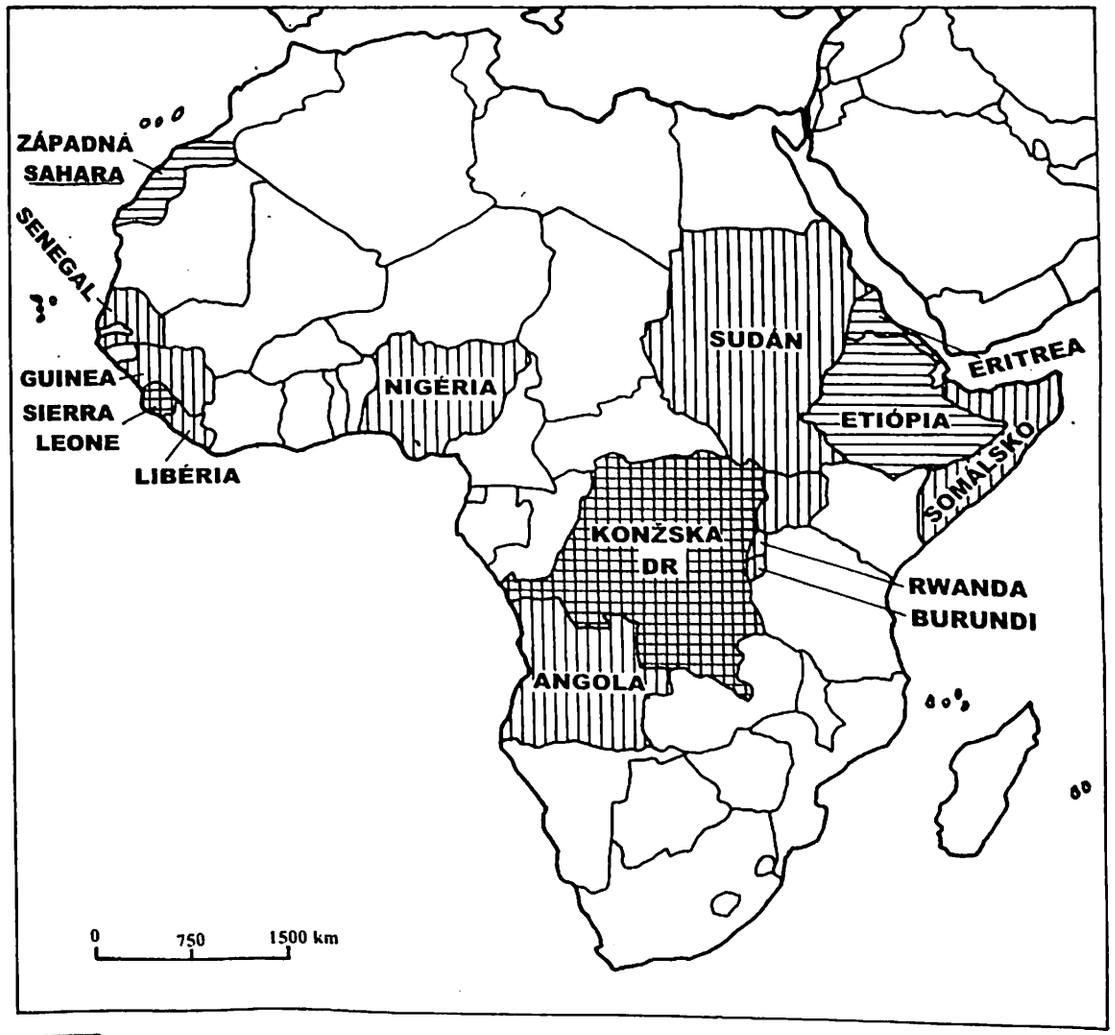
V rámci medzinárodnej politiky sa pojem konflikt väčšinou vzťahuje na ozbrojený konflikt (napr. pohraničný konflikt) alebo na **vojnu.** Medzi vojnou a konfliktom platí inkluzívny vzťah: každá vojna je konfliktom, ale nie každý konflikt je vojnou. Pramení to z rozdelenia konfliktov HIIK na **latentné** (nedochádza počas ich priebehu k násiliu), **krízy** (väčšinou nenásilné), **vážne krízy** (so sporadickým a nepravidelným nasadením sily) a na **vojny** (so systematicky použitou silou regulárnej armády). Na rozlíšenie ozbrojeného konfliktu a vojny môže slúžiť napr. rozdelenie ozbrojených konfliktov podľa SIPRI na malé ozbrojené konflikty (menej než 1000 padlých počas celého trvania konfliktu), stredné ozbrojené konflikty (viac ako 1000 padlých za celý čas trvania konfliktu, nie však v danom roku vydania ročenky SIPRI) a vojny (viac ako 1000 padlých za daný rok).

Aj ozbrojené konflikty možno **klasifikovať na základe rôznych hľadísk** (pozri Bílková 2001). Dosiaľ sa však nepodarilo nájsť také kritériá, na ktorých by sa odborníci na medzinárodné vzťahy zhodli, hoci dodnes pretrváva úsilie o jasnú a prehľadnú klasifikáciu ozbrojených konfliktov. Ozbrojené konflikty sa členia najčastejšie podľa geografickej oblasti, intenzity, trvania, aktérov, príčin, prostriedkov riešenia, výsledkov, atď. Pre politickú geografiu má silné konotácie výskum ozbrojených konfliktov **podľa geografickej oblasti,** v ktorej prebiehajú. SIPRI ich rozdeľuje na základe príslušnosti k piatim geopolitickým regiónom, HIIK vymedzil vo svete osem oblastí.

J. Galtung (1987) rozdelil ozbrojené konflikty podľa pozície bojujúcich strán na línii centrum - periféria. Za centrum považoval štáty rozvinutej časti sveta (tzv. Sever), za periférium rozvojové krajiny (tretí svet, tzv. Juh). Vyčlenil tri typy vojen:

- **Vojny centrum - centrum,** t.j. vojny medzi rozvinutými štátmi. *Niektorí autori sem zaraďujú studenú vojnu (1948 - 1989), resp. svojou podstatou obe svetové vojny v minulom storočí.*

Mapa 22: Vojny a ozbrojené konflikty v Afrike (jún 2002)

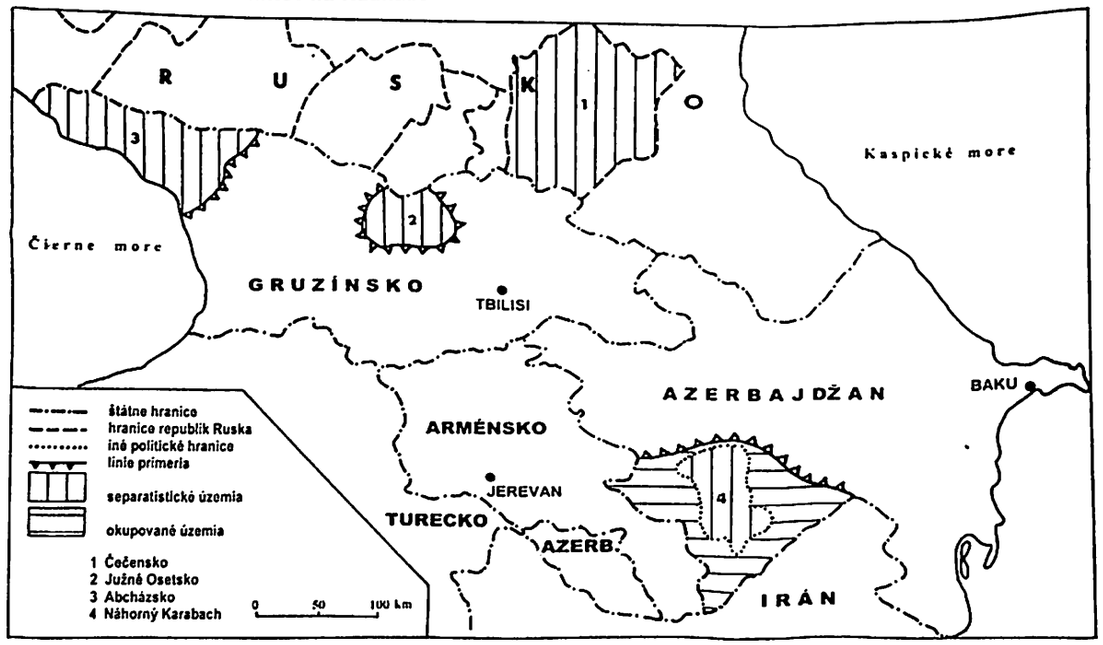
- Koloniálne a národno-oslobodenecké vojny sú súčasťou **vojen centrum - periféria.** Patrí sem väčšina ozbrojených konfliktov po roku 1945. *Ako príklad možno spomenúť vojnu vo Vietname (1965 - 1973), intervenciu Sovietskeho zväzu v Afganistane (1979 - 1989), ale aj britsko-argentínsky ozbrojený konflikt o Falklandy (1982).*
- **Vojny periféria - periféria** majú spravidla lokálny charakter. Prebiehajú medzi štátmi rozvojového Juhu. *Zo súčasných ozbrojených konfliktov ide napr. o konflikt medzi Indiou a Pakistanom o Kašmír (od roku 1947).*

Na základe **geografického rozsahu** samotného konfliktu a jeho následkov v rámci určitého systému alebo regionálneho subsystému medzinárodných vzťahov sú ozbrojené konflikty členené na miestne (lokálne), regionálne a globálne (Šedivý 2000).

Miestne (lokálne) ozbrojené konflikty sú priestorovo úzko obmedzené, najčastejšie prebiehajú vo vnútri štátu alebo medzi dvoma štátmi, pričom okolité štáty do nich nie sú priamo zapojené. Pokiaľ dochádza k intervencii zvonku, ide hlavne o snahu konflikt ukončiť a dosiahnuť uzavretie mieru. Lokálny konflikt zostáva izolovaný iba v časti určitého regionálneho subsystému a nešíri sa v jeho rámci. *Príkladom je konflikt medzi Azerbajdžanom a Arménskom, ktorý prebieha od roku 1988; konflikt v Angole, trvajúci od roku 1975; konflikt v Moldavsku, prebiehajúci od roku 1990.*

Regionálne ozbrojené konflikty postihujú celý región ako subsystém medzinárodných vzťahov. Zúčastňuje sa ich viacero štátov. Spravidla začínajú vznikom lokálneho konfliktu. *Charakter regionálnej vojny mali napr. viaceré arabsko-izraelské vojny (1948 - 1949, 1967, 1973). Do regionálnej vojny hrozil prerásť konflikt v bývalej Juhoslávii v 90. rokoch minulého storočia.*

Mapa 23: Oblasti konfliktov na Kaukaze

Globálny ozbrojený konflikt (globálna vojna) prebieha za priamej účasti väčšiny štátov sveta. *Takými boli obidve svetové vojny v minulom storočí. Na globálnu vojnu by pravdepodobne rýchlo prerástol ozbrojený konflikt medzi USA a Sovietskym zväzom počas studenej vojny.*

V politickej geografii môžeme využiť aj členenie ozbrojených konfliktov **podľa ich aktérov na medzinárodné a vnútroštátne.** V medzinárodných ozbrojených konfliktoch ide spravidla o boj dvoch alebo viacerých subjektov medzinárodného práva. Môžeme za ne považovať klasické medzištátne ozbrojené konflikty a tiež boje za národné oslobodenie (proti koloniálnej nadvláde alebo cudzej nadvláde). Vo vnútroštátnych ozbrojených konfliktoch iba jedna zo strán je subjektom medzinárodného práva. Odohrávajú sa na území jedného štátu, spravidla medzi vládou a vzbúrenými ozbrojenými skupinami. Okrem toho v rámci tejto klasifikácie vystupujú tzv. **vnútroštátne zmedzinárodnené konflikty,** ktoré boli pôvodne vnútroštátne, ale ich povaha sa transformovala po zásahu zo zahraničia (uznanie povstaleckej skupiny za bojujúcu stranu, zahraničná materiálne pomoc vzbúrencom alebo ozbrojená intervencia).

Podľa príčin rozdeľuje SIPRI ozbrojené konflikty na:

- **teritoriálne,** keď konflikt je vedený so snahou získať mocenskú kontrolu nad určitým územím s cieľom docieliť jeho odtrhnutie (separatizmus), pripojenie k susednej krajine (iredenta) alebo vyhlásenie autonómie, *napr. konflikt medzi Azerbajdžanom a Arménskom o Náhorný Karabach, konflikt v Čečensku, konflikt medzi Etiópiou a Eritreou,*
- **vládne,** keď sa jedna zo strán konfliktu usiluje o zmenu politického systému v štáte, resp o zmenu vlády, *napr. konflikty vo Rwande, Afganistane, Alžírsku.*

HIIK uvádza 8 sporných bodov na základe ktorých prebiehajú ozbrojené konflikty (dekolonizácia a boj za národnú nezávislosť, boj o moc vo vnútri štátu, boj o dominanciu na medzinárodnej scéne, boj o dosiahnutie etnickej, náboženskej alebo regionálnej autonómie, úsilie o zmenu systému a vládnucej ideológie, konflikty o vymedzenie územia a hraníc, strety o ovládnutie strategických bodov, ostatné konflikty).

Ozbrojené konflikty sú ukončené kapituláciou jednej zo strán alebo uzavretím dohody na základe kompromisu. Môžeme ich posudzovať aj **podľa výsledkov.** HIIK analyzuje oddelene výsledky:

- **teritoriálne,** keď konflikt môže skončiť odtrhnutím časti územia, územnými stratami, územnými ziskami, vzdaním sa územných požiadaviek alebo zachovaním faktického status quo (strany konfliktu na svoje požiadavky nerezignujú),
- **vojenské,** v podobe dočasného prímeria, víťazstva útočníka, víťazstva napadnutého, stiahnutia jednotiek či pokračovania boja,

- **politické,** ktoré sú chápané ako výsledky jednania medzi zúčastnenými stranami (status quo ante, t.j. pôvodný stav pred konfliktom, dohoda v niektorých sporných bodoch, kompromis, dosiahnutie konsenzu), a zároveň aj ako štrukturálne zmeny vyvolané konfliktom (zmena, resp. pád režimu, uznanie a posilnenie opozície, jej likvidácia, zapojenie opozície do vlády, vzdanie sa požiadaviek).

Komplikovaná je klasifikácia ozbrojených konfliktov **podľa cieľov,** ktoré chcú bojujúce strany vojnou dosiahnuť. Takto môžeme hovoriť o ozbrojených konfliktoch alebo vojnách koloniálnych, imperialistických, obranných, antikoloniálnych, národno-oslobodeneckých, namierených proti prevahe alebo dominancii iného štátu v politickom, ekonomickom, či inom aspekte.

Ozbrojené konflikty a vojny majú **zložitý charakter.** Odohrávajú sa v komplikovanom politickom prostredí, ktoré je podmieňované mnohými činiteľmi (politickými, sociálnymi, ekonomickými, kultúrnymi, psychologickými a i.). Patria medzi ne aj priestorovo-geografické činitele. Ozbrojené konflikty prebiehajú na rôznych úrovniach - národnej, štátnej, medzinárodnej, resp. lokálnej, regionálnej a globálnej, pričom sa v nich angažujú rôzni účastníci (vlády štátov, vedenia ozbrojených hnutí, riadiace štruktúry medzinárodných organizácií a i.).

Politická geografia môže výrazne prispieť k výskumu konfliktov, pretože vznikajú na konkrétnom teritóriu a medzi konkrétnymi skupinami ľudí. Okrem toho konflikty (ozbrojené i neozbrojené) ovplyvňujú utváranie politickej mapy v kontexte zmien politických hraníc, resp. vzniku a zániku štátov, menia štruktúru obyvateľstva, spôsobujú migrácie ľudí na veľké vzdialenosti, atď. Ruský geograf V. M. Kotljakov doporučuje vyčleniť ako nový smer vedeckého výskumu ***geokonfliktológiu*** (cit. Kunc - Skokan 2000).

6.9. Suverenita a moc štátu v medzinárodnom kontexte

V predchádzajúcom texte sme sa venovali problematike suverenity a moci so zameraním na ich vnútroštátny aspekt. Suverenita a moc však majú rozvinuté aj **vonkajšie (medzinárodné) dimenzie,** ktoré ovplyvňujú postavenie štátu v rámci medzinárodných vzťahov a medzinárodnej politiky.

Vonkajšia stránka suverenity je politickým a právnym výrazom **nezávislosti štátu a štátnej moci na inom subjekte v rámci medzinárodného spoločenstva.** Spočíva v tom, že vzájomné vzťahy medzi štátmi sa uzatvárajú na základe vôle jednotlivých štátov. Vonkajšia dimenzia suverenity teda znamená najmä právo štátu uzatvárať medzinárodné zmluvy, ako aj naväzovať a udržiavať diplomatické styky, stať sa členmi medzinárodných organizácií. Zmluvy, uzatvárané medzi štátmi, sú chápané ako pre-

jav vôle dvoch alebo viacerých štátov, ktoré sú považované za rovnocenných partnerov. Vo vzťahoch medzi suverénnymi štátmi ide o uplatňovanie zásady zvrchovanej rovnosti, ktorá ovplyvňuje formálne správanie štátov medzi sebou.

Tento koncept fungovania medzinárodného poriadku sa nazýva ***vestfálskym modelom*** (vyvinul sa z princípov Vestfálskeho mieru, uzavretého v roku 1648). Obsahuje nasledovné body (Brhlíková 1997):

- svet sa skladá a je rozdelený na suverénne štáty, ktoré neuznávajú inú autoritu;
- proces legislatívy a nastoľovania práva - právneho poriadku je v rukách individuálnych štátov;
- rozdiely medzi štátmi sú nastoľované silou, pričom medzinárodné právne štandardy poskytujú iba minimálnu ochranu;
- kolektívny záujem sa neuznáva;
- všetky štáty sú pred zákonom rovné;
- medzinárodné právo poskytuje len minimum pravidiel súžitia;
- kolektívnou prioritou je minimalizácia prekážok štátnej slobode.

Deklarácia zásad medzinárodného práva z roku 1970 presadzovala premisu, že všetky štáty využívajú suverénnu rovnosť, ktorá zahŕňa nasledovné elementy:

- rovnosť štátov podľa práva;
- každému štátu prislúchajú práva, vyplývajúce z plnej suverenity;
- každý štát má záväzok rešpektovať subjektivitu iných štátov;
- teritoriálna integrita a politická nezávislosť štátov sú nedotknuteľné;
- každý štát má právo slobodne si vybrať a rozvíjať svoj politický, spoločenský, ekonomický a kultúrny systém;
- každý štát má záväzok riadiť sa plne a v dobrej viere svojimi medzinárodnými záväzkami a mierovo spolunažívať s inými štátmi.

V súčasnosti sa v rámci medzinárodných vzťahov stretávame s novými procesmi, ktoré vo veľkej miere vplývajú na pozíciu štátov a podnecujú redefinovať základné pojmy, vzťahujúce sa na ich účastníkov. Nová interpretácia si vyžaduje **adaptáciu štátov na nové podmienky.**

Vonkajšie dimenzie suverenity (ktoré sa prelínajú s jej vnútornými dimenziami) sú predmetom širokých diskusií, ktoré vychádzajú z viacerých aspektov. Predovšetkým

suverenita štátov predstavuje hrozbu prepuknutia nezvládnuteľnej **medzinárodnej anarchie.** Možnosť, že sa každý štát bude správať podľa vlastných predstáv a to bez ohľadu na iné štáty, môže prerásť do nedozierných následkov. Preto po prudkom pokroku v technológiách zabíjania ako aj výrob, ohrozujúcich životné prostredie, sa stala predstava realizácie ideálu suverénneho štátu neudržateľná.

Pri neexistencii svetovej vlády (superštátu) a súčasného presadzovania suverenity je **istý stupeň medzinárodnej anarchie nevyhnutný.** Svedčí o tom fakt, že stretnutie suverénnej vôle v medzinárodných vzťahoch vedie ku vzniku konfliktov a tiež aj k nekontrolovateľnému súťaženiu medzi štátmi o zdroje a trhy.

Vonkajší aspekt suverenity štátu je spochybňovaný aj kvôli rastúcej ekonomickej, politickej, vojenskej a bezpečnostnej **závislosti medzi štátmi navzájom.** Tie vedú k deklarovaniu záujmov dvoch alebo skupiny štátov (prípadne celého medzinárodného spoločenstva), ktoré znamená isté obmedzenie nielen vonkajšej, ale aj vnútornej suverenity. Počet takýchto zmluvných, resp. inštitucionalizovaných zväzkov (medzinárodných organizácií) medzi štátmi rastie.

K tomu sa pridáva aj súčasný dôraz na medzinárodnú **ochranu ľudských práv.** Viaceré príklady z vývoja v poslednom desaťročí nasvedčujú *(napr. situácia v Kosove v roku 1999),* že štát nie je územne suverénny aj vo vzťahu na spôsob, ktorým sa jeho vláda stará o osoby, žijúce vo vnútri jeho hraníc. V súčasnosti rešpektovaný politický konsenzus presadzuje, že vnútorné vzťahy štátu a spoločnosti nie sú už iba výlučnou záležitosťou domácej súdnej právomoci, ale sa stali predmetom legitímneho medzinárodného konania.

Objavenie sa spomenutých elementov v medzinárodných vzťahoch spôsobuje, že **idea suverenity mení čoraz viac svoj charakter.** Realita obmedzenia nezávislosti štátov však nemusí znamenať, že suverenita nemá význam alebo zmysel. Tým, že sa štát podpísaním dohôd alebo vstupom do medzinárodnej organizácie zrieka práva na časť vlastných rozhodnutí, môže získať lepšie podmienky pre svoj hospodársky, politický alebo spoločenský rozvoj, resp. stabilné garancie bezpečnosti. Ak tak koná dobrovoľne a takéto dohody neznamenajú jednostranné podriadenie sa záujmom druhej strany, potom môže takýmto počínaním fakticky svoju suverenitu posilniť.

Podľa R. Falka (2000) **z hľadiska funkčnosti vzájomná závislosť a zovšeobecňovanie ponúkli pohľad na svet, pozostávajúci z územných jednotiek, kde každá používa nadriadenú autoritu v rámci svojich hraníc, nie však kdekoľvek.**

V medzinárodných vzťahoch sa premietajú vzájomne konkurujúce moci štátov, ktoré usilujú o prejavenie svojej autority (Svatoň in Jehlička - Tomeš - Daněk eds. 2000). Moc štátu sa odráža v relatívnych schopnostiach a spôsoboch, ktorými štát kontroluje správanie iného štátu, resp. v miere uplatňovania ekonomických, vojenských a iných nástrojov vplyvu, používaných v medzinárodnom systéme.

Hovoriť o rovnosti štátov ako členov medzinárodného spoločenstva je v kontexte ich moci v skutočnosti fikciou. Vyplýva z **globálnej distribúcie moci,** ktorá je medzi členmi medzinárodného spoločenstva nerovnomerná. Reálna moc štátov je rozdielna a závisí od viacerých faktorov. Z ich zohľadňovania vyplýva možnosť merať ju tak, aby bolo možné pokúsiť sa identifikovať hierarchiu štátov z hľadiska ich mocenského potenciálu.

Na moc štátu vplývajú najmä hmotné a duchovné činitele. Podľa V. Chalupu (1990) medzi hmotné činitele patria najmä početnosť obyvateľstva, ekonomická kapacita a vojenská sila, z duchovných činiteľov je to jednota a obetavosť obyvateľstva vo vzťahu k štátu, resp. k jeho obrane. Podľa F. S. Pearsona a J. M. Rochestera (1997) sú **atribútmi, ovplyvňujúcimi potenciál štátnej moci** geografia (rozsah územia, poloha a prírodné bohatstvo), obyvateľstvo (počet, homogenita a úroveň vzdelania), ekonomika (hrubý domáci produkt, stupeň industrializácie) a vojenská sila (kvalita a kvantita výzbroje a armády). Politická geografia, ako sme naznačili v predchádzajúcej kapitole, môže výrazne prispieť k hodnoteniu moci štátu prostredníctvom hierarchickej typológie štátov, ktorá môže zohľadniť širokú škálu faktorov (pozri piatu kapitolu).

Štátna moc sa môže dostať do závislosti na inom štáte alebo zoskupení štátov a to v dôsledku viacerých činiteľov (vojenských, politických, ekonomických a ideologických). Hovoríme o závislých či polozávislých štátoch. Je zrejmé, že **najviac je ohrozená faktická nezávislosť malých štátov,** ktorých moc v medzinárodnom kontexte je limitovaná ich nízkym počtom obyvateľov, obmedzenou vojenskou silou, nízkym objemom ekonomiky a pod. Tieto nedostatky môže malý štát kompenzovať zvýšenou aktivitou na medzinárodnom fóre - angažovaním sa pri riešení svetových politických, ekonomických či kultúrnych problémov, účasťou na medzinárodných konferenciách a na činnosti medzinárodných organizácií, zapojením sa do medzinárodnej obchodnej výmeny, atď. Takéto aktivity vplývajú na pozdvihnutie významu štátu v rámci medzinárodného spoločenstva a azda spôsobujú aj menšiu pravdepodobnosť jeho vojenského ohrozenia.

Politické útvary so suverénnym právom nad obyvateľstvom daného územia, teda štáty, sú považované za **subjekty medzinárodného práva.** Aby sa štát stal subjektom medzinárodného práva musí teda disponovať obyvateľstvom, územím, štátnou mocou, suverenitou, ale tiež schopnosťou a vôľou správať sa ako takýto subjekt. Medzinárodné právo plní dôležitú funkciu pri zachovávaní vonkajšej suverenity štátu.

6.10. Základné poznatky o medzinárodnom práve

Medzinárodné právo vystupuje v dvoch podobách - ako medzinárodné právo **verejné** a medzinárodné právo súkromné. Keďže medzinárodné právo súkromné **upravuje** občianskoprávne vzťahy s medzinárodným aspektom (je súčasťou vnútroštátneho práva) v ďalšom texte sa zameriavame výlučne na **medzinárodné právo verejné.**

O. Krejčí (2001a) považuje ***medzinárodné právo*** **za politický nástroj, prostredníctvom ktorého štáty a dnes už aj medzinárodné organizácie kodifikujú pravidlá na reguláciu svojho správania.** Ide o relatívne ucelený súbor pravidiel - **zásad** a noriem - ktoré upravujú vzťahy aktérov medzinárodných vzťahov, zvlášť štátov. **Tieto** pravidlá reflektujú hlavne zásady zvrchovanej rovnosti, dobrovoľnosti a **reciprocity** v medzinárodných vzťahoch.

Subjektami medzinárodného práva sú teda predovšetkým štáty ako nositelia suverenity. V súčasnosti však v medzinárodných vzťahoch vystupujú ako nositelia práv a povinností štátov aj ďalší aktéri (napr. národy, medzinárodné organizácie), aj keď iba v obmedzenej miere. Nie je možné hovoriť, že sú subjektami medzinárodného práva, disponujú však určitými atribútmi, s ktorými sa možno stretnúť pri medzinárodnoprávnej subjektivite štátov. O plnej medzinárodnoprávnej subjektivite týchto činiteľov nemožno hovoriť aj preto, že im zverené atribúty medzinárodnoprávnej subjektivity sú odvodené od suverenity jednotlivých štátov.

Predmetom medzinárodného práva sú politické, hospodárske, obchodné, vedecko-technické, kultúrne a iné vzťahy medzi štátmi, ktoré sú regulované záväznými pravidlami medzinárodného práva (Tomko et al. 1988). Predmet medzinárodného práva sa rozširuje spolu s rozširovaním oblasti medzinárodnej spolupráce do nových dimenzií.

Pramene medzinárodného práva vychádzajú hlavne zo štyroch oblastí: pozitívneho medzinárodného práva (ako súboru dohôd, zmlúv, komuniké, deklarácií a prehlásení), z obyčajového medzinárodného práva (nepísaného súboru zvykového správania, dodržovaného na základe neformálneho konzensu), z princípov medzinárodného práva (všeobecných princípov, napr. princípu ľudskosti vo vojnovom práve) a z teórie medzinárodného práva (oboru verejného medzinárodného práva ako obdoby právnej vedy vo vnútroštátnom, t. j. municipálnom práve).

Hlavným **poslaním medzinárodného práva** je vymedzovať sféru autority každého člena medzinárodného spoločenstva (každý štát disponuje výlučnou jurisdikciou na svojom území, vymedzenom štátnymi hranicami), organizovať spôsoby spolupráce členov medzinárodného spoločenstva (najmä prostredníctvom vládnych medzinárodných organizácií) a vytyčovať hlavné ciele, ktoré majú byť dosiahnuté členmi medzinárodného spoločenstva (dodržiavanie ľudských práv, zabezpečenie mieru).

Medzinárodné právo preto zakazuje všetko, čo je v rozpore s týmito cieľmi. V tomto zmysle predstavuje formu mierového riešenia rozporov a konfliktov. Medzinárodné právo a jeho normy majú v medzinárodnom spoločenstve významnú úlohu, pretože predstavujú prostriedok presadzovania a regulovania širokého spektra vzťahov medzi štátmi. Na základe medzinárodného práva sú štáty schopné vzájomnej spolupráce v rámci predom dohodnutých modelov správania a to aj napriek jeho viacerým **nedostatkom.**

Na rozdiel od vnútroštátneho práva, ktoré je realizované v politickom prostredí, kde existuje mocenský a zákonodarný monopol, medzinárodné právo sa usiluje presadiť vo svetovom politickom systéme, ktorý je charakterizovaný decentralizovanou mocou. V tomto prostredí nemožno zaistiť výlučný monopol na formovanie práva a koncentrovať dostatok síl k vynúteniu správania podľa medzinárodnoprávnych noriem a pokusy o sformovanie takto zameraných inštitúcií neboli úspešné.

Hoci aj dnes existuje viacero inštitúcií medzinárodnej politiky, ktoré môžeme pokladať za pendantov vnútroštátneho zaistenia vytvárania a presadzovania práva v medzinárodnom prostredí, ich kompetencie sú v tomto zmysle vo vzťahu k štátom, disponujúcim suverenitou, len obmedzené (napr. ani rezolúcie Valného zhromaždenia OSN nie sú záväzné pre štáty). **Medzinárodné právo sa síce stalo významným a v mnohých smeroch aj nevyhnutným nástrojom úpravy medzinárodných vzťahov, zároveň sa však ukázalo neúčinné tam, kde sa dotýkalo dôležitých záujmov silných štátov, brániacich jeho presadeniu.**

Začiatky medzinárodného práva možno hľadať už v starovekých obyčajových normách a zmluvách. Zdroje klasického medzinárodného práva siahajú do roku 1648, keď na základe výsledkov Vestfálskeho mieru vzniklo medzinárodné spoločenstvo, ktoré z právneho hľadiska tvoril súbor nezávislých právnických osôb (suverénnych štátov), ktoré boli rovnocenné a nepodliehali žiadnej vyššej autorite. Vtedy boli sformulované **základné východiskové tézy medzinárodného práva ako sú suverenita, teritoriálna integrita, právna rovnosť štátov, nevmiešavanie sa navzájom do vnútorných vecí.**

Počas vývoja sa v **teórii medzinárodného práva** sa sformovali dve školy:

- **Koncepcia prirodzeného práva,** podľa ktorej práva a povinnosti, ktoré spájajú medzinárodné spoločenstvo do jedného celku nevytvoril človek, ale sú obsiahnuté v prirodzenom poriadku vecí, odvodeného od Boha alebo od prírodných zákonov. Táto idea plnila v európskom myslení 15. až 17. storočia úlohu zdôvodňovateľa suverenity. Sem patrí aj dielo klasika medzinárodného práva **H. Grotia** (1583 - 1645). Jeho práca *De Iure Belli ac Pacis Libri Tres (Tri knihy o práve vojnovom a mierovom)* z roku 1625 je pokladaná za počiatok modernej teórie medzinárodného práva.

- **Koncepcia pozitívneho práva,** pokladajúca všetky reálne právne normy za dielo človeka. Podľa nej bázou medzinárodného práva je súhlas štátov. Toto chápanie prevládlo v 19. storočí. Mnohí predstavitelia tejto školy si kládli za cieľ zaviesť poriadok a stabilitu v rámci medzinárodného spoločenstva. Počas svetových vojen dochádzalo ku kríze tohto myslenia, čo viedlo k širšiemu presadzovaniu sa prirodzeného práva v týchto obdobiach.

V súčasnosti realizované medzinárodné právo môžeme považovať za súbor noriem, ktoré sa zmluvne kodifikovali, rozvíjali a dopĺňali od konca 19. storočia. Dovtedy dominovalo obyčajové medzinárodné právo. Identifikácia a kodifikácia prvkov obyčajového medzinárodného práva je aj jedným z trendov súčasného vývoja (príkladom je vývoj morského práva). Druhý trend predstavuje úsilie o rozšírenie medzinárodného poriadku na úkor suverenity štátov. Keďže sa medzinárodné právo vytváralo vo viacerých centrách, treba poznamenať, že dnes je výsledkom zložitej a nie vždy k homogenite vedúcej integrácie odlišných právnych poriadkov.

Idea **nového medzinárodného práva** presadzuje jeho univerzálnosť alebo aspoň reprezantatívnosť, a to v transkultúrnom význame. Nemalo by mať teda eurocentrický charakter, ktorý kritizovali štáty, vzniknuté po druhej svetovej vojne dekolonizačným procesom. Fungovanie nového medzinárodného práva je spájané s rastom významu medzinárodných inštitúcií a tiež s utváraním uceleného režimu medzinárodných vzťahov.

V budúcnosti pravdepodobne dôjde k **zvýšeniu dôležitosti medzinárodnoprávnych inštitúcií.** A. Cassese (2000) poukazuje na tri príčiny tohto vývoja:

- Značné napätie, ktoré vytvára prítomnosť zbraní hromadného ničenia, zvyšuje hodnotu súčasného medzinárodnoprávneho mechanizmu pri uľahčovaní dohôd a kontaktov v kontexte odzbrojenia za účasti medzinárodnoprávnych inštitúcií.
- Do medzinárodného spoločenstva vnášajú anarchiu rôzne kolektívne zoskupenia, zastupujúce etnické, národné, náboženské a regionálne skupiny, ktoré sa usilujú o presadenie vlastnej identity, vysokej miery autonómie, ale aj separatizmu. V medzinárodnom spoločenstve sa postupne rozvetvujú a vytvárajú vlastné medzinárodné siete, pričom narúšajú základ národných štátov. Tento trend môže z dlhodobého hľadiska ohroziť súčasnú štruktúru medzinárodných vzťahov. Medzinárodnoprávne inštitúcie môžu výrazne prispieť k usmerňovaniu a riadeniu týchto síl.
- Narastajúci terorizmus namierený proti štátnym činiteľom alebo radovým občanom, ktorý realizujú politické, ale aj náboženské zoskupenia, si vyžaduje vytvorenie mechanizmov založených na vzájomnej podpore štátov

v procese jeho predchádzania a potláčania. Významnú úlohu tu môžu hrať medzinárodnoprávne inštitúcie.

Tendenciou, ktorá môže naopak spôsobiť úpadok úlohy medzinárodných inštitúcií a práva je regionalizmus. Vo svete sa vytvorili viaceré regionálne politické alebo ekonomické inštitúcie *(Európska únia, Organizácia amerických štátov, Africká únia a i.)*, na základe myšlienky, že porozumenie je ľahšie dosiahnuť v rámci regiónov, v rámci ktorých štáty zdieľajú rovnaké alebo blízke politické a kultúrne hodnoty a majú podobné ekonomické perspektívy, než v medzinárodnom spoločenstve ako celku. Je však možné, že práve regionálne inštitúcie vytvoria stavebné kamene pre výstavbu svetových inštitúcií, zabezpečujúcich o. i. aj dodržiavanie medzinárodného práva.

6.11. Politickogeografické aspekty noriem medzinárodného práva

Normy, ktoré sa vytvorili počas vývoja medzinárodného práva, majú viaceré politickogeografické aspekty, najmä vo vzťahu k teritóriu, jeho politickej organizácii a k obyvateľstvu (najmä v kontexte štátu).

Vznik štátu nie je výslovne upravený medzinárodným právom. Kým nebola zemská súš rozdelená medzi jestvujúce štáty, mohol štát vzniknúť na základe **tzv. prvotného osídlenia.** Týmto spôsobom mohol vzniknúť na území, ktoré nepodliehalo suverenite iného štátu *(napr. Libéria)*. Dnes však neexistuje také územie, ktoré by nepodliehalo štátnej suverenite, alebo by nemalo iný, pevne stanovený medzinárodnoprávny politický režim *(napr. Antarktída)*. Vznik každého nového štátu sa teda dotýka záujmov už existujúcich štátov, na ktorých území sa nový štát etabluje (Valentovič - Vršanský 1992).

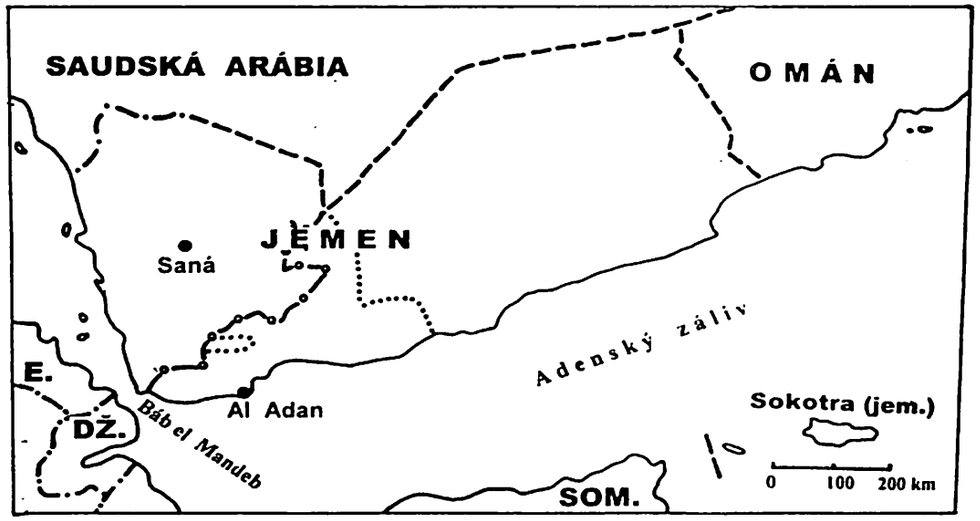
Preto sú dnes možnosti vzniku nového štátu obmedzené. Nový štát môže vzniknúť:

- **spojením** dvoch alebo viacerých existujúcich štátov do jedného nového štátu *(napr. zjednotenie Jemenu v roku 1990,* pozri mapu 24*)*,
- **rozpadom** existujúceho štátu na viacero nových štátov *(napr. rozpad Česko-Slovenska v roku 1992)*,
- **odštiepením (secesiou)** časti územia a jeho obyvateľstva od existujúceho štátu a jeho konštituovaním na nezávislý štát, pričom pôvodný štát zostáva zachovaný *(napr. vytvorenie štátu Eritrea v roku 1993 secesiou od Etiópie)*.

Zvláštnym spôsobom vzniku štátu je **udelenie nezávislosti dovtedy závislému územiu** v priebehu procesu dekolonizácie *(napr. udelenie nezávislosti Surinamu Holandskom v roku 1975)*.

Podľa J. Tomka et al. (1988) **štát sa stáva subjektom medzinárodného práva, len čo osvedčil základné vlastnosti štátu.** Pre novovzniknutý štát je kľúčové zabezpečiť

Mapa 24: Územný vývoj Jemenu (1967-1990)

súčasné štátne hranice

štátne hranice medzi Jemenom a Južným Jemenom (1967-1990)

hranice koloniálnych celkov

presne nevymedzené štátne hranice

svoje čo najširšie **uznanie** ostatnými členmi medzinárodného spoločenstva, aby mohol efektívne plniť ciele svojej zahraničnej politiky (napr. pri uzatváraní medzinárodných zmlúv, v členstve v medzinárodných organizáciách, pri udržiavaní diplomatických stykov s ostatnými štátmi).

Uznanie štátu je charakterizované ako **právny akt, ktorým existujúci štát berie oficiálne na vedomie skutočnosť, že novovzniknutý útvar je suverénnym štátom a zároveň subjektom medzinárodného práva.** Uznanie štátu zároveň predstavuje politický a diplomatický úkon vo sfére medzinárodných vzťahov ovplyvňujúci postavenie jednotlivých štátov v rámci medzinárodného spoločenstva.

Uznanie de facto vychádza z uvedomenia si existencie určitého štátu ako reality, ale bez medzinárodnoprávneho uznania. Určitý štát berie teda vznik a jestvovanie iného štátu na vedomie, toto uznanie nie je však trvalé a nevedie k nadviazaniu diplomatických stykov, aj keď pripúšťa rôzne vzájomné vzťahy. K takémuto uznaniu siahajú štáty vtedy, keď sú nútené v súvislosti s vlastnými záujmami upraviť svoj vzťah k novo-

vzniknutému štátu, ale zároveň sa nehodlajú vo svojej politike viazať na tento štát, keďže ho nepokladajú za stabilný z hľadiska jeho existencie.

Uznanie de iure je medzinárodnoprávnym uznaním určitého štátu iným štátom a súvisí s nadviazaním vzájomných diplomatických stykov. Ide teda o uznanie plné, konečné a neodvolateľné. Jeho právne účinky končia až v prípade, keď takto uznaný štát fakticky zanikol. Až uznanie de iure viacerými významnými členmi medzinárodného spoločenstva a zároveň jeho väčšinou dáva štátu plnoprávne medzinárodné postavenie.

Zánik štátu sa môže realizovať rôznym spôsobom. Rozlišuje sa faktický a právny zánik štátu. Podľa Z. Valentoviča a P. Vršanského (1992) v dôsledku konkrétnych medzinárodnopolitických udalostí môže štát **fakticky zaniknúť,** pričom jeho právna kontinuita zostáva neporušená *(Kuvajt po iráckej okupácii a následnej anexii v rokoch 1990 - 1991).* Každý **právny zánik** štátu znamená automaticky aj faktický zánik štátu *(Sovietsky zväz v roku 1991).*

Politickogeografický aspekt má aj ***sukcesia štátu,*** súvisiaca so vznikom nových štátov, resp. s územnými zmenami štátneho teritória. Viedenský dohovor o sukcesii štátov ju charakterizuje ako **prijatie zodpovednosti štátom za medzinárodné vzťahy na určitom teritóriu, ktoré predtým podliehalo inému štátu.** Ide teda o prechod práv a záväzkov z jedného štátu na druhý, ktorý sa týka buď celého územia zaniknutého štátu alebo časti štátneho územia (napr. pri zmene hraníc medzi štátmi). Fakticky ide o **zmenu suverénnej moci,** resp. o zmenu zodpovednosti nad určitým územím a na ňom žijúcim obyvateľstvom (Tomko et al. 1988). Nie každú faktickú zmenu suverenity nad určitým teritóriom a jeho obyvateľstvom možno považovať z hľadiska medzinárodného práva za sukcesiu. Ide len o také zmeny, ktoré boli realizované v súlade so zásadami Charty OSN (sukcesia sa netýka území, nadobudnutých agresiou).

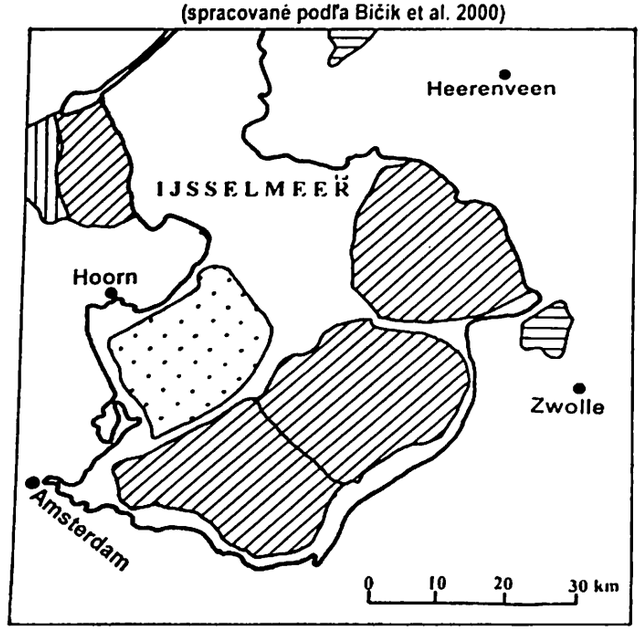
V politickej geografii sa stretávame so zmenami štátneho územia. V rámci medzinárodného práva sa hovorí o viacerých spôsoboch **nadobúdania štátneho územia.** Rozoznávajú sa pôvodné a odvodené spôsoby.

Za **pôvodné spôsoby** nadobúdania štátneho územia považujeme prvotnú okupáciu a akcesiu. ***Prvotná okupácia*** je v medzinárodnom práve chápaná ako **podriadenie si takého územia, ktoré v tomto čase nepodliehalo suverénnej moci žiadneho štátu, faktickým rozšírením výkonu suverénnej moci štátu na toto územie.** Išlo teda pôvodne o územie „bez pána" *(res nullius),* alebo opustené územie *(territorium derelictum).* V súčasnosti tento spôsob nadobudnutia štátneho územia nie je realizovateľný, pretože každá časť súše je fakticky pod suverénnou mocou nejakého štátu alebo má iný pevný medzinárodnosprávny štatút, pričom ostatné priestory majú špecifický právny režim. *Dôležitú úlohu hral v období rozširovania koloniálnych území, najmä v 19. storočí (zakotvený je v Generálnom akte berlínskej konferencie z roku 1885).*

Akcesia je chápaná ako **spôsob nadobudnutia územia štátom, ktoré vzniklo pôsobením prírodných síl alebo bolo umelo vytvorené človekom.** Za takéto útvary sú považované najmä:

- **alúviá,** vznikajúce najmä v ústiach riek do mora *(naplaveniny rozširujú rozlohu súše najmä v deltách veľkých riek, napr. Gangy, Mississipi, Pádu a i.),*
- **ostrovy,** ktoré môžu vzniknúť prírodnými silami (napr. vulkanizmom) v teritoriálnych vodách štátu *(v 60. rokoch 20. storočia v teritoriálnych vodách Islandu vznikol ostrov Surtsey s rozlohou takmer 3 km²),*
- **tok rieky,** ktorý mení svoj priebeh, pričom rieka tvorí hranicu medzi dvoma štátmi *(v prípade zmeny toku hraničných riek je potrebné uzavrieť nové zmluvy o hraniciach medzi susednými štátmi),*
- útvary, ktoré vznikli prevažne cieľavedomou činnosťou človeka, t.j. **tzv. umelá sukcesia** *(v priebehu 17. až 20. storočia rozšírilo Holandsko svoje územie vysúšaním mora takmer o 5300 km²).*

Mapa 25: Rozširovanie vysušovaných plôch v Holandsku
(spracované podľa Bičik et al. 2000)

Odvodený spôsob nadobudnutia štátneho územia spočíva v prevode suverenity nad územím z jedného štátu na iný štát (treba pri tom riešiť aj otázky sukcesie). V rámci tohto spôsobu rozoznávame **zmluvné** (cesia, plebiscit a adjudikácia) a **mimozmluvné** (anexia a vydržanie) nadobudnutie štátneho územia.

Za ***cesiu*** **územia** sa pokladá **prevod časti územia jedného štátu inému štátu na základe medzištátnej zmluvy** (napr. mierovej zmluvy po ukončení vzájomnej vojny). Ide teda o prevod suverenity nad konkrétnym teritóriom z doterajšieho suveréna (samostatného štátu) na iný štát, ktorý má zmluvný charakter (uzavretie dvojstrannej alebo viacstrannej dohody).

Plebiscit je v kontexte nadobudnutia štátneho územia považovaný za **typ referenda, ktorého predmetom je otázka príslušnosti vymedzeného teritória ku konkrétnemu štátu, vyvolávajúca konflikt.** Na základe výsledku hlasovania obyvateľstva sporného územia je toto teritórium (alebo jeho časti) pripojené k jednému zo štátov, usilujúcich sa o jeho získanie. Plebiscit môže byť realizovaný na základe vnútroštátneho zákona, medzinárodnej zmluvy alebo na základe rozhodnutia medzinárodnej organizácie (OSN). Dohľad nad jeho priebehom môžu vykonávať nezainteresované štáty alebo medzinárodné organizácie. Územie, na ktorom sa plebiscit realizuje, nazýva sa plebiscitné územie. *Posledným plebiscitným územím v Európe, kde bol realizovaný plebiscit, riešiaci jeho štátnu príslušnosť, bolo v roku 1955 Sársko (hlasovanie rozhodlo o jeho pripojení k Nemecku, ktoré bolo realizované v roku 1957). Plebiscitom sa má podľa rozhodnutia OSN riešiť aj problém Západnej Sahary.*

Adjudikácia je chápaná ako **nadobudnutie štátneho územia na základe výroku medzinárodného orgánu** (súdu, rozhodcovského orgánu, medzinárodnej konferencie). *Ako príklad možno uviesť rozhodnutie konferencie veľvyslancov v roku 1920 o priebehu hraníc medzi Československom a Poľskom v oblastiach Tešínska, Oravy a Spiša.*

Pod pojmom ***anexia*** sa rozumie **násilné pripojenie celého územia alebo časti územia iného štátu jednostranným aktom anektujúceho štátu.** Anexia je výsledkom agresie ako použitia ozbrojenej sily štátom proti zvrchovanosti, územnej nedotknuteľnosti alebo politickej nezávislosti iného štátu (definícia agresie, schválená Valným zhromaždením OSN 14. 12. 1974). Súčasné medzinárodné právo, postavené na zákaze hrozby silou alebo použitia sily v medzinárodných vzťahoch, nepovažuje anexiu za dovolený a platný spôsob nadobudnutia štátneho územia. *Ako príklad možno uviesť anexiu Kuvajtu Irakom 8.8.1990 po jeho okupácii iráckou armádou.*

Zvláštnym spôsobom nadobudnutia štátneho územia je ***vydržanie,*** ktorým štát získava územie, ktoré podliehalo predtým suverénnej moci iného štátu **v dôsledku oprávnenej nepretržitej a neprerušovanej držby,** ktorej trvanie je však sporné. Celý proces vydržania musí mať mierový charakter. Okrem toho nový suverén musí prejaviť úmysel

toto územie spravovať. Tieto podmienky dopĺňa uznanie vydržania ostatnými štátmi. *Najznámejší uvádzaný prípad uznaného vydržania je rozhodnutie Stáleho rozhodcovského súdu v Haagu z roku 1919 v nórsko-švédskom spore o časť pohraničného územia medzi oboma štátmi.*

V súvislosti so **stratou štátneho územia** je potrebné uviesť, že ide o **zánik zvrchovanosti určitého štátu nad časťou alebo celým svojim územím** (Tomko et al. 1988). Túto zvrchovanosť na uvedenom teritóriu začína realizovať iný štát. Cesiou, plebiscitom, adjudikáciou a vydržaním možno územie štátu nielen nadobudnúť, ale aj stratiť. Ak štát stráca územnú suverenitu nad celým svojim územím, dochádza spravidla k zániku štátu.

Výrazné politickogeografické súvislosti nachádzame v niekoľkých špecifických normách medzinárodného práva, ktoré uvádzame v samostatných podkapitolách.

6.12. Medzinárodné právo mora

Morské právo **predstavuje súčasť medzinárodného práva, ktorá zahŕňa základné normy správania sa štátov a neštátnych aktérov svetovej politiky na moriach a oceánoch** (včítane vzdušného priestoru nad nimi a ich dna). Ide teda o súbor právnych pravidiel, ktoré sú dohodnuté na medzinárodnej úrovni, regulujúcich aktivity na moriach. **Pod pojmom more sa v medzinárodnom práve rozumejú súvislé slané vody navzájom voľne spojené na zemskom povrchu** (Tomko et al. 1988).

Ostatné stojaté plochy slanej vody nie sú v tomto zmysle považované za moria. Medzinárodné právo mora sa na ne aplikuje iba ako výsledok dohôd medzi pobrežnými štátmi. V tomto kontexte sa dostáva do popredia aplikácie morského práva v Kaspickom mori, čo v súčasnosti vytvára spor medzi pobrežnými štátmi v súvislosti so zásobami ropy a zemného plynu na jeho dne. Pre niektoré z týchto štátov je vzhľadom na nerovnomerné rozdelenie zásob výhodnejšie chápať Kaspické more ako jazero (prírodné zdroje sú vlastníctvom všetkých pobrežných štátov), pre iné presadzovať jeho interpretáciu ako mora a rozdeliť ho na sektory. Ku konečnej dohode napriek spoločnému úsiliu zatiaľ nedošlo.

Pôvodne sa morské právo vyvíjalo ako obyčajové právo pod vplyvom námorných mocností. Jeho otázkami sa zaoberali viacerí klasickí výskumníci medzinárodného práva (H. Grotius, J. Selden). Počas vývoja využívania svetového oceána ľudstvom došlo z hľadiska medzinárodného práva k jeho **rozdeleniu do dvoch zón.** Prvou z nich boli teritoriálne vody, tvoriace pásmo pozdĺž pobrežia. Tu mali pobrežné štáty právo realizovať plnú kontrolu limitovanú iba právom voľného preplávania cudzích lodí. Druhou zónou bolo voľné more, kde mali lode všetkých krajín rovnaké práva pohybu

a ekonomickej aktivity (hlavne lovu rýb, ktorých zdroje boli považované až do 20. storočia za nevyčerpateľné).

Problém spočíval **v nejednotnosti vymedzenia rozsahu zóny teritoriálnych (výsostných) vôd** medzi jednotlivými štátmi. Od roku 1702 do začiatku 19. storočia štáty dodržiavali navrhnutú šírku teritoriálnych vôd 3 námorné míle (t.j. 5,5 km), čo zodpovedalo dostrelu lodných diel. Neskôr však začal postup štátnej zvrchovanosti smerom do voľného mora, keď niektoré štáty rozšírili toto pásmo do rôznej šírky (od troch do 200 námorných míľ) čo spôsobilo značné medzinárodné problémy.

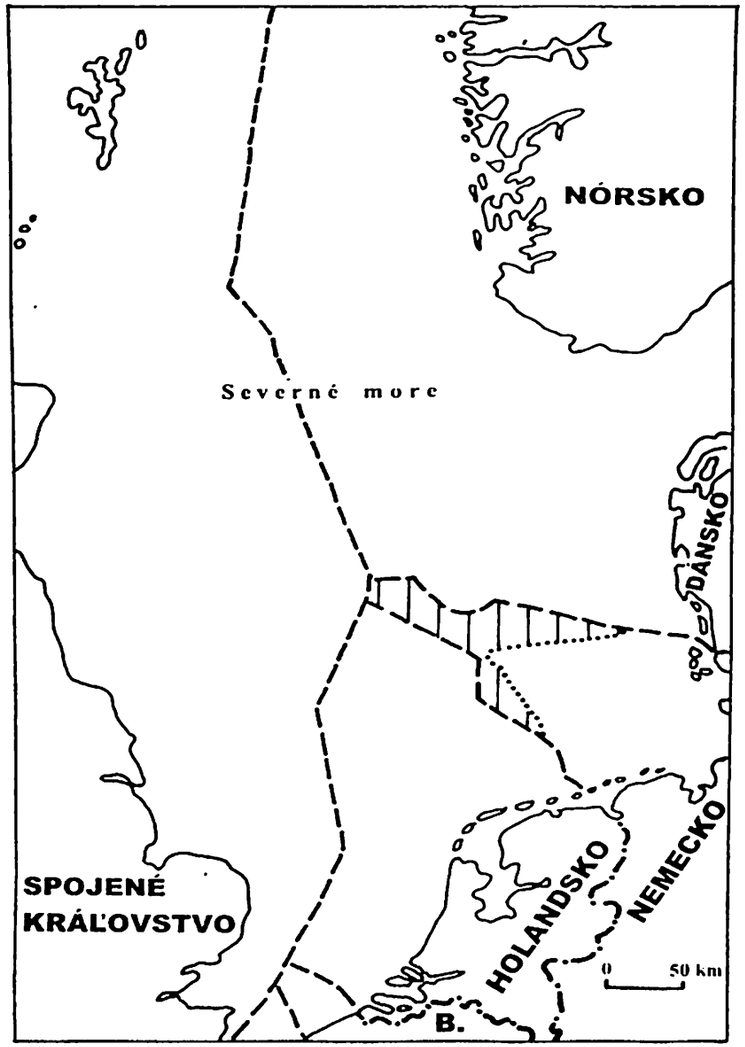
Podľa údajov A. N. Nikolajeva z roku 1969 (cit. Mucha 1971) mnoho štátov si uchovalo šírku teritoriálnych vôd v rozmedzí 3 námorných míľ (medzi nimi Austrália, Francúzsko, Jamajka, Kanada, Kuba, Malajzia, oba nemecké štáty, Poľsko, Spojené kráľovstvo a iné). Viaceré však pristúpili k jej rozšíreniu (Napr. Fínsko a Švédsko na 4 námorné míle, Brazília, Taliansko a Turecko na 6 námorných míľ, Alžírsko, Bulharsko, Maroko, Sovietsky zväz a Venezuela na 12 námorných míľ, Guinea na 130 námorných míľ a Argentína, Panama a Peru dokonca na 200 námorných míľ). Okrem toho s rozvojom ekonomického využívania oceána vznikla otázka vymedzenia ekonomickej zóny, v ktorej by pobrežný štát mal prednostné právo na využívanie jej zdrojov.

Island postupne rozšíril v rokoch 1952 až 1975 svoje ekonomické pásmo, v ktorom kontroloval výlov morských organizmov (zóna výhradného rybolovu) až na 200 námorných míľ. Zapríčinilo to spor so Spojeným kráľovstvom, ktorého rybári tu tradične lovili. Britské rybárske lode lovili potom operovali v tomto pásme pod ochranou vojenských plavidiel, pričom hrozili aj vzájomné ozbrojené akcie. Tento spor sa dostal až pred Medzinárodný súdny dvor v Haagu. Výstižne získal pomenovanie trescia vojna.

V roku 1969, po rozdelení kontinentálneho šelfu Severného mora medzi pobrežné štáty na základe uplatnenia princípu ekvidištánt (rovnakých vzdialeností od najbližšieho bodu pobrežia), riešil Medzinárodný súdny dvor protest Nemecka (vtedajšej Spolkovej republiky Nemecko). Na základe jeho rozsudku museli byť hranice sektorov Holandska a Dánska upravené v prospech rozšírenia nemeckého sektora (pozri mapu 26).

V súvislosti s rozšírením aktivít človeka vo svetovom oceáne teda došlo k aktualizácii **potreby unifikácie morského práva v globálnom meradle.** Popri rybolove (ktorý však v niektorých oblastiach ohrozoval prírodnú rovnováhu vyčerpaním zdrojov) sa začali rozvíjať aj ďalšie formy využívania zdrojov oceánu (napr. získavanie ropy z morského dna). Okrem toho v rámci svetového oceána pretrvávali viaceré hraničné a teritoriálne spory, ktoré vznikali prekrývaním nárokov jednotlivých štátov na more alebo jeho dno. Preto od roku 1930 (konferencia Spoločnosti národov) začali prebiehať medzinárodné rokovania, zamerané na prístup a získavanie zdrojov svetového oceána zo strany štátov a to aj v kontexte ochrany životného prostredia. Rast medzi-

Mapa 26: Rozdelenie kontinentálneho šelfu Severného mora

štátne hranice

súčasné hranice sektorov
sporná časť kontinentálneho šelfu,
ktorá sa stala súčasťou nemeckého sektoru

národnej konkurencie vo svetovom oceáne teda vytvoril tlak na vznik všeobecne uznávaných pravidiel činnosti v tomto priestore ako súčasti medzinárodného práva.

Vzájomne sa križujúce záujmy štátov a ich zoskupení vytvorili veľmi zložité predpoklady pre dosiahnutie tohto cieľa. V rokoch 1958 a 1960 sa uskutočnili prvé **dve konferencie OSN o morskom práve.** Aj keď položili základy kodifikácie medzinárodného morského práva, v ich rámci sa nepodarilo vyriešiť všetky rozpory medzi štátmi o rozsahu ich právomocí. Spory sa týkali hlavne rozsahu teritoriálnych vôd, šírky kontinentálneho šelfu, právneho režimu morských prielivov a morského dna pod voľným morom.

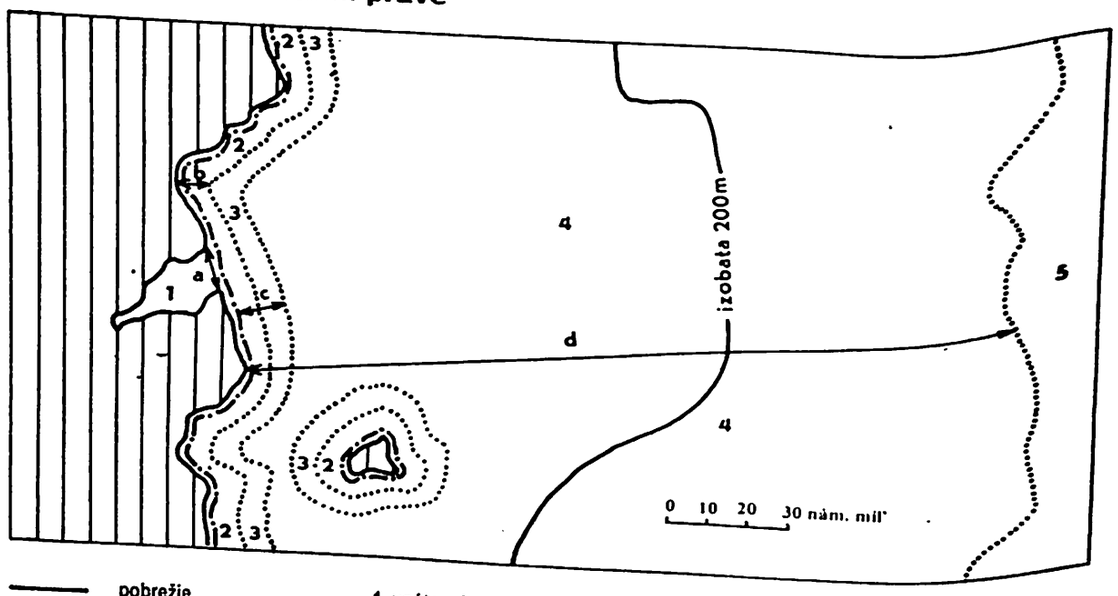
Rast medzinárodných rozporov v súvislosti s kontrolou a využívaním svetového oceána, ktoré sa vyhrocovali aj v súvislosti s pokrokom v technológiách exploatácie, viedol k zvolaniu **III. konferencie OSN o morskom práve,** ktorej rokovanie prebiehalo v rokoch 1973 až 1982. V jej rámci sa podarilo prijať dohody na základe hľadania kompromisu medzi záujmami pobrežných a vnútrozemských štátov, vyspelých a rozvojových krajín, medzi rastúcou potrebou ľudstva využívať zdroje svetového oceána a nevyhnutnosťou ochrany životného prostredia. Pre súbor týchto dohôd sa používa pomenovanie ***Konvencia o morskom práve.*** Mnoho ustanovení tejto konvencie už bolo prijatých. Medzinárodná prax však ukazuje, že nevyčerpáva všetky problémy, preto sú potrebné doplňujúce rokovania, ktoré prijmú dohody, odstraňujúce tieto nedostatky.

Konvencia o morskom práve stanovila z hľadiska priestorového rozdelenia svetového oceána nasledovné zóny:

1. **Teritoriálne (pobrežné) more.** Jeho vymedzenie nesmie presahovať šírku 12 námorných míľ (t. j. 19 km) od základnej čiary, čo zodpovedalo praxi väčšiny štátov. Nad teritoriálnym morom platí zvrchovanosť pobrežného štátu, ako aj na vzdušný priestor nad ním, morské dno a podzemie. Plavidlá a vzdušné dopravné prostriedky ostatných štátov majú v jeho rámci právo pokojného prejazdu, čo vytvára rozdiel medzi právami štátu na svojom teritóriu a v oblasti teritoriálneho (pobrežného) mora. Plavidlá plávajúce v teritoriálnom mori však podliehajú jurisdikcii pobrežného štátu. Pod pokojným prejazdom sa chápe taký prejazd, ktorý neohrozuje mier alebo bezpečnosť pobrežného štátu.

2. **Priľahlá zóna.** Pobrežný štát ju môže vymedziť do vzdialenosti 24 námorných míľ (t. j. 38 km) od základnej čiary. Štát tu vykonáva kontrolu s cieľom brániť porušovaniu svojich právnych predpisov (colných, prisťahovaleckých, bezpečnostných a i.). Ostatné štáty tu majú zaručenú slobodu plavby a preletu.

Schéma 3: Rozdelenie svetového oceána podľa konvencie o morskom práve

3. **Výlučná ekonomická zóna.** Konvencia ju vymedzuje do vzdialenosti 200 námorných míľ (t. j. 370 km) od základnej čiary. Podlieha zvláštnemu právnemu režimu, ktorý priznáva rozsiahle právomoci pobrežnému štátu, ku ktorému prilieha (prieskum, exploatácia a správa živých i neživých zdrojov vody, morského dna i podzemia, budovania umelých ostrovov a zariadení pre exploatáciu prírodného bohatstva). Pobrežný štát má právo na stanovenie kvót výlovu živých zdrojov v tejto zóne, pričom má poskytnúť možnosť iným štátom využívať prístup k tým zdrojom, pre ktoré nemá kapacity sám využívať. Ostatné štáty majú právo slobody plavby a preletu, ako aj kladenia káblov a potrubí so zreteľom na práva a povinnosti pobrežného štátu. Význam výlučnej ekonomickej zóny je z hľadiska rybolovu značný, pretože v pásme do 200 námorných míľ od základnej čiary sa realizuje väčšina svetového výlovu rýb.

4. **Kontinentálny šelf.** Konvencia potvrdzuje zvrchované práva pobrežného štátu nad kontinentálnym šelfom (siahajúci po izobatu 200 m) s cieľom

prieskumu a využívania jeho prírodných zdrojov. Iný štát môže túto činnosť vykonávať iba so súhlasom pobrežného štátu. Za takéto prírodné zdroje sú považované neživé zdroje morského dna a podzemia, ako aj živé organizmy patriace k druhom, ktoré sú spojené s morským dnom. Vyčlenenie kontinentálneho šelfu je obmedzené najmä jeho vonkajšou hranicou, ktorá nesmie prekračovať vzdialenosť 350 námorných míľ (t. j. 560 km) od základnej čiary alebo 100 námorných míľ (t. j. 185 km) od izobaty 2500 m. V oblasti kontinentálneho šelfu je zaručená sloboda plavby a preletu ako aj kladenia káblov a potrubí pre ostatné štáty.

5. **Voľné more.** Rozprestiera sa za hranicami výlučnej ekonomickej zóny a kontinentálneho šelfu. Nepodlieha spravovaniu žiadneho štátu, je priestorom slúžiacim pre užívanie všetkým štátom. Žiadny štát si nesmie robiť nároky na podrobenie akejkoľvek časti voľného mora svojej zvrchovanosti. Jeho právny režim vychádza zo zásady slobody mora *(mare liberum)*, ktorá zahŕňa slobodu klásť podmorské káble a potrubia, slobodu plavby a preletu, slobodu budovať umelé ostrovy a iné zariadenia povolené medzinárodným právom, slobodu rybolovu a slobodu vedeckého výskumu.

Ostatné časti svetového oceána sú považované za **vnútorné morské vody (vnútroštátne vody).** Patria sem vody prístavov, zálivy (ak patria jednému štátu a šírka ich ústia neprekračuje 24 námorných míľ), vody vnútrozemských morí, obklopených teritóriom jedného štátu *(napr. Biele more v Rusku)* a tiež vody medzi základnou čiarou a pobrežnou líniou (ktoré sa líšia v prípade členitých pobreží). K vnútorným vodám patria aj **historické zálivy,** hoci nespĺňajú geografickú podmienku šírky ich ústia. Ich príslušnosť k vnútorným vodám spočíva v dlhodobo vykonávanej efektívnej zvrchovanosti nad nimi zo strany pobrežného štátu, čo uznávajú aj ostatné štáty *(napr. Hudsonov záliv v Kanade)*. Podľa konvencie z roku 1958, prijatej v Ženeve štát rozhoduje o statuse svojich **prístavov** ako súčasti vnútorných vôd (prístavy otvorené pre medzinárodnú plavbu, resp. uzavreté prístavy, ku ktorým patria vojenské prístavy, rybárske prístavy a prístavy, zabezpečujúce kabotážnu plavbu).

Konvencia stanovuje metodiku **vymedzenia základných čiar** (napr. vzhľadom na horizontálnu členitosť pobrežia), podľa ktorých sú vytýčené hranice jednotlivých zón (okrem vnútorných vôd). Dodržiavanie zásad stanovenia hraníc má zabrániť prekrývajúcim sa nárokom dvoch alebo viacerých štátov na rovnaké akvatórium a vzniku sporov.

Základná čiara sa prekrýva s pobrežnou líniou ak je táto línia priama, t. j. bez zálivov, širokých ústí riek či ostrovov. V prípade značných rozdielov v medzi prílivom a odlivom je za základnú čiaru považovaná línia najvzdialenejšieho odlivu. V oblastiach, kde je morské pobrežie veľmi členité, sa základná čiara vytyčuje za pomoci geometrických konštrukcií, vychádzajúcich z priebehu pobrežnej línie.

Pri vymedzení hraníc zón na morských plochách sa niekedy využíva **princíp stredovej línie** ***(ekvidištánt).*** Ide o čiaru, ktorá spája body, nachádzajúce sa v rovnakej vzdialenosti od základnej čiary pobrežných štátov. Stredová línia sa uplatňuje v rozlohou menších morských plochách, ktoré neumožňujú vymedziť jednotlivé zóny v maximálnom dohodnutom rozsahu *(Severné more, Baltské more, prielivy a i.).*

Okrem toho konvencia obsahuje zvláštne pravidlá vymedzenia zón a kontroly, týkajúce sa **špecifických situácií,** najmä medzinárodných morských prielivov, súostrovných štátov a štátov vnútrozemských, resp. geograficky znevýhodnených (ktorých územie siaha len na pobrežie uzatvorených morí), ako aj problematiky morského dna (Kopal 1983).

Prielivy a prieplavy s medzinárodným významom hrajú významnú úlohu v medzinárodných vzťahoch a to ako z obchodného, tak aj z vojenského hľadiska. Preto je vymedzenie ich právneho statusu veľmi citlivým problémom. **Prielivy, používané pre medzinárodnú námornú plavbu** majú podľa konvencie stanovený osobitný právny režim, súvisiaci s prejazdom. Ten sa však netýka prielivov, ktorých režim je stanovený všeobecne uznávanými medzinárodnými dohodami, uzavretými predtým *(dohoda z Kodane z roku 1857 o baltických prielivoch, dohoda z Buenos Aires z roku 1881, týkajúca sa Magalhaesovho prielivu, dohoda o Gibraltárskom prielive z roku 1907 a zmluva z Montreux z roku 1936 o právnom režime čiernomorských prielivov).* Podľa konvencie má byť zabezpečené lodiam a lietadlám cez medzinárodné prielivy právo tranzitného prejazdu, ktorý nebude zdržiavaný a musí byť realizovaný bez prerušenia. Zároveň sa rešpektujú hlavné záujmy pobrežných štátov, týkajúce sa ich bezpečnosti.

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť umelé vodné cesty, pre ktoré sa v súvislosti s medzinárodným právom mora používa termín **medzinárodné morské prieplavy.** Ide o také prieplavy, ktoré spájajú dva morské priestory otvorené pre medzinárodnú plavbu. Zmedzinárodnenie prieplavu sa týka slobody plavby, bez väzby na právny status prieplavu, ktorý tvorí integrálnu súčasť teritória štátu (Otok 1996). *Medzinárodnými prieplavmi sú na základe slobody plavby Suezský, Panamský a Kielsky prieplav.*

Súostrovné štáty (t. j. štáty, ktoré sú úplne vytvárané jedným alebo viacerými súostrovmi) majú podľa konvencie zvláštny právny režim. Na jeho základe sú považované ostrovy takéhoto štátu ako aj morská oblasť medzi nimi (tzv. súostrovné vody) za jeden geografický ekonomicko-politický celok. Preto môže súostrovný štát viesť priame základné čiary, spájajúce najvzdialenejšie body okrajových ostrovov s podmienkou, že vo vnútri sú zahrnuté hlavné ostrovy a pomer vody a súše bude v takto vymedzenej oblasti 9:1. Nad súostrovnými vodami má takýto štát zvrchovanosť, vzťahujúcu sa aj na vzdušný priestor, morské dno a podzemie. Až od takto vedených čiar sa vymedzujú ostatné zóny, počínajúc teritoriálnym morom. Konvencia zaručuje lodiam všetkých

štátov právo prejazdu cez súostrovné vody, čo je veľmi dôležité pre medzinárodnú plavbu.

Konvencia stanovuje aj právo **vnútrozemských štátov** na slobodný prístup k moru a slobodu prejazdu územím tranzitných štátov, ktorý môžu upravovať zvláštne medzištátne dohody. Toto právo je v súlade s potrebou vnútrozemských štátov pre kontakt s ostatným svetom. Súvisí však aj s požiadavkou týchto krajín podieľať sa na exploatácii prírodných zdrojov oceánu v kontexte zmenšenia rozsahu voľného mora po vymedzení výlučných ekonomických zón pobrežných štátov. Podľa konvencie je vnútrozemským štátom a štátom geograficky znevýhodneným (s obmedzeným prístupom k otvorenému moru) priznané právo zúčastniť sa na výlove vhodnej časti prebytku živých zdrojov vo výlučnej ekonomickej zóne v prípade dohody s pobrežným štátom. Okrem toho sa na základe dohodnutých zásad môžu zúčastňovať aj na výskume a ťažbe nerastných zdrojov morského dna pod hladinou voľného mora.

Konvencia vytvorila právny režim a medzinárodnú organizáciu pre oblasť **morského dna,** rozprestierajúceho sa za výlučnou ekonomickou zónou a kontinentálnym šelfom pobrežných štátov. Podľa nej je oceánske dno pod hladinou voľného mora považované spolu s jeho prírodnými zdrojmi za spoločné dedičstvo ľudstva. Jeho prírodný potenciál má spravovať pod gestorstvom OSN *Medzinárodná organizácia morského dna (International Sea-Bed Authority, ISBA)* a jej orgán *Podnik (Enterprise),* zameraný na prieskum, ťažbu, dopravu a spracovanie prírodných zdrojov morského dna.

Jednotlivé štáty alebo ich zoskupenia, tvoriace medzinárodné podniky sa môžu po uzavretí kontraktov zúčastňovať exploatácie morského dna pod voľným morom. Slovensko je spolu s ďalšími štyroma štátmi členom medzinárodného zoskupenia Interoceanmetal, ktoré získalo od OSN koncesiu na prieskum a ťažbu nerastných zdrojov morského dna v severnej časti Tichého oceána (na západ od povrežia Mexika). Interoceanmetal pôsobí na základe statusu pionierskeho investora, ktorý mu umožňuje právo realizácie hospodárskej činnosti na zaregistrovanom území ložísk. Po redukcii celkovej plochy koncesie pripadne zoskupeniu približne 75 000 km² morského dna (z toho Slovensku približne 12 000 km²), na ktorej sa má od roku 2012 začať ťažba polymetalických konkrécií).

Konvencia o morskom práve bola prijatá na 11. zasadnutí III. konferencie o morskom práve **30. 4. 1982.** Za prijatie jej zásad hlasovalo 130 štátov, 4 štáty hlasovali proti (Izrael, Turecko, USA a Venezuela), 17 štátov sa zdržalo hlasovania (Otok 1996). **Podpísaná bola v decembri 1982** na záverečnom zasadnutí III. konferencie o morskom práve v Montego Bay (Jamajka) 119 štátmi a do platnosti mala vstúpiť po ratifikácii v parlamentoch aspoň 50 štátov (Lauko 1986).

Prijatie konvencie narazilo na odpor niektorých významných štátov. Pôvodne ju nepodpísali ani USA, ktoré odmietali akceptovať niektoré ustanovenia, najmä týkajúce sa rozdelenia morského dna a redukcie voľného mora. Konvencia o morskom práve **vstúpila do platnosti** až po skončení studenej vojny, **16. 11. 1994.** Medzitým k nej pristúpili aj USA a bola ratifikovaná väčšinou parlamentov štátov, ktoré ju podpísali. Kodifikácia morského práva v rámci Konvencie o morskom práve je považovaná za jeden z najvýznamnejších výsledkov v histórii medzinárodných vzťahov.

Význam prijatia Konvencie o morskom práve v politickogeografickom kontexte znamená rozdelenie akvatória medzi štáty sveta, resp. zabezpečenie medzinárodne uznávaného statusu pre celý tento priestor. Politická mapa sveta teda nadobudla okrem teritoriálnej (suchozemskej) aj univerzálne uznávanú akvatoriálnu konfiguráciu.

6.13. Medzinárodnoprávne aspekty vzdušného a kozmického priestoru

Za vzdušný priestor sa považuje priestor nad suchozemským územím, vnútornými a teritoriálnymi vodami štátu, ktorý siaha po spodnú hranicu kozmického priestoru. Je súčasťou štátneho územia a podlieha suverenite štátu, ku ktorému prilieha.

Rýchly rozvoj technológií vzdušnej dopravy od začiatku 20. storočia vyvolal potrebu medzinárodnoprávne kodifikovať problém rozdelenia vzdušného priestoru. V roku 1919 bola v Paríži prijatá medzinárodná dohoda, podľa ktorej **každý štát má plnú a výlučnú suverenitu nad vzdušným priestorom, rozprestierajúcim sa nad jeho územím** (Otok 1996). Táto zásada je zakotvená aj v ďalších medzinárodných dokumentoch (napr. v *Konvencii o medzinárodnom civilnom letectve* z roku 1944). Ďalšie problémy spojené so vzdušnou dopravou rieši viacero medzinárodných zmlúv.

Vzdušný priestor nad suchozemským i morským (teritoriálne more) územím štátu podlieha jeho plnej a výlučnej suverenite, kým vzdušný priestor nad ostatnými zónami Konvencie o morskom práve a nad Antarktídou je otvorený pre všetky štáty. Podľa toho teda **štát má právo kontrolovať a regulovať prelety** vzdušných dopravných prostriedkov cez svoj vzdušný priestor. Táto regulácia sa môže realizovať na základe medzinárodných dohôd. Počas letu vzdušný dopravný prostriedok, jeho posádka, pasažieri a prepravujúce objekty podliehajú jurisdikcii štátu, ktorému patria.

V 60. rokoch 20. storočia vyvstala v súvislosti s rozvojom kozmických technológií nevyhnutnosť **medzinárodnoprávnej kodifikácie pravidiel správania sa štátov v kozmickom priestore,** najmä z aspektu dosahu štátnej suverenity. Vynorila sa otázka, či sa suverenita štátu nad jeho územím môže rozprestierať do nekonečna, resp. kde sa nachádzajú jej hranice v rámci kozmického priestoru.

Preto bola v roku 1967 podpísaná dohoda o zásadách realizácie výskumu a využívania kozmického priestoru spolu s Mesiacom a inými vesmírnymi telesami. Zakotvuje **zásadu slobody kozmu, založenej na plnej rovnosti štátov pri jeho využívaní** a má zabrániť jeho rozdeleniu a umiestneniu objektov, ktoré by mohli byť hrozbou pre svet (Otok 1996). Postupne sa vytvorila sústava dokumentov, tvoriaca ***kozmické právo*** **ako súhrn zásad a noriem, ktoré upravujú činnosť štátov a medzinárodných organizácií pri prieskume a využívaní kozmického priestoru a vesmírnych telies** (Potočný et al. eds. 1988).

Došlo teda k diferenciácii priestoru mimo pevnej zeme na **vzdušný priestor** (podliehajúci štátnej suverenite) a **kozmický priestor** (nemôže podliehať rozdeleniu medzi štáty). Problémom je **vymedzenie hranice medzi týmito dvoma priestormi.** Táto otázka je v medzinárodnom práve naďalej spornou. Jej riešenie je však podstatné z hľadiska vymedzenia suverenity štátu z aspektu vzdušného priestoru. Na určenie tejto hranice je možné použiť rad kritérií, ktoré majú napomôcť určiť výšku nad zemským povrchom, kde sa končí suverenita štátu. Najčastejšie sa za túto hranicu považuje **horná hranica atmosféry** (Otok 1996). Ani tu však medzi odborníkmi neexistuje jej jednotné vymedzenie z geofyzikálneho hľadiska. Problematické je vyčlenenie vzdušného priestoru z aspektu jednotlivých častí atmosféry. Jedna z interpretácií navrhuje za vzdušný priestor vymedziť na hornú hranicu stratosféry (vo výške 40 km), ktorá spolu s troposférou obsahuje 99,7 % celej masy vzduchu, nachádzajúceho sa v atmosfére. Oponenti presadzovali pripojiť k takto vymedzenému vzdušnému priestoru aj ostatné časti atmosféry.

Rokovania o týchto otázkach prebiehajú na pôde OSN v rámci ***Výboru pre záležitosti mierového využívania kozmického priestoru,*** ktorý bol ustanovený v roku 1959. Navrhnuté bolo vypracovať niekoľko definícií kozmického priestoru, týkajúcich sa rozličných aktivít realizovaných človekom. Ďalšie návrhy presadzovali umiestniť hranicu medzi vzdušným a kozmickým priestorom na najnižšiu obežnú dráhu umelých satelitov Zeme (vo výške 100 km od jej povrchu), alebo na hranicu pôsobenia gravitácie Zeme. Tieto návrhy boli spochybňované.

Iné východisko mali vytvoriť právne kritériá. Ani tu však nedochádzalo k zhode. Prelom spôsobil nárok rovníkových štátov na suverenitu nad úsekmi **geostacionárnej obežnej dráhy,** ležiacich nad ich územím, k čomu došlo v roku 1977. Táto obežná dráha prebieha vo výške okolo 35 800 km od povrchu Zeme, pričom geostacionárne družice sú umiestnené v kruhovej dráhe vo vzdialenosti dvoch stupňov. Okrem uplatnenia princípu suverenity vzdušného priestoru viaceré štáty poukazujú aj na nebezpečenstvo ohrozenia rovnoprávneho dostupu všetkých štátov na využívanie geostacionárnej obežnej dráhy (Otok 1996).

Aj v tejto súvislosti sa ukázalo nevyhnutné vymedzenie maximálneho dosahu štátnej suverenity a teda aj vzdušného priestoru (v medzinárodnoprávnom chápaní tohto pojmu). Jedno z právnych kritérií vychádza z tézy H. Kelsena (cit. Otok 1996), podľa ktorej každému štátu prislúcha suverenita v priestore položenom nad jeho pevninským a morským územím do takej výšky, v akej môže túto suverenitu vykonávať. **Otázka hranice vzdušného a kozmického priestoru a teda aj hranice štátnej suverenity nebola doteraz vyriešená.** V dostupnej literatúre sa pre ňu najviac uvádzajú výšky 80, resp. 100 km nad povrchom Zeme.

Ako sa ukázalo z požiadavky rovníkových štátov z roku 1977, k dôležitým aspektom, týkajúcim sa vymedzenia vzdušného a kozmického priestoru patrí medzinárodnoprávna regulácia využívania umelých satelitov Zeme ako aj vesmírnych telies. Tu sa na pôde OSN v roku 1961 presadila **zásada slobody skúmania a využívania kozmického priestoru a vesmírnych telies, ktoré nemôžu podliehať vlastníctvu štátov.** Nad objektami a osobami, vyslanými do kozmického priestoru si však materské štáty ponechávajú svoju jurisdikciu a kontrolu. Okrem toho štáty, ktoré realizujú výskum a využívanie kozmického priestoru a vesmírnych telies majú informovať ostatné krajiny o povahe, realizácii, mieste a výsledkoch tejto činnosti prostredníctvom OSN.

V roku 1968 boli prijaté tri zásady týkajúce sa tejto problematiky: **zásada slobody kozmu,** podľa ktorej výskum a využívanie kozmického priestoru a vesmírnych telies musia byť vykonávané pre úžitok a v záujme všetkých krajín, **zásada zákazu vlastnenia,** podľa ktorej vesmír ani jeho časť nemôžu patriť žiadnemu štátu a **zásada využívania kozmického priestoru a vesmírnych telies na mierové účely,** podľa ktorej nesmú štáty na vesmírnych telesách budovať vojenské základne a zariadenia, ani realizovať skúšky zbraní a vojenské cvičenia a zároveň nesmú umiestňovať na obežnú dráhu Zeme jadrové zbrane a zbrane hromadného ničenia.

Medzinárodné právo sa zameralo aj na definovanie termínu ***vesmírne teleso,*** ktorý spomínajú viaceré dohody, ale ktorého interpretácia nie je jednoznačná, najmä v súvislosti s ich fyzickou stavbou, veľkosťou, vzdialenosťou od Zeme a pod. Prevažujú názory, že vesmírne teleso musí byť stále a musí disponovať vymedzenou veľkosťou a hustotou, pričom tieto vlastnosti vylučujú objekty plynnej a tekutej povahy. Iné názory považujú za vesmírne telesá všetky objekty, ktoré sa nachádzajú v kozme vrátane medziplanetárneho priestoru. Súvisí to z predpokladanými možnosťami exploatácie zdrojov surovín na iných planétach.

V kozme sa nachádzajú aj **umelé telesá,** pričom z medzinárodnoprávneho hľadiska je potrebné venovať pozornosť umelým satelitom Zeme, ktoré sú využívané na rozličné účely (telekomunikačné, meteorologické, kartografické, na výskum vesmíru a pod.). Ich využívanie je späté s medzinárodnou spoluprácou. Týmito otázkami sa zaoberá Výbor pre záležitosti mierového využívania kozmického priestoru. Spory, týkajúce

sa výskumu Zeme z kozmu sa týkali najmä otázky prípustnosti monitorovania územia ostatných štátov. V tejto súvislosti sa presadzovali názory, opierajúce sa o princíp štátnej suverenity, teda nevyhnutnosti povolenia takéhoto monitoringu zo strany zainteresovaných štátov. Kompromisné stanovisko hovorí o poskytnutí jeho výsledkov štátu, nad ktorým bolo realizované pozorovanie z umelého satelitu.

6.14. Medzinárodnoprávne aspekty Antarktídy

Podľa Zmluvy o Antarktíde z roku 1959 sa **za *Antarktídu* pokladá oblasť ležiaca južne od 60° južnej geografickej šírky, včítane plávajúcich ľadovcov.** Táto definícia nie je v zhode s geografickým vymedzením. Fyzická geografia často rozoznáva *Antarktídu* a *Antarktis*. Kým za Antarktídu sa pokladá pevnina okolo južného pólu, pod pojmom Antarktis sa chápe juhopolárna oblasť vymedzená približne izotermou 10°C strednej teploty v najteplejšom mesiaci (zahŕňa teda aj južné časti Atlantického, Indického a Tichého oceána a viaceré ostrovy). Hranice Antarktisu sa nezhodujú so 60° južnej geografickej šírky.

Strategický význam, ako aj potenciálne nerastné bohatstvo juhopolárnej pevniny viedlo viaceré štáty v 20. storočí k záujmu o túto oblasť. Z toho sedem štátov vyhlásilo oficiálne nároky na vykonávanie svojej suverenity na časti teritória Antarktídy. Aj iné štáty tu vyslali svoje expedície a zakladali stále výskumné stanice. Štáty, ktoré si činili nároky na teritórium Antarktídy, využili na ich vymedzenie **metódu sektorov**.

Ako prvé vznieslo v roku 1908 a 1917 územný nárok Spojené kráľovstvo, ktoré požadovalo súostrovia Južné Shetlandy, Južné Orkneje, Južné Sandwichove ostrovy a Južnú Georgiu, Grahamov polostrov a pevninskú časť Antarktídy medzi 20° a 80° záp. geogr. dĺžky. Severnou hranicou týchto nárokov bol 50° juž. geogr. šírky pre úsek medzi 20° a 50° záp. geogr. dĺžky a 58° juž. geogr. šírky pre úsek medzi 50° a 80° záp. geogr. dĺžky.

V roku 1923 vyhlásil územné nároky Nový Zéland, ktorý žiadal sektor medzi 160° vých. geogr. dĺžky a 150° záp. geogr. dĺžky (tzv. Rossova dependencia) na juh od 60° juž. geogr. šírky.

Francúzsko si v rokoch 1927 a 1938 uplatnilo nárok na ostrovy a pevninu medzi 136° a 142° vých. geogr. dĺžky na juh od 60° juž. geogr. dĺžky (tzv. Adelina zem).

Najväčší územný nárok presadzovala Austrália v roku 1936, keď požadovala sektor v rozsahu 45° a 160° vých. geogr. dĺžky na juh od 60° juž. geogr. šírky. Austrálsky antarktický sektor je prerušený sektorom Francúzska.

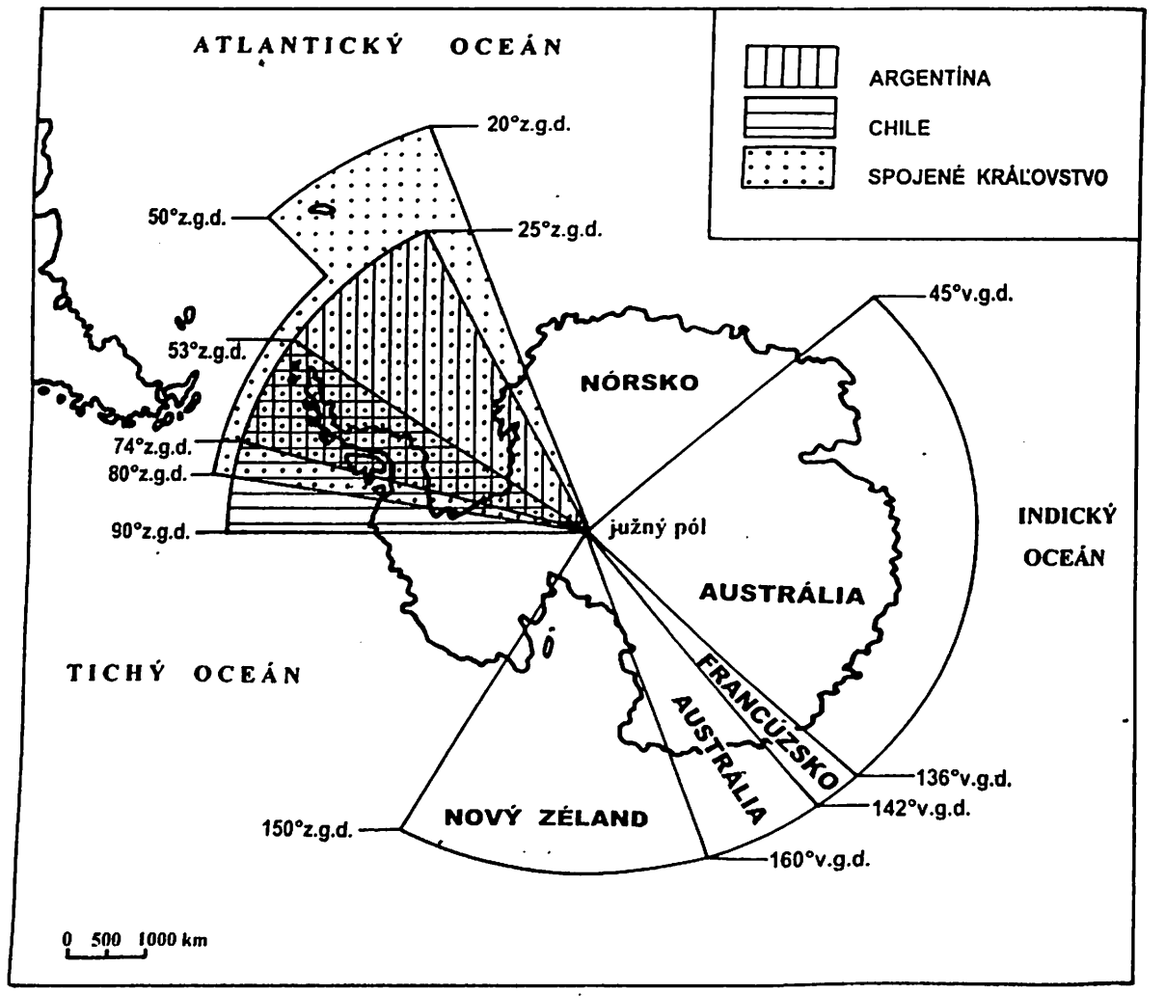
Nórsko v roku 1939 vyhlásilo požiadavku na priestor medzi 20° záp. geogr. dĺžky a 45° vých. geogr. dĺžky, pričom v rámci priestorového rozsahu platnosti dnešnej zmluvy

o Antarktíde anektovalo aj neobývaný ostrov Petra I. v Bellingshausenovom mori. Severná hranica nórskeho sektora, nazvaného Zem kráľovnej Maud nebola stanovená.

Čile v roku 1940 uplatnilo nárok na sektor vymedzený 53° a 90° záp. geogr. dĺžky. Jeho severná hranica nebola pôvodne stanovená, dnes sa kladie na 60° juž. geogr. šírky.

Argentína v rokoch 1940 a 1946 požadovala teritórium Antarktídy, ohraničené 25° a 75° záp. geogr. dĺžky (pôvodne 68° 34´ záp. geogr. dĺžky). Severná hranica argentínskeho sektora bola stanovená na 60° juž. geogr. šírky.

Mapa 27: Teritoriálne nároky v Antarktíde

Na územie Antarktídy vyhlásilo pôvodne v roku 1939 nároky aj Nemecko (tzv. Neues Schwabenland medzi 5° a 15° vých. geogr. dĺžky). Medzi ďalšie štáty, ktoré pripadali do úvahy z hľadiska územných nárokov, patrili Brazília, Japonsko, Južná Afrika, Peru a Uruguaj (pozri Mencer 1963, resp. Liščák - Fojtík 1998).

Medzi 90° a 150° vznikol sektor, ktorý si nenárokoval žiadny štát - zem nikoho (terra nulius). Prevláda názor, že krajiny, nárokujúce si antarktické sektory toto územie rezervovali pre USA, pričom realizácia jeho nárokov by potvrdila rozdelenie Antarktídy medzi uvedené štáty. USA však napriek tlaku niektorých politických a vojenských kruhov svoj nárok na antarktický sektor oficiálne nevyhlásili (Mencer 1963).

Pri pohľade na mapu po vymedzení nárokovaných sektorov je zrejmé, že dochádza k prekrývaniu britského, chilského a argentínskeho sektora, pričom časť Antarktídy (medzi 53° a 75° záp. geogr. šírky) požadovali všetky tri štáty súčasne.

Žiadny zo štátov však nebol schopný zorganizovať na jej teritóriu stav tzv. **efektívnej okupácie.** Teória efektívnej okupácie presadzovala názor, že *terra nulius (zem nikoho)* sa môže stať súčasťou toho alebo iného štátu, ak zriadi tento štát nad príslušným územím efektívnu moc a ak postaví toto územie pod svoju správu a kontrolu (Mencer 1963). Ak nie sú splnené tieto podmienky ide iba o fiktívnu okupáciu.

Realizácia efektívnej okupácie bola v priestore juhopolárnej oblasti nereálna. Preto štáty, ktoré vyhlásili svoje územné nároky v Antarktíde **hľadali pre odôvodnenie svojich teritoriálnych nárokov iné zdôvodnenia.** Práva na vlastnú suverenitu v Antraktíde obhajovali na základe historických nárokov, prvotného objavenia, symbolického osídlenia, priľahlosti nárokovaného teritória k svojmu pobrežiu (územnej kontinuity) a tiež na základe dlhodobej realizácie intenzívnych vedeckých výskumov. Žiadne z uvedených zdôvodnení však nenašlo všeobecnú platnosť. Nároky jednotlivých štátov sa okrem toho prekrývali, resp. boli vzájomne spochybňované.

Kuriózným spôsobom odôvodňovala svoje nároky na antarktický sektor Argentína. Ako znak stáleho argentínskeho osídlenia v jeho oblasti uvádzala narodenie prvého dieťaťa v Antarktíde (január 1978) a obývanie staníc celými rodinami (prvá svadba vo februári 1979), obe udalosti sa uskutočnili na výskumnej stanici Esperanza (Glassner 1996).

Pre riešenie problémov Antarktídy na medzinárodnej úrovni bol vytvorený ***Antarktický zmluvný systém,*** **ktorý je predovšetkým komplexom opatrení, slúžiacich na reguláciu vzájomných vzťahov medzi štátmi vyvíjajúcimi činnosť v Antarktíde i vo vzťahu k iným globálnym systémom medzinárodného práva** (Šmíd 1996). Tento zmluvný systém pôsobí mimo OSN.

V centre tohto systému sa nachádza ***Zmluva o Antarktíde,*** **ktorá bola uzavretá 1. 12. 1959 vo Washingtone.** Doplňujúcimi a aktualizujúcimi dokumentami sú Protokol o ochrane životného prostredia k Zmluve o Antarktíde (prijatý v roku 1991), Doho-

vor o činnosti týkajúcej sa nerastných zdrojov Antarktídy (1988), ako aj ďalšie medzinárodné dokumenty.

Zmluva vznikla ako **výsledok rokovaní predstaviteľov 12 štátov**. Podpísali ju Argentína, Austrália, Belgicko, Čile, Francúzsko, Japonsko, Južná Afrika, Nórsko, Nový Zéland, Ruská federácia, Spojené kráľovstvo a USA. Zmluva nadobudla platnosť po ratifikácii 23. 6. 1961. Postupne k zmluve pristúpili aj ďalšie štáty.

Štáty majú vzhľadom k vplyvu na fungovanie Antarktického zmluvného systému rozdielne postavenie. Najvýznamnejšiu pozíciu majú tzv. **štáty, patriace do skupiny poradných strán.** Patria sem pôvodní signatári a štáty, ktoré pristúpili k zmluve neskôr a ktoré spĺňajú podmienku preukázania podstatného záujmu o základný vedecký výskum v Antarktíde (teda prevádzkujú stálu výskumnú stanicu alebo sa inak finančne podieľajú na aktivitách v Antarktíde, napr. vysielaním expedícií). Ostatné štáty, ktoré sa pripojili ku zmluve vysielajú na rokovania v rámci Antarktického zmluvného systému pozorovateľov, ktorých právomoci sú v porovnaní so zástupcami poradných strán obmedzené.

K poradným stranám patrilo v roku 1996 26 štátov (Šmíd 1996). Tieto štáty majú právo rozhodovacieho hlasu na zasadnutiach v rámci rokovaní Antarktického zmluvného systému, z ktorých **najdôležitejšie postavenie má rokovanie poradných strán Zmluvy o Antarktíde.** Zmluva o Antarktíde bola uzavretá na dobu neurčitú. Dohodnutý je však mechanizmus dosahovania jej zmien.

Z hľadiska územných nárokov na teritórium Antarktídy sa zmluvné štáty delia do troch skupín: štáty, ktoré zastávajú stanovisko, že historicky získali práva alebo majú nároky súvisiace s územnou suverenitou v Antarktíde, ďalej štáty, ktoré sa nazdávajú, že existuje základ pre ich nárok na územnú suverenitu v Antarktíde a na tie štáty, ktoré si nenárokujú a ani neuznávajú žiadne územné nároky iných štátov na územnú suverenitu v Antarktíde.

Do prvej skupiny patrí Argentína, Austrália, Čile, Francúzsko, Nový Zéland, Nórsko a Spojené kráľovstvo. Do druhej skupiny možno napr. zaradiť Ekvádor, ktorého nároky vychádzajú z teritoriálnej kontinuity (ekvádorský sektor v Antarktíde by vznikol predĺžením krajných poludníkov súostrovia Galapágy južným smerom). Medzi štáty tretej skupiny sú napr. Ruská federácia a USA (Glassner 1996).

Zmluva rieši tieto medzinárodné rozpory zmrazením nesúhlasných pozícií štátov v zmysle ich názorov na územné nároky, pričom zároveň zakazuje uplatnenie a vznesenie ďalších nárokov na územnú suverenitu v Antarktíde. Zmluva stanovuje výhradné využívanie Antarktídy na **mierové účely,** pričom zakazuje opatrenia vojenského charakteru, budovanie vojenských zariadení, ako aj pokusy so zbraňami, jadrové pokusné výbuchy alebo zneškodňovanie jadrového materiálu. Okrem toho zmluva

zakotvuje právo na **slobodný vedecký výskum a vedeckú spoluprácu** v Antarktíde. Zaväzuje štáty na výmenu informácií získaných vedeckým výskumom, poskytovanie výsledkov bádania, výmenu vedcov, informovanie o plánovaných expedíciách. Vedecký výskum môže byť obmedzený z dôvodov ochrany životného prostredia. Zmluva obsahuje aj ustanovenia o kontrolnej činnosti.

V súvislosti s aktuálnym vývojom bola zmluva o Antarktíde doplnená o **Protokol o ochrane životného prostredia.** Tento dokument ustanovuje sériu princípov ochrany životného prostredia Antarktídy, ktoré sa majú dodržiavať pri činnosti na jej v území a pri jej plánovaní. Podľa neho sa na území Antarktídy zakazuje využívanie nerastných zdrojov. Okrem toho ustanovuje povinnosť pre zmluvné strany spolupracovať na vedeckých programoch ochrany životného prostredia v juhopolárnej oblasti.

Hoci došlo k úsiliu **transformovať Antarktický zmluvný systém** na uplatňovanie princípu spoločného dedičstva ľudstva, ktorý bude realizovať orgán OSN, resp. na vyhlásenie Antarktídy za „svetový park" alebo „rezerváciu", doterajšie fungovanie medzinárodného spravovania juhopolárnej oblasti sa udržalo do súčasnosti.

Z hľadiska medzinárodného práva je odlišná situácia v severnej polárnej oblasti, ktorá sa nazýva Arktída. Fyzickogeografická charakteristika ju vymedzuje izotermou 10° najteplejšieho mesiaca. K Arktíde patria oblasti na sever od tejto izotermy, zahŕňa teda Severný ľadový oceán s ostrovmi a severné časti európskej, ázijskej a severoamerickej pevniny. Na rozdiel od Antarktídy sú niektoré časti Arktídy trvalo osídlené.

Pri politickom rozdelení Arktídy sa uplatnila metóda polárnych sektorov. V tomto prípade je polárny sektor chápaný ako sférický trojuholník, ktorého vrcholom je severný pól, základňou severné pobrežie štátu, priliehajúce k Severnému ľadovému oceánu a stranami poludníky, prebiehajúce krajnými bodmi východnej a západnej hranice tohto štátu. Súčasťou územia štátov, zasahujúcich do Arktídy sú tie ostrovy, ktoré ležia vo vnútri ich polárnych sektorov.

Polárne sektory v Arktíde majú v súčasnosti vymedzené Rusko, USA, Kanada, Dánsko a Nórsko. Tieto štáty sa považujú za polárne štáty charakterizované tým, že ich územie siaha za severný polárny kruh. Ich časť, ležiaca v Arktíde, je z hľadiska hospodárskeho, bezpečnostného a právneho neoddeliteľná od ostatného územia štátu (Mencer 1963). Medzinárodnoprávny režim v Arktíde sa opiera o Konvenciu o morskom práve a o zákonodarstvo polárnych štátov.

Aplikácia polárnych sektorov v Arktíde vychádza zo skutočnosti, že na rozdiel od Antarktídy jej územie leží v bezprostrednej blízkosti a susedstve pobrežných štátov Severného ľadového oceána, pričom väčšina jeho ostrovov je z fyzickogeografického hľadiska pokračovaním pevniny. Územie polárnych štátov siaha za severný polárny kruh, kým v prípade Antarktídy takúto podmienku nespĺňa žiadny štát. Okrem toho na severnej pologuli neexistuje v polárnej oblasti rozsiahla pevnina.

Je nepochybné, že ďalší pokrok ľudstva v súvislosti s výskumom a využívaním priestoru bude viesť k nutnosti zapájania sa medzinárodného práva v riešení problémov rozdelenia jeho častí, ktoré sú mimo suverenity jednotlivých štátov.

6.15. Medzinárodnoprávne aspekty vojenských základní na území iných štátov

Medzinárodnopolitická situácia, ktorá sa vytvorila po druhej svetovej vojne zosilnila nové prvky v **problematike suverenity štátov, súvisiace s vojenskými otázkami.** Armády štátov víťaznej koalície pôsobili dlhší čas na území cudzích štátov, kde si často zriaďovali vojenské základne. Aktuálne sa v rámci medzinárodného práva stali otázky, súvisiace s pobytom vojsk cudzích krajín na teritóriu suverénneho štátu. Z hľadiska medzinárodného práva môžu byť cudzie vojská umiestnené na štátnom území iba so súhlasom tohto štátu a nesmú obmedzovať jeho suverenitu. Táto zásada je často porušená nerovnoprávnym vzťahom medzi štátom, z ktorého cudzia armáda pochádza a štátom jej pobytu, ktorý pramení z politickej, ekonomickej či vojenskej prevahy prvého z nich.

Vytvorenie cudzej **vojenskej základne** na území iného štátu je obmedzením jeho suverenity nad týmto územím. Môže však znamenať aj úplné vyčlenenie územia vojenskej základne spod suverénnej kontroly daného štátu. Územná suverenita nad vojenskou základňou patrí vlastne štátu, ktorý ju vytvoril, pretože disponuje zariadeniami na jej území a tiež reguluje spojenie so svojim teritóriom. Budovanie, využívanie, ako aj celkový status vojenských základní sú vymedzené na základe medzinárodných zmlúv.

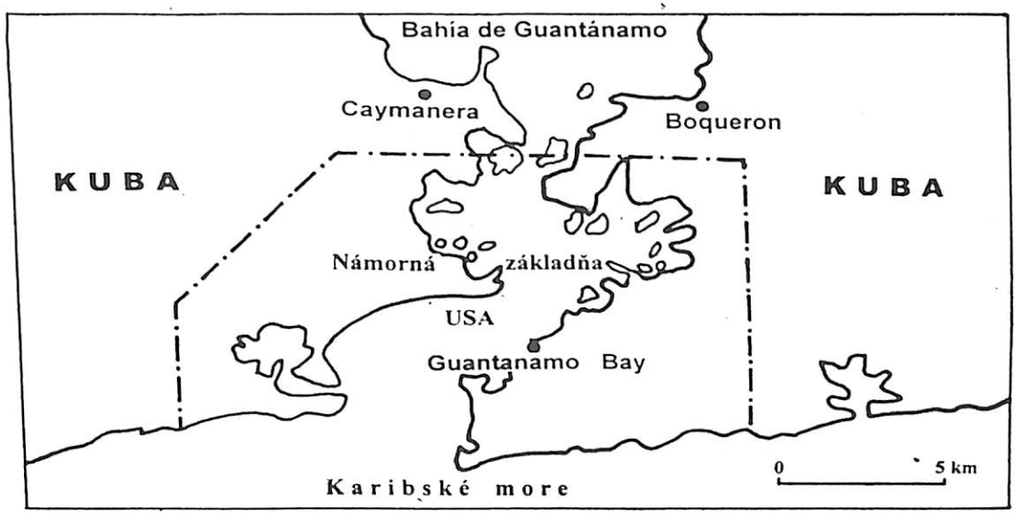
Problémy a obmedzenia, súvisiace s cudzími vojenskými základňami však znižujú vôľu štátov povoliť ich vytváranie na svojom území, aj keď z ich fungovania pramenia pre nich finančné zisky či politický, vojenský alebo ekonomický prospech (zamestnávanie domáceho obyvateľstva). V niektorých prípadoch znamenajú nebezpečenstvo pre hostiteľský štát v podobe vojenského napadnutia z územia vojenskej základne (v prípade zmeny politického režimu). Znamenajú niekedy aj značnú záťaž pre blízke okolie v podobe hlučnosti, znečistenia životného prostredia, prenikania nežiadúcich podôb cudzej kultúry. Spory, súvisiace s existenciou cudzích vojenských základní na vlastnom území, môžu viesť k destabilizácii politickej situácie v hostiteľských štátoch.

Existencia vojenskej základne na cudzom štátnom území môže teda znamenať vzájomné spojenectvo, ale aj podrobenie tejto krajiny, môže teda označovať partnerstvo alebo nadriadenosť, prípadne oba znaky súčasne.

Preto sa v mnohých krajinách zosilňuje úsilie o odstránenie cudzích vojenských základní. Jedným z príkladov je základňa USA Guantanamo na Kube (nestotožňovať s rovnomenným mestom, ktoré je súčasťou Kubánskej republiky). Rozprestiera sa na

oboch brehoch rovnomenného zálivu vo východnej časti Kuby, pričom zaberá plochu 112 km². Ide o najdôležitejšie vojenské zariadenie USA v Karibskej oblasti. Základňa vznikla na nátlak USA, ktoré presadili v ústave Kubánskej republiky tzv. Plattov dodatok, ktorý predpokladal vytváranie zásobovacích staníc alebo námorných základní na ostrove. Na základe dohody o vzájomných vzťahoch z roku 1903 si USA prenajali od kubánskej vlády základňu Guantanamo na 99 rokov (neskôr bolo toto obmedzenie zrušené). Hoci boli v roku 1934 viaceré články nerovnoprávnych dohôd anulované, netýkalo sa to tejto základne. Po víťazstve povstaleckých síl na čele s Fidelom Castrom v roku 1959 Kuba požadovala vrátiť Guantanamo pod svoju suverenitu. Problém skomplikovalo v roku 1994 usídlenie kubánskych utečencov na území základne.

Mapa 28: Námorná základňa USA Guantanamo

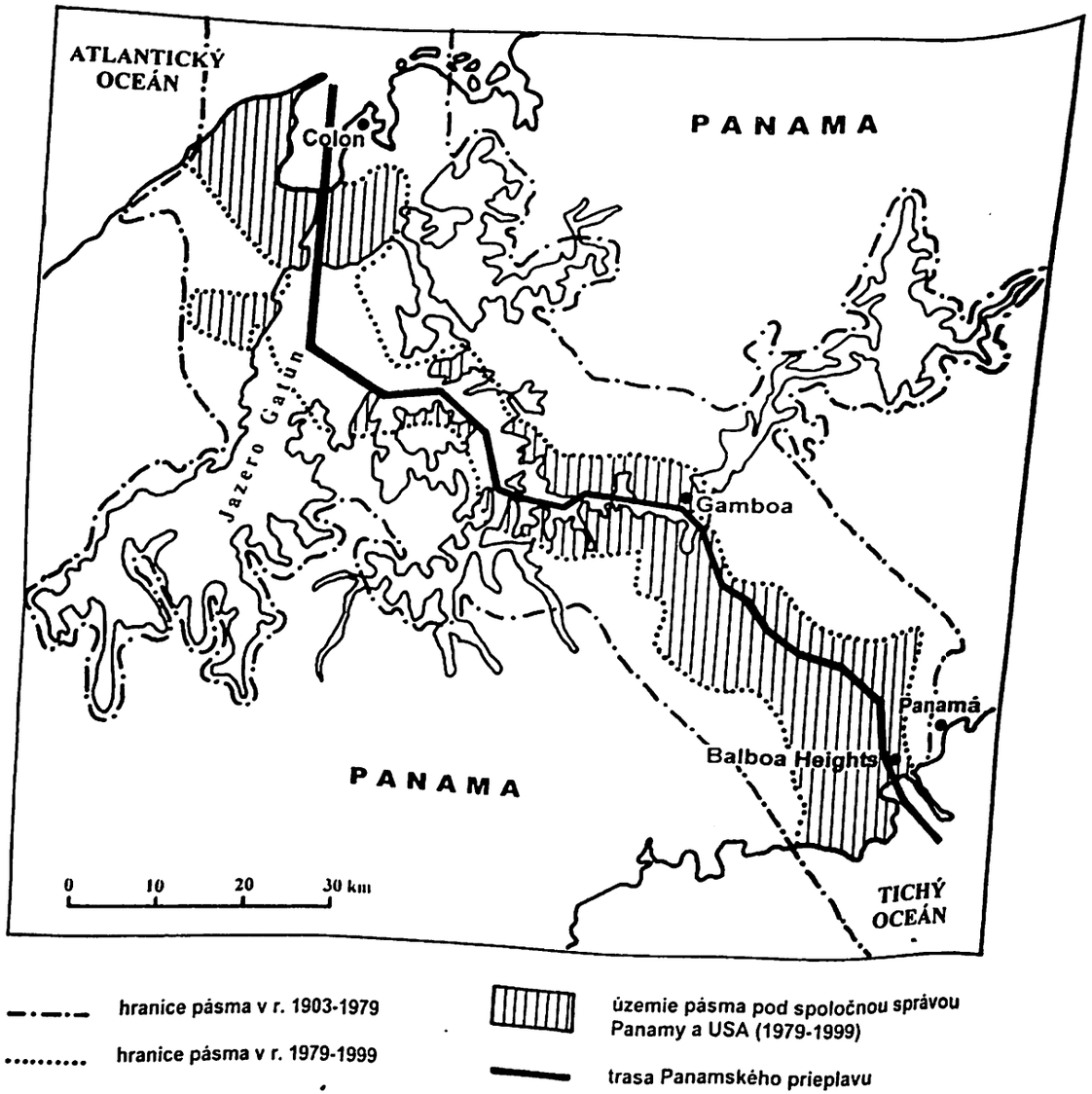

hranica základne

Existencia závislého územia USA pod názvom Panamské prieplavové pásmo bola ovplyvnená strategickým významom umelej vodnej cesty medzi Atlantickým a Tichým oceánom. Pruh územia pozdĺž prieplavu si prenajali USA od Panamy v roku 1903. Po dokončení stavby prieplavu v roku 1914 tu americká vláda vybudovala sústavu vojenských základní a zariadení. Panamské prieplavové pásmo bolo územne redukované v roku 1979 a 31. decembra 1999 bolo pripojené k Paname. Aj keď ho opustili americké jednotky, podľa novej zmluvy musí Panamská republika umožniť armáde USA obranu prieplavu v prípade jeho napadnutia.

Sovietsky zväz (okrem pobytu svojej armády na území svojich európskych satelitov) po druhej svetovej vojne disponoval základňami na území viacerých mimoeurópskych

Mapa 29: Panamské prieplavové pásmo

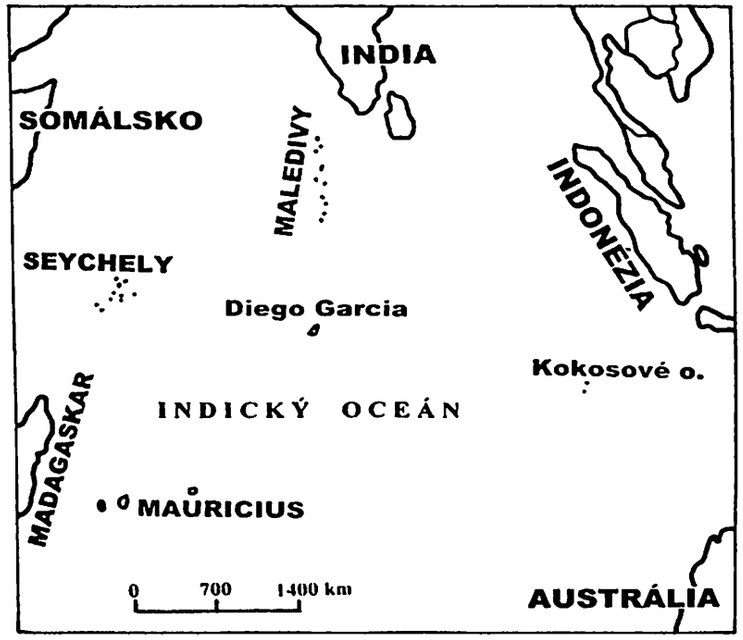

krajín (napr. Dahlak v Etiópii, Aden v Južnom Jemene, Haiphong a Cam Ranh vo Vietname a istý čas aj Berbera v Somálsku). Zriadenie sovietskej námornej základne v oblasti mesta Porkkala-Udd na fínskom pobreží v roku 1944 bolo súčasťou sovietsko-fínskej dohody po porážke Fínska v druhej svetovej vojne (územie bolo pôvodne prenajaté na 50 rokov, v roku 1955 bolo vrátené Fínsku).

Zrušenie cudzích vojenských základní je aktuálnou požiadavkou aj v štátoch, kde existuje politická zhoda s krajinou, ktorá základňu využíva. *V západnej Európe i v Japonsku je táto snaha často demonštrovaná.* Obzvlášť sa tlak na odstránenie cudzích vojsk a základní prejavuje v štátoch, kde existuje obava z ich využitia pre ovplyvňovanie vnútornej politiky *(požiadavky na odchod sovietskych vojsk z bývalých socialistických krajín začiatkom 90. rokov 20. storočia).*

Niektoré závislé územia sú v skutočnosti vojenskými základňami, pričom ich činnosť je hlavnou aktivitou na ich území. Ich existencia je často vlastne hlavnou príčinou udržiavania statusu závislého územia. *Napr. hospodárstvo Guamu vo veľkej miere závisí na prítomnosti amerického námorníctva a letectva na ostrove, ktoré ho od 2. svetovej vojny využívajú ako hlavnú vojenskú základňu. Strategická poloha Gibraltaru spôsobila jeho odtrhnutie od Španielska a jeho premenu najprv na významnú námornú, neskôr aj leteckú základňu Spojeného kráľovstva. V súvislosti s pripravovanou zmenou štatútu Gibraltaru ako teritória pod spoločnou správou Spojeného kráľovstva a Španielska sa má aj vojenská základňa dostať do užívania NATO. Vojenská základňa na Falklandských ostrovoch s posádkou 3000 mužov (vyšší ako počet domáceho obyvateľstva) má zabezpečiť uchovanie súčasného statusu súostrovia ako závislého územia Spojeného kráľovstva a zabrániť opakovaniu argentínskej invázie z roku 1982. Britské indickooceánske teritórium je obývané takmer výlučne personálom a posádkou vojenskej základne (spolu 2000 osôb), vybudovanej na ostrove Diego Garcia. Ostrov leží v centrálnej časti Indického oceána a jeho strategická poloha je hlavným faktorom účasti USA na využívaní tunajších leteckých a námorných zariadení spolu so Spojeným kráľovstvom.*

Mapa 30: Poloha ostrova Diego Garcia

Počet vojenských základní na cudzom území kulminoval počas vrcholiacej studenej vojny. Vojenské základne budovali najmä veľmoci. Boli prostriedkom, na základe ktorého si uplatňovali svoju moc v regionálnom alebo globálnom meradle. *V roku*

1989 mal Sovietsky zväz rozmiestnených na základniach v 11 krajinách cez 600 000 vojakov, USA disponovali vojenskými základňami v 37 krajinách, na ktorých umiestnili okolo pol milióna vojenských zamestnancov. 26 ďalších krajín rozmiestnilo za svojimi hranicami približne 400 000 vojenských zamestnancov, ale iba Spojené kráľovstvo a Francúzsko mali vytvorenú sieť vojenských základní podobnú celosvetovému systému. Celkom existovalo cez 3000 zahraničných základní v 85 cudzích krajinách a územiach (Smith 2000).

Po skončení studenej vojny sa počet vojenských základní v zahraničí redukoval. Napriek tomu nemožno predpokladať ich skoré úplné zrušenie. Napr. po vojne v Perzskom zálive v roku USA uvažovali o trvalom umiestnení svojich ozbrojených síl a vojenských základní v tomto regióne.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj **iné obmedzenia štátnej suverenity,** často na základe medzinárodnej dohody. Ako príklad možno uviesť demilitarizované územia, ktoré vznikajú v prípade, keď štát prijíma záväzok, že na určitej časti svojho územia nebude udržovať vojenské posádky a zariadenia. Redukcia štátnej suverenity často nastáva po prehratej vojne, keď sa toto obmedzenie môže týkať niektorých častí štátu, alebo môže platiť aj na celom jeho území.

Súostrovie Alandy v Baltickom mori bolo v roku 1917 predmetom sporu medzi Fínskom a Švédskom. V roku 1921 potvrdila Spoločnosť národov fínsku suverenitu nad ostrovmi, ktorá je obmedzená ich demilitarizáciou. Tento stav je platný dodnes.

Podobne nórska suverenita nad súostrovím Špicbergy je obmedzená doteraz platným znením dohody, uzavretej v Sévres 9. 2. 1920, ktorá stanovuje právo všetkých krajín na slobodné využívanie nerastného a iného prírodného bohatstva na ostrovoch. Podobne ako Alandy, aj Špicbergy (dnes súčasť nórskeho závislého územia Svalbard) sú na základe medzinárodnej dohody demilitarizované.

Po prehratej vojne v Perzskom zálive bol nútený Irak prijať obmedzenie svojej suverenity v Kurdistane (vznik bezpečnostného pásma na severe Iraku) a vyhlásenie tzv. bezletových zón (vymedzených na sever od 36° sev. geogr. šírky a na juh od 32° sev. geogr. šírky).

6.16. Medzinárodné rieky

Za *medzinárodné rieky* sú pokladané také rieky, ktoré pretekajú cez teritórium dvoch alebo viacerých štátov (alebo ich prítoky). **Ide o vodné toky, ktoré boli na základe medzinárodnej zmluvy zmedzinárodnené, to znamená sprístupnené obchodným lodiam všetkých štátov, alebo štátov, cez ktoré pretekajú.** Medzinárodnoprávny status riek, ktoré sú vyhlásené za medzinárodné je teda spätý so slobodou plavby po ich vodách.

Problém slobodnej plavby na medzinárodných riekach bol predmetom rokovaní už od Vestfálskeho kongresu, ktorý sa konal v roku 1648. Po francúzskej revolúcii boli za medzinárodné prehlásené Rýn, Escaut a Mosela. Na Viedenskom kongrese v roku 1815 bol vypracovaný režim plavby na riekach Rýn, Neckar, Mosela, Mása, Escaut a Mohan (Malendowski et al. 2000). Na tomto kongrese boli položené základy zásad slobody plavby po medzinárodných riekach. Kongres v Paríži rozhodol o slobode plavby na rieke Dunaj. Mierové dohody po prvej svetovej vojne proklamovali slobodu plavby aj na rieky Odra, Labe a Nemen.

Pojem medzinárodnej rieky bol upresnený v rámci konvencie o statuse plavebných ciest s medzinárodným významom, prijatej v Barcelone v roku 1921. **Za splavné vodné cesty s medzinárodným významom boli považované všetky prirodzene splavné cesty v smere k moru a od mora, deliace alebo pretínajúce rôzne štáty, vodné cesty alebo časti vodných ciest, prirodzené alebo umelé, priznané za také jednostranne alebo zmluvne štátmi, ktoré ich spravujú** (Mojsiewicz ed. 2000). Každá z medzinárodných riek môže mať zvláštny režim.

Za **najdôležitejšie medzinárodné rieky** s vlastným režimom sú považované Dunaj, Kongo, Niger, Odra, Rýn a Senegal (Encyklopedia prawa miedzynarodowego i stosunkow miedzynarodowych 1976).

Status rieky Dunaj bol upravený viacerými medzinárodnými dohodami. V súčasnosti je riešený prostredníctvom konvencie, prijatej v Belehrade v roku 1948, ktorú podpísali štáty, cez ktoré preteká. Podľa nej plavba na splavnej časti rieky medzi Ulmom a Čiernym morom (cez rameno Sulina) je slobodná a otvorená pre obyvateľov, obchodné lode a tovary všetkých štátov na základe rovnosti. Pre vykonávanie správy nad riekou bola utvorená Dunajská komisia, skladajúca sa zo zástupcov pobrežných krajín. Belehradská konvencia zaručuje dodržiavanie suverenity jednotlivých štátov.

Status rieky Niger v súčasnosti upravuje konvencia, prijatá na konferencii pobrežných štátov v Niamey, konaná v roku 1963. Bola prijatá zásada, že využívanie rieky a jej prítokov je prístupné pre každý pobrežný štát na príslušných úsekoch rieky v zhode so zásadou suverenity a podľa zásad, prijatých v medzinárodných dohodách, uzavretých medzi pobrežnými štátmi. Zároveň konvencia garantuje slobodu plavby na rieke a jej prítokoch pre plavidlá všetkých štátov. Zmluvné strany sa zaviazali úzko spolupracovať pri realizácii všetkých projektov, týkajúcich sa rozšírenia jej splavnosti, jej využívania pre poľnohospodárske i priemyselné účely, zlepšenia zdravotného stavu vôd ako aj zachovania fauny a flóry. V roku 1964 bola vytvorená komisia rieky Niger, ktorá má 9 členských štátov.

6.17. Medzinárodné súdnictvo

Medzinárodné právo je nevyhnutným nástrojom regulovania medzinárodných vzťahov. Napriek tomu sa často stávalo, že bolo neúčinné tam, kde sa týkalo záujmov veľmocí z aspektu prekážky ich presadzovania. Keďže medzinárodné právo nemá centrálne výkonné orgány, môžu často prípady jeho porušovania vyvolať iba morálne odsúdenie medzinárodného spoločenstva alebo jeho časti. Pre riešenie medzinárodných sporov bola zriadená **medzinárodnoprávna súdna inštitúcia,** ktorou je Medzinárodný súdny dvor.

Medzinárodný súdny dvor (International Court) je podľa Charty hlavným súdnym orgánom OSN. Pozostáva z pätnástich sudcov, zvolených do úradu Valným zhromaždením OSN a Bezpečnostnou radou OSN na obdobie 9 rokov. Rieši výlučne spory právnej povahy medzi štátmi, teda štáty v jeho rámci vystupujú ako medzinárodné právnické osoby. Okrem toho spracováva posudky pre najvyššie orgány OSN (Valné zhromaždenie, Bezpečnostná rada a i.). Medzinárodný súdny dvor pracuje na základe Štatútu, ktorého účastníkmi sú členské štáty OSN a tiež niektoré ďalšie štáty, ktoré o to požiadali.

Slabosť pôsobenia Medzinárodného súdneho dvora spočíva v **absencii donucovacej právomoci.** Štáty ako sporné stránky totiž majú tendenciu posúdiť sami, či došlo k porušeniu medzinárodného práva a zároveň je ponechané na ich vlastné rozhodnutie, či sa so sporom obrátia na Medzinárodný súdny dvor. Ten teda prejednáva len tie spory, ktoré mu štáty dobrovoľne predložili, pričom sa vyžaduje súhlas oboch sporných strán. Zároveň je problém vynútenia realizácie jeho rozsudkov, najmä vo vzťahu k veľmociam a významným štátom. Len časť členských štátov prijala záväznosť jurisdikcie Medzinárodného súdneho dvora.

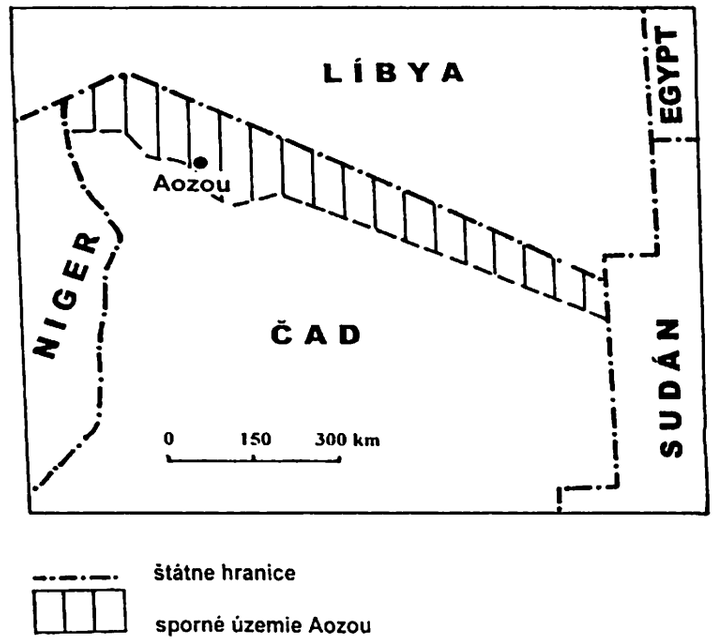
Rozsudky Medzinárodného súdneho dvora odmietli: Francúzsko v roku 1974 (spor s Austráliou a Novým Zélandom, týkajúci sa skúšok jadrových zbraní na atole Mururoa), Irán v roku 1979 (spor s USA o prepustenie amerických rukojemníkov v Teheráne) a tiež USA v roku 1984 (spor s Nicaraguou pre kladenie mín v jej teritoriálnych vodách).

Z uvedených dôvodov nie je **početnosť rozsudkov** Medzinárodného súdneho dvora príliš vysoká, podľa E. Cziomera a L. W. Zyblinkiewicza (2000) vydal v rokoch 1946 až 1994 len 58 rozsudkov v okolo 30 medzinárodných sporoch. V 90. rokoch 20. storočia záujem o využitie tejto súdnej inštitúcie v rámci medzinárodného spoločenstva vzrástol.

Medzinárodný súdny dvor využíva pri prejednávaní sporov odborné posudky vysokokvalifikovaných špecialistov. Keďže najvyšší počet prípadov, prejednávaných pred Medzinárodným súdnym dvorom sa týkal hraničných a teritoriálnych sporov je zrejmé, že väčšina z nich obsahovala **politickogeografické aspekty** a vyžadovala príslušné odborné expertízy.

Medzi takéto spory patrili: spor, týkajúci sa prielivu pri ostrove Korfu medzi Albánskom a Spojeným kráľovstvom (riešený v rokoch 1947 až 1949), hraničný spor medzi Belgickom a Holandskom (1957 - 1959), spor medzi Islandom a Spojeným kráľovstvom o vymedzenie islandských teritoriálnych vôd (1958), spor o šelf Egejského mora medzi Gréckom a Tureckom (1978), hraničný spor medzi Hondurasom a Salvadorom (1992), spor medzi Dánskom a Nórskom a malý vulkanický ostrov na východ od Grónska (1993), spor medzi Líbyou a Čadom o územie Aozou (1994).

Mapa 31: Sporné územie Aozou

V súvislosti so zvýšením efektivity pôsobenia Medzinárodného súdneho dvora sa hovorí o možnosti obmedziť jeho činnosť výlučne na technické problémy (hraničné spory, resp. spory, týkajúce sa využívania morského dna pozdĺž pevniny), alebo podnietení čo najväčšieho počtu štátov pre súhlas so záväzným riešením vzájomných medzinárodnoprávnych sporov na jeho pôde (uznanie povinnej súdnej právomoci Medzinárodného súdneho dvora).

Medzinárodný súdny dvor nie je v medzinárodnom právnom systéme jedinou inštitúciou. Vytvorené sú napr. viaceré **medzinárodné súdne inštitúcie na regionálnej úrovni** (napr. Súdny dvor Európskej únie).

Iným spôsobom riešenia sporov, týkajúcich sa medzinárodného práva je **arbitrážne konanie.** Ide o urovnávanie konfliktov prostredníctvom zásahu dobrovoľne a slobodne vybranej tretej strany (Krejčí 2001a). Tu je rovnako nevyhnutný súhlas oboch zúčastnených strán spolu so záväzkom, že sa podriadia rozhodnutiu arbitrážnej strany. Arbitrážne konanie je pružnejšie ako prejednávanie pred súdom. Sporné strany si vyberú jedného alebo viacerých rozhodcov a určujú pravidlá jednania. Tieto podmienky umožňujú dosiahnuť úspešnejšiu realizáciu arbitrážnych rozhodnutí ako v prípade rozsudkov Medzinárodného súdneho dvora.

Ako sme spomenuli, ako arbitri môžu *ad hoc* vystupovať aj jednotlivci. Ide spravidla o významných štátnikov alebo činiteľov (pápež, prezidenti, monarchovia). I. mierová konferencia v Haagu v roku 1899 zriadila kolektívnu inštitúciu pre potreby arbitrážnych rozhodnutí medzinárodných sporov. Je ňou **Stály rozhodcovský súd** so sídlom v Haagu. Nejde však o súdnu inštitúciu v pravom slova zmysle, skôr ho možno chápať ako zoznam vybraných odborníkov, ktorí sú pripravení riešiť medzinárodné spory arbitrážnym konaním a ktorý registruje kancelária súdu. Obe sporné strany musia súhlasiť s päťčlenným arbitrážnym tribunálom, vytvoreným na základe zoznamu. Konanie pred súdom prebieha podľa dohody sporných strán a končí sa hlasovaním členov tribunálu. Prijaté rozhodnutie je konečné a nie je možné sa odvolať.

Ako príklady arbitráže možno uviesť riešenie nasledovných sporov medzi štátmi:

- *arbitráž španielskeho kráľa v teritoriálnom spore medzi Ekvádorom a Peru (1890),*
- *arbitráž ruského cára v teritoriálnom spore medzi Francúzskom a Holandskom (o teritórium na hranici dnešnej Francúzskej Guyany a Surinamu, 1891),*
- *arbitráž prezidenta USA v teritoriálnom spore medzi Peru a Čile (1929),*
- *arbitráž talianskeho kráľa o suverenitu nad ostrovom Clipperton (1930).*

Takmer celý južný priebeh argentínsko-čílskej hranice bol vytýčený na základe výsledkov arbitrážnych konaní (vyslanca USA v Buenos Aires v roku 1899, britského panovníka v roku 1902 a v roku 1977, pričom posledné arbitrážne rozhodnutie bolo potvrdené aj Medzinárodným súdnym dvorom v roku 1978).

Ako príklad riešenia teritoriálneho sporu prostredníctvom arbitrážneho súdu je možné uviesť prípad sporu medzi Venezuelou a Spojeným kráľovstvom o územie Essequibo v dnešnej Guyane. Arbitrážny súd zasadal v Paríži v dňoch 15. 6. až 3. 10. 1899.

Bol zložený z dvoch zástupcov Spojeného kráľovstva, dvoch Američanov (ako zástupcov Venezuely) a ruského odborníka na medzinárodné právo Martensena.

V roku 1968 riešil rozhodcovský súd hraničný spor medzi Indiou a Pakistanom o územie v púšti Ran rozdelením sporného územia medzi oba štáty.

Existujú aj ďalšie komplikovanejšie spôsoby riešenia medzinárodných sporov. Spor medzi Hondurasom a Nicaraguou o Pobrežie Moskytov (medzi riekami Patuca a Coco) bol riešený na konferencii stredoamerických štátov a USA (v roku 1907) a tiež Medzinárodným súdnym dvorom (v roku 1960).

7. POLITICKOGEOGRAFICKÁ PROBLEMATIKA HRANÍC

Ako môže vôbec niekto alebo nejaká inštitúcia
zaručiť hranice na neurčitú dobu?
Sú výrazom reálnych a meniacich sa síl.

P. Johnson

Problematika hraníc a pohraničných oblastí je dlhodobým predmetom záujmu politickej geografie. Politickogeografický výskum sa sústreďuje na ***politické hranice,*** ku ktorým patria najmä **štátne hranice a hranice územno-správnych celkov** vo vnútri štátu (správne hranice). **Ide teda o hranice, oddeľujúce pôsobnosť a kompetencie rozdielnych politických orgánov celoštátneho alebo vnútroštátneho charakteru.** V prípade štátnych hraníc ide o **priestorové vymedzenie štátnej suverenity.** Súčasný svet, ktorý je zloženým zo suverénnych štátov, je svetom rozdeleným štátnymi hranicami. M. I. Glassner (1996) pokladá štátne hranice za jeden z najvýznamnejších politickogeografických fenoménov v kontexte praktického života. Okrem spomínaných dvoch legislatívne stanovených typov hraníc, ktoré môžeme pokladať podľa Z. Rykiela (1986) za formálne bariéry, sa politická geografia zaoberá aj inými typmi politických hraníc. Takými sú napr. hranice, oddeľujúce sféry vplyvu veľmocí (americký geograf H. D. Hall ich nazval medzinárodné), hranice etník, resp. civilizácií a pod. K tomuto rozdeleniu politických hraníc sa vraciame v state, venovanej klasifikácii hraníc. V ďalšom texte sa sústreďujeme najmä na problematiku štátnych a správnych hraníc.

7.1. Politickogeografický výskum hraníc

Problematikou politických hraníc sa zaoberajú odborníci viacerých spoločenských i technických disciplín. Významné postavenie má v tomto kontexte geografia. Ruský geograf V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) píše o **geografickej limológii** ako o vede o hraniciach. Táto subdisciplína geografie sa vyznačovala predovšetkým svojou opisnosťou, pričom jej teoretická báza bola pomerne skromná. Podľa V. A. Kolosova možno vyčleniť **štyri teoretické prístupy**, využívané v geografickom výskume hraníc.

Najtradičnejším bol **historicko-kartografický prístup.** Jeho podstatu tvorí viacero princípov. Patria k nim:

- Historicizmus alebo integrovaný výskum hraníc v priestore a čase. Vychádza z výskumu histórie vzniku a formovania hranice. Čím sa priebeh hranice

menil častejšie, čím je hranica mladšia, tým silnejšie vplýva na vývoj v teritóriách, ktoré ju obklopujú a tým dôležitejšiu úlohu hrá vo vzájomných vzťahoch susediacich štátov.

- Súvislosť medzi štátnym zriadením, politickým režimom a zahraničnopolitickou orientáciou štátu a funkciou jeho hraníc. Výskum hraníc úzko súvisí s analýzou podstaty štátu.
- Vzájomný pomer ekonomickej, politickej a vojenskej moci susediacich štátov v súvislosti s režimom a funkciou vzájomných hraníc a často aj ich priebehom. Ak je napr. jeden zo susediacich štátov značne ekonomicky silnejší vplýva to na zloženie, smer a vzájomný pomer cezhraničných prúdov.
- Nemožnosť dosiahnutia prírodných hraníc. Viacerí politickí geografi (napr. J. Ancel) odmietali teóriu prírodných hraníc, podľa ktorej stálymi a bezpečnými boli iba hranice, prebiehajúce po prírodných prekážkach (pohoria, veľké rieky a pod.). Táto teória ospravedlňovala expanzionizmus viacerých štátov. Jej variantom bolo uplatňovanie zhody medzi štátnymi a etnickými hranicami.
- Dôsledné mapovanie etnického zloženia a kultúrnych špecifík obyvateľstva, štruktúry a špecializácie hospodárstva, prírodných zdrojov a fyzickogeografických pomerov na oboch stranách štátnej hranice. Pochopenie procesov, prebiehajúcich v prihraničných regiónoch, si vyžaduje poznanie, čo rozdeľuje hranica, teda nakoľko sa odlišuje politický priestor krajiny s fyzickogeografickým, ekonomickým a sociálno-kultúrnym. Takéto analýzy môžu slúžiť ako dokument pri delimitácii hranice, resp. pri riešení hraničných a teritoriálnych sporov.

V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) spomína ako druhý **klasifikačný prístup.** Úsilie o klasifikáciu hraníc má pomerne dlhé tradície. Rozpracované boli viaceré klasifikácie, vytvorené na niekoľkých bázach. Tejto problematike sa venujeme v samostatných statiach v rámci tejto kapitoly.

Funkcionálny prístup sa rozvíjal hlavne v povojnovom období. Významným predstaviteľom tohto smeru bol J. R. V. Prescott. Vychádzal z kritiky klasifikácie hraníc; vytvorených na rôznych základoch, ktoré pokladal za neplodné. Úlohou geografie je, podľa neho, skúmať vplyv rôznych komponentov geografickej krajiny (reliéf, vodstvo, pôdy, prírodné zdroje, rozmiestnenie rôznych skupín obyvateľstva) vo vzťahu k polohe, delimitácii a demarkácii štátnej hranice. Zároveň je potrebné aj analyzovať vplyv hranice na spomenuté elementy krajiny.

V mnohých prácach, založených na tomto prístupe, sa poloha hranice prijíma ako danosť. Pozornosť sa zameriava na problematiku jej priestupnosti z aspektu rôznych

tokov a prúdov, ako aj na následky existencie hranice ako komunikačnej bariéry na prihraničné regióny a na vzťahy medzi susednými štátmi. Z funkcionalistického prístupu vychádzal vo svojich prácach americký geograf J. W. House, ktorý ho aplikoval na výskum hranice medzi USA a Mexikom. Rozpracoval metodickú schému výskumu prihraničných vzťahov, klasifikáciu transhraničných tokov a typológiu transhraničných vzťahov.

Štvrtý, **geograficko-politologický prístup,** sa sformoval na pôde politickej vedy, kde v aspekte výskumu hraníc bola primárna analýza vplyvu hraníc a ich stability na stav medzinárodných vzťahov. Týmito otázkami sa zaoberali G. Goertz, P. Diehl, H. Starr, B. Most a iní. Odvodili viacero zákonitostí, týkajúcich sa distribúcie teritoriálnych sporov v čase a priestore, vzťahu medzi veľkosťou štátu a frekvenciou zmien jeho hraníc, relácie medzi počtom susedov štátu a jeho účasťou na vojnách a i.

Tradičný politickogeografický výskum hraníc má viacero nedostatkov. Všetky známe prístupy vysvetľovali fenomén štátnych hraníc takmer výlučne politickými faktormi, ako odraz ekonomickej, vojenskej a politickej moci susediacich štátov, ktoré boli skúmané ako nemeniteľné danosti. Takmer úplne neboli zohľadňované aspekty hierarchických vzťahov medzi štátmi na globálnej ako aj makroregionálnej úrovni. Politické hranice v dimenziách štátnych a správnych hraníc neboli skúmané ako spoločný systém. Absentovali aj teoretické práce. Problémom bolo objasniť, prečo v niektorých prípadoch dokonca úplne neveľké zmeny územia štátu vyvolávajú medzi jeho obyvateľstvom prudký odpor, ktorý vedie k hraničnému či teritoriálnemu sporu, kým iné hranice sa chápu oboma stranami ako konečné a nie sú spochybňované. Podobne bolo problémom vysvetliť, prečo dlhodobo mierové úseky štátnych hraníc sa v krátkom čase stávajú ohniskami pohraničných vojen. Objasnenie vysokej miery citlivosti hraničných otázok pre štátne inštitúcie, ako aj verejnosť z hľadiska politickej geografie bolo a stále je problematické.

Nový impulz politickogeografickému výskumu hraníc udelili napr. práce A. Paasiho (cit. Kolosov - Mironenko 2001), ktorý sa zaoberal problematikou rusko-fínskej hranice. Tento fínsky geograf po prvý raz nastolil tému politických hraníc do centra teoretických diskusií sociálnej geografie ako celku. Vo svojich výskumoch sa opieral o hypotézu, že význam politických (obzvlášť štátnych) hraníc pre život ľudí nie je možné pochopiť bez analýzy ich úlohy v spoločenskom vedomí a v ľudskej teritorialite (sebaidentifikácii človeka s územiami rôznej úrovne - od lokality cez región ku štátu). Do úvahy je potrebné vziať aj rozvoj nacionalizmu ako jednej z hlavných foriem teritoriálnej ideológie a tiež ako myšlienkovej bázy vytvárania štátnych hraníc.

V kontexte so súčasným vývojom je potrebné zohľadniť **nové prístupy** v politickogeografickom výskume hraníc. Predovšetkým je nedostačujúce skúmať ich iba na úrovni susediacich štátov. V súčasnom svete čoraz významnejšiu úlohu hrajú na globálnej úrovni medzinárodné organizácie a integračné zoskupenia a zároveň dochádza aj k rozvoju regionálneho uvedomenia. Pri analýze štátnych hraníc v súvislosti s uvedenými tendenciami získavame odpoveď na otázku, prečo sú funkcie hraníc na ich úsekoch medzi rôznymi krajinami rozdielne. Významnú úlohu hrá postavenie hranice v dynamickom **systéme svetových politických hraníc.** Politické hranice je potrebné skúmať integrovane na niekoľkých úrovniach, a to počnúc od lokálnej až po globálnu.

Okrem toho pri výskume politických hraníc musí byť zohľadnený **faktor identity,** teda sebaidentifikácie ľudí s konkrétnou sociálnou alebo teritoriálnou skupinou, pričom významnú úlohu tu hrá vedomie príslušnosti k etniku či národu. Analýza problematiky súčasných hraníc musí preto vychádzať z výskumu vzniku a vývoja teritoriálnych identít. **Hranice sú sociálne konštrukcie, ktoré sa utvárajú najprv v sociálnych predstavách a až neskôr sú načrtnuté na mape** (Kolosov in Kolosov - Mironenko 2001). Zmeny politických hraníc sú o.i. aj výsledkom zmien vzájomného pomeru medzi etnickými a teritoriálnymi identitami, ktoré sú utvorené na rôznych hierarchických úrovniach a často sa premietajú do utvárania politickej identity. Ak stabilná politická identita absentuje, potom nemožno hovoriť o stabilných hraniciach a o stabilnom štátnom teritóriu, preto ani štát ako celok nie je stabilný.

O vzťahu teritoriality a národa ako dôležitého tvorcu štátov a tiež o nacionalizme ako o katalyzátorovi tohto procesu a ochrancovi národného a následne aj štátneho územia píšeme v piatej kapitole našej práce. Nepochybný je tu však vzťah medzi spojením národ - nacionalizmus - štát a politickou hranicou. **V súčasnosti národný štát možno charakterizovať aj ako polificko-teritoriálnu jednotku s líniovými a svetovým spoločenstvom uznanými hranicami, v rámci ktorých obyvateľstvo disponuje určitou politickou identitou, sformovanou spravidla nacionalisticky orientovanými elitami** (Kolosov in Kolosov - Mironenko 2001). Počas procesu formovania národa a hlavne jeho štátu dochádza k utváraniu nových hraníc, nových prihraničných regiónov a pásiem, ako aj vzťahov medzi susedmi.

7.2. Pohraničie

V anglicky písanej odbornej literatúre sa v súvislosti s hranicami stretávame s dvoma termínmi: ***boundary*** a ***frontier.*** Termín *boundary* je chápaný v zmysle hraničnej línie, vymedzujúcej určité územie.

Pojmom *frontier* je spravidla označované **pohraničie,** resp. hraničné pásmo. M. I. Glassner definuje *frontier* ako politickogeografickú oblasť, ktorá leží mimo integrovaného regiónu, do ktorej je možná ďalšia expanzia. Prirovnáva jeho postavenie k postaveniu hraničných vied, doteraz slabo rozvinutých, do ktorých môžeme prenik-

núť. *Ako príklad možno uviesť sformovanie európskeho osídlenia v Kapskej oblasti v 17.storočí, ktoré bolo od afrického štátu Zuluov izolované pohraničím. Keď došlo v 30.rokoch 19.storočia k prenikaniu bielych kolonistov do tohto pohraničia, nastal vzájomný konflikt a pohraničný pás bol nahradený líniou.*

Takéto pohraničné oblasti v pôvodnom zmysle už neexistujú, pretože ich priestor bol obsadený štátmi a preťatý hraničnými líniami. **Dnes sa pohraničie prejavuje ako priestor ovplyvnený blízkosťou hraníc.** Štáty často podporujú osídľovanie pohraničia, a to aj za cenu rôznych opatrení, s cieľom prilákať osadníkov do týchto oblastí. Ide vlastne o proces, ktorý má zavŕšiť jednoznačnú štátnu príslušnosť pohraničných regiónov, ktorá môže byť pri nízkom stupni osídlenia spochybnená zo strany susedných štátov, ktorých pohraničie môže byť zaľudnené hustejšie.

Pohraničie možno chápať ako **pásmo prechodu z jedného politického regiónu do druhého,** pričom jeho súčasťou sú znaky politické, ekonomické, etnické, kultúrne a i. Odlišnosť pohraničia od ostatného štátneho územia možno chápať aj v tom, že jeho obyvateľstvo sa obyčajne viac zaujíma o záležitosti, späté so špecifikami svojho regiónu naviazanými na prítomnosť štátnych hraníc, než o udalosti, prebiehajúce v centre štátu, ktoré sú im v mnohom vzdialené. V mnohých prípadoch sú väzby so susedmi za hranicou silnejšie ako s obyvateľmi vnútrozemia, ktorí sú od hranice a s ňou spojených špecifík veľmi ďaleko (Glassner 1996).

7.3. Význam politických hraníc

C. Raffestin (1993) považuje hranice za *bioetnosociálny invariant* spoločenského života, pretože tento život nie je možný bez hraníc, ktoré môžeme chápať ako membrány, regulujúce výmenu medzi etnickým, resp. štátnym územím a obklopujúcim ho prostredím, bez čoho tomuto územiu hrozí chaos a entrópia ľudských a materiálnych zdrojov.

Problematika politických, najmä štátnych hraníc má geografický, právny, vojensko-strategický, sociálny, ako aj ekonomický aspekt. **Určujúci význam má však politické hľadisko.** Francúzsky geograf J. Ancel nazýva štátne hranice ***politickými izobarami*** (Barbag 1987). Týka sa to najmä štátnych hraníc, ktoré sa neprekrývajú s hranicami etnickými či kultúrnymi a preto sa stávajú líniami vzniku napätia, sporov a konfliktov. *Politické izobary nachádzame na súčasnej politickej mape sveta na všetkých kontinentoch. Sú nimi napr. štátne hranice Juhoslávie, Ruska, Arménska, Indie, Pakistanu, Somálska, Maroka, Ekvádoru, Bolívie a iných štátov.*

Význam štátnych hraníc podlieha evolúcii. V kontexte súčasného svetového vývoja je komplexný výskum štátnych hraníc a tiež prihraničných teritórií stále aktuálny. V geografii popri tradičných smeroch, ako je analýza trvalosti hraníc, otázky ich funk-

cie, klasifikácie a delimitácie, ich vplyvu na kultúrnu krajinu a podobne, sa do popredia dostáva problematika transformujúcej sa funkcie štátnych hraníc v integrujúcej sa Európe, cezhraničnej spolupráce, ale tiež rozsiahlej agendy medzinárodných teritoriálnych a hraničných sporov vo svete, súvisiacich s priebehom hraničnej línie.

Štátne (a politické hranice vôbec) sú dynamickým fenoménom v rámci ľudskej organizácie priestoru. Z geopolitického hľadiska sú teda vlastne odrazom meniacich sa reálnych síl politických subjektov, pôsobiacich v danom priestore. Inými slovami povedané - hranice sú odrazom meniacej sa politickej sily ich tvorcov.

Diskusia o význame štátnych hraníc v súčasnosti aktuálna aj v kontexte tézy o **stieraní štátnych hraníc.** Väčšina odborníkov sa prikláňa k názoru, že postupujúca globalizácia a internacionalizácia nikdy nebudú viesť ku **svetu bez hraníc**. Práve tieto procesy sú založené na rozdelení sveta prostredníctvom politických, najmä štátnych hraníc. Práve politické hranice zabezpečujú rozdielnosť medzi potenciálom jednotlivých geopolitických jednotiek, v rámci ktorých existujú rôzne podmienky, spôsobené odlišným zákonodárstvom a garanciami vlád.

Ako píše V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) **svetový systém potrebuje nerovnosť a štátne hranice slúžia pre jeho podporu a udržanie.**

7.4. Pojem štátnej hranice

V súčasnosti majú štátne hranice spravidla lineárny priebeh. **Štátnu hranicu teda chápeme ako zmluvne stanovenú líniu na mapách a v teréne, ktorá oddeľuje územie jedného suverénneho štátu od iného suverénneho štátu, alebo od oblasti nepodliehajúcej suverénnej moci žiadneho štátu, napr. od voľného mora** (Rumpel in Baar et al.1996). Štátne hranice teda prebiehajú na povrchu suchej zeme, ale aj na hladine vôd (riek, jazier, morí). V zmysle medzinárodného práva zároveň vymedzujú vo zvislom smere priestor nad povrchom a pod povrchom Zeme. V skutočnosti teda nejde o líniu (ktorá sa javí na povrchu Zeme a je zobrazená na mape), ale o hraničnú plochu (rovinu) kolmú na povrch Zeme, prebiehajúcu teoreticky zo stredu Zeme až do hlbín vesmíru. V smere od povrchu Zeme k jej stredu je reálne vymedzená technickou hranicou hĺbky geologických vrtov, kým za hornú hranicu sa pokladá spravidla výška, ktorú štát môže efektívne kontrolovať a zabezpečiť. Štátna hranica takto vymedzuje štát ako trojrozmerný priestorový výsek v tvare ihlana s nepravidelnou podstavou.

Okrem uvedenej existuje **viacero ďalších definícií** štátnych hraníc. Ich spoločnou črtou je to, že definujú štátnu hranicu ako činiteľ, determinujúci teritórium (priestor) na ktorom štát realizuje svoju moc (suverenitu). To zdôrazňuje aj N. Pounds (1963), podľa ktorého **štátna hranica oddeľuje suverenitu daného štátu od suverenity jeho susedov.**

7.5. Vývoj štátnych hraníc

Súčasné štátne hranice sú **výsledkom dlhodobého vývojového procesu.** V staroveku a stredoveku existovali medzi územím jednotlivých štátov pohraničné pásy rozličnej šírky, ktoré nepodliehali štátnej suverenite (*terra nullius* t.j. zem nikoho). Boli to zvyčajne pohoria, lesy, močiare, resp. púšte, ktoré boli prevažne vyľudnené. Takýto pás mal dvojakú funkciu: rozdeľoval dve štátne spoločenstvá a zároveň plnil obrannú funkciu. Nemuselo to tak byť vždy. Ak hraničné územie bolo ekonomicky neproduktívne vzniklo hraničné pásmo ako územie nikoho. Na tých územiach, ktoré boli ekonomicky atraktívne pre hospodárske využívanie, bola spravidla hranica presne líniovo vymedzená a tiež aj strážená. Pozostatkom hraničných pásov sú dnes tzv. demilitarizované pásma, vymedzené medzinárodnými dohodami.

Ako klasický príklad hraničného pásu sa uvádza neosídlené pásmo, široké 50 až 90 km, ktorý oddeľovalo Čínu od Kórei. Vzniklo v súlade s izolacionalistickou politikou Číny v 15. storočí. Táto umelá bariéra, ktorú bolo zakázané osídľovať bola zrušená až v roku 1870 (Ratzel 1897). Podobné územia sa nachádzali aj na iných kontinentoch. Za líniovú hranicu nemožno považovať ani Čínsky múr či rímske limes, ktoré boli chápané skôr ako línie obrany, nie v zmysle ich fungovania ako štátnych hraníc (Barbag 1987).

Historické mapy spred niekoľkých storočí, znázorňujúce štátno-priestorové rozdelenie, vymedzujú rozsiahle teritóriá, ktoré boli buď neprebádané, alebo také, na ktoré si nerobil nárok žiadny z existujúcich štátov. Rozsiahle oblasti boli vlastne iba sférami vplyvu. Jednotlivé „susedné" štáty boli od seba priestorovo oddelené tak výrazne, že buď neboli v žiadnom kontakte, alebo tento kontakt bol iba sporadický a neefektívny.

Rýchlym rozvojom osídlenia a ekonomického využívania teritória sa hraničné pásy postupne zužovali a transformovali sa na **hraničné línie.** Tento proces bol však v histórii priestorovo diferencovaný - uplatnil sa najprv v Európe, ktorá bola demograficky a ekonomicky na vyššom stupni ako ostatné kontinenty. Až neskôr sa presadil aj na ostatných kontinentoch a to aj prostredníctvom zmlúv, uzavretých v Európe, ktoré riešili koloniálne rozdelenie teritória. Niekde na mieste hraničných pásov, ktoré oddeľovali veľké mocnosti, vznikli tzv. nárazníkové štáty *(napr. medzi Čínou a Indiou štáty Nepál a Bhután).*

Reliktami pásmových hraníc sú štátne hranice v južnej resp. východnej časti Arabského polostrova (púštne hranice medzi Saudskou Arábiou, Spojenými arabskými emirátmi, Ománom a Jemenom). V prípade rastu hospodárskeho významu týchto území (objavenie ložísk nerastných surovín) by nevyhnutne nasledoval ich prechod na líniovú formu štátnych hraníc, ktorá by obmedzila vzájomné spory. Podobne v primitívnych spoločenstvách v strednej Afrike okolo riek Uele, Bahr al-Ghazal a Ubangi existujú

dodnes hraničné pásy, ktoré majú charakter reliktnej hranice (Bohdanowicz - Dziecelski 1996).

Termín hranica sa v medzinárodných vzťahoch začal presadzovať od prelomu 13. a 14. storočia, kým chápanie lineárnej hranice sa v medzinárodných zmluvách definitívne presadilo až po Veľkej francúzskej revolúcii na prelome 18. a 19. storočia. *Vytýčenie hranice ako línie bolo však využité už v tzv. pyrenejskej zmluve medzi Francúzskom a Španielskom, uzavretej v roku 1659 (predpokladala spoluprácu komisárov, ktorí mali spoločne vytýčiť hranicu v Pyrenejach).*

Až na rozhraní 19. a 20. storočia sa lineárny typ štátnych hraníc zovšeobecnil, ale aj tak možno pozorovať rozdiely v priebehu tohto procesu. Rýchlejšie a ľahšie sa presadil na územiach hustejšie osídlených a vyspelejšie ekonomicky využívaných, než na teritóriách riedko obývaných a ekonomicky slabo osvojených. Moderná mapa, kde sú štátne hranice vyznačené líniami je teda v politickogeografickom zmysle relatívne novým fenoménom. Dodnes však rozdiely v osídlení, v stupni ekonomického vývoja, ale aj v tradíciách a kultúre spôsobili, že európska (resp. severoamerická) vízia hraníc je odlišná, napr. od vnímania hraníc africkými kočovnými kmeňmi či obyvateľmi pralesov v Latinskej Amerike (Gallusser 1983).

Je potrebné konštatovať, že aj v súčasných podmienkach vývoja ľudskej civilizácie je politická hranica nevyhnutnou súčasťou organizácie priestoru.

7.6. Stanovovanie štátnych hraníc

Vymedzenie štátnych hraníc je jedným z určujúcich znakov existencie štátu. Proces formovania sa štátnych hraníc je veľmi diferencovaný a to ako z historického, tak aj z geografického hľadiska. Z aspektu medzinárodného práva sa v priebehu vývoja sformoval relatívne ustálený **proces stanovovania štátnej hranice.**

Právnym základom štátnej hranice je spravidla medzinárodná zmluva. V zhode s medzinárodným právom sú štátne hranice stanovené prostredníctvom medzinárodných zmlúv, uzatváraných obyčajne zainteresovanými susednými štátmi. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o ustálenom postupe, používanom v praxi. Proces stanovovania štátnych hraníc spravidla pozostáva zo štyroch následných krokov:

- alokácie,
- delimitácie,
- demarkácie,
- administrácie.

Pod ***alokáciou*** (alebo definíciou) štátnej hranice sa rozumie politické rozhodnutie, ktoré obsahuje dohodu o rozdelení určitého územia, pričom deliaca línia je načrtnutá iba približne. Ide o opis priebehu štátnej hranice. K takémuto vymedzeniu môžu byť využité fyzickogeografické prvky (napr. pohoria, rieky), humánnogeografické prvky (napr. sídla), priebeh poludníkov a rovnobežiek, resp. ich priesečníky. Alokácia štátnej hranice je právne zakotvená vo forme delimitácie.

Delimitácia štátnej hranice je činnosť, ktorej cieľom je určenie jej jednotlivých bodov a jej smeru. Realizuje sa formou zmluvy, pričom sa vychádza najmä z kartografického materiálu. Súčasťou zmluvného dokumentu je mapa malej mierky, v ktorej je zakreslený priebeh hraničnej línie. Tento proces si teda vyžaduje podrobné topografické, ako aj geografické poznatky. Prechod od alokácie k delimitácii môže trvať ak niekoľko desaťročí. *Viacero afrických štátov, ktorých hranice boli definované koncom minulého storočia, je v súčasnosti v štádiu delimitácie svojich hraníc. Až v súčasnosti dochádza k odhaľovaniu nepresností v pôvodných definíciách, čo spôsobuje mnohé problémy v ďalších štádiách stanovovania štátnych hraníc.*

Na základe delimitácie sa ako ďalší krok realizuje podrobné určenie štátnej hranice v teréne. Táto činnosť sa nazýva ***demarkácia***. Detailný priebeh hranice určuje pre tento účel zriadená medzištátna zmiešaná komisia, ktorá spracuje demarkačný protokol. Jeho súčasťou je mapa veľkej mierky, v ktorej je zakreslená hraničná línia. Súčasťou práce delimitačnej komisie je organizácia postavenia hraničných znakov a ich vyznačenie na mape. Keďže tento krok je náročný na finančné náklady, mnohé štáty, pokiaľ nemajú hraničné problémy, demarkáciu odkladajú na neurčito. Súčasťou príslušných dokumentov môže byť aj dohoda o periodickej redemarkácii štátnej hranice (o overení jej priebehu a o obnove hraničných znakov). Takto je ukončený proces stanovenia štátnej hranice, ktorý je veľmi citlivý pre zainteresované štáty v súvislosti s nebezpečenstvom vzniku hraničných resp. teritoriálnych sporov, niekedy vyúsťujúcich do medzištátnych konfliktov.

Administrácia štátnej hranice sa skladá z rôznych činností, ktoré súvisia s vlastnou správou hranice štátom prostredníctvom jeho inštitúcií. Ide tu o jej zabezpečenie pred narušením zvonku i zvnútra, údržbu hraničných znakov, spoluprácu pohraničných inštitúcií (nielen s cieľom ochrany hranice, ale aj zefektívnenia a skvalitnenia cezhraničnej infraštruktúry, najmä hraničných priechodov). S cieľom ochrany štátnych hraníc je ustanovený pás hraničnej línie (široký 15 až 100 m), pohraničné pásmo (široké 2 až 6 km) a tzv. hraničný pás (Otok 1996). V prípade hraničných vodných tokov sa v rámci administrácie stanovujú pravidlá ich využívania z hľadiska plavby resp. čerpania vody z nich. Vo viacerých prípadoch sa utvárajú pre potreby administrácie špeciálne medzištátne komisie *(napr. Medzinárodná hraničná komisia USA a Mexika).*

V texte je uvedený ideálny postup pri procese stanovovania štátnych hraníc. V praxi sa však realizuje v najväčšej miere v Európe a Severnej Amerike, spravidla aj medzi štátmi Latinskej Ameriky, v malej miere v Ázii a len výnimočne v Afrike.

Z hľadiska princípov vytyčovania štátnej hranice platí základné pravidlo: **hranica prebieha tam, kde sa zmluvné strany dohodnú, aby prebiehala** (Baar et al. 1996). K jej stanoveniu možno pristúpiť využívaním rôznych kritérií. Za také možno považovať napr. geografické bariéry (vodný tok, hrebeň pohoria), využívanie jazyka obyvateľstva, jeho príslušnosť k národu, rase či náboženstvu, jeho spoločnú historickú skúsenosť. Do popredia sa dostávajú však aj ekonomické, dopravné, geopolitické či strategické potreby susediacich štátov. Tieto kritériá sa môžu navzájom dopĺňať, ale často sa stáva, že sú v rozpore a navzájom sa vylučujú.

Počas histórie sa vyvinuli zásady obyčajového medzinárodného práva, ktoré zakotvujú **pravidlá vedenia hraničnej línie** na vodných tokoch, vnútrozemských vodných plochách a v pohoriach. Využívajú sa vždy tam, ak nie je uzavretá iná dohoda medzi susednými štátmi.

Na nesplavných tokoch vedie hranica stredom toku rieky, prekrýva sa teda s tzv. stredovou čiarou *(mediana)*. **Hranica na splavnej rieke** spravidla prebieha v strede splavnej časti jej hlavného toku, t.j. tzv. *thalwegom* alebo Thalwayovou líniou (hĺbnicou alebo hlavným navigačným kanálom), niekedy sa presadzuje pravý alebo ľavý breh, resp. stred toku. *Napr. hranice Argentíny s Uruguayom a Paraguayom po riekach Uruguay, resp. Paraná vedú po Thalwayovej línii.* Uplatnenie týchto zásad platí aj v prípade zmien priebehu toku hraničných riek. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že problematika riek ako zdrojov sladkej vody a hydroenergie a tiež dopravných ciest pre vnútrozemskú plavbu, je v kontexte medzištátnych vzťahov veľmi citlivá. Veľké rieky pretekajú viacerými štátmi a ich mnohostranné využitie si vyžaduje uzavretie medzinárodných dohôd (pozri šiestu kapitolu).

Na základe toho existuje zmluva štátov, cez ktoré preteká Rýn, v rámci Dunajskej komisie spolupracujú krajiny v povodí Dunaja, zmluvne je zabezpečené využívanie Nílu. Značné komplikácie vznikajú, keď rieka preteká cez znepriatelené krajiny a stáva sa zdrojom napätia. Ide hlavne o oblasti s nedostatkom sladkej vody, nevyhnutnej na spotrebu obyvateľstva, resp. zavlažovanie. Problém využitia vody takýchto riek stupňuje napätie v medzištátnych vzťahoch (rieka Jordán v izraelsko-arabskom konflikte, rieky povodia Indusu vo vzťahoch medzi Indiou a Pakistanom).

V prípade pohraničných **jazier** obyčajové medzinárodné právo presadzuje zásadu, podľa ktorej hranica spája obidva body, v ktorých sa suchozemská hraničná línia dotýka brehu jazera, pričom udržuje rovnakú vzdialenosť od jeho protiľahlých brehov. V **pohoriach** prebieha hranica zvyčajne po najvyšších hrebeňoch alebo po rozvodni-

Pod ***alokáciou*** (alebo definíciou) štátnej hranice sa rozumie politické rozhodnutie, ktoré obsahuje dohodu o rozdelení určitého územia, pričom deliaca línia je načrtnutá iba približne. Ide o opis priebehu štátnej hranice. K takémuto vymedzeniu môžu byť využité fyzickogeografické prvky (napr. pohoria, rieky), humánnogeografické prvky (napr. sídla), priebeh poludníkov a rovnobežiek, resp. ich priesečníky. Alokácia štátnej hranice je právne zakotvená vo forme delimitácie.

Delimitácia štátnej hranice je činnosť, ktorej cieľom je určenie jej jednotlivých bodov a jej smeru. Realizuje sa formou zmluvy, pričom sa vychádza najmä z kartografického materiálu. Súčasťou zmluvného dokumentu je mapa malej mierky, v ktorej je zakreslený priebeh hraničnej línie. Tento proces si teda vyžaduje podrobné topografické, ako aj geografické poznatky. Prechod od alokácie k delimitácii môže trvať ak niekoľko desaťročí. *Viacero afrických štátov, ktorých hranice boli definované koncom minulého storočia, je v súčasnosti v štádiu delimitácie svojich hraníc. Až v súčasnosti dochádza k odhaľovaniu nepresností v pôvodných definíciách, čo spôsobuje mnohé problémy v ďalších štádiách stanovovania štátnych hraníc.*

Na základe delimitácie sa ako ďalší krok realizuje podrobné určenie štátnej hranice v teréne. Táto činnosť sa nazýva ***demarkácia***. Detailný priebeh hranice určuje pre tento účel zriadená medzištátna zmiešaná komisia, ktorá spracuje demarkačný protokol. Jeho súčasťou je mapa veľkej mierky, v ktorej je zakreslená hraničná línia. Súčasťou práce delimitačnej komisie je organizácia postavenia hraničných znakov a ich vyznačenie na mape. Keďže tento krok je náročný na finančné náklady, mnohé štáty, pokiaľ nemajú hraničné problémy, demarkáciu odkladajú na neurčito. Súčasťou príslušných dokumentov môže byť aj dohoda o periodickej redemarkácii štátnej hranice (o overení jej priebehu a o obnove hraničných znakov). Takto je ukončený proces stanovenia štátnej hranice, ktorý je veľmi citlivý pre zainteresované štáty v súvislosti s nebezpečenstvom vzniku hraničných resp. teritoriálnych sporov, niekedy vyúsťujúcich do medzištátnych konfliktov.

Administrácia štátnej hranice sa skladá z rôznych činností, ktoré súvisia s vlastnou správou hranice štátom prostredníctvom jeho inštitúcií. Ide tu o jej zabezpečenie pred narušením zvonku i zvnútra, údržbu hraničných znakov, spoluprácu pohraničných inštitúcií (nielen s cieľom ochrany hranice, ale aj zefektívnenia a skvalitnenia cezhraničnej infraštruktúry, najmä hraničných priechodov). S cieľom ochrany štátnych hraníc je ustanovený pás hraničnej línie (široký 15 až 100 m), pohraničné pásmo (široké 2 až 6 km) a tzv. hraničný pás (Otok 1996). V prípade hraničných vodných tokov sa v rámci administrácie stanovujú pravidlá ich využívania z hľadiska plavby resp. čerpania vody z nich. Vo viacerých prípadoch sa utvárajú pre potreby administrácie špeciálne medzištátne komisie *(napr. Medzinárodná hraničná komisia USA a Mexika).*

V texte je uvedený ideálny postup pri procese stanovovania štátnych hraníc. V praxi sa však realizuje v najväčšej miere v Európe a Severnej Amerike, spravidla aj medzi štátmi Latinskej Ameriky, v malej miere v Ázii a len výnimočne v Afrike.

Z hľadiska princípov vytyčovania štátnej hranice platí základné pravidlo: **hranica prebieha tam, kde sa zmluvné strany dohodnú, aby prebiehala** (Baar et al. 1996). K jej stanoveniu možno pristúpiť využívaním rôznych kritérií. Za také možno považovať napr. geografické bariéry (vodný tok, hrebeň pohoria), využívanie jazyka obyvateľstva, jeho príslušnosť k národu, rase či náboženstvu, jeho spoločnú historickú skúsenosť. Do popredia sa dostávajú však aj ekonomické, dopravné, geopolitické či strategické potreby susediacich štátov. Tieto kritériá sa môžu navzájom dopĺňať, ale často sa stáva, že sú v rozpore a navzájom sa vylučujú.

Počas histórie sa vyvinuli zásady obyčajového medzinárodného práva, ktoré zakotvujú **pravidlá vedenia hraničnej línie** na vodných tokoch, vnútrozemských vodných plochách a v pohoriach. Využívajú sa vždy tam, ak nie je uzavretá iná dohoda medzi susednými štátmi.

Na nesplavných tokoch vedie hranica stredom toku rieky, prekrýva sa teda s tzv. stredovou čiarou *(mediana).* **Hranica na splavnej rieke** spravidla prebieha v strede splavnej časti jej hlavného toku, t.j. tzv. *thalwegom* alebo Thalwayovou líniou (hĺbnicou alebo hlavným navigačným kanálom), niekedy sa presadzuje pravý alebo ľavý breh, resp. stred toku. *Napr. hranice Argentíny s Uruguayom a Paraguayom po riekach Uruguay, resp. Paraná vedú po Thalwayovej línii.* Uplatnenie týchto zásad platí aj v prípade zmien priebehu toku hraničných riek. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že problematika riek ako zdrojov sladkej vody a hydroenergie a tiež dopravných ciest pre vnútrozemskú plavbu, je v kontexte medzištátnych vzťahov veľmi citlivá. Veľké rieky pretekajú viacerými štátmi a ich mnohostranné využitie si vyžaduje uzavretie medzinárodných dohôd (pozri šiestu kapitolu).

Na základe toho existuje zmluva štátov, cez ktoré preteká Rýn, v rámci Dunajskej komisie spolupracujú krajiny v povodí Dunaja, zmluvne je zabezpečené využívanie Nílu. Značné komplikácie vznikajú, keď rieka preteká cez znepriatelené krajiny a stáva sa zdrojom napätia. Ide hlavne o oblasti s nedostatkom sladkej vody, nevyhnutnej na spotrebu obyvateľstva, resp. zavlažovanie. Problém využitia vody takýchto riek stupňuje napätie v medzištátnych vzťahoch (rieka Jordán v izraelsko-arabskom konflikte, rieky povodia Indusu vo vzťahoch medzi Indiou a Pakistanom).

V prípade pohraničných **jazier** obyčajové medzinárodné právo presadzuje zásadu, podľa ktorej hranica spája obidva body, v ktorých sa suchozemská hraničná línia dotýka brehu jazera, pričom udržuje rovnakú vzdialenosť od jeho protiľahlých brehov. V **pohoriach** prebieha hranica zvyčajne po najvyšších hrebeňoch alebo po rozvodni-

ci. *Zvláštnosťou je priebeh hranice medzi Francúzskom a Spojeným kráľovstvom v Eurotuneli pod prielivom La Manche, ktorá vedie 50 m pod úrovňou mora 19 km od pobrežia Francúzska a 18 km od pobrežia Británie.*

V súlade s W. Gallusserom (1983) je potrebné pripomenúť, že nie je dôležité, či je štátna hranica, stanovená v súlade s prírodnými podmienkami čo najkratšia, strategicky výhodná a pod., ale či zodpovedá potrebám ľudí, ktorí obývajú takto rozčlenené územie. K tomuto cieľu môžu napomôcť aj politickogeografické výskumy, poskytujúce pre príslušné rozhodnutia dôležité podklady a materiály.

7.7. Klasifikácia hraníc. Hranice prírodné a umelé

Keďže štátne hranice sú objektom výskumu odborníkov niekoľkých vedných disciplín zaoberajúcich sa rôznymi aspektami tejto problematiky, vzniklo niekoľko klasifikácií, resp. typológií hraníc. Naväzujú na analýzu ich fyzickogeografických vlastností, spoločenských a demografických podmienok, historického vývoja z hľadiska ich stability ako aj z hľadiska ich ekonomických, politických, strategických a iných funkcií. Väčšina týchto hľadísk má dynamický charakter a podlieha zmenám. Na pôde politickej geografie vzniklo viacero klasifikácií politických (resp. štátnych) hraníc.

Základná klasifikácia delí hranice podľa prostredia v ktorom sú vytýčené na **hranice *morské*** a ***suchozemské***. Problematikou morských hraníc, vyplývajúcich z medzinárodného morského práva sa zaoberáme v inej časti našej práce. V tejto kapitole sa zameriavame na problematiku suchozemských hraníc. Najznámejšia (a najspornejšia) klasifikácia delí suchozemské hranice na ***prírodné*** a ***umelé***.

Koncepcia **prírodných hraníc** vznikla v období na pôde osvietenstva, ktoré sa odvolávalo (pokiaľ to bolo výhodné) na prírodu a jej zákony. S pojmom prírodnej hranice sú späté mená Ch. L. S. Montesqieua či J. J. Rousseaua (Rykiel 1990). Podľa S. B. Jonesa (1959) pojem prírodnej hranice vznikol v 19. storočí vo Francúzsku a týkal sa požiadavky vymedzenia prirodzeného charakteru územia, patriaceho k danému štátu. Dodnes však hranice žiadneho štátu plne nekorešpondujú s hranicami fyzickogeografických celkov. Za prírodné hranice sú považované tie hraničné línie, ktorých priebeh je daný prírodnými (fyzickogeografickými) fenoménmi (najmä reliéfom a vodstvom). M. I. Glassner (1996) píše preto o ***fyzickogeografických politických hraniciach***. Za také považujeme hranice, vedúce pohoriami, vodnými tokmi, jazerami, močiarmi a púšťami. Prírodnou hranicou je aj morské pobrežie.

Prírodné hranice predstavujú hlavne podstatnú **prekážku v migrácii** (a donedávna aj v komunikácii) obyvateľstva a preto sa často stali aj kultúrnymi hranicami. Kedysi mali aj výrazný strategicko-obranný charakter. V súčasnosti bol obranný význam prí-

rodných hraníc výrazne redukovaný rozvojom vojenskej techniky (hlavne leteckej a raketovej).

Prírodné hranice boli využívané pri delimitácii, resp. demarkácii hranice v prípadoch, keď boli k dispozícii podrobnejšie podkladové mapy (napr. pri stanovovaní hraníc v Európe po prvej svetovej vojne v rámci systému versailleských zmlúv). Ich využívanie bolo obmedzené napr. pri vytváraní hraníc v Afrike v 19. storočí, kde dovtedy podrobnejšie mapovanie nebolo realizované.

Napriek tomu nachádzame hranice tohto typu okrem Európy aj vo vnútrozemí ostatných kontinentov: v Ázii (laosko-thajská hranica na rieke Mekong, Himaláje ako prirodzená hranica medzi Indiou a Čínou), v Afrike (senegalsko-mauritánska hranica na rieke Senegal, jazero Malawi ako hranica medzi štátom Malawi a Tanzániou resp. Mozambikom), v Severnej Amerike (rieka Rio Grande ako hranica medzi USA a Mexikom), v Južnej Amerike (hranica medzi Argentínou a Čile na hrebeni Kordiller, rieka Paraná ako hranica medzi Paraguajom a Argentínou), ako aj v Austrálii a Oceánii (časť toku rieky Fly je využitá ako hranica medzi Indonéziou a Papuou-Novou Guineou).

Aj keď bariéry, vytvorené prírodou sú časovo pomerne stále, **môžu vytvárať sporné situácie,** vyúsťujúce do medzištátnych sporov a úprav vedenia hraníc. Týka sa to najmä štátnych hraníc prebiehajúcich po veľkých riekach, ktoré môžu často meniť v krátkom čase svoj smer svojho toku, ako aj ďalšie relevantné vlastnosti. Novému stavu je potrebné prispôsobovať priebeh štátnej hranice v kontexte uzatvorenia novej medzištátnej hraničnej zmluvy. K tomu sa môžu pripájať aj ďalšie problémy súvisiace s rozdielnym chápaním hlavného toku susediacimi štátmi.

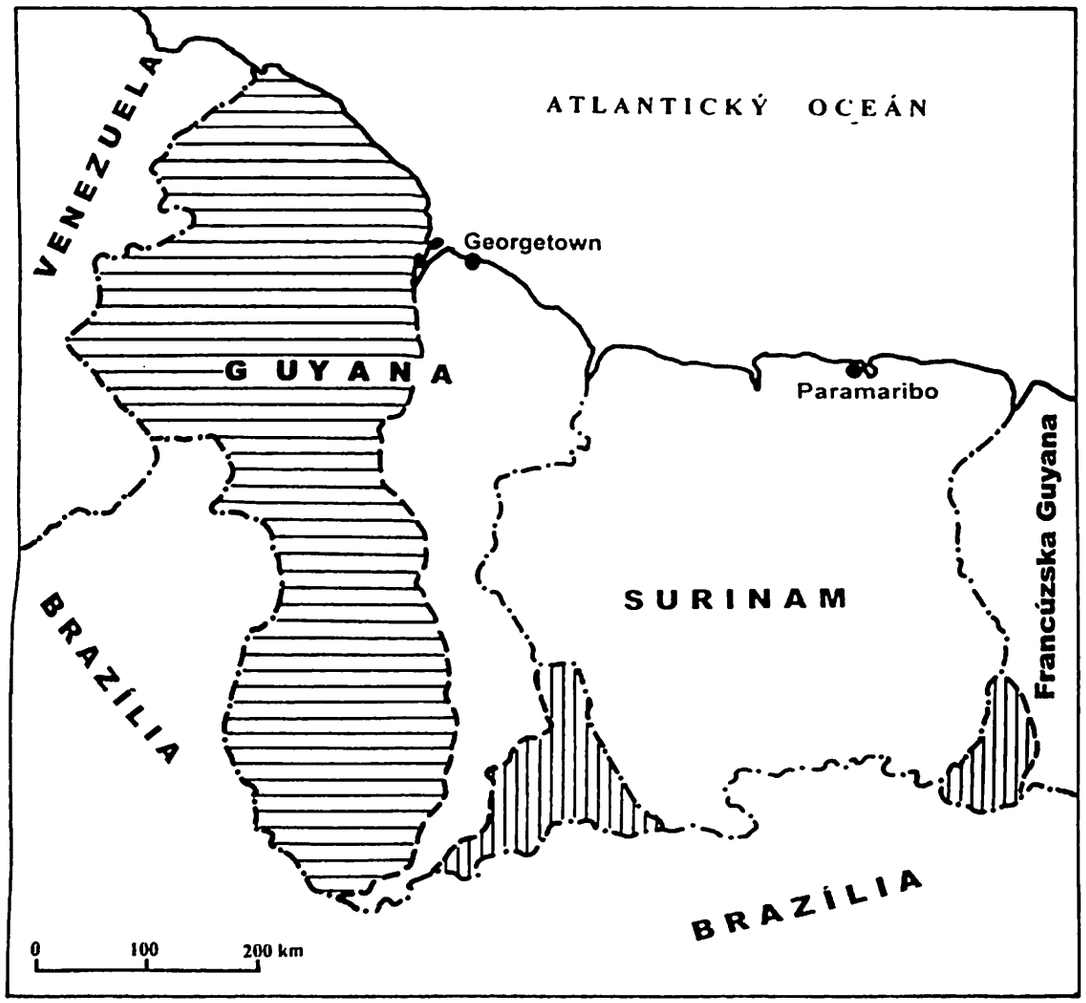
Hraničný spor medzi Surinamom (bývalou Holandskou Guyanou) a Francúzskom (Francúzskou Guyanou) má korene v hraničnej dohode, ktorá stanovuje hranicu na rieku Maroni (Marowijne). Obe strany rozdielne chápu jej pramenný tok, pričom vzniklo sporné územie s rozlohou 3400 km² (pozri mapu 32).

Hraničný spor o priebeh hranice medzi Irakom a Iránom na rieke Shatt al-Arab bol jednou z príčin vzájomného vojnového konfliktu, ktorý trval osem rokov (1980 až 1988) a vyžiadal si viac ako milión obetí na ľudských životoch. Irak presadzoval priebeh hranice na východnom brehu rieky, kým Irán požadoval jej stanovenie v strede toku. Na základe primeria sa obe strany dohodli na stredovej hraničnej línii ako priebehu štátnej hranice.

Spornými sa môžu stať aj hranice, vedúce po jazerách, najmä z hľadiska využívania prírodných zdrojov zainteresovanými štátmi.

Ako príklad môže slúžiť situácia v hľadaní vymedzenia hraníc v Kaspickom mori, resp. vo využívaní jeho prírodných zdrojov v podobe ložísk ropy a zemného plynu pod jeho

Mapa 32: Hraničné a teritoriálne spory v regióne Guayany

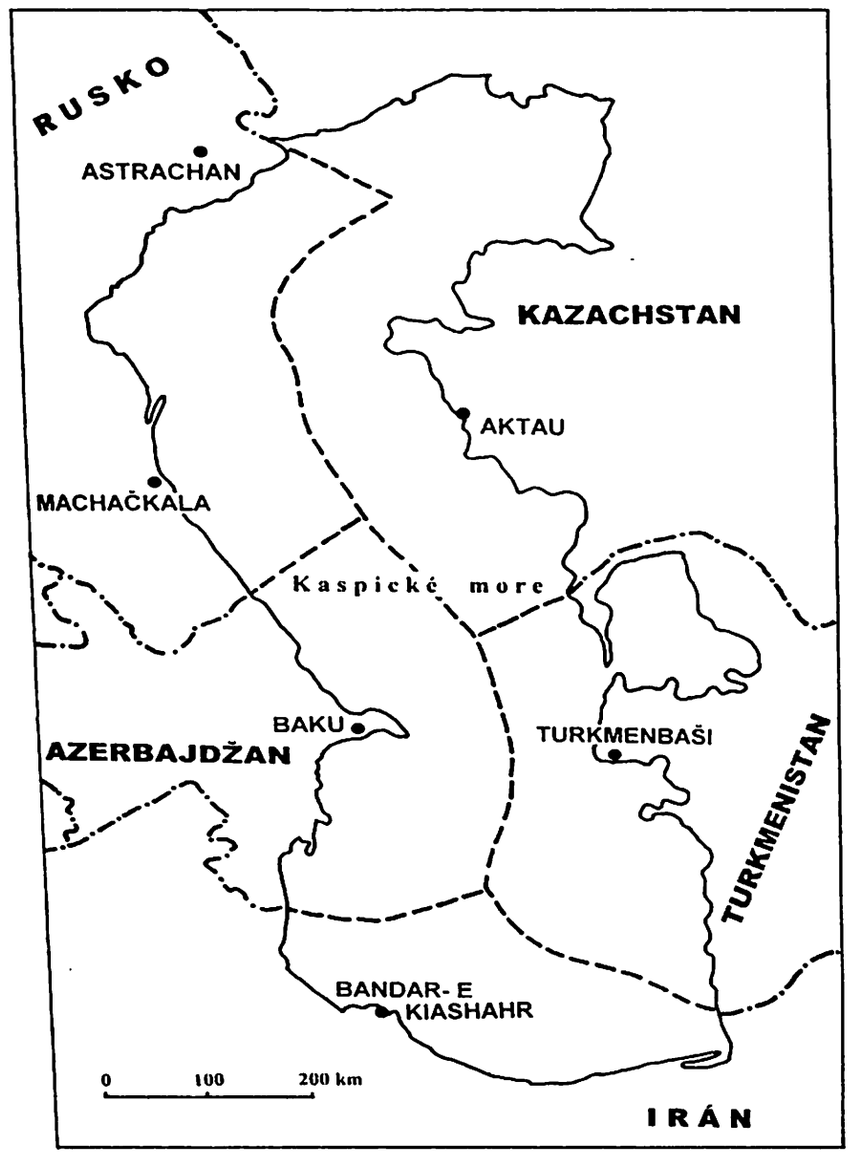
štátne hranice

územie, ktoré nárokuje Venezuela

sporné územia na hraniciach Surinamu

dnom pobrežnými štátmi. Problém má širšie súvislosti - ide hlavne o určenie jeho medzinárodno-právneho štatútu. V prípade jeho chápania ako jazera (vnútrokontinentálnej vodnej nádrže) by mali byť jeho zdroje spoločným vlastníctvom pobrežných štátov. V prípade uznania jeho štatútu ako mora je potrebné aplikovať zásady medzinárodne

Mapa 33: Rozdelenie Kaspického mora na sektory

štátne hranice

hranice navrhovaných sektorov

platných dokumentov morského práva (spomínané v šiestej kapitole) v zmysle vymedzenia ekonomických zón v šírke 200 morských míľ od pobrežia, t.j. rozdelenia jeho plochy na sektory pobrežných štátov. Keďže ložiská ropy a zemného plynu sú nerovnomerne rozložené, spôsobuje to rôzne postoje zainteresovaných štátov k tejto otázke. Aj v súčasnosti sa diskusie týkajú dilemy medzi rozdelením dna Kaspického mora na sektory, pričom voda jazera sa má využívať spoločne (riešenie presadzované Ruskom, Azerbajdžanom a Kazachstanom) a rozdelením jeho dna medzi pobrežné štáty na rovnaké časti (ktoré presadzuje Irán).

Hraničné problémy môžu spôsobovať aj hranice vedúce po hrebeňoch pohorí. Tie sa mnohokrát nezhodujú s priebehom rozvodia a teda rieky prameniace na jednej strane štátnej hranice ústia do tokov na jej opačnej strane. Ak sa pramenný štát rozhodne vodu tohto toku zachytávať v priehradných nádržiach, do-

chádza k obmedzeniu zásobovania tokov susedného štátu, čo vedie ku nedorozumeniam.

Prírodné bariéry sa využívajú aj v prípade vytyčovania správnych hraníc (hraníc vnútroštátnych územno-správnych celkov). *Najstaršie hranice čínskych provincií viedli po horských chrbtoch (Pounds cit. Šindler 1986). Hranice stolíc ako najstabilnejších územno-správnych celkov na území Slovenska sa na viacerých úsekoch prirodzene stabilizovali na horských chrbtoch (Nízke Tatry, Branisko, Malá Fatra a i.).* Pri hodnotení funkčnosti prírodných hraníc je dôležité zohľadnenie ich vnímania miestnym obyvateľstvom ako prírodnej bariéry, ktoré sa prejavuje ako v prípade priebehu štátnych hraníc, tak aj vo vytváraní hraníc územno-správnych celkov.

Treba pripomenúť, že presadzovanie prírodných hraníc štátov v nemeckej geopolitike medzivojnového obdobia bolo spojené s argumentom, že štáty by mali zaberať „prirodzené územné celky" (napr. povodia veľkých riek, nížiny, atď.), ospravedlňovalo a podporovalo expanzionistické ciele.

Priebeh **umelých (konvenčných) hraníc** sa neopiera o fyzickogeografické fenomény. Už lord G. N. Curzon rozdeľoval hranice na základe ich morfológie na astronomické (vedené po poludníkoch a rovnobežkách), matematické (stanované napr. podľa polomeru kruhu s centrom v nejakom meste) a referenčné (vedené na vymedzenej vzdialenosti od určitého geografického objektu). Táto klasifikácia nadväzuje v našom chápaní na umelé hranice. Na základe kritérií ich vymedzenia tieto hranice sa, podľa P. Rumpela (in Baar et al. 1996), rozdeľujú na etnické, historické a geometrické.

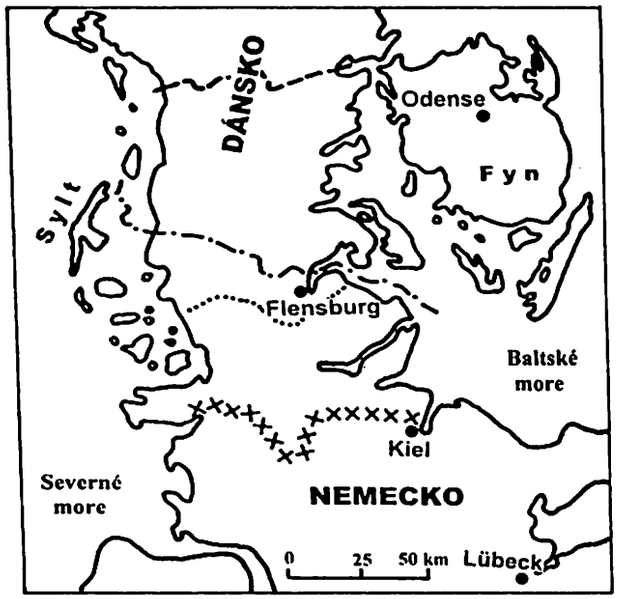
Etnické hranice sú vytýčené na základe použitia kultúrnych prvkov (napr. jazyka, náboženstva). Ide o hranice medzi teritóriami, ktorých obyvateľstvo používa rôzny jazyk, resp. sa hlási k príslušnosti k rôznemu národu, pričom významným diferenčným znakom je tu aj konfesionálne vedomie. *Ako príklad možno uviesť rozdelenie Britskej Indie po udelení nezávislosti v roku na prevažne hinduistickú Indiu a prevažne muslimský Pakistan. Tento štát sa na základe uplatnenia tohto kritéria rozdelil do dvoch územne oddelených celkov a v roku 1971 rozpadol (vznik Bangladéša). V tomto prípade sa náboženská príslušnosť ukázala ako nedostatočná dostredivá sila pre udržanie územnej celistvosti štátu.*

Niektorí geografi presadzovali kritérium etnických hraníc ako ideálny pre stanovovaní štátnych hraníc. Vytyčovanie hraníc podľa etnických kritérií je sťažené premiešaním obyvateľstva na väčšine takto rozdeľovaných teritórií. Môže to spôsobiť problémy pri ich stanovení, pretože prakticky nie je možné takto vymedziť etnicky homogénne územia. Takéto hranice potom spôsobujú napätie medzi etnikami, žijúcimi v pohraničných územiach a tiež medzi susediacimi štátmi. Okrem toho je obyvateľstvo sveta príliš heterogénne, aby bolo možné univerzálne vytýčiť hranice podľa tohto kritéria.

Známa je mapa Afriky, na ktorej sú vyznačené hranice etník a teda aj potencionálnych štátov, ktorá jednoznačne demonštruje nereálnosť striktného uplatnenia tohto kritéria. V mnohých prípadoch namiesto hraničných zmien dochádza k výmene obyvateľstva. *Takou bola výmena obyvateľstva medzi Gréckom a Tureckom po prvej svetovej vojne na základe ich etnickej príslušnosti.*

Historické hranice vychádzajú z historického právneho nároku na určité teritórium (historickú krajinu), ktoré disponuje vymedzením vytvoreným počas histórie. Využívajú sa najmä tam, kde nie je možné využiť iné rozhraničujúce prvky (fyzickogeografické alebo etnické). Pri stanovovaní takýchto hraníc sa vychádza z politického uznania daného historického práva. Nebezpečenstvo ich destabilizácie pramení z meniacich sa politických režimov susediacich štátov, ktoré svoje postoje vo vzťahu k historickým hraniciam môžu meniť a teda spochybniť historické právo príslušnosti určitého územia k tomu-ktorému štátu. Ďalšie problémy pri ich uznávaní môžu vzniknúť spochybňovaním podkladových historických máp, využívaných na vytýčenie historických hraníc v súvislosti s obdobím ich vzniku resp. provenienciou. Okrem toho územia, vyhraničené historickými hranicami majú často etnicky zmiešané obyvateľstvo, resp. ležia na rozhraní dvoch etnických teritórií, čo môže destabilizovať štátne hranice.

Mapa 34: Vývoj štátnej hranice medzi Nemeckom a Dánskom
(spracované podľa Trávniček 1996)

Historická krajina Šlesvicko leží na trupe Jutského polostrova a oddávna tvorila rozmedzie medzi Dánskom a nemeckými krajinami. Jej obyvateľstvo bolo etnicky zmiešané - nemecké a dánske. Spolu s južne ležiacou historickou krajinou Holštýnskom bolo v rokoch 1806 až 1920 sporným územím medzi Pruskom (neskôr Nemeckom) a Dánskom. V roku 1806 boli sporné územia pripojené k Dánsku, po roku 1864 ich okupovalo a pripojilo k svojmu úze-

miu Prusko, čím sa stali neskôr súčasťou Nemecka. Problém sa vyriešil až po prvej svetovej vojne, keď v roku 1920 prebehol v Šlesvicku plebiscit. Na základe jeho výsledkov bola severná časť Šlesviska (dánsky Sönderjylland), prevažne osídlená Dánmi, pripojená k Dánsku. Takto vymedzená hranica platí dodnes.

Za ***geometrické hranice*** považujeme hraničné línie, vedené priamo od jedného zmluvného bodu, zakotveného v hraničnej zmluve (napr. kóta) k bodu druhému bez zohľadnenia prírodných útvarov (napr. toku rieky, resp. priebehu pohoria), ako aj demografických, etnických a ekonomických pomerov. Ich výhodou je jednoduchosť vymedzenia na mape a tiež stanovenia v teréne. Spravidla však aj geometrické hranice by mali rešpektovať záujmy obyvateľov prihraničných území (hlavne v súvislosti s prístupom k zdrojom pitnej vody, resp. ich majetkovým pomerom). Zvláštnym druhom geometrických hraníc sú ***astronomické hranice***. Tieto hranice sú vytýčené na báze mapovej siete, teda sledujú priebeh rovnobežiek a poludníkov. Táto metóda stanovovania hraníc bola využívaná na tých teritóriách, o ktorých neboli dostatočné geografické vedomosti, resp. k nim chýbali mapové podklady, ale aj v rozhraničení málo osídlených území, resp. území, kde sa dovtedy výraznejšie nepresadila európska kolonizácia.

História vytyčovania astronomických hraníc siaha do roku 1481, keď bola prijatá pápežská bula Aeterni Regis. Po jej korekcii ďalšou bulou z roku 1493 bol o rok neskôr podpísaný traktát z Tordesillas. Podľa neho bolo pápežom Alexandrom VI. navrhnuté rozhraničenie medzi španielskymi a portugalskými nárokmi na novoobjavené a dosiaľ neobjavené územia približne na 44° západnej dĺžky (tzv. „pápežský poludník", ktorý viedol približne 370 míľ západne od súostrovia Azory) a na 130° východnej dĺžky (podľa traktátu v Zaragoze v roku 1529 na 145° východnej dĺžky). Smerom na západ od prvého zo spomenutých poludníkov ležali španielske teritóriá, smerom na východ mali patriť územia Portugalsku. Druhá hraničná poludníková línia bola pásmom prekrývania nárokov oboch vtedajších námorných mocností. Tieto hraničné línie viedli prevažne po moriach a oceánoch.

Astronomické kritériá o.i. boli použité aj pri vytýčení suchozemskej hranice medzi USA a Kanadou (od Lake of the Woods na západ od Veľkých jazier po pobrežie Tichého oceánu na 49° severnej šírky) a pri stanovení priebehu hraníc koloniálnych území najmä v Afrike, ktoré prevzali aj dnešné suverénne štáty. Odhaduje sa, že cez 40 % štátnych hraníc v Afrike sú geometrické hranice. Rovnobežky a poludníky slúžia o.i. ako súčasť hraníc územno-správnych celkov viacerých štátov (v najväčšej miere Kanady, Austrálie a USA).

Zvláštnym typom umelých hraníc sú dnešné hranice Somálska (pôvodne Talianskeho Somálska) a Etiópie, ktoré boli vytýčené na základe rovnakej vzdialenosti od pobrežia Indického oceána (podľa taliansko-etiópskych zmlúv z rokov 1897 a 1908).

Geometrické, resp. astronomické hranice sú prevažne vnútenými líniami, resp. líniami uzavretými za konferenčným stolom ďaleko od predmetných území. Udržali sa na politickej mape dodnes a naďalej politicky rozdeľujú kedysi fyzickogeograficky, etnicky a tiež ekonomicky homogénne regióny. Aj preto sa dnes nazývajú aj „jazvami histórie".

Klasifikácia hraníc na prírodné a umelé bola témou rozsiahlej kritiky viacerých geografov. Kritici takejto klasifikácie poukazovali najmä na fakt, že všetky hranice sú vlastne umelým výtvorom človeka. Niekedy dokonca využívaniu termínu „prírodné hranice" bola odmietaná príslušnosť k vedeckým pojmom. R. Hartshorne (1933) priradil k pojmu „prírodná hranica" päť rôznych vysvetlení. Táto kritika sa odrazila aj v terminológii. Pojem prírodné hranice bol nahrádzaný termínom „hranice prírodne vyznačené", „fyziografické", resp. „hranice vypožičané od prírody". Treba poukázať aj na to, že prírodou vytvorené hranice reálne nedeterminujú jednoznačný, teda líniový priebeh štátnej hranice. Konfigurácia prírodných bariér je skôr pásmová ako líniová, preto je ich potrebné pre účely politických hraníc presnejšie „umelo" vymedziť.

Tento rozpor viedol k **širokej diskusii**, venovanej problematike „prirodzených" hraníc. E. M. Arndt v prvej polovici 19. storočia tvrdil, že jedinými skutočnými prirodzenými hranicami sú jazykové hranice. Ale táto diskusia sa týkala najmä nemeckého a francúzskeho geografického myslenia, pričom sa rozvinuli štyri hľadiská:

- koncepcia „historických" hraníc, opretých o argumenty tradície;
- koncepcia prírodných hraníc v užšom slova význame, opretých o zákony prírody;
- nemecká koncepcia „národných" hraníc, opretých o jazyk a „rasu";
- francúzska koncepcia „národných" hraníc, opretých o jazyk (Pounds 1954, cit. Rykiel 1990).

V období prehodnocovania geopolitických myšlienok nemeckej školy N. J. G. Pounds (1951) upozornil na to, že hľadanie „ideálnej" prírodnej hranice bolo spojené s ideologickou nadstavbou podporujúcou teritoriálnu expanziu štátov a k formulovaniu koncepcie „životného priestoru" *(Lebensraum)*. Súčasťou tejto diskusie bol názor P. de Lapradellea (1928), presadzujúci klasifikáciu hraníc na objektívne a subjektívne. V prípade, keď je pohraničie neosídlené, majú v riešení problému vytýčenia hraníc dominanciu fyzickogeografické elementy (rieka sa stáva ideálnou hranicou). Na územiach husto osídlených je jediným kritériom vyčlenenia hraníc plebiscit. E. Fisher (1949) poukazuje na fakt, že aj hranice, ktoré nemajú bázu vo fyzickogeografickom utváraní krajiny, sa stanú „prírodnými" prostredníctvom svojho dlhého fungovania. Štátna hranica v krajine zanecháva trvalé stopy a čím dlhšie funkčne existuje, tým sú tieto stopy ťažšie odstrániteľné.

Spochybnenie klasifikácie štátnych (a politických) hraníc na prírodné a umelé vychádza aj z jurisdického prístupu k tejto problematike. **Štátne hranice sú vlastne vždy právnou koncepciou v zmysle priestorového rozsahu štátnej juristikcie nezávisle od toho, či sa opierajú o prírodné fenomény alebo nie.** Jeden z geopolitických pohľadov taktiež tvrdí, že všetky politické hranice sú neprirodzené, pretože sú výsledkom politiky, kompromisu a dočasného mocenského vzťahu (Wilkinson 1985).

Za zhrnutie diskusie o „prírodnosti" a „umelosti" hraníc možno pokladať názor R. Harsthornea (1938), ktorý tvrdil, že:

- **nie je rozdiel medzi prírodnými a umelými hranicami, pretože všetky hranice vytvoril človek;**
- **všetky hranice je možné v určitom čase spochybňovať, takže problém je relatívny;**
- **problémy hraníc sú problémami ľudí;**
- **hraničné problémy majú zvyčajne len nevefký význam pre krajiny, ktorých sa týkajú, ale podstatné sú pre ľudí, ktorých sa priebeh hranice týka osobne.**

Napriek širokej diskusii sa zdá, že klasifikácia politických hraníc na prírodné a umelé má isté racionálne jadro. A to napriek tvrdeniu, že v prírode existujú len také politické hranice, ktoré chceme nájsť a využiť. Preto platí, že na rôznych miestach a v rôznom časovom období rovnaké fyzickogeografické fenomény môžu byť alebo nie sú využité na stanovenie hraničnej línie.

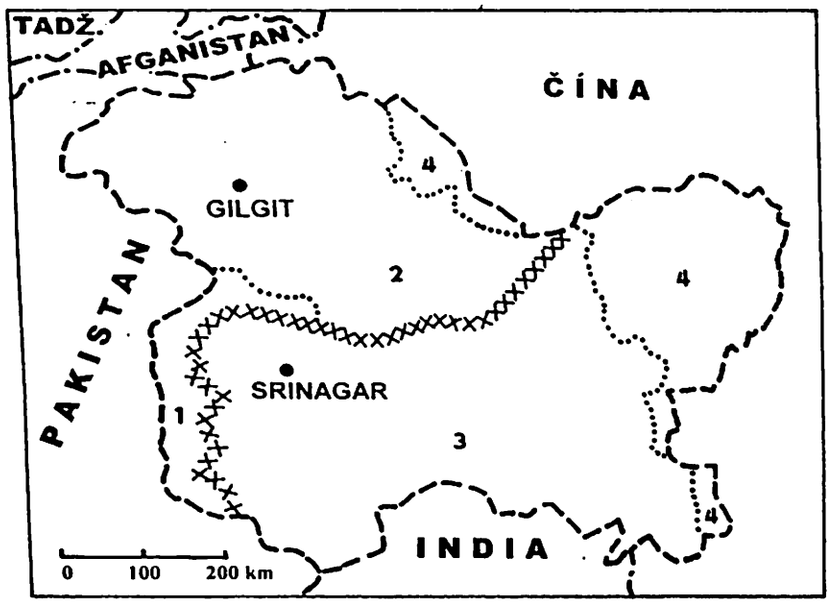
V praxi len málokedy závisí od toho, či ide o hranicu prírodnú alebo umelú. **Dôležité je, ako hranice fungujú, ako sa odrážajú v krajine a ako ju vnímajú ľudia na jej obidvoch stranách.**

7.8. Ďalšie klasifikácie hraníc

Z politickogeografického hľadiska je veľmi inšpiratívna klasifikácia štátnych hraníc na hranice de facto a hranice de iure. **Hranice de iure** sa opierajú o medzinárodné zmluvy, ktoré stanovujú ich priebeh. **Hranice de facto** vytyčujú reálnu teritoriálnu mocenskú kontrolu štátu, ktorá sa nemusí zhodovať s hranicami de iure. Môžu byť teda posunuté do vnútrozemia susedného štátu alebo naopak. Na politických mapách rôznej proveniencie môžu byť štátne hranice zobrazované rôzne - v zmysle hraničnej línie de iure alebo de facto - a to podľa štátnych záujmov susediacich štátov, resp. podľa kartografickej tradície.

Ako príklad možno uviesť indicko-pakistanské rozhraničenie v oblasti Kašmíru. Kým ako hranica de iure je často zobrazovaná pôvodná hranica Kašmíru s dnešnými územiami okupovanými Pakistanom a Čínou ako súčasť Indie, hranicou de facto je indicko-pakistanská línia kontroly vymedzená podľa dohody v Simle z roku 1972. Podobne hranica Izraela de facto je posunutá na vonkajšie hranice okupovaných území (západného brehu Jordánu, pásma Ghazy a Golanských výšin). Štátne hranice Maroka de facto sú posunuté na hranice Západnej Sahary (bývalej Španielskej Sahary) s Mauritániou a Alžírskom. Nezhodujú sa ani štátne hranice de iure a de facto medzi Sudánom a Egyptom.

Mapa 35: Rozdelenie Kašmíru

hranice Kašmíru
štátne hranice
línia kontroly medzi Pakistanom a Indiou
hranice častí Kašmíru

1 Azad Kašmír (kontrolovaný Pakistanom)
2 kontrolované Pakistanom
3 kontrolované Indiou (štát Džammú a Kašmír)
4 kontrolované Čínou

Za hranice de facto možno považovať aj politické hranice vo vnútri štátov medzi centrálnou vládou kontrolovanými územiami a ostatnou časťou štátneho teritória, kde pôsobia separatistické alebo iné povstalecké gerillové skupiny. *Na začiatku 21.storočia viacero vlád štátov plne nekontrolovalo štátne územie, vymedzené medzinárodne uznávanými hranicami (Gruzínsko, Myanmarsko, Sudán, Angola, Nepál, Komory a i.).* Na týchto územiach boli často vyhlásené nezávislé štáty, ktoré však nenašli odraz v širšom medzinárodnoprávnom uznaní *(Abcházsko, Severný Cyprus, Somaliland a i.).*

M. I. Glassner (1996) v tejto súvislosti píše o ***legálnych hraniciach***, teda takých, ktoré boli ustanovené a uznané v zhode s medzinárodným právom, ***hraniciach de facto***, o ktoré usiluje jeden zo susediacich štátov a o ***fiktívnych hraniciach***, ktoré sú zakreslené na mapách, ale v politickej realite neexistujú (reliktné hranice alebo hranice, o ktoré usilujú separatistické alebo iredentistické hnutia).

Štátnu hranicu môže dočasne nahrádzať ***tzv. demarkačná línia***, ktorá oddeľuje navzájom armády bojujúcich štátov po uzavretí prímeria. Spravidla býva nahradzovaná medzinárodne uznávanou štátnou hranicou po uzavretí mierovej zmluvy. Dlhodobé trvanie demarkačnej línie často znamená jej transformáciu na faktickú štátnu hranicu *(napr. India - Pakistan v Kašmíre, Kórejská ľudovodem. rep. - Kórejská republika).*

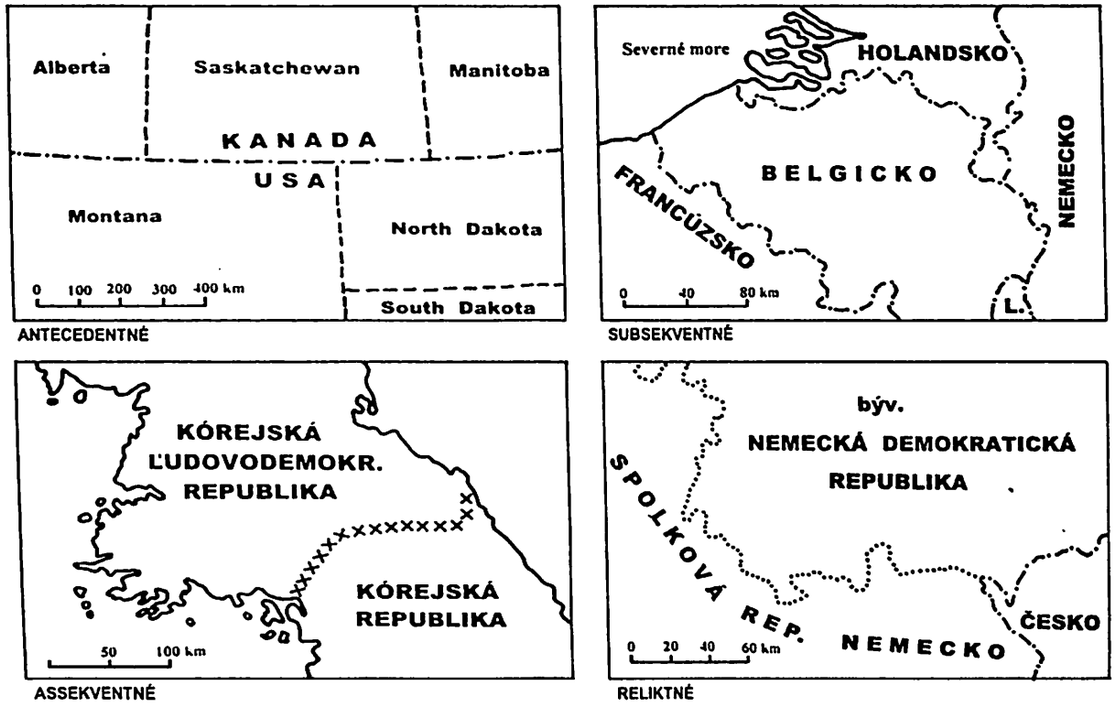
Z hľadiska politických hraníc ako celku možno hovoriť o hraniciach de facto a de iure aj v iných súvislostiach. ***Hranice de iure*** vymedzujú politicko-teritoriálne jednotky, vytvorené na základe práva (štáty, regionálne zoskupenia štátov a územno-správne jednotky v ich rámci), teda rozdeľujú dve rozličné jurisdiskcie. Na rozdiel od nich ***hranice de facto*** oddeľujú fakticky existujúce politicko-teritoriálne jednotky (kultúrne makroregióny, civilizácie, areály s osobitnou identitou obyvateľov vo vnútri štátov a i.). Je zrejmé, že priebeh oboch typov hraníc sa na rovnakom teritóriu často nezhoduje. Hranice de facto však môžu v prípade zmien politickej mapy predurčiť priebeh hraníc de iure. Zároveň hranice de iure sa počas vývoja môžu stať zároveň aj hranicami de facto (štátna hranica po dlhom období existencie priberá aj funkciu hranice de facto - stáva sa zároveň aj kultúrnou hranicou).

Politické hranice môžeme klasifikovať aj podľa vzťahu medzi politickým rozdelením územia a jeho kultúrno-civilizačným vývojom, ktorý je sledovaný z časového hľadiska (tzv. genetická klasifikácia). Na základe tohto aspektu R. Hartshorne rozoznáva štyri typy hraníc: **antecedentné, subsekventné, assekventné a reliktné** (Demek 1989). Jeho klasifikácia vychádza z fyzickogeografického členenia mechanizmu vývoja riek.

Za ***antecedentné*** považujeme také hranice, ktorých vytýčenie predchádzalo kultúrny vývoj na danom teritóriu. Často boli vedené cez neobývané územia resp. územia, ktoré do ich politického rozdelenia neboli početnejšie kolonizované z Európy. Tieto hranice preto dodnes často nezohľadňujú prírodné, etnické, historické a ekonomické

podmienky na takto členených územiach. *Patria sem napr. hranice medzi USA a Kanadou, resp. prevažná časť hraníc v Latinskej Amerike.* V niektorých prípadoch dochádza k vytýčeniu následných (dodatočných) hraníc, ktoré po rozvoji kultúrnej krajiny na členenom teritóriu zohľadňujú vytvorenú socioekonomickú štruktúru (Šotkovský 1999) a nahrádzajú tak antecedentné hranice.

Mapa 36: Genetická klasifikácia hraníc

Subsekventné hranice boli na rozdiel od antecedentných vytvorené na určitom stupni kultúrno-civilizačného vývoja a vo veľkej miere zohľadňujú prírodné, ale aj historické podmienky. Za podtyp subsekventných hraníc sú považované hranice konsekventné, ktoré sú vytýčené na základe zohľadenia etnických, jazykových, konfesionálnych či ekonomických podmienok. Vyvinuli sa na územiach s dlhodobým historickým vývojom štátnosti, spojeným s kultúrno-civilizačnými tradíciami. *Preto ich nachádzame hlavne v Európe.*

Assekventné hranice boli vytvorené v podobných podmienkach ako subsekventné, ale nezohľadňujú etnické, historické, resp. ekonomické podmienky. Pri ich vzniku zohrávali často významnú úlohu vojenskostrategické či geopolitické požiadavky, resp. boli v minulosti výsledkom vojenskej *(Osmanská ríša)* či dynastickej expanzie *(Rakúsko-Uhorsko). Dnes sem môžeme zaradiť napr. hranice medzi oboma kórejskými štátmi, ale aj viaceré hranice v Afrike.*

Vo všetkých uvedených troch typoch môžeme nájsť uplatnenie ako prírodných, tak aj umelých hraníc.

Zvláštnym typom sú ***reliktné*** hranice. Dnes ich už na politických mapách nenachádzame, politický význam teda nemajú. Vnímame ich na základe rôznych znakov, ktoré naznačujú ich priebeh v histórii (národnostné menšiny, tradície a zvyky obyvateľstva, rozdelenie pozemkov, architektúra a i.). Prejavuje sa tu tzv. efekt hranice, t. j. trvania niektorých znakov hranice ešte dlho po jej faktickom zániku. Niekedy takáto hranica zostáva politickou hranicou v zmysle hranice územno-správnych celkov. *Problematikou reliktných hraníc na území Poľska sa zaoberal M. Sobczyński (1984, 1993, 1994b).*

M. I. Glassner (1996) genetickú klasifikáciu dopĺňa o ***pionierske*** hranice (vytvorené na výlučne neokupovanom území) a ***nariadené*** *(superimposed)* hranice, násilne vytýčené naprieč jednotným resp. homogénnym kultúrnym rázom krajiny).

W. Boggs (1940) vymedzil tzv. fenomenologickú klasifikáciu hraníc, podľa ktorej rozoznáva ich štyri typy: hranice ***fyzické*** (prebiehajúce pozdĺž výraznej terénnej bariéry v podobe horského hrebeňa, pustatiny, rieky atď.), ***geometrické*** (hranice priame na dlhej vzdialenosti, úseky kružnice, hraničné línie, prekrývajúce sa s poludníkom resp. rovnobežkou), ***antropogeografické*** (viažu sa s rôznymi znakmi osídlenia a kultúry, napr. hranice historické, jazykové, kultúrne) a ***miešané*** (ako kompromis medzi troma predchádzajúcimi typmi).

V literatúre sa možno stretnúť aj klasifikáciou hraníc podľa vzájomného pôsobenia susedných štátov a ich prihraničných pásiem, rozpracovanou na podmienky územia bývalého ZSSR (Kolosov - Krindač - Trejviš, cit. Kolosov - Mironenko 2001). Kritériá pre ich vymedzenie pozostávajú z nasledovných geografických faktorov: prírodných špecifík, charakteru systému osídlenia a symetrickosti rozloženia sídiel po oboch stranách hraníc, ako aj charakteru dopravnej siete pozdĺž hraníc. Takto možno rozlíšiť hranice s **extenzívnym,** resp. **intenzívnym** vzájomným vzťahom.

Okrem toho V. A. Kolosov (Kolosov - Mironenko 2001) vyčlenil z hľadiska funkcie hraníc a ich vplyvu na pohraničné regióny štyri typy štátnych hraníc: ***odcudzujúce, polopriepustné, zjednocujúce*** a ***integračné***. Vychádzal pri tom s posúdenia piatich faktorov: z politických vzťahov medzi susednými krajinami; z vojenskej, ekonomickej a kultúrnej situácie v pohraničných regiónoch a z vnútornej politiky vo vzťahu k pohraničným regiónom. *Konštatuje, že v súčasnom svete dominujú polopriepustné hranice. Hranice zjednocujúceho typu sa sformovali doteraz iba v západnej Európe a Severnej Amerike a čoskoro je možný aj vznik integračných hraníc.*

Osobitnú klasifikáciu hraníc priniesla medzivojnová, najmä nemecká **geopolitika** (K. Haushofer a jeho škola). Jedna z jej klasifikácií rozdeľuje hranice na hranice napadnutia (útočné, s výhodnou terénnou konfiguráciou, umožňujúcou ozbrojený vpád,

alebo s iredentisticky orientovanou národnostnou menšinou, žijúcou v pohraničí), **hranice** rovnováhy (rozhranie vyvážených vzájomne pôsobiacich záujmov), obranné **hranice** (hranica na prirodzenej prekážke, ktorá sťažuje narušiteľnosť hraníc) a hranice **zotrvačnosti** (historickým spôsobom vzniknuté hranice na terénnej prekážke). Podobná kvalifikácia rozdeľuje hranice na hranice ataku, obrany, manévru, rovnováhy, úpadku a apatie. Ďalší prístup hovorí o stabilných, prirodzene vzniknutých hraniciach, o dobytých hraniciach, ktoré sú spravidla labilné a o indiferentných hraniciach, ktoré bez ohľadu na pôvod svojho vzniku nie sú pod mocenským tlakom (Čurda 1992).

Americký politológ K. E. Boulding (cit. Kolosov - Mironenko 2001) v roku 1962 vymedzil osobitný typ hranice - ***kritickú hranicu***. Vzniká v prípadoch, keď sa veľmoci usilujú brániť svoje záujmy za hranicami svojho štátneho územia. Z geopolitického hľadiska má každá veľmoc za svojimi hranicami vymedzený región, kde presadzuje svoje záujmy a kde netrpí vplyv iných štátov. Toto vymedzenie je často podporované oficiálnymi alebo neoficiálnymi zahraničnopolitickými koncepciami *(napr. Monroeova doktrína, Brežnevova doktrína a i.).*

7.9. Funkcie štátnych hraníc

Výskum štátnych hraníc geografmi, ale aj politológmi, odborníkmi na medzinárodné právo či na stratégiu, sa týka širokého spektra charakteristík ich funkcií. Geografmi realizovaný výskum štátnych hraníc sa zameriava na ich fyzickogeografické charakteristiky, demografické a spoločensko-politické a ekonomické podmienky hraničných území. Všetky tieto faktory majú vplyv na funkcie štátnych hraníc. Určujúci vplyv na vnímanie funkcie štátnej hranice má aj miera spoločensko-politických rozdielov medzi štátmi, ktoré oddeľuje.

Štátna hranica plní **dve základné, vzájomne prepojené funkcie**. Na jednej strane je **bariérou,** ktorá obmedzuje pohyb obyvateľov, výmenu komodít, obeh finančných prostriedkov, ale tiež tlmí kultúrne a ideologické vplyvy. Hranica je vlastne súčtom bodov vymedzujúcich prerušenie kontinuity socioekonomických javov, charakteristických pre susediace štáty. Prejavuje sa to formou obmedzenia tokov osôb, tovarov, služieb a kapitálu medzi štátmi, keď hranica tieto toky odráža a „filtruje" ich. Zároveň je štátna hranica aj miestom **kontaktu,** interakcie dvoch susediacich štátov, má teda kontaktnú funkciu. Ako príklad môže slúžiť veľká rieka. Na jednej strane predstavuje ideálnu bariéru medzi ľudskými spoločenstvami, ale zároveň je aj významnou komunikačnou líniou pre ľudí, žijúcich na jej brehoch (pozri Rykiel 1990).

Štátna hranica teda líniovo rozdeľuje dva štáty, ale zároveň ich aj spája. Tieto funkcie sa v praxi prejavujú v tom, že jednotlivé štáty zavádzajú v pohraničných pásmach špeciálny legislatívny poriadok, ktorý sa odlišuje od právneho poriadku, ktorý platí na ostatnom území.

Kontaktná funkcia štátnych hraníc spočíva v jej chápaní ako línie kontaktu dvoch štátnych teritórií. Z toho vyplýva, že na nej prebieha výmena rozličného druhu (tovarová, kultúrna, migračná a i.), sústredená do vybraných bodov (hraničných priechodov). Táto výmena zohráva väčšiu alebo menšiu úlohu v ekonomickom a kultúrnom vývoji susediacich štátov.

Štátna hranica disponuje výberovou priepustnosťou. Pre niektoré toky (napr. isté kategórie ľudí a tovarov) je priestupná, pre iné toky môže predstavovať naopak neprekročiteľnú bariéru. Hranica teda toky (prúdy) ľudí, tovaru, kapitálu alebo informácií **filtruje.**

V. A. Kolosov vyčlenil geografické faktory, vplývajúce na vzájomný pomer bariérovej a kontaktnej funkcie štátnej hranice nasledovne (Kolosov - Mironenko 2001):

- rozloha a kompaktnosť štátneho územia, so vzťahom k strednej vzdialenosti od štátnej hranice;
- prírodné špecifiká pohraničia;
- vybavenosť pohraničia prírodnými zdrojmi;
- ekonomicko-geografická poloha;
- úroveň ekonomického rozvoja;
- odvetvová štruktúra a vzájomné doplňovanie ekonomiky susediacich krajín;
- etnická a konfesionálna štruktúra obyvateľstva a špecifiká jeho sociálnej psychológie.

Stupeň bariérovej, ako aj kontaktnej funkcie hranice závisí od viacerých politicko-ekonomických faktorov, založených najmä na **zahraničnej politike štátu,** ktorá má rôzne dimenzie. Tieto faktory môžu bariérovú funkciu zosilniť, ale v súlade s rozvojom vzájomnej spolupráce susediacich štátov tiež aj takmer eliminovať. V niektorých regiónoch dochádza k zoslabovaniu bariérovej funkcie hranice *(medzi členskými štátmi Európskej únie, resp. signatármi Schengenskej dohody).* Inde sa prechodne táto funkcia zosilňuje. Zvýšenie napätia medzi susednými štátmi môže spôsobiť viacero faktorov (napr. teritoriálne a hraničné spory, iredentistické tendencie, podpora separatizmu a i.). Môže to vyústiť do radikálnych opatrení, napr. do obchodného embarga, ktoré môže kontaktnú funkciu štátnej hranice v kontexte ekonomickej výmeny eliminovať. Funkcia hranice v tomto zmysle podstatne vplýva na sociálno-ekonomický vývoj prihraničných regiónov v zmysle ich rozvoja, stagnácie alebo úpadku.

Je zrejmé, že **vytvorenie novej hranice** alebo zásadná zmena funkcie doterajšej, spôsobuje aj v priaznivých podmienkach dobrého susedstva transformáciu ekonomiky, zaľudnenia a osídlenia prihraničných regiónov, čo má dopad na zmenu charakteru celej

kultúrnej krajiny. Dlhodobo negatívny vplyv môže mať vytýčenie novej hranice na dovtedy štátnopoliticky homogénnom teritóriu, zvlášť ak je zosilnený ideologickými rozpormi medzi susednými štátmi.

Vytvorenie štátnej hranice medzi dvoma nemeckými štátmi v druhej polovici 40.rokov 20. storočia zabrzdilo sociálno-ekonomický rozvoj prihraničných území a zapríčinilo o. i. aj stagnáciu Hamburgu ako prístavu, ktorého prirodzené zázemie sa novou štátnou hranicou zredukovalo.

Na funkciu štátnych hraníc má značný vplyv aj **politická situácia v štáte.** Je zrejmé, že štát so stabilnou politickou situáciou má presne stanovený hraničný režim, t. j. podrobne definované funkcie hraníc v zmysle medzištátnych migrácií, ekonomických vzťahov, spolupráce v rôznych oblastiach (ekologickej, bezpečnostnej, kultúrnej a i.). Takto stanovené hraničné funkcie sa tak stávajú realizáciou predstáv o miere priepustnosti (nepriepustnosti) hraníc (Šotkovský 1999).

Je nepochybné že funkciu hraníc ovplyvňuje **charakter vládnuceho politického režimu** v štáte. Krajiny s totalitným režimom majú spravidla hranice, vyznačujúce sa vysokým stupňom ich bariérovej funkcie a s osobitnými predpismi, týkajúcimi sa pohraničnej zóny (tzv. frontálne hranice). Pre vládnucu skupinu totiž hranice predstavujú líniu, oddeľujúcu totalitný štát od ostatného „nepriateľského" sveta.

V neposlednom rade je potrebné zdôrazniť, že funkcie štátnych hraníc sú ovplyvnené aj od **lojality občanov** voči svojmu štátu, a to na oboch ich stranách. Značný vplyv má formovanie politickej identity obyvateľstva vo vzťahu k jeho etnickej identite, osobitne sa vzťahujúce k prihraničným regiónom.

Funkciu a režim štátnej hranice vo veľkej miere ovplyvňuje aj **ekonomická politika** štátu, ktorá vyplýva z jeho postavenia na svetovom trhu a z toho vyplývajúcich ekonomických možností a hospodárskej stratégie. Z cieľom eliminovania konkurencie zahraničných výrobkov vo vzťahu k domácim môže dôjsť k zavedeniu colných bariér, ktoré sa uplatňujú na hraniciach (*protekcionizmus*).

Hraničné funkcie majú dynamický charakter - podliehajú teda **časovým zmenám** v závislosti od viacerých faktorov (úrovne vzťahov medzi susednými štátmi, politickou situáciou v regióne a vo svete, stupňom zapojenia štátu do regionálnej ekonomickej integrácie a pod.).

V súvislosti s chápaním hraníc ako obrannej línie bolo donedávna bežné, že štáty svoje hranice fortifikovali v rozsahu, aby boli nedobytné. *Pomerne čerstvým príkladom je vybudovanie francúzskej Maginotovej línie na hraniciach s Nemeckom pred druhou svetovou vojnou. Dodnes je realitou opevnená hranica medzi oboma kórejskými štátmi, resp. pieskové a kamenné opevnenia, vybudované Marokom na Západnej Sahare proti bojovníkom za nezávislosť tohto územia. Určitou formou fortifikácie je zabezpe-*

čenie hranice plotmi, mínovými poľami resp. strážnymi vežami (napr. hranica medzi Česko-Slovenskom a Rakúskom, resp. Spolkovou republikou Nemecko). Vývoj vojenskej techniky zredukoval obrannú funkciu štátnych hraníc. Mnoho štátov sa uspokojuje demarkáciou hraníc, aby takýmto spôsobom predišli ich spochybňovaniu a hraničným, resp. teritoriálnym sporom so susedmi.

Niektoré štátne hranice neoznačujú veľké zmeny v spôsobe vládnutia, úrovni ekonomiky, v kultúre, alebo v iných znakoch spoločností, ktoré oddeľujú. *Ako príklad možno uviesť hranicu medzi USA a Kanadou, resp. hranicou medzi Nemeckom a Rakúskom.* Iné štátne hranice sú líniami, ktoré rozdeľujú podstatne kontrastné spoločnosti, teda podstatne odlišné z hľadiska politického systému, kultúry i ekonomiky. *Na politickej mape sveta nachádzame viacero takýchto hraníc. Je to napr. hranica medzi Albánskom a Gréckom, alebo medzi Tureckom a Arménskom.*

Zaujímavý pohľad nám poskytuje skúmanie vzťahu medzi **dĺžkou trvania štátnej hranice** a jej bariérovou funkciou. Kým napr. niektoré hranice, fungujúce niekoľko storočí, majú len minimálny bariérový význam *(napr. vnútorné hranice Beneluxu)*, hranice vytvorené len nedávno sú takmer nepriechodné *(hranica medzi kórejskými štátmi)*.

V súčasnosti dochádza vo svete **k zmene funkcie i významu hraníc.** Súvisí to s globalizáciou, v rámci ktorej vďaka rozvoju komunikácie a dopravy dochádza k zmenšovaniu vzdialenosti medzi ľuďmi a s tým súvisiacou zvýšenou intenzívnosťou cezhraničných kontaktov. S rozvojom obchodu a cestovného ruchu sa hraničné formality stali neproduktívnymi a zbytočnými prekážkami a preto dochádza k ich obmedzovaniu a teda aj k redukcii bariérovej funkcie hraníc. Okrem toho sa vo svete presadzujú integračné procesy vo sfére ekonomiky, ktorým napomáha voľný pohyb cez hranice. Dochádza k „defunkcionalizácii" štátnej hranice.

K týmto procesom napomáha aj tlak z regiónov, ktoré sa sformovali vo vnútri štátov. *V štátoch Európskej únie dochádza k decentralizácii a regionalizácii, opierajúcej sa o staré etnické a regionálne identity. Priestorovo sú viazané nielen na súčasné územno-správne celky, ale vracajú sa aj k historickým krajinám, ktorých hranice sa sformovali v stredoveku. Okrem toho vznikajú transhraničné regióny so zvláštnymi právomocami. Tieto tendencie spôsobujú, že časť funkcií štátnych hraníc prechádza na hranice celej Európskej únie a časť na hranice regionálne.*

Tieto procesy však neznamenajú, že štátne hranice sa úplne strácajú, resp. že štáty strácajú záujem o ich akceptovanie. Svedčí o tom mnoho hraničných a teritoriálnych sporov, značne komplikujúcich medzinárodné vzťahy.

7.10. Bonitácia hraníc. Stupeň rozvoja hraníc štátu

Pod bonitáciou hraníc rozumieme analýzu ich hodnoty vo vzťahu k štátu, ktorý vymedzujú, resp. k obom susedným štátom. Zahŕňa rôzne dimenzie - od strategických po ekonomické, ktoré môžu byť posudzované z rôznych aspektov. Analýza hodnotenia štátnych hraníc závisí teda od zvoleného hľadiska, ktoré je uplatňované a zároveň zahŕňa v sebe aj subjektívne prvky. Ako píše J. Barbag (1987) neexistujú hranice absolútne výhodné alebo úplne nevýhodné. Rovnaký úsek hranice môže byť výhodný z hľadiska strategicko-obranného a zároveň nevýhodný z aspektu komunikačného či ekonomického. Kvality hranice podliehajú zmenám v čase. Štátne hranice v minulosti pre existenciu štátu výhodné môžu zohrávať v súčasnosti negatívnu úlohu.

Zo strategických a obranných príčin sa za najvýhodnejšiu považovala hranica čo najkratšia. Je zrejmé, že v tejto súvislosti by mala mať ideálna hranica štátu tvar kružnice, pričom teritórium štátu by malo mať tvar kruhu. Takéto štáty však na politickej mape sveta nenájdeme, pretože reálny priebeh štátnych hraníc sa vo väčšej alebo menšej miere líši od ideálnych.

Ako písal J. Loth (1925), politickí geografi sa oddávna usilovali o matematické vyjadrenie rozvoja hraničnej línie vo vzťahu k rozlohe vyhraničeného územia. Vzniklo tak viacero ukazovateľov. Stupeň priblíženia hraníc štátu ku kružnici nazývame ***stupňom rozvoja hraníc***, ktorý môžeme interpretovať pomocou viacerých ukazovateľov.

Porovnanie hranice konkrétneho štátu s ideálnou kružnicou možno uskutočniť na základe využitia ***tzv. koeficientu teritoriálnej kompaktnosti (ukazovateľa rozvoja hraníc).*** Jeho výpočet sa realizuje podľa vzorca:

$$W_{rg} = \frac{2.\sqrt{\Pi.F}}{D}$$

kde F je rozloha štátu v km² a D je skutočná dĺžka hraníc štátu v km (Supan 1922).

V štátoch, kde je priebeh hraníc blízky ideálnej kružnici, dosahuje koeficient teritoriálnej kompaktnosti nižšie hodnoty (teoreticky najnižšou hodnotou je 1,0). Ide o štáty s vysokým stupňom kompaktnosti územia. Takáto kompaktnosť zjednodušuje správu štátu (najmä ak má jeho hlavné mesto stredovú polohu) a zároveň pozitívne vplýva aj na ekonomiku štátu (najmä na komunikácie). Určitý pozitívny význam má aj na obranu štátu.

Problematikou koeficientu teritoriálnej kompaktnosti sa zaoberal poľský geograf J. Wrona (1993), ktorý ho vypočítal pre 165 geopolitických jednotiek (štátov). Najvyšší ukazovateľ tohto koeficientu (nad 3,5) majú štáty s predĺženým tvarom svojho územia (Čile, Turecko), štáty zaberajúce súostrovia a ostrovy s členitým pobrežím (Kiribati, Seychely, Šalamúnove ostrovy a i.), resp. štáty, rozprestierajúce sa na pev-

nine i ostrovoch (Dánsko, Taliansko, Grécko). Najvyššie hodnotu tohto koeficientu dosahujú Maledivy (39,23). Ide o štáty s vysokým stupňom rozvoja hraníc. Na druhej strane nízke ukazovatele tohto koeficientu (nízky stupeň rozvoja hraníc) označujú štáty s kompaktným teritóriom. Najnižšie hodnoty majú štáty Nauru a Svazijsko (1,19). Vysoký stupeň kompaktnosti s hodnotami do 1,50 majú napr. Svätý Vincent, Líbya, Katar, Šrí Lanka, Bhután, Zimbabwe, Jamajka, Saudská Arábia, Maroko, Jemen a Barbados. V Európe má najnižšiu hodnotu koeficientu teritoriálnej kompaktnosti Poľsko (1,78).

Ďalším ukazovateľom je ***tzv. Wagnerov index.*** Označuje stupeň priblíženia sa reálnej dĺžky hranice štátu najkratšej možnej dĺžke. Jeho vzorec je

$$W_1 = \frac{D}{O},$$

kde D je skutočná dĺžka štátnych hraníc v km a O je dĺžka obvodu kruhu s rovnakou plochou ako je rozloha štátu v km².

Dĺžka štátnych hraníc vo vzťahu k rozlohe štátu sa udáva aj ich pomerom v prepočte na 100 km² (1000 km²) územia. Počíta sa podľa vzorca

$$S = \frac{D}{F : 100 \text{ (resp. } 1000)},$$

kde D je dĺžka štátnych hraníc v km a F rozloha štátu v km².

Uvedené tri ukazovatele sa označujú ako **koeficienty rozvoja hraníc.**

7.11. Premennosť štátnych hraníc

Štátna hranica je bezprostredne naviazaná na existenciu štátov a tým spojená aj s historickými procesmi, ovplyvňujúcimi ich vznik, teritoriálne formovanie (v zmysle hraničných zmien) a zánik. Preto bežným javom v histórii, odrážajúci sa v zmenách politickej mapy sveta, sú zmeny štátnych hraníc.

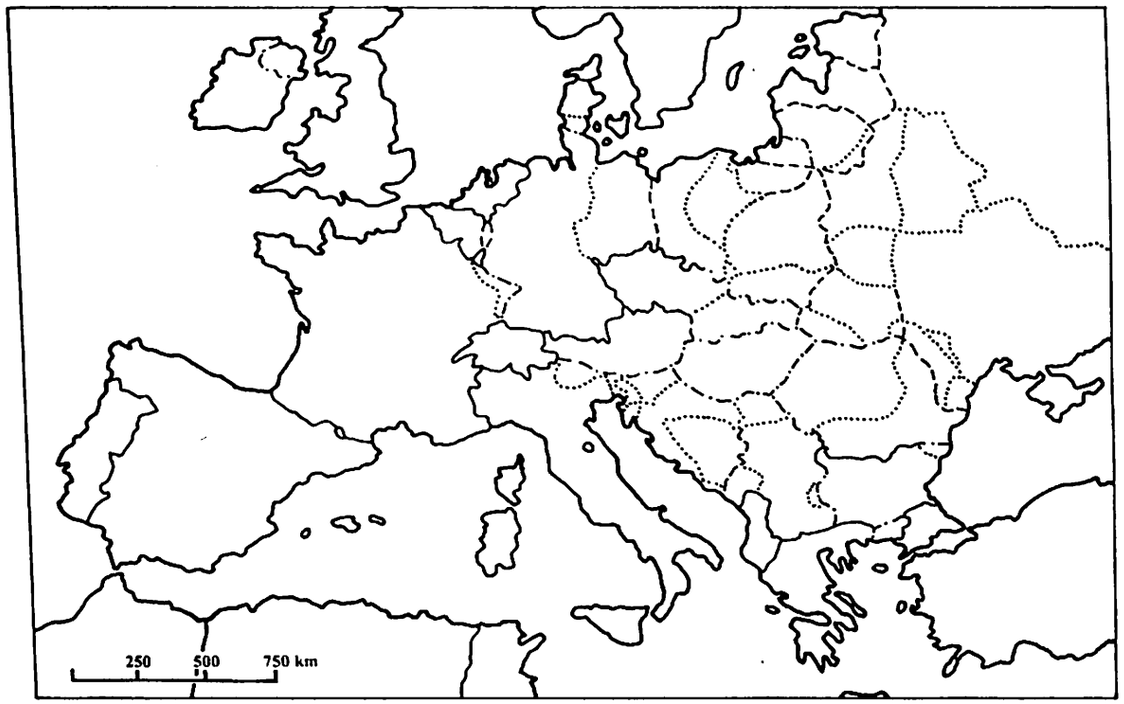
Na základe pôvodu, histórie a dĺžky fungovania možno vytvoriť viacero typov štátnych hraníc. **M. Foucher** (1986) na území Latinskej Ameriky podľa uvedených kritérií rozoznáva hranice koloniálne, povojnové, vzniknuté ako výsledok rokovaní alebo jednostranne nanútené, ustanovené prostredníkmi a sporné.

Výskum stability a premennosti štátnych hraníc sa môže realizovať s použitím rôznych metód. Jedna z nich spočíva vo využití línií rôznej hrúbky na mape, ktoré

znázorňujú stabilitiu hraníc v jednotlivých časových prierezoch počas skúmaného časového obdobia.

Túto metódu využil J. Barbag (1987) pre znázornenie stability štátnych hraníc v Európe v období rokov 1914 až 1960 s prierezovými rokmi 1914, 1925 a 1960. Pri porovnaní syntetickej mapy, znázorňujúcej stupeň stability štátnych hraníc v troch prierezových obdobiach. Po porovnaní s fyzickogeografickou mapou kontinentu možno skonštatovať, že medzi najstabilnejšie patria prírodné hranice, prebiehajúce v pohoriach (Pyrenejach, Karpatoch, Alpách, Sudetoch, Šumave, Škandinávskom pohorí) a na rieke Dunaj. Pri komparácii syntetickej mapy s etnickou mapou kontinentu možno vysloviť záver, že najstabilnejšie prírodné hranice sa zhodujú s hranicami etnickými. Nie všetky najstabilnejšie európske hranice však majú charakter prírodných hraníc. Ak by sme výskum J. Barbaga aktualizovali do roku 2000, uvedené závery sa potvrdzujú.

Mapa 37: Porovnanie stability štátnych hraníc v Európe v rokoch 1914, 1925, 1960 a 2000 (spracované podľa Barbag 1987, doplnené)

Prehľad časovej stability priebehu štátnych hraníc v histórii vedie k záveru, že z historického hľadiska existujú v tomto kontexte na politickej mape sveta viac či menej nestabilné regióny. Takéto územia nazval S. Cohen (1963) *shatter belt*. Politickogeografický výskum im venuje značnú pozornosť.

Za regióny so značnou dynamikou hraníc v 20.storočí možno pokladať Blízky východ, juhovýchodnú Áziu, ale tiež aj strednú Európu. Ako príčiny nízkeho stupňa stability štátnych hraníc v „shatter belt" možno uviesť absenciu prírodných bariér, ideologické rozpory a diferencie v úrovni rozvoja susediacich štátov, ako aj neprekrývanie sa štátnych hraníc s hranicami etnickými. Z európskych štátov v priebehu posledných dvesto rokov len tri mali stabilné hranice - Švajčiarsko, Španielsko a Portugalsko.

Problematikou stability štátnych hraníc v strednej Európe sa zaoberali poľský geograf G. Kosmala (1993, 1999) a zo slovenských geografov D. Gurňák (2001). Za príčiny hraničnej nestability tohto regiónu považoval J. Barbag (1987) najmä:

- *stredná Európa bola sférou nemeckej vojenskej expanzie, ktorý prehral v minulom storočí dve svetové vojny;*
- *na teritóriu strednej Európy sa nenachádzajú väčšie prírodné komunikačné prekážky v poludníkovom smere;*
- *pre teritórium strednej Európy pred oboma svetovými vojnami bola charakteristická značná rozdielnosť medzi hranicami etnickými a politickými.*

Závery J. Barbaga je potrebné v súvislosti s vývojom v poslednom desaťročí doplniť konštatovaním, že po rozpade komunistického bloku nastúpil dovtedy tlmený nacionalizmus, ktorý v multietnických federáciách strednej Európy (Juhoslávia, Česko-Slovensko) vyústil do vzniku nových štátov a teda do ďalších hraničných zmien.

Celkovo možno prijať záver, že viac stabilné sú hranice prírodné, etnické a hranice, ktoré umelo nepretínajú ekonomické regióny so silnými vnútornými väzbami. Ich priebeh je málokedy spochybňovaný na rozdiel od hraníc, ktoré uvedené vlastnosti nemajú a ktoré disponujú výrazne nižším stupňom stability.

Udržanie nemennosti štátnych hraníc je citlivou otázkou vo vzťahu k udržaniu politickej stability a zabezpečeniu mierového vývoja na jednotlivých kontinentoch a v regiónoch. K tomuto cieľu smerovali aj významné medzinárodné dokumenty. V súčasnom medzinárodnom práve je zreteľný proces presadzovania sa **zásady nenarušiteľnosti hraníc.** Odzrkadľuje sa a konkretizuje v dvoch špeciálnych zásadách: v zásade nenarušiteľnosti dohôd, vymedzujúcich hranice a v zásade nenarušiteľnosti hraníc, ustanovených týmito dohodami (Tyranowski 1990).

Na Konferencii o bezpečnosti a spolupráci v Európe, ktorá sa konala v roku 1975 v Helsinkách bol prijatý Záverečný akt KBSE, ktorý o.i. zakotvuje princíp neporušiteľnosti hraníc a pricíp zachovania územnej celistvosti.

Organizácia africkej jednoty už pri svojom vzniku v roku 1963 prijala zásadu neporušiteľnosti hraníc, čím výrazne stabilizovala politický vývoj kontinentu. Koloniálne štátne hranice, ktoré africké štáty zdedili po období kolonializmu, nezohľadňujú najmä etnickú priestorovú štruktúru, ale ich revízia by znamenala pravdepodobne vznik medzištátnych konfliktov a vojen. Ako píše M. Gedlu (1997) hranice možno pokladať za vonkajšiu kôru štátu. Keďže väčšina afrických štátov je výrazne multietnického charakteru, nedisponovala pri svojom vzniku vnútornou sociálnou súdržnosťou. Preto prvoradou úlohou ich politických vodcov bolo zachovať túto vonkajšiu kôru čo najpevnejšiu, čo bolo úzko spájané so sebazáchovou štátu.

7.12. Pohraničné regióny

Problematika pohraničia a pohraničných regiónov je dôležitou súčasťou politickogeografických výskumov. Je osobitne citlivou aj z aspektu medzinárodných vzťahov, pretože **medzištátne konflikty boli často spôsobené práve napätou situáciou v pohraničných regiónoch.** Tie sú mnohokrát zaťažované hraničnými a teritoriálnymi spormi.

Nestabilná situácia v pohraničnom regióne viedla v mnohých prípadoch k medzinárodnému napätiu, ktoré prerastalo do ozbrojeného konfliktu a prípadne aj k zmene hraníc po jeho skončení v prospech víťaznej strany.

Pohraničný región, chápaný ako pohraničný priestor alebo zóna, je definovaný prítomnosťou pohraničných procesov a javov, ktoré sa odrážajú v jeho sociálno-ekonomickej štruktúre. Tieto javy sú zviazané so záujmom susediacich štátov a so spoluprácou medzi ich ekonomickými, kultúrnymi, právnymi a politickými systémami (Kolosov - Mironenko 2001). Z geografického hľadiska je pohraničný región definovaný dĺžkou, šírkou (hĺbkou) a nasýtenosťou pohraničnými procesmi a javmi. Jeho vyčlenenie z hľadiska jeho šírky je výsledkom integrácie ekonomického, kultúrneho, politického a iného pôsobenia susedných štátov z priestorového hľadiska. Osobitným problémom sú **otázky obyvateľstva pohraničných regiónov.** Jeho špecifiká vyplývajú z jeho etnického pôvodu, z migrácií do pohraničných území, ako aj z prejavov kultúrnej konvergencie (jazykovej, konfesionálnej a i.). Výrazne ich ovplyvňujú politické rozhodnutia, týkajúce sa osídlenia pohraničných pásiem. Poľský geograf M. Koter (1995) vyčlenil na základe týchto faktorov sedem genetických kategórií obyvateľov pohraničia.

Dnes sa však pohraničné zóny nevytvárajú iba v priestoroch, priliehajúcich k hraniciam so susednými štátmi, vznikajú aj okolo medzinárodných letísk, resp. slobodných ekonomických zón.

7.13. Hraničné a teritoriálne spory

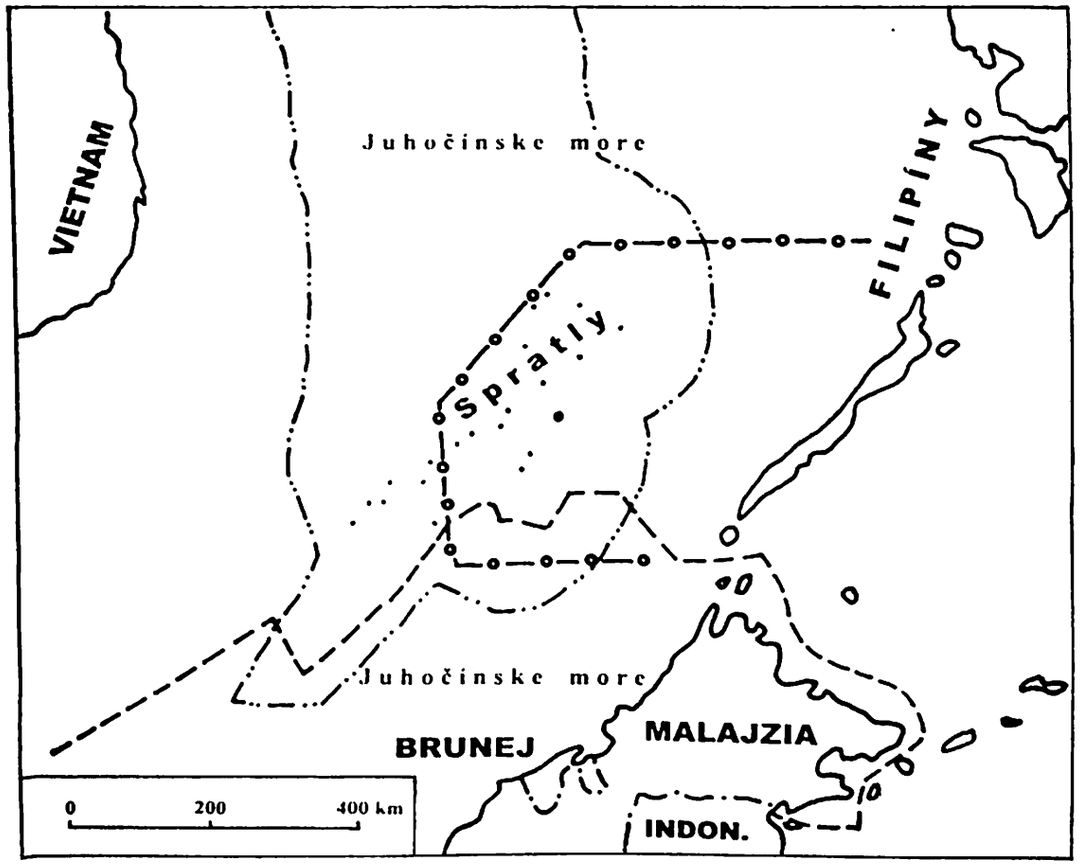
Závažným problémom, týkajúcim sa výskumu štátnych hraníc sú **hraničné a teritoriálne spory**. Toto delenie sporných hraničných situácií vychádza z medzinárodného práva, najmä z hľadiska vzťahu sporných strán (štátov) na právne základy hranice. Významnú úlohu tu hrajú aj geografické a historické faktory. Tento výskum naberá na význame vzhľadom k nebezpečenstvu ich vyústenia do ozbrojených medzištátnych konfliktov. Hraničné a teritoriálne spory sú oddávna súčasťou dejín ľudstva a už od stredoveku boli zdrojom vojen. Ich pôvodnou príčinou bolo nejasné vytýčenie hraníc, vysoký stupeň politickej nestability pohraničia a tiež aj nejasná administratívna správa týchto území (Hnízdo 1997). Hoci niektoré uvedené príčiny boli v priebehu posledného vývoja vyriešené, nedošlo k ich úplnému odstráneniu z politickej mapy sveta, čo vytvára konfliktný potenciál v rade svetových regiónov. Aj keď hranice samotné sú pomerne zriedkavo príčinou vojny, situácia na hraniciach často vymedzuje faktory, ktoré spôsobujú vznik ozbrojeného konfliktu.

K tejto problematike existuje pomerne rozsiahla literatúra, zameraná na **rozlíšenie hraničných a teritoriálnych sporov, ako aj na vymedzenie ich špecifických typov.** Pre politickogeografický prístup sú inšpiratívne názory N. Hilla, E. Luarda a V. Prescotta. N. Hill (1945) rozoznáva dva typy hraničných sporov. Prvý typ sa viaže na problém delimitácie štátnej hranice a teda s ustálením jej priebehu (napr. v pohoriach). Druhý typ obsahuje spory, netýkajúce sa polohy hraničnej línie, ale teritórií väčšej rozlohy, ktoré sa rozprestierajú medzi štátmi, včítane ostrovov *(Lotrinsko, Alsasko, Južné Kurily, Spratly).* Tieto spory nazýva *teritoriálne spory s rôznym i širším významom.* Z uvedeného vyplýva, že autor vychádza z geografických resp. historických kritérií (rozloha a fyzickogeografické znaky, historická identita územia). Tento názor podporuje aj T. S. Murty (1978), keď rozdiel medzi hraničným a teritoriálnym sporom chápe v tom, že v prípade teritoriálneho sporu ide o územné požiadavky, týkajúce sa územia so svojou vlastnou osobitosťou. V prípade hraničných sporov územia, o ktoré v spore ide, touto osobitosťou nedisponujú.

E. Luard (1970) rozdeľuje hraničné spory do štyroch hlavných typov. Prvý z nich zahŕňa také spory, kde neexistuje žiadna uznaná hranica ustálená zmluvou, pričom absentuje delimitácia ako aj demarkácia. Do druhého typu patria spory, kde existuje hranica de facto, ktorej delimitácia je dohodnutá zmluvou alebo vytýčená v teréne, ale platnosť takejto hranice je spochybňovaná jednou alebo druhou stranou. Dva ostatné typy zahŕňajú spory, týkajúce sa dvoch rozdielnych koncepcií delimitácie hranice, resp. jej demarkácie.

V. Prescott (2000) rozoznáva štyri typy sporov, súvisiacimi s hranicami. **Teritoriálny spor** je založený na nárokoch štátov na územie mimo svojich hraníc, pričom tieto nároky vychádzajú z istých špecifík, ktorými toto územie disponuje (historické väz-

Mapa 38: Sporné súostrovie Spratly v Juhočínskom mori

by, etnická štruktúra jeho obyvateľov, strategický význam). *Ako príklad možno uviesť spor Čile a Bolívie, ktorého podstata spočíva v snahe Bolívie získať prístup k pobrežiu Tichého oceána.* **Spor o určenie priebehu hranice** vyplýva z nedostatkov pri stanovení štátnej hranice. *Príkladom je spor Ruska a Číny o ostrov na sútoku riek Amur a Ussuri, ktorý má pôvod v dvojznačnom vymedzení spoločnej hranice v texte zmluvy z roku 1860.*

Spor o surovinové zdroje vzniká, keď štátna hranica pretína významný surovinový zdroj, ktorého využitie má význam pre oba štáty, ktoré sa nedohodli o jeho exploatá-

cii. *V roku 1975 došlo k sporu medzi Bangladéšom a Indiou o tok rieky Gangy. India na tejto rieke vybudovala priehradu s účelom odklonenia časti jej vôd do rieky Huglí. Bangladéš, na ktorého území Ganga ústi do Bengálskeho zálivu, bol presvedčený, že následok tohto zásahu bude nepriaznivo vplývať na životné prostredie, poľnohospodárstvo i rybolov. India nakoniec súhlasila, aby bol zachovaný dostatočný prietok v Gange. Význam sporu o Golanské výšiny medzi Izraelom a Sýriou zosilňuje ich postavenie ako pramennej oblasti prítokov rieky Jordán, ktorá predstavuje dôležitý zdroj vody pre Izrael.*

Funkčný hraničný spor vzniká vtedy, ak jeden zo susediacich štátov vysloví podozrenie, že bol poškodený hraničným režimom, ktoré začala uplatňovať druhá strana. Takéto spory sa riešia vymedzením nových pravidiel hraničného režimu. *Na africkom kontinente sa udialo niekoľko desiatok prípadov jednostranného uzavretia hraníc, čo poškodilo najmä vnútrozemské krajiny. V Európe možno za funkčný hraničný spor pokladať grécke obmedzenia na hraniciach s Macedónskom v rokoch 1994 - 1995. Tieto opatrenia mali podporiť tlak Grécka na zmenu názvu a štátnych symbolov Macedónska, ktoré bolo obviňované z možných teritoriálnych požiadaviek na grécku Macedóniu.*

V politickej geografii sa presadilo najviac rozdelenie sporov, súvisiacich z hranicami, na hraničné a teritoriálne, ktoré nadväzuje na medzinárodné právo. Ich charakteristiky zosumarizoval J. Tyranowski (1990):

Hraničný spor vzniká v prípade rozdielnych stanovísk zmluvných strán (štátov) na interpretáciu priebehu hraničnej línie, určenej medzinárodnou delimitačnou zmluvou, ktorá môže obsahovať nepresnosti. Súvisí s problémami vytýčenia hraničnej línie na jej základe, vyplývajúcimi z fyzickogeografických znakov terénu (tie nemusela zmluva predvídať). K hraničným sporom o širšom význame možno zaradiť spory (niekedy prezentované ako samostatné typy sporov), týkajúce sa hraničného režimu a rôznej interpretácie funkcie hraníc, resp. exploatácie prírodného bohatstva pohraničia a využívania hraničných vôd.

Teritoriálny spor nasleduje po spochybňovaní alebo v odmietaní platnosti delimitačnej zmluvy jednou alebo obidvoma zmluvnými stranami, pretože usudzujú, že jej obsah je neaktuálny v dôsledku neskorších udalostí, resp. jednej zo strán vnútený v krízovej situácii a pod.

V súčasnom svete neexistuje štát, ktorý by nemal sporné problémy, týkajúce sa štátnej hranice so svojimi susedmi (Otok 1996). Hraničné a teritoriálne spory dosahujú rôznu úroveň závažnosti. Viaceré sú v latentnom štádiu a ich aktuálnosť sa prejavuje v krízových situáciách. Niektoré spory, najmä teritoriálneho charakteru trvajú veľmi dlho a prechádzajú obdobiami intenzívneho pôsobenia a stavom pokoja. Viaceré sa

prejavujú iba vo forme neoficiálnych nárokov, prezentovaných v médiách. Mnohé však hrozia vyústením do ozbrojeného konfliktu, resp. sú príčinou súčasných bojov.

Najviac hraničných a teritoriálnych sporov existuje v bývalých koloniálnych regiónoch Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. Tu boli hranice bývalých závislých území vytýčené podľa požiadaviek koloniálnych metropol, bez zohľadnenia potrieb podmanených krajín a ich obyvateľstva. Preto tu spory súvisiace s hranicami vznikali ako pri rozdeľovaní týchto častí sveta medzi koloniálne mocnosti, tak aj v období dekolonizácie. Sporné otázky sa dostávali do popredia aj pri mierových rokovaniach po skončení vojen (napr. Viedenský kongres v roku 1815, alebo mierová konferencia v Paríži v roku 1919).

Ako píše B. Hnízdo (1997) dodnes existujú hraničné spory, ktoré sú spôsobené faktom, že nikdy nedošlo k presnému vytýčeniu hranice medzi susednými štátmi (napríklad v severovýchodnej Afrike medzi Alžírskom, Marokom, Mauritániou a Mali), resp. na Arabskom polostrove (hranice medzi Saudskou Arábiou, Jemenom, Spojenými arabskými emirátmi a Ománom). Niektoré spory sú zapríčinené politickou nestabilitou a striedaním suverenity nad spornými územiami (tzv. územie Aozou na hraniciach Líbye a Čadu). Súčasná politická mapa zahŕňa viaceré teritóriá s nejasnou štátnou suverenitou (tzv. Elemiový trojuholník na rozhraní Etiópie, Kene a Sudánu).

Viacero hraničných a teritoriálnych sporov má historické korene. Na území Latinskej Ameriky súvisia hlavne s utváraním hraníc medzi štátmi v 19. a v 20. storočí, ktoré bolo často spojené s ozbrojenými konfliktami. Tieto spory pretrvávajú do súčasnosti a v niektorých obdobiach prerastajú do ozbrojených konfliktov. V tomto kontexte možno uviesť spornú oblasť Chaco, ktorú od roku 1935 kontroluje Paraguay a na ktorú si robí nároky Bolívia, alebo pretrvávajúce nároky Ekvádoru na časti Amazónie, ktoré od roku 1942 získalo Peru. Po strate prístupu k moru na konci 19. storočia Bolívia viackrát požadovala od Čile revíziu hraníc v oblasti púšte Atacama. Mnohé hraničné a teritoriálne spory boli predmetom rokovania Medzinárodného súdneho dvora alebo arbitrážnych konaní (spor medzi Venezuelou a Guyanou, resp. Čile a Argentínou o ostrovy v prielive Beagle).

Pri skúmaní hraničných a teritoriálnych problémov z hľadiska ich genézy a vývoja možno dospieť k záveru, že väčšinou platí zákonitosť: **čím sú hranice „mladšie", tým častejšie sú predmetom sporov.** Väčšina súčasných sporov nadväzuje na hranice, ktoré boli vytýčené v minulom storočí. *Takými sú indicko-pakistanský spor o Kašmír (v ktorom je zainteresovaná aj Čína), hraničné spory medzi nástupníckymi štátmi zaniknutého Sovietskeho zväzu a bývalej Juhoslávie, spory na indicko-čínskych hraniciach, ako aj hraniciach Izraela so susednými arabskými krajinami.* V súvislosti s genézou niektorých sporov je potrebné skúmať aj časovo vzdialenejšiu históriu. *Týka sa to napr. prevažnej časti hraničných a teritoriálnych sporov v Latinskej Amerike, hraníc Ruska a Číny, či územných nárokov Španielska na britský Gibraltar.*

Viacerí významní geografi sa zúčastňovali riešenia rôznych problémov, súvisiacich so štátnymi hranicami. Poľský geograf E. Romer bol členom poľskej delegácie na mierových rokovaniach vo Versailles po prvej svetovej vojne. Americkí geografi G. Wight a M. I. Glassner, ako aj britský geograf G. Blake, sa podieľali pri riešení hraničných otázok na Blízkom východe, ako aj konfliktov, spätých s morskými hranicami.

Odborníci, ktorí sa zúčastňujú riešenia hraničných sporov, musia v ich analýze zohľadniť nasledovné prvky (Prescott 2000):

1. identifikácia kritického bodu, ktorý podnietil spornú stranu vyvolať problém v inkriminovanom čase;
2. oboznámenie sa s cieľovou predstavou strany, ktorá spor iniciovala;
3. identifikácia a vyhodnotenie argumentov, podporujúcich oprávnenosť požiadaviek sporných strán a tiež politických krokov, ktoré boli dohodnuté ako optimálne;
4. kategorizácia výsledku sporu v zmysle vzťahu k hraniciam, bilaterálnym vzťahom, resp. k domácej politike.

Viaceré spory, súvisiace s hranicami, sú prezentované a využívané vládou štátu na zabezpečenie svojho postavenia, odpútanie pozornosti občanov od vnútropolitických problémov, či upevnenie národnej súdržnosti. *Vyhrotenie argentínsko-britského sporu o Falklandy (Malvíny) v roku 1982 malo zamerať pozornosť argentínskej verejnosti na tento problém a vlasteneckými heslami upevniť vojenskú vládu.* Často sú nároky uplatňované s takýmto cieľom vyslovene nereálne.

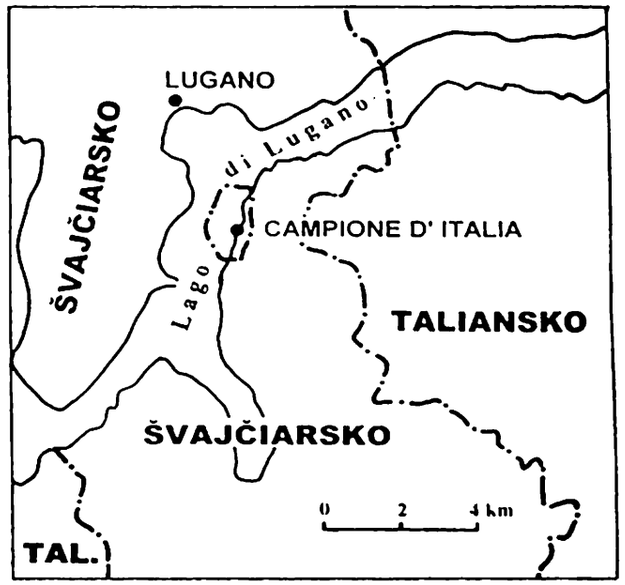
Hraničné spory vznikajú aj medzi členskými subjektami zložených štátov. Často nadväzujú na spory, zdedené z histórie, keď sa tieto subjekty územne formovali, či súvisí s objavom nerastných surovín alebo so zlepšením ich komunikačnej polohy. *Objavenie ložísk ropy na šelfe neďaleko pobrežia štátov Viktória a Južná Austrália vyústilo do hraničného sporu, trvajúceho niekoľko rokov, ktorý bol riešený Medzinárodným súdnym dvorom v Haagu. Sporný bol aj úsek hranice v pohorí Sierra da Ibiapaba medzi štátmi Pará a Piauí v Brazílii.*

7.14. Špecifické hraničné situácie

Pri genéze a vývoji politických hraníc vznikajú špecifické situácie, vplývajúce na tvar a pozíciu teritória, ktoré vymedzujú. Takýmito sú enklávy, poloenklávy, exklávy a koridory.

Pojem *enkláva* obyčajne označuje štátne územie, ktoré leží vo vnútrozemí (nemá prístup k morskému pobrežiu) a je celkom obklopené teritóriom iného štátu. V niektorých prípadoch ide o celé štátne územie *(Lesotho, San Maríno, Vatikán)*, inokedy iba o teritoriálne odlúčenú časť od väčšiny kompaktného štátneho územia, tzv. „pravé" enklávy *(napr. Campione d'Italia ako enkláva Talianska obklopená švajčiarskym územím)*. Enklávami boli v minulosti aj závislé územia alebo ich časti.

Mapa 39: Campione d' Italia

Poloenkláva je štátne teritórium, obklopené po súši územím iného štátu, ale na rozdiel od enklávy disponuje prístupom k morskému pobrežiu. Aj tu môže ísť o celé štáty alebo závislé územia *(napr. Monako, Gibraltar)*, ale aj o ich časti *(napr. Ceuta ako poloenkláva Španielska na pobreží Maroka)*.

*Za **exklávu*** považujeme teritoriálne oddelenú časť územia štátu, obklopenú územím jedného alebo viacerých štátov. Exkláva môže mať prístup k morskému pobrežiu. Za exklávu v tomto chápaní nemôžeme považovať celé štáty alebo závislé územia, ale iba ich teritoriálne oddelené časti. *Ako príklady exkláv možno uviesť angolskú provinciu Cabinda, Kaliningradskú oblasť Ruska, resp. Nachičevanskú autonómnu republiku v rámci Azerbajdžanu.*

Obyčajne všetky tieto útvary (enklávy, poloenklávy a exklávy) stotožňujeme v politickej geografii s plošne neveľkými územiami. *Preto je napr. problematické hovoriť o Portugalsku ako o poloenkláve, kým Gambia je za ňu často považovaná.*

Enklávy, poloenklávy a exklávy boli bežnou súčasťou politickej mapy Európy v období feudalizmu (tzv. feudálna rozdrobenosť). Preto hrali v európskej politike dôležitú úlohu (v minulom storočí Západný Berlín ako enkláva so štatútom zvláštnej politickej jednotky, obklopená územím NDR). Niektoré z nich sa zachovali dodnes a to aj v rámci územno-správneho členenia štátov.

Vznik španielskej enklávy Llivia (dnes súčasť provincie Gerona v rámci autonómnej oblasti Katalánsko), ktorá je obklopená územím Francúzska, môže slúžiť ako príklad. Rovnomenné sídlo v bývalom grófstve Cerdaña bolo do polovice 17. storočia súčasťou Španielska, pričom bolo v roku 1528 povýšené na mesto. Tento akt rozhodol o štátnej príslušnosti Llivie po mierovej zmluve s Francúzskom v roku 1659. Na jej základe po prehratej vojne Španielsko odstúpilo oblasť Cerdaňa s 33 dedinami Francúzsku. Keďže Llivia mala štatút mesta, zmluva o odstúpení sa na ňu nevzťahovala, čo muselo rešpektovať aj Francúzsko. Keďže územie mesta nesúviselo s teritóriom materskej krajiny, vznikla španielska enkláva, pričom je tento stav oboma stranami rešpektovaný dodnes.

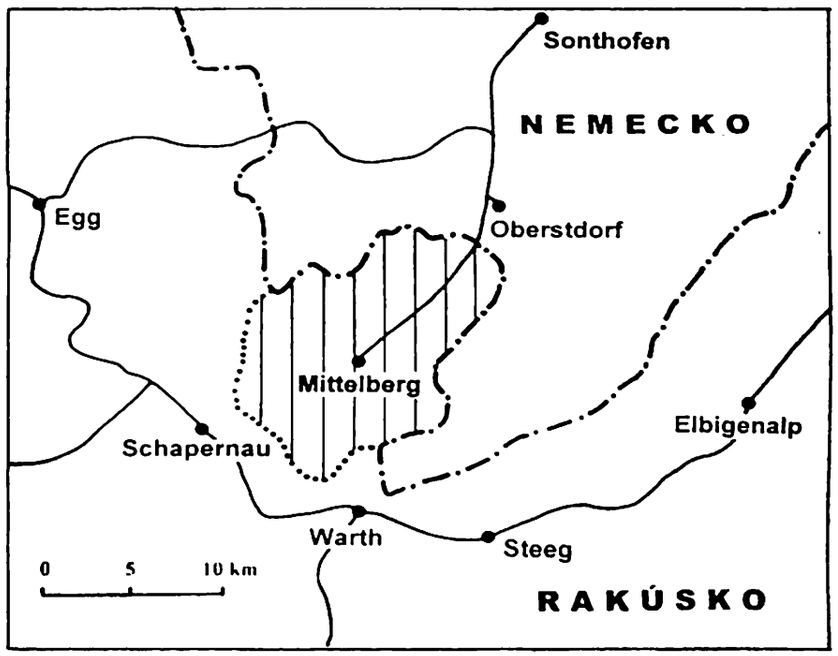
Bizarná situácia sa vytvorila na holandsko-belgických hraniciach v súvislosti so vznikom belgickej enklávy Baarle-Hertog (ide o flámske pomenovanie, vo francúzštine sa používa pomenovanie Baarle-Duc). V roku 1203 prepožičal brabantský vojvoda Hendrik I. majiteľovi panstva Breda Godfridovi časť neobývaných pozemkov v oblasti Baarle, kým sám si ponechal obývané pozemky. Neskôr došlo k definitívnemu rozdeleniu pozemkov medzi pánov z Bredy (dnešná obec Baarle-Nassau) a vojvodov z Brabantu (dnešné mesto Baarle-Hertog). V rámci dohôd Vestfálskeho mieru bolo Baarle-Nassau ako súčasť bredského barónstva pripojené ku Spojeným holandským provinciám, kým Baarle-Hertog ako súčasť barónstva Turnhout v Brabantsku sa stalo súčasťou južného Holandska (dnes Belgicka). Roztrieštenosť územia nezmenili ani nasledujúce historické udalosti. Ani hraničná dohoda medzi oboma štátmi z roku 1843 situáciu neovplyvnila a stav potvrdil aj Medzinárodný súdny dvor v Haagu v roku 1922. Keďže pozemková držba bola pri vzniku enklávy (v roku 1203) veľmi zložitá, výsledkom je vznik 38 belgických enkláv (vytvárajúcich mesto Baarle-Hertog) na území holandskej obce Baarle-Nassau. Situácia je komplikovaná aj tým, že aj na území belgických enkláv ležia enklávy holandské. Od roku 1998 existuje spoločná rada enkláv pri rešpektovaní zložitých štátnych hraníc.

Zložitý vývoj Švajčiarska, pôvodne ako konfederácie kantonov, ktorý trval niekoľko storočí, spôsobil, že v rámci ich vymedzenia je značný počet enkláv. Podobne súčasťou členenia Španielska na autonómne oblasti sú viaceré enklávy a exklávy. Pozostatkom koloniálneho obdobia sú na území Indie napr. enkláva Dádra a Nagar Havéli (bývalé portugalské závislé územie), resp. enklávy a poloenklávy Jánam, Puduččéri, Kárikál a Máhí (bývalé francúzske závislé územia). V rámci indickej federácie si zachovali zvláštne postavanie dodnes. Mnohé enklávy vznikli pri vytváraní autonómnych

etnických útvarov na území bývalého Sovietskeho zväzu. Viaceré sú po jeho rozpade obklopené štátnymi hranicami, resp. prakticky zanikli.

Zvláštnym prípadom je rakúske územie Kleiner Walsertal v Allgäuerských Alpách (spolková krajina Vorarlbersko), ktoré sa stalo v roku 1453 súčasťou habsburskej monarchie. Je síce teritoriálne kompaktné s ostatným územím štátu, ale členitý reliéf umožňuje jeho pozemné dopravné spojenie pre motorové vozidlá iba cez územie Nemecka. Preto je od roku 1891 súčasťou nemeckého colného územia. V podobnej situácii je rakúska obec Jungholtz (súčasť spolkovej krajiny Tirolsko).

Mapa 40: Kleiner Walsertal

Je zrejmé, že existencia štátu v situácii enklávy resp. poloenklávy značne ovplyvňuje jeho vzťahy s jediným suchozemským, spravidla oveľa väčším a hospodársky silnejším susedom. Tieto sú upravené prostredníctvom dvojstranných dohôd, ktoré zakotvujú nielen dopravnú dostupnosť štátu - enklávy prostredníctvom tranzitu, ale aj ďalšie

záležitosti. Štát svojim územím obklopujúci enklávu má do nej podľa medzinárodných zvyklostí umožňovať prístup cez svoje územie.

Aj existencia enklávy, teritoriálne oddelenej od materskej krajiny resp. exklávy ovplyvňuje vzájomné vzťahy zainteresovaných štátov (teda „vlastniaceho" štátu a susedného štátu resp. štátov). Existencia vlastnej enklávy či exklávy môže v tomto kontexte pre štát prinášať výhody, ale zároveň aj riziká. Tieto výhody sú hlavne ekonomické (ložiská a ťažba nerastných surovín), resp. strategické (poloha na významnej námornej ceste). Riziko vyplýva z potenciálneho separatizmu, resp. anexie jedným zo susedných štátov. Situácia sa môže riešiť aj výmenou územia.

Cabinda, ako exkláva Angoly, je od ostatného štátneho územia oddelená pruhom územia Konžskej demokratickej republiky. Na jej území sa nachádzajú ložiská ropy, ktorá sa tu aj ťaží a čiastočne aj spracováva. Možné perspektívy ekonomického rozvoja, relatívna etnická homogenita a špecifiká polohy prispeli k vzniku separatistického hnutia na tomto území (Oslobodzovací front štátu Cabinda, FLEC). Uvedené faktory, najmä nerastné bohatstvo a strategická poloha na sever od ústia rieky Kongo, zároveň vplývajú na úsilie Angoly o udržanie si tejto exklávy.

Územie Walvis Bay (Veľrybia zátoka) tvorilo malú poloenklávu, obklopenú územím dnešnej Namíbie (predtým Juhozápadnej Afriky), ktoré pôvodne spravovalo Spojené kráľovstvo. Po roku 1910 sa stalo exklávou Juhoafrickej únie (neskôr Juhoafrickej republiky), ktorá ho v rokoch 1922 až 1977 spravovala ako súčasť Juhozápadnej Afriky, (ktorú získala ako mandátne územie po prvej svetovej vojne). V roku 1977 bolo toto územie opäť vyčlenené a po roku 1990 bolo obklopené po súši teritóriom nezávislej Namíbie. Po demokratizácii pomerov v Južnej Afrike došlo k rokovaniam o odovzdaní exklávy Walvis Bay (s rovnomenným prístavným mestom) Namíbii, pre ktorú mala kľúčový dopravný význam. V roku 1993 došlo k vzájomnej dohode a o rok neskôr exkláva zanikla pripojením k Namíbii.

Za zvláštne typy enkláv (poloenkláv) považujeme vojenské základne štátov, prenajaté na teritóriu iného štátu. *Jedna z najznámejších je vojenská základňa USA Guantanamo, ležiaca na juhovýchodnom pobreží Kuby v rovnomennom zálive. Toto neveľké územie si Spojené štáty prenajali od Kuby v roku 1903 na obdobie 99 rokov a vybudovali tu vojenskú a námornú základňu pre svoje ozbrojené sily. Kuba požaduje územie základne vrátiť pod svoju suverenitu.*

Koridorové územia vznikajú na politickej mape po vytýčení štátnych hraníc, ktoré vytvárajú úzke pásy vo vnútrozemí - ***koridory.*** Vznik takýchto útvarov má geopolitické príčiny, pričom ich funkcia môže byť spájajúca, resp. izolujúca. Koridory môžu spájať hlavné (kompaktné) územie geopolitickej jednotky (suverénneho štátu alebo závislého územia) s dôležitým geografickým fenoménom (splavnou riekou, pobrežím

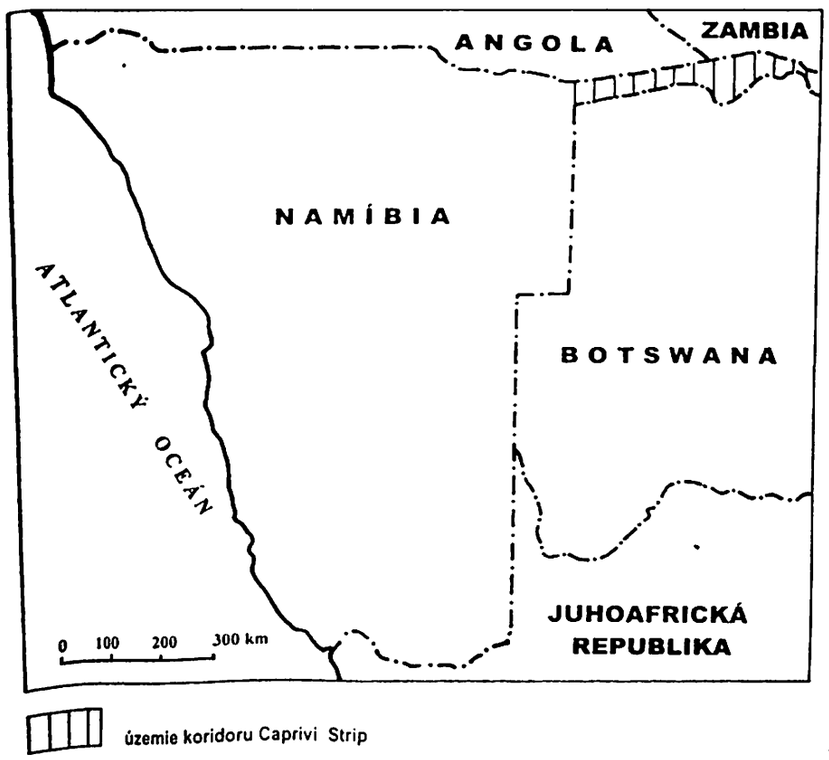
mora) alebo s inak oddelenou časťou jej teritória. Funkcia niektorých z nich bola pôvodne izolujúca - mali napr. zabrániť priamemu územnému kontaktu dvoch mocností.

Azda *najznámejším koridorom v novovekej histórii bol koridor, ktorý spájal na základe* ***mierových*** *dohôd vo Versailles z roku 1919 kompaktné územie novovzniknutého* ***Poľska*** *s pobrežím Baltského mora. Zároveň oddeľoval Východné Prusko od ostatného nemeckého územia a stal sa v roku 1939 jednou z príčin vypuknutia druhej svetovej vojny. Aj Česko-Slovensko požadovalo na rokovaniach vo Versailles vytvorenie koridoru, spájajúceho jeho územie s juhoslovanským štátom. Táto požiadavka nebola splnená.*

Na súčasnej *politickej mape sveta nachádzame viacero koridorových území. Vachánsky* ***koridor*** *ako východný výbežok územia Afganistanu v oblasti badachšanského* ***Pamíru*** *bol vytvorený rusko-britskou dohodou v roku 1895. Jeho funkcia bola* ***izolujúca*** *- oddeľoval územie Ruska od vtedajšej Britskej Indie.*

Koridor *Caprivi Strip tvorí dlhý výbežok namibijského teritória východným smerom.* ***Vznikol*** *britsko-nemeckou dohodou v roku 1890, keď toto územie bolo pripojené k Nemeckej juhozápadnej Afrike. Pôvodne mal byť súčasťou nemeckého plánu na spojenie nemeckých kolónií v Afrike resp. mal spájať Nemecku juhozápadnú Afriku s riekou Zambezi. Jeho význam však poklesol v súvislosti s nereálnosťou spomínaného plánu a s faktom, že rieka Zambezi nie je splavná od miesta dotyku tohto koridoru s jej tokom až k oceánu.*

Mapa 41: Caprivi Strip

Ďalšími koridorovými územiami sú o.i. južný výbežok ko-

lumbijského územia k rieke Amazonke (Leticia), koridor územia Konžskej demokratickej republiky k pobrežiu Atlantiku, resp. Siligurský koridor (Naxalbari), spájajúci hlavné územie Indie s jej severovýchodným výbežkom (Ásám).

7.15. Správne hranice

Niekoľko záverov, týkajúcich sa správnych hraníc, sme sformulovali v texte, venovanom štátnym hraniciam. Aj v ich prípade môžeme aplikovať väčšinu klasifikačných kritérií (hranice prírodné a umelé, antecedentné a subsekventné), môžeme sledovať ich dynamiku a premennosť, dokonca registrovať a skúmať hraničné spory a špecifické hraničné situácie v podobe enkláv či exkláv. Viacero aspektov je však špecifických iba pre tento typ politickej hranice.

Správne hranice sú hranicami **vnútroštátnymi** a ich stanovovanie je naviazané na rozhodovanie štátnych inštitúcií s možným podielom samosprávnych orgánov. Špecifické prípady sú hranice subjektov zložených štátov (federácií).

Z hľadiska politickej geografie sú zvlášť inšpiratívne správne hranice, ktoré zároveň oddeľujú územie odlišných **etnických, jazykových, národných alebo náboženských skupín.** Územia, oddelené takýmito hranicami môžu disponovať určitým stupňom autonómie, resp. byť členským subjektom federácie. Je nepochybné, že stanovovanie takýchto správnych hraníc by malo byť v čo najväčšej zhode s hranicami osídlenia týchto skupín obyvateľstva. Splnenie tohto princípu umožňuje predchádzať vzniku vnútroštátnych konfliktov, ktoré vznikajú vždy tam, kde sa správne hranice nekryjú s hranicami teritoriálneho rozšírenia etnických, jazykových, národných a náboženských skupín.

Vytvorenie autonómnych, z hľadiska etnického, jazykového alebo náboženského relatívne homogénnych územno-správnych jednotiek, však môže viesť k vzniku **separatizmu.** Ten vyplýva najmä z pocitu príslušníkov týchto skupín, reprezentovaných politickými elitami, že priznaný rozsah samosprávy je nedostatočný. V mnohých prípadoch však ani vysoký stupeň autonómie nerieši politické požiadavky, smerujúce k vytvoreniu vlastného štátu. *Hoci Baskicko (Vasco País, Euskadi) získalo v roku 1980 plnú autonómiu v rámci španielskeho štátu, pokračuje boj časti Baskov (hlavne organizácie ETA) za vytvorenie nezávislého baskického štátu* (pozri mapu 9).

Politická geografia sa pri **výskume správnych hraníc** zaoberá ich vývojom, stabilitou, efektivitou, ako aj ich vplyvom na vznik nových teritoriálnych štruktúr. Významnou súčasťou politickogeografického prístupu k tejto problematike je uplatnenie týchto výskumov pri vytyčovaní správnych hraníc v priebehu reformy verejnej správy a vytváraní územno-správnych jednotiek. Tu politická geografia zohľadňuje nielen regionálnu štruktúru v štáte, ale aj ďalšie faktory (napr. rozdelenie kompetencií medzi centrom a časťami štátu, stupeň rozvoja samosprávy a i.).

Správne hranice vymedzujú a oddeľujú **územno-správne celky** (obce, okresy, provincie, spolkové krajiny a i.), v ktorých fungujú alebo majú fungovať orgány a inštitúcie štátnej správy a samosprávy, resp. ostatné verejné služby. Stanovovanie hraníc územno-správnych jednotiek je preto obzvlášť citlivou problematikou, hlavne v decentralizovaných štátoch s významnou úlohou samosprávy. Vymedzenie správnych hraníc vytvára zároveň predely územnej kompetencie orgánov miestnej štátnej správy a územnej samosprávy. Malo by byť realizované tak, aby si tieto inštitúcie mohli plniť svoje úlohy s čo najvyšším stupňom účinnosti a efektivity, na ktoré vplýva viacero faktorov (rozloha územno-správnej jednotky, počet jej obyvateľov, lokalizácia centra správnych orgánov, jeho dopravná dosažiteľnosť obyvateľstvom a i.).

Územno-správna jednotka by sa teda mala v čo najväčšej miere prekrývať s **funkčným (nodálnym) regiónom**. Preto sa obyčajne pre vymedzenie územno-správnych jednotiek používa metóda vymedzovania funkčných regiónov. Tento postup však môže priniesť výsledky, ktoré nie sú zhodné s geopolitickými cieľmi centrálnej štátnej moci, ktoré uvádzame v piatej kapitole našej práce. Tieto ciele sú pre stabilitu štátu spravidla rozhodujúce a preto vznikajú územno-správne celky, ktoré sa nezhodujú s funkčnými regiónmi, vymedzenými na základe geografických metód (takými môžu byť napr. autonómne jednotky, vyčlenené na základe etnickej, jazykovej, rasovej či náboženskej štruktúry ich obyvateľov).

Dodnes platí záver R. Hartshornea (1950), že centrifugálne (odstredivé) a koncentrické (dostredivé) faktory a tiež etnická, jazyková, rasová a náboženská diferenciácia vo vnútri štátu určujú stupeň integrity štátu a tiež jeho vnútornej kohézie (súdržnosti) a teda aj význam jeho **vnútorných hraníc**.

7.16. Perspektívy vývoja politických hraníc

Súčasný vývoj nasvedčuje, že hlavným problémom v kontexte politických hraníc je **transformácia ich funkcie.** Rastúci význam kontaktnej funkcie hraníc, najmä vo vzťahu k cezhraničnému toku tovarov, nasvedčuje, že integrovaná bariérová funkcia hraníc sa transformuje na diferencovanú v zmysle rôzneho stupňa jej priestupnosti pre rôzne toky, formy a subjekty cezhraničnej činnosti. Hranice sa stávajú čoraz náročnejšie organizovaným filtrom, ktorý triedi cezhraničné toky. Okrem toho jednotlivé toky, formy a subjekty získavajú vlastné hranice a vlastné prihraničné zóny.

Celý systém hraníc sa vyvíja v smere od jedinej hraničnej línie k viacerým, od línií k zónam, od nepriepustných bariér k otvorenejším líniám medzištátnej spolupráce.

Osobitne sa to týka pohraničných regiónov, ktoré sú charakterizované rozličnou intenzitou cezhraničnej spolupráce medzi susediacimi štátmi, pričom dôjde k rozvoju niektorých donedávna ekonomicky zaostalých periférnych území.

V perspektíve sa podľa V. A. Kolosova (Kolosov - Mironenko 2001) možno opierať o tri scenáre vývoja svetového systému hraníc. Prvý z nich, **neoliberálny**, predpokladá vývoj hraníc smerom od odcudzujúcich k integračným. Tento trend podporujú procesy internacionalizácie a liberalizácie ekonomiky, rozvoj technológie a komunikácií, rozvoj medzinárodnej spolupráce pod vplyvom rastúcich globálnych problémov. To spôsobí aj riešenie sporných situácií na hraniciach na základe medzinárodného práva.

Podľa **realistického scenára** môže dôjsť k zmierneniu nepriateľských vzťahov medzi štátmi a k rozvoju spolupráce v pohraničných regiónoch. Je však predčasné formulovať optimistické uzávery. Vplyvom nacionalizmu sú vzťahy medzi obyvateľstvom a teritóriom ešte vzdialené od racionálnych vzťahov, ktoré sú založené na ekonomických princípoch a vzájomnej bezpečnosti. Udalosti v poslednom desaťročí ukazujú, že teritoriálne aspekty zostávajú súčasťou politických a vojensko-strategických doktrín mnohých štátov.

Pesimistický scenár ráta s dezintegráciou mnohých štátov na etnickej báze a vznikom nových hraníc, ktorých značná časť bude spochybňovaná. Rast nacionalizmu a úsilie o uplatnenie práva národov na sebaurčenie v mnohonárodných štátoch v kontraverzii s princípom neprípustnosti narušenia teritoriálnej celistvosti a neporušiteľnosti hraníc povedie (*najmä v Afrike a Ázii*) k fragmentácii politickej mapy. Teritoriálne a hraničné spory zostanú nebezpečnou realitou. Zdá sa, že uplatnenie neoliberálneho a realistického scenára sú v kontexte pretrvávajúcich tendencií z posledného decénia minulého storočia značne spochybnené.

POUŽITÁ A ODPORÚČANÁ LITERATÚRA

ADAMOVÁ, K. et al. (2001): *Politologický slovník.* Praha.

AGNEW, J. (1987): *Place and Politics: The Geographical Meditation of State and Society.* London.

AGNEW, J. (1999): *Geopolitics. Re-visioning World Politics.* London - New York.

AGNEW, J. - CORBRIDGE, S. (1995): *Mastering Space. Hegemony, Territory, and International Political Economy.* London - New York.

ALKER, H. R. (2000): Mezinárodní systémy. In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 489-492.

ANCEL, J. (1936): *Géopolitique.* Paris.

ANCEL, J. (1938): *Géographie des frontières. Collection de géographie humaine.* Paris.

ANCEL, J. (1937 - 1945): *Manuel géographique de la européenne.* Paris.

ANDERSON, B. (1992): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism..* London - New York.

ANDĚL, J. (1996): Současné federativní státy světa. *Geografické rozhledy,* 6, 4, 113-115.

ANDĚL, J. (1998): *Kulturní geografie. Jazyk, národy, náboženství, kulturní dědictví.* Ústí nad Labem.

ANTONOWICZ, L. (1979): Mapa polityczna świata ze stanowiska prawa miedzynarodowego. *Przeglad geograficzny.* LI, 1, 27-38.

ANTOSZEWSKI, A. - HERBUT, R. (eds. 1999): *Leksykon politologii.* Wroclaw.

ARON, R. (1968): *Peace and War. A Theory of International Relations.* New York - Washington.

BAAR, V. (1992): *Typologie rozvojových zemí a mikroregionální aspekty jejich ekonomické diferenciace.* Autoreferát kandidátské dizertace. Ostrava.

BAAR, V. (1996): Modelový přístup ke vztahu mezii národem a státem. *Acta Facultatis Raerum Naturalium Universitatis Ostraviensis, Sborník prací PF OU, Geografie - geologie,* 157. Ostrava, 99-117.

BAAR, V. (1997): Autonomní útvary jako specifické formy administrativního uspořádání státu. In: Baran, V. (ed.): Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 3. Banská Bystrica, 58-62.

BAAR, V. (1999): Geografie a geokulturní procesy ve 21. století. In: Minár, J. - Trizna, M. (eds.): *Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie.* Bratislava, 149-150.

BAAR, V. (2000): Etnické hranice v administrativních strukturách. In: Čuka, P. (ed.): *Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 7, Banská Bystrica, 35-42.

BAAR, V. (2001): *Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava - Šenov.

BAAR, V. - RUMPEL, P. - ŠINDLER, P. (1996): *Politická geografie.* Ostrava.

BAAR, V. - ŠINDLER, P. (1988): *Regionální geografie světadílů a oceánů 1. II. část.* Ostrava.

BACZWAROW, M. - SULIBORSKI, A. (2002): *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce.* Warszawa - Lódź.

BALANDIER, G. (2000): *Politická antropologie.* Praha.

BARAN, V. (ed.) (1994): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry.* Banská Bystrica.

BARAN, V. (1994): Stredoeurópsky priestor z geopolitického aspektu. In: Baran, V. (ed.): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry.* Banská Bystrica, 2-5.

BARAN, V. (ed.) (1995): *Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regiónu a štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 1. Banská Bystrica.

BARAN, V. (1995): The Function of State Border in Slovak-Hungarian Border Area from the Geopolitical Aspect. In: Baran, V. (ed.): *Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regiónu a štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 1. Banská Bystrica, 22-25.

BARAN, V. (ed.) (1997): *Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 3. Banská Bystrica.

BARÁTH, J. - SZÖLLÖS, J. - ČERNÁK, P. (1995): Analýza stability územia volebnej podpory vybraných politických strán (na základe výsledkov volieb 1990, 1992 a 1994). *Geografický časopis,* 47, 4, 247.259.

BARBAG, J. (1987): *Geografia polityczna ogólna.* Warszawa.

BARŠA, P. (2000): Meze suverenity. *Mezinárodní vztahy,* 2000, 3, 5-17.

BARŠA, P. (2001): *Západ a islamismus. Střet civilizací nebo dialog kultur?* Brno.

BARŠA, P. - STRMISKA, M. (1999): *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva.* Brno.

BAŠOVSKÝ, O. (1979): Geografická poloha ČSSR ako faktor ekonomickej integrácie. *Přírodní vědy ve škole,* 31, 3, 108 - 110.

BAŠOVSKÝ, O. (1997): Administratívno-správne členenie Slovenska: vedecká realita a prax. In: Baran, V. (ed.): *Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 3. Banská Bystrica, 14-22..

BAŠOVSKÝ, O. - LAUKO, V. (1990): *Úvod do regionálnej geografie.* Bratislava.

BAUMAN, Z. (1999): *Globalizace. Důsledky pro člověka.* Praha.

BECKER, J. (1986): *Gewantenteilung im Gruppenstaat.* Baden-Baden

BERRY, B. J. L. - COHEN, S. B. - MINGHI, J. (1965): *National Research Council ad her Commitie on Geography.* Washington.

BERG-SCHLOSSER, D. - STAMMEN, T. (2000): *Úvod do politické vědy.* Praha.

BEZÁK, A. (1996): Reflexie nad novým administratívnym členením Slovenskej republiky. *Geografické informácie,* 4. Nitra, 7-9.

BEZÁK, A. (1997): Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. In: Baran, V. (ed.): *Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 3. Banská Bystrica, 6-13.

BEZÁK, A. (1998): Regionálna štruktúra a nové kraje na Slovensku. *Geografie,* X. Brno, 4-8.

BIČÍK, I. (1995): Osobnost české politické geografie. *Geografické rozhledy,* 5, 2, 51-52.

BIČÍK, I. (1997): Světové makroregiony. *Geografické rozhledy,* 6, 5, 140-141.

BIČÍK, I. et al. (1995): *Lidé na Zemi. Učebnice zeměpisu.* Praha.

BIČÍK, I. et al. (2000): *Regionální zeměpis světadílů. Učebnice zeměpisu pro střední školy.* Praha.

BÍLKOVÁ, V. (2001): Klasifikace ozbrojených konfliktů devedesátých let. *Mezinárodní politika,* XXV, 7, 14-16.

BÍNA, J. (1983): Politickogeografický přehled současného světa. *Sborník ČSGS,* 88, 2, 127-138.

BÍNA, J. (1985): Federativní státy světa. *Sborník ČSGS,* 90, 1, 46-55.

BÍNA, J. (1990): Poznámky k politické geografii ostrovů. *Sborník ČSGS,* 95, 3, 224-225.

BLAŽEK, M. et al. (1967): *Politická a hospodářská geografie.* Praha.

BLAŽÍK, T. (1996): Slovensko ako spojnica Sever - Juh a Východ - Západ. *Acta Faculatatis Raerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica,* 39. Bratislava, 239-246.

BLAŽÍK, T. (1999): Geopolitické postavenie Slovenska na konci 90. rokov. In: Minár, J. – Trizna, M. (eds.): *Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie.* Bratislava, 161-166.

BLAŽÍK, T. (2002): Slovensko - perspektívy vstupu do NATO a geopolitické súvislosti v stredoeurópskom priestore. *Acta Facultatis Studiorum Hamanistatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica,* 6. Prešov, 17-23.

BLEHOVÁ, I. (1999): Jaké uspořádání pro současný svět? *Mezinárodní politika,* XXIII, 9, 31- 32.

BODNAR, A. (ed.) (1988): *Nauka o polityce.* Warszawa.

BOESLER, K. A. (1983): *Politische Geographie.* Stuttgart.

BOGGS, W. (1940): *International Boundaries.* New York.

BOHÁČ, R. (2001): Geopolitické zmeny a Slovensko. *Mezinárodné otázky,* X, 4, 140-154.

BOHDANOWICZ, J - DZIECIELSKI, M. (1996): *Zarys geografii historicznej i politycznej ciwilizacji.* Gdańsk.

BOMBÍK, S. (1992): Národ v Európe: sémantické a historické modifikácie. *Medzinárodné otázky,* I, 1, 45-52.

BOMBÍK, S. (1993): Das Slawenthum ako Štúrovo odmietnutie Západu. In: Štúr, Ľ.: *Slovanstvo a svet budúcnosti.* Bratislava, 7-22.

BOMBÍK, S. - SAMSON, I. (1993): Bezpečnostné problémy Strednej Európy: pohľad zo Slovenska. *Mezinárodné otázky,* II, 1-2, 6-18.

BONIFACE, P. et al. (1997): *Dictionnaire des relations internacionales.* Paris.

BOWMAN, I. (1921): *The New World. Problems in Political Geography.* New York.

BRABEC, F. (1998): Geopolitické diktriny ve střední Evropě. *Geografie,* X. Brno, 22-25.

BRADSHAW, M. (1997): *A World Regional Geography. The New Global Order.* Boston.

BRHLÍKOVÁ, R. (1997): Suverenita státu. *Právny obzor,* 50, 3, 362-364.

BRINKE, J. (1995): Politickogeografické problémy obyvatelstva. *Otázky geografie,* 2. Praha, 31-44.

BRUNHES, J. - VALLAUX, C. (1921): *La Géographie de l'Histoire. Géographie de la paix et de la guerre sur terre et sur mer.* Paris.

BRUNN, S. D.- VLČKOVÁ, V. (1994): Parties, Candidates, and Competetive Regions in the 1992 Slovak National Council Elections. *Geografický časopis,* 46, 3, 231-246.

BRZEZINSKI, Z. (1986): *Game Plan. A Geostrategic Framework for the Condukt of the U.S. - Soviet Contest.* Boston - New York.

BRZEZINSKI, Z. (1989): *The Grand Failure. The Birth an Death of Communism in the Twentieth Century.* New York.

BRZEZINSKI, Z. (1993): *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentyfirst Century.* New York.

BRZEZINSKI, Z. (1997): *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.* New York.

BRZEZINSKI, Z. (1999): *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha.* Praha.

BUČEK, J. (1994a): Paradigma jadro - periféria a geoekonomická pozícia Slovenskej republiky. In: Baran, V. (ed.): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry.* Banská Bystrica, 44-47.

BUČEK, J. (1994b): Dopravná infraštruktúra a problém využitia geopolitickej polohy Slovenskej republiky. *Medzinárodné otázky,* III, 2, 43-54.

BUČEK, J. (1995a): Geopolitika na konci 20. storočia. *Medzinárodné otázky,* IV, 3, 41-53.

BUČEK, J. (1995b): Mesto, štát a územie. *Acta Facultatis Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica,* 36. Bratislava, 131-250.

BUČEK, J. (1995c): Komunálna politika - perspektívna oblasť záujmov politickej geografie. In: Bezák, A. - Kollár, D. (eds.): *XI. zjazd Slovenskej geografickej spoločnosti. Vybrané referáty z vedeckej konferencie. Geographia Slovaca,* 10. Bratislava, 77-84.

BUDIL, I. T. (2000a): Karl Haushofer, geopolitika a nacismus (I. část). *Střední Evropa,* 2000, 98, 73-84.

BUDIL, I. T. (2000b): Karl Haushofer, geopolitika a nacismus (II. část), *Střední Evropa,* 2000, 99, 101-112.

BUDIL, I. T. et al. (2002): *Svět civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur.* Praha.

CABADA, L. (1995): Mají multietnické státy šanci přežít? *Mezinárodní politika,* XIX, 4, 25- 27.

CABADA, L. - KUBÁT, M et al. (2002): *Úvod do politické vědy.* Praha.

CASSESE, A. (2000): Mezinárodní právo. In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 482-487.

CESARZ, Z. - STADTMÜLLER, E. (1996): *Problemy polityczne wspólczesnego świata.* Wroclaw.

CETRON, M. - DAVIES, O. (1994): *Křišťálová Země.* Praha.

CLAVAL, P. (1996): *Géopolitique et géostrategique. La pensée politique, l'espace et le territoire au XXe siécle.* Paris.

COHEN, S. B. (1963): *Geography and Politics in a World Divided.* New York.

COHEN, S. B. (1982): A New Map of Global Geopolitical Equilibrum: a Development Mental Approach. *Political Geography Quarterly,* 1, 3, 223-243.

COHEN, S. B. (1991): Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era. *Annals of the Association of American Geographers,* 81, 4, 551-580.

COHEN, S. B. - ROSENTHAL, C. D. (1971): A Geographical Model for Political Systems Analysis.*Geographical Review,* 61, 1, 5-38.

COLE, J. (1996): *Geography of the World's Major Regions.* New York.

CONNOR, W. (1994): A Nation is Nation, is State, is an Ethnic Group, is a... In: Hutchinson, J. - Smith, A. D. (eds.): *Nationalism.* Oxford.

COUDENHOVE-KALERGI, R. N. (1923): *Paneuropa.* Berlin.

COUDENHOVE-KALERGI, R. N. (1993): *Pan-Evropa.* Praha.

COX, K. R. (2002): *Political Geography. Territory, State, and Society.* Malden.

CRONE, G. R. (1970): *Modern Geographers. An Outline of Progress since ad 1800.* London.

CYMBURSKIJ, V. L. (2000): *Rossija - zemlja za velikim Limitrofom: civilizacija i jejo politika.* Moskva.

CZEMPIEL, E. O. (1981): *International Politik, ein Konfliktmodell.* Paderborn - München - Wien - Zürich.

CZEMPIEL, E. O. (1992): *Weltpolitik im Umbruch. Das internationale System nach dem Ende des Ost-West Konflikts.* München.

CZOMER, E. - ZYBLINKIEWICZ, L. W. (2001): *Zarys współczesnych stosunków miedzynarodowych.* Warszawa - Kraków.

CZYZ, B. (1993): Współczesna geografia polityczna. Tendencje badawcze i studia stosowane. In: Rósciszewski, M. (ed.): *Contemporary Political Geography. Conference Papers,* 17. Warszawa, 7-23.

ČERMÁK, V. - FIALA, P. - HOUBAL, D. (1994): *Pozvání do politologie.* Praha.

ČUKA, P. (ed.) (2000): Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 7. Banská Bystrica.

ČURDA, J. (1992): *Úvod do geopolitiky.* Bratislava.

ČURDA, J. (1994): Milan Hodža a jeho geopolitické názory. In: *Milan Hodža - štátnik a politik.* Bratislava, 149-154.

DALBY, S. (1990): *Creating the Second World War.* London.

DÁVID, R. (1996): *Politologie.* Olomouc.

DAVIES, N. (2000): *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu.* Praha.

DE BLIJ, H. J. - MULLER, P. O. (1994): *Geography. Realms, Regions, and Concepts.* New York.

DEMEK, J. (1978): Teorie a metodologie současné geografie. *Studia geographica,* 65. Brno.

DEMEK, J. (1989): *Politická geografie.* (Manuskript.)

DEUTSCH, K. W. (1991): *Die Analyse Internationaler Beziehungen. Konzeption und Probleme der Friedenforschung.* Frankfurt a. M.

DICKEN, P. (1992): *Global Shift: Internationalization of Economic Activity.* London.

DIKSHIT, R. D. (1977): The Retreat from Political Geography. *Area,* 9, 1, 234-239.

DOBOSZIEWICZ, Z. - OLSZEWSKI, T. (1994): *Geografia ekonomiczna świata.* Warszawa.

DODDS, K. J. (1994): Geopolitics and Foreign Policy: Recnet Developments in Anglo-American Political Geography and International Relations. *Progress in Human Geography,* 18, 2, 186-202.

DOLMAN, E. C. (1999): Geostrategy in the Space Age: As Astropolitical Analysis. *The Journal of Stretegic Studies,* 22, 23.

DOMAŃSKI, R. (1983): *Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej.* Warszawa.

DRULÁK, P. (1997): Co dělat, když jste malý. *Mezinárodní politika,* XXI, 5, 6-7.

DUGIN, A. (1997): *Osnovy geopolitiky. Geopolitičeskije buduščeje Rossii.* Moskva.

DULEBA, A. (1991): Koľko času má Slovensko? *Nové slovo,* XXXIII, 33, 4, 5 a 8.

DULEBA, A. (1992): Postavenie Česko-Slovenska vo svetovom politickom systéme v XX. storočí (a na jeho konci). *Medzinárodné otázky,* I, 2, 56-59.

DULEBA, A. (1993): Vývoj distribúcie moci vo svetovom politickom systéme. *Medzinárodné otázky,* II, 1-2, 115-129.

DULEBA, A. (2000): *Ukrajina a Slovensko.* Bratislava.

DULEBA, A. (2001): *Zahraničná politika Ruska.* Bratislava.

DUTKOWSKI, M. - MICHALSKI, T. - SAGAN, I. - STRYJAKIEWICZ, T. (1999): Polska geografia spoleczno-ekonomiczna wobec transformacji, globalizacji i schylku modernizmu. In: Domański, B. - Widacki, W. (eds.): *Geografia polska u progu trzeciego tysiaclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849 - 1999.* Tom IV. Kraków, 135-150.

DVORSKÝ, V. (1918): *Území českého národa.* Praha.

DVORSKÝ, V. (1923): *Základy politické geografie a Československý stát.* Praha.

DVOŘÁK, L. et al. (1987): *Rozpory a konflikty v rozvojovém světě.* Praha.

EBELING, F. (1994): *Geopolitik. Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919 - 1945.* Berlin.

EHL, M. (2001): *Globalizace pro a proti.* Praha.

EICHLER, J. (1993): Bezpečnostní problémy českého státu. *Mezinárodní politika,* XVI, 1, 8- 10.

EICHLER, J. (1999): Mezinárodní bezpečnostní vztahy v euratlantické oblasti na konci 90. let. *Mezinárodní vztahy,* 1999, 3, 5-18.

EMERSON, H. (1970): *From Empire to Nation.* Boston.

Encyklopedia prawa miedzynarodowego i stosunków miedzynarodowych (1976). Warszawa.

FABIAN, J. (1991): V silokrivkách geopolitiky. *Slovenské pohľady,* 107, 4, 28-31.

FABIAN, J. (1992): K trvalým faktorom geopolitického postavenia Slovenska. *Medzinárodné otázky,* I, 2, 37-41.

FABIAN, J. (1994): Milan Hodža a problémy formovania slovenskej politológie a geopolitiky. In: *Milan Hodža - štátnik a politik.* Bratislava, 9-19.

FALK, R. (2000): Suverenita (svrchovanost). In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 862-864.

FISHER, E. (1949): On Boundaries. *World Politics,* 1, 2, 196-222.

FLINT, C. (1999): Changing Times, Chnging Scales: World Politics and Political Geography since 1890. In: Demko, G. - Wood, W. (eds.): *Reordering the World. Geopolitics Perspectives on the 21st Century.* New York, 19-39.

FOLTÝN, J. - HOLUB, A. (1989): *Zrcadlo rozvojových zemí 2. Ekonomika.* Praha.

FOUCHER, M. (1986): *L´invention des frontiéres.* Paris.

FOUCHER, M. (1991): *Fronts et frontiéres. Un tour du monde géopolitique.* Paris.

FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man.* New York.

FUKUYAMA, F. (1995): Konec historie? In: Nováček, P. - Huba, M. (eds.): *Šok z prosperity. Čítanka z globální problematiky.* Olomouc, 179-185.

FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk.* Praha

GADDIS, J. (1982): *Strategies of Containment a Critical Appraisal of Postwar American National Security.* New York.

GADŽIJEV, K. S. (1997): *Geopolitika.* Moskva.

GADŽIJEV, K. S. (2000): *Vvedenije v geopolitiku.* Moskva.

GALLOIS, P. M. (1991): *Géopolitique, les voies de la puissance.* Paris.

GALLUSSER, W. (1983): Granice i krajobraz kulturowy. In: Otok, S. (ed.): Geografia polityczna. *Przeglad zagranicznej literatury geograficznej,* 1983, 1984, 133-136.

GALTUNG, J. (1987): War. In: Keeper, J. (ed.): *Political Science and Political Theory.* London.

GARDAVSKÝ, V. (1994): Geopolitical Development of the Czech State. *Sborník ČGS,* 99, 2, 71-78.

GBÚROVÁ, M. (1996): *Medzi identitou a integritou.* Prešov.

GBÚROVÁ, M. (2001): O problematyce komunikacji miedzy narodami na przelomie tyśiaclec-ci. In: Dobrowolski, P. - Stolarczyk, M. (eds.): *Proces integracji Polski z Unia Europejska.* Katowice, 214-218.

GEDLU, M. (1997): Problém rozvoje, konfliktů a demokracie v subsaharské Africe. *Politologický časopis,* IV, 2, 129 - 141.

GELLNER, E. (1983): *Nations nad Nationalism.* Ithaca - New York.

GELLNER, A. (1993): *Národy a nacionalismus.* Praha.

GETIS, A. - GETIS, J. - FELLMANN, J. D. (1997): *Introduction to Geography.* Boston.

GIDDENS, A. (1999): *Sociologie.* Praha.

GIRARD, M. (1993): Turbulence v teorii mezinárodních vztahů podle Jamese Rosenaua. *Mezinárodní vztahy,* 1993, 3, 78-83.

GLASSNER, M. I. (1996): *Political Geography.* New York.

GLASSNER, M . I:. - DE BLIJ, H. J. (1989): *Systematic Political Geography.* NewYork.

GOBLET, Y. M. (1955): *Political Geography and the World Map.* London.

GOERTZ, G. - DIEHL, P. (1992): *Territorial Changes and International Conflict.* New York.

GORBACEVIČ, R. A. (1976): Aktual'nyje voprosy političeskoj geografii. In: *Ekonomičeskaja geografija.* Leningrad, 41-52.

GORENČÍK, J. (1996): Strašák jménem geopolitika? *Historický obzor,* VII, 7 - 8, 170-173.

GOTTMANN, J. (1952): *La politique des états et leur géographie.* Paris.

GOTTMANN, J. (1983): Podstawowy problem geografii politycznej: organizacja przestrzeni i poszukiwanie stabilności. In: Otok, S. (ed.): *Geografia polityczna. Przeglad zagranicznej literatury geograficznej,* 1983, 4, 81-93.

GRAY, C. S. (1977): *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technolgical Revolutions.* New York.

GRIFFITHS, I. L. (1994): *The Atlas of African Affairs.* London.

GRUŠA, J. (1992): Viděno globálně: šance politiky a střední Evropa. *Mezinárodní politika,* XVI, 10, 21-24.

GRZESZCZAK, J. (1993): W zwiazku z artykulem Bronislawa Czyza „Wspólczesna geografia polityczna". In: Rósciszewski, M. (ed.): *Contemporary Political Geography. Conference Papers,* 17. Warszawa, 24-36.

GURŇÁK, D. (1999): Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov. In: In: Minár, J. - Trizna, M. (eds.): *Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie.* Bratislava, 173- 179.

GURŇÁK, D. (2000): Fenomén stability hraníc vo vývoji administratívneho členenia Slovenska. In: Drgoňa, V. (ed.): *Stredoeurópsky priestor. Geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja. Geografické štúdie,* 7, 83-88.

GURŇÁK, D. (2001): Teritoriálna a štátoprávna stabilita štátov v procese historickogeografického vývoja stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. *Geografia,* XII. Brno, 38-42.

GYORGY, F. (1944): *Geopolitics: The New German Science.* Berkeley.

HALL, J. A. (2000): Stát. In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 841- 846.

HÄNISCH, W. et al. (1985): *Slovník medzinárodných vzťahov.* Bratislava.

HARTSHORNE, R. (1933): Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia. *Annals of the Association of American Geographers,* 23, 4, 195-228.

HARTSHORNE, R. (1938): A Survey of the Boundary Problems of Europe. In: Colby, C. C. (ed.): *Geographical Aspects of International Relations.* Chicago, 161-213.

HARTSHORNE, R. (1950): The Functional Approach in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers,* 40, 2, 95-130.

HARTSHORNE, R. (1957): Političeskaja geografija. In: Baranskij, N. N. (ed.): *Amerikanskaja geografija.* Moskva.

HÄUFLER, V. (1978): O vzniku a vymezení našich státních hranic. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica,* XIII, 2. Praha, 13-29.

HÄUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. *Sborník ČSGS,* 90, 2, 135-143.

HÄUFLER, V. - KORČÁK, J. - KRÁL, V. (1960): *Zeměpis Československa.* Praha.

HAUSHOFER, K. (1999): Why Geopolitik? In: Ó Tuathail, G. - Dalby, S. - Routledge, P. (eds.): *The Geopolitics Readers.* London - New York, 33-35.

HEPPLE, L. W. (2000): Géopolitique de Gauche: Yves Lacoste, Hérodot, and French Radial Geopolitics. In: Dodds, K. - Atkinson, D. (eds.): *Geopolitical Traditions. A Century of Geopolitical Thought.* London, 268-301.

HEYDEN, G. (1960): *Teorie životního prostoru.* Praha.

HILL, N. (1945): *Claims of Territory in International Law and Relations.* London - New York - Toronto.

HNÍZDO, B. (1994): Základní geopolitické teorie. *Mezinárodní vztahy,* 1994, 4, 72-79.

HNÍZDO, B. (1995): *Mezinárodní perspektivy politických regionů.* Praha.

HNÍZDO, B. (1995): O současné politické geografii a současné geopolitice. *Mezinárodní vztahy,* 1995, 4, 74-76.

HNÍZDO, B. (1997): Historické aspekty v politické geografii. *Dějiny a současnost,* 19, 4, 31- 35.

HNÍZDO, B. (2002): K problematice mikrostátů a závislých území. *Politologický časopis,* IX, 1, 86-91.

HOBSBAWM, E. J. (2000): *Národy a nacionalismus od roku 1780.* Brno.

HODŽA, M. (1997): *Federácia v strednej Európe a iné štúdie.* Bratislava.

HOLUB, J. (1992): Ekonomická dimenze vztahu Sever - Jih v 90. letech. *Mezinárodní politika,* XVI, 3, 8-11.

HOLUB, J. - FOLTÝN, J. - ORDNUNG, N. (1993): *Rozvojová ekonomika.* Praha.

HORNA, R. (1924): *Hranice Republiky československé ve světle historie.* Bratislava.

HROCH, M. (1997): Nevítaná identita - nacionalismus jako odkaz komunismu? *Mezinárodní vztahy,* 1997, 4, 51-55.

HROMÁDKA, J. (1946): Ideálne hranice Československa. *Nové prúdy,* 2, 407-408, 436-437, 475-477.

HUNTINGTON, S. P. (1993): The Clash of Civilisations. *Foreign Affairs,* 73, 3, 22-49.

HUNTINGTON, S. P. (1996): *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order.* New York.

HUNTINGTON, S. P. (2001): *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu.* Praha.

HYKISCH, A. (2001): *Nebojme sa sveta. Sprievodca globálnym myslením.* Bratislava.

CHALUPA, V. (1990): *Základy politologie.* Brno.

CHMEL, R. (ed.) (1977): *Slovenská otázka v 20. storočí.* Bratislava.

IŠTOK, R: (1993): Vplyv znakov územia štátu a jeho obyvateľstva ňa fungovanie štátnej moci. *Medzinárodné otázky, II, 1-2, 130-138.*

IŠTOK, R. (1994): Politickogeografická štruktúra oválu násilia. *Medzinárodné otázky,* III, 1, 51-69.

IŠTOK, R. (1995a): Politická geografia v kontexte spoločenských zmien. In: Bezák, A. – Kollár, D. (eds.): *XI. zjazd Slovenskej geografickej spoločnosti. Vybrané referáty z vedecke konferencie. Geographia Slovaca,* 10. Bratislava, 77-84.

IŠTOK, R. (1995b): Problém vzťahu politickej geografie a geopolitiky. In: Trizna, M. (ed.): *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín.* Bratislava, 233-237.

IŠTOK, R. (1995c): Geopolitické aspekty územno-správneho členenia v kontexte Slovenskej republik. In: Gbúrová, M. (ed.): *Politický systém Slovenskej republiky (stav - kontexty - perspektíva).* Prešov, 67-70.

IŠTOK, R. (1995d): Savického geopolitika v kontexte súčasného vývoja v Rusku. *Medzinárodné otázky,* IV, 1, 69-80.

IŠTOK, R. (1997): *Štát na politickej mape sveta. Politickogeografické a geopolitické aspekty.* Prešov.

IŠTOK, R. (1999a): Regionálny štát a jeho politickogeografická interpretácia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica,* 3. Prešov, 139-144.

IŠTOK, R. (1999b): Geopolitická situácia v strednej Európe po skončení prvej svetovej vojny (1918 - 1920). In: Švorc, P. - Harbuľová, Ľ. (eds.): *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín.* Prešov - Bratislava - Wien, 269-274.

IŠTOK, R. (2001): Dilemy poľského geopolitického myslenia v rokoch 1850 až 1939. In: *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica,* 4. Prešov,136-155.

IŠTOK, R. (2002a): Kolabujúci štát - fenomén 21. storočia? In: *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica,* 6. Prešov, 32-40.

IŠTOK, R. (2002b): Karpatský región a jeho historickogeografická a geopolitická perspektíva. In: Švorc, P. - Danilák, M. - Heppner, H. (eds.): *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939.* Prešov, 13-21.

IŠTOK, R. - MATLOVIČ, R. - MICHAELI, E. (1999): *Geografia verejnej správy.* Prešov.

IVANIČKA, K. (ed.) (1963): Teoretické problémy geografie. *Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae,* 3. Bratislava.

IVANIČKA, K. (1983): *Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie.* Bratislava.

IVANIČKA, K. (1996): *Slovakia: genius loci.* Bratislava.

IVANIČKA, K. (1998): Geopolitika a globalizácia v postmodernom svete. *Politické vedy,* I, 4, 59 -79.

IVANIČKA, K. (2001): Kam smeruje štátna doktrína SR? *Politické vedy,* IV, 1, 73-92.

JACKSON, W. A. D. (1958): Whither Political Geography? *Annals of the Association of American Geographers,* 48, 2, 178-183.

JAGJA, V. S. (1982): Metodologičeskije i metodičeskije osnovy politiko-geografičeskogo izučenija razvijajuščichsja stran. In: *Razvivajuščijesja strany: problemy ekonomičeskoj i social'noj geografii.* Leningrad, 41-52.

JAGJA, V. S. (1984): Prostranstvo v političeskoj geografii. Postanovka problemy. In: *Ekonomičeskaja i social'naja geografija: problemy i perspektivy.* Leningrad, 73-79.

JALALI, R. - LIPSET, S. M. (1997): Racial and Ethnic Conflicts, a Global Perspective. In: *American Leadership, Ethnic Conflict, and the New World Politics.* New York.

JEAN, C. (2003): *Geopolityka.* Wroclaw.

JEHLIČKA, P. (1993): Nacionalismus: víra, ideologie, řád? In: Sýkora, L. (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii.* Praha, 187-197.

JEHLIČKA, P. - TOMEŠ, J. - DANĚK, P. (eds.) (2000): *Stát, prostor, politika.* Praha.

JEDRZEJCZYK, D. (1997): *Antropogeografia polska XIX i XX wieku.* Warszawa.

JOHNSTON, P. (1991): *Dějiny 20. století.* Praha.

JOHNSTON, R. J. (1980): Political Geography within Politics. *Progress in Human Geography,* 4, 3, 439-446.

JOHNSTON, R. J. (1989): The State, Political Geography, and Geography. In: Peet, R. – Thrift, N. (eds.): *New Models in Geography,* I. London, 292-309.

JOHNSTON, R. J. - GREGORY, D, - PRATT, G. - WATTS, M. (eds.) (2000): *The Dictionary of Human Geography.* Malden.

JOHNSTON, R. J. - GREGORY, D. - SMITH, D. M. (eds.) (1994): *The Dictionary of Human Geography.* Oxford.

JOHNSTON, R. J. - SHELLEY, F. M. - TAYLOR, P. J. (1990): *Developments in Electoral Geography.* London.

JONES, S. B. (1959): Bondary Concepts in the Setting of Place and Time. *Annals of the Association of American Geographers,* 43, 3, 241-255.

JUZA, P. (1998): Ruská geopolitika - poznámky k historickému vývoju. *Medzinárodné otázky,* VII, 3, 97-105.

JUZA, P. (2001a): Geopolitika (niektoré názory ruských geopolitikov - téma na diskusiu). *Mezinárodné otázky,* X, 4, 134-139.

JUZA, P. (2001b): *Terra Incognita.* Bratislava.

KALEDIN, N. V. (1987): Političeskaja geografija: sovremennyje tendencii i perspektivy. *Geografija i sovremennost',* 3, 104-113.

KALEDIN, N. V. (1989): Problema teoretizacii v političeskoj geografii I. Metodologičeskij aspekt. *Vestnik Leningradskogo universiteta. Geologija i geografija,* 1989, 3, 76-84.

KALEDIN, N. V. (1990a): Problema teoretizacii v političeskoj geografii II. Princip dejatel'nosti koncepcii. *Vestnik Leningradskogo universiteta. Geologija i geografija,* 1990, 1, 43-50.

KALEDIN, N. V. (1990b): Problema teoretizacii v političeskoj geografii III. Sistema kategorij. *Vestnik Leningradskogo universiteta, Geologija i geografija,* 1990, 2, 67-74..

KALEDIN, N. V. (1990c): Problema teoretizacii v političeskoj geografii IV. Prikladnyje aspekty. *Leningradskogo universiteta, Geologija i geografija,* 1990, 3, 65-72.

KALEDIN, N. V. (1990d): Političeskaja geografija i političeskaja praktika, *Vestnik Leningradskogo universiteta, Geologija i geografija,* 1990, 4, 65-76.

KALEDIN, N. V. (1996): *Političeskaja geografija.* St. Peterburg.

KANT, I. (1999): Správa o príprava prednášok na zimný semester 1765 - 1766. *Filozofia,* 54, 1, 48-53.

KAPUSCINSKI, R. (1991): Svět podle Kapuscinského. *Lidové noviny,* 1991, 155, 16.

KASPERSON, R. - MINGHI, J. (1969): *The Structure of Political Geography.* Chicago.

KAZANECKA, M. (1999): Regionalne zróznicowanie spoleczno-gospodarcze świata w końcu wieku. *Czasopismo geograficzne,* LXX, 3-4, 263-281.

KELLAS, J. G. (1991): *The Politics of Nationalism and Ethnicity.* London.

KEN' IČI ITÓ (1994): Řád pro budoucí svět a role Japonska. *Mezinárodní politika,* XVIII, 7, 12-13.

KENNEDY, P. (1986): *The Rise ande Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000:* Hampden.

KHAN, R. A. - McNIVEN, J. D. (1990): *An Introduction to Political Science.* Scarborough.

KICZKO, L. et al. (1997): *Slovník spoločenských vied.* Bratislava.

KING, A. - SCHNEIDER, B. (1991): *První globální revoluce.* Bratislava.

KISSINGER, H. A. (1994): *Diplomacy.* New York.

KISSINGER, H. A. (1999): *Years of Reneval.* New York.

KISSINGER, H. A. (2001): *Does America Need a Foreign Policy?* New York.

KLAVEC, J. (2001): *Úvod do štúdia medzinárodných vzťahov a bezpečnosti.* Bratislava.

KLIMKO, J. (1980): *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc.* Bratislava.

KLIMKO, J. (1986): *Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918 - 1938).* Bratislava.

KLIOT, N. - NEWMAN, D. (eds.) (2000): *Geopolitics at the End of the Twentieth Century. The Changing World Political Map.* London - Portland.

KOCOUREK, V. (ed.) (1964): *Populární politický slovník.* Praha.

KOLOSOV, V. A. (1985): Političeskaja geografija segodňa. *Nauki o zemle,* 1986, 4.

KOLOSOV, V. A. (1996): Rossijskaja geopolitika: tradicionnyje koncepcii i sovremennyje vyzvy. *Obščestvennyje nauki i sovremennost',* 1996, 3, 86-94.

KOLOSOV, V. A. - MIRONENKO, N. S. (2001): *Geopolitika i političeskaja geografija.* Moskva.

KOPAL, V. (1983): *Problémy nové kodifikace mezinárodního práva mořského se zvláštním zřetelem na práva a zájmy vnitrozemských států.* Praha.

KORČÁK, J. (1938): *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti.* Praha.

KORČÁK, J. (1968): Central Concepts of Political Geography. *Sborník Československé společnosti zeměpisné,* 73, 4, 266-267.

KOREC, P. et al. (1997): *Kraje a okresy Slovenska. Nové administratívne členenie.* Bratislava.

KOŘALKA, J. (1969): *Co je národ?* Praha.

KOSMALA, G. (1993): *Zmiany granic politycznych w Europie Środkowej w okrese ostatnich sto lat.* Wroclaw.

KOSMALA, G. (1999): Stabilność granic politycznych w Europie Środkowiej i Wschodniej w XX. wieku. *Czasopismo geograficzne,* LXX, 1, 51-64.

KOST, K. (1988): Die Einflüsse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihrer Anfängen bis 1945. *Bonner Geographische Abhandlungen,* Heft 76. Bonn.

KOSTELECKÝ, T. (1993): Volby očima geografa. In: Sýkora, L. (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii.* Praha, 167-176.

KOTER, M. (1993a): Region polityczny - geneza, ewolucja i morfologia. In: *Region, regionalizm - pojecie i rzeczywistość.* Warszawa, 49-74.

KOTER, M. (1993b): *Geograficzna klasyfikacja miejszości narodowych w Europie.* Referát na seminári Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry. FPV UMB Banská Bystrica, 13. 10. 1993.

KOTER, M. (1995): Ludność pogranicz - próba klasifikacji genetycznej. In: Liszewski, S. (ed.): Piecdzesiat lat geografii w Uniwersytecie Lódzkim. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia geographica,* 20. Lódź, 239-245.

KOTER, M. - SULIBORSKI, A. (1994): Region and Regionalism - a Political-Geographical Approach. In: Koter, M. (ed.): Inner Division. *Region and Regionalism,* 1. Lódź - Opole, 9-32.

KOZANECKA, M. (1999): Regionalne zróznicowanie spoleczno-gospodarcze świata w końcu XX wieku. *Czasopismo geograficzne,* LXX, 3-4, 263-281.

KRÁL, J. (1941): *Zeměpis člověka. Díl druhý: Člověk jako zeměpisný činitel.* Praha.

KRÁL, J. (1948): *Úvod do zeměpisné literatury.* Praha.

KRATOCHVÍL, P. (2001): Současná ruská geopolitika. *Mezinárodní politika,* XXV, 11, 28- 30.

KREJČÍ, J. (2002): *Postižitelné proudy dějin.* Praha.

KREJČÍ, O. (1989): *USA a mocenská rovnováha.* Praha.

KREJČÍ, O. (1993): *Český národní zájem a geopolitika.* Praha.

KREJČÍ, O. (1999): Geopolitické východiská slovenskej štátnosti. *Politické vedy,* II, 4, 147-167.

KREJČÍ, O. (2000): *Geopolitika středoevropského prostoru.* Praha.

KREJČÍ, O. (2001a): *Mezinárodní politika.* Praha.

KREJČÍ, O. (2001b): Prolegomena ke každé příští geopolitice. *Medzinárodné otázky,* X, 4, 3-21.

KRNO, S. (2001): Politický zemepis. *Slovo,* III, seriál článkov.

KRUPA, V. et al. (1999): *Geopolitické špecifiká regiónov sveta.* Bratislava.

KŘÍŽKOVSKÝ, L. - ADAMOVÁ, K. (1992): *Základy politologie.* Praha.

KUBÁT, M. - SOKOL, P. (2000): Velké systémy v malých zemích (komparativní analýza). *Politologický časopis,* VII, 3, 197-222.

KUBÁT, M. - SOKOL, P. (2001): Kolonie, závislá území a impéria v současném světě. *Politologický časopis,* VIII, 3, 233-257.

KUNC, K. - SKOKAN, L. (2000): *Globální problémy. (Úvod do geoglobalistiky.)* Ústí nad Labem.

KUPKA, M. (2001): Moderní geopolitické teorie v USA. *Mezinárodní vztahy,* 2001, 2, 83-97.

KUSÝ, M. (1993): Európske normy a štandardy menšinových práv. *Medzinárodné otázky,* II, 3, 26-44.

LACOSTE, Y. (1990): Préface. In: Korinman, M.: *Quand l'Allemagne pensait le monde.* Paris, 1-14.

LACOSTE, Y. (1991): *Questions de géopolitique: L'Islam, la mer, l'Afrique.* Paris.

LACOSTE, Y. (1992): *Géopolitique des régions francaises. France Septentrionale.* Paris.

LACOSTE, Y. (ed.) (1993): *Dictionaire de Géopolitique.* Paris.

LAPRADELLE, P. de (1928): *La frontiére: étude de droit international.* Paris.

LAUKO, V. (1986): Politickogeografické problémy morí a oceánov. *Přírodní vědy ve škole,* 37, 10, 5-386.

LAUKO, V. (2000): Vybrané problémy administratívnych teritoriálnych štruktúr Slovenska. In: Čuka, P. (ed.) (2000): *Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 7. Banská Bystrica, 12-17.

LIĎÁK, J. (2000): *Medzinárodné vzťahy - medzinárodná politika.* Bratislava.

LIĎÁK, J. - KOGANOVÁ, V. (1998): *Politológia pre ekonómov.* Bratislava.

LISOWSKI, A. (1998): Uwagi w sprawie Bliskiego Wschodu i Środkowego Wschodu. *Czasopismo geograficzne,* LXIX, 3-4, 353-359.

LIŠČÁK, V. - FOJTÍK, P. (1998): *Státy a území světa.* Praha.

LIŠKA, J. (1991): Postavení státu mezi Západem a Východem. *Střední Evropa,* 1991, 21, 15-30.

LOROT, P. (1995): *Histoire de la Géopolitique.* Paris.

LOTH, J. (1925): *Zarys geografii politycznej.* Kraków.

LOUČEK, D. (1969): Příspěvek k politicko-zeměpisným pojmům. *Sborník ČSSZ,* 74, 3, 283-285.

LUARD, E. (ed.) (1970): *The International Regulation of Frontier Disputes.* London.

LUKNIŠ, M. (1988): The Concept of Slovakia nad the Development of Its Frontiers. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica,* 29. Bratislava, 3-10.

LURJE, S. - KAZARJAN, L. (1994): Principy organizacii geopolitičeskogo prostranstva (vvedenie v problemu na primere Vostočnogo voprosa.) *Obščestvennyje nauki i sovremennosť,* 1994, 4, 85-96.

LUTTWAK, E. N. (1990): From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest,* 20, 2.

MACKA, M. (1978): Politická geografie. *Sborník ČSGS,* 83, 4, 76.

MACKINDER, H. J. (1919): *Democratic Ideals and Reality.* London - New York.

MACKINDER, H. J. (1943): The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs,* XXI, 4, 595-605.

MACKINDER, H. J. (1999): The Geographical Pivot of History. In: Ó Tuathail, G. - Dalby, S. - Routledge, P. (eds.): *The Geopolitics Reader.* London - New York, 27-31.

MAHAN, A: T. (1890): *The Influence of Sea Power upon History (1660 - 1783).* Boston.

MAHLER, H. A. - MRKOS, B. J. (1994): *Umění vládnout.* Praha.

MAJERGOJZ I. M. (1971): Nekotoryje voprosy politiko-geografičeskogo izučenija kapitalističeskich stran. In: *Voprosy ekonomičeskoj i političeskoj geografii zarubežnych stran.* Moskva, 33-50.

MALENDOWSKI, W. - MOJSIEWICZ, Cz. et al. (1998): *Stosunki miedzynarodowe.* Wroclaw.

MARIOT, P. (1991): Priestorové hodnotenie výsledkov volieb do Slovenskej národnej rady (jún 1990). *Geografický časopis,* 43, 3, 231-249.

MARIOT, P. (1993): Die Wehlen in den Slowakischen Nationalraat in dem Jahren 1990 und 1992. *Geographische Zeitschrift,* 81, 1-2, 82-87.

MARIOT, P. (1994): Geopolitické trendy na Slovensku. In: Baran, V. (ed.): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry.* Banská Bystrica, 10-12.

MARIOT, P. (1996): Spatial Aspects of the 1994 Elections for the National Council of the Slovac Republic. *Moravian Geographical Reports,* 1, 1, 52-60.

MARIOT, P. (1997): Regióny volebnej preferencie na západnom Slovensku. *Geographia Slovaca,* 12. Bratislava, 99-105.

MARIOT, P. (1998): Three Levels of Territorial Differentation of Politacal Preferences in the Territory of the SR. *Geographica Slovenica,* 31, 223-229.

MARIOT, P. (2000): Regional Aspects of Results of the 1999 Presidental Elections in Slovakia. *Moravian Geographical Reports,* 2, 14-24.

MARIOT, P. (2001): Model politickej scény na Slovensku. In: Mariot, P. - Mikulík, O. (eds.): *Stav a vývoj socioekonomického systému v SR a v ČR na prelome tisícročí.* Bratislava, 1-76.

MARIOT, P. - VLČKOVÁ, V. (1994): Voľby do Národnej rady SR. *Geografia*, 2, 4, 96-101.

MATĚJKA, D. (1994): Jižní a jiné dímenze Evropy. *Mezinárodní politika*. XVIII, 3, 3.

MATLOVIČ, R. (2001): *Geografia religií*. Prešov.

MATLOVIČ, R. - ŽIGRAI, F. (2002): Vybrané metavedné problémy geografie religií. In: Dubcová, A. - Kramáreková, H. (eds.): *Slovensko a integrujúca sa Európa I. Geografické informácie*, 7. Nitra, 153-166.

MATOUŠEK, A. (1998): Mýty a realita geografických regionalizací: de Blij versus Huntington. *Geografie*, X. Brno, 101-102.

MAULL, O. (1925): *Politische Geographie*. Berlin.

MAUROIS, A. (1995): *Dějiny Anglie*. Praha.

MAZÚREK, J. (1994): Slovenská republika vo vzťahu ku geopolitickým problémom stredoeurópskeho priestoru a ich interpretácia vo vysokoškolskej edukácii. In: Baran, V. (ed.): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry*. Banská Bystrica, 26-31.

MAZÚREK, J. (1995): Involvenment of Transboundary Ecological Problems of Slovakia Relating the Territory of Central Europe in the Education of Geography and Landscape Ecology in Universities. In: Baran, V. (ed.) (1995a): Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regiónu a štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie*, 1, 26- 29.

MAZÚREK, J. (1999): Územie Nitrianskeho kraja v konfrontácii s alternatívnym návrhom územného a správneho usporiadania. *Geografie*, XI. Brno, 151-159.

MAZÚREK, J. ml. (2001): European Integration as an Integral Part of Geographical Education at the Faculty of Political Sciences and International Affairs, of Matej Bel University. In: Ivanička, K. (ed.): *Models of European and World Integration*. Banská Bystrica, 226 - 232.

MAZÚREK, J. ml. (2002): Slovensko ako problém menšín. In: Gbúrová, M. (ed.): Európa medzi identitou a integritou. *Acta Facultatis Philosophiae Universitatis Prešoviensis, Politologický zborník*, 2. Prešov, 260-271.

MAZÚREK, J. ml. (2003): *Európske štúdie*. Martin.

MEČIAR, J. - ŘEHÁK, S. (1988): Několik poznámek k podstatě a problémům politické geografie. *Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, 35-41.

MEINING, D. W. (1956): Heartland and Rimland in Eurasian History. *Western Political Quarterly*, 9, 3.

MELKO, M. (1969): *The Nature of Civilisations*. Boston.

MENCER, G. (1963): *Mezinárodně právní problémy Antarktidy*. Praha.

MIČIANIK, P. (2001): Afganistan v geopolitických siločiarach veľmocí na konci 19. a v priebehu 20. storočia. *Politické vedy*, IV, 3, 105-172.

MICHAELI, E. - IŠTOK, R. (2002): Die Enstehung des Gebietes der heutigen Slowakei unter Berücksichtigung der geographischen und geopolitischen Aspekte seiner Lage. *Acta*

Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica, 5. Prešov, 106-119.

MILLER, D. et al. (1995): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno.

MITROFANOV, A. V. (1997): *Šagi novoj geopolitiki*. Moskva.

MOCZULSKI, L. (1999): *Geopolityka. Potega w czasie i przestrzeni*. Warszawa.

MOJSIEWICZ, Cz. (1999): *Leksykon problemów miedzynarodowych i konfliktów zbrojnych*. Wroclaw.

MOJSIEWICZ, Cz. (ed.) (2000): *Leksykon współczesnych miedzynarodowych stosunków politycznych*. Wroclaw.

MOLNÁR, G. (1993): Postmoderní geopolitika. *Střední Evropa*, 1993, 33, 15-21.

MONMONIER, M. (2000): *Proč mapy lžou*. Praha.

MORGENTHAU, H. J. (1985): *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York.

MUCHA, L. (1971): Pobřežní vody a jejich šířka. *Přírodní vědy ve škole*, 22, 3, 67.

MUCHA, L. (1980): Změny na politické mapě světa v letech 1976 - 1979. In: *Ročenka Lidé a země 1980*. Praha, 122-124.

MUCHA, L. (1984): Změny na politické mapě světa. In: *Ročenka Lidé a země '85*. Praha, 109- 112.

MUIR, R. (1975): *Modern Political Geography*. London.

MUIR, R. (1976): Political Geography: Dead Duck or Phoenix? *Area*, 8, 3, 195-200:

MÜLLER, A. (1991): *Úvod do vědy o politice*. Praha.

MÜLLER, Z. (2000): Bude zítřek posthumanitní? *Mezinárodní vztahy*, 2000, 1, 66-75.

MURTY, T. S. (1978): *Frontiers. A Changing Concept*. New Delhi.

NEKVAPIL, V. V. (2001): Fórum 2000: letos naposled. *Mezinárodní politika*, XXV, 12, 14- 16.

NIČ, M. (1997): Geopolitické postavenie Slovenska. *Quo vadis Slovensko*, 1997, 2, 55-78.

O'LOUGHLIN, J. (1991): Political Geography: Returning to Basic Conceptions. *Progress in Human Geography*, 15, 3, 322-339.

O'LOUGHLIN, J. (ed.) (1994): *Dictionary of Geopolitics*. Westport.

O'LOUGHLIN, J. - HESKE, H. (1991): From „Geopolitik" to „Géopolitique". Converting a Discipline for War to a Discipline for Peace. In: Kliot, N. - Waterman, S. (eds.): *The Political Geography of Conflict and Peace*. London, 37-59.

O'SULLIVAN, P. (1986): *Geopolitics*. London.

OSSENBRÜGGE, J. (1983): Politische geographie als räumliche konfliktforschung. *Hamburger geographische studien*, 40. Hamburg.

OTOK, S. (ed.) (1983): Geografia polityczna. *Przeglad zagranicznej literatury geograficznej*, 1983, 4.

OTOK, S. (1996): *Geografia polityczna. Geopolityka - państwo - ekopolityka*. Warszawa.

Ó TUATHAIL, G. (1994): (Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics. *Environmental and Planning,* D, 12, 525-546.

Ó TUATHAIL, G. (1996): *Critical Geopolitics.* London.

Ó TUATHAIL, G. (1999): Thinking Critically about Geopolitics. In: Ó Tuathail, G. - Dalby, S. - Routledge, P. (eds.): *The Geopolitics Reader.* London - New York, 1-12.

Ó TUATHAIL, G. - AGNEW J. (1999): Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. In: Ó Tuathail, G. - Dalby, S. - Routledge, P. (eds.): *Geopolitics Reader.* London - New York, 78-91.

Ó TUATHAIL, G. - DALBY, S. (1998): *Rethinking Geopolitics.* London - New York.

Ó TUATHAIL, G. - DALBY, S. - ROUTLEDGE, P. (eds.) (1999): *The Geopolitics Reader.* London.

PACIONE, M. (ed.) (1985): *Progress in Political Geography.* London.

PARKER, G. (1985): *Western Geopolitical Thought in the Twentieth Century.* New York.

PARKER, G. (1998): *Geopolitics: Past, Present, and Future.* London - Washington.

PAULOV, J. (1992): K novému rámcu regionálneho rozvoja Slovenska. *Geographia Slovaca,* 1. Bratislava, 23-28.

PAULOV, J. (1995): Some Notes on Border as Geographical Factor. In: Hranice a ich vplyv na teritoriálnu štruktúru regiónu a štátu. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 1. Banská Bystrica, 5-9.

PAULOV, J. (1996): K zmenám geografickej a geopolitickej polohy Slovenska v historickom kontexte. *Luknišov zborník,* 2, Bratislava, 137-154.

PÁSTOR, Z. (2000): Niektoré aspekty maďarských geopolitických ambícií. *Politické vedy,* III, 4, 60-74.

PÁSTOR, Z. - MESÍKOVÁ, E. (2001): Definovanie stredoeurópskeho priestoru a jeho úskalia. *Politické vedy,* IV, 4, 130-138.

PEARSON, F. S. - ROCHESTER, J. M. (1997): *Medzinárodné vzťahy.* Bratislava.

PEKNÍK, M. et al. (2000): *Pohľady na slovenskú politiku.* Bratislava.

PEREPEČKO, A. S. (1990): Političeskaja geografija SSSR: predistorija, sovremennoje sostojanije i perspektivy razvitija. *Izvestija Vsesojuznogo geografičeskogo obščestva,* 122, 2, 186- 191.

PETROVOVÁ, N. (1995): Příčiny a důsledky porážek diplomacie Andreja Kozyreva. *Ruské aktuality,* II, 11, 4.

PFETSCH, F. - ROHLOFF, Ch. (2000): *National and International Conflicts 1945 - 1995. New Empirical and Theoretical Approaches.* London - NewYork.

PLAVCOVÁ, M. (1992): *Základy státovědy.* Hradec Králové.

PLEŠAKOV, K. V. (1994): *Geoideologičeskije paradigma. Vzaimodejstvije geopolitiki i ideologii na primere otnošenij meždu SSSR, SŠA i KNR v kontinentaľnoj Vostočnoj Asii 1949 - 1991 gg.* Moskva.

PODHORSKÝ, F. (2000): Zmena polohy administratívnych celkov, ich stredísk a jej dôsledky. In: Mikulík, P. - Mariot, P. (eds.): *Aktuální aspekty teritoriální struktury ČR a SR.* Brno, 38-42.

PODHORSKÝ, F. (2001a): Poloha administratívnych celkov a volebné preferencie. In: Baran, V. (ed.): Premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 8. Banská Bystrica, 131-138.

PODHORSKÝ, F. (2001b): Volebné preferencie a religiozita obyvateľstva v SR. In: Mariot, P. - Mikulík, O. (eds.): *Stav a vývoj socioekonomického systému v SR a ČR na prelome tisícročí.* Bratislava, 81-84.

POLAK, E. (1996): *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury materialnej.* Gdańsk.

POTOČNÝ, M. et al. (eds.) (1988): *Slovník mezinárodního práva a politiky.* Praha.

POUNDS, N. J. G. (1951): The Origin of the Idea of Natural Frontiers in France. *Annals of the Association of American Geographers,* 41, 2, 146-157.

POUNDS, N. J. G. (1954): France and "Les Limites Naturelles" from the Seventeeth to the Twentieth Centuries. *Annals of the Association of American Geographers,* 44, 1, 51-62.

POUNDS, N. J. G. (1963): *Political Geography.* New York.

POUNDS, N. J. G. (1972): *Political Geography.* New York.

POVOLNÝ, M. (1991): Federalismus. *Politologický sborník,* II, 65-82.

PRESCOTT, J. R. (1972): *Political Geography.* London.

PRESCOTT, J. R. V. (1978): *Boundaries and Frontiers.* London.

PRESCOTT, V. (2000): Hraniční spory. In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 250-252.

PROKOPCZUK, J. (1982): Konlikty zbrojne w „Trzecim świecie". *Sprawy miedzynarodowe,* 12.

PROROK, V, - LISA, A. (2000): *Základy politologie.* Praha.

RAFFESTIN, C. (1993): Autour de la function sociale de la frontiére. In: *Identités, Espaces, Frontiéres.* Paris, 157-164.

RAKOVSKIJ, S. N. (1992): Sovremennaja političeskaja karta mira: struktura i novejšije sdvigi. *Geografija v škole,* 1992, 1, 4-10.

RATZEL, F. (1897): *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehres und des Krieges.* Oldenburg - München.

REHNICER, R. (1995): Exploze nacionalistického extremismu v bývalé Jugoslávii - možné paradigma celoevropského vývoje? *Mezinárodní politika,* XIX, 10, 6-8.

REJAI, M. - ENLOE, C. H. (1969): Nation-States and State-Nations. *International Studies Quarterly,* 13, 2.

RENNER, G. T. (1950): The Substance and Scape of Political Geography. In: Pearcy, G. E. - Fifield, R. H. (eds.): *Political Geography.* New York.

ROMER, E. (1901): *Rola rzek w historii i geografii narodów.* Lwów.

ROMER, E. (1939): *Ziemia i państwo. Kilka zagadnień geopolitycznych.* Lwów - Warszawa.

ROŚCISZEWSKI, M. (1987): Posłowie. In: Barbag, J.: *Geografia polityczna ogólna.* Warszawa, 297-310.

ROŚCISZEWSKI, M. (1989): Mapa polityczna świata (uwagi ogólne). *Geografia w szkole,* 42, 4, 219-225.

ROŚCISZEWSKI, M. (ed.) (1993): Contemporary Political Geography. *Conference Papers,* 17. Warszawa.

ROSECRANCE, R. (1966): Bipolarity, Multipolarity, and the Future. *Journal of Conflict Resolution,* 10, 314-327.

ROVNÁ, L. (1998): Národ, nacionalismus a emancipačné snahy. *Mezinárodní vztahy,* 1998, 47-54.

RUSNÁK, U. (1998): Geopolitický význam ropy a zemného plynu Kaspického regiónu. *Medzinárodné otázky,* VII, 1-2, 126-139.

RUSNÁK, U. (2001): Premeny kaspickej geopolitiky. *Medzinárodné otázky,* X, 4, 80-90.

RYCHLÍK, J. (1997): *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 - 1945.* Praha.

RYKIEL, Z. (1986): Ograniczenia meldunkowe jako bariery przestrzenne. *Przeglad geograficzny,* LVIII, 4, 395-409.

RYKIEL, Z. (1990): Koncepcja granic w badaniach geograficznych. *Przeglad geograficzny,* LXII, 1-2, 23-34.

ŘÍCHOVÁ, B. (2002): *Úvod do současné politologie.* Praha.

SACK, P. (1986): *Human Territoriality: Its Theory and History.* Cambridge.

SAMSON, I. (1992): Geopolitická identita Strednej Európy. *Medzinárodné otázky,* I, 4, 5-13.

SAMSON, I. (1997): *Integrácia Slovenska do bezpečnostného systému Západu. (Bezpečnostné špecifiká a špecifické riziká neistôt.)* Bratislava.

SAMSON, I. (1998): Geopolitika - atraktívna pseudodisciplína politológie? *Listy SFPA,* 1998, 10, 8.

SANGUIN, A. L. (1983): L´architecture spatiale des frontiére politiques: quelques réflexions théoretique á propos de l´exmaple suisse. *Regio Basiliensis,* 24, 1-10.

SCRUTON, R. (1989): *Slovník politického myšlení.* Brno.

SDASJUK, G. V. (2002): Modeli globalizacii a neobchodimosť regionaľnoj integracii. *Geografija v škole,* 2002, 2, 3-13.

SERGUNIN, A. A. (2000): Měnící se paradigma. Mezinárodní vztahy v postkomunistickém Rusku. *Mezinárodní vztahy,* 2000, 2, 27-46.

SÉRIOT, P. (2002): *Struktura a celek. Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě.* Praha.

SHORT, J. (1985): The New Political Geography. In: Kost, A. (ed.): *Perspectives on a Changing Geography.* Sheffield, 76-79.

SCHLANGEN, W. (ed.) (1980): *Politische Grundbegriffe.* Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz.

SCHWINDT, M. (1972): *Allgemeine Staatengeographie.* Berlin - New York.

SKOKAN, L. (2000): *Historickogeografický úvod do regionální geografie.* Ústí nad Labem.

SLAVÍK, V. (1994): Proces integrácie a dezintegrácie obcí v SR ako súčasť lokálnej politiky. In: *Rozvoj vidieka.* Nitra, 67-70.

SLAVÍK, V. (1997): Mestá Slovenskej republiky a ich administratívna funkcia. In: Baran, V. (ed.): *Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 3. Banská Bystrica, 93-101.

SLAVÍK, V. (1998): Územné zmeny obcí v Slovenskej republike v etape transformácie (1990 - 1998). *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica,* 41. Bratislava, 137-154.

SLAVÍK, V. (2000): Priestorové aspekty reformy verejnej správy. In: Čuka, P. (ed.) (2000): *Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 7. Banská Bystrica, 12-17.

SMITH, A. D. (1972): *Theories of Nationalism.* New York.

SMITH, A. D. (1991): *National Identity.* London - New York.

SMITH, A. D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era.* Cambridge.

SMITH, D. (2000): Zahraniční vojenské základny. In: Krieger, J. (ed.): *Oxfordský slovník světové politiky.* Praha, 996-998.

SOBCZYŃSKI, M. (1984): Niezmenność dawnych granic politycznych na obsarze Polski. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica,* 3. Lódź, 119-137.

SOBCZYŃSKI, M. (1990): O aktualna mape polityczna świata. *Geografia w szkole,* 43, 5, 232-238.

SOBCZYŃSKI, M. (1993): Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski. *Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN,* 14.

SOBCZYŃSKI, M. (1994a): Nieznane oblicze współczesnej mapy politycznej świata. *Geografia w szkole,* 47, 3, 135-142.

SOBCZYŃSKI, M. (1994b): The Influence of past Political Division of the Territory of Poland upon the Regional Structure of the Country. In: Koter, M. (ed.): Inner Divisions. *Region and Regionalism,* 1. Lódź - Opole, 103-116.

SOBCZYŃSKI, M. (1996): Królewstwo Galicji i Ladomerii, czyli co dzieli Polska przestrzeń. *Geografia w szkole,* 49, 3, 164-167.

SOJA, E. W. (1971): *The Political Organisation of Space.* Washington.

SOROKIN, K. E. (1996): *Geopolitika sovremennosti i geostrategija Rossii.* Moskva.

SPROUT, H. (1968): Geography: Political Geography. In: *International Encyclopedia of the Social Sciences,* Vol. 6. New York, 116-121.

SPYKMAN, N. J. (1942): *America´s Strategies in the World politics. The United States and the Balance of Power.* New York.

SPYKMAN, N. J. (1944): *The Geography of the Peace.* New York.

SRB, V. (2000a): Slovensko a slovensko-české vztahy na prahu 21. století. *Mezinárodní politika,* XXIV, 12, 33-34.

SRB, V. (2000b): *Stručný průvodce politickou vědou aneb klíč k politické teorii.* Praha.
STANĚK, P. - ČERNÁ, J. (1995): *Prežije Slovensko rok 2000?* Bratislava.
STEHLÍK, J. (1992): Státoprávní uspořádání a hospodářská prosperita. *Mezinárodní politika,* XVI, 8, 17-18.
STŘÍTECKÝ, J. (1992): Démon nacionalismu. *Slovenské pohľady,* 108, 3, 11 - 16.
SUPAN, A. (1922): *Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie.* Leipzig.
SZŐLLŐS, J. (1994): Transformácia energetickej polohy Slovenskej republiky ako dôsledok geopolitických zmien. In: Baran, V. (ed.): *Geopolitické trendy v stredoeurópskych regiónoch a ich vplyv na teritoriálne štruktúry.* Banská Bystrica, 19-25.
SZŐLLŐS, J. (2000): Stabilita území volebnej podopory vybraných politických strán a ich zoskupení na Slovensku v rokoch 1990 - 1998. *Geografický časopis,* 52, 3, 243-267.
SZUL, R. (1990): Ksztaltowanie terytorialnych struktur gospodarczych a gospodarka światowa. *Ekonomista,* 1990, 571-590.
ŠEDIVÝ, J. (2000): Myšlení o válce na sklonku 20. století. *Mezinárodní politika,* XXIV, 1, 76-83.
ŠINDLER, P. (1986): *Základy politické geografie.* Ostrava.
ŠINDLER, P. (1997): 100 let Ratzelovy Politické geografie. *Geografické rozhledy,* 7, 3, 88- 89.
ŠKALOUD, J. (1991): *Úvod do politologie.* Praha.
ŠMIHULA, D. (2001): Slovensko-maďarská hranica na Dunaji. *Politické vedy,* IV, 3, 5-37.
ŠMÍD, M. (1996): Slovensko a Antarktický zmluvný systém. *Právny obzor,* 49, 3, 223-232.
ŠOTKOVSKÝ, I. (1999): *Socioekonomická geografie v obecném přehledu.* Ostrava.
ŠTĚPANOVSKÝ, J. (1992): Asijská dimenze KBSE. *Mezinárodní politika,* XVI, 4, 12-14.
ŠTÚR, Ľ. (1993): *Slovanstvo a svet budúcnosti.* Bratislava.
TAYLOR, P. J. (1982a): A Materialist Framework for Political Geography. *Transactions,* 7, 1, 15-34.
TAYLOR, P. J. (1982b): Editorial Essay: Political Geography - Research Agendas for the Nineteeen Eighties. *Political Geography Quarterly,* 1, 1, 1-18.
TAYLOR, P. J. (1985): *Political Geography. World-Economy, Nation-State, and Locality.* London.
TAYLOR, P. J. (1994): The State as Container: Territoriality in the Modern World-system. *Progress in Human Geography,* 18, 2, 151-162.
TEJ, J. (2002): *Región a správa.* Prešov.
THOMOVÁ, F. (1994): Eurasianismus - nová ruská zahraniční politika. *Střední Evropa,* 1994, 44-45, 115-123.
TICHONRAVOV, J. V. (1998): *Geopolitika.* Moskva.
TOFFLER, A. - TOFFLEROVÁ, H. (2001): *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky.* Praha.
TOMEŠ, J. et al. (1993): *Atlas - dnešní svět.* Praha.
TOMKO, J. et al. (1988): *Mezinárodné verejné právo.* Bratislava.

TORBAKOV, I. (1993): „Statici" a ideológia ruského imperiálneho nacionalismu. *Medzinárodné otázky,* II, 1-2, 27-46.
TOYNBEE, A. (2001): *Lidstvo a matka Země. Vyprávění o dějinách světa.* Praha.
TÓTH, R. (1994): *Základy politológie.* Bratislava.
TÓTH, R. - KRNO, S. - KULAŠIK, P. (1991): *Stručný politologický slovník.* Bratislava.
TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled územního vývoje našeho státu. *Folia Facultatis Scientenarium Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis,* XXV, *Geographia,* 8. Brno.
TRÁVNÍČEK, D. (1996): Šlesvicko-Holštýnsko. *Biologie, chemie, zeměpis,* 1996, 2, 88-91.
TYBOROVÁ, S. (2002): *Geopolitika Karla Haushofera. Kritický pohľad.* Diplomová práca pod vedením R. Ištoka. Prešovská univerzita, Prešov.
TYRANOWSKI, J. (1990): *Integralność terytorialna, nenaruszalność granic i samostanowienie w prawie miedzynarodowym.* Warszawa - Poznań.
VALENTOVIČ, Z. - VRŠANSKÝ, P. (1992): Vznik subjektu medzinárodného práva. *Medzinárodné otázky,* 1, 1, 53-57.
VAN MISES, L. (1998): *Liberalismus.* Praha.
VAN VALKENBURG, S. (1939): *Elements of Political Geography.* New York.
Velký sociologický slovník (1996). Praha.
VÍTEK, M. (1999a): *Evropské politické myšlení I.* Hradec Králové.
VÍTEK, M. (1999b): *Evropské politické myšlení II.* Hradec Králové.
VLČKOVÁ, V. (1995): *Geografické aspekty výsledkov volieb do SNR a Národnej rady SR.* Bratislava.
VOLENEC, O. (1987): *Mezinárodně politický slovník.* Praha.
VOLNER, Š. (2004a): *Geopolitika. Zdroje. Prax. História.* Zvolen.
VOLNER, Š. (2004b): *Geopolitika pre 21. storočie? Stret morskej a pozemnej sily ako varovanie pre 21. storočie.* Hlohovec.
VOLNER, Š. (2004c): *Nová geopolitika. Teoreticko-metodologické východiská.* Zvolen.
VOĽSKIJ, V. et al. (1986): *Ekonomičeskaja geografija kapitalističeskich i razvivajuščichsja stran.* Moskva.
WAISOVÁ, Š. (2002): *Úvod do studia mezinárodních vztahů.* Dobrá Voda.
WALKER, R. B. J. (1993): *Inside/Outside: International Relations as Political Theory.* Cambridge.
WALLERSTEIN, I. (1979): *The Capitalist World-Economy.* Cambridge.
WALLERSTEIN, I. (1984): *The Politics of the World-Economy: the States, the Movement, and the Civilisations.* Cambridge.
WALLERSTEIN, I. (1992): *Geopolitics and Geoculture. Essays on the Changing World-System.* Cambridge.
WALTHER, R. (1996): Návrat geopolitiky. *Mezinárodní politika,* XX, 1, 30-32.

WEBER, M. (1994): The Nation. In: Hutchinson, J. - Smith, A. D. (eds.): *Nationalism.* Oxford.

WIGHT, M. (1977): *System of States.* Leicester.

WHITTLESEY, D. (1939): *The Earth and the State.* New York.

WHITTLESEY, D. - WEIGERT, H. W. (1966): Geopolitics. In. *Encyclopaedia Britannica, Vol. 10.* Chicago, 203-207.

WILKINSON, D. (1985): Spykman and Geopolitics. In: Zappo, C. E. - Zorgbibe, Ch. (eds.): *On Geopolitics: Classical and Nuclear.* Dordrecht - Boston - Lancaster.

WOLFF-POWESKA, A. (1979): *Doktryna geopolityki w Niemcach.* Poznań.

World Development Report 1986 (1986). New York.

WRONA, J. (1993): Analiza współczynnika rozwoju granic państw świata. *Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie,* 400. Kraków, 25-39.

WRONA, J. (1999): *Mapa polityczno-gospodarcza współczesnego świata.* Kraków.

WRONA, J. (2000): Symbole państwowe przyczyna napiec społecznych i politycznych – wybrane przyklady. *Czasopismo geograficzne,* LXXI, 2, 157-172.

ZAIDI, J. H. (1996): Towards a Measure of the Functional Effectiveness of a State: the Case of the West Pakistan. *Annals of the Association of American Geographers,* 54, 1, 24 – 40.

ZATLKAJ, P. (1992): Geopolitické postavenie Slovenska. *Medzinárodné otázky,* I, 4, 21-31.

ZBOŘIL, Z. (1995): O politické geografii, geopolitice a některých nectnostech. *Mezinárodní vztahy,* 1995, 2, 112-116.

ZBOŘIL, Z. (2002): Střed a střet civilizací. In: Budil, I. et al.: *Střet civilizací? Dominance Západu nebo dialog světových kultur.* Praha, 101-113.

ZEMKO, M. (1992): K štátoprávnym predpokladom geopolitických reflexií o Slovensku. *Medzinárodné otázky,* I, 4, 14-20.

ZUBAKOV, V. (2000): *Dom Zeml'a. Kontury ekogeosofskogo mirovozrenija.* St. Peterburg.

ŽALOUDEK, K. (1999): *Encyklopedie politiky.* Praha.

ŽIGRAI, F. (2000): Možnosť použitia územnej identity ako kritéria pri vymedzení územnosprávnych jednotiek. Čuka, P. (ed.) (2000): Geografické problémy teritoriálnych a administratívnych systémov. *Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie,* 7. Banská Bystrica, 2-11.

ŽUDEL, J. (1993): Utváranie hraníc Slovenska. *Geografia,* I, 1, 3-5.

ŽUDEL, J. (1995): Utváranie hraníc Slovenska. *Slovenská archivistika,* XXX, 2, 222-234.

POLITICKÁ GEOGRAFIA A GEOPOLITIKA

Schválené dňa 3. apríla 2003 na zasadnutí vedeckej rady Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove.

Autor:	Doc. RNDr. Robert Ištok, CSc.
Jazyková úprava:	Prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
Vydavateľ:	Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied
Vydanie:	druhé, doplnené 2004
Formát:	B5
Rozsah diela:	AH 36,21; VH 36,31
Sadzba:	Ing. Ladislav Nagy, Edičné stredisko FHPV PU v Prešove
Tlač:	Grafotlač, Prešov

ISBN 80 -8068 - 313 -1